

ISSN 2227-1864

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК

**ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
імені В. Н. КАРАЗІНА**

Серія «ФІЛОЛОГІЯ»

ВИПУСК 73

Заснована 1965 р.

Харків-2015

У віснику розглядаються актуальні проблеми сучасного мовознавства та літературознавства на широкому матеріалі української, російської та інших мов і літератур.

Для науковців, студентів та всіх, хто цікавиться проблемами філології

Затверджено до друку рішенням Вченої ради

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 14 від 28 грудня 2015 р.)

Редакційна колегія:

Безхутрий Ю. М., д. філол. наук, проф., відп. ред. (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна);

Шеховцова Т. А., д. філол. наук, проф., відп. секр. (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна);

Борзенко О. І., д. філол. наук, проф. (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна);

Калашиник В. С., д. філол. наук, проф. (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна);

Коваленко О. Г., д. філол. наук, проф. (Російський університет дружби народів, Москва);

Кравчук І. С., к. філол. наук, доц. (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна);

Кузьменко В. І., д. філол. наук, проф. (Київський національний лінгвістичний університет);

Лагунов О. І., д. філол. наук, проф. (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна);

Мережинська Г. Ю., д. філол. наук, проф. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка);

Михайлин І. Л., д. філол. наук, проф. (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна);

Московкіна І. І., д. філол. наук, проф. (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна);

Педченко Л. В., к. філол. наук, доц. (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна);

Слівицька О. В., д. філол. наук, проф. (Санкт-Петербурзький державний університет культури та мистецтв);

Турган О. Д., д. філол. наук, проф. (Запорізький державний медичний університет);

Філон М. І., к. філол. наук, доц. (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна);

Химик В. В., д. філол. наук, проф. (Санкт-Петербурзький державний університет);

Полякова С. О., техн. ред. (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна).

Адреса редакційної колегії: 61022, Харків, майдан Свободи, 4,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
філологічний факультет, кімн. II-36, тел. 707-53-54.
E-mail: philology@karazin.ua

Статті друкуються в авторській редакції.

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 11825-696ПР від 04.10.2006

© Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, оформлення, 2015

ЗМІСТ

МОВОЗНАВСТВО

Мова як об'єкт соціо- та психолінгвістики

<i>Боярова Л. Г.</i>	
Позамовні чинники формування українського термінофонду	9
<i>Жук В. А.</i>	
Орфоепічна норма сучасної англійської мови як соціолінгвістична та історична категорія	13
<i>Маевская Л. Д.</i>	
Язык социальной рекламы как объект социо- и психолонгвистики	16
<i>Крапива Ю. В.</i>	
До питання про білінгвізм	20
<i>Філон М. І., Галунова Н. М.</i>	
На шляху пізнання антропоцентричного буття мови: українська соціопсихолінгвістика кінця ХХ – початку ХХІ століття	22

Мова й мовна особистість

<i>Малиновська І. В.</i>	
До характеристики мовної особистості В.В. Акуленка: спонтанне усне мовлення	26
<i>Голікова Н.С.</i>	
Народномовні знаки-стилістими в романі «Я, Богдан» П. Загребельного	30
<i>Желязкова В. В.</i>	
Симетрія індексальності як засіб увиразнення синтактики художнього мовлення	33
<i>Калашник В. С.</i>	
Національне та інтернаціональне в поезії Василя Мисика.	36
<i>Калашник Ю. І.</i>	
Своєрідність стилістичного синтаксису повісті Миколи Вінграновського «У глибині дощів»	40
<i>Корольова В. В.</i>	
Мовна особистість персонажа сучасної української драми абсурду	44
<i>Черемська О. С.</i>	
Мовна особистість Олекси Синявського в історії Харківської філологічної школи 20 – 30-х рр. ХХ ст.	47

Критичні підходи до міждисциплінарного дискурс-аналізу

<i>Shvachko S. O.</i>	
Epidigmatic Function of the English Numerals.....	54
<i>Ганєєва І. М., Коваль О. В., Ісайкіна А. О.</i>	
Стилістичні особливості функціонування стійких словосполучень у мовотворчості Джерома Селінджера	58

Денисенко Н. В., Мілько Н. Є.	
Емфаза як загальнолінгвістичне і перекладознавче поняття	61
Жук М. О.	
Персонажі Нового Заповіту як культурами іспанської мови.....	64
Завгородня А. А.	
Структурні особливості дієслів-інновацій в публіцистичному стилі.....	67
Кириченко Т. С.	
Динамічна модель перебивання в мовленнєвій інтеракції	69
Ковальська Н. А.	
Вставні та вставлені конструкції в текстах сучасного українського економічного дискурсу.....	73
Савченко Н. Н., Котова А. В.	
Аллюзія як речовий спосіб реалізації категорії інтертекстуальності в тексті англоязычної пародії.....	77
Суїма І. П.	
Латентний респонсив в сучасному англійському мові	80
Червона О. С.	
Прагматико-комунікативні параметри функціонування дієслівних перифраз (на матеріалі сучасної італійської мови).....	83
Шабуніна В. В.	
Мовні доміанти діалогічної організації писемних науково-навчальних текстів.....	86
Шевченко М. Ю.	
Подія і факт як емпіричні об'єкти дискурсу французької преси	89

Актуальні питання сучасного мовознавства: слово – образ – фраза – текст

Вакулєнко С. В.	
Співвідношення історії та теорії мовознавства в концепції Валерія Акуленка.....	93
Фунікова Т. В.	
Становлення парадигми давального, орудного та місцевого відмінків іменників чоловічого роду в українській літературній мові XVII ст. (на матеріалі «Синопису» та «Хроніки» Ф. Софоновича)	99
Yehorova O. I., Stepanov V. V.	
Analyzing the Frame Model of MAIDAN-concept (Case Study of British Internet-Media Corpus).....	104
Анютина А. А.	
Особенности глагольного компонента объектных словосочетаний в научно-технических текстах.....	113
Бобро М. П.	
Аксіологічні параметри концепту «робота» в українській мовній картині світу	116
Вялікова О. О.	
Моделювання структури смислу креолізованого віршованого тексту відносно його формальної структури	119
Дорошина Л. Ф.	
Архетипна семантика орнітонімів у художньому ідіолекті О. Довженка	122
Колесникова Л. Л.	
Традиції й новаторство в семантичній організації слова-символу <i>калина</i> (на матеріалі поетичної мови).....	126

Лисенко Н. О.	Архетипні символи як детермінанти поетичної моделі світу	129
Матіяш І. М.	Структурно-лексикографічні модуляції лексеми <i>MARRIAGE</i> в британській мовній картині світу	131
Поліщук О. С.	Семантичні предикати у структурі ономасіологічної парадигми «людина за ознакою її інтелекту» (на матеріалі англійської, української, російської і чеської мов)	136
Сердюк О. В.	Особливості вживання художніх концептів КІШКА та СОБАКА (на матеріалі творів художньої літератури)	140
Сидоренко О. М.	Особливості іменування сільськогосподарських об'єктів на території України на початку ХХІ століття	143
Ходоренко А. В.	Наименования групп лиц: семантический аспект изучения	145
Хуторцова М. И.	Конструкты «Правда» и «Истина» в русской фразеологии	151
Чекарева Є. С.	Антропоцентричність назв географічних об'єктів у давньогрецькій мові	154

Спеціальна лексика: теоретичні та практичні аспекти дослідження

Bevz N. V., Strelchenko D. V.	Translation studies: philosophical and law text	159
Verbinenko Yu. I.	Multilingual terminological dictionary in the context of a national terminology system formation	162
Бортнік Г. Г.	Динаміка розвитку семантики терміна <i>шлюб</i> в українському сімейному праві	166
Дубинець З. О.	Військова лексика в романі Р. Іваничука «Мальви»	169
Шапа Л. Н., Томасевич Н. П., Данцевич Л. Г.	Терминологизация имен прилагательных в текстах научной коммуникации (на материале подъязыков электротехники)	172
Купріянов Є. В.	Забезпечення перекладацької діяльності в технічній сфері як проблема комп'ютерної термінографії	179
Нелюба А. М.	Антиюрідичний словник: регламентація мовного етикету в законах	183
Петрина О. С.	Смислова варіантність терміна в банківській сфері (на матеріалі англійської та української мов)	187

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Семантика та поетика літературного твору

Ступницькая Н. Н.	
Фокализационный подход к изучению образной системы художественного произведения.....	191
Шуберт А. Н.	
Внутрижанровая динамика прозы С.Д. Кржижановского (статья первая)	194
Кикилик А. М.	
Аналіз засобів творення характерів дітей у творі В. Винниченка «Федько-халамидник»	200
Шапошникова О. О.	
Дискурс героїзму в романах Івана Багряного	204
Калениченко О. Н.	
Модификация мифологеми героя в романе М. и С. Дяченко «Мигрант, или Brevi finietur»	209

Сучасні дослідження модернізму і постмодернізму ХХ століття

Сапоженикова Г. М.	
Творчість як вияв інакшості: чинники вибору (на матеріалі п'єс українських авторів кінця ХІХ – початку ХХ ст.).....	212
Процюк Л. Б.	
Родинне і національне: проблема вибору «між двох сил» (на матеріалі п'єс Людмили Старицької-Черняхівської та Володимира Винниченка).....	215
Хайруліна Н. Ф.	
Авторський голос у драмі Володимира Винниченка «Базар»	218
Золотухина Н. А.	
«Страна друидов, снов и струн»: проблемы интерпретации драматической поэмы Н. С. Гумилева «Гондла».....	221
Полякова Е. О.	
Трансформация жанра жития в новелле М. Кузмина «Пример ближним»	226
Евстафьева Н. П., Маханьков Е. А.	
Поэтика аудиальности в малой прозе Г. Газданова «Великий музыкант»	229
Петухова Е. И.	
Повесть Л. Бочаровой «Сок оливы» как житие	232

Інтертекстуальні зв'язки та рецепція художніх текстів

Попов С. Л.	
Потебня о пессимизме русской народной поэзии: современная когнитивно-эволюционная интерпретация	238

Ленская О. О.	
Творчество И.А. Бунина в оценке Ю. К. Терапиано.....	243
Полякова Ю. Ю.	
Драматургія Винниченка в рецепції Івана Стешенка.....	246
Борбунюк В. А.	
«Просто чудак»: пьеса А. Афиногенова «Чудак» в контексте чеховской драматургии	251
Свиридюк Л. А.	
Рецепція прози Є. Альохіна (на матеріалі книги «Третя штанина»)	258

Культурно-естетичні аспекти вивчення літературних явищ

Борзенко О. І.	
Творча криза П. Гулака-Артемівського: біографічний та культурно-історичний аспекти	263
Максименко О. Л., Сиротенко В. П.	
Серця, наповнені життям: мотиви лірики краматорських поетів-забоївців 20-х років ХХ сторіччя..	267
Науменко Н. В.	
Інтерпретація концептів народницького театру в оповіданні «Антрепреньор Гаркун-Задунайський»	272
Казарин В. П., Новикова М. А.	
Ахматова. Данте. Крым. (К постановке проблемы)	276
Шостак О. О.	
Ревізія мілітарної парадигми в діалогії Ігоря Качуровського «Шлях невідомого» і «Дім над кручею»	284
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	289

Мова як об'єкт соціо- та психолінгвістики

УДК 811.161.2'27:001.4

Л. Г. Боярова

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Позамовні чинники формування українського термінофонду

Боярова Л. Г. Позамовні чинники формування українського термінофонду. У статті проаналізовано вплив комплексу екстралінгвальних чинників, що мають суспільно-політичну природу, на формування українського термінофонду. До цього комплексу включено такі чинники: суспільно-політичні процеси в Україні, мовну політику й мовне планування в термінології. Ці чинники перебувають у певних взаємозв'язках: суспільно-політичні процеси зумовлюють мовну політику в державі, а мовна політика визначає мету мовного планування в термінології та критерії нормативності спеціальних одиниць. Кореляцію мовних і соціальних явищ розглянуто з 20-х років ХХ століття до сьогодні за трьома періодами відповідно до різних мовних політик в Україні, зумовлених певними суспільно-політичними подіями.

Ключові слова: українська термінологія, позамовний чинник, мовна політика, мовне планування.

Боярова Л. Г. Внеязыковые факторы формирования украинского терминофонда. В статье проанализировано влияние комплекса экстралингвистических факторов общественно-политического характера на формирование украинского терминофонда. В этот комплекс включены такие факторы: общественно-политические процессы в Украине, языковая политика и языковое планирование в терминологии. Они определенным образом взаимосвязаны: общественно-политические процессы обуславливают языковую политику в государстве, а языковая политика определяет цель языкового планирования в терминологии и критерии нормативности специальных единиц. Корреляция языковых и социальных явлений рассмотрена с 20-х гг. ХХ столетия до настоящего времени по трем периодам в соответствии с разными языковыми политиками в Украине, которые обусловлены определенными общественно-политическими событиями.

Ключевые слова: украинская терминология, внеязыковой фактор, языковая политика, языковое планирование.

Boyarova L. G. Extra-linguistic factors of Ukrainian terminology fund development. The article analyzes the effects on Ukrainian terminology fund development, produced by the complex of extra-linguistic factors of socio-linguistic nature. The complex covers social and political processes in Ukraine, language policy and language planning in terminology. These factors are correlated with each other; social and political processes establishing the language policy of the government, the language policy determining the goal of language planning in the terminology and stating the normalization criteria for special-purpose language units. The correlation between the lingual and social phenomena has been considered within the three stages of the period from the 20-s of the ХХth century till nowadays, taking into account different language policies in Ukraine in each of these stages, resulted by social and political events.

Keywords: Ukrainian terminology, extra-linguistic factor, language policy, language planning.

У сучасній лінгвістиці загально визнано є думка, що розвиток, поширення та функціонування мови визначають не лише інтралінгвальні процеси, але й процеси екстралінгвальні. Такий погляд на соціальну природу мови формувався в науці десятиліттями. Г. Мацюк детально проаналізувала ста-

новлення соціологічного напряму дослідження мови в працях зарубіжних та українських науковців, акцентуючи увагу на національному мовознавстві 20-х – 30-х років ХХ століття. Дослідниця дійшла висновку, що «є всі підстави стверджувати: 1) соціологічний підхід до мови є типологічною ознакою формування лінгвістичної теорії у першій половині минулого століття, суспільну природу мови розкривали не тільки науковці пражської чи женецької

мовознавчих шкіл, французької чи російської лінгвістики, але й українського мовознавства 20-30-х років минулого століття; 2) включення фактажу української мовознавчої традиції потрібно сприймати як вимогу формування об'єктивної теорії мови в сучасній науці про неї» [10:12]. Ми вважаємо думку Г. Мацюк слушною й залучаємо до нашого дослідження наукову спадщину вчених, які першими в національному мовознавстві розглядали мовні одиниці й мовні процеси в контексті соціальних явищ.

На сьогодні вплив екстралінгвальних чинників на формування й розвиток мовної системи проаналізовано в багатьох наукових роботах, при цьому міркування українських учених щодо соціальної природи мови, висловлені у 20-х – 30-х роках минулого століття, залишаються актуальними, зокрема така думка М. Гладкого: «Язык є явище соціальне – це усталена мовна система, обмежена своїми нормами, своїми традиціями, засвоєними й узвичаєними в певному соціальному оточенні; це продукт громадської діяльності людського суспільства, добуток соціальних відносин» [3:6–7]. Л. Булаховський, розглянувши у статті «Соціальна природа мови» кілька питань щодо взаємодії мови й суспільства (серед них такі: соціальні фактори, що сприяють удосконаленню мови; соціальна обумовленість стилю), дійшов висновку, який має значення для теоретичного осмислення сучасних мовних процесів: «<...> Темп розвитку мови є соціально обумовлений» [1:52].

Мова функціонує в соціальному контексті, і є різні види взаємодії мови й суспільства: мова, з одного боку, а політика, економіка, культура, наука, техніка тощо – з другого. Науковці виокремлюють низку екстралінгвальних чинників: суспільно-політичних, економічних, культурних, науково-технічних, соціально-психологічних тощо. Об'єкт нашої уваги – комплекс чинників, що впливають на мову й мають суспільно-політичну природу. Позамовна дійсність по-різному позначається на структурних одиницях мови, що почали досліджувати в 20-х – 30-х рр. минулого століття українські вчені, зосередивши увагу на тому, як соціальне виявляється в лексиці. М. Гладкий написав 1927 року в статті «Стабілізація української мови»: «Заміна старих слів, що ступнево відмирають на нові, що їх витворює поточне життя народу, відбувається тепер, можна сказати, у нас перед очима, бо особливо це буває помітне тоді, коли міняється цілий лад громадського життя, уклад соціальний мас, їхній побут» [4:70]. Пізніше схожу думку висловив Л. Булаховський: «Зріст лексики залежить від притоку та вживання нових предметів та ідей, і темп збагачення народу на слова, взагалі кажучи, тим швидший, що активніші стають маси, що більше нових форм єднання утворює історичне життя в його певні моменти» [1:52]. Слід зазначити, що найурхливішою підсистемою лексики є терміноло-

гія, і саме на цьому лексичному шарі найбільше позначається взаємодія мови й суспільства на різних етапах розвитку мовної системи. «Термінологія – це та частина лексики, яка найбільш чутлива до зовнішніх впливів і, отже, у ній найбільш чітко виявляються впливи суспільства на мову» [5:232]. У сучасному термінознавстві позамовні чинники, що впливають на формування та функціонування фахової лексики, стали об'єктом спеціального аналізу лише в деяких наукових розвідках, зокрема досліджено екстралінгвальну зумовленість мовних процесів у військовій термінології [8; 13] та суспільно-політичній [12]. Побіжно цього питання торкаються майже всі дослідники окремих галузевих терміносистем. Мета нашої статті – визначити вплив екстралінгвальних чинників суспільно-політичного характеру на формування українського термінофонду з 20-х рр. ХХ ст. до 10-х рр. ХХІ ст.

Ми аналізуємо екстралінгвальний вплив на українську спеціальну лексику, розглядаючи комплекс позамовних чинників, до якого включаємо суспільно-політичні процеси в Україні, державну мовну політику й мовне планування² в термінології. Ці чинники перебувають у певних взаємозв'язках: «мовне планування – це конкретне впровадження мовної політики» [7:6], оскільки вона створює умови для здійснення запланованих змін у мові та спрямовує їх; мовна ж політика визначається суспільно-політичними процесами в державі. На нашу думку, вплив цього комплексу екстралінгвальних чинників на формування національної термінології у визначеному проміжку часу слід розглядати за трьома періодами відповідно до різних мовних політик в Україні, зумовлених певними суспільно-політичними подіями: 1) 20-і рр. ХХ ст. – 1933 р.; 2) 1933 р. – 80-і рр. ХХ ст.; 3) 90-і рр. ХХ ст. – 10-рр. ХХІ ст. Із 20-х років ХХ століття Україна пройшла складний суспільно-політичний шлях, на всіх етапах якого розвиток української мови визначався комплексом екстралінгвальних чинників, змістове наповнення яких у кожному з виділених періодів ми встановлюємо. В українському мовознавстві здавна панувала думка, що мовні процеси можна регулювати, і цю теоретичну настанову науковці реалізовували в конкретній унормувальній діяльності щодо української мови, зокрема її термінологічного фонду. Змінення в термінології, здійснювані суб'єктами мовного планування, мають пе-

¹ У науковій літературі не завжди розрізняють терміни «мовна політика» і «мовне планування». Ми розмежовуємо ці два поняття і «мовну політику» розуміємо як сукупність ідеологічних постулатів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток у певному напрямі мовної системи [14:375], а «мовне планування» – як різні способи свідомого впливу людини на мову, а також як попередньо заплановані змінення її засобів і форм.

вну мету та критерії нормативності мовних одиниць.

20-і рр. XX ст. – 1933 р. У цей період простежуємо зв'язок основних тенденцій розвитку національної термінології з українізацією в Україні, що сформувалася як політика держави вже до 1925 року й була спричинена низкою міжнародних та внутрішньопартійних подій як у ВКП(б), так й у КП(б)У. Для впровадження цієї політики створюється законодавча база, яка мала подвійні стандарти: у партійних документах, з одного боку, ідеться про збереження української культури й розвиток української мови та про заходи щодо цього, а з другого – стверджується, що найпоширенішими мовами в Україні є українська та російська, які мають уживатися паралельно. Ця проголошена двомовність стала після 1933 року одним із засобів зросійщення українського мовного колективу, витіснення російською мовою національної мови українців з усіх сфер їхньої діяльності. Відповідно вплив українізації на функціонування української мови й на ставлення до неї був неоднозначним, оскільки здійснювалася ця політика непослідовно і «зверху».

Українські науковці використовували всі можливості для розвитку національної мови, які надавала нова партійна політика, зокрема в Україні активізується лексикографічна робота, що мала велике значення для формування термінофонду. У науковій літературі 1923 – 1933 рр. названо «золотим десятиліттям» української лексикографії, оскільки саме в цей проміжок часу опубліковано велику кількість термінологічних словників із різних галузей знань (переважно двомовних російсько-українських), а також досить багато загальномовних словників, серед яких Російсько-український словник у 3-х томах за редакцією А. Кримського та С. Єфремова, названий Ю. Шевельовим монументальною працею. Терміновірна практика цих років зорієнтована на національні терміни, створені відповідно до системних можливостей української мови, що є, власне, метою мовного планування. Лексикографи як суб'єкти термінологічного планування намагалися використовувати насамперед внутрішні мовні ресурси. Основними критеріями нормативності мовних форм у термінології були системний та національний. У цей період словникарі виробили засади мовного планування в національній термінології, а їхня спадщина засвідчує, що український народ на початок 30-х рр. минулого століття мав власну фахову термінологію.

1933 р. – 80-і рр. XX ст. Період відносно вільного функціонування української мови і вноормування відповідно до її системних можливостей закінчився в 30-х рр. через певні суспільно-політичні процеси в Україні. У листопаді 1933 р. відбувся об'єднаний пленум ЦК і ЦКК КП(б)У, який можна вважати формальним кінцем українізації, проте наступ на українську культуру почався задовго до

цього пленуму. Після 1933 р. організуються репресії до тих мовознавців, що обстоювали позиції «буржуазного націоналізму», серед яких було багато лексикографів. Г. Мацюк наголошує: «<...> З початком 30-х років свідомий вплив на мову скеровують проти її суспільних функцій, розпочинається ревізія попередніх мовознавчих здобутків та фізичне знищення мовознавців, носіїв лінгвістичної свідомості, що впливає на розкриття суспільної природи мови» [10:8]. За таких обставин термінологічна робота в Україні майже зупинилася, й активізується вона лише у 50-і – 60-і рр., але вже зовсім в інших умовах, під великим впливом російської мови. Мовну політику визначає нова Програма КПРС, прийнята 1961 року на XXII з'їзді, у якій проголошено поступове злиття націй і народностей як об'єктивний історичний процес у радянському суспільстві. І хоча в програмі зазначено, що усунення національних відмінностей, особливо мовних, є процесом довготривалим, цей партійний курс почали штучно прискорювати агресивним зросійщенням, що руйнувало систему української мови і ще більше обмежувало її використання. Саме в цей період зростає роль російської мови як мови-взірця, мови-джерела й мови-посередника для засвоєння чужомовних термінів, і відповідно максимальне наближення української термінології до російської становить мету термінологічного планування в цей час. Провідними для встановлення норми в термінології стали статистичний критерій (експліцитний) та критерій відповідності системі російської мови (імпліцитний та експліцитний), які дуже взаємопов'язані в цей час. Є всі підстави твердити, що відома теорія «злиття націй і їхніх мов» негативно позначилася насамперед на українській спеціальній лексиці й стала руйнівною для термінознавчої школи, яка сформувалася в Україні в період українізації зовсім на інших засадах.

В останні десятиріччя існування Радянського Союзу процес зросійщення охоплював усі сфери життя українського суспільства і впливав на мовну свідомість українців, для яких скальковані з російської мови терміни ставали зрозумілими і зручними у використанні, а питомі спеціальні одиниці – незрозумілими й незручними³. Слушну думку висловила Л. Масенко: «Зміни, яких зазнала українська мова протягом радянського періоду, не можна вважати наслідком її розвитку» [9:91].

90-і рр. XX ст. – 10-і рр. XXI ст. Кардинальні зміни в суспільно-політичному житті України на початку 90-х рр. минулого століття стали підгрун-

² 1925 року В. Ганцов застерігав від «жахливої творчості» в українській літературній мові під впливом російської: «Фонетична українізація російських слів і виразів звичайно найлегший шлях, але-ж це не творчий шлях, а калічення мови, прищеплювання чужих морфологічних категорій і способів вислову мови, що має свої і інакші категорії і способи» [2:64].

тям для розроблення якісно нової мовної політики, а отже, і для змінення мети термінологічного планування та критеріїв нормативності спеціальних одиниць у національних терміносистемах. Відновлення і встановлення української ідентичності термінів, що не повинні суперечити системі української літературної мови, можна визначити як мету здійснюваного мовного планування в національній термінології, досягнення якої має забезпечити мовна політика в державі. Для сучасного розвитку національної термінології визначальним стало те, що українська мова набула реального державного статусу, оскільки в незалежній Україні є правова основа для цього: Конституція України (стаття 10) [6], а також низка законів та законодавчих актів.

У сучасному українському мовознавстві нормативність будь-якої мовної одиниці визнають на підставі її відповідності продуктивним словотвірним, морфологічним, синтаксичним та іншим моделям української мови. Основними критеріями нормативності термінів на цьому етапі розвитку термінології є системний та національний, за якими з терміносистем мають бути вилучені скальковані з російської мови термінні одиниці. Як зазначено вище, саме на такі критерії нормативності орієнтувалися суб'єкти мовного планування у 20-х – поч. 30-х рр. минулого століття. За останні роки їхня спадщина ввійшла до активного наукового обігу в Україні й використовується в сучасному українському термінотворенні.

У цьому періоді склад і структура української термінології залежать не лише від процесу відновлення її національної ідентичності, але й від розв'язання низки мовних питань, що виникли в контексті глобалізаційних процесів у сучасному світі. Одне з цих питань – вплив «глобальної» англійської мови на національні термінні системи, який може бути як позитивним, так і негативним. На сьогодні зростає значення в нормувальній діяльності суб'єктів мовного планування, які мають багато завдань в упорядкуванні української термінології.

Відзначмо, що в кожному з виокремлених періодів мовне планування в термінології залишається останньою ланкою в ланцюжку «суспільно-політичні процеси в державі – мовна політика – мовне планування», а отже, щоб визначити вплив суспільно-політичних процесів на мовний субстрат національного термінофонду, слід аналізувати, власне, термінологічне планування. Аналіз термінотвірної діяльності українського мовного колективу майже за 90 років дає підстави твердити, що критерії визначення нормативності спеціальних одиниць, які є невід'ємним складником термінологічного планування, залежать від мовної політики в держа-

ві. О. Сиявський, розглядаючи фонематичний принцип вирізнення звуків живої мови й визначаючи його як «об'єктивний критерій соціального порядку й походження у фонетиці», наголосив, що науковці мають зважати на суспільну природу мови: «Як явище соціального порядку, мова не тільки формується, живе й змінюється в соціальному середовищі, а й критерії (виділили ми – Л. Б.) на визначення своїх елементів здобуває в тому ж таки середовищі, і наука не сміє нехтувати цим, навпаки, повинна якнайбільшою мірою усвідомити його, коли хоче спиратися на щось об'єктивне <...>» [11:245]. Уся історія в нормування української термінології засвідчує, що в мовному колективі під впливом екстралінгвальних чинників встановлюються не лише критерії визначення звукових елементів, але й інші критерії щодо мови, і це робить наведену думку відомого мовознавця значущою для сучасних досліджень мови як суспільного явища.

Проведений аналіз дає змогу встановити певну кореляцію мовних і соціальних явищ. Комплекс екстралінгвальних чинників суспільно-політичного характеру має великий вплив на формування українського термінофонду у виділених періодах. Під час кардинальних зрушень соціального характеру змінюється змістове наповнення кожного з досліджуваних чинників, натомість сталими залишаються взаємозв'язки між ними: суспільно-політичні процеси зумовлюють певну мовну політику в державі, а мовна політика визначає мету мовного планування в термінології та критерії нормативності спеціальних одиниць. Саме таким чином суспільно-політичні процеси в державі опосередковано впливають на структуру та склад національного термінофонду. Із 20-х рр. ХХ ст. до сьогодні не було поступального розвитку української термінології, оскільки після 1933 року під впливом екстралінгвальних чинників суспільно-політичного характеру викривлялися в нормувальні процеси в національних терміносистемах, що розпочалися в 20-х рр. ХХ ст., і це не лише зорієтувало термінотвірну діяльність суб'єктів мовного планування на систему іншої мови, а й завадило саморозвиткові цієї підсистеми лексики. У другому періоді вплив досліджуваного комплексу позамовних чинників на українську мову був агресивним і руйнівним для її системи порівняно з першим і третім періодами. У сучасній Україні суспільно-політичні процеси є підґрунтям для системної державної мовної політики, яка має захищати національну мову в усіх сферах її функціонування та сприяти розвитку національних терміносистем на питомій основі з урахуванням міжнародної гармонізації спеціальних одиниць.

Література

1. Булаховський Л. А. Соціальна природа мови / Проф. Л. А. Булаховський // Радянська освіта, 1928. – №1. – С. 47–56.
2. Ганцов В. Проблеми розвитку нашої літературної мови / Всеволод Ганцов // Життя й революція, 1925. – №10. – С. 61–65.
3. Гладкий М. Мова сучасного українського письменства / Микола Гладкий. – Харків – Київ : Державне видавництво України, 1930. – 159 с.
4. Гладкий М. Стабілізація української мови / Микола Гладкий // Життя й революція, 1927. – №4. – С. 70 – 78.
5. Кобрин Р. Ю. Современная научно-техническая революция и её влияние на развитие языка / Р. Ю. Кобрин // Онтология языка как общественного явления. – М., 1983. – С. 208 – 266.
6. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – С. 381 – 417.
7. Лазаренко Л. Досвід мовних політик світу й українська перспектива (інформаційно-аналітичний огляд) // Українська мова / Любов Лазаренко. – 2003. – № 4. – С. 3 – 22.
8. Литовченко І. О. Уплив екстра- та інтралінгвальних чинників на розвиток військової лексики української мови / І. О. Литовченко // Філологічні студії, 2014. – Вип. 10. – С. 75 – 83.
9. Масенко Л. Мова і суспільство : Постколоніальний вимір / Лариса Масенко. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 163 с.
10. Мацюк Г. Соціологічний підхід до мови в українській лінгвістичній традиції / Галина Мацюк // Вісник Львів. ун-ту : серія філол. – 2009. – Вип. 46. – Ч. 1. – С. 3 – 15.
11. Синявський О. З української діалектології (Про фонематичний принцип у діалектології) / О. Синявський // Український діалектологічний збірник. – К., 1929. – Кн. II. – С. 231 – 273.
12. Снісаренко Я. С. Вплив лінгвальних та екстралінгвальних чинників на розвиток суспільно-політичної лексики та суспільно-політичної термінології / Я. С. Снісаренко // Термінологічний вісник, 2013. – Вип. 2(2). – С. 88 – 93.
13. Туровська Л. В. Екстралінгвальна обумовленість лінгвістичних процесів у термінології (на прикладі військової терміносистеми) / Туровська Л. В. // Гуманітарний вісник : Всеукраїнський зб. наук. пр. Серія : Іноземна філологія. – Черкаси, 2007. – С. 495 – 501.
14. Українська мова : Енциклопедія / Редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.

УДК 811.111 - 342

В. А. Жук

Одеський національний університет імені І.І.Мечникова

Орфоепічна норма сучасної англійської мови як соціо-лінгвістична та історична категорія

Жук В. А. Орфоепічна норма сучасної англійської мови як соціо-лінгвістична та історична категорія. У статті автор дає визначення поняття норми як лінгвістичної, історичної та соціальної категорії, яка характеризується стійкістю та динамізмом. Доведено, що за мовленням людини можна визначити, звідки він і до якого соціального класу належить, а ступінь володіння нормою індивіда свідчить про його походження та соціальний стан. Показано, як розподіляються основні комунікативні функції RP (Received pronunciation). Відзначено, що мовна ситуація у Великобританії характеризується наявністю діглосії, в умовах якої спостерігається функціональна диференціація різних типів вимови.

Ключові слова: норма, діалект, регіональний стандарт, британська національна орфоепічна норма RP, мовний колектив, соціальний клас.

Жук В. А. Орфоэпическая норма современного английского языка как социо-лингвистическая и историческая категория. В данной статье автор дает определение понятию норма. Автор характеризует языковую норму как лингвистическую, историческую и социальную категорию, которая отличается стойкостью и динамизмом. Доказано, что по речи человека можно судить о том, откуда он и к какому социальному классу принадлежит, а степень владения нормой индивида может свидетельствовать о его происхождении и социальном положении. Показано, как распределяются основные коммуникативные функции RP (Received pronunciation). Отмечено, что языковая ситуация в Великобритании характеризуется наличием диглосии, в условиях которой наблюдается функциональная дифференциация различных типов произношения.

Ключевые слова: норма, диалект, региональный стандарт, британская национальная орфоэпическая норма RP, социальный класс.

Zhuk V. A. Received Pronunciation as socio-linguistic and historical category. In this article the author defines standard as a linguistic, historical and social category, characterized by dynamism and stability. The article proves that by a person's speech one can form an opinion as to where this person is from and which social class he (she) belongs to. It is shown that language situation in the UK is characterized by diglossia, under which there is a functional differentiation of different pronunciation types. The way basic communicative functions of RP (Received pronunciation) are distributed is pointed out.

Key words: *standard, dialect, regional standard, British national pronouncing standard RP, language group, social class.*

Метою даного дослідження перебуває розглядання орфоепічної норми англійської мови та визначення специфіки мовної ситуації на Британських островах. У сучасному британському суспільстві RP (Received Pronunciation) – орфоепічна норма англійської літературної вимови займає особливе положення [4]. У регіональному плані RP – це символ південного сходу Англії, а у соціальному – символ правлячого класу, привілей верхівки суспільства, приналежність до якої визначається доходом, рівнем освіти, родом занять та титулом. Іншими словами, орфоепічна норма має найвищий статус і продовжує в силу історичних причин служити моделлю вимови не тільки на Британських островах, але і у всіх англومовних країнах, незважаючи на те, що носії RP складають меншість населення Великобританії: від 3 до 10 % [7:12]. Це можна пояснити тим, що RP найкраще вивчена й описана лінгвістами, зокрема, її інтонаційна система докладно описана Д. Крісталом [5]. Актуальність даної проблеми визначається зростаючим інтересом до вивчення, з одного боку, реального функціонування сучасної англійської мови як мови міжнародного спілкування, як засобу досягнення взаєморозуміння між людьми різних культур, які здійснюють спільну діяльність, а з іншого боку, до вивчення особистості у різних проявах мовної діяльності.

Регіональну приналежність людей, які володіють RP, визначити практично неможливо. Англійські соціолінгвісти називають RP «нейтральним акцентом» [9; 10]. Але чим нижче соціальний стан, тим яскравіше виражені у мові регіональні риси, і навпаки, чим вище людина піднімається по соціальним сходам, тим менше її мова відрізняється від RP. Таким чином, регіональну та соціальну варіативність англійської мови можна представити у виді ієрархії, у якій по вертикалі зверху вниз розташовуються: RP; регіональні стандарти чи субстандарти, які є проміжною ланкою між орфоепічною нормою та діалектами; діалекти [3].

Термін “Received Pronunciation” прийшов з XIX століття, і його первинне значення – «вимова, прийнята у кращому суспільстві». Д. Джоунз стверджував, що його словник “Pronouncing Dictionary of English” описував вимову, яку можна було почути у родинних випускників публік шкіл.

Саме тому спочатку лінгвіст назвав орфоепічну норму «вимовою публік шкіл» “PSP – “Public School Pronunciation”” [4], і лише у 1926 році Джоунз відмовляється від терміна PSP на користь RP. У передмові до більш пізніх видань словника Д. Джоунз додав, що якщо навіть у мові хлопчиків із заможних родин є якісь регіональні риси, вони зникають у процесі навчання у публік-шкіл. Це не відбувається з учнями звичайних шкіл. Дослідник також визначає RP як престижний тип вимови «історично сформований у судах та публік шкіл» [5].

За останні тридцять років структура британського суспільства перетерпіла істотні зміни. Сучасне британське суспільство не так жорстко стратифіковано, як це було раніше, і сьогодні вже не так легко визначити який-небудь соціальний клас, тим більше співвіднести визначений тип вимови з однією обмеженою частиною суспільства. Поширення освіти та вплив засобів масової комунікації звичайно супроводжується значною уніфікацією мовленнєвої практики [8]. Кожен житель Великобританії має представлення про нормативи загально-національної вимовної норми (навіть якщо він сам не говорить на ній), тому що на RP говорять диктори радіо і телебачення, суспільні та політичні діячі. Відбувається поступове прилучення більш широких соціальних шарів суспільства до числа носіїв літературної мови [8:38].

А. Гімсон пропонує таку класифікацію варіантів вимовної норми RP: 1) загальноприйнятий (загальноновживаний, загальноанглійський) літературний стандарт (General RP); 2) консервативний літературний стандарт (Conservative RP); 3) передовий літературний стандарт (Advanced RP) [6]. Дж. Уеллс класифікує варіанти літературного стандарту у такий спосіб: 1) основний (загальноанглійський) літературний стандарт (Mainstream RP); 2) літературний стандарт «вищого середнього» класу (Upper-middle-class RP чи U-RP); 3) «близько літературний» стандарт (Near RP чи N-RP) – вимова, яка не є орфоепічною нормою, але дуже близька до неї; 4) засвоєний літературний стандарт (Adoptive RP) [10].

Розходження варіантів орфоепічної норми виникає через розходження соціальні (а не лінгвістичні). Наприклад, із самої назви U-RP випливає, що літературний стандарт «вищого середнього» класу є привілеєм верхівки суспільства. Лінгвісти описують цей варіант літературного

стандарту як мовну форму, у який визначені тенденції (іноді нарочито) перебільшені [8].

Літературний стандарт «вищого середнього» класу характеризується також специфічним «надтріснутим» тембром, який досягається перемиканням голосових зв'язувань, тобто підкресленою глотталізацією. З погляду голосовиробництва, надтріснутість повинна приводити до посилення аспірированості приголосних звуків. При цьому дана якість голосу навмисно культивується як соціальна ознака мовця [2:39]. «Близько літературний» стандарт близький до літературного стандарту «вищого середнього» класу. Незважаючи на деяку провінціальність та діалектизм на цьому варіанті літературного стандарту говорить освічений середній клас.

Таким чином, мовна ситуація у Великобританії характеризується наявністю діглосії, в умовах якої спостерігається функціональна диференціація різних типів вимови [4]. Дані, отримані у соціолінгвістиці [1], показують, як розподіляються основні комунікативні функції RP:

1) RP є вимовою, на якій говорять суспільні діячі, аристократи, юристи, служителі церкви, банкіри, дипломати, теле і радіо ведучі, елітарно освічені люди;

2) на регіональному літературному стандарті, наприклад, шотландському чи ірландському, говорить більш обмежене коло людей, але також це суспільні діячі, адміністратори та діячі культури, у той час як

3) соціально-територіальні типи вимови мають обмеження як по регіону, так і по сфері вживання, зосереджуючись, в основному, у сфері виробничого та сімейно-побутового спілкування.

Узагальнюючи усе вище сказане, можна зробити наступні висновки: 1) мовна ситуація на Британських островах характеризується протиставлен-

ням високопрестижної орфоепічної норми вимови, не зв'язаної територіально ні з одним районом (тільки історично – з південним сходом), яка виконує найважливіші соціальні функції з одного боку, та складної системи соціально-територіальних типів вимови, які включають регіональні стандарти типу шотландського, північного та ірландського, що мають обмежені соціально-комунікативні функції, з іншої; 2) володіння вимовною нормою у британському суспільстві соціально значимо; 3) сучасний вимовний стандарт соціально не однорідний.

Перспективи дослідження. Вивчення регіональної варіативності англійської мови має особливе значення через глобальне поширення англійської мови у сучасному світі, що зумовлює, з одного боку, уніфікацію, а з іншого – розмежування окремих діалектів у її складі. Дотепер регіональна варіативність англійської мови не отримала належного відображення ні в дослідницькій діяльності, ні у практиці викладання і це питання ще потребує спеціального вивчення. Більшість наукових робіт з даного питання присвячено опису й аналізу вимовної норми RP, в той час як територіальним діалектам не приділялося достатньо уваги. У навчальних закладах – як в Україні, так і в Європі в цілому – навчання англійській мові як іноземній ведеться переважно на базі вимовної норми RP; використання інших варіантів не рекомендоване. Між тим знання особливостей окремих діалектів не лише розширює лінгвістичний світогляд учня й допомагає йому оцінити все багатство та різноманіття англійської мови, але й полегшує спілкування з жителями Великобританії, які є носіями того чи іншого діалекту. Інтенсивність міжнародних контактів в умовах глобалізації та розширення економічних, політичних, торгових, культурних зв'язків між Україною, Великобританією та іншими англійськими країнами в даний період зростає і тому вивчення діалектів дуже важливе та заслуговує подальших досліджень.

Література

1. Белл Р. Т. Социолінгвістика. Цели, методы и проблемы / Р. Т. Белл. – М. : Международные отношения, 1980. – 320 с.
2. Козырева М., Кулешов В. Вариативность британского произносительного стандарта и обучение фонетике / М. Козырева, В. Кулешов // Вестник МГУ. Серия 9. Филология, 1989. – № 1. – С. 32 – 40.
3. Скуланова Г. М., Шевченко Т. И. Диалект, акцент, просодия / Г. М. Скуланова, Т. И. Шевченко. – М., 1999. – 47 с.
4. Шевченко Т. И. Социальная дифференциация английского произношения / Т. И. Шевченко. – М. : Высшая Школа, – 1990. – 144 с.
5. Crystal D. The English Language / D. Crystal. – London : Penguin Books, 1990. – 288 p.
6. Gimson A. An Introduction to the Pronunciation of English / A. Gimson. – New York : Hodder Arnold, 1989. – 364 p.
7. Hannah J., Trudgill P. International English. A guide to varieties of Standard English / J. Hannah, P. Trudgill. – London : Arnold, 1994. – 156 p.
8. Hughes A., Trudgill P. English accents and dialects: An introduction to social and regional variants of BE / A. Hughes, P. Trudgill. – London : Arnold, 1996. □ 142 p.
9. Trudgill P. Introducing language and society / P. Trudgill. – London : Penguin Books, 1992. – 79 p.
10. Wells J. Accents of English / J. Wells. – Cambridge : Cambridge University Press, 1982. – Vol. 2: The British Isles. – 465 p.

УДК 81'27

Л. Д. Маевская

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

Язык рекламы как объект социо- и психолінгвистики

Маевська Л. Д. Мова реклами як об'єкт соціо- та психолінгвистики. Стаття присвячена рекламі, яка має конкретну ціль, специфічний об'єкт та предмет дослідження. Соціальна і психологічна природа людини мусить нас вчитися ефективній взаємодії у приватній та професійній сфері. Нову інформацію передає соціуму мова, в якій в останні часи з'явилися нові лексичні одиниці, які й відображають реалії нашого життя. Підмова реклами – це лабораторія словотворення, тож для лінгвістів вона перспективна як об'єкт дослідження. Інновації у мові – нові тенденції, які характеризують бачення світу сучасною спільнотою людей.

Ключові слова: реклама, суспільство, інновації, мас-медіа, атрактивність.

Маевська Л. Д. Язык рекламы как объект социо- и психолінгвистики. Стаття посвящена рекламе, имеющей конкретную цель, специфический объект и предмет исследования. Социальная и психологическая природа человека заставляет нас учиться эффективному взаимодействию в личной и профессиональной сфере. Новую информацию передает социуму язык, в котором в последнее время появились новые лексические единицы, отражающие реалии нашей жизни. Так как подязык рекламы можно назвать лабораторией словотворчества, то для лингвистов он перспективен как объект исследования. Инновации в языке – это новые тенденции, характеризующие видение мира современным сообществом людей.

Ключевые слова: реклама, общество, инновации, масс-медиа, атрактивность.

Mayevska L.D. Language of Advertising in Social- and Psycholinguistic. The article is devoted to the language of advertising which has a concrete aim, specific object and subject of research. Social and psychological character of a person makes us study effective cooperation in person and professional spheres. New information is transmitted to the society via language, in which new lexical units have appeared lately and they demonstrate realities of our life. As sublanguage of advertising can be named a laboratory of word-formation, so it is perspective as an object of research for linguistics. Innovations in language are new tendencies which characterize the vision of the world by modern society.

Key words: advertising, society, innovations, mass-media, attractiveness.

О смертные, мы всем другим наукам
Стараемся учиться так усердно,
А речь, единую царицу мира,
мы забываем...

Эврипид

В философско-социологической литературе последних лет превыше всего ставится социальный фактор, т.к. проблема языка и общества, ее связь с общественным прогрессом, в центре которой стоит человек, общение, взаимодействие разных социумов, всегда находится в центре научных исследований и прагматики. Антропоцентричность, признаваемая современной лингвистикой как фундаментальное свойство естественного языка, актуализировала рассмотрение проблем, которые раньше вообще не рассматривались языкознанием как таковым. Жизнь внесла свои коррективы, возникли и успешно развиваются прикладные науки. Они ориентированы на практику, отличаются экспансией в другие отрасли знания, но прежде всего в жизнь общества. Разделами языкознания, занима-

ющимися методами решения практических задач различных областей науки и техники, повседневной жизни человека, общества, связанных с использованием языка на основании теоретических разработок в исследовании языка и речи, являются прикладная-социо- и психолінгвистика, лингвокультурология. Эти относительно новые лингвистики связаны с проблемами языка социума, запросами общества. Названные направления науки языкознания имеют конкретную цель и специфический объект и предмет исследования, они могут использовать структурные и математические методы, разрабатываемые общим языкознанием. К сожалению, ситуация в прикладных науках характеризуется количеством таких исследований, авторы которых пытаются нас убедить, что прикладных исследований было не так много, результаты скромные. Исследования начались с появлением

ПК и Интернета. Поэтому целью настоящей статьи является доказательство существования исследований в области прикладных наук.

Мы всегда помним о том, что язык – многоплановый социальный феномен, что степень свободы языкового поведения человека чрезвычайно высока. Ведь коммуникация создает информацию, а информация создает коммуникацию. А это уже пересечение биологического и социального. Следует вспомнить, что левое полушарие мозга обеспечивает вербальную коммуникацию, т.е. деятельность и логическое мышление. А правое полушарие отвечает за целостность здорового восприятия, порождение эмоций, невербальную коммуникацию, интуицию. Этот факт говорит уже о тесной связи социологии и психолінгвістики + нейромедицина, т.к. мы вторгаемся в работу головного мозга. Современные исследователи пытаются объяснить одно из самых сложных природных явлений – человеческое сознание, механизм и осмысление внешнего мира, лежащие в их основе. Ведь мир представляется человеком таким, каким он его узнает, называет и усваивает, закрепляет с помощью лексических единиц, употребляет их в определенном социуме. Актуальность этого процесса чрезвычайно велика, т.к. общество вступило в современную информационную эпоху, усилился информационный поток, пополняются исследовательские массивы, требуется быстрое выделение наиболее важной информации. Социальная и психологическая природа всего человеческого заставляет нас учиться эффективному взаимодействию. Это касается личной и профессиональной сферы. От общения никуда не уйдешь, нужно научиться слушать и слышать, взаимодействовать, чтобы избежать конфликтных ситуаций, которыми перенасыщен мир, в котором мы живем. Нынешнее информационное общество учит поколение наступившего нового 21 века формировать картину мира самостоятельно и в соответствии с конкретными целями и потребностями. Эту новую информацию передает язык, организующий всю ментальную жизнь человека, жизнь его социума, его активное участие в различных социальных сферах, его общение в системе общественных институтов социума. Все сказанное выводит нас на триаду «мышление – коммуникация – язык». Диалектическая и историческая связь социальных и психологических моментов языковой личности составляет особую языковедческую проблематику. Определить значение языковой единицы – значит получить обобщенную информацию, которая есть результат ментальной обработки знаний. Хотя событийный мир и существует объективно, но человеком он воспринимается весьма субъективно, что зависит от многих факторов. Языковая личность воспринимает своим сознанием события реальной действительности. А наша реальная действительность такова. На нас обрушился поток новых слов, лексических единиц, заимствований.

Вслед за новыми словами в жизнь входят новые понятия, новые идеи, новые отношения. Это произошло так быстро, что мы не были готовы к такому языковому вторжению. Человек не успевает осмыслить всех обновлений лексики – смыслового багажа, который кроется в новомодных словах и словечках. Наши люди, к сожалению, не задумываются, что это не только новомодные, престижные (как они полагают) словечки, а трансформирование чуждых нам отношений, чуждого образа жизни, чуждой культуры. Мы пока не сумели достойно откликнуться на эту «гуманитарную помощь». Да, язык – живой организм, он дышит, обновляется, каждое поколение вносит свою лепту в развитие языка. Но не следует забывать известную фразу – «не навреди». С помощью масс-медиа в нашу речь вползают слова-заменители: любимый – партнер, дружба – комфортные отношения, толерантность – равнодушие. Не удивительно, что некоторые газеты («Вести») ввели даже рубрику «Язык нашего времени. Учим с «Вестями». В газетах «Время», «Вести», «Сегодня» корреспонденты позволяют употреблять такие слова, как: городские паблики, решалы, сепары, травмы, спайсы (курительная смесь), юзеры, ванговать, шузы, правосеки, грантоеды и т.д. За новый язык сегодня взялись некие закулисные копирайтеры, незаметно подправляя значения слов или придавая им пренебрежительный оттенок. Такое явление с беспокойством отмечает журнал «Отрок» (2012). Философия «кликни» (вот еще новум) мышкой и заработай баксы быстро прижилась у молодых людей. А слоганом у молодежи стало «много и сразу», без опыта работы. Приведенные выше примеры показывают, как портится, изнашивается славянская речь. И это в языке, имеющем богатейшее прошлое.

Внутренний и внешний мир человека предстает перед нами, как мы видим, как разного рода и вида тексты. Мы должны их прочитать, расшифровать, получить информацию, заложенную в них. Обратимся к рекламным текстам (далее РТ) как наиболее ярко выраженным перформативным текстам. Рекламный текст и есть инструмент речевого воздействия рекламодателя на адресата. Это особого рода текст, соединяющий вербальный компонент плюс компонент другого семиотического кода (иллюстрация, графика, шрифт). Так как я занимаюсь германистикой, то примеры будут не только из отечественных газет и журналов, из рекламы по телевизору, но и из известных зарубежных журналов и газет: «Kronenzeitung», «Hörzu Wissen», «Markt», «Profil», «Spiegel», «Cosmopolitan», «Wirtschaft u. Wissenschaft» и др. Сначала несколько слов о рекламе. Когда-то реклама занимала весьма незначительное место в нашей жизни. И только с известными преобразованиями в стране, с появлением в начале 90-х элементов рыночных отношений, рыночной экономики появилась потребность в рекламе. Она быстро завоевала передовые позиции не

только в экономической сфере. Сейчас реклама пронизывает все сферы нашей жизни, она сопровождает нас повсюду: в метро, на улице, в транспорте, учреждениях. Она вторглась в нашу жизнь, формирует наши взгляды на жизнь: мы ее смотрим, слушаем, читаем, реагируем. Мы стали потребителями не только товаров, но и рекламы. Реклама ориентирована на разные категории потребителей информации, рассматривается в рамках медиадискурса. Современный человек является активным участником событий жизни социума, в котором он общается. «Развитие социальных форм языка влечет за собой развитие психологических форм его существования. И наоборот, развитие социальных форм языка должно быть подготовлено развитием психологических форм существования языка» [3:119]. Коммуникативная стратегия представляет собой внутреннюю программу высказывания и определяется потребностями коммуникации. Нельзя недооценивать роль репрезентаций в формировании социокультурного пространства. Здесь «не обойтись без триады взаимодействующих компонентов: текст, целевая аудитория и продуцирование» [4:270]. Продуцирование – создание текста – предполагает широкий спектр участников. Это прежде всего относится к РТ: верботекстер, филолог, психолог, специалист в той или иной области, культуролог, художник и др. Участившиеся поездки наших граждан за рубеж сделали необходимым в процессе преподавания иностранного языка обратиться к РТ, познакомить с ними аудиторию и с точки зрения языка, т.к. концептосфера международных отношений, вербализуемая в языке, имеет интернациональный характер, где активно используется латынь, английский, немецкий, французский языки. Ведь мы готовим специалистов, которые будут жить и работать в условиях межкультурной коммуникации, где знания иностранных языков крайне необходимо. И тем более приятно привести здесь слова ученого-филолога нашего университета В. В. Акуленко, который еще в 80-е годы прошлого века предвосхитил эти события, отметив, что в наше время и «индивидуальное культурное двуязычие может явиться каналом языковых контактов. Именно посредством двуязычия ... и через переводы влияют сейчас друг на друга большие языки современной цивилизации» [1:158].

Значение и распространенность рекламы, ее специфичность, которая есть производная от функциональной установки содержания РТ, побуждает лингвистов снова и снова обращаться к языку рекламы, исследовать словообразовательные процессы, выявлять новые тенденции и пути, что и является целью данной работы. Мы остановимся на конкретных примерах, наиболее характерных для подязыка рекламы.

Метод сплошной выборки позволяет сделать вывод, что наиболее типичными для текстов рекламы являются рифмовки. Это касается 4-х языков –

украинского, русского, английского, немецкого. Несомненно здесь присутствует психологический момент: обращает внимание, быстро запоминается, простая, не вычурная лексика.

- 1,2,3 – биль відступи.
- З грипом годі жартувати, треба Алексин прийняти.
- Купуй товари у LG, за подарунками бежі.
- Якість соку та їх смак, зберігає Tetra пак.
- Зняти биль допомагає, радість руху повертає.
- Брось мышку – берись за книжку.
- Нужно груз перевезти, 30-40 набери.
- Реклама в газете «Вести»: поднимаем Ваши продажи вместе.
- 811. Народное такси. Такси вызывай, добра наживай.
- Не хандри и не скучай, вот тебе в подарок чай!
- Trick mit dem Knick!
- No stress in Cres.

Отмечу, что в некоторых примерах для психологического воздействия допускаются английские сокращения, латынь.

Следующая по частотности употребления группа, я дала ей название: прямое обращение к потребителю или констатация факта.

- Выкинул(а) мусор на пол, не забудь хрюкнуть.
- 905. Не вызывай, если не хочешь сэкономить деньги.
- Оторвись! Устал работать по 10 ч. в сутки, хочешь отдохнуть? Купи квартиру в кредит с арендатором и сдавай ее.
- Я вражений! Замініть свої вікна.
- ШвидкоГроші. Інші обіцяють. Ми даємо одразу.
- У мусора есть дом. Сделаем город чистым. Спасибо за чистоту.
- Freude ist zum Teilen da. Unser neuer BMW 2 er. Aktive Tourer.
- Willkommen in Deutschland – das Land für Ihre Ideen!

Оригинальна по содержанию белорусская реклама в нашем городе. Она кратка, выразительна, доходчива:

- У нас – сахар сладкий, колбасы из мяса, молоко – из молока.
- Время выбирать качество. Ничего лишнего, только мясо. (Изображен знак качества из советского времени и надпись «как раньше»).

Далее обращает на себя внимание реклама с английскими вкраплениями в русский или немецкий текст. Это говорит о том, что эти известные уже лексические единицы легко переходят из одного ареала в другой, чего не наблюдалось ранее. Рекла-

модатель уверен в том, что его поймут. Это свидетельствует об образованности нации.

- Обозначь свой wish-list для участия в церемонии.
- Мерцающие аксессуары придают черному total look.
- Diese Netzwerke sind zum Who is who unserer Zeit geworden/
- 10 Jahre womanday.
- Die deutsche Wissenschaft "goes international", doch eine Strategie fehlt.

Большой популярностью в рекламе пользуются усеченные слова, сокращения. Этим достигается не только экономия места, но и психологический эффект – обратить внимание, убедить потребителя, продать. Вы найдете такие слова в РТ разной направленности, но везде преследуется одна цель – аттрактивность, беспроницаемость: фест, феод, фаны, демо, пак, Selen-Tabs, Cosmo, Bijou Brigitte, choco-Bar, Spa-продукты, Schokopakete, JeKi (Jedem Kind ein Instrument), avionik и мн. других. Подбор лексики в таких рекламах нейтральный, тон спокойный, доверительный. Названные языковые инновации авторские, выразительные, мотивированы поставленной задачей, выходят за пределы узуса. Мне кажется, что создание таких слов диктует все убыстряющийся темп нашей жизни. Выше сказанное можно отнести и к новым лексическим единицам, благодаря которым достигается коннотативный эффект. Среди этого слоя лексики много английских заимствований: робоотель, пробанд (испытуемый), лоукостер (авиасеть), NeoOffice (офисный пакет), NeoDic (электронный переводчик), Karriereknick, der Nerd (интеллигентный, но социально изолированный компьютерный фанат), Warte-Profi (водитель в пробках), банкстер, нетикет (этикет в Internet'е в компьютерных сетях). Переживают второе рождение слова с латинским meta-, mega- : Megabaustelle, Megabank. Частотность употребления всех приведенных примеров высока, они уже прочно вошли в наш язык общения. Реклама оказывает на общество культурное давление, прибегает к суггестивным, психологическим способам

убеждения, самым современным средствам распространения в вербальной упаковке. В рекламе можно найти и переосмысления, но это немногочисленная группа: Реанимация балконов; Відремонтуй свою печінку!; Летние хиты (теперь уже в кулинарии); Очки состарились? Новые скидки!; покупатель = представитель военкомата по мобилизации.

А вот образец рекламы, которую мы называем текстовой аппликацией. The 2002M-Class. Much ado about everything. Создается иллюзия живого общения, автор рассчитывает, что адресат вспомнит текст-источник (... about nothing), но цитата уже без кавычек.

Сейчас Вы увидите весьма своеобразную рекламу, мне трудно сказать, что автор преследовал ею:

- Прадам гасинку за Нидорого!

Если привлечь внимание, то он достиг этого. Показать свою безграмотность – тоже. Во всяком случае это очень неудачный образец рекламы. Реклама создает себе новые рынки, участвуя в социальных, благотворительных акциях, она представляет конкретные реалии нашей жизни. В начале статьи были приведены новые слова, возникшие из-за ситуации на Востоке нашей страны: менялы, рещалы, ответка, махач, сепары, правосеки и др. Мне не хочется называть их неологизмами, хотя они вызваны к жизни реально происходящими событиями и обслуживают определенный социум. Это сниженный слой лексики и я уверена, что он уйдет с уходом военных действий.

Исследование, проведенное мною по отечественным и зарубежным источникам, подтверждает значимость, популярность, доходчивость рекламы. Подъязык рекламы всегда был своего рода лабораторией словотворчества. И это делает его перспективным для дальнейших исследований, т.к. «стилистически и прагматически маркированная лексика становится характерной для разговорной речи» [2:175]. Инновации в языке – это новые реалии, тенденции, характеризующие видение мира современным сообществом людей.

Література

1. Акуленко В. В. Интернациональные элементы в лексике и терминологии / В. В. Акуленко. – Харьков : Изд-во ХГУ «Вища школа», 1980. – 208 с.
2. Маевская Л. Д. Прикладная лингвистика и ее связь с проблемами языка социума // Прикладная лингвистика в науке и образовании / Л. Д. Маевская. – СПб : Изд-во РГПУ им. А. Герцена, 2012. – 325 с.
3. Рождественский Ю. В. Введение в общую филологию / Ю. В. Рождественский. – М. : Изд-во «Высшая школа», 1979. – 224 с.
4. Ткаля И. А. Роль масс-медийных репрезентаций в формировании социо-культурного пространства // Прикладная лингвистика в науке и образовании / И. А. Ткаля. – СПб : Изд-во РГПУ им. А. Герцена, 2012. – 325 с.

УДК 81'246.2

Ю. В. Крапива

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

До питання про білінгвізм

Крапива Ю. В. До питання про білінгвізм. Статтю присвячено вивченню такого багатоаспектного явища, як білінгвізм. Під час дослідження розглянуто основні параметри, які дозволяють схарактеризувати зазначений феномен, урахувавши різні форми розповсюдження білінгвізму, шляхи й закономірності його розвитку та типи двомовності. До таких параметрів зараховано ступінь володіння кожною мовою, рівень мовної компетенції білінгва, умови засвоєння мов, ступінь автономності мов, а також функціональне навантаження на кожен комунікативний засіб.

Ключові слова: *білінгвізм, білінгв, мовна компетенція, мовна інтерференція, домінуюча мова.*

Крапива Ю. В. К вопросу о билингвизме. Данная статья посвящена изучению такого многоаспектного явления, как билингвизм. В ходе исследования рассмотрены основные параметры, позволяющие охарактеризовать данный феномен с учетом различных форм распространения билингвизма, способов и закономерностей его развития, а также типов двуязычия. К таким параметрам относятся степень владения каждым языком, уровень языковой компетенции билингва, условия усвоения языков, степень автономности языков, а также функциональная нагрузка на каждое коммуникативное средство.

Ключевые слова: *билингвизм, билингв, языковая компетенция, языковая интерференция, доминантный язык.*

Krapiva Yu. V. Aspects of Bilingualism. The paper in question presents the analysis of the bilingualism aspects. In the course of this study the main characteristics of the given phenomenon are considered taking into account the various forms of its existence, the ways and objective laws of the bilingualism development as well as its types. It is concluded that the given characteristics depend on the following parameters: the level of each language mastering, the language competence of the bilingual, the environment of the language acquisition, the degree of the languages autonomy, and the functions of each communication means.

Key words: *bilingualism, bilingual, language competence, language interference, dominant language.*

У сучасній соціолінгвістиці проблема білінгвізму не є всебічно висвітленою. На сьогодні **актуальними** залишаються питання, пов'язані з вивченням двомовності як на загальнодержавному рівні, так і на рівні окремої мовної спільноти незначної чисельності.

Під білінгвізмом розуміють: 1) володіння, окрім своєї рідної мови, ще однією мовою в обсязі, який забезпечує спілкування з представниками іншого етносу в одній чи більше галузях комунікації (таке трактування є релевантним для випадків індивідуального білінгвізму); 2) практику використання двох мов у межах однієї мовної спільноти (у випадках, відповідно, групового або масового білінгвізму) [4:31].

Паралельно з терміном «білінгвізм» у соціолінгвістичній літературі функціонує термін «диглосія» [6]. При цьому за останнім закріпилося таке розуміння співіснування двох мов, за якого одна з них свідомо наділена користувачами високим статусом, а інша, менш престижна, – низьким. Як бачимо, для диглосії важливою є функціональна ієрархія мов, одна з яких має значний авторитет і сигналізує про

особливий соціальний статус індивіда, що її використовує.

Білінгвізм є багатоаспектним явищем з різними формами розповсюдження залежно від шляхів й закономірностей розвитку двомовності та її типів. **Мета** пропонованої статті – розглянути основні параметри, які дозволяють схарактеризувати зазначений феномен.

До таких можна зарахувати: 1) ступінь володіння кожною мовою; 2) рівень мовної компетенції білінгва; 3) умови засвоєння мов (середовище, у якому засвоєно мови); 4) ступінь автономності мов (або ступінь змішування); 5) функціональне навантаження на кожен комунікативний засіб.

За першим параметром – **за ступенем володіння кожною мовою** – білінгвізм розподіляють на повний та частковий. Повний білінгвізм спостерігаємо в ситуації досконалого активного володіння обома мовами, зокрема до здатності мислити кожною з них, без перекладу з однієї мови на іншу. У решті ситуацій можна говорити про частковий білінгвізм, за якого різниця в ступені володіння мовами є помітною, хоча білінгв вільно користується обома мовами.

При цьому В. О. Аврорін закликає відрізняти реальний білінгвізм від випадків, за яких «до володіння рідною мовою додається поверххневе знайом-

ство з іншою мовою, яке не дозволяє цій другій мові слугувати універсальним засобом мислення та мовлення» [1:51].

Очевидно, що ситуація, коли обсяг знань обох мов буде однаковим, є ідеальною. А тому, між двома мовами встановлюється ієрархія за ступенем володіння ними мовцем.

За другим параметром – **рівнем мовної компетенції білінгва** – виділяють три типи білінгвізму. У випадку, коли білінгв здатний тільки розуміти мовленнєві твори, що належать другій мовній системі, має місце рецептивний тип білінгвізму. За здатності також відтворювати вже почуті чи прочитані мовленнєві твори другою мовою наявний репродуктивний білінгвізм. На відміну від останнього, за продуктивного білінгвізму індивід має творчо будувати такі мовленнєві твори другою мовою, що забезпечують взаєморозуміння під час комунікації [2:22–26].

Формування розглянутих типів білінгвізму прямо залежить від **умов засвоєння мов** (від середовища, у якому засвоєно мови). Двомовність може виникати природним шляхом – без цілеспрямованого впливу на становлення мовленнєвого механізму другої мови. У такий спосіб природний білінгвізм розвивається в двомовних родинах, малих соціальних групах, наприклад, у спільних дитячих групах, де дитина засвоює другу мову, спілкуючись з батьками чи однолітками. При цьому стимулом виступає власне потреба в комунікації.

У ситуації, коли друга мова не засвоюється, а саме вивчається, говорять про штучний білінгвізм. У цьому випадку навчання проводять за допомогою певних методик та долучають механізми перевірки та корекції знань.

У свою чергу, на рівень володіння мовою та умови, за яких засвоєно другу мову, впливає вік індивіда, що опановує мову. Вивчення процесу становлення мовленнєвих механізмів обох мов та успішність їхнього розвитку має спиратися на нейрофізіологічні засади. За даними У. Пенфілда, пластичність кори великих півкуль стосовно процесу навчання мови найвища у віці до 10 років (максимум до 14 років). Отже, здатність до опанування другої мови є більшою в зазначений період. Крім того, канадський дослідник підкреслює, що в дитинстві індивід навчається мови як засобу опанування світу, а процес навчання не є самоціллю. Відповідно, шлях засвоєння другої мови є природним. Як було зазначено, він (шлях) залишається таким до 10 (максимум до 14) років [7].

Четвертий параметр, що є важливим під час дослідження білінгвізму, – **ступінь автономності першої й другої мов**. Фізіологічним підґрунтям білінгвізму є свідчення існування двох сумісно локалізованих динамічних систем, які перебувають у відношенні взаємної негативної індукції, за якої актуалізація одного мовленнєвого механізму призводить до гальмування іншого [2:32–33].

Л. Щерба твердить про наявність двох видів співіснування мов у білінгва: 1) ситуація, за якої обидві мови формують дві окремі системи асоціацій, що не контактують одна з одною; 2) ситуація, за якої обидві мови формують єдину систему асоціацій у мозку індивіда [5:67–68].

Перший вид співіснування мов є результатом засвоєння другої мови без участі першої (рідної) мови. При цьому в мозку двомовного індивіда сформовано два автономні механізми.

Другий вид співіснування є наслідком паралельного вивчення двох мов, що супроводжується свідомим процесом, спрямованим на зіставний аналіз мовних засобів обох кодів. При цьому друга мова, яку опановує індивід, тією чи іншою мірою сприймається ним у категоріях рідної мови.

Щодо відповіді на питання, чи має двомовний індивід одну або дві системи, У. Вайнрайхом [8] запропоновано розглядати білінгвізм як певну шкалу, що розташована між такими полярними типами білінгвізму, як змішаний, за якого дві мови зливаються в одну систему, і координативний, за якого дві мовні системи зберігаються окремо, хоча й в анатомічно суміжних зонах головного мозку.

Проміжним типом білінгвізму, на думку американського вченого, є субординативний, за якого, на відміну від координативного, одиниці другої мови актуалізовано за допомогою одиниць першої мови. При цьому субординативний білінгвізм спостерігається в тих випадках, коли процес навчання другої мови здійснюється шляхом перекладу, тобто першу мову використовують з метамовною функцією. Удосконалення мовленнєвих механізмів другої мови має своїм наслідком трансформацію субординативного білінгвізму в координативний. Таким чином, субординативний тип є певним перехідним етапом у формуванні координативного типу білінгвізму.

Як бачимо, ступінь автономності двох мов безпосередньо залежить від можливостей окремої мови забезпечити перехід від глибинної структури до поверхневої структури тексту. На думку І. Н. Горєлова, «дефіцит засобів» однієї системи змушує індивіда використовувати засоби вже добре сформованої системи першої (основної) мови [3:230].

Отже, зазначене питання трансформується в питання змішування мов, під час вивчення якого постає проблема інтерференції – взаємодії структур та структурних елементів двох мов під час спілкування двомовного населення або в усному та письмовому використанні двох мов окремими індивідами.

Оскільки немає повного дублювання двох мов у всіх галузях письмового й усного використання, важливим параметром для характеристики білінгвізму є **функціональне навантаження** на різні мови в мовленнєвій практиці окремого індивіда. Надли-

шкочим і невиправданим з погляду економії є рівноцінне використання обох комунікативних засобів у тотожних ситуаціях спілкування. Це призводить до диференційного вибору мови залежно від мовленнєвої ситуації. За інших рівних умов перевага надається тій мові, яка для досягнення поставлених цілей здатна бути максимально ефективною. Таким чином, можна говорити про існування так званої доміантної мови, яка, використовуючись з найбільшою інтенсивністю, стає «функціонально первинною» [4:30], тобто такою, що домінує в соціаль

но вагомим галузях комунікації, як-от: у професійній діяльності, освіті, сфері суспільної активності тощо. При цьому друга мова може використовуватися тільки в деяких комунікативних сферах – перш за все в неофіційному спілкуванні.

Спираючись на вищенаведені параметри, перспективним можна вважати дослідження окремих випадків двомовності, результати яких слід використовувати під час мовного планування та мовного будівництва в певному ареалі розповсюдження зазначеного явища.

Література

1. Аврорин В. А. Двухязычие и школа / В. А. Аврорин // Проблемы двухязычия и многоязычия. — М. : Наука, 1972. — С. 49–62.
2. Верещагин Е. М. Психологическая и методическая характеристика двухязычия (билингвизма) / Е. М. Верещагин. — М. : Издательство Московского университета, 1969. — 160 с.
3. Горелов И. Н. О гипотезах «раздельности» и «совместности» в описаниях языковых компетенций билингва / И. Н. Горелов // Горелов И. Н. Избранные труды по психолингвистике. — М. : Лабиринт, 2003. — С. 224–230.
4. Словарь социолингвистических терминов / В. А. Кожемякина, Н. Г. Колесник, Т. Б. Крючкова и др. — М. : Институт языкознания РАН, 2006. — 312 с.
5. Щерба Л. В. О понятии смешения языков / Л. В. Щерба // Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. — М. : КомКнига, 2007. — С. 60–74.
6. Ferguson C. A. Diglossia / C. A. Ferguson // Word. — 1959. — No 15. — P. 325–340.
7. Penfield W. A Consideration of the Neurophysiological Mechanisms of Speech and Some Educational Consequences / W. Penfield // Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences. — 1953. — V. 82, No 5. — P. 201–214.
8. Weinreich U. Languages in Contact / U. Weinreich. — The Hague : Mouton, 1953. — 149 p.

УДК 81'27'23

М. І. Філон, Н. М. Галунова

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

На шляху пізнання антропоцентричного буття мови: українська соціопсихолінгвістика кінця ХХ – початку ХХІ століття

Філон М. І., Галунова Н. М. На шляху пізнання антропоцентричного буття мови: українська соціопсихолінгвістика кінця ХХ – початку ХХІ століття. Стаття присвячена актуальній для сучасного мовознавства проблемі виникнення нової наукової дисципліни на межі вже існуючих — соціопсихолінгвістики. Аналіз існуючих в українському науковому дискурсі досліджень з психолінгвістики і соціолінгвістики показує спорідненість їхніх проблематики, об'єктів, предметів, звернення до одних і тих самих методів. У запропонованій статті окреслено проблеми, об'єкт, предмет, методи і перспективні напрямки дослідження соціопсихолінгвістики. Акцентовано важливість і евристичну значущість соціопсихолінгвістики для формування науково-пізнавального образу мови у її соціальному та антропоцентричному вимірах.

Ключові слова: психолінгвістика, соціолінгвістика, соціопсихолінгвістика, проблеми, об'єкт, предмет, методи і напрямки дослідження.

Філон Н. И., Галунова Н. Н. На пути познания антропоцентрического бытия языка: украинская социопсихолингвистика конца ХХ – начала ХХІ столетия. Статья посвящена актуальной для современного языкознания проблеме возникновения новой научной дисциплины на границе уже существующих — социопсихолингвистике. Анализ имеющихся в украинском научном дискурсе социолингвистических и психолингвистических исследований демонстрирует родственность их проблематики, объектов, предметов, обращение к одним и тем же методам. В предложенной статье определены проблемы, объект, пре-

дмет, методы и перспективные направления исследования социопсихолінгвістики. Подчеркнута важность и эвристическая значимость социопсихолінгвістики для формирования научно-познавательного образа языка в его социальном и антропоцентричном измерениях.

Ключевые слова: психолінгвістика, соціолінгвістика, соціопсихолінгвістика, проблеми, об'єкт, предмет, методы и направления исследования.

Filon M. I., Galunova N. M. At the Way of Cognition of Anthropocentric Existence of Language: Ukrainian Sociopsycholinguistics of the End of XX – the Beginning of XXI Century. The article is devoted to the actual for contemporary linguistics problem of origination of a new branch of science at the border of the already existing ones – to sociopsycholinguistics. The analysis of Ukrainian psycholinguistic and sociolinguistic researches demonstrates affinity of their problems, objects, subjects, and the usage of the same methods. The problems, the object, the subject, the methods and perspective research guidelines of sociopsycholinguistics are characterized in the article. Importance and heuristic significance of sociopsycholinguistics for formation of a scientific-research image of the language in its social and anthropocentric dimensions are emphasised.

Key words: psycholinguistics, sociolinguistics, sociopsycholinguistics, problems, object, subject, methods of research, research guidelines.

У 2006 році була створена Українська асоціація психолінгвістів, до складу якої ввійшли провідні вітчизняні вчені, зокрема Л. Калмикова, К. Крутій, Н. Гавриш, які займаються психолінгвістичними проблемами онтогенезу. Згідно з програмними завданнями асоціації, головні зусилля науковців спрямовані на висвітлення кількох базових питань, а саме: «а) співвідношення несвідомих і свідомих компонентів в мовленні дітей та в оволодінні ними рідною мовою; б) специфіки оволодіння дітьми дошкільного віку рідною мовою як на практичному (комунікативному), так і на практико-теоретичному (лінгвістичному), тобто мовленнєвого (аудіювання і говоріння) й лінгвістичного розвитку дитини; в) особливостей мовленнєвих операцій і мовленнєвих дій, їх становлення в дошкільному віці; генези мовленнєвої діяльності у дітей старшого дошкільного віку; г) розвитку рефлексії над мовленням, зокрема спонтанної рефлексії, що виформовується з дошкільного віку; шляхів формування рефлексивних умінь у галузі мовлення; г) феномену “прозорості значення мовного знаку” і специфіки об'єктивації мови у дошкільників» [4]. Як бачимо у програмних завданнях Української асоціації психолінгвістів проакцентовано питання онтогенезу мовлення – лише однієї з галузей психолінгвістики, що досліджує виникнення та формування в дитини мовної здатності, особливості її мови та мовлення.

Регулярно виходить друком заснований у 2008 році збірник наукових праць «Психолінгвістика» видавництва Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди [8]. У збірнику друкуються статті, «пов'язані з психологічними, антропологічними, мовознавчими, соціально-комунікаційними й психолінгводидактичними аспектами психолінгвістики, що споріднені спільним мовленнєво-мисленнєвим об'єктом дослідження галузями знань (спеціальностями): «Психологія», «Мовознавство», «Соціальної комунікації»» [8]. Як видно, коло проблематики доволі широке. Наразі було видано 17 збірників [16]. Аналізуючи роботи, що розміщені у різних випусках, бачимо, що при пізнанні мови у

її антропоцентричному вимірі дослідники мають враховувати цілий ряд біологічних, психологічних, соціальних, культурних чинників, що призводить до фактичного виходу за межі суто психолінгвістичної проблематики. Якщо перші збірки включали у себе два розділи: «психологія» і «філологія», то починаючи з третього випуску, що вийшов друком у 2009 році, статті були поділені на три рубрики: «психологія», «мовознавство» і «соціальні комунікації». Саме формулювання «соціальні комунікації» передбачає наявність соціального складника у дослідженні. Крім того, серед статей, розміщених в інших рубриках, знаходимо такі, що торкаються не лише психолінгвістичної, а й соціолінгвістичної тематики. У роботі О. Поди «Газети радянської України 20–40-х років ХХ століття: проблема гендерного маркування назв» йдеться про «гендерний дискурс радянської української преси 20–40-х років ХХ століття». Науковець звертає увагу на назви газет з гендерним маркером у певну суспільно-історичну епоху [7]. Стаття Т. Швець «Використання сучасних інформаційних технологій у процесі формування комунікативної компетенції студентів», розміщена у рубриці «Мовознавство», торкається як психолінгвістичних, так і соціолінгвістичних питань, вивчаючи «можливості використання сучасних інформаційних технологій у процесі формування комунікативної компетенції студентів факультетів та відділень іноземних мов вищих педагогічних навчальних закладів України, яка є базовою для майбутнього викладача іноземних мов» [13]. У деяких випадках назва акцентує превалювання соціо-, а не психолінгвістичного складника наукового дослідження: «Соціолінгвістичні фактори виникнення мовних варіантів в англійському діалогічному мовленні» [11]. У аналізованому виданні представлені також статті, що і назвою, і сутністю самого дослідження однозначно спрямовують читача у царину соціопсихолінгвістики. Серед таких можна назвати дослідження О. Гаврилашук «Гендерний критерій психосоціальних особливостей вибору номінації адресата мовлення», в якому зацентовано гендерно марковане вживання «номінацій адресата ху

дожньо інтерпретованого внутрішнього мовлення як наслідок соціалізації чоловіків та жінок» [3].

Аналогічна ситуація спостерігається і з соціолінгвістичними дослідженнями, які раз по раз торкаються питань психолінгвістики. Активну роботу із соціолінгвістичної проблематики здійснює відділ соціолінгвістики інституту української мови. Відділ працює в межах таких тем: соціолінгвістичні аспекти вивчення української мови; міжнародний досвід мовного планування й українська перспектива; українська мовна особистість: комунікативні, етноментальні, соціопсихологічні аспекти мовного існування; сучасний український ідіолект: соціокомунікативні аспекти репрезентації, мовний побут сучасного українського міста. [1]. У 2009 році відділ соціолінгвістики провів Міжнародну конференцію «Українська соціолінгвістика поч. XXI ст.: напрями, перспективи розвитку», за матеріалами якої було видано книгу «Соціолінгвістичні студії» [10]. Роботи авторів згруповано за сімома темами, однією з яких є «Соціопсихолінгвістика», в якій містяться роботи Н. Галунової, М. Бобро, О. Данилевської, О. Гавриліві [10:171–196].

І соціолінгвістичні, і психолінгвістичні дослідження акцентують якісь одні сторони існування мовної особистості. Проте об'єктивно мовна особистість існує як явище детерміноване взаємодією різного роду соціо- та психолінгвістичних чинників. Відтак виникає необхідність розгляду мови у її антропоцентричному соціопсихолінгвістичному вимірі.

На сьогодні вітчизняні дослідники вживають два терміни, що позначають науку, яка тільки-но починає формуватися – соціопсихолінгвістика і психосоціолінгвістика [5; 9], із частіше вживаним першим терміном. Антропоцентрична орієнтація соціопсихолінгвістики з її посиленою увагою до соціальних, вікових, культурних чинників формування мовної особистості виявляється у двох головних пошукових лініях – аналізі мови й мовної поведінки дітей та дорослих. Соціопсихолінгвістика як молода наукова дисципліна, що перебуває на стадії становлення, не має чітко окреслених меж, її визначення не є утрадиційним. Ця дисципліна виникла на межі мовознавства, психології та соціології і досліджує мову як суспільне явище.

Наразі численні мовознавчі праці, які припустимо класифікувати як репрезентанти соціопсихолінгвістики, традиційно розглядають як належні до різних галузей мовознавства – соціо- або психолінгвістики.

Очевидна спорідненість соціо- і психолінгвістичної проблематики, об'єктів, предметів, звернень до одних і тих самих методів зумовило використання в українському науковому дискурсі термінопозначення «соціопсихолінгвістичний». Українські вчені, не наголошуючи на виокремленні соціопсихолінгвістики як окремої галузі мовознав-

ства, визнають наявність соціопсихолінгвістичних аспектів мовної компетенції особистості [14]. Вони вивчають особливості соціопсихолінгвістичного експерименту [2], досліджують соціопсихолінгвістичні основи виховання мовної особистості [6], звертаються до соціопсихолінгвістичного аспекту основ роботи з текстом у сфері комунікативної діяльності державних службовців [12], аналізують соціопсихолінгвістичне підґрунтя викладання української фахової мови [15].

Кожна наукова дисципліна проходить певний шлях свого становлення: від початкового стану, на якому інтуїтивно описується об'єкт, предмет, мета, завдання наукової дисципліни, до завершального, що характеризується розвинутою та усталеною системою понятійно-термінологічного апарату та методологічними засадами аналізу. Зважаючи на сучасний стан соціопсихолінгвістики її основними проблемами можна назвати дослідження методології соціопсихолінгвістичних розвідок, соціопсихолінгвістичних аспектів мовленнєвої поведінки, моно- і полілінгвізму, мови і гендеру, методів збирання і аналізу соціопсихолінгвістичних даних, способів аналізу дитячого і дорослого мовлення, мовної свідомості, мовної картини світу, образу світу, внутрішнього лексикону, міжкультурного спілкування, невербальних складників комунікації тощо. На нашу думку, об'єктом дисципліни виступає мова в аспекті її соціальної і психологічної диференціації. Предметом соціопсихолінгвістики є функціонування мови у її філо- і онтогенетичному аспектах.

Як будь-яка помежова дисципліна соціопсихолінгвістика використовує методи дослідження характерні іншим дисциплінам: асоціативний експеримент (вільний асоціативний експеримент, спрямований асоціативний експеримент, ланцюжковий асоціативний експеримент), методику градуального шкалювання, метод семантичного диференціалу, методику доповнення, методику закінчування речення, методику встановлення граматичної правильності, опитувальник, методику непрямого дослідження семантики, метод прямого тлумачення слів, класифікацію, безпосереднє спостереження, анкетування, кореляційний, факторний аналіз тощо.

Очевидно, мову у її антропоцентричному вимірі з огляду на соціопсихолінгвістичний аспект необхідно досліджувати, звертаючись до різних пошукових стратегій, що по-перше, спрямовані на вивчення і конкретизацію понять про явища мовної системи, які були визначені поза звернення до людського чинника у мові; по-друге, на поглиблення розуміння мови не як ідеальної системи, а як реально існуючої і функціонуючої сутності; по-третє, на з'ясування механізмів і способів існування мови у їхній взаємодії, включаючи до предмету аналізу не лише мову як систему структурованого утворення,

а й усю сукупність текстів, серед яких існує людина.

Перспективи дослідження пов'язані із виявленням сторін мовного буття людини, які зумовлюються включенням об'єкту дослідження у якісно нову науково-дослідницьку парадигму. У цій пара-

дигмі соціальне є категорією, в якій соціальна особистість невіддільна від способу свого національного буття, від мови в її етнолінгвокультурному вияві. Таким чином, соціопсихолінгвістики постає як дисципліна, яка синтезує в собі проблеми мови в її природному існуванні в антропосоціопсихолінгвістичних ментальних характеристиках.

Література

1. Інститут української мови. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www1.nas.gov.ua/institutes/ium/Structure/Departments/Department5/Pages/default.aspx> — Заголовок з екрана.
2. Антонюк О. В. Роль соціопсихолінгвістичного експерименту у виявленні складників лінгвоментальності (на матеріалі концепту вода) / О. В. Антонюк // Записки з загальної лінгвістики. — Одеса, 2002. — Вип.5 : Мова та національна свідомість. — С. 50—55.
3. Гаврилашук О. Д. Гендерний критерій психосоціальних особливостей вибору номінації адресата мовлення / Олеся Гаврилашук // Зб. наук. пр. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Психолінгвістика. — Переяслав-Хмельницький, 2011— Вип. 8. — С. 94—100.
4. Крутій К. Л. Українська асоціація психолінгвістів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrdeti.com/psych.php?lang=ru>. — Заголовок з екрана.
5. Мартинов А. Ю. Історична соціологія (циклічна парадигма) // А.Ю. Мартинов — К. : УІАД «Рада», 2004. — С. 105.
6. Паламар Л. М. Соціопсихолінгвістичні основи виховання мовної особистості / Л.М. Паламар // Українська мова в процесі національно-культурного відродження України : збірник наукових праць: Матеріали конференції — Київ : КДПІ, 1993. — С. 16—18.
7. Пода О. Газети радянської України 20–40-х років ХХ століття: проблема гендерного маркування назв [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://psychling.phdpu.edu.ua/images/arhive/1-2008/24.pdf> — Заголовок з екрана.
8. Психолінгвістика : наук.-теорет. зб. / Держ. вищ. навч. закл. «Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди». — Переяслав-Хмельниц., 2008 [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://psychling.phdpu.edu.ua/>. — Заголовок з екрана.
9. Словник новотворів української мови кінця ХХ століття. — Вип. 2. — Кривий Ріг : 2002.—180 с.
10. Соціолінгвістичні студії. / за заг. ред. Л. О. Ставицької. — К. Видавничий дім Д. Бураго: 2010.—288 с.
11. Танчинець М. І. Соціолінгвістичні фактори виникнення мовних варіантів в англійському діалогічному мовленні / Марія Танчинець // Зб. наук. пр. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Психолінгвістика. — Переяслав-Хмельницький, 2010 — Вип. 5. — С. 136—141.
12. Хаджирадева С. Основи роботи з текстом у сфері комунікативної діяльності державних службовців: соціопсихолінгвістичний аспект / С. Хаджирадева // Вісник НАДУ, 2003. — Вип.4. — С. 497—502.
13. Швець Т. А. «Використання сучасних інформаційних технологій у процесі формування комунікативної компетенції студентів» / Тетяна Швець // Зб. наук. пр. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Психолінгвістика. — Переяслав-Хмельницький, 2015. — Вип. 17. — С. 239—249.
14. Шумарова Н. П. Мовна компетенція особистості: соціопсихолінгвістичний аспект : дис. ... д-ра філол. Наук : спец.10.02.02; 10.02.01. — К., 1994. — 360 с.
15. Яременко Л.М. Соціопсихолінгвістичний аспект у викладанні української фахової мови / Л. М. Яременко // зб. матеріалів ІV Міжнар. наук.-практ. конф., 21-22 травня 2011 «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку». — Суми : Університетська освіта, 2011. — С. 527—529.
16. Psycholinguistics. Архів [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://psychling.phdpu.edu.ua/index.php/ru/arkhiv>. — Заголовок з екрана.

Мова й мовна особистість

УДК – 81'22-811'111:81-25

І. В. Малиновська

Центр наукових досліджень і викладання іноземних мов НАН України

До характеристики мовної особистості В. В.Акуленка: спонтанне усне мовлення

Малиновська І. В. До характеристики мовної особистості В. В. Акуленка: спонтанне усне мовлення. У статті представлений лінгвостилістичний і риторичний аналіз спонтанного усного мовлення В. В. Акуленка. На засадах експертного оцінювання вироблена спеціальна процедура відбору та реконструкції фрагментів монологічного і діалогічного мовлення ученого в ситуаціях академічного, адміністративного і побутового спілкування. Аналіз здійснювався з урахуванням соціальних параметрів говоріння, емоційного стану і прагматичної ситуації спілкування. За лінгвальними параметрами мовлення В. В. Акуленка характеризується як таке, що притаманне універсальному інтелектуальному носію своєї національної мови.
Ключові слова: *мовна особистість, усне мовлення, спонтанне усне мовлення, ідиостиль, параметри говоріння, ситуація спілкування.*

Малиновская И. В. К характеристике языковой личности В. В. Акуленко: спонтанная устная речь. В статье представлен лингвостиллистический и риторический анализ спонтанной устной речи В. В. Акуленко. С использованием метода экспертной оценки разработана процедура отбора и реконструкции фрагментов монологических и диалогических высказываний в ситуациях академического, административного и бытового общения. Анализ проводился с учетом социальных параметров говорения, эмоционального состояния и прагматической ситуации общения. Учитывая лингвальные параметры, речь В. В. Акуленко характеризуется как речь универсального интеллектуального носителя родного языка.
Ключевые слова: *языковая личность, устная речь, спонтанная устная речь, идиостиль, параметры говорения, ситуация общения.*

Malynovska I. On language profile of V. Akulenko: spontaneous speech characteristics. This essay is a second in a series of publications attempting to portray professor V. Akulenko's language personality. Analyzed have been a number of reconstructed fragments of his oral monologues and dialogue remarks as per their lingual and rhetorical characteristics. Three types of communicative situations were chosen: academic, administrative and everyday life. A procedure of the selection and reconstruction of fragments was elaborated on the basis of the Peer Review Method. Consideration has been given to social parameters of speech, emotional state of the speaker, as well as pragmatic situation of communication.
Key words: *language personality, spontaneous oral speech, idiolect, parameters of speaking, communicative situation.*

«Как закрепить умолкнувшую речь?
Как дать словам движение, тембр, оттенки?»
(М.А. Волошин)

Дане есе є черговою спробою авторки хоча б у самому загальному вигляді проаналізувати мовну особистість видатного представника гуманітарної думки, члена-кореспондента НАН України, доктора філологічних наук професора В.В.Акуленка, науко

ві праці якого і без проголошення принципу антропоцентричності є справжніми полотнами життя не одного мовного колективу. Як лінгвориторичне дослідження ця робота ґрунтується на методологічних принципах, сформульованих у роботах В. В. Виноградова, Ю. М. Караулова, Н. Д. Арутюнкової, А. Д. Белової, О. П. Воробйової, І. А. Синиці

[Детальніше див.: 2: 3-5] з урахуванням специфіки форми мовленнєвої діяльності – усного мовлення, – що аналізується у цій статті. Мета дослідження сформульована як характеристика мовної особистості даного вченого в аспекті усного спонтанного мовлення. Специфічний матеріал – реконструйовані фрагменти усного мовлення – вимагали побудови спеціальної методики і процедур дослідження. За умов відсутності диктофонних і письмових записів більшості наведених тут усних висловлювань В.В.Акуленка, такі процедури мали також забезпечити об'єктивність отриманих матеріалів.

Реконструкція відбувалась наступним чином. Була запрошена група експертів – колеги, з якими Валерій Вікторович працював не менше 5 років і постійно спілкувався на наукові, організаційні й морально-етичні теми (перш за все, І.І.Рахманова, його заступник з 1983 р., котрій автор висловлює особливу подяку за цінні консультації), у пам'яті яких усні тексти В.В.Акуленка збереглися як складно розчленене ціле, бартовський гул. Опитування і консультації з експертами дозволили виокремити ключові слова, з яких на основі збігу у 50 відсотків респондентів була вибудована хмара слів-репрезентантів базових концептів (Рис. 1), що у сукупності дають уявлення про певні фрагменти картини світу В.В.Акуленка:

ДЕМОКРАТИЯ НЕПРАВДА ДЕТИ МОИ послушайте **ЯЗЫК КУЛЬТУРА ИСТОРИЯ** настоящий **УЧЕНЫЙ** научная **ИСТИНА** малоценные **ПРАВДА** псевдонаучные **ФУНКЦИОНАЛЬНОСТЬ** околонуучные думайте собственные **категории** языка **ОТВЕТСТВЕННОСТЬ СИСТЕМА** в головах

Рис.1. Хмара ключових слів В.В.Акуленка

Кожне таке слово, взяте окремо та у зв'язку з іншими, породжувало у респондентів асоціації на рівні свідомості [3:173] і сприяли попередній реконструкції мовленнєвих уривків на рівні висловлювань, мікротекстів і відносно розгорнутих текстів монологічного і діалогічного характеру. Отримані тексти, фрази і вирази були пропущені через опитування і склали остаточний корпус матеріалів дослідження вже як прецедентні тексти у свідомості 2 респондентів [3:178-179]. Після реконструкції отримані фрагменти було відрефлексовано в межах лінгвориторичної і комунікативної парадигми дослідження відповідно до його завдань. Визначались одиниці змістовної структури монологічного і дискурсивного фрагментів – топіки та субтексти [1].

З представленої хмари (Рис.1) очевидними є основні концепти, котрими оперував учений: **КУЛЬТУРА**, **МОВА**, **МОРАЛЬ**, **ПРАВДА/ИСТИНА**, (соціальна) **ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ**, **УЧИТЕЛЬ/УЧЕНЫ** (які опосередковувались через оди-

ниці концептуальних полів, а також імпліцитно у формах звертання під час спілкування). Саме вони і визначили топіки і субтексти, що аналізуються далі.

Усні монологи Валерія Вікторовича і розгорнуті репліки у діалозі нагадували його лекції, які вражали майстерним поєднанням підготовлених і спонтанних текстів, в якому строга логічність викладу доповнювалась асоціативною алюзійністю, метафорикою, розкриттям прецедентних феноменів, залученням літературного і поетичного матеріалу. Це не був відчужений монолог небожителя, який виголошував істини з університетської кафедри або з директорського крісла: лектор і керівник перетворювався на співбесідника, спонукав до діалогу, намагався передати аудиторії своє захоплення складністю і гармонією людської мови і світоустрою взагалі. Торкаючись питань мовної типології – своєї улюбленої теми, Валерій Вікторович постійно проводив паралелі між мовними процесами і фізичними та суспільними законами розвитку. Перед слухачами розгорталася велична картина Всесвіту із сяючими сузір'ями, кластерами зірок і планет, світів у занепаді і розквіті, аналогічні процеси в історіогенезі й культурі: (1) «*Везде кластеры, друзья мои, во всем полевая структура, не только в осязаемом физическом мире и фиксируемом мире языка – даже в мире идей, творчества, талантливости*». (2) «*Схожие идеи, дети мои, рождаются почти одновременно в разных головах и разных странах. Это значит, что распространение идеи происходит по полемому принципу. Помните, кто автор идеи радиосвязи, кто изобрел радио? (Пауза в очікуванні відповіді). Попов, говорите? А спросите англичанина, он ответит: «Оливер Додж», а в Индии считают, что это сэр Джагадхиш Чандра Боше, а в Чехословакии – Якуб Наркевич Едка, а США – Никола Тесла. И другие народы назовут своих героев. И все это происходило приблизительно в одно время, в промежутке каких-нибудь 10-20 лет! Так же было и с идеями структурализма, филологизма, семиотики, функциональности...».*

Під час бесід з колегами за чашкою кави, котрею він щедро частував усіх відвідувачів, ретроспективно розглядався космізм Г.Сковороди. Озвучувалися ідеї Н.О.Наумова і О.Л. Чижевського, М.О. Бердяєва і П.О.Флоренського. Перекидалися містки до цивілізаційних теорій А.Дж. Тойнбі й пасіонарної теорії етногенезу Л.М.Гумільова, історичному романтизму Е.В.Ільєнкова. Усне мовлення В.В.Акуленка, таким чином, розгорталося на кшталт гіпертексту, проте завжди оберталось навколо центральної ідеї, виконуючи функції її поглиблення, розширення й ілюстрування, занурення у соціокультурний контекст.

Ознаки його енциклопедичної обізнаності проявлялися в будь-який момент говоріння. Одного разу, розвиваючи ідеї про польовий устрій, Валерій Вікторович ділився міркуваннями про космогоніч-

ні теорії М. Ф. Федорова і В. І. Вернадського. І раптом новий субтекст: (3) «*А знаете ли вы, друзья мои, что настоящим отцом Николая Федорова был князь Гагарин? Вот вам и роль случайного в истории: один Гагарин (Федоров) – стоял у истоков космонавтики, а другой – Юрий Гагарин стал первым космонавтом. Вот вы, дети мои, не знаете, а об этом много писала британская пресса*». Або такий ліричний відступ: (4) «*Талантливость тоже распространяется кластерами. Смотрите, какая выдающаяся семья Жирмунские: Виктор Максимович – выдающийся филолог, его сын Алексей Викторович, тоже академик – биолог. Одна дочь – известный художник, другая тоже филолог, а его двоюродный брат, кто вы вы думали? Тынянов. Да-да, великопленный писатель Юрий Николаевич Тынянов. А вот еще роскошь, пре леств, а не семья – Белецкие, все умные. Надо девочкам помочь: они остались одни, как перышки на воде*».

Багатству мовлення В.В.Акуленка сприяло й володіння кількома мовами, серед яких: російська (перша рідна, багата й образна), українська (теж мова дитинства, відновлена вже в 90-ті роки як вільна мова спілкування в науковій та офіційній сферах спілкування), німецька, англійська та французька (вільне володіння) й іспанська, вивчена під час перебування з робочою місією на Кубі. Крім того, його спонтанне мовлення вільно вибудовувалось навколо різних аспектів багатьох інших мов, містило безліч ілюстрацій, причому вимова ретельно вивірялася – іноді прямо на наших очах – за допомогою десятків словників, що склали значну частину бібліотеки в його робочому кабінеті. Розказуючи про етимологію свого прізвища, Валерій Вікторович на наших очах розгорнув ціле лінгвокультурологічне дослідження, посилаючись то на давньогрецьких героїв, то на християнських мучеників, то на паралелі назв риб у слов'янських мовах. При аналізі прізвища Малиновський переходив то на польську, то на німецьку мови, вдаючись то до історії європейських географічних назв, то до історії музики дзвонів, то до кольорового слуху О.М.Скрябіна і М.А. Римського-Корсакова і синестезії В.В.Кандінського і М. Чюрльоніса. Говорячи про походження прізвища Рахманов, зачитував уривки сур і по-російськи, і по-арабськи.

Можна було б очікувати, що людину з таким різностороннім науковим багажем було не просто розуміти людям без вищої освіти. Втім, всі експерти сходяться в оцінці його мовлення як максимального ясності і прозорого.

По-перше, такий ясності мовлення сприяло те, що в ньому спостерігався збіг віртуальних і актуалізованих понять. Відповідно, в ньому, фактично, не спостерігалось семантичних операторів приблизної номінації або, за Дж. Лакоффом, хеджевих засобів хезитації. Колективна пам'ять експертів не зафіксувала використання частотних для широкого

загалу носіїв російської мови вставних словосполучень, применників і часток. Споріднені з ними за семантикою і функціями одиниці приблизної номінації *пожалуй* і *я бы сказал*, які іноді були присутні в мовленні ученого, використовувались ним не стільки для того, щоб не порушувати відомий постулат Г.П. Грайса про необхідність ясності комунікації, скільки для інтенсифікації, поглиблення і уточнення думки для самого мовця – як засоби актуалізованої саморефлексії. У такій ситуації адресант виступає водночас і адресатом, а інші учасники комунікації є неактивними адресатами другої черги, участь яких у діалозі має лише потенційний характер. Так нерідко відбувалося у ситуаціях спілкування, коли ролі комунікантів були розподілені соціальним й інтелектуальним статусом її учасників: учитель/мудрець/гуру –учень/учні, якими ми і досі себе відчуваємо.

Статус учителя позначився і на специфічних засобах схвалення/несхвалення у мовленні В.В.Акуленка. Схвалення висловлював адресно: *Вы золото, Вы цены себе не знаете, дети мои – молодцы, умницы и красавицы, вот это дело, вот это другое дело, совершенно другое дело!* Сварив, навпаки, безадресно, шкодуючи почуття співбесідників, сподіваючись, що вони самі зрозуміють помилки і виправлять їх: *дело плохо; дела не ах; беда, деточки*. Критикував, радше картав, ніж лаяв навіть у глибокому роздратуванні, використовуючи інклюзивне *мы*, на підсвідомому рівні не дистанціюючись від того, хто завинив, а навпаки, поділяючи відповідальність за невміння, недбалість або помилку, Використовував й інші способи генералізованої агентності: *не умеем мы этого делать; со славянами беда: нам бы все как-нибудь; сюда бы двух немцев (царь Петр был не дурак) – сразу бы навели порядок; нет у нас системы в головах; не может русский человек не напортачить*.

Часто звучало характерне акуленківське *Худо!* Останнє в його устах виражало не просто неприємність, а вкрай несприятливий стан речей. Це *худо*, будучи простонародним словом, проте присутнім у багатьох творах російської класичної літератури, викривало джерела, яким жилось його мовлення – кращими літературними зразками і водночас глибинною народністю. Те ж саме можна сказати й про український варіант його мовлення: маючи багатий досвід усних виступів на академічних і офіційних заходах високого рівня, у буденних ситуаціях Валерій Вікторович не нехтував народним слівцем, наприклад, словом *завше* – також улюбленим словом українських письменників (М.Бажана, Г.Хоткевича та ін.) [6:63].

Серед засобів ідіолекту Валерія Вікторовича, які сформували його особливий ідіостиль, і способів експлікації авторських інтенцій [4:28] є специфічні засоби вираження похвали і хули, які нері-

дко використовувались виключно прагматично, у своїх протилежних, на відміну від системних, значеннях. В оцінних висловлюваннях проявилась його особлива делікатність, яка була притаманна мовленнєвим традиціям російської й української інтелігенції. Начебто не бажаючи подавити співбесідників своїм авторитетом, він приховував найвищу оцінку за емоційним вживанням лексики із протилежним значенням (згадаємо: «Ай да Пушкин! Ай да сукин сын!» у листі О.С.Пушкіна, або «Отакий, як цей Віктор, у мене син. Шибеник справжній, а кмітливий. Грається і то так серйозно, поділовому» у Ю.О.Збанацького [7:449]).

Оцінюючи непривабливі вчинки, нерідко з обуренням, з натиском резюмував, дивлячись співрозмовнику в очі: «Хороший человек!», «Хорошие люди!». І навпаки, схвалюючи будь-яку третю особу (але в жодному разі не когось із присутніх), вигукував: «Вот же мерзавец такой/сукин сын, что написал/сделал/придумал/не побоялся!».

Окремою згадкою заслуговує слово «товариш». У мовленні Валерія Вікторовича воно було достатньо частим, проте не безликим канонізованим у ті часи звертанням. На відміну від звертання по імені й батькові (найбільш частотного в його мовленні), *пан/пані* з прізвиськом та *sir/madam* (лише у випадках офіційного спілкування з незнайомими, малознайомими), а також характерних звертань *друзья, коллеги, дети мои, деточка*, а іноді й *золотой мой* (по відношенню до колег-жінок молодшого віку), слово *товарищ* використовувалося по відношенню до колег і друзів: «Мой друг и товариш Георгий Георгиевич – про Г.Г.Почепцова (старшого) –... знаете, кто это?», «Как говорил мой старший товариш Александр Савич», «Тогда в этом университете работала группа великоллепных лингвистов, товарищей Михаила Михайловича...Знаете, о ком я?».

Усне мовлення Валерія Вікторовича не було розквітчане щедрими стилістичними барвами заради показного ораторського мистецтва, радше іскрилося окремими, проте виключно доречними блисками інтелектуальної емоції. Перш за все, це

стосується його м'якого гумору, який перекивав навіть самий сильний сатиричний зміст. І в цьому було щось від чеховської і моюської стилістики й світобачення. Це стосується й підбору анекдотів, які в його вустах перетворювались на притчі, які містили моральний фокус суспільства. Одна з них, чи не центральна для його інтелектуального пошуку, мала донести до нас ідею про те, що демократія – це велика особиста і суспільна відповідальність і напружена робота:(5)У англичанина спрашивают: «Как вам удастся украшать свои улицы такими великолепными газонами?» «Ничего особенного, – отвечает англичанин, – всего лишь триста лет поливаем и подстригаем, и снова – поливаем и подстригаем».

Таким чином, бесіди з Валерієм Вікторовичем були і щоденними академічними лекціями, і моральними проповідями, і уроками життя для всіх, хто його оточував. Сьогодні популярно говорити про елітність культури і мовлення ученого як носія особливого закритого для широкого загалу знання [5:3-4]. Чи можна характеризувати В.В.Акуленка як представника елітарного мовлення? З одної сторони, – безперечно так, в тому сенсі, в якому мислиться про рідкість і найвищу якість. З іншої, – його відрізняла максимальна демократичність і увага до співбесідника незалежно від того, чи був той ученим, або технічним працівником. Такий сплав характеристик мовлення і є підтвердженням того, що його суб'єкт є **універсальним інтелектуальним носієм своєї національної мови** в повному розумінні такого визначення.

Коли ми проводжали Валерія Вікторовича в останню путь, багато людей прийшли з білими квітами, вшановуючи білі шати вченого. І залишившись першими на краю прірви, несучи повну відповідальність за себе, «студіозів», аспірантів і весь колектив, ми з усіх сил намагалися утримати тонку павутинку культури, яку Учитель вклав у наші руки для того, щоб ми передали її наступному поколінню.

Література

1. Баженова Е.А. Научный текст как система субтекстов: дис. ... докт. филол. наук: 10.02.01/Баженова Елена Александровна. – Екатеринбург, 2001. – 366 с.
2. Малиновська І.В. До характеристики мовної особистості В.В.Акуленка: стилістичні, лінгвориторичні та лінгвокогнітивні аспекти / І.В. Малиновська // Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи. – 2008. – № 2. – С. 3–13.
3. Кизима В. В. Тоталогія (філософія оновлення) / В. В. Кизима.– К.: ПАРАПАН, 2004. – 272 с.
4. Коткова Л. І. Ідіостиль, індивідуальний стиль і ідіолект: проблеми розмежування./Л.І. Коткова//Філологічні науки. Мовознавство: зб.нак.пр./Ніжин.держ.ун-т. НДУ ім.М.Гоголя.– Ніжин:Вид-во НДУ ім.М.Гоголя, 2012–С. 26–29.
5. Силантьєва Марина Сергеевна. Элитарная языковая личность в профессиональном дискурсе: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Силантьєва Марина Сергеевна. – Пермь, 2012. – 291 с.
6. Словник української мови: в 11тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К.Білодіда. – К. : Наукова думка, 1972. – Т.3. – 314 с.
7. Словник української мови: в 11тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 11.

УДК 811.161.2'38

Н. С. Голікова

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Народномовні знаки-стилістими в романі «Я, Богдан» П. Загребельного

Голікова Н. С. Народномовні знаки-стилістими в романі «Я, Богдан» П. Загребельного. У статті досліджено семантику та функції фольклорних мовно-естетичних знаків, що в романі «Я, Богдан» П. Загребельного набувають статусу контекстуальних стилістем. З опертям на сучасні методики вивчення мовних одиниць, розроблених в галузях лінгвостилістики, етнолінгвістики, когнітивної лінгвістики, народномовні поліноми проаналізовано як складники етнокультурної концептології, що в художньо-літературному дискурсі постають важливими репрезентаторами авторського мовомислення.

Ключові слова: мовно-естетичний знак, поліном, фразеологізм, стилістема, художньо-літературний дискурс, концепт.

Голикова Н. С. Народная языковые знаки-стилистеми в романе «Я, Богдан» П. Загребельного. В статье исследуется семантика и функции фольклорно-эстетических языковых знаков, которые в романе «Я, Богдан» П. Загребельного приобретают статус контекстуальных стилестем. Опираясь на современные методики изучения языковых единиц, разработанных в лингвостиллистике, этнолингвистике, когнитивной лингвистике, народная языковые полиномы проанализированы как составляющие элементы этнокультурной концептологии, что в художественно-литературном дискурсе выступают важными репрезентаторами авторского языкового мышления.

Ключевые слова: языковой эстетический знак, полином, фразеологизм, стилестема, художественно-литературный дискурс, концепт.

Holikova N. S. The folk-language signs-stylestems in P. Zahrebelnyi's novel «I, Bohdan». This article in that investigates the semantics and functions of folkloric language aesthetic signs in P. Zahrebelnyi's novel «I, Bohdan» acquire the status of contextual stylestems. With reliance on modern methods of studying language units developed in areas linguostylistics, ethnolinguistics, cognitive linguistics, the folk-language polynoms are analyzed as a part of ethnocultural conceptology that in the fiction discourse appear important indicators of author's speech thinking.

Key words: language-aesthetic sign, polynom, phraseologism, stylestem, fiction discourse, concept.

Нова лінгвоукраїністика, що на початку ХХІ ст. помітно активізувала вивчення мови як антропоцентричного явища, поступово змінює вектор дослідження лінгвальних одиниць, спрямовуючи особливу увагу на духовне та суспільне життя їхніх носіїв. У поле зору мовознавців усе частіше потрапляють «мовно-естетичні знаки української культури» [1], які є історичним надбанням нації і які на сучасному етапі розвитку науки потрібно розглядати всебічно – з опертям на історію, культуру, філософію, психологію, менталітет, а також на народно-літературно-художню творчість українського етносу.

Загальний огляд праць відомих українських мовознавців С. Єрмоленко, В. Жайворонка, В. Кононенка, А. Мойсієнка, В. Мокієнка, Н. Сологуб, В. Ужченка, Л. Шевченко та ін., у яких висвітлено різноаспектні особливості народно-образних засобів української мови, дають можливість стверджувати, що останнім часом у своїх лінгвістичних студіях дослідники використовують

найновіші методики аналізу народномовного надбання. Численні слова-символи, концепти-мотиви, фразеологізми тощо вчені коментують з погляду філософії мови, культурології, етнолінгвістики, когнітивної лінгвістики.

Сучасна лінгвоукраїністика збагатилася низкою дисертаційних праць, присвячених, зокрема, фразеології української мови. У дослідженнях О. Забуранної [3], О. Каракуці [5], О. Куцик [6], О. Левченко [7], Н. Ляшенко [8], А. Смерчка [10] та ін. переважно в зіставному аспекті описано антропологічні, когнітивні, культурологічні, онтологічні, семантичні, інноваційні риси багатьох здавна ustalених у мові поліномів. Питання семантичної трансформації фразеологізмів, що почасти функціонують у художньому тексті, виявлення їхніх текстотворчих та концептуальних потенцій поки що не знайшло повного й усебічного відбиття в наукових публікаціях.

У цій статті ставимо за мету дослідити семантико-функційні особливості контекстуальних поліномів у романі «Я, Богдан» П. Загребельного. Вивчення проблеми передбачає розв'язання низки

конкретніших завдань: 1) виявити типологічну специфіку стійких зворотів у художньому тексті; 2) визначити стилістичний потенціал поліномів у творі; 3) проаналізувати семантичні нашарування та концептуальні можливості поліномів-логоепістем у художньо-літературному дискурсі; 4) описати випадки стилізації авторського мовностилю на зразок фольклорних мовно-естетичних знаків.

Поняття мовного знака як складника загальної мовної системи, що викристалізувалося в лінгвосоціотипі та описовій граматиці ХХ ст., у сучасній науковій парадигмі зазнає змістового розширення. На думку В. Жайворонка, мовні знаки потрібно розглядати не лише в плані лінгвоцентризму, а й «з погляду антропоцентризму та дискурсоцентризму, коли мовні одиниці (й усю мову) вивчаємо як духовний продукт їх носія, етносоціуму, що породив мовний феномен як ключовий елемент національної культури» [2:60]. Проблема «олюднення» мовного знака, розгляд його у взаємозв'язку компонентів дихотомії «мова – людина» сьогодні все частіше постає в етнолінгвістиці, лінгвостилістиці, когнітивній лінгвістиці тощо. У межах когнітивно-стилістичного наукового поля досліджує це поняття С. Єрмоленко. Відомий мовознавець зауважує, що мовно-естетичні знаки української культури, або логоепістем, – «це різнорівневі мовні одиниці, до яких належать слова-поняття, приказки, прислів'я, крилаті вислови, фразеологізми, афоризми, рядки із творів художньої літератури тощо» [1:7].

В українській літературі важко знайти письменника, у мовотворчості якого не простежувалися б усі ці художньо-образні мовні засоби, що виконують найрізноманітніші контекстуально-стилістичні функції. Однак лише перо справжнього митця, вмочене в чорнило істини й пошуків, здатне вписати саме в потрібному місці художнього тексту найпромовистішу народномовну перлину. П. Загребельний – це автор, який потужно й водночас дуже тонко використовував багатющі скарби українського фольклору, глибинний зміст якого добре знав і розумів. У його романі «Я, Богдан» швидкоплинною рікою слів і стійких виразів бурливо, стрімко тече оповідь про одного з найвидатніших українців – гетьмана Богдана Хмельницького, навколо якого гуртувалося не лише козацтво, а й майбуття української нації. Фразеологія, зокрема, є одним із значущих засобів повістання в цьому творі, який письменник особливо виділяв з-поміж інших своїх історичних романів, образно називаючи його «Книгою мого Народу» [4:667].

Макротекст роману «Я, Богдан» постійно пронизують узуальні фразеологічні одиниці (*вдарити об землю бідю, за сімома печатями, оддати на поталу, з вогню та в полум'я, загрибати жар чужими руками, залити за шкуру сала, гнутися в три погібелі, двом Богам служити, гратися з вогнем* тощо), які, власне, не втрачають свого традиційно

усталеного значення в контексті; прислів'я та приказки (*бійся вовка спереду, коня ззаду, а чоловіка з усіх боків; на похиле дерево кози скачуть; ми вам стрижене, а ви нам – шмалене!; обпечешся – то й на холодне дмухатимеш; важкі в панів перини* та ін.); каламбури (*нате й мій глек на капусту!; надібали ми двадцять один, як не два, то один; Я – Гнат, син у мене Гнат, онук Гнат, Всі Гнати, щоб худобу ганяти, ганяємо, ганяємо, а воно й нічого тощо*); паремії (*Всякая кровь, проливаемая на земле, взыщется от рода сего; Чини, що може рука твоя, бо з тобою Бог; Духа не угашайте; Аже не статежная приязнь вовку з бараном, так християнину з бусурманом; Мудрость світу сього есть буйство перед Богом* тощо); крилаті вирази латинського походження (*nihil sacrum ducunt – не знають нічого святого; servile genio corruptus – піддавшись людській слабості; robus in ordius audax et providus – в трудних обставинах відважний і передбачливий; квантілля sapientia regitur mundis – нікла мудрість володарює світом!* та багато ін.).

Отже, об'єднання фразеологічних одиниць (ФО), прислів'їв, приказок, паремій, крилатих висловів у межах однієї лінгвальної системи – фразеологічної, започатковане в українському мовознавстві другої половини ХХ ст., дає всі підстави визначити їхні мовленнєві репрезентатори в романі «Я, Богдан» П. Загребельного як контекстуально значущі складники твору. Тому, опрацьовуючи різноструктурні стійкі звороти, за основу беремо методику лінгвостилістичного аналізу художнього тексту, що й спрямована на виявлення стилістично маркованих текстових елементів – стилістем. На думку Л. Мацько, О. Сидоренко, О. Мацько, більшість стилістем реалізуються лише в контексті, тобто в частині тексту, що являє собою лінійне синтагматичне оточення, яке потрібне (чи достатнє) для реалізації потенцій значення слова або таке, що здатне породжувати певні зміни в значенні [9:441]. Перетворення мовної одиниці в стилістему відбувається на вістрі її семантики, а також на лінійно-синтаксичному рівні, на якому маркована одиниця структурується й органічно «вписується» в контекст, виконуючи потенційні, прогнозовані автором функції, що мають розшифровуватися читачами.

Наприклад: у контексті *Адже ми теж члонки Речі Посполитої, хоч вона й не хоче цього помічати. Вперто зветься Річ Посполита обойга народів, себто народу польського і литовського, українського народу мовби й немає... Мовляв, **двох сорок за хвіст чоловік водночас ще може стіймати, а вже трьох не втримає** [4:248] виділене прислів'я, на нашу думку, є авторською варіацією узвичаєних фразеологізмів-синонімів на зразок *за двома зайцями ганятися, сидіти на двох стільцях (між двома стільцями)*, що мають значення 'намагатися одночасно підтримувати протилежні сторони; поділяти дві різні думки' [11:199]. Зміст мотивованого полінома порівняно з узуальними ФО трансформо-*

вано на основі кількох типів семантичних відношень – об'єднання, доповнення і протиставлення: двокомпонентна структура зазвичай протиставлених складників виглядає, навпаки, як інтегрований компонент прислів'я, що утворює опозицію з третім комплементарним членом (дві сороки – це польський і литовський народ, третя – український народ). Крім того, контекстуальне прислів'я тут є не лише показником мовостилі письменника, а й набуває статусу мовно-естетичного знака української культури й історії етносу, що своєю образно-символьною семантикою відбиває складний період суспільного життя України в минулому.

Характеризуючи поліноми – мовно-естетичні знаки в романі «Я, Богдан», потрібно спиратися на поняття дискурсу як на синтез когнітивних, мовних і позамовних чинників. Представники різних напрямів сучасної лінгвістики найчастіше пов'язують його писемну форму із поняттям тексту, що постає як «вичерпаний», «зупинений» дискурс. Художньо-літературний дискурс – це сукупність закарбованих автором у тексті (текстах) сюжетно-змістових ліній, описів природи та інших об'єктів навколишнього світу, словесних портретів героїв, їхніх діалогів тощо, які реципієнти-читачі мають розкривати й оцінювати по-своєму, спираючись на власні знання та життєвий досвід. Початковий етап розшифрування змісту контекстуальних логоемістем зазвичай припадає на міні-контекст (лінійний контекст), однак, на думку С. Єрмоленко, мовно-естетичний знак становить когнітивну структуру, пов'язану з вертикальним контекстом, що передбачає об'ємне знання, яке виходить за межі лінійного розгортання тексту [1:8]. У зв'язку з цим розуміємо, що будь-яка ФО, прислів'я чи крилатий вислів, влучно використаний П. Загребельним у романі «Я, Богдан», читач з подачі письменника оцінює, асоціюючи народномовний знак з певною поняттєвою категорією, що викристалізувалася в національній свідомості та історично закріпилася в українській етнокulturі, – концептом.

У романі, написаному як монолог-сповідь головного героя Богдана Хмельницького, численні поліноми, як і лексеми, виконують функцію репрезентаторів низки таких концептів-мотивів: «воля», «козацтво», «народ», «розум», «любов», «совість» тощо. Мовні виразники цих концептів подеколи важко розмежувати в тексті, оскільки всі разом вони міцно зцементовані як ментальні ознаки українського народу. Наприклад: у реченні *Козак як той кінь у дикій волі: куди хоче, туди й скаче* [4:46] приказка, власне, дублюючи зміст попередньої порівняльної конструкції висловлення, підсилює значущість поняття волі для козаків; у реченні «Там

наші козаки, – сказав я, – а козаків проти свого народу уживати – однаково, що **вовком орати**» [4:181] фразеологізм, що має значення 'нічого не зробити, не досягти мети', є семантико-структурним складником ширшого контекстуального полінома, який концептуалізує органічну єдність козаків і простих людей (народ); прислів'я в реченні *Милії вісті, коли кличуть їсти, як писано було на ложках козацьких* [4:339] лаконічно підкреслює дуже показову для козаків рису – тонкий, народний гумор.

Мовно-естетичні знаки-вирази спонукали письменника на власне продукування міні-контекстів, що формою і змістом наближені до народних пісень, дум, прислів'їв та приказок. Стилізація в художньо-літературному дискурсі – «це всеохоплююче, свідоме насичення тексту ознаками певного стилю і жанру для створення відповідного стильового враження у читача» [9:385]. У мовостилі П. Загребельного численні випадки фольклорної стилізації є важливим образно-художнім засобом концептуалізації перерахованих понять-мотивів. Наприклад: глибоку любов до України передає контекст, у структуру якого вплетений компонент, створений автором під впливом народної думи-пісні: *Тоді я спитав себе: як же так, що на Україні таке лихо повсюдне? Ніде ж нема такої землі плідючої, такого злака пахучого, такої трави квітчастої, такої бджоли гудучої* [4:70]; почуття любові до дружини, відповідальності за її життя пройнятий уривок з роману *...а я жону свою лишав та й лишав, бігав од неї то в степи, то на море, то проти орди, то проти турка, то до короля, то до кроленят, вітрами впивався, дощами вмивався, і дороги стелилися мені, мов жіночі коси* [4:64]; пошана до загиблих козаків виражена в контексті, стилізованому під обрядово-поминальну народну пісню: *Матінка-земля змилується над козаком, сиру землю йому в голову покладе, чорних круків на біле тіло нашла, буйними вітрами славу рознесе* [4:442] тощо.

Отже, мовно-естетичні знаки-вирази у романі «Я, Богдан» П. Загребельного набувають статусу стилістем, що є втіленням специфічного мовомислення письменника, який частину з них органічно вписав у загальний текст твору, частину – філігранно перебудував, розширивши їхню семантику та функційні спроможності, а ще частину створив сам, наблизивши свої думки і власний мовостиль до народнописаного. Перспективним видається детальніше дослідження всієї системи контекстуальних народномовних і фольклорно-авторських знаків-стилістем в межах лінгвостилістики, когнітивної лінгвістики, культурології та етнолінгвістики.

Література

1. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С. Я. Єрмоленко. – К. : Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.
2. Жайворонок В. В. Мовні знаки української етнокультури в антропоцентричному висвітленні / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 2012. – № 2. – С. 58–64.
3. Забуранна О. В. Антропоцентризм фразеологічної семантики (на матеріалі фразеологічних одиниць української, перської, японської мов з значенням відносного часу): автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. В. Забуранна. – К., 2003. – 24 с.
4. Загребельний П. Я, Богдан / Павло Загребельний. – Х. : Фоліо, 2008. – 671 с.
5. Каракуця О. М. Фразеологізми української мови з компонентом «душа» (структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурний аспекти): автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. М. Каракуця. – Х. 2002. – 19 с.
6. Куцик О. А. Слова-символи як образно-смісловий центр формування фразеологізмів (на матеріалі української та російської мов): автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. А. Куцик. – К., 1997. – 22 с.
7. Левченко О. П. Символи у фразеологічних системах української та російської мов: лінгвокультурологічний аспект: автореф. дис. ... д-ра філол. наук / О. П. Левченко. – К., 2007. – 36 с.
8. Ляшенко Н. С. Внутрішня форма фразеологічних одиниць: онтологічний і культурологічний аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук / Н. С. Ляшенко. – К., 1997. – 24 с.
9. Мацько Л. І. Стилїстика української мови: підруч. / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; за ред. Л. І. Мацько, – К.: Вища школа, 2005. – 463 с.
10. Смерчко А. А. Фразеологічні інновації як відображення сприйняття світу: автореф. дис. ... канд. філол. наук / А. А. Смерчко. – К., 1997. – 22 с.
11. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови. Т. 2 / Г. М. Удовиченко. – К. : Вища школа, 1984. – 384 с.

УДК 811.161.2+003

В. В. Желязкова*Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського***Симетрія індексальності як засіб увиразнення синтактики художнього мовлення**

Желязкова В. В. Симетрія індексальності як засіб актуалізації синтактики художнього мовлення. Статтю присвячено проблемі симетричності індексальних знаків та їхньої здатності до актуалізації синтаксичних зв'язків у романі «Червона риба» І. Григурка. Представлено короткий огляд праць учених, які займалися розробкою теорії асиметрії / симетрії мовного знака. Наведено дефініції понять «індекс» та «симетричність». Проілюстровано типи симетричності індексальних знаків із указівкою на їхнє частиномовне вираження. Визначено синтаксичну роль симетричних індексальних знаків, зафіксованих у романі «Червона риба».

Ключові слова: мовний знак, індексальний знак, симетричність, синтаксична роль.

Желязкова В. В. Симметрия индексальности как средство актуализации художественной речи. Статья посвящена проблеме симметричности индексальных знаков и их способности к актуализации синтаксических связей в романе «Красная рыба» И. Григурко. Представлен краткий обзор трудов ученых, которые занимались разработкой теории асимметрии / симметрии языкового знака. Названы дефиниции понятий «индекс» и «симметричность». Проиллюстрированы типы симметричности индексальных знаков с указанием их частичномовной представленности. Определена синтаксическая роль симметричных индексальных знаков, зафиксированных в романе «Красная рыба».

Ключевые слова: языковой знак, индексальный знак, симметричность, синтаксическая роль.

Zhelyazkova V. V. Symmetry of index process as means of artistic speech updating.

The article is devoted to a symmetry problem of index signs and their ability to updating of syntactic links in the novel "Red Fish" by I. Hrigurko. The short review of works of scientists who were engaged in development of the theory of asymmetry / symmetry in language sign is submitted. Definitions of the concepts "index" and "symmetry" are named. Symmetry types the index with the indication of their part-speech representation are illustrated. The syntactic role symmetric the index signs recorded in the novel "Red Fish" is defined.

Keywords: language sign, index sign, symmetry, syntactic role.

Незважаючи на появу й утвердження в науковому світі нових парадигм і технологій пізнання, мова залишається універсальною знаковою системою. Вона відіграє головну роль у забезпеченні ефективності комунікації, осмислення буттєвих категорій, репрезентації об'єктів та явищ навколишньої дійсності, а також сприяє досягненню взаєморозуміння між суб'єктами цих мовленнєво маркованих операцій. Проте в процесі реалізації вищевказаних завдань будь-яка мовна система не обходиться без використання індексальних знаків, бо все в об'єктивній та суб'єктивній реальностях має свою причину та свій наслідок або результат. Так само це відбувається й у художньому мовленні, одиниці якого, тобто слова, є взаємозумовленими. Це вказує на їхню індексальність, без якої останні типи знаків втратили б актуальність існування власного глибинного значеннєвого потенціалу. Функціонування т. зв. невидимого складника знакової структури забезпечується насамперед симетричністю індексальних знаків.

Лінгвосеміотична розробка проблеми симетричності та асиметричності знаків мови представлена в роботах О. Харині, С. Карцевського, Ш. Баллі, В. Гака, де цей феномен пояснено у двох аспектах – синтагматичному та парадигматичному. Однак у працях вищезазначених учених, які більшою мірою мають узагальнювальний характер, не звернено уваги на симетричність саме індексальних знаків, що й окреслило актуальність пропонованої статті.

Метою статті є систематизація поглядів науковців на сутність поняття «індексальний знак», встановлення параметрів їхньої симетричності та визначення залежності симетричних ознак індексу від виконуваної ним синтаксичної функції в романі «Червона риба» І. Григурка.

У лінгвосеміотиці останнім часом набуває популярності думка про те, що мова змогла б функціонувати й за будь-якої структурної організації, навіть, якщо в її будові було б і десять, і двадцять типів знаків, проте для встановлення зв'язків між її елементами необхідною та важливою є наявність саме індексів. Зокрема на цьому твердо наполягає А. Кравченко, стверджуючи, що вивчення проявів індексальності як властивості знакових форм відбувається на всіх рівнях мовної системи в межах теорії вказівки, тобто це дає підстави говорити, що індексальність характерна для будь-якого типу знаків, а тому не існує в чистому вигляді знаків-копій та знаків-символів – усі вони мають індексальні зв'язки [3].

Відомими і беззаперечним є факт того, що мова обслуговує дві основні сфери людської діяльності – номінативно-класифікаційну та комунікативну, представляючи тим самим семіотичну систему подвійного означування. Мовні знаки мають не лише системну значущість, яку вони отримують у результаті взаємодії з іншими елементами системи, а

й своє значення, яке притаманне лише їм [5:281]. Проте це досягається передусім завдяки їхній індексальності.

Про сутність індексів як мовних знаків та знаків всього суцього заговорив Ч. Пірс. Він давав таке визначення знаку-індексу: «репрезентатем, репрезентативний характер якого полягає в тому, що він є індивідуальним другим» [4:205]. Таким чином, «під час дешифрування індексів необхідним є момент домислювання, оскільки ми не маємо тотожності знака та позначуваного ним предмета» [2]. Таке твердження підводить В. Шкуркіну до думки про те, що в цих знаках «те, що означається, та те, що означає, пов'язані між собою належністю до часу або простору» [9]. Припускаємо, що саме ця точка дотику в значеннєвому пласті й зумовлює симетричність індексальних знаків.

Упродовж тривалого розвитку знакової теорії мови, питання про симетричність її знаків і досі залишається відкритим. Проте певні постулати цієї теорії набули статусу підтверджених істин. Зокрема цілком обґрунтованою є дефініція цього поняття, яке, у свою чергу, використовується в різних дисциплінах. Узагалі в більшості наукових напрямів під симетрією прийнято розуміти «упорядкованість, регулярність, одноманітність предметів і явищ об'єктивного світу. Це поняття однопорядкове з такими поняттями, як закономірність, зберігання, інваріантність. Симетрія є проявом стійкості, рівноваги в стані» [8].

Однак у гуманітарних науках симетрію часто пов'язують із поняттям економії та визначають через референта, позначуваного та позначення [6:105]. Наприклад, у філософії застосовується поняття економії мислення, що означає «бажання охопити максимум предметів думки (пізнання), витративши мінімум мислинєвих засобів (понять, суджень)» [7:535]. Економія наявна й у термінологічному апараті семіотики та лінгвістики. Зокрема в семіотиці вона представляє собою один із загальних принципів функціонування знакових систем, згідно з яким кількість підпорядкованих висловленню та реально виражених у тексті протиставлень наближається до мінімуму. Таким чином, у семіотиці економія базується на принципах диференціації та вмотивованості. Натомість у лінгвістичних галузях економія розглядається із двох боків: по-перше, як принцип, що регулює функціонування мовної системи, по-друге, як принцип, що визначає співвідношення між граматикою та словником мови, тобто вказує на нерегулярні мовні форми, які не треба щоразу породжувати за унікальними формулами [6:105].

На основі цього прийнято виокремлювати три типи симетрії знаків [8], у тому числі й індексальних:

- 1) статична симетрія окремого об'єкта – передбачає «зберігання аналогічних ознак та елементів у

ланках її [мови] системи, регулярність» [там само], а тому виражається, на нашу думку, через узагальнююче слово:

- іменник: «У трюмі була крупніша риба – судак, кефальна, кілька глос» [1:18]; «Для мене діди – найкращі люди в світі» [там само:26]; «Крім – тварина чутлива, делікатна, обережна» [там само:34]. Перший приклад демонструє підметову функціональність індексів, а останні – присудкову;
 - займенник: «Вони – і єгер, і Воронок – звикли до гроз, навіть любили їх» [там само:20]; «На перешийку чатували танки, під берегами – катери; колючий дрот, міни, прожектори й ракети – все було застосовано, аби не дати вийти морякам на простір, бо ворог знав, яка це сила» [там само:36]. У наведених прикладах індекси-займенники репрезентують підметовий потенціал свої знаковості;
- 2) гомологічна симетрія – відношення двох об'єктів, за якого певне поняття виражається одним і тим же етимомом, що має дещо видозмінений чи зовсім інший формальний план [8]:
- прикметник – займенник: «Так от: старі – це вже ті, що вийшли на вершину життя, дивляться звідти вниз і все бачать» [1:26]; «Нехай там у конторі вважають Передрія не дуже ревним єгерем, тобто таким, що інколи не на той бік стає – замість звіра бере й захищає людину (сам Данило Миронович вважав себе серед людей представником від звірів, а серед звірів – від людей), а він би таки пред'явив цього акта про сорок куців виритої дикими свинями картоплі» [там само:33]. Наведений ілюстративний матеріал акцентує на присудковості індексів;
 - дієслово – іменник: «Роберт за це його особливо поважає:
- боятись моря і рибальчити – хіба це не героїство?»* [там само:30]. У цих прикладах також спостерігаємо чисто значеннєвий присудковий потенціал знаків цього типу;
- іменник – займенник: «Собайло ти, Свириде!» [там само:31]. У цьому реченні індекс виступає присудком;
- 3) динамічна симетрія під час розвитку об'єктів – відношення об'єктів, за якого мовленнєві відповідності аналогічні системним [8]:
- вигуки: «Ну, до Круглого вистачить, а там веслами доберешся до устричників, ті наллють» [1:21]; «Ей, люди, чуєте?» [там само:21]; «Еге ж, Робику, недарма кажуть: якби молодість знала, а старість могла, – зітхнув бригадир» [там само:26]; «Ого! – збуджено рикав Нестерович» [там само:27]; «Е ні, – засміявся хитро Передрії» [там само:33]. Наведені приклади засвідчують той факт, що індекси з явно вираженою симетрією можуть бути позбавленими синтаксичної ролі;
 - звертання: «Робику, – каже Карпо Солонар, – тобі треба не з єгерем Передрієм товаришувати, то відлюдьок, а з дідом Лукою» [там само:26]; «Оце нам, козарлюги, всміхнулась доля!» [там само:27]; «Дідусю! – став перед ним на коліна хлопець» [там само:31]; «А кого ви, бабо, порубали?» [там само:34]. У цих реченнєвих фрагментах індекси також позбавлені синтаксичної ролі.
- Із наведених прикладів бачимо, що статична симетрія індексальних знаків представлена іменниками та займенниками, що репрезентують гіперонімічні зв'язки в тексті аналізованого твору. Гіперонім є своєрідним узагальненням, а тому є економічним маркером мовної системи. У зв'язку з цим статична симетрія рівною мірою репрезентує підметову та присудкову здатність індексів. Гомологічна симетрія представлена різними частинами мови, які, змінюючи своє формальне вираження, конкретизують та уточнюють зміст попереднього знака. Індекси такого типу виконують роль головного члена речення – присудка. Динамічна симетрія є т. зв. прагматичним вектором знака. Саме за до-

помогою динамічно симетричних індексів автор репрезентує власні психологічні, ментальні, когнітивні та мистецькі установки, вказуючи на характер мовлення своїх героїв, їхні взаємовідношення між собою, рівень їхньої освіченості. Тому такими індексами ми вважаємо вигуки та звертання, що найповніше відбивають цю тенденцію. Особливістю індексів із явно вираженою динамічною симетрією є відсутність будь-якого синтаксичного навантаження, що зумовлено, на нашу думку, здатністю динаміки цих знаків інтегруватися в прагматичний контекст твору.

Значимо, що «існування мовного знака до його використання в мовленні є «просуванням» у певній системі координат (страті) чи міжкоординатному просторі (в різних стратах). Точка використання

мовного знака – перетин координат, досягнення симетрії – стану рівноваги всіх параметрів знака в системі» [6:105]. Це стає можливим за умови вмотивованого введення до тексту знаків із чітко вираженою індексальністю.

Отже, наведений фактичний матеріал та аналіз роману «Червона риба» І. Григурка дозволяє констатувати, що чимала кількість індексальних знаків характеризується формально-змістовою симетричністю. Такі знаки функціонують у різних реченневих структурах і виконують, відповідно, різні синтаксичні функції – підмета та присудка. Серед них виявлено іменники, прикметники, займенники, дієслова, а також вигуки та звертання. Їхня симетрична організація представлена у трьох категоріях – статичності, гомологічності та динамічності.

Література

1. Григурко І. Червона риба. Роман / І. С. Григурко. – К. : Рад. письм., 1984. – 231 с.
2. Гулюта Ю. В. Символ в рекламних комунікаціях [Електронний ресурс] / Ю. В. Гулюта // Режим доступу : asu.ru/files/documents/00003343.pdf; Названіє с екрана.
3. Кравченко А. В. Классификация знаков и проблема взаимосвязи языка и знания [Электронный ресурс] / А. В. Кравченко // Режим доступу : <http://www.academia.edu/1349407/>; Названіє с екрана.
4. Пирс Ч. С. Избранные философские произведения. Пер. с англ. / Перевод К. Голубович, К. Чухрукідзе, Т. Дмитриева. – М. : Логос, 2000. – 448 с.
5. Просянінкова Я. М. Индексальность як засіб реалізації знаковості художнього порівняння / Я. М. Просянінкова // Наукові записки. Серія «Філологічна». – 2012. – Вип. 26. – С. 281–283.
6. Солнышкина М. И., Зиганшина Ч. Р. Дуализм языкового знака как причина погрешений в профессиональных языках / М. И. Солнышкина, Ч. Р. Зиганшина // Филология и культура. – 2014. – № 1 (35). – С. 105–109.
7. Философский энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.
8. Харина Е. С. Явление симметрии / ассиметрии языкового знака [Электронный ресурс] / Е. С. Харина // Режим доступу : http://www.pglu.ru/lib/publications/University_Reading/2008/V/uch_2008_V_00042.pdf; Названіє с екрана.
9. Шкуркіна В. М. Семіотичний аналіз рунічної культури [Електронний ресурс] / В. М. Шкуркіна // Режим доступу : <http://www.ic.ac.kharkov.ua/RIO/kultura37/13.pdf>; Назва з екрану.

УДК 821.161.2 – 1 Мисик.08

В. С. К а л а ш н и к

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Національне та інтернаціональне в поезії Василя Мисика

Калашник В. С. ¹¹**Національне та інтернаціональне в поезії Василя Мисика.** Стаття присвячена осмисленню й оцінці наукових здобутків видатного українського лінгвіста В. В. Акуленка, творча діяльність якого тривалий час була пов'язана з Харківським університетом. На основі концепції вченого про значущість інтернаціональних елементів у мовах світу розглянуто національні ознаки мовної форми поезії В. Мисика в їх єдності з почерпнутим із іншомовних джерел, насамперед із культур європейських і східних народів. На тлі засобів творення національного колориту схарактеризовано низку інтертекстем, наголошено на їх естетичній функції. Зроблено висновок про збагачення української художньої картини світу живими в ліриці В. Мисика інтернаціональними елементами.

Ключові слова: національне, інтернаціональне, поезія, інтертекстами, естетична функція, художня картина світу.

Калашник В. С. Национальное и интернациональное в поэзии Василя Мысыка. Статья посвящена осмыслению и оценке научных достижений выдающегося украинского лингвиста В. В. Акуленко, творческая деятельность которого длительное время была связана с Харьковским университетом. На основе концепции ученого о значимости интернациональных элементов в языках мира рассмотрены национальные признаки языковой формы поэзии В. Мысыка в их единстве с заимствованным из иноязычных источников, прежде всего из культур европейских и восточных народов. На фоне средств создания национального колорита охарактеризован ряд интертекстов, подчеркнуты их эстетические функции. Сделан вывод об обогащении украинской художественной картины мира употребляемыми в лирике В. Мысыка интернациональными элементами.

Ключевые слова: национальное, интернациональное, поэзия, интертексты, эстетическая функция, художественная картина мира.

Kalashnyk V. S. National and International in Vasyl Mysyk's Poetry. The article is an attempt to comprehend and evaluate scientific achievements of the prominent Ukrainian linguist V. V. Akulenko whose activity was connected with Kharkiv University for a long time. On the basis of the scientist's conception about the importance of international elements in world languages, national signs of V. Mysyk's poetry language form are considered in their unity with the adopted from foreign sources, primarily from the cultures of European and Eastern peoples. On the background of the means of creating national colour, a number of intertextemes are characterized, their aesthetic functions are emphasised. A conclusion is made about enriching Ukrainian linguistic world image by the international elements used in V. Mysyk's lyrics.

Key words: national, international, poetry, intertextemes, aesthetic function, artistic world image.

Теоретичним підґрунтям цієї статті на мовному матеріалі лірики В. Мисика стало осмислення й оцінка лінгвістичної спадщини видатного українського лінгвіста професора Валерія Вікторовича Акуленка, творча діяльність якого тривалий час була пов'язана з Харківським університетом. Серед вагомих наукових здобутків ученого особливе місце належить концепції інтернаціональних елементів у мовах світу. Дослідницька увага В. Акуленка зосереджувалася насамперед на лексичному складі та функційно-семантичних полях інтернаціоналізмів. У зв'язку зі сказаним варто назвати базову з означеної проблеми його монографію «Питання інтернаціоналізації словникового складу мови» (1972; російською мовою), а також колективну працю за його участі як співавтора й редактора «Інтернаціональні елементи в лексиці й термінології» (1980). Ідеї науковця були пошуком відповідей на проблему функціонування мови з огляду на глобалізаційні процеси, що суттєво впливають на мову, визначаючи великою мірою сучасний її стан і шляхи подальшого розвитку. В енциклопедичній статті про В. Акуленка названо також різногалузевий соціолінгвістичний збірник «Інтернаціональне і національне в літературі, фольклорі й мові» (1969), співавтором якого він був. Зауважмо, що виявити саме так назване видання нам не вдалося. Очевидно, тут укралася помилка у формулюванні назви, а йшлося насправді про видання матеріалів проведеної в Кишеневі 29 вересня 1969 року наукової конференції до 100-річчя Леніна за темою «Национальное и интернациональное в литературе и языке». Книжка мала аналогічну назву, особиста бібліографія В. Акуленка містить посилання на опубліковану в тому виданні його статтю «Типы интернациональной общности знаков в лексике

языков». У 1971 році в Кишеневі вийшов друком колективний збірник статей уже з розширеною темою: «Национальное и интернациональное в литературе, фольклоре и языке», де була й стаття В. Акуленка «Інтернаціональні елементи в лексиці мов» [3:251–264]. У ній, як і загалом у збірнику, основна увага приділялась інтернаціональному, процесам зближення мов і культур у розумінні, визначеному тогочасною мовною політикою багатонаціональної радянської держави.

Попри явне зміщення акцентів у бік інтернаціонального, що було зумовлено офіційним політичним курсом радянської ідеології другої половини минулого сторіччя, особливо в 60–80-і роки, оминути проблему національного, звичайно ж, не можна було. У висновку до раніше згаданої монографії про інтернаціоналізацію словникового складу мови (там була описана лексика сучасної російської мови у вказаному аспекті) В. Акуленко справедливо підкреслив, що «інтернаціональне не суперечить національному, а втілюється в ньому, становлячи, поряд із національно-специфічними рисами, надзвичайно важливий складник національного» [1:199]. Ця думка повторена й актуалізована також у пізнішій публікації вченого [3:264]. Взаємодію національного та інтернаціонального, заявлену наведеною підсумковим положенням авторитетного дослідника, визначного мовознавця, виразно демонструє самотутня поезія Василя Мисика – як оригінальна, так і перекладна.

Своєрідність Мисикового поетичного світу якраз і визначається органічним поєднанням узятого з національних джерел [див.: 2] та сприйнятого й засвоєного з традицій світової класики, зокрема втілюваного в художню практику неокласиками [див.: 6]. Розширення меж етнічно маркованого образного світосприймання вже на початку творчо-

го шляху поета засвідчило високі мистецькі орієнтири останнього, передусім його захоплення здобутками античних авторів. Подальші етапи творчості з доповненням оригінальних художніх пошуків активною перекладацькою діяльністю в царині поезії зумовили появу поряд із європейським східного ареалу міжнародних контактів і впливів. У пропонованій увазі шановних учасників конференції доповіді робимо спробу окреслити характерні для поетичної спадщини В. Мисика ознаки перетину і взаємодії національних та інтернаціональних елементів як на рівні змісту, так і в мові окремих творів, у системі їх виразових засобів. Матеріал для аналізу взято із сучасного видання збірки вибраної лірики В. Мисика «Чорнотроп» [4], до якої, вважаємо, внесено кращі поетичні твори автора, показові, зокрема, й щодо нашої теми.

Народнопоетична образність, притаманна всій поезії В. Мисика, а не лише ранній, відіграє стрижневу текстотвірну роль в ідіостилі митця й виявляє природність фольклорних традицій у його міфотворчому світі. Маємо на увазі постійне заглиблення поета до етнічно маркованих архетипів міфологічної свідомості, що, як зауважує Е. Соловей [7], узагалі характерне для філософської лірики авторів, які просто дихають народним. Уже назви більшості поетичних творів В. Мисика із цього погляду мають образно-символічну значущість: «Літо», «Возовиця», «Сосни», «Під Івана Купала», «Вітер», «Ранок», «Жайворонок», «Козак Голота», «Цвіт вишні», «Суховій», «Спека», «Перед жнивими», «Стара-стара», «Біля криниці», «Крихта», «Легіт», «Верховіття», «Телесики», «Стежка», «Скарб», «Мати-осінь», «Чорнотроп», «Обрій», «Дуби», «Гетьманівна», «Краса», «Батько», «Березень», «Балка», «Сад пам'яті», «Шлях» та ін. Тексти кожного з віршів цього ряду наповнені словесними образами, що створюють виразний національний колорит: «<...> Біжать тонким димком підсинені луги, / Під насипом – бур'ян, полин сухий, ромашки, / Тут вітер розрізнув тонке п'яткання кашки, / Там соняшня дрібне, забуте на стеблі / Вже стятому, спішить в останньому теплі / Ще квітку викинуть. Синяк терпкий, що літом / Заяр'я заливав сірјаво-синім цвітом, / Підсох і спонелів – і рідко де між ним / Півсонна вже бджола дзвенить крильцем ясним» [4:11].

У наведеній розлогій ілюстрації з поезії «В дорозі» наявні не тільки численні атрибути української природи, передусім фітоніми, а й відповідні авторські лексичні новотвори (*соняшня*, *заяр'я*; *сірјаво-синій* – про *цвіт*, також *лелечать* – з іншого вірша), що в цілісному контексті є показниками національного. Останнє увиразнюється також подальшою образною замальовкою. «У балці – ряд хатин, круг їх – черешні, сливи, / І стежечка тонка тече туди, де вишир / Долина розляглась. Який глибокий мир!» [там само]. А ще в розглядуваній тут

віршовій медитації, асоціативно пов'язаній із Шевченковою поезією «Садок вишневий коло хати», є згадка про пастушків, які «в цурки граються» [4:12], і про «кряпчатих червоних комашин», яких пригріло осіннє сонечко. Автор актуалізує суттєві деталі з поміченого й пережитого власне українською й питома українською лексикою широкого вжитку, але нерідко включає також рідше використовувані слова (наприклад, розмовне *заморока*). Та особливо значущими маркерами національного в Мисиковій ліриці є специфічні найменування різних реалій, у тому числі власні назви, безпосередньо пов'язані з історією, побутом та культурою українського народу: *скарб*, *возовиця*, *жито*, *гай*, *джерело*, *будинок*, *хата*, *тин*, *могила*, *гетьманівна*, *господар*, *господиня*, *купальський* (спів), *чумак*, *коханець*, *коханка*, *кохання*, *весілля*, *обрій*, *Вишгород*, *Байда*, *козак Голота*, *Дніпро*, *князь Мономах*, *Ярославна*, *Січ*, *Телесик*, *блискавиця*, *Сковорода* і т. ін. Чи не найважливішою рисою В. Мисика як національного поета, вписаного у вселюдський, світовий контекст, є неперевершене вміння органічно поєднувати в ліричному творі опис, здавалось би, буденних, звичайних явищ зі зверненням до високого, духовного, як-от, приміром, уживанням у віршовому звертанні до весняного дощику культурами з іменем Г. Сковороди: «Я, закоханий хтозна в кого, / Вже ладен почути край танку / Флейту Сковороди самого» [4:20]. Саме в такий спосіб формувався художньо виражений справжній патріотизм видатного лірика й неперебуття естетична вартість створеного ним.

«Духовні верховіття» – так назвав переднє слово до аналізованої нами збірки «Чорнотроп» молодший колега майстра Анатолій Перерва. «Високомистецька справжність поетичного світу Василя Мисика, – наголошує він, – не потребує атестації. Упродовж багатьох десятиліть слово майстра надійно і просто живе у свідомості народній, не потураючи припливам і відпливам різноманітних літературних псевдоновацій, несе в собі дух свого часу <...> Василь Мисик зірким поглядом художника вдивляється в конкретику звичних земних речей і явищ, через зірко помічені найтонші порухи душі, одвічні як “і в часи Бояна” зміни картин природи, утверджує значущість людських діянь, співмірних хіба що рухові планет» [5:6–7]. Не можна залишити поза увагою підкресленої поетом-критиком закоріненості митця в рідну стихію, справжності його художньої картини світу.

У поетичній творчості В. Мисика відчутним є зауважене В. Акуленком органічне сприйняття національним інтернаціонального, розширення творчих можливостей рідного слова його зіставленням із іншомовними відповідниками, які й формують загальний фонд інтернаціоналізмів. Ось приклад із поезії «Весна 1930»: «<...> Завивають у лісі тугі мелодії, / В деревах виють монгольським гулом, – / І хутір в яру притуливсь аулом, / Притуливсь ау-

лом, до нив припав, / Мов слухає туніт далеких лав» [4:26]. Виділені іншомовні лексеми, зокрема паралель до слова *хутір*, створюють акцентоване враження стихії у зв'язку з історичною аналогією та східною зумовленістю (і природним напрямком вітру, і ординством).

Інтернаціональне в поезії В. Мисика ми розглядаємо дещо вужче, аніж орієнтує наукове лінгвістичне визначення ітернаціоналізму в енциклопедії «Українська мова»: «<...> слово або вислів, що належить до спільноетимологічного фонду ряду мов, близьких походженням або історичною належністю до певної зони» [8:233]. Приймаючи таку дефініцію в цілому й повністю поділяючи подальшу думку про інтернаціоналізм як важливе джерело спільної лексики та фразеології мов, де вони поширені, свідомо обмежуємо відповідний матеріал художньо вартісними запозиченнями з різних мов – як європейських, так і східних. У творчості В. Мисика це насамперед використання образів світової класики, імен авторів та літературних персонажів, широко відомих багатьом народам та їхнім мовам. А з літературознавчого погляду таке потракткування можливе, як видається, і щодо мотивів, жанрових ознак, системи образності загалом.

Вище йшлося про пієтет В. Мисика до класичної спадщини, до античних авторів, у яких молодий поет навчався ясності та стислості. Силу й красу художніх творів стародавніх митців відкрив йому, як зауважила Г. Синьоок [6], М. Зеров. Звідси Мисикові міркування про «круговорот» культурологічного досвіду, про перегук культур класичної і модерної. У поетичних текстах В. Мисика знаходимо досить важливі в ідейно-художньому плані вкраплення тих елементів, які правомірно віднести до інтернаціональних у їх єдності з національними. Ось показовий, гадаємо, приклад – фінал датованого 1925-им роком вірша під назвою «Возовиця»: *«Їдуть. Люшині порипують. Трудно ступають корови. / Знову спускається дощ / “Хоч ти плач!” / І так само минають / Дні й роботи, як за часів Гесіода»* [4:10]. Згадка про відомий твір античної літератури та його автора своєрідно підсумовує роздуми ліричного героя про сьогодення крізь призму історичного досвіду.

В. Мисик постійно звертається до вічних образів, і останні невимушено постають в численних його алюзіях та ремінісценціях. Один із відносно ранніх творів поета має назву «Уленшпігель співає півнем» (1927), де можна відчутти відгомін революційних повстань, зокрема в мікрообразах *полум'я гніву, жадаба помсти; Фланрії й волі діти*. У тому ж семантико-стилістичному ключі подано й звернені до співника Ламе слова героя середньовічного народного епосу Уленшпігеля: *«Фландрія вже і сама встане. / Чуєш? – півнями кричить вона»* [4:16]. Близький тематично також твір «Робін Гуд», у якому оспівано народного месника, що не давав

спокою ні лордам, ні королеві. Проте гнів бунтарів не був спрямований на трудівників: *«Хай мирно за плугом орач іде / І сіє у добрий час, / І йомен вільний нехай ніде / не терпить шкоди од вас»* [4:25]. Такою була настанова Робіна Гуда, ім'я якого широко відоме у світі і, безперечно, може бути віднесене до сфери інтернаціональних номінацій. Аналогічно характеризуємо й інші оніми цього твору: *Джон* (Маленький Джон), *Шервуд*, *Нотінгам*. Історико-культурні асоціації зумовили появу в художній мові В. Мисика стрижневих образів (і, відповідно, їх мовної репрезентації) також у поезіях «Рим» (1960) та «Серце Бернса» (1963). Мікрообраз у назві й тексті останнього із названих віршів – *серце Бернса* – розглядаємо як один із яскравих прикладів утілення властивого українській поезії кордоцентризму, доповненого власне інтернаціоналізмом-антропонімом, яким є прізвище всесвітньо відомого шотландського поета.

Чи не найбільш виразними й естетично значущими в поезії В. Мисика є образи східних давніх авторів, твори яких він з любов'ю перекладав. Особливе місце в цьому ряду посідає Омар Хайям, образ якого для поета став символом культурної спадщини, її нетлінних цінностей та загальнолюдських ідеалів [див.: 6]. Йому присвячено окремо триптих «Хайям» (1965) і філософський роздум про сутність словесної творчості з погляду вічності «Омар Хайям» (того ж року). Великого поета автор називає серед тих, хто згас, але залишив слід у житті: *батьки, діди, учителі, Хайям*. У заключному вірші триптиха стверджується невмирущість думок як запоруки підтримки живого життя, протизваги темноті і тліну [4:159]. В іншому творі – «Омар Хайям» – слова митця порівнюються не з традиційною живою водою, а з *полум'ям в годину страги та для полум'я сухою травою* [4:202]. Близький до Хайяма значущістю в сприйнятті В. Мисика давній таджицько-перський поет Рудакі, якому він присвятив вірш з однойменною назвою. Велич незабутнього митця втілено в образі старого платана, який *«Готовий захистить од бурі й грому – / І довести, що в обширі земному / Не все підвладне бистрині століть»* [4:141]. Говорячи про авторське збагачення мови художніх текстів шляхом уведення іншомовних лексичних одиниць, ми зосереджуємо увагу на культурологічно значущих одиницях: історичних номінаціях, іменах діячів літератури, назвах їхніх творів, певних подій, відомих літературних персонажів тощо. Є підстави вважати, що ця частина лексичного складу набула інтернаціонального вжитку. До того ж звернення В. Мисика до цього лексичного шару не було простим запозиченням, а в єдності з національними мовними скарбами ці елементи ставали завдяки його творам набутокком вітчизняної поезії й української поетичної мови нашого часу.

Розглянуті нами художні мовні елементи переважно мають характер інтертекстем, що, взаємодіючи з багатою палітрою засобів національної мови, виконують важливу естетичну функцію. Ми свідомі того, що торкнулися лише верхнього, зовнішнього шару інтернаціонального в поезії В. Мисика, зумовленого головним чином його мистецькими уподобаннями й досвідом. У системі засобів ідіостилу великого українського поета все значуще націона-

льне завжди доповнювалося глибоко осмисленими духовними надбаннями людства, і ця важлива ознака поезії В. Мисика потребує подальших, повніших і ґрунтовніших досліджень. Заслугує на увагу в цьому аспекті й мова поетичних перекладів В. Мисика як переконливе свідчення органічної взаємодії національного з інтернаціональним на рівні естетики словесного мистецтва.

Література

1. Акуленко В. В. Вопросы интернационализации словарного состава языка / В. В. Акуленко — Х. : Изд-во Харьковск. ун-та, 1972. — 216 с.
2. Боровий В. Він виростав із глибин : [післяслово] / Василь Боровий // Мисик В. О. Чорнотроп : Вибране — Х. : Майдан, 2007. — С. 279–282.
3. Национальное и интернациональное в литературе, фольклоре и языке. — Кишинев : Штиинца, 1971. — 360 с.
4. Мисик В. О. Чорнотроп : Вибране / Упоряд. І. Перепеляк, авт. передмови А. Перерва / Василь Мисик. — Х. : Майдан, 2007. — 288 с.
5. Перерва А. Духовні верховіття : [передмова] / Анатолій Перерва // Мисик В. О. Чорнотроп : Вибране. — Х. : Майдан, 2007. — С. 3–8.
6. Синьоок Г. Василь Мисик у контексті неокласичних традицій / Г. Синьоок // Вісник Черкаського ун-ту. Серія : Філологічні науки. — 2005. — Вип. 76. — С. 63–71.
7. Соловей Е. Українська філософська лірика : навч. посібник із спецкурсу / Елеонора Соловей. — К. : Юніверс, 1999. — 368 с.
8. Українська мова. Енциклопедія. — Вид. 3-тє, зі змінами і доп. — К. : Вид-во «Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана», 2007. — 856 с.

УДК 811.161.2'42

Ю. І. Калашник

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Особливості стилістичного синтаксису повісті Миколи Вінграновського «У глибині дощів»

Калашник Ю. І. Особливості стилістичного синтаксису повісті Миколи Вінграновського «У глибині дощів». У статті основна увага зосереджується на синтаксичній організації монологічного мовлення оповідача в повісті М. Вінграновського «У глибині дощів», яке відзначається багатством використовуваних засобів увиразнення, створення іронії, кінематографічності зображуваного. Аналізуються, зокрема, різні прийоми й фігури стилістичного синтаксису, які є показовими для творчої манери письменника, — повтори, ампліфікація, градація та ін. Розглядаються також синтаксичні засоби передання ключового образу дощу.

Ключові слова: стилістико-синтаксична організація, однорідний ряд, ампліфікація, градація, повтор.

Калашник Ю. И. Особенности стилистического синтаксиса повести Микола Винграновского «В глубине дождей». В статье основное внимание сосредотачивается на синтаксической организации монологической речи рассказчика в повести М. Винграновского «В глубине дождей», отличающейся богатством используемых средств выразительности, создания иронии, кинематографичности изображаемого. Анализируются, в частности, разнообразные приёмы и фигуры стилистического синтаксиса, которые являются показательными для творческой манеры писателя, — повторы, амплификация, градация и др. Рассматриваются также синтаксические средства передачи ключевого образа дождя.

Ключевые слова: стилистико-синтаксическая организация, однородный ряд, амплификация, градация, повтор.

Kalashnyk Yu. I. The peculiarities of stylistic syntax of the narrative "In the depth of rains" by Mykola Vinhranovskyi. The article concentrates on the syntactic organization of the narrative's monologues in the narrative "In the depth of rains" by Mykola Vinhranovskyi. It is determined by the variety of expressive means, irony, cinematographic representation. The research work analyses different methods and schemas of stylistic syntax, which are prominent in the writer's creative manner, – repetitions, gradation, amplification, etc. The article regards representative syntactic means of the key image of the rain.

Key words: stylistic and syntactic organization, homogeneous line, amplification, gradation, repetition.

Стилистико-синтаксична організація художнього твору є одним із чинників формування особливостей індивідуального стилю письменника. Дослідження стилістичних аспектів синтаксису текстів художньої прози має усталені традиції в українській і зарубіжній лінгвостилістиці (В. Виноградов, П. Дудик, С. Єрмоленко, А. Загнітко, О. Іванчикова та ін.).

На сьогодні мовознавці розглядають широке коло питань цього напрямку дослідження, зокрема використання стилістичних фігур у художньому тексті (І. Завальнюк, Ю. Старовойт), функціонування окремих синтаксичних одиниць (О. Волобуєва, О. Луценко), форми оповідності (С. Бибик, Р. Савчук, О. Склярєнко), синтаксичний план вираження ідіостилу письменника (Г. Звягіна, Л. Козловська, Н. Ладинак, М. Лук'яненко), специфіку синтаксису прози певного літературного напрямку (І. Дегтярьова, Н. Кондратенко, І. Руміга) та ін.

Проза Миколи Вінграновського, яку досить активно досліджують літературознавці (І. Дзюба, Н. Линник, Л. Собчук, Л. Стороженко, Г. Полещук, Н. Трефяк), вирізняється специфікою художнього стилю. Мовні особливості прозових творів висвітлюються в студіях Т. Должикової [4], В. Калашника та Ю. Калашник [5], Н. Сологуб [6]. Різним аспектам синтаксичної організації творів малої прози письменника присвячено статті О. Алексєєвої [1, 2].

Дослідники, визначаючи прозу М. Вінграновського як психологічну, наголошують на способі поетичного мислення прозаїка, на своєрідності кінематографічного сприйняття [7:147]. Хист М. Вінграновського як поета знаходить відбиття в синтаксичній організації його прозових творів.

У повісті Миколи Вінграновського «У глибині дощів», на відміну від творів малої прози, однаковою мірою поєднується монологічна та діалогічна форми оповіді. На нашу думку, з погляду особливостей стилістичного синтаксису інтерес становить монологічне мовлення оповідача, який є кінорежисером й кіноактором водночас і за яким легко вгадується образ самого автора. Мета пропонованого дослідження – з'ясувати особливості синтаксичної організації монологічної форми оповіді в повісті «У глибині дощів».

У творі наявні різні типи монологу – розповідь, описи, спогади, роздуми, що зумовлено не тільки

своєрідністю образу оповідача, а й змальовуваними персонажами та обставинами. Названі типи монологу реалізуються у формі власне монологу та внутрішнього монологу, що відповідно мають як спільні, так і відмінні риси стилістико-синтаксичної побудови. Мова оповідача характеризується розлогим, «епічним» синтаксисом. Це простежується в активному функціонуванні речень, ускладнених різними відокремленими членами.

М. Вінграновський у повісті «У глибині дощів» використовує ампліфікацію однорідних членів, що теж слугує епічності викладу. Показовим є безсполучниковий зв'язок у багаточленних однорідних рядах, зокрема:

– додатків: *Я дивився на неї, я перебирає у пам'яті міста і вокзали, дороги й аеропорти, вагони, базари, станції метро і села, ракети на підводних крилах, кафе і пивнички — ні, не було її там, не бачив...* [3:208-209], які в цьому контексті передають перебіг спогадів;

– означень: *Єдиний, холодний, безкомпромісний, об'єктивний верховний суддя – екран* [3:231], що концентрують увагу на позитивній оцінці зображуваного.

Поседнання кількох ампліфікаційних рядів головних і другорядних членів у межах одного речення відтворює відчуття шаленого ритму життя в Києві, його багатолюдність, наприклад: *За пиріжками – черга, за водою – черга, черга за цигарками, зеленою цибулею, хлібом, тролейбуси тріщать, набиті автобуси не зупиняються, з метро і в метро валом валять, і де не стань, куди не глянь – все поспішає, хекає, пріє, задихається, штовхається заклопотаність, сердитість, невдоволеність, повчання, і в кожного – особиста пріоритетність* [3:211]. Початковими еліптичними предикативними частинами письменник задає розгортання і подальше прискорення темпу викладу, який нарощується низкою однорідних присудків, що змінюється рядом однорідних підметів.

М. Вінграновський в самохарактеристиці оповідача, але поданий як сторонній погляд на себе, теж використовує ампліфікацію, градацию, порушення логічної однорідності, як-от: *Усе: від гудзика до гармати, артистів, лиману, кобит, вертольотів, контейнерних габаритів, часу і простору — все займало його* [3:203]. Автор для досягнення виразності поєднує в однорідному ряду додатки, вира-

жені іменниками, що позначають різноформатні поняття (від гудзика до гармати; лиману, чобіт, вертольотів тощо) з різних сфер ужитку.

Створюючи внутрішній монолог, М. Вінграновський суміщає в реченні парцеляцію і висхідну градацію: *Є інші моменти. Моменти творчості, чи як? Коли з нічого, з кволих літер і неясних замислів спочатку, з голого місця, з мертвого глинища відкриває очі любов, і ходять люди біля осідланих коней, і плаче на коні розлука...* [3:203]. Нагнітання об'єктних поширювачів при цьому продовжується розгортанням предикативних частин. Градація може посилюватися повтором зі зміною граматичної форми прислівника, як-от: *Ніч була темна, круглі куці глоду були ще темніші* [3:219].

Для мови повісті «У глибині дощів» характерними є гумор та іронія, що створюються лексико-синтаксичними засобами, зокрема поєднанням логічно неоднорідних елементів, наприклад: *Кавалерійський полк, прибулий на сонячний місяць для зйомок, дурно доїдав свої гроші і моє терпіння* [3:203]; розширенням неочікуваними з погляду логіки другорядними членами речення: *Колгоспні та радгоспні коні, з такими трудами виканючені в колгоспів та радгоспів, тихо стояли під брезентовими дахами і дружньо розвивали свій апетит* [3:203]; уведенням алогічних порівнянь: *Ворони і ті літали по харч важко, наче ведмеді* [3:203].

Повісті, як і взагалі ідіостилю М. Вінграновського, властива фігура повтору, але значно меншою мірою, ніж оповіданням. Повтори нерідко теж підпорядковані створенню гумору, при цьому повторення може супроводжуватися дериваційними змінами: *З балтинського заводу прийшло двісті возів: двісті моїх замовлених возиків квасились у мовкі на станції за десять кілометрів* [3:203] або граматичними змінами: *У тому солодкому червневому сонці мені було солодко, та не дуже: минуло півроку, як я шукав актрису на головному роль* [3:210].

Через повтор-підхоплення автор передає свої відчуття: *Траплялись актриси мені точні, але «майже». Майже – не точні* [3:210]. У першому вживанні, як бачимо, слово «майже» виділяється графічно – лапками – для акцентування уваги на його значенні.

У структурі складних синтаксичних цілих функціонує такий вид повтору, як епіфора: *На світанку мною щось підкинуло: я вийшов на подвір'я – небо, як на замовлення. Наче хто дав йому нарешті телеграму – у нас біда. Тужаві зорі дивилися тільки на мене. Посріблений зорями лиман дивився тільки на мене. Сподівання, надія, віра – тільки на мене* [3:217]. Ця фігура використовується для підкреслення відчуттів оповідача, пов'язаних із довгоочікуваним просвітлінням неба.

Простежуємо контексти, у яких вжито антитезу, що представлена структурою одного речення і створює наочність зображуваного. Наприклад: *На столі під айстрами біліє фінал фільму – хоч ти в нього стріляй: остання битва чорніє на папері – вся в цифрах та кресленнях, у сонці і синьому лимані – від сльози головної героїні до найзагальніших планів кавалерійських атак, знятих з неба, з вертольота, який у цю мить набундючився під брезентом на колгоспному заасфальтованому току...* [3:204]. У наведеній конструкції маємо поєднання словообразів у сонці і синьому лимані, що втілює національну символіку. Крім того, ампліфікація супроводжується висхідною градацією – від сльози до атак.

Антитеза також є основою створення словесної образності в складному синтаксичному цілому, що описує лиман за різних погодних умов:

Це був не лиман. Це було щось інше. Я звик до сірого водяного полотнища, пришитого до сірого неба вдень і вночі дощами. Усі ці тижні і дні лиман лежав байдужий і німий у скупих і голих глиняних берегах, думаючи свою осінню думу... Сьогодні ж, тепер, у цю годину, під несміливим роззирканим сонцем унизу, під обороною, цвіло, горіло, займалося густо-червоним до найчистішого синього, тріпотіло бурштинове з малиновим і знову червоно-срібне, срібно-бузкове, агато-оранжеве фантастичне видиво, диво, марево, сон! [3:227].

Активно використовуючи ампліфікацію субстантивів-кольороназв та предикатів стану (цвіло, горіло, займалося), М. Вінграновський унаочнює до найдрібніших штрихів картину лиману на сонці.

Для синтаксичної організації монологу-спогаду письменник уживає риторичні питання, пов'язані з часопросторовим визначенням об'єкта спогаду: *Де я бачив це обличчя? Коли? Коли воно так запам'яталося мені, що я не міг і не можу знайти собі місяця всі останні часи?..* [3:208-209]; *Хіба що, може, я з кимось її переплутав, тоді з ким? Хоча, мало хіба облич проходить, пролітає, проминає під час роботи?* [3:208-209]. Для спогадів показовим також є використання трьох крапок у кінці речень.

Художнє втілення словесного образу дощу, що з'являється вже в назві твору, має свої стилістико-синтаксичні особливості. У назві «У глибині дощів» це явище наділяється і просторовою, і часовою характеристикою. Твір починається метафоричним образом затяжних дощів, які не дають змоги завершити зйомку фільму: *Вив'яло літо, і захищали осінні дощі* [3:203]. У подальшому М. Вінграновський створює експресію засобами пунктуації, підтримуючи темпоритм розмовного стилю: *Лишилося зняти фінальну битву. І – на тобі: дощі. Фільм зупинився, хоч вий* [3:203].

Автор не подає розлогіх описів пейзажу, реакція на дощову пору активізується в основному в діалогах. Речення зі словом дощ, яке є одним із

ключових образів, ніби ненав'язливо вкраплюються. Створені контексти часто будуються на метафоричних образах, наприклад: *Воно (козень) прикрило очі блідо-рожевими вухами і слухає, як на них танцює дрібненький довгий дощик* [3:204], які передають м'який гумор у зображенні персонажів. Відокремлені означення теж містять метафоричні перенесення, які відбивають самоіронію оповідача: *Тепер цей чоловік, залитий незапрограмованими дощами, сидить біля Жори у «Фантомасі» в кожусі і плащі, темний і чорний, і страшно посміхаються йому наступні дні...* [3: 206]; *Я звик до сірого водяного полотна, пришитого до сірого неба вдень і вночі дощами* [3:227].

М. Вінграновський створює звуковий образ дощу: *Дощик на ночвах говорив тонко і голосно, на мішку говорив пошепки. Так ці двоє дощиків і перемовлялися між собою* [3:215]. Своєрідними за семантикою в контексті опису дощу є додатки *на ночвах, на мішку*, що вносять м'який гумор.

Опис пейзажу з довгоочікуваним сонцем у лексико-синтаксичному розгортанні набуває психологізації, як-от: *Довго думало, боялось, роззирилось за хмарою по краях, але – зійшло. Вимоклі сільські собаки, що вже і забули, яке воно – те сонце, спершу завищали на нього не своїми голосами і поховалися хто де. Сонце зійшло хоч несміливо, якимсь боком, погнуте, рябе і несерйозне, але – зійшло. Було воно забите, затуркане, видно, ішло воно здалеку до нас, горобці косо поглядали за ним над жоржинами: зійшло чи обманює, чи, може, знову впаде у дощ?* [3:225]. М. Вінграновський для змалювання сонця, що нарешті вийшло після дощів, не називає

його в перших реченнях складного синтаксичного цілого як суб'єкт дії при ампліфікованих предикатах, які метафорично передають його поступову появу (*Довго думало, боялось, роззирилось за хмарою по краях, але – зійшло*). І тільки в підрядній частині другого речення так само поступово з'являється іменник *сонце*, вже після займенників *воно й те*, що передає певною мірою і роздратування оповідача через тривалу негоду. Автор урізноманітнює синтаксичні конструкції для характеристики сонця, подаючи однорідні ряди обставинних поширювачів та відокремлених означень (*Сонце зійшло хоч несміливо, якимсь боком, погнуте, рябе і несерйозне, але – зійшло*). А в подальшому контексті письменник ампліфікує ознаки в призив'язковому члені присудка (*Було воно забите, затуркане*).

Отже, у мові повісті «У глибині дощів» монологічне мовлення відзначається різноманіттям стилістико-синтаксичних засобів, прийомів та фігур, які втілюють усі ракурси зображуваного. М. Вінграновський вдається до такої організації тексту не тільки для того, щоб передати змістову інформацію, а й зняти автоматизм сприйняття тексту читачем. Із мови монологу оповідач постає як людина творча, емоційна, енергійна, з почуттям гумору, за якою, безумовно, простежується автор з його оригінальним художнім мовомисленням. Вивчення синтаксичної побудови окремих повістей дає змогу глибше розкрити характерні риси ідіостилію письменника і тому в подальшому є актуальним.

Література

1. Алексеева О. О. Експресивний синтаксис оповідання Миколи Вінграновського «Не дивись мені в спину» / О. О. Алексеева // Наукові записки. Серія «Філологічні науки» (Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя). – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2013. – Кн. 1. – С. 169–174.
2. Алексеева О. О. Синтаксична організація мови оповідачів у новелі Миколи Вінграновського «Наш батько» / О. О. Алексеева // *Linguamobilis*. Научный журнал. – Вып. 5 (44). – Челябинск, 2013. – С. 7–16.
3. Вінграновський М. С. Вибрані твори : у 3 т. / Микола Вінграновський. – Тернопіль : Богдан, 2004. – Т. 3: Повісті й оповідання. – 352 с.
4. Должикова Т. Поет у прозі (Мовностилістичні особливості історичної прози М. Вінграновського) / Тетяна Должикова // *Культура слова*. – 2008. – Вип. 70. – С. 68–71.
5. Калашник В. С. Фразеологія як чинник формування художнього світу поезії і прози М. Вінграновського / В. С. Калашник, Ю. І. Калашник // *Учені записки Таврійського нац. ун-ту ім. В. І. Вернадського*. – 2007. – №6 : Філологія. – Т. 20 (59). – С. 173–178.
6. Сологуб Н. «Кінь на вечірній зорі» (мова художньої прози М. Вінграновського) / Н. Сологуб // *Культура слова*. – 2011. – Вип. 75. – С. 13–20.
7. Стороженко Л. Г. Художні особливості повістярської спадщини М. Вінграновського / Л. Г. Стороженко // *Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна*. – Вип. 61. – Серія : Філологія. – Харків, 2011. – С. 147–150.

УДК 81'367: 81'42=161.2

В. В. Корольова

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Мовна особистість персонажа сучасної української драми абсурду

Корольова В. В. Мовна особистість персонажа сучасної української драми абсурду. Стаття присвячена аналізу мовної особистості персонажів сучасної української абсурдистської драми, виявленню типологічної характеристики мовної особистості дійових осіб. Мовну особистість узагальнено як не домінуючу, стандартну, середньолітературну, схильну до комунікативних невдач і пасивності в спілкуванні. Специфіку мовлення персонажів визначено в здатності до креативності. Як особливості комунікації персонажів, зумовлені філософією театру абсурду, подано відсутність прямої вербальної агресії й нівелювання гострих конфліктних ситуацій.

Ключові слова: мовна особистість, дійова особа, драма абсурду, репліка, комунікативна стратегія.

Корольова В. В. Языковая личность персонажа современной украинской драмы абсурда. Статья посвящена анализу языковой личности персонажей современной украинской абсурдистской драмы, выяснению типологической характеристики языковой личности действующих лиц. Языковая личность обобщена как не доминирующая, стандартная, среднелитературная, способная к коммуникативным неудачам и пассивности в общении. Специфика речи персонажей определена в способности к креативности. Как особенность коммуникации персонажей, обусловленных философией театра абсурда, приведено отсутствие прямой вербальной агрессии и нивелирование острых конфликтных ситуаций.

Ключевые слова: языковая личность, действующее лицо, драма абсурда, реплика, коммуникативная стратегия.

Korolova V. V. Linguistic Personality of Modern Ukrainian Drama of Absurd Character. The article is concerned with analysis of linguistic personality of modern Ukrainian drama of absurd characters, determining typological characteristics of linguistic personalities of characters. Linguistic personality is generalized not as dominant, standard, average, capable of communicative failures and communication inactivity. Speech peculiarities of characters is defined in the ability of being creative. As a feature of characters' communication caused by theater of the absurd philosophy, absence of direct verbal aggression and removal of heated conflict situations is shown.

Key words: linguistic personality, character, drama of absurd, conversational turn, communicative strategy.

Категорія абсурду має витoki потрактування як явища логіки, пізніше як літературознавчого терміна, що визначає спрямування на розкриття крайніх меж абсурду людського життя. Серед основних типологічних ознак драми абсурду виділяють такі: поєднання різножанрових елементів в одній п'єсі, занурення в позасвідоме, порушення сюжетної лінії, демонстрація трагічності людського буття, наявність абсурду як засобу існування художнього світу [9:300]. Мовлення персонажів драми абсурду характеризується насильством абсурдистських засобів виразності: кліше, парадоксів, гротеску, мовних штамів, безглуздя, нісенітниць. Цікавим у цьому разі постає дослідження мовної особистості дійових осіб драми абсурду.

Лінгвістичному аналізу драми абсурду на матеріалі п'єс класиків абсурдизму (С. Беккет, Е. Йонеско, Ж. Жене) присвячені праці

М. Анищенко [1], А. Ключової [6], О. Логінової [10], В. Лук'янової [11]. Ознаками поезики «драми абсурду» відзначені й п'єси сучасних українських драматургів. Однак окремих досліджень мовних особистостей персонажів в українському абсурдистському драматургічному дискурсі поки що немає, що й зумовлює актуальність нашої наукової розвідки, яка може стати органічним складником загальнокультурного вивчення національної мовної особистості.

Метою статті є аналіз персонажа сучасної української драми абсурду як мовної особистості. Завдання роботи, мотивовані поставленою метою, передбачають з'ясування специфіки мовної особистості дійової особи абсурдистської драми, визначення типологічного статусу мовної особистості. Матеріалом для аналізу стали твори, у яких наявні фрагментарні або фундаментальні ознаки абсурдистського театру: «Розібрати М.** на зачастини» В. Сердюка [14], «Маринований аристократ»

І. Коваль [7], «Різняця» А. Вишневецького [2], «Лізкава» В. Кожелянка, В. Сердюка [8].

Услід за Ю. Карауловим, ураховуючи поліаспектність поняття мовної особистості, потрактуємо останню як суб'єкта-носія тієї чи тієї мови, який усвідомив світ і відбив його у своєму мовленні. Реконструкція мовної особистості передбачає об'єднання всіх рівнів її організації: вербального, лінгвокогнітивного, прагматичного [4]. Мовну особистість характеризує низка ознак, що виступають домінантами мовної свідомості, визначають комунікативну поведінку. Ці домінанти умотивовують наявність різноманітних типологій мовної особистості. Спробуємо визначити місце узагальненої мовної особистості абсурдистських п'єс у наявних мовознавчих класифікаціях.

Комунікативне середовище дійових осіб сучасної драми абсурду зазвичай обмежене побутовим спілкуванням, яке не потребує від співрозмовників статусно-представницької поведінки, що, у своєю чергою, маскує мовну особистість. Утім, у ситуації емоційного напруження персонажі виказують свою внутрішню сутність, відбиваючи її у відповідних мовних засобах. Наприклад, депресивна особистість героя п'єси В. Кожелянка і В. Сердюка «Лізкава» розкривається через самокритику й самоприпущення:

Чоловік. Думаєш я сильний? Фігня! Я – черепаха без панцира. Я тільки величезними зусиллями волі, хоча волі в мене теж нема, змушую себе виглядати життєрадісним і впевненим у собі [8:178].

За ступенем наближення мовної свідомості індивідуума до ідеального наповнення мовним багатством у тому чи тому варіанті мови мовні особистості класифікують на: елітарну, середньолітературну, літературно-розмовну, фамільярно-розмовну, просторічну, народномовленнєву [15:7]. Аналізуючи типи мовленнєвих культур, І. Стернін виокремлює також мовні особистості з елітарним, літературним, середньолітературним, фамільярно-розмовним, просторічно-жаргонним типами [16:3]. Досліджені тексти абсурдистських п'єс переконують у змозі об'єднати мовні особистості дійових осіб у межах середньолітературного типу, якому властиве дотримання основних норм літературної мови та мовленнєвого етикету, використання прецедентних феноменів у власних висловленнях, здатність до мовної гри, відсутність жаргонної й інвективної лексики. Цим ознакам відповідає мовлення дійових осіб аналізованих драматичних текстів, репліки яких майже позбавлені соціолектів (*фігня* [8:178], *чуваки* [14], *гальмо* [2:71]), але насичені термінами й книжними лексемами (*целадон* [14], *ламантин* [14], *еластичність артерій* [7:258], *мікрочип* [7:278], *генеалогічні розвідки* [7:278], *сенс* [2:66], *містке поняття* [2:73] тощо).

Мовна особистість сучасної української драми абсурду водночас є творчою, про що свідчить зафі-

ксована в репліках дійових осіб мовна гра, що подекуди базована на обігранні внутрішньої й зовнішньої форми слова. Наприклад:

М. ...До речі, що там зовні?

ПІОНЕРКА. Ніч осіння.

М. Осінь нічна.

ПІОНЕР. Збір насіння.

ЖІНКА № 1. Безпомічна [14].

Креативність являє собою важливу ознаку аналізованих мовних особистостей, що умотивовує постійну фіксацію в репліках героїв оказіонального словотворення (*лізкава* [8:175], *носонхайло* [7:253], *слухняночка* [7:251], *смоктюлька* [7:255]). Услід за В. Нерознак, виокремлюємо стандартну мовну особистість, що відбиває узагальнену літературну опрацьовану норму мови, і нестандартну мовну особистість, що об'єднує елітарну й фамільярну вияви культури мови [12:114]. Ураховуючи зазначені особливості мовлення дійових осіб, персонажну мовну особистість сучасної абсурдної драми вважаємо стандартною.

Дійовим особам п'єси театру абсурду властиве відчуття безпорадності й невлаштованості людини у світі, що умотивовує її пасивність і бездіяльність. У цьому разі варто говорити й про пасивність у комунікації. Стратегічна комунікативна домінанта в мовленні персонажів аналізованих п'єс відсутня. Утім, зазначимо непродуктивне вживання прямої агресії дійовими особами, відсутність динамічного конфлікту, певне нівелювання маніпулятивної стратегії. Відкриті конфронтаційні мовленнєві акти поодинокі в драматургічних текстах і не викликають зворотної агресії, що уможливило б посилення конфлікту, наприклад:

ЗЕЛЕНИЙ. Повинен... Але я не худоба. У мене є довідка (витягує з кишені піджака папірець і ручку; швидко цює «калякає»). Ось!

КОРИЧНЕВИЙ (вихоплює папірець). Це моя довідка! І я не худоба!

ЗЕЛЕНИЙ (намагається відібрати папірець). Ні, моя...

РІЗНИЦЯ (наступає). Ви що, натякаєте, що це я – худоба?!

ЗЕЛЕНИЙ і КОРИЧНЕВИЙ. Ні-ні... Ви що? І не думали... [2:73].

Загалом конфронтаційні репліки передають лише непрямую вербальну агресію, що підкреслено авторськими ремарками. Наприклад:

Старий. А ви звідки, Бо-ри-се?

Актор. З Києва.

Старий. (Убік). Вошиві емігранти. Їм перепалують усі тепленькі місця. (До Бориса). Ми не їмо борщу. Ані вареників. Нічого такого [7:247].

Ураховуючи застосовувані комунікативні стратегії, відзначимо змогу виокремлення узагальненого типу мовленнєвої поведінки аналізованих особистостей. Погоджуючись із класифікацією мовних особистостей К. Седовим на кооперативні, центровані й конфліктні [13:299], зауважимо, що за харак-

тером орієнтації мовця на комунікативного партнера дійові особи української абсурдистської драми тяжіють до пасивно-центрованої типу, який характеризують низький прагматичний потенціал, занурення в самого себе, неспроможність сприйняти погляди іншого. Пріоритет такого типу мовних особистостей пояснюємо специфікою театру абсурду, що позиціонує естетику екзистенціалізму, ознакою якої є подання мови як перешкоди спілкуванню, як вияву нівельованої особистості в людині. Спілкування пасивно-центрованої особистості спричинює комунікативні невдачі, які вона почасти навіть не помічає. Наприклад:

М. Чому саме гігантопідтек вам потрібен? Візьміть зномів, он у мене їх ціла сірникова коробка.

ПІОНЕР. Неможливо. Ніяк. Ми шукаємо виходу, а вихід нам спроможні вказати лише гіганти, на плечах яких ми зведемося.

М. Або на головах.

ПІОНЕРКА. Що?

М. Ні Бог, ні цар і ні герой...

ПІОНЕР. Не зрозумів.

М. Та й я теж [14].

За В. Карасиком, мовні маркери, що виступають певними індексаторами мовної особистості, уможливають протиставлення егоцентричної й соціоцентричної особистості [3:142]. Першу характеризує яскраве мовлення, використання комунікативної стратегії самопрезентації. Соціоцентрична мовна особистість уживає кліше для підтвердження власного статусу або визначення належності до певної соціальної групи. Мовлення персонажів аналізованих текстів зумовлює їхнє визначення як соціоцентричних мовних особистостей, мовними індексаторами якої постають прецедентні висловлення з різних сфер людської діяльності. Наприклад, у п'єсі «Різниця» А. Вишневського трапляються такі прецедентні елементи: *Актор мусить бути голодним* [2:66], *Від перестановки тотожностей відсутність різниці не змінюється* [2:63], *І будете прощені* [2:69] та ін.

В. Кашкін за способом використання комунікативного потенціалу розрізняє домінантний, мобільний, ригідний й інтровертний спілкувальників [5]. Домінантний комунікант намагається завладати ініціативою, різкий у мовленні, глузливий, не любить, коли його перебивають. Мобільний комунікант легко переходить з теми на тему, говорить багато, цікаво та із задоволенням, не намагається перехопити силою комунікативну ініціативу. Ригідний тип відчуває дискомфорт на початку комунікативного процесу, у спілкуванні чіткий і логічний. Інтровертний комунікант – це протиположність домінантному: не потребує утримання комунікативної ініціативи, з легкістю віддає її партнерові, у спілкуванні сором'язливий, скутий. Дійових осіб української драми абсурду неможливо звести до одного типу. Зауважимо лише, що аналізовані п'єси доводять відсутність у них домінантних мовних особистостей. У цьому разі варто говорити про перевагу інтровертних і ригідних мовних особистостей в абсурдистських п'єсах. Наприклад:

ЗЕЛЕНИЙ. Ну, спитай, хто ти такий?

КОРИЧНЕВИЙ. Хто я такий?

ЗЕЛЕНИЙ. Ага. Хто ти такий?

КОРИЧНЕВИЙ. А хто я такий?

ЗЕЛЕНИЙ. Ти.

КОРИЧНЕВИЙ. Я?

ЗЕЛЕНИЙ. Так, ти... [2:68].

Отже, мовну особистість персонажа сучасної української абсурдистської драми, мотивовану специфікою філософії абсурду й характеризувану загальними рисами байдужості й пасивності, визначаємо як середньолітературний стандартний тип особистості, здатний до мовної гри й позбавлений домінантної комунікативної поведінки. У спілкуванні таких мовних особистостей відсутня агресія, маніпуляції й гострі конфлікти. Перспективу подальших наукових розвідок вбачаємо в дослідженні мовних особистостей сучасних комедійних драматургічних текстів.

Література

1. Анищенко М. Г. Абсурдистская геометрия языковых экспериментов / М. Г. Анищенко // Вестник Московского государственного областного университета. Серия «Русская филология». – № 1. – 2010. – С. 100–104.
2. Вишневський А. Різниця / Артем Вишневський // У пошуку театру : антологія молодого драматургії. – К. : Смолоскип, 2003. – С. 62–75.
3. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Изд-во ЛКИ, 2010. – 264 с.
5. Кашкин В. Б. Введение в теорию коммуникации [Електронний ресурс] / В. Б. Кашкин. – Режим доступу: <http://kachkine.narod.ru/CommTheory/6/WebComm6.htm>.
6. Ключева А. А. Языковые особенности диалога во французском театре абсурда (на примере пьесы Э. Ионеско «Лысая певичка») [Электронный ресурс] / А. А. Ключева // Научная конференция студентов и аспирантов БГУ. – 2013. – Ч. 3. – Режим доступа: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/95659/browse?type=author&order=ASC&gpp=20&value>.
7. Коваль І. Маринований аристократ / Ірена Коваль // 13 сучасних українських п'єс. – К. : Преса України, 2013. –

С. 245–286.

8. Кожелянко В. Лірика / В. Кожелянко, В. Сердюк // Сучасна українська драматургія : альманах / упорядн. Я. М. Верещак. – К. : Фенікс, 2007. – Вип. 4. – С. 171–185.

9. Літературознавча енциклопедія : у двох томах. – Т. 1. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 608 с.

10. Логинова Е. Г. Драма абсурда как возможность использования фрактальной модели при исследовании упорядочения информации в дискурсе / Е. Г. Логинова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2012. – № 15 (16). – С. 108–112.

11. Лукьянова В. С. Коммуникативные неудачи в комедии абсурда : на материале сопоставительного анализа английского и русского языков : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / В. С. Лукьянова. – М., 2002. – 23 с.

12. Нерознак В. П. Лингвистическая персоналия : к определению статуса дисциплины / В. П. Нерознак // Язык. Поэтика. Перевод : сб. научн. тр. – Вып. 426. – М., 1996. – С. 112–116.

13. Седов К. Ф. Речевое поведение и типы языковой личности / К. Ф. Седов // Культурно-речевая ситуация в современной России / под ред. Н. А. Купиной. – Екатеринбург : изд-во Урал. ун-та, 2000. – С. 298–311.

14. Сердюк В. Розібрати М.** на запчастини [Електронний ресурс] / В. Сердюк // Літературний форум. – Режим доступу: <http://litforum.com.ua/index.php?r=11&a=2256>.

15. Сиротинина О. Б. Языковая личность и факторы, влияющие на ее становление / О. Б. Сиротинина // Термин и слово : межвуз. сб., посвящ. 80-летию проф. Б. Н. Головина. – Нижний Новгород, 1997. – С. 7–12.

16. Стернин И. А. Типы речевых культур / И. А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2013. – 23 с.

УДК 81-11(477.54)

О. С. Черемська

Харківський національний економічний університет імені С. Кузнеця

Мовна особистість Олекси Синявського в історії Харківської філологічної школи 20 – 30 рр. ХХ ст.

Черемська О. С. Мовна особистість Олекси Синявського в історії Харківської філологічної школи 20 – 30 рр. ХХ ст. Статтю присвячено динамічному процесові формування мовної свідомості видатного українського мовознавця, представника Харківської філологічної школи ХХ ст. Олекси Синявського. Окреслено риси, притаманні вченому як мовній особистості. Проаналізовано зразки публіцистичного та наукового текстів мовознавця; виокремлено характерні для різних мовних стилів і різних періодів діяльності О. Синявського як мовної особистості мовні явища, розгляд яких є актуальним в контексті сучасних проблем правописного нормування.

Ключові слова: Харківська філологічна школа, Олекса Синявський, мовна свідомість, мовна особистість; публіцистичний і науковий тексти; нормування, українська літературна мова.

Черемская О. С. Языковая личность Алексея Синявского в истории Харьковской филологической школы

20 – 30 гг. ХХ ст. Статья посвящена динамическому процессу формирования языкового сознания выдающегося украинского языковеда, представителя Харьковской филологической школы ХХ ст. Алексея Синявского. Определены черты, присущие ученому как языковой личности. Проанализированы образцы публицистического и научного текстов языковеда; выделены характерные для различных языковых стилей и разных периодов деятельности А. Синявского как языковой личности языковые явления, рассмотрение которых является актуальным в контексте современных проблем орфографического нормирования.

Ключевые слова: Харьковская филологическая школа, Алексей Синявский, языковое сознание, языковая личность; публицистический и научный тексты; нормирование, украинский литературный язык.

Cheremska O. The language originality of Oleksa Syniavskyi in the history of the Kharkiv Philological

School in the 1920s and 1930s. The article is devoted to the dynamic process of formation of the language consciousness of the prominent Ukrainian philologist, representative of the twentieth century Kharkiv Philological School. The features of the scholar's language personality are characterized. The examples of the publicist and scientific texts of the philologist are analyzed and the language phenomena typical for different language styles and periods of activity of O. Syniavskiy as language personality are defined. The consideration of these language phenomena is topical in the context of modern problems of orthography norming the modern literary language.

Key words: the Kharkiv Philological School, Oleksa Syniavskiy, language consciousness, language personality, the publicist and scientific texts, norming of the Ukrainian literary language.

«Єдність будь-якого народу виявляється насамперед
в єдності його літературної мови,
цієї найголовнішої ознаки нації»
Олекса Синявський

У когорті українських мовознавців ХХ ст., які заклали теоретичні основи вивчення й нормування української мови, визначна роль належить представникові Харківської філологічної школи (ХФШ) Олексі Наумовичу Синявському – автору праць з історії української літературної мови, сучасної та історичної фонетики й граматики мови, діалектології, навчальних посібників з української мови. Своім творчим хистом, мовним чуттям і потужною активністю учений прислужився до творення мовного стандарту.

Винятковою є роль особистостей у із високою мовною свідомістю у розбудові єдиної літературної мови. «Це українці І. П. Котляревський, Т. Г. Шевченко, Б. Д. Грінченко, І. І. Огієнко, О. Н. Синявський... Своім величезним талантом, яскравим творчим хистом вони прислужилися до стильового урізноманітнення, піднесення престижу та розширення функціональних меж рідної мови. Їхня просвітницька, реформаторська діяльність, що зрештою спричинилася до «мовних проривів» нерідко потребувала наполегливості, мужності, здатності не піддаватися тиску обставин, а самим змінювати ці обставини, долаючи в закоріненій масовій мовній свідомості міфи та стереотипи» [14: 18–19].

Два періоди піднесення, два «мовні прориви» в українському мовознавстві, спричинені «справді достойними блискучими постатями», відзначає Ю. Шевельов у нарисі «Портрети українських мовознавців», осмислюючи значення особистості в історії української мови [25:5]. Характерно, що в колі достойних – представники ХФШ двох поколінь. Друга половина ХІХ ст. ознаменована мовотворчістю О. Потебні, його основоположними теоретичними надбаннями у сфері славистики, психолінгвістики, лексичної семантики, етимології, діалектології, теорії словесності, філософії мови, на початок ХХ ст., зокрема 20 – 30 рр., припадає діяльність О. Синявського – учня С.Кульбакіна, що, стоячи на міцному теоретичному ґрунті, продовжив потєбнянські традиції.

Перед обома мовознавцями були різні завдання, зумовлені різними покликами доби; і саме їхня діяльність започаткувала нові напрями в українському мовознавстві, заклала основу різноаспектних ґрунтовних наукових студій. Якщо для мовознавців ХФШ ХІХ ст. – Олександра Потебні та його учнів – був характерний науково-теоретичний напрям дослідження мов та історичний аспект аналізу мовних явищ, то харківські мовознавці ХХ ст.: В. Ганцов, О. Курило, Є. Тимченко, М. Сулима, О. Синявський, активізували дослідження у практичній площині, зосередивши їх навколо проблем української мови та творення літературного стандарту.

Варто зауважити, що портрет О. Синявського як яскравої особистості на тлі революційної та пореволюційної доби постає у наукових розвідках А. Грищенка [6] та Ю. Шевельова [24]. Цінні спогади про різні періоди життя мовознавця залишили Д. Соловей [20] і Г. Синявська [15]. Багатогранна наукова й науково-педагогічна діяльність ученого ґрунтовно проаналізована в українському мовознавстві та діаспорі: М. Булахов [3], В. Винник [4], А. Грищенко [5, 7], М. Жовтобрюх [9], В. Калашник [11], І. Огієнко [10], В. Чапленко [22], Ю. Шевельов [23] й актуалізована сьогодні в численних наукових розвідках О. Арцєбашевої [1], Т. Мельник [12], Л. Пєни [13] та ін.

Мета цієї розвідки полягає в дослідженні динаміки формування мовної свідомості О. Синявського як громадського діяча і науковця, представника ХФШ 20–30 рр. ХХ ст., а також у з'ясуванні характерних рис, притаманних ученому як мовній особистості з високим рівнем мовної свідомості. Матеріалом вивчення й аналізу стали висловлювання про О. Синявського, окремі зразки публіцистичного та наукового текстів мовознавця. Актуальність дослідження зумовлена посиленою увагою сучасного українського мовознавства до проблем історії української мови 20 – 30 рр., зокрема процесу нормування СУЛМ [див.:1, 12, 13], а також антропоцентричним підходом до опису мовних явищ [див.: 8, 14].

О. Синявського вважають однією із найяскравіших постатей ХФШ першої третини ХХ ст. Вагоме значення вченого в історії українського мовознавства відзначають дослідники його наукового доробку А. Грищенко, М. Жовтобрюх, В. Чапленко, Ю. Шевельов, водночас акцентуючи увагу на домінуючих рисах мовної свідомості вченого: «Серед тих, хто все своє свідоме життя присвятив науковому вивченню української мови почесне місце належить Олексі Наумовичу Синявському» [9:18]; «О. Н. Синявський належить, безперечно, до найвизначніших постатей в історії українського пореволюційного мовознавства як мовознавець-теоретик, автор праць із сучасної української літературної мови (власне сучасної йому мови), історії мови, фонетики і фонології, діалектології, навчальних посібників з української мови, професор вищих навчальних закладів і, нарешті, головна рушійна сила у створенні правопису 1928 р.» [6: 37]; «Олекса Синявський був один із найдіяльніших дослідників та нормалізаторів української літературної мови 20-их років» [22:425]; «Третім прийшов Синявський, науковець і професор університету, що вніс у проблеми нормалізації глибоке знання, науковий досвід і методу, не тільки відчуття тенденцій, а і розуміння їх» [24:15–16].

Мовна свідомість О. Синявського формувалася на межі ХІХ–ХХ ст. у живомовному середовищі південно-східного наріччя (народився 1887 р. у с. Андріївка Бердянського повіту Херсонської губернії). Про себе О. Синявський повідомляє, що вимовою він «типовий репрезентант українських говорів; народився в селі на Таврії, з двох років віку жив у хуторі та в селі на Запоріжжі до 18 років і понад 15 років у Харкові» [цит. за 6: 37 – 38].

Стислі біографічні відомості, що їх подав учений до Історико-філологічного відділу УАН, свідчать, що він неустанно йшов до своєї мети й українську мову як засіб самовираження й об'єкт постійного студювання обрав цілком усвідомлено: «1909 року вступив у Харківський університет на фізико-математичний факультет, та через рік подався на історико-філологічний, де й був до початку 1914 р. У цьому році, коли мав вже закінчувати університет, у зв'язку з Шевченківським святом був заарештований, ув'язнений й висланий з Харкова під догляд поліції на 2 роки. Відбувши заслання, повернувся до Харкова навесні 1916 року і тоді ж екстернував і одержав диплом І ст. 3 травня 1917 р. з пропозиції проф. С. М. Кульбакина був залишений при університеті на 2 роки без стипендії. Залишений був при кафедрі слов'янської філології на підставі (недрукованих) праць: «Описание говора с. Покровського (на Катеринославщині), за котру університетом присуджено срібну медаль, та реферат в семінарії по слов'янській філології» Судьба звуків о і е в украинском языке» [цит. за 6: 38].

Умови, у яких формувалася національно-мовна свідомість О. Синявського, яскраво змальовує його

університетський товариш Д. Соловей: «Ні, в Харківському університеті не було спокою... Там клекотіло, наче в казані... Нова обставина ще дужче посилювала студентське хвилювання. В лютому стало відомо, що російські урядові чиновники заборонили громадське святкування столітнього ювілею з дня народження Шевченка... Свідомі студенти-українці, об'єднані в Харківській Українській Студентській Громаді, – а таких було, може, сотня чи більше, – зразу ж відгукнулися на заборону... Якимось так вийшло, що в центрі керівної групи, яка мала провести організацію демонстрації, опинився я й Олекса Синявський, пізніше – професор-мовознавець, що загинув десь під час «єжовщини» 1937–39 рр., в катівнях НКВД, чи на засланні. На нас двох і лягла вся вага підготовки демонстрації» [20: 9]. Звичайно, не випадковість поставила в центрі важливих суспільних подій О. Синявського, а усвідомлення необхідності національно-визвольної діяльності: «...ми мали різні соціально-політичні переконання, які виходили з різних світоглядних основ. Проте обидва ми – і він, і я – були синами свого народу, обом нам боліли його кривди й нещастя, обидва ми мріяли про його звільнення з колоніального московського рабства, обидва хотіли віддати свої сили на служіння йому, на його розвиток, – тому дружні стосунки між нами не порушилися ніколи» [20: 48].

Як стверджує Г. Синявська, «Батько ніколи не належав до політичних партій, але займав активну громадянську позицію. Передовий інтелігент свого часу за світоглядом він був справжнім народником, виступав проти царського режиму та «распутінщини», вважав, що російська монархія докотилася вже до крайньої межі» [15:91]. «Громадське для нього завжди було вищим за особисте» [15: 93]. Вона відзначає також надзвичайну працьовитість батька: «Добре пам'ятаю, що він працював удома до самозабуття!» [15:93]. Підтвердженням цього є й різнобічна діяльність О. Синявського після повернення з місця заслання – Полтави: з осені 1917 р. був і управителем, й учителем першої на Слобожанщині української гімназії, і комісаром при Харківській Шкільній Окрузі, і Головою комісаріату по справах Харківської шкільної округи, і співробітником українських часописів Харкова «Рідне Слово», «Нова Громада», редагував українські підручники у видавництві «Союз».

Активна політично усвідомлена позиція, пов'язана з українським національно-визвольним рухом – ще одна риса мовної особистості О. Синявського. Як член ліберально-демократичної партії УПСФ (Української партії соціалістів-федералістів) він був обраний одним із делегатів до Центральної Ради від Харківського громади [2: 220 – 222]. М. А. Плевако та О. Н. Синявський 8 березня 1917 р. були обрані до загальноміського Українського організаційного комітету, крім того, О. Н. Синявський на початку квітня брав участь у роботі

Всеукраїнського національного конгресу в Києві, де був обраний до складу Центральної Ради від Харкова. [21: 279].

На конгресі він виступив із програмною промовою «Політичні завдання українського народу (Доклад виголошений на з'їзді 17 квітня)». Текст промови, опублікований у газеті «Рідне слово» (квітень – 1917 – Ч. 6 – 7), відображає характерні риси Синявського-публіциста, і є зразком публіцистичного стилю української мови періоду становлення її літературного стандарту. Що ж до мовних особливостей тексту, увагу привертає багатство засобів мовної експресії: активно вживані епітети, порівняння, прийоми метафоризації й антитези; використання емоційно-експресивних засобів розмовного мовлення; активне вживання займенників, що актуалізують суб'єкт дії, конкретизують об'єкт діяльності: «Великі часи переживаємо ми. Нечувана війна, ще більш нечувана революція ставить перед нами такі задачі, яких не знали батьки і діди наші. І війна і революція поставили нас наче на екзамен та й ждуть, як то справимось ми з тими задачами. За старого режиму усе більш робило за нас правительство, а наше діло було платити податі, давати салдат та молитись за кого прикажуть, – що ж до миру, війни, державного ладу, землі, школи – то се було діло тільки правительства і нікому іншому не вільно було втручатись у сі справи. Та нема вже того огидного ладу, нема вже нічого вищого за сам народ та його волю. Тепер вже не царі із своїми генералами писатимуть історію нашу, тепер ми сами писатимемо її, бо в наших руках наша доля.... [19]. Задля увиразнення образу автор використовує метонімію: Власть була у руках безпардонної деспотії, революція знесла ту деспотію і передала владу до рук буржуазії з тим, щоб вона скликала Установчі Збори і передала всю владу самому народові [19].

Риторичний синтаксис з елементами повторів, градації актуалізує гостроту мовної проблеми, що є для О. Синявського важливішою за соціальні питання: Справді: чи в інтересах московського учителя заводити у нас нашу українську школу? Чи в інтересах чиновника визнати нашу мову взагалі мовою нашого краю? Чи в інтересах московського народу признати, що ми є хазяїни наших багатств Донецького поріччя і наших степів? Чи буде той найсильніший народ стояти за такі закони, щоб нечислені багатства землі нашої найсправедливіш і найрівніш ділили ся проміж нашим народом? Активне вживання суспільно-політичної лексики відображає виклики доби: «Політична і національна воля є притвор до храму соціальної рівності і увійти у той храм можна тільки через національну і політичну волю. Якій конкретні національно-політичні завдання?.. Федеральна демократична Республіка і Автономія України – от сі великі слова, на котрих зійшлись українці з Харківщини, і

з Кубані, зійшлися усі від соціал-демократів до попів» [19]. Уміло використано фразеологізми: перейти до рук народу, втручатись у справи, стоїть питання (задача, завдання), стоїть на обороні, стали в обороні, мати владу, хліб насущний, подати голос, всі як один чоловік стали в обороні; аби шия була, а ярмо знайдеться.

Правописні особливості тексту, що частково відбивають характерні під ту пору риси південно-східних говорів, свідчать про домінування фонетичного принципу в правописі у революційний період. Це, зокрема, такі явища: м'якість приголосного [р'] у кінці складу: (царь, Харківщини); і замість і на початку слова (іншому); закінчення –и в родовому відмінку однини іменників третьої відміни та в називному відмінку множини займенників: (рівности, користи, сами); закінчення -а в родовому відмінку ім. чол. роду одн. другої відміни: (народа); ть замість ти у дієсловах неозначеної форми (перецінювать), часте вживання русизмів: (правительство, влада, іменно, прикажуть, єсть, хазяїни, об'являє, щитати себе), семантичних кальок (задачі замість завдання), другий замість інший), рідковживані в СУЛМ слова, напр. Національне поневолення було, й буде причинком до війни, бо панування одного народу над другим є насильством. Варто зауважити, що окремі лексичні засоби використано, ймовірно, з метою стилізації: доповідач звертається до народу мовою народу.

Все ж спостереження над характерними мовними явищами, відмінними від сучасних правописних, лексичних, граматичних норм, дає змогу засвідчити невідповідність мови. Характерні правописні відмінності: справить ся, доводить ся, живець ся; знайдуть ся, з'ужити, скільки угодно, то-б то, тоб-то, роскидали, тії Держави, сієї задачі, по-свому, не завжде, кожного; привертає увагу відмінний від сучасного правопису іншомовних слів: соціальні, територія, Європи, сойм, парламенту, венгри; граматичні явища: воюючих народів, соціальне урівнення, розрішення задачі, вугля; незалежности, на першу чергу.

Усвідомлення складної мовної ситуації змушує вченого до здійснення рішучих кроків. Свідченням цього є клопотання, надіслане до історико-філологічного відділу («Записка про складання мапи фонетичних явищ української мови» (1 липня 1919 р.)), у якому акцентовано увагу на першочерговому завданні новоствореної Академії наук: «З заснуванням Української Академії Наук систематичне вивчення української мови й усталення правопису літературної мови стали в числі найперших завдань Академії. Комісія живої мови вже провадить досить широку працю по збиранню матеріалів до словника живої мови, у найближчому часі мають приступити до праці і положити основу вже не випадковому й хисткому, а методичному й постійному студіюванню української мови Комісії

діалектологічного та історичного словника» [цит. за 6:40]. У наведеному уривку можемо спостерегти лише окремі, відмінні від сучасних, правописні та граматичні явища: стали в числі найперших, працю по збиранню матеріалів, положити основу.

Характерні риси мовної особистості О. Синявського, ученого-аналітика, проступають у працях з історії української літературної мови: «Мова творів Гр. Сковороди», (1924), «Дещо про Шевченкову мову» (1925); «З верховин нової літературної української мови» – про мову І. П. Котляревського (1929); «Елементи Шевченкової мови, їх походження і значення» (1931) та ін. Завдання науки, як уважав О. Синявський, полягає в тому, щоб у кожному окремому обмеженому «шматкові» української літературної мови (напр., в окремого письменника) точніше визначити ту лінію, себто точніше виявити його мовні складники, їх походження й місце в літературній мові взагалі, бо в пізнанні минулого можемо здобути більше певності й на наше сьогочасне [17:8]. Саме цього вимагали потреби розбудови й уніфікації літературної мови, удосконалення її літературних норм, що спонукало О. Синявського звернутися до вивчення Шевченкової мови.

Серед поширених способів викладу інформації в науковому тексті О. Синявський віддає перевагу роздуму, опису й узагальненню. Саме роздум дає змогу авторові акцентувати увагу на основній проблемі, що мотивує дослідження Шевченкової мови – з'ясування шляху розвитку української літературної мови. Засобами вираження думки є складні синтаксичні конструкції, зі вставними словами й реченнями, підсилені розмовними вкрапленнями й риторичним обрамленням: «Справді бо, за ким і кудюю йти в справах літературної мови? Безоглядно культивувати мову селянську, як намагаються деякі, але ж яку саме, якої місцевості? Кувати всілякі «дивогляди», щоб тільки не було схожості з російською мовою? Викидати з тієї ж підстави й з такою ж безоглядністю питомі свої споконвічні слова й словосполучення? Чи навпаки з покірністю, мовляв, «йти за життям», не перебираючи хапати з живої мови на Україні все, «що за водою пливе» (а, до речі, й себе не натруджуючи старанним вивченням мови)? Певна річ, крім цих крайніх і подекуди супротивних тенденцій можлива й якась нібито середня лінія до деякої міри примирна і мабуть неупереджена в справах мови людина вже а рїогї згодиться, що правдивий курс літературної мови й має бути спрямований нею, бо й фактично так воно і єсть. [17:8]; опис, як правило, завершується узагальненням: «У мові Шевченкових творів, як побачимо далі, навіть є деякі прослідки наче північних староукраїнських говорів, правда, в такій малій пропорції, що вони майже не помітні на тлі його новоукраїнської говірки чистого типу без

вузьких провінціалізмів. Отже, характеристика народної мови в Шевченка в дуже великій мірі буде й характеристикою сьогочасної літературної мови» [17:11].

Для наукового тексту О. Синявського, що зберігає риси індивідуальності мовця, характерна глибока обґрунтованість наукових фактів, чітка аргументованість, неприхована емоційність, підсилена метафоричними вкрапленнями, рідковживаними в науковому стилі сучасної української літературної мови словами й словосолуками: «Наша бо літературна мова, як власне й кожнісінька жива мова, не стоїть закам'яніла, а все формується, збагачується на щось нове, позбувається іншого тощо. Та тільки наша мова через специфічні назверхні обставини досі розвивалася (а почасти ще й тепер) нерівно, якое поривно, зигзагами. Зигзаги ці іноді аж надто великі на таку загальнонаціональну річ, як літературна мова, що повинна б, здається, текти спокійніше, рівніше, наче велика ріка супроти своїх допливів, прирічків, поторків. Та в тім то й річ, що не тільки аж до великої революції нашої, а почасти навіть і пізніше, в розвитку літературної української мови помітне особисте персональне втручання далеко більше, ніж то буває з сталішими літературними мовами [17: 7]. «Взагалі нова українська літературна мова зародилася, зміцніла й виросла на ґрунті новоукраїнських говорів...» [17:10]; «народня стихія в Шевченковій мові» [17: 8] та ін.

Увагу привертають відмінні від сучасних правописні явища, що були введені в мовну практику О. Синявським і внормовані Правописом 1928 р.: народної, східнього, західнього, діалектологічний, матеріалів, спеціальний, значіння; морфологічні: аналіза, метода; схожості, місцевості; лексичні явища: завсіди, (ці елементи виступають) нерівно (у значенні неоднаково), безоглядно, єсть, супроти (у значенні на відміну), прослідок (слід); термінологічні одиниці (лінгвістична термінологія 20-30х рр. мала тенденцію до творення на власнемовному ґрунті): іменники ніякого роду (середнього роду), приростки, наростки, лексикальний матеріал, назовний відмінок, додаток прикметниковий (означення), сьогочасна літературна мова; синтаксичні явища: завдання науки полягає на тім.

Упродовж роботи в Українській Академії Наук О. Синявський здійснює величезну діалектологічну роботу з метою виявлення характерних рис української мови і як редактор остаточного варіанту «Українського правопису», ухваленого на Правописній конференції у Харкові 1927 р. Згодом укладає «Найголовніші правила української мови (За новим правописом)» (1929). З метою культивування культури української мови серед найширшого загалу вчений аналізує причини складної мовної ситуації: «Звичайно, тепер, на 12 р. революції на Україні майже німає, людини інтелігентної професії без певного обізнання з українською мовою, та пе-

ресічний рівень того обізнання взагалі недостатній, і, треба признатися, не завжди недостатній він тільки з причин суб'єктивних. Причини об'єктивні, оте саме мовне оточення і по сей час іще не абияк перешкоджає засвоїти чистої й поправної літературної української мови. Досить указати на такі непоправні часто написи на вивісках, штампах, блянках тощо, що так дезорганізують мову людей і спантеличують їх. Та й сам правопис донедавна був не зовсім впорядкований і зовсім анархічний у практиці, і тільки власне тепер, по виході «Українського правопису» Державної Комісії, ця сторона мови цілком унормована» [16:7].

Важливими й сьогодні залишаються сформульовані О. Синявським основні рекомендації щодо оволодіння мовою й плекання мовної культури: «Ніде ніхто й ніколи не може вивчитися якоїсь мови практично в таких розмірах, як це потрібно для щоденного вжитку людині інтелігентної професії, без належного мовного оточення. Хоч мовне оточення й не одинока умова такого вивчення, та без нього годі й думати за більш-менш серйозне засвоєння мови. Щоденне читання часописів, книг, розмова, письмо, вуличні написи, плякати, афіші, театр – ось та нормальна мовна атмосфера, де може нормально організуватися мова окремої людини» [16:7].

Усе це стало підґрунтям роботи над усталенням норм літературної мови, і головна роль у цьому належить О. Синявському. Він уперше опрацював норми української орфоєпії, морфологічні норми [18]. І хоч у 30-ті роки цю працю було названо націоналістичною, шкідливою, однак те, що запровадив О. Синявський, лишилося, хоч і без імені творця, і живе в самому характері сучасної української літературної мови, дотепер зберігаючи свою актуальність: «Це, може, найкращий доказ її тверезості, життєздатності й науковості. Бо вона справді була побудована на широкій аналізі, на тверезому оцінюванні, на синтезі. В її основі лежало не механічне відштовхування від чогось неприємного..., а самостійна, суверенна, власна традиція й тенденція розвитку української мови, зокрема літературної мови» [23 :15].

Цінність і важливість лінгвістичного осмислення наукового доробку О. Синявського з погляду антропоцентричного підходу полягають у тому, що він дає змогу з'ясувати, дослідивши взаємозв'язки суспільство – особистість – мова, значення особистості з високою мовною свідомістю в історії мови, а також виявити, які він (цей доробок) зберігає самобутні риси української мови, характерні мовні ознаки періоду становлення її норм (адже мова не може розвиватися поза особистістю), як демонструє сам процес мовного нормування, очищення її від окремих застарілих мовних явищ, яких варто уникати і в сучасній мовленнєвій практиці.

Література

1. Арцешашева О. В. Дієслівні граматичні категорії в концепції О. Н. Синявського // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации» – 2012. – Т.25 (64). – № 1. Часть 2. – С. 334 – 338.
2. Бондар Н.О. Діяльність українських політичних партій в роки революції та громадянської війни (1917–1921 рр.): дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Н. О. Бондар; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2008. – 245 с.
3. Булахов М. Г. Восточнославянские языковеды: Библиографический словарь / М. Г. Булахов. – Т. 3. – Минск, 1978. – С. 196–198.
4. Винник В. О. В авангарді українського радянського мовознавства / О. В. Винник // Мовознавство. – 1982. – № 2.
5. Грищенко А. П. Пам'яті видатного мовознавця // Мовознавство. – 1967. – № 6. – С. 23– 29.
6. Грищенко А. П. Люди і долі (Штрихи до портрета Олекси Синівського) / А. П. Грищенко // Рідний край. Науково-публіцистичний, художньо-літературний альманах. – Ч. 1. – 2005. – С. 37 – 65.
7. Грищенко А. П. О. Н. Синявський: місце в історії українського мовознавства / А. П. Грищенко // Українська мова. – 2005. – № 4. – С. 22–62.
8. Єрмоленко С. Я. Національна свідомість і виховання української мовної особистості Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко, Інститут української мови НАН України, інш. ; Відп. ред. Л. О. Пустошвіт. – Київ : Довіра, 1999. – С. 343 – 352.
9. Жовтобрюх М. Визначний дослідник української мови (до 80-річчя з дня народження О. Н. Синявського) / М. Жовтобрюх // Українська мова і література в школі. – 1967. – № 12. – С. 18 – 25.
10. Історія української літературної мови / І. Огієнко / упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та прим. М. Тимошик. – К. : Либідь, 1995. – 296 с.
11. Калашник В. С. Науково-педагогічна діяльність Олекси Синявського в оцінці Юрія Шевельова / В. С. Калашник. – Режим доступу до статті: http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/bitstream/123456789/1958/1/Kalashnyk_Naukovopedahohichna_diialnist.pdf
12. Мельник Т. Лінгвістичні праці О. Синявського в історії стандартизації лексичного та граматичного рівнів мовної системи / Т. Мельник. – Режим доступу до статті:

http://nauka.uagate.com/wpcontent/uploads/2013/11/%D0%9C%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE_%D0%9Celnik_2013_11_26_12_11_37_973.pdf

13. Пена Л. І. Олекса Сиявський про словотвір /Л. І. Пена. – Режим доступу до статті: <http://litmisto.org.ua/?p=25884>
14. Селігей П. О. Мовна свідомість : структура, типологія, виховання / П. О. Селігей / НАН України. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. – 118 с
15. Сиявська Г. О. Червоне колесо прокотилося по нашій родині з усією міццю / Г. О. Сиявська // Українська мова. – 2006. – № 1. – С. 90–98.
16. Сиявський О. Найголовніші правила української мови (За новим правописом) / О. Сиявський. – Х. : Держвидав України, 1929. – 62 с.
17. Сиявський О. Елементи Шевченкової мови, їх походження й значіння / О. Сиявський // Культура українського слова. – Збірник № 1. – 1931. – С. 7–51.
18. Сиявський О. Норми української літературної мови / О. Сиявський: [Електронний ресурс] – Львів, 1941. – 363 с. – Режим доступу до книги : <http://pravopys.vlada.kiev.ua/index.php?id=249>.
19. Сиявський О. Політичні завдання українського народу (Доклад виголошений на з'їзді 17 квітня) / О. Сиявський // Рідне слово. – 1917. – Ч. 6–7.
20. Соловей Д. Розгром Полтави. Спогади з часів визвольних змагань українського народу. 1914–1921. / Соловей Д. – Полтава: Криниця, 1994. – 207 с.
21. Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна за 200 років / В. С. Бакіров, В. Н. Духонельников, В. П. Зайцев та ін.: Худож. Оформлення І. В. Осипов. – Харків: Фоліо. – 2004. – 750 с.
22. Чапленко В. Історія нової української літературної мови /В. Чапленко – Нью-Йорк : Fremdsprachendruckerei, 1970. – 448 с.
23. Шевельов Ю. Покоління двадцятих років в українському мовознавстві / Ю. Шевельов // Слово. – 1993. – №6 (73). – С. 6.
24. Шевельов Ю. Портрети українських мовознавців / Ю. Шевельов. – К.: Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2002. – 132 с.
25. Шерех Ю. Всеволод Ганцов. Олена Курило / Ю. Шерех. – Вінніпег : Trident Press Limited, 1954. – 77 с.

Критичні підходи до міждисциплінарного дискурс-аналізу

УДК 811.111' 25 (075.8)

S. O. Shvachko

Sumy State University

Epidigmatic Function of the English Numerals

Швачко С. О. Епідигматична функція квантитативних слів в англійській мові. У статті фокусується увага на епідигматичній функції кількісних одиниць в їх мовному та мовленнєвому модусах. Вивчається питання статусу дименціональних слів, їх дефініції, методи дослідження, їх еволюція, модифікація та подальші перспективи. Актуальність статті об'єктивується сучасними тенденціями методології, зростаючим інтересом лінгвістів до питань самоорганізації. У роботі змодельований паттерн англійського лексико-семантичного поля кількості. Гіпотеза про характер семантичних змін знайшла підтвердження в тому, що слова зі схожим семантичним наповненням підвладні однаковим модифікаціям.

Ключові слова: квантитативні слова, нумеральні слова, дименціональні слова, поліфункціональність, мовний та мовленнєвий модуси.

Швачко С. О. Эпигматическая функция квантитативных слов в английском языке.

В статье сфокусировано внимание на эпидигматической функции количественных слов в их языковом и речевом модусах. Изучается статус дименциональных слов, их дефиниции, методы исследования, эволюция, модификация и дальнейшие перспективы. Актуальность статьи объективируется тенденциями современной методологии, возрастающим интересом лингвистов к вопросам самоорганизации. В работе смоделирован паттерн английского лексико-семантического поля количества. Гипотеза о характере семантических изменений нашла подтверждение: количественные слова – нумеральные и дименциональные единицы проходят схожую семантическую модификацию.

Ключевые слова: квантитативные слова, нумеральные слова, дименциональные слова, полифункциональность, речевой и языковой модусы.

Shvachko S. O. Epidigmatic Function of the English Numerals.

The article in question considers the functioning of quantitative units, their language and speech aspects. The research focuses upon the major items of the paper – definition of numerals, words of weight and measure, aims, methods of investigation, empiric material applied, evolution modifications, and perspectives of further study. Topicality of the paper is determined by the modern tendencies of today's methodology, by the great interest of the linguists to the questions of self-determination. The paper in question modulated the parameters of the English lexico-semantic field of quantity. The hypothesis is being verified: words with common semes are opened to alike modifications (in our case words of number on the one hand, and words of weight and measure on the other hand).

Key words: quantitative words, numeric words, words of weight and measure, polyfunctionality, language and speech aspects.

The metasign *quantity* refers to units which verbalize the results of cognition by the seme *quantity*. The allonyms of this type objectivize the arrangement of number and measure groups. By quantitative words I understand the language units semantically charged with the general seme quantity and subsemes *number* and *measure*.

Topicality of the research is determined by the modern trades in linguistics to identify the functions of investigated phenomenon at language and speech levels. The paper considers novelty aspects in zone of

quantitative words, which have not been scientifically grounded yet (epidigmatic function, approximation at work, processes of evolution and involution of quantitative units).

The objectives of the paper concern the English quantitative word in their etymological background, diasynchronic modifications and polyfunctionality. The attempt has been made to clarify the status of the investigated subject in the lexico-semantic field of quantity, its linguocognitive nature.

The empiric facts have been extracted from the authentic English dictionaries on the one hand, and relevant examples from the modern English literary texts

on the other hand. The complex problem touched upon is investigated in the paper by adequate methods to identify the nature of the subject, its semantic volume, etymological sources, polyfunctionality, and systematic arrangement of clusters.

The different methods are involved to consider the nature of investigated units (in our case – numerals, words of weight and measure). Thus the set of integrated methods are at work here: etymological, definitional, componential, distributional, contextual, and cognitive. The investigated units are diachronically studied at language and speech levels.

An attempt has been made to explain the mystery of dichotomy numeral: words of weight and measure in the English language [1; 5:6]. Touched upon targets concern etymological sources and polyfunctionality of the investigated phenomenon.

Words as polyfunctional units nominate things, concepts, make sentences go, keep memory of the by-gone days, make metonyms. People use words not only in communication but also in investigation. Quantitative words make no exception; they witness the ways people used to cognize the world. Usually they are numerals, which are often referred to as counting numbers, indicating numeration. In remote times these words behaved otherwise, which is proved by the linguistic investigation, by reconstruction of old forms in different languages, by the study of semantic deviations and tendencies. The etymological analysis of number and measure words brings fruitful results. The mentioned analysis brings closer the past times, the mode of life of generations to have gone, their way of thinking, which spans efforts of people in cognizing Universe. Numeric words are traced in old linguistic forms; nowadays units fulfill nominative, cognitive and epigrammatic (word creating) functions. The English numerals and words of weight and measure make the subject of this paper. In our investigation attention is being focused upon the common and distinctive properties of the mentioned units in the basic sectors of the semantic field of quantity. The latter includes the language units with integrating some *quantity* or its sub-semes *number*, *dimension*. Hierarchy of this paradigm is represented at morphological, syntactical, lexical and phraseological levels. The basic sectors are those of numerals (counting function) and words of measure and weigh (measuring function). The semantics of these words are formalized in dictionaries by the patterns of the type: five – the number 5, V; six – being one more than five, twice three; acre – a measure of land, 48,40 square yards or about 4 000 square meters; ton – a unit of volume for measuring, the displacement of a ship equal to 35 cu.ft; a European measure of capacity for lumber, usually equal to 40 cu.ft.

Deep reconstruction of numeric words claims that binary oppositions were the first to usher in the succession of cognizing stages of number. This is illustrated by diverse data from mythology, legends, folklore, ethnography, archaeology and anthropology, by the

semantic modification of the investigated units, their collocations, and universal laws working with different language systems. Binary opposition goes back to the notion of entity on the vector entire → binary (dis-membered in two) → singling out "one": "man and woman", "sky and earth", "light and darkness" [7:17].

The names of numbers 1–10 go back to concrete referents: five from finger, ten from toe. Their phenomenal nature is working in successions five → fiver, ten → tenner, million → millionaire. Gradually succeeding concepts of "three, four..." followed on in their verbalization. Scientists assert that counting started with "two". The study of binary opposition gives ground for the pertinent conclusion: antonyms (binary opposition: day – night, light – darkness) preceded synonyms which are of later creation and outnumber antonyms at present.

The late Paleolithic period finds show that people used to count and depict the results of their efforts in drawings. The remnants of the object standards are kept in the treasury of language forms. Some words go back to medieval times and work until now: brace, yoke, fathom, pair, couple.

In the late Stone Age (35 thousand years ago) people marked the results of counting by lines, dots, cycles. It was called Paleolithic Ornament. Then people were afraid of nature and scared off by its discretion. They could hardly overcome the diversity and power of nature while cognizing it. Hunting, cattle breeding and agriculture made people attentive to the phenomena of time and space. The survivals of distant cultures show the difficulties which people overcame considering duality: burial of two twins, the unsplit figures, two goddesses.

Numeric words belong to counting names of discrete things. But in remote times these words were of another nature [6:123]. This is proved by linguistic investigation, by reconstruction of old forms in different languages, by the study of semantic laws, tendencies, evolution of the paradigmatic units. The etymological analysis of number and measure linguistic signs brings fruitful results in identification the mode of life of generations to have gone, their ways of thinking.

Numeric words go back to nominal units. Counting as a process embraces both those who count and the things counted. These units fulfill nominative and cognitive functions. By the cognitive function we understand the ability of units to reflect the major miles in the evolution of quantity cognition. The close study of quantitative units reveals their anthropomorphic nature [2:6]. These words go back to the names of parts of body, of tools used, of things they counted and measured. The common tendencies work both with numeric words and measure units. Cf.: numeric words: dozen, couple, pair, brace, score, one, five, ten thousand, hundred, million, milliard; measure words: ell, span, foot, fathom, yoke, brace, acre, pint, stone, pound, bushel, and ton.

The etymological background of words denoting measure and weight is vivid in contrast to numerals, which have their history hidden. For example "ell", "span", "foot", "brace" etymologically go back to the parts of body and their position. Another group (pint, bushel, ton, chaldron) go back to the names of containers in which things were kept. Other measure units (yard, rod, pole, par, stone) go back to the instruments of measuring. Some quantitative words are used both for numeric and measuring assessment (dozen, couple, brace, yoke, score).

The semantic deviation of quantitative words is stable in metonymic shift: object-name₁ → quantity → object name₂. With proper numeric words (numerals) the first link (object name₁) is lost with time. Reconstruction of old numeric forms illustrates the derivative nature of first ten numerals which go back to their unquantitative predecessors.

The analysis of empiric material proves that polyfunctionality of the subject is at work with nominative and communicative functions. By dictionary definitions the quantitative words carry out the exact number/measure. At the speech level quantitative assessment radically changes: there come exact, approximate and zero markers of quantifications. This scientific novelty is unfortunately not included into the academic process.

The metasign *quantity* refers to units which verbalize the results of cognition through semes (number, measure). The allonyms of this type objectivize the arrangement of two groups – number paradigm and measure paradigm.

The words do not only nominate things and let communication go, but they are also involved into the investigation process and enable solving the mysteries of language and its inherent properties of systematic arrangement. The latter is implied by comparison, the comparison – by convergence and divergence, convergence and divergence make systems; the ways of their reconstructions are eternal in cognition.

The logic category of quantity is made available due to the analysis of the cognitive nature of the linguistic units which alongside with other semiotic signs make quantification work. It is common knowledge that quantity does not exist independently, singly. It is inherent property of real and imaginative worlds. The cognition of quantity results in some gains of the scientific picture of the world.

Counting as a means of cognition works with linguocreative thinking [6:124]. The denominal tendency is traced in the constant modifications and semantic deviations. This is verified by the cycles of their evolution: (N₁ → Num → N₂): five → fiver (\$5), six → sixer (a team), million – millionaire, millionairess.

The process of lexicalization is objectivized by emergence of set-expressions with numerals. Numeric components yield to nominal ones, quality comes forward: "forty winks", "as thick as two thieves", "seven wonders", "two dogs over one bone". Numerals may be

dropped or substituted, the quantitative zero constituents do not influence the general message: "to make two (both) ends meet", "saying and doing are two (different) ways", "as drunk as (seven) lords"; "as cross as (two) dogs over a (one) bone"; "as like as (two) peas".

The numeric words are bifunctional as they are used in above examples type, and in abstract counting of the type "two times two is four", "four divided by two is two". The numeric features are verbalized by monolexical and polylexical units. Phraseological ones do not stand apart, they express quantity (in our case: number) – explicitly and implicitly. Empiric material objectivizes the existence of paradigmatic cluster – language quantity field. The latter is bichentered; numeric and measure units constitute its major sectors. Numeric words (numerals) major in it, for they are used with discrete things directly and with indiscrete ones as a team with measure units: "two apples", "three trees"; "two pounds of sugar", "three bushels of coal".

Quasi-words are used not only in the English language: "hickory", "dickory", "dick" (kid's song). The Celtic units "hevera" (8), "devera" (9), "dick" (10) are used in the cowboys' slang [5:203]. The archaic units have the tendency to be deleted. Nominal property comes forth in words made by conversion: a thousand people → thousands. Bisemy of numerals, i.e., their quantitative and non-quantitative meanings, works time and again on their diachronic vectors: "two or three"; "two upon ten"; "to be in two minds"; "when two Sundays come together".

The category of quantity refers to different areas: it has logical, linguistic and mathematic characteristics. Until now the dual number is implied by two eyes, two legs, left-right side of body, two hands, two arms, moon and sun, sunrise and sunset, day and night. Thus entity and duality have gone their way together but apart from times immemorial. "Duality" as the prominent Ukrainian scholar notes "is associated with matriarchy yielding to patriarchy" [7:17]. The notion of three is closely correlated with mythology. Slavonic people symbolized by three cycles the god of the Sun implying morning, afternoon and night. In folk-tales there existed three-headed snakes, three kingdoms, three urgent problems, three sons, three efforts and the like. Cognizing is slow in its progress. The number of "four" repeated the evolution of 1, 2, 3 numbers. The Tripol agriculture was four-measure oriented due to the pressing urgency of land measuring. Four components are anthropologically oriented: ahead, behind, left, right; cross image; four-faced god ruling the Universe. Each succeeding number was firstly perceived in terms of "many": "two heads are better than one"; "four eyes see better than two"; "two is company, three is none".

Thus, the words keep history of civilization fresh and open for those people who are not reluctant to get to know it. The explicit markers of the standard units have been lost with numerals. Contemporary numerals present names of abstract quantitative meaning, the proof of their old background is verified by the study of

primeval language numerals (1), quantity units of later construction (2), reconstruction of old forms (3), semantic tendencies of relative words (4), their combinability and collocation (5), word-building potentiality (6) and anthropomorphic factors (7).

Just like people, words have their own life stories, sagas of ups and downs. People come and go. Words may stay longer. They are open to modifications – both in their outer and inner structures. By numeric words we mean numerals, their lexical parallel units semantizing "number" – relating to quantitative features of discrete things: "six children", "a dozen books", "a couple of people", "dialogue", "millionaire", "two universities". The liguocognitive story of numerals should not be closed until it is continued by the succeeding moments in their diachronic evolution:

- (i) they go back to concrete referents;
- (ii) with time they come to function as absolute terms;
- (iii) determinologized quantitative words lose their quantitative meaning and become aligned with synonyms, antonyms and stylistic devices;
- (iv) they are working components of phraseological units;
- (v) they are known for polyfunctionality (nominative, cognizing, word-building power);
- (vi) they are flexible in their semantic deviation (substance → quantity → quality → zero charge);
- (vii) they possess the epidigmatic function.

Epidigmatic function is objectivized in particular by emergence of numerals.

Both numerals and denumerals (words made of numeral morphemes) are contextually determined; cognizing is being reflected by exact definite and indefinite marking. The derivative units of secondary nature join different parts of speech. The denumeral nouns, adjectives, adverbs come to the forefront. Syntactical denumeral units yield to them. Denumerals keep the life of their "parents" alive. Moreover, they serve the ground for further evolution, when by conversion they stimulate the life of notional, lexically charged words. Thus, this factor makes vivid the cyclic way of quantitative units. Among the denumeral units each fourth belongs to the syntactical functional words, the status of which is not identified until they are syntactically treated. A proverb says "use soft words but hard facts". The linguistic analysis of denumerals verifies the status of notional and functional units. In our experiment: 1085 examples are notional denumerals, 315 – syntactical formants (in the cluster of 1400 experimented units analyzed in the English literary texts [6:21]).

The "lust for life" of such denumerals like "once", "twins", "teeners", "millionaire", "fortnight" is obvious. The lexeme "one" has great history for it belongs not only to the "family of numeral" but it also "eyewitnessed" the many stages of the English word

building. "One" has etymological parallels in the domains of articles, pronouns, nouns and syntactical forms: "once", "only", "alone", "none", "anyone", "someone", "oner (to be the first/a oner at smth)", "oneness", "only if", "when only". The above derivative words look homonymous but they are functionally identified on the syntagmatic level. For example: "Abby hoped this line would make her plan seem the only sensible option" [10:265]. "Only if you help me it will be easier to settle" [8:76]. "Because only he can move Jess from the grief toward happiness" [11:42]. "She wrote not only the text but also selected illustrations" [12:190]. "Only then did she realize that her father loved her with all his heart" [9:154].

The linguistic analysis proves that the words with common semes undergo common modifications. The quantitative words undergo the process of evolution and involution. The denumerals mirror syncretism of their predecessors (numerals), initial bisemy. The secondary constructions keep memories of "parents", developing their modifications. At the syntagmatic level the numerals verbalize exact, approximate, and indefinite quantity: numerals in collocations: "by two", "in two ways"; "for about two hours", "a bird or two"; "nine (twenty winks)"; "as cross as (two) dogs over one bone"; the denumerals work likewise in nominative units: "once", "alone", "fourfold", "someone", "fortnight", "oncer" (brother), "oncer" (church visitor).

Numerals and words of weight and measure in language make terminological group which verbalize exactly the quantitative properties of countable and uncountable things. Numerals make measure words function. They count measure units and let quantification go. Cf.: (three tons) of sugar, (two yards) of silk. The analyzed subgroups make major centers of lexico-semantic field of quantity. The divergence of these groups consist in the choice of determined units – discrete and indiscrete.

In conclusion, we assume that numeric words and their secondary denumeral formations are polyaspected, polyfunctional and polymodal units. They are highly prolific, prosperous and perspective considering the further investigation in modus of Language Speech and Speech activities. Numerals are marked by syncretism, simultaneous actualization of two semes – "substance" and "quantity". With times "substance" yields to quantity and the analyzed words convert into genuine terms. Then there works the divergence in speech modus (in contrast to language modus). Both groups are open to shifts: from exact quantity to approximate and zero quantity. The cyclic evolution of investigated units is vivid in the process of lexicalization and gramaticalization on their epidigmatic vectors.

The vistas of this paper consist in identification of conjunction between the obtained results and those to come in future which is indispensable for deepening theory of systematic arrangement of language and its semantic groups on the one hand; for widening scientific world picture on the other hand. Constructive dia-

logs and discussions are badly needed to solve the problems of the lacunar entropic nature. Practical

value of gains obtained awaits application in the educational process.

References

1. Akulenko, V.V. [Акуленко, В. В.], Shvachko, S. O. [Швачко, С. А.], & Bukreeva, O.I. [Букреева, Е. И.] (1990). *Категория количества в современных европейских языках* [The category of quantity in the modern European languages]. Kyiv: Naukova dumka.
2. Anokhina, T.O. (2007). Relating translation techniques to current methodology. In: *Humanistic and Pragmatic TEFL. XII International Conference of the Educational Association of Teachers of English to Speakers of Other Languages in Ukraine, April 21-22, 2007. Abstracts*. Kyiv: National Academy of Management.
3. Bolinger, D. (1972). *Degree words*. Hague, Paris: Mouton.
4. Bache, C. (1978). *The Order of Premodifying Adjectives In Present-Day English*. Odense: University Press.
5. Litvin, F.A. [Литвин, Ф.А.] (2005). *Кванторы и слова* [Quantifiers and words]. In: N. D. Arutyunova [J1] (ed.). Логический анализ языка. Квантификативный аспект языка. *Logical analysis of language. Quantificative aspect of language* [J2] (pp.201-206). Moscow: Indryuk.
6. Shvachko, S. O. [Швачко, С.О.] (2008). *Квантитативні одиниці англійської мови: перекладацькі аспекти. – Посібник* [The quantitative units of the English language: translation aspects. The handbook]. Vinnitza: Nova kniga.
7. Taranetz, V.G. [Таранець, В.Г.] (1999). *Походження поняття числа і його мовної реалізації (до витоків індоєвропейської прамови)*. – Монографія. – Видання друге. Перероблене і доповнене. [The origin of the concept of number and its linguistic realization (the origins of the Indo-European proto-language)]. Odessa: Astroprint.
7. Cookson, C. (2001). *The Silent Lady*. Great Britain: Mackays of Charthem.
8. Gree, A. (2002). *The Dukes's Mistress*. Great Britain: Mills and Book.
9. Kelly, C.(2003). *Best of Friends*. London: Harper Collins Publishers.
10. Sparks, N. (2012). *The Lucky One*. New York: Hatchete Book Group.
11. Steel, D. (1991). *Heart Beat*. Great Britain: Bantam Press.

УДК 81'22

І. В. Гапєєва, О. В. Коваль, А. О. Ісайкіна

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Стилістичні особливості функціонування стійких словосполучень у мовотворчості Джерома Селінджера

І. В. Гапєєва, О. В. Коваль, А. О. Ісайкіна. Стилістичні особливості функціонування стійких словосполучень у мовотворчості Джерома Селінджера. Стаття містить аналіз особливостей індивідуально-авторського уживання фразеологічних одиниць у творі Джерома Селінджера "The Catcher in the Rye". Проаналізовано зображальні можливості та функціональне навантаження фразем в межах контексту, здійснено семантико-стилістичну класифікацію ФО у творі. Автори досліджують різні за характером поєднання компонентів стійких словосполучень, що надають художньому тексту стилістичного забарвлення, підтримують і посилюють загальний образний колорит мови та експресію вислову.
Ключові слова: експресивні можливості, фразеологічні одиниці, функціональне навантаження, індивідуально-авторське вживання.

И. Н. Гапеева, О. В. Коваль, А. А. Исайкина. Стилистические особенности функционирования устойчивых словосочетаний в языковом творчестве Джерома Селинджера. Статья содержит анализ особенностей индивидуально-авторского употребления фразеологических единиц в произведении Джерома Селинджера "The Catcher in the Rye". Проанализированы изобразительные возможности и функциональная нагрузка фразем в рамках контекста, сделано семантико-стилистическую классификацию фразеологизмов в романе. Авторы исследуют различные по характеру соединения компонентов устойчивых словосочетаний, которые придают художественному тексту стилистическую окраску, поддерживают и усиливают общий образный колорит речи и экспрессию выражений.

Ключевые слова: экспрессивные возможности, фразеологические единицы, функциональная нагрузка, индивидуально-авторское употребление.

I. Gapeeva, O. Koval, A. Isaikina. Stylistic Peculiarities of Functioning of Set Expressions in Language Works by J. Salinger. The article contains the analysis of the characteristics of individual phraseological units of the author in the work of Jerome Salinger "The Catcher in The Rye". Expressive features and functional load of phraseological collocation in the context are analyzed. Semantic-stylistic classification of the idioms in the novel is performed. Authors investigate component connections of idioms which are different in character. These connections give the text a stylistic coloring, support and intensify the general image coloring of the speech and locution expression.

Keywords: expressive possibilities, phraseological units, functional load.

Одним із важливих складових елементів системи номінативних засобів сучасної англійської мови є фразеологізми. Ці сталі сполуки реалізують властиві їм номінативно-виражальні можливості тільки в умовах контексту. Різні за характером поєднання компонентів стійкі словосполучення надають художньому тексту стилістичного забарвлення, підтримують і посилюють загальний образний колорит мови. На сьогодні проблеми фразеології розроблено в працях багатьох дослідників (А. Альохіної, В. Архангельського, В. Виноградова, В. Жукова, Ю. Зацного, М. Копиленка, В. Ужченка). Науковцями розглянуто особливості формування фразеологічного значення, семантичну парадигматику фразем, варіативність, багатозначність фразеологічних одиниць, їх синонімію та антонімію, здійснено структурно-граматичний аналіз семантичних і формальних розрядів фразеологізмів.

Значного поширення на сучасному етапі дослідження стійких словосполучень набуває аналіз функціональних та стилістичних можливостей фразеологізмів у художньому тексті. Комплексним вивченням функціонування фразеологічних одиниць у художній мові займалися Б. Ажнюк, Н. Алефіренко, Н. Амосова, Д. Гнатюк, Н. Завідонова, Н. Петрова, В. Ужченко, В. Чабаненко та ін. Дослідники аналізували засоби структурно-семантичної трансформації фразеологічних одиниць, функціонування та експресивні можливості сталих зворотів у мові художніх текстів.

Функціонування фразем у структурі художнього тексту, їх виразові та експресивно-естетичні можливості аналізувалися на матеріалі англійської мови тільки побіжно, у зв'язку з чим виникає потреба детального розгляду відповідних мовних одиниць в організації художнього тексту Джерома Селінджера "The Catcher in the Rye".

Отже, актуальність дослідження зумовлена відсутністю ґрунтового аналізу, присвяченого індивідуально-авторській мовотворчості та стилю Джерома Селінджера на фразеологічному рівні; необхідністю детального і подальшого вивчення особливостей функціонування фразеологічних одиниць у конкретних мовленнєвих умовах, а саме, в художніх текстах.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні ролі фразеологізмів як одиниць вторинної номінації у створенні образності художнього тексту Джерома Селінджера "The Catcher in the Rye", а також у ви-

явленні притаманні їм семантико-стилістичні функції та експресивно-естетичні можливості.

Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань: простежити особливості індивідуально-авторського уживання фразеологічних одиниць у творі Джерома Селінджера "The Catcher in the Rye"; проаналізувати семантико-стилістичні можливості та функціональне навантаження фразем в межах контексту.

Істотні виражально-зображальні властивості фразем, а саме: естетичність, емоційність, експресивність, образність, оцінність – покладено в основу функціонування фразеологічних одиниць без семантико-структурних змін. Усталене стилістичне вживання фразеологізмів у мові художніх текстів розглядається як нормативне. Однак ми поділяємо думку багатьох науковців, що в процесі індивідуально-авторської творчості, відповідно до задуму письменника, стійкі звороти набувають додаткових емоційних, експресивних та оцінних відтінків [2; 4; 6].

Кожен майстер слова має власний набір засобів та прийомів відображення реальної дійсності, оцінки соціального життя, сукупність яких формує "індивідуальну словесно-художню мовотворчість". На думку В. Виноградова, творчий потенціал будь-якого письменника залежить певною мірою від набутого досвіду художнього відображення світу, від створеного ним арсеналу образних засобів вираження [1:86].

В. Чабаненко вважає, що нормативне вживання фразеологізму визначити значно важче, ніж слова, звука, граматичної форми. Пояснюється це насамперед складністю фразеологічної одиниці, своєрідністю її форми і значення, наявністю варіантів, а також тим, що фразеологія – є надзвичайно мобільною системою мови, в якій часто стикаються й щільно переплітаються наслідки різнопланової (у регіональному, хронологічному та інтелектуальному розрізі) мовотворчості. Тут іноді досить складно відрізнити традиційне, давнє від неусталеного, нового, літературне (загальновідомого) від говіркового (вузько локального), широковживане від індивідуально-авторського (оказіонального) [6:194]. Та все одно на сьогодні здобутки у сучасній фразеології й науці про неї дають можливість досліджувати її лінгвостилістичні можливості.

Майстерно і доречно текстотвірний потенціал стійких словосполучень використовує Джером Селінджер. У романі "The Catcher in the Rye"

фразеологізми мають різне стилістичне навантаження. За цією функціональною ознакою здійснено класифікацію за стилістичною різноплановістю, яку вперше запропонував М. Шанський. Науковець розподілив сталі звороти на: міжстильові фразеологічні звороти, фразеологічні звороти розмовно-побутового характеру; фразеологізми книжного характеру та фразеологічні архаїзми й історизми.

Фраземи в аналізованому творі різняться за такими стилістичними ознаками:

1) звороти розмовно-побутового характеру: *smoking to death* – “накурений до смерті”; *annoy the hell out* – “дратуватися до чортків”; *modest as hell* – “сором’язливий як чорт”; *sonuvabitch* – “сучий син”; *give a damn* – “наплювати”; *to spit in eye* – “плюнути в очі”; *got pretty run down* – “віддати кінці”: *He was standing next to the wall, smoking himself to death and looking bored as hell; They annoy the hell out of me, if you want to know the truth; Modest as hell, I got a big bang out of it; The waiter came up, and I ordered a Coke for her – she didn’t drink – and a Scotch and soda for myself, but the sonuvabitch wouldn’t bring you one, so I had a Coke too; I’ll just tell you about this madman stuff that happened to me around last Christmas just before I got pretty run-down and had to come out here and take it easy* та ін.

Ці фразеологізми у художній мові автора вирізняються своїм іронічно-зниженим забарвленням. Завдяки специфічному складу компонентів вони охоплюють велике коло почуттів і емоцій, якими супроводжуються ці поняття. Образна, але побудована на цілком конкретних уявленнях, фразеологія посилює жвавість і пластичність викладу [2:116]. Такі фразеологізми допомагають письменнику відтворити колорит доби і умови життя своїх героїв, а також розкрити мовні традиції зображуваного середовища.

Характерною ознакою фразеологізмів такого типу є їх експресивність, яка побудована, частіше за все, на карикатурному відображенні чогось або на перебільшенні ознаки. Так, на принципі антитези побудовано фразеологізм *modest as hell* – “сором’язливий як чорт”: *Modest as hell, I got a big bang out of it*. Антитеза є потужним стилістичним засобом, котрому властива симетрична будова і різке протиставлення понять, образів чи думок [4:433]. На думку А. Коваль, ця фігура дає невичерпні можливості для створення сатиричних картин, в яких використовуються прямі й переносні значення слова, а також несподівані зіткнення різнорідних понять [2:47]. Джером Селінджер не випадково уживає подібні фразеологізми. Художнє завдання цих зворотів – розкрити суперечливість повсякденного життя своїх героїв.

2) міжстильові фразеологічні звороти: *a false alarm, go all out, strictly for the birds, sort of struck up, chatter of teeth, get something out of ones mind, keep in touch: It was a false alarm, though; Strictly for the birds, they don’t do any damn more molding at Pencey than they do at any other school; I sat next to her once in the bus from Agerstown and we sort of struck up a conversation; I didn’t feel too drunk any more when i went outside, but it was getting very cold out again, and my teeth started chattering like hell* та ін. Для ідіом цього типу характерний невисокий ступінь експресії, невиразна образність. Їх добір залежить від конкретних вимог, котрі письменник висуває до тексту, від ступеня вияву авторського “я”. Основним призначенням подібних фразем є посилення логізації художнього тексту.

3) фразеологізми книжного характеру становлять незначну групу слів у аналізованому творі Джерома Селінджера: *soul kiss, couldn’t take eyes off it: After the play, when Sally keeps mentioning that she thinks she knows people she sees, Holden replies “Why don’t you go on over and give him a big soul kiss, if you know him?; It was so putrid I couldn’t take my eyes off it, it was about this English guy*. Вони вирізняються специфічним експресивно-емоційним забарвленням урочистості, надають створеним образам піднесеного характеру.

Отже, фразеологізми зазначених вище типів у мові роману використовуються як один із експресивних засобів та засобів певного емоційного зображення персонажів.

В. Ужченко виділяє такі функції фразеологізмів: оцінну, емоційно-експресивну, функцію створення сатири і гумору та ін. [5:251].

Щодо оцінної функції фразеологізмів, то вони викликають у читача певне славлення до зображуваного, надають йому позитивної чи негативної оцінки.

Стилістичні та образотворчі функції фразеологічних одиниць в індивідуально-авторському мовленні митця спричинюються двома основними факторами: мовними властивостями самої фраземи та ситуацією, що прогнозована письменником.

Уживання у романі Джером Селінджера “The Catcher in the Rye” фразеологізмів стилістично увиразнює мову, оскільки яскравий образний характер сталих зворотів надає твору невимушеності, жвавості, наближує до буденного життя. Автор використовує фраземи з певним художньо-виражальним завданням. Стейкі словосполучення набувають заданого письменником емоційного забарвлення, часто відтінку згрубілості, розмовності.

Література

1. Виноградов В. В. Избранные труды. Лексикология и лексикография / В. В. Виноградов. – М.: “Наука”, 2007. –

312 с.

2. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови / А. П. Коваль. – К.: Вища школа, 2008. – 376 с.
3. Локетт Б. Фразеологізми та неологізми / Б. Локетт // *Иностранные языки в школе*. – 2005. – № 2. – С. 74–81.
4. Мацько Л. І. Стилiстика української мови: Підрчник / Л.І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; За ред. Л. І. Мацько. – К.: Вища шк., 2003. – 462 с.
5. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови [Текст] : навчальний посiбник / В. Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – К.: Знання, 2007. – 494 с.
6. Чабаненко В. А. Стилiстика експресивних засобiв української мови / В. А. Чабаненко. – Запорiжжя: ЗДУ, 2002. – 351 с.

УДК 81'25=111=161.2

Н. В. Денисенко, Н. Є. Милько

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Емфаза як загальнолінгвістичне і перекладознавче поняття

Денисенко Н. В., Милько Н. Є. Емфаза як загальнолінгвістичне і перекладознавче поняття. В статті розглядаються способи відтворення емфатичності англійських художніх текстів в українському перекладі. Здійснено контрастивний аналіз емфази у системах англійської та української мов у роботах англійських та американських письменників та їх перекладах українською мовою. Розмежовуються емфатичні, експресивні та емоційні засоби, зазначаються особливості їх використання в оригіналі та особливо в перекладі. З'ясовуються особливості відтворення та функціонування емфатичних засобів англійської мови в українському художньому перекладі та їх цілісний аналіз.

Ключові слова: емфаза, емфатична конструкція, художній переклад.

Денисенко Н. В., Милько Н. Е. Эмфаза как лингвистическое и переводоведческое понятие. В статье рассматриваются способы передачи эмфатичности английских художественных текстов в украинском переводе. Проведен контрастивный анализ эмфазы в системах английского и украинского языков в работах английских и американских писателей и их переводах на украинский язык. Разграничиваются эмфатические, экспрессивные и эмоциональные средства, указываются особенности их использования в оригинале и особенно в переводе. Выясняются особенности перевода и функционирования эмфатических средств английского языка в украинском художественном переводе и их целостный анализ.

Ключевые слова: эмфаза, эмфатическая конструкция, художественный перевод.

Denysenko N., Milko N. Emphasis As A Linguistic And Stylistic Phenomenon. The article focuses on a complex study of the peculiarities of English emphasis rendering in Ukrainian fiction translations. The research is based on the contrastive analysis of emphasis in the systems of the English and Ukrainian languages in the works by English and American writers and their translations into Ukrainian. The work deals with the problems of translating English emphasis and their combinations, depending on their communicative and pragmatic functions in different communication types of utterances. A classification of the types and kinds of English and Ukrainian emphasis is made. Conditions and peculiarities of translating emphatic means are found out and compared in English-Ukrainian translations.

Key words: emphasis, emphatic constructions, fiction translation.

Одним із найважливіших питань сучасного перекладознавства є вирішення проблеми перекладної адекватності, співвідношення смислу вихідного та цільового текстів і мовленнєвих засобів, які виражають цей смисл. У рамках даної проблеми значної ваги набуває питання про відтворення значень емфатичних мовних елементів, які є невід'ємним складником авторської стилістики. Наша робота присвячена дослідженню способів відтворення емфатичності англійських художніх текстів в українському перекладі.

Важливість такого дослідження зумовлена необхідністю вирішення як теоретичних, так і практичних проблем художнього перекладу.

Актуальність теми визначається зростаючим інтересом до вивчення комунікативного аспекту мови, до проблем інтерпретації виразно-зображальних, словотвірних і синтаксичних засобів тексту оригіналу в тексті перекладу. Необхідно також урахувувати недостатню вивченість комунікативного та стилістичного аспектів перекладу, зокрема передачі емфатичного навантаження комунікативного змісту художнього твору в перекладі.

У перекладознавстві, як і в лінгвістиці не завжди розмежовуються емпатичні, експресивні та емоційні засоби, не зазначаються особливості їх використання в оригіналі та особливо в перекладі. Вивчення цих засобів є важливим як для теорії, так і для практики художнього перекладу загалом, оскільки недостатнє врахування прийомів і засобів вираження емпатичності в тексті часто призводить до неадекватного перекладу та спотворення задуму автора.

Метою статті є з'ясування особливостей відтворення та функціонування емпатичних засобів англійської мови в українському художньому перекладі та їх цілісний аналіз.

Такий підхід допомагає створити картину типологічної загальності емпатичності в художній системі, її трансформації в текстах мовами оригіналу та перекладу. Вивчення способів відтворення емпатичності засобами цільової мови сприяє поглибленню теорії художнього перекладу. Емпатичність і прийоми її відтворення в перекладі становлять собою важливу перекладознавчу проблему, вирішення якої має велике значення для успішного розвитку теорії художнього перекладу.

Об'єкт аналізу - емпатичні засоби англійської мови, ужиті в художній літературі, та їх переклади українською мовою.

Предметом дослідження є особливості та прийоми перекладу українською мовою емпатичних засобів в англомовних прозових творах.

Попри інтенсивний розвиток вітчизняного перекладознавства, різновекторність і багатоаспектність наукових пошуків теоретиків перекладу, багато питань ще залишаються не висвітленими. Так, останнім часом значно зріс інтерес до стилістичного аспекту перекладу, що передбачає вивчення способів відтворення емоційного забарвлення оригіналу засобами цільової мови. Значна частка експресії, емоційності, якими характеризується діалогічне або полілогічне мовлення персонажів художнього твору, великою мірою створюється різними емпатичними засобами: граматичними, лексичними та графічними, а іноді й тими та іншими разом.

Наразі питання щодо способів відтворення англійської емпатичності засобами української мови є однією з лакун вітчизняного перекладознавства, на заповнення якої спрямована ця робота.

Емпатичність в англійській мові зазвичай відтворюється інтонацією та особливими синтаксичними структурами (повтор, еліпс, інверсія тощо). Прислівники англійської мови *even/ навіть, only/ тільки, just/ тільки, лише, просто, same, alone/один, тільки, yet/(все) це, still/це; never/ніколи, так і не* також належать до емпатичних засобів. Емпатичності висловлюванню надають і частки та підсилювальні займенники, зокрема *myself, herself* тощо, які вживаються для акцентування уваги на суб'єкті дії і перекладаються відповідною формою займенника *сам*.

Крім того, емпатичність відтворюється словами та фразами, які втрачають своє денотативне (предметно-логічне) значення, унаслідок чого набувають емпатичного забарвлення. До таких слів належать вульгарні шари лексики: лайливі слова, прокляття й т. п., наприклад: *damn, bloody*, що в перекладі мають зберігати своє конотативне значення й передаватися відповідними засобами української мови: *у біса, заради Бога* та іншими, які перекладач уважатиме адекватними відтворювачами експресивної тональності оригіналу. Посилювальні речення можуть і фрази на кшталт *upon my word*.

В українській мові емпатичні засоби не такі різноманітні, як в англійській, аналітичність якої дає змогу акцентувати увагу читача не тільки лексичним способом, як це переважно відбувається в українській мові, але й синтаксичним, завдяки чому розсуваються межі дистрибутивних комбінацій і, у свою чергу, розширюється діапазон емпатизаторів. До підсилювальних засобів української мови належать також підсилювальні частки *саме, якраз, же (ж), лише (лиш), тільки, а*. Прикладами підсилювальних слів є *абсолютно, цілком, зовсім, дуже, надто* тощо, а підсилювальних фраз – словосполучення *в біса, у чорта, заради Бога* та ін. Лексичні повтори, уточнення, ступені порівняння, де є підсилювальний префікс – *най*, також є емпатичними засобами української мови. Графічні засоби, зокрема виділення курсивом або напівжирним шрифтом, використання знаків оклику тощо, теж притаманні українській мові. До підсилювальних конструкцій належать *той, хто... та те, що...* А ось такі емпатичні засоби, як інверсія, заперечувальні конструкції, конструкції логічної емпатичності, підсилювальне *до* вже є переважно англійськими, аломорфність яких у перекладі компенсується за допомогою лексичних трансформацій, додавання або контекстуальної заміни.

Для зручності сприйняття представимо розглядаваний матеріал у вигляді порівняльної таблиці (табл.1.1):

Таблиця 1.1
Порівняння засобів відтворення емпатичності в англійській та українській мовах

Засоби вираження англійської емпатичності	Засоби вираження української емпатичності
Підсилювальні прислівники: <i>even, only, just</i>	Підсилювальні прислівники та частки <i>це, саме, якраз, навіть, лише, же (ж), а</i>
Лексичні посилювачі <i>really, perfectly, absolutely</i>	Лексичні посилювачі <i>дійсно, справді, абсолютно, цілком</i>
Емпатичні займенники <i>himself, itself</i>	Підсилювальні займенники зі значенням <i>сам</i>

<i>herself</i>	
Словосполучення ... <i>the hell, in the world, upon my word</i>	Емфатичні словосполучення якого <i>bіca, заради Бога, заради всього святого</i>
Лексичні повтори	Лексичні повтори
Ступінь порівняння	Ступінь порівняння прикметників з префіксом <i>-най</i>
Графічні засоби	Графічні засоби
Конструкції логічної емпізи	Емфатичне <i>same</i>
Початкові <i>whoever, whatever</i>	Підсилювальні конструкції <i>той, хто..., те, що..., хто б ні..., щоб ні...</i>
Інверсія	Відтворюється лексико-фразеологічними відповідниками, зрідка перестановкою членів речення
Емфатичне <i>do</i>	Відтворюється лексико-фразеологічними відповідниками
Подвійне заперечення	Відтворюється стверджувальною емфатичною конструкцією
Заперечувальна конструкція	Лексичне додавання до заперечувальної конструкції частки <i>зовсім</i>
Емфатичні словосполучення	Сталі відповідники, сполучення частки „ж” із вказівним займенником
Риторичні запитання	Риторичні запитання та констативи із запереченням пресупозиції риторичного запитання

Як видно з таблиці, спектр емфатичних засобів у системі сучасної англійської мови більш різноманітний, ширший, ніж відповідний спектр у системі української мови. Вужчий діапазон лексико-граматичних засобів вираження емпізи українською мовою компенсується інтонаційно та/або більшою семантичною (конотативною) місткістю емфатичних одиниць. Однак інколи перекладачі ігнорують емфатичний компонент вихідного повідомлення, що призводить до нейтралізації в перекладі, як-от:

Whoever had sent this fax was still on the line... waiting to talk (D. Brown "Angels and Demons", p. 23). – **Той, хто** надіслав цей факс, був і досі на лінії ... хотів з ним розмовляти ("Янголи та демони", пер. А. Кам'янець, с. 17).

Фразопочаткове емфатичне *Whoever* в українському перекладі замінено на стилістично немарковану конструкцію *той, хто*, що ілюструє явище де-емфатизації перекладу.

Проте, здебільшого перекладачі все ж намагаються підібрати адекватний відповідник для збереження емфатичного потенціалу оригіналу, наприклад:

Yes, sir, you damn well do. You want to explain yourself? (D. Brown "Angels and Demons", p. 23). – **Готовий, чорт забирай.** Ви можете пояснити, що це все означає? ("Янголи та демони", пер. А. Кам'янець, с. 18).

Як і більшість лайливих слів, підсилювальне *damn* – поліеквівалентне, тому перекладач підібрав відповідник з урахуванням комунікативної мети висловлювання та контексту. Вибір виразу *чорт забирай* можна вважати достатньо виправданим та обгрунтованим, проте слово *чорт* уважається закоріненим в українській мові русизмом.

Комунікативна ситуація значною мірою полегшує процес прийняття перекладацького рішення, яке нерідко опирається тільки на наявний контекст, як наприклад:

Oh, please don't, Bil – I ain't ever going to tell (M. Twain "The Adventures of Huckleberry Finn", p. 73). – **Ой, прошу ж тебе, не треба, Білле! Йй-богу, я нікому й словечка не скажу!** ("Пригоди Гекельбері Фінна", пер. О. Тараненко, с. 278).

В англійському оригіналі емфатичність передає підсилювальним *ever*, а в українському перекладі – вигуком *йй - богу*, що надає цільовому тексту більшої виразності та дещо одомашнює його.

Нерідко емпіза має комплексний характер, як у наведеному нижче прикладі, де автор оригіналу послуговується декількома способами мовного підсилення в межах вузького контексту:

You never said no truer thing'n that, you bet (M. Twain "The Adventures of Huckleberry Finn", p. 73). – **Авжеж, не скажеш! Це таки щира правда, можу ручитися!** ("Пригоди Гекельбері Фінна", пер. О. Тараненко, с. 278).

Емфатичність вихідного речення створюється за допомогою використання порівняльного ступеню *truer*, підсилювальної фрази *you bet* та подвійного заперечення *never ... no*. Вдаючись до антонімічного перекладу, який частково нівелює емфатичність оригіналу, О.Тараненко надолужує втрачене за допомогою додавання лексеми-підсилювача *щира*. Емфатичний вираз *you bet* відтворено за допомогою узусного відповідника.

У процесі іншомовного перестворення емпізи перекладачі нерідко добирають лексичні та граматичні засоби не паралельні до відповідних засобів оригіналу:

When we got pretty close to the cross – hull door, there was the skiff, sure enough! (M. Twain "The Adventures of Huckleberry Finn", p. 83) – **Тільки-но ми підлізли впритул до дверей рубки, зирк – аж там човен!** ("Пригоди Гекельбері Фінна", пер. О. Тараненко, с. 298).

Тут спостерігаємо емфатичну асиметрію між вихідним і цільовим реченнями. Якщо в оригіналі

використані слова-підсилювачі *pretty* та *enough*, то в українському варіанті натомість вжито *тільки-но* та *зирк – аж там...*, що надають емоційності перекладу, однак не роблять його еквівалентним оригіналові. Симетрія наявна лише на рівні графічного вираження емоції – знаків оклику.

Отже, експресивність тексту передбачає вплив останнього на читача, у той час як емоційність є суб'єктоорієнтованою категорією та виражає авторське ставлення до подій, які описуються не в

ушому тексті, а в конкретному вислові або реченні. Завданням перекладача є адекватно донести зміст оригіналу до читача, зберігаючи експресивність та емоційність оригіналу, при цьому не змішуючи та не підміняючи емоційні засоби засобами експресивності й навпаки.

Перспективою нашого дослідження є вивчення функціонування емоційних конструкцій в публіцистичних текстах англомовних та україномовних видань.

Література

1. Беляєва М. А. Грамматика английского языка [Електронна версія] / М.А. Беляєва. – Режим доступу: <http://www.classes.ru/grammar/>
2. Электронная Энциклопедия «Кругосвет». – Режим доступу: <http://wwwv.krugosvet.ru/articles/66/1006647/1006647a!.htm>
3. Михельсон Т. Н. Грамматика английского языка [Електронна версія] / Т. Н. Михельсон, Н. В. Упенская. – Режим доступу: http://www.classes.ru/grammar/35.Prakticheskiy_kurs_grammatiki_angliyskogo_yazyk_a/06/M

УДК 811.134.2'27'373.7:[7.046:27-246]

М. О. Жук

Львівський Національний Університет імені Івана Франка

Персонажі Нового Заповіту як культурами іспанської мови

Жук М. О. Персонажі Нового Заповіту як культурами іспанської мови. У статті розглядаються персонажі Нового Заповіту, як культурами іспанської мови. Керуючись життєздатністю, фігуративністю, фразеологічною вмотивованістю, частотою використання у фільмах, піснях, рекламі, коміксах та карикатурах, у текстових алюзіях, жартах та інших варіаціях, ми виділили 7 персонажів які зустрічаються в Євангеліях, як культурами іспанської мови. Дані культурами ілюструються прикладами їх використання, а також біблійними текстами, які дали поштовх до їх утворення.

Ключові слова: вербальний образ світу, культура, фразеологізм, текстові алюзії, традиція, Євангеліє.

Жук М. А. Персонажи Нового Завета как культуры испанского языка. В статье рассматриваются персонажи Нового Завета, как культуры испанского языка. Руководствуясь жизнеспособностью, фигуративностью, фразеологической мотивированностью, частотой использования в фильмах, песнях, рекламе, комиксах и карикатурах, в текстовых аллюзиях, шутках, а также других вариациях, мы выделили 7 персонажей, которые встречаются в Евангелиях, как культуры испанского языка. Данные культуры иллюстрируются примерами их использования, а также библейскими текстами, которые дали толчок к их образованию.

Ключевые слова: вербальный образ мира, культуры, фразеологизм, текстовые аллюзии, традиция, Евангелие.

Zhuk M.O. Characters of the New Testament as culturemes in Spanish language. The article deals with the characters of the New Testament as culturemes in Spanish. Guided by viability, figurative usage, phraseology motivation, frequency of usage in movies, songs, advertising, comic books and cartoons, in text allusions, jokes, and other variations we have identified seven characters that are found in the Gospels as culturemes in Spanish language. These culturemes are illustrated by examples of their usage, as well as the biblical texts that became a foundation in their formation.

Keywords: verbal image of the world, cultureme, idiom, word allusions, tradition, the Gospel.

Центральним об'єктом дослідження в сучасних лінгвістичних студіях стає вербальний образ сві-

ту, що існує у свідомості носіїв певної культури і виступає одним з її компонентів. Сьогодні мову, з одного боку, розглядають як невіддільну частину пізнання й пов'язують з глибинним філософським

розумінням дійсності, з другого – як скарбницю національної культури. Новітнім лінгвістичним теоріям стали співзвучними ідеї В. Гумбольдта, Е. Сепіра, Б. Уорфа, Л. Вайгербера, О. О. Потебні та інших мовознавців.

За мовою і текстом криється безліч зашифрованих смислів. В самій мові є щось таке, що підштовхує до розкриття реальної дійсності, а слова й «потойбічні смисли» є інструментом її пізнання [1]. Метою даної статті є розшифрувати деякі з цих смислів, проаналізувавши персонажів Нового Заповіту та висвітлити їх, як культурами іспанської мови.

Характерною рисою іспанської мови є велика кількість фразеологічних висловів, зворотів та ідіом. Значна їх частина стосується релігійної тематики. Проте, наш інтерес не стосується просто фразеологізмів, а поняття культури, яке щораз більше використовується у культурології, фразеології та перекладознавстві. Можна сказати, що потенційною культуремою є будь-яка символічна річ, що з різних причин набула особливої актуальності в мові та слугує «розмінною монетою» серед мовців у їх спілкуванні, як усному так і письмовому. Ми керувалися певними критеріями при визначенні культури, а саме: їх життєздатністю, фігуративністю, вмотивованістю, фразеологічною продуктивністю. Культура є продуктивною, якщо навколо неї існує велика кількість вжитків. Характерною рисою є те, що фразеологізми у яких вона використовується не мають сталої форми, а можуть змінюватись. Використання культури у фільмах, піснях, рекламі, коміксах та карикатурах; частота використання у текстових алюзіях, жартах та інших варіаціях є ще одним аспектом, який важливо враховувати, що ми й проілюструємо у даному дослідженні.

Отже, проаналізувавши Біблійні тексти, а також відфільтрувавши фразеологізми іспанської мови, ми виділили наступні персонажі Нового Заповіту як культури іспанської мови.

Насамперед, ми б хотіли зупинитись на основних персонажах Нового Заповіту, які стали культурами в іспанській мові.

- Llorar como una Magdalena – означає рясно та невтішно плакати. Дана культура стосується Марії Магдалини, сестри Лазаря та Марфи.

Івана 11: 29–32 Jesús todavía no había entrado en la aldea, sino que estaba en el lugar donde Marta lo había encontrado. Entonces los judíos que estaban en casa con ella y la consolaban, cuando vieron que María se había levantado de prisa y había salido, la siguieron, diciendo:

—*Va al sepulcro, a llorar allí.*

María, cuando llegó a donde estaba Jesús, al verlo, se postró a sus pies, diciéndole:

—Señor, si hubieras estado aquí, no habría muerto mi hermano [2].

- Lavarse las manos como Pilatos – використовується коли хтось відкидає якусь справу, намагаючись уникнути будь-якої відповідальності, як це зробив прокуратор Понтій Пилат, розглядаючи справу Ісуса Христа. Це нагадує звичай давніх народів, коли омивались руки перед людьми, щоб показати власну невинність, якщо звинувачували у злочині. У Євангелії від Матвія 27:24 розповідається про Понтія Пилата, прокуратора Юдеї, що піддався на вмовляння натовпу, який хотів розіп'яти Христа.

Viendo Pilato que nada adelantaba, sino que se hacía más alboroto, tomó agua y *se lavó las manos* delante del pueblo, diciendo:

—Inocente soy yo de la sangre de este justo. Allá vosotros.

Y respondiendo todo el pueblo, dijo:

—Su sangre sea sobre nosotros y sobre nuestros hijos [2].

- Mas falso que Judas Beso de Judas – поцілунок або інший прояв любові, що ховає за собою зраду. Застосовується, коли мова йде про нещирі лестоці, які використовуються для досягнення власної мети, а також коли мова йде про будь-який інший прояв уваги та любові від обманливих людей. *Марка 14:43–46* Aún estaba él hablando cuando vino Judas, que era uno de los doce, y con él mucha gente con espadas y palos, de parte de los principales sacerdotes, de los escribas y de los ancianos. El que lo entregaba les había dado señal, diciendo: “Al que yo bese, ése es. Prendedlo y llevadlo con seguridad”. Cuando vino, se acercó luego a él y le dijo:

—¡Maestro! ¡Maestro!

Y lo besó. Entonces ellos le echaron mano y lo prendieron [2].

- Ser un fariseo – фарисеї склали значну і вагомую частину ізраїльського суспільства того часу. Проте у наш час вони зажили собі не найкращої слави, адже сам Ісус мав не найпозитивнішу думку щодо них. Фарисеї були давньою релігійною сектою, що стежила за виконанням Закону Мойсея, хоча насправді вони більше переймалися власними переданнями, аніж дотриманням Заповідей. Вони проповідували цілковите відділення від поган, а також дотримувались доктрини воскресіння тіла. Вони дуже швидко набули популярності та рис фанатизму. Христос не одноразово звинувачував їх у лицемірстві. На сьогоднішній

- день фарисеями називають саме лицемірів.

Матвія 5:20 Por tanto, os digo que si vuestra justicia no fuera mayor que la de **los escribas y fariseos**, no entraréis en el reino de los cielos [2].

Матвія 12:38–39 Entonces respondieron algunos de los escribas y de los fariseos diciendo: —Maestro, deseamos ver de ti una señal.

Él respondió y les dijo:

—La **generación mala y adúltera** demanda señal, pero señal no le será dada, sino la señal del profeta Jonás [2].

Матвія 23:2–36 є ще одним прикладом того, як Ісус жорстко докоряв фарисеїв.

- San Pedro portero del cielo – є однією з найбільш вживаних культурем. Ця культура стосується того моменту, коли Ісус сказав своїм учням, що дасть їм ключі від раю. З Біблійної точки зору вона не є абсолютно правильною, оскільки Христос звертався до усіх апостолів, а не особисто до Петра. Якщо досліджувати цей уривок з позиції герменевтики, то слова Ісуса не можна розглядати буквально, як вони були сприйняті при трактуванні цього уривку. Проте, незважаючи на це, дана культура є дуже популярною у іспанській мові і тут фігурує персонаж Нового Заповіту, тому ми говоримо про неї у даному дослідженні.
- Si no lo veo no lo creo – всім відома фраза апостола Хоми, яка так часто вживається не лише у іспанській, але й в українській мові. Використовується коли говорять про щось, що вважає, чого не очікують. Саме така реакція була у апостола, коли йому сказали, що Христос воскрес. Нам теж буває важко повірити у такі чудеса.

Івана 20:24-25 Pero Tomás, uno de los doce, llamado Dídimo, no estaba con ellos cuando Jesús vino. Le dijeron, pues, los otros discípulos: Al Señor

hemos visto. El les dijo: **Si no viere** en sus manos la señal de los clavos, y metiere mi dedo en el lugar de los clavos, y metiere mi mano en su costado, **no creeré** [2].

- Reyes Magos – український Миколай в Іспанії має форму Царів зі сходу, що принесли дари маленькому Ісусу. Сучасна традиція полягає в тому, що люди, особливо діти, пишуть листи цим царям і отримують від них подарунки на Різдво. На жаль, ця приємна традиція як культура, має трохи негативну конотацію, якщо написати лист Царям, означає нічого не добитися (часто використовується у політичній сфері), а подарунки, які вони принесли, також осучаснилися у зв'язку з економічними проблемами.

Матвія 2:9–11 Ellos, habiendo oído al rey, se fueron; y he aquí la estrella que habían visto en el oriente iba delante de ellos, hasta que llegando, se detuvo sobre donde estaba el niño. Y al ver la estrella, se regocijaron con muy grande gozo. Y al entrar en la casa, vieron al niño con su madre María, y postrándose, lo adoraron; y abriendo sus tesoros, le ofrecieron presentes: oro, incienso y mirra [2].

Отже, культуремою можна вважати велике розмаїття символів і суспільних стосунків, в тому числі реальних чи вигаданих персонажів, різноманітних ситуацій, релігійних текстів, світової та вітчизняної історії, сучасних символів соціального, художнього чи політичного устрою, що стали прототипом для даного суспільства. Користуючись п'ятьма критеріями, ми виділили сім персонажів Нового Заповіту як культурами іспанської мови. Варто відзначити, що Біблія мала значний вплив на формування світогляду іспанської нації. Дана тема є мало дослідженою як у зарубіжному, так і вітчизняному мовознавстві. Обмеженість у матеріалі кидає серйозний виклик, проте надає також широке поле для наступних досліджень, адже ми поглянули лише на персонажів, а Новий Заповіт є скарбницею різноманітних культурем, не говорячи вже про увесь текст Біблії.

Література

1. Скраб М., Скраб М. Біблійні фразеологізми як елемент мовної гри в сучасній українській літературі / М. Скраб, М. Скраб // Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – 2012. – Т. 25 (64), № 2 (1). – С. 232–237.

2. Biblia española, versión Reina Valera 1960. Режим доступу: <http://www.biblegateway.com/versions/index.php?action=getVersionInfo&vid=60>. – заголовок з екрану.

УДК 811.112.2:81'366

А. А. Завгородня

Київський національний лінгвістичний університет

Структурні особливості дієслів-інновацій в публіцистичному стилі

Завгородня А. А. Структурні особливості дієслів-інновацій в публіцистичному стилі. Стаття присвячена розгляду структурних особливостей дієслів-інновацій сучасної німецької мови в публіцистичному стилі. Наводяться загальні характеристики публіцистичного стилю, інновацій (неологізмів) та способів словотвору. На прикладах відібраних за період 2014 – початок 2015 років з німецькомовних періодичних видань з сайту «die Wortwarte» проведено класифікацію дієслів-інновацій за способами словотвору, а також схематично відображено зв'язок між запозиченими та власне німецькими основами дієслів та афіксами (префіксами, напівпрефіксами та суфіксами).

Ключові слова: дієслово, інновація, словотвір, публіцистичний стиль.

Завгородня А. А. Структурные особенности глаголов-инноваций в публицистическом стиле. Статья посвящена рассмотрению структурных особенностей глаголов-инноваций в современном немецком языке в публицистическом стиле. Приводятся общие характеристики публицистического стиля, инноваций (неологизмов) и способов словообразования. На примерах отобранных за период 2014 – начало 2015 годов из немецкоязычных периодических изданий с сайта «die Wortwarte» проведено классификацию глаголов-инноваций по способу словообразования, а также схематически изображено связь между заимствованными и исконно немецкими основами глаголов и аффиксами (приставками, полу приставками и суффиксами).

Ключевые слова: глагол, инновация, словообразование, публицистический стиль.

Zavgorodnia A. A. Structural aspects of verbal innovations in news style. This article deals with the structural aspects of verbal innovations in the modern German language in news style. It contains short characteristics of news style, innovations (neologisms) and ways of word building. The examples were taken in period of 2014- beginning of 2015 from periodical literature from web-site «die Wortwarte». The verbal innovation were classified due to the way of word building as well as graphically showed the connection between adopted and original verb bases and affixes (prefixes, semiprefixes and suffixes).

Key words: verb, innovation, word building, news style.

XXI століття відрізняється від попередніх поколінь швидким темпом життя, однією з характеристик якого є блискавичне поширення та обмін інформацією на величезних відстанях. Сучасна людина володіє розгалуженою системою зв'язків, які забезпечуються передусім за допомогою інтернету та мобільного зв'язку. Проте ми не перестаємо користуватися ЗМІ наших бабусь та дідусів, а саме газетами, телебаченням та радіо. ЗМІ є не лише джерелом нової інформації, а й сучасним літописцем нашої історії та історії мови. Саме публіцистика, тобто мова ЗМІ, вважається однією із сфер, в яких вперше з'являється нова лексика. Тому завданням роботи є дослідити дієслова-інновації на матеріалі публіцистики, їхню структуру та способи словотвору. Актуальність роботи полягає у дослідженні найновішої лексики (за 2014 – початок 2015 років), а саме, яким чином нині утворюються нові дієслова, які способи є найдієвішими, а які втратили свою «популярність».

Темою інновацій та їхньою структурою займалися такі мовознавці як М. Д. Степанова, М. В. Пашенко, В. І. Кульчицький, Н. Г. Лисецька, О. В. Машенко, Е. В. Розен та інші. Мета роботи полягає у розгляді особливостей будови дієслів-інновацій на прикладах взятих з німецькомовних

періодичних видань й узагальненні та класифікації їхньої структури.

Публіцистичний стиль – це стиль соціально-політичної літератури, політичних заяв та промов [3: 33]. Поняття публіцистичного стилю складається з мови газет, суспільно-політичних журналів, памфлетів, відозв та прокламацій, з мови докладів, виступів, бесід, дискусій і т.д. [2:192]. Соціальна функція цього стилю інформування та вплив (агітація та пропаганда). Газетний стиль інформує маси про все нове, про актуальні події в політиці, в суспільному житті в усьому світі. [3:5]. Під час кількісно-якісної характеристики газетної лексики було виявлено велику кількість власних назв (топонімів, антропонімів, назв організацій та установ) та числівників (дат, даних). Дуже багато інтернаціональних слів та схильність до інновацій, які дуже швидко перетворюються в штампи [1:266]. На думку М. Н. Наєр, газетна мова – це мова, яка сама себе створює, тут вперше з'являються неологізми всіх видів (семантичні неологізми та новоутворення), модні слова, іншомовні та запозичені слова, а також англо-американізми, які переповнюють німецьку мову [3:33].

Нова лексика – це слова, які нещодавно увійшли в мову і ще не зареєстровані словниками. Останнім часом до неологізмів відносять не лише

матеріально нові слова, а й слова, старі за формою, які змінили своє значення [5:41].

Основними факторами, які стимулюють появу дієслівних інновацій, є:

- 1) соціально-ситуативний фактор, під яким ми розуміємо певну екстралінгвістичну (суспільну) ситуацію, а саме: соціально-економічні, політичні та культурні перетворення, політико-демографічний фактор;
- 2) комунікативний фактор, під яким розуміємо суспільну необхідність в чіткій, лаконічній та інформативній комунікації, побудованої економічними, комунікативно зручних структур [7:21–22].

Перейдемо до розгляду питання, яким чином утворюються сучасні дієслова німецької мови. М. Д. Степанова виділяє основні способи словотвору, серед яких у творенні дієслів беруть участь: префіксація, напівпрефіксація, суфіксація, словоскладання, перехід однієї частини мову в іншу [6:61]. Дослідження проводилося на основі дієслів-інновацій, відібраних за 2014 – початок 2015 років з реєстру неологізмів «Die Wortwarte». Дієслова було класифіковано за такою схемою: окремо бралися власне німецькі дієслова та запозичені. До останніх віднесено також ті, які функціонують в німецькій мові сотні років, але походять з іншої мови, наприклад, французької чи латинської. Серед відібраних дієслів не виявилось представників конверсії (переходу з однієї частини мови в іншу), про що може свідчити той факт, що на сучасному етапі розвитку німецької мови цей спосіб словотвору не є продуктивним.

Основи дієслів	
власне німецькі	запозичені
префіксація/напівпрефіксація	
<i>enthärmen, zutackern,</i>	<i>nachstylen, umcasten, weggaukeln</i>
суфіксація	
<i>vignettieren</i>	<i>methanisieren</i>
префіксація/напівпрефіксація + суфіксація	
<i>entbayrifizieren</i>	<i>aufdramatisieren, rumdoodeln,</i>
словоскладання	
<i>schlechttheißen, flugkopfballen,</i>	<i>whatabouten</i>

Розглядаючи афіксацію як окремий вид словотвору слід розрізняти не лише походження основ, а й походження афіксів. Виокремлюють власне німецькі афікси та запозичені. Запозичені афікси найчастіше використовуються із запозиченими основами, у чому ми також переконалися. Під афіксацією розуміють утворення нових слів за допомогою приєднання афіксів (префіксів, напівпрефіксів та суфіксів) до основи слова [9:1].

Серед запозичених дієслівних префіксів виділяють такі: *ab-, ad-, ante-, co-, de/des-, di-, dis-, en-, ex-, in-, inter-, intro-, kon-, konter-, kontra-, per-, post-, prä-, pro-, re-, retro-, sub-, trans-, zirkum-* [8:1]. Щодо власне німецьких префіксів серед науковців точаться суперечки, оскільки дехто з них визнає, а дехто заперечує наявність не лише префіксів, а й напівпрефіксів. До префіксів відносять невідокремлювані префікси *be-, ge-, er-, ver-, zer-, ent-, emp-, miss-*. Серед напівпрефіксів дієслів виділяють напівпрефікси з постійним наголосом (*an-, auf-, aus-, bei-, ein-, mit-, nach-, vor-, neben-, zu-*) та зі змінним (*durch-, hinter-, über-, um-, unter-, wider-*) [4:111].

Що ж стосується суфіксів, то іншомовного походження є суфікси: *-ier, -ifizier, -isier, -izier*. Серед власне німецьких суфіксів виділяють *-el, -er,* та *-ig* [8:1]. Схематично поєднання власне німецьких та іншомовних дієслівних основ та афіксів можна так:



Ця схема складається з 4 областей: власне німецьких та запозичених дієслівних основ та власне німецьких та запозичених афіксів (префіксів, напівпрефіксів та суфіксів). Ці області перетинаються між собою утворюючи 6 суміжних областей (тільки основи не перетинаються між собою, тобто не мають суміжної області, оскільки поєднання основ – це вже словоскладання). Розглянемо суміжні області на прикладах дієслів-інновацій газетно-публіцистичного стилю:

1 – запозичена основа + запозичений афікс: *methanisieren*;

2 – запозичена основа + запозичений афікс + власне німецький афікс: *aufdramatisieren*;

3 – запозичена основа + власне німецький афікс: *umcasten, nachstylen*;

4 – власне німецька основа + запозичений афікс: *vignettieren*;

5 – власне німецька основа + запозичений афікс + власне німецький афікс: *entbayrifizieren*;

6 – власне німецька основа + власне німецький афікс: *weggaukeln* [10:1].

Слід також зазначити, що кількість дієслів-інновацій значно поступається кількості іменників-інновацій. Як бачимо, на основі відібраних дієслів-інновацій з німецькомовних газет і журналів може-

мо констатувати, що нині нові дієслова створюються як за допомогою власних, так і за допомогою запозичених засобів. З-поміж відібраних дієслів не було виявлено прикладів конверсії, тобто переходу з однієї частини мови в іншу, що може свідчити

про неефективність цього способу на сучасному етапі розвитку німецької мови. Подальше дослідження дієслів-інновацій може базуватися на семантиці як слів вцілому, так і їх складових (основ, афіксів) окремо.

Література

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка / И. В. Арнольд. – Москва : Просвещение, 1990. – 300 с.
2. Брандес М. П. Стилистика немецкого языка / М. П. Брандес. – Москва : Высшая школа, 1983. – 271 с.
3. Наер М. Н. Стилистика немецкого языка / М. Н. Наер. – Москва : Высшая школа, 2006. – 271 с.
4. Пащенко М. В. Словообразование как способ пополнения глагольного лексикона в современном немецком языке / М. В. Пащенко. // Вестник СамГУ. – 2008. – №5. – С. 110–118.
5. Розен Е. В. Новое в лексике немецкого языка / Е. В. Розен. – Москва : Просвещение, 1971. – 175 с.
6. Степанова М. Д. Словообразование в современном немецком языке / М. Д. Степанова. – Москва : Литература на иностранных языках, 1953. – 375 с.
7. Цима Л. И. Глагольные инновации и их экстралингвистическая детерминированность в современном немецком языке: дис. канд. филол. наук : 10.02.04 / Цима Людмила Ивановна – Київ, 1981. – 189 с.
8. Canoo.net. Deutsche Wörterbücher und Grammatik [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.canoo.net/>.
9. Das Wörterbuch Duden online [Електронний ресурс] // Bibliographisches Institut GmbH. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.duden.de/>.
10. Die Wortwarte [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.wortwarte.de/>.

УДК 811.111'42

Т. С. Кириченко

Київський національний лінгвістичний університет

Динамічна модель перебивання в мовленнєвій інтеракції

Кириченко Т. С. Динамічна модель перебивання в мовленнєвій інтеракції. У статті досліджується динамічна модель перебивання в мовленнєвій інтеракції. У ході дослідження були виявлені основні компоненти динамічної моделі перебивання у діалогічній взаємодії. У статті також розглянуті основні фази (доперебивна фаза, фаза перебивання, післяперебивна фаза), які є складовими процесу перебивання у діалогічному дискурсі та проаналізовані їхні особливості. Результати дослідження підкріплені прикладами діалогічного мовлення з творів сучасних британських та американських авторів ХХ – початку ХХІ століття. Наприкінці статті подано висновки та сформульовано перспективи подальшого дослідження перебивань у мовленнєвій інтеракції.

Ключові слова: перебивання, динамічна модель, фази перебивання, доперебивна фаза, фаза перебивання, післяперебивна фаза.

Кириченко Т. С. Динамическая модель перебивания в речевой интеракции. В статье исследуется динамическая модель перебивания речевой коммуникации. В ходе исследования были выявлены основные компоненты динамической модели перебивания в диалогическом взаимодействии. В статье также рассмотрены основные фазы (доперебивная фаза, фаза перебивания, послеперебивная фаза), которые являются составляющими процесса перебивания в диалогическом дискурсе и проанализированы их особенности. Результаты исследования подкреплены примерами диалогической речи из произведений современных британских и американских авторов ХХ – начала ХХІ века. В конце статьи представлены выводы и сформулированы перспективы дальнейшего исследования перебиваний в речевой интеракции.

Ключевые слова: перебивание, динамическая модель, фазы перебивания, доперебивная фаза, фаза перебивания, послеперебивная фаза.

Kyrychenko T. S. The Dynamic model of speech interruptions. The article explores the dynamic model of speech interruptions. The analysis revealed the main components of the dynamic model of speech interruptions in

dialogic interaction. The article describes the main phases (pre-interruption, interruption itself and post-interruption phase), which are a part of interruption process in dialogic discourse. The article also analyses basic features of each phase of the interruption. The results of the research are bolstered with examples of dialogic discourse taken from the works of contemporary British and American authors of the XX – XXI centuries. At the end of the article conclusions are presented and prospects for the further study of interruptions in speech interaction are formulated.

Key words: interruption, dynamic model, phases of speech interruptions, pre-interruption, interruption phase, post-interruption phase.

Зміна комунікативних ролей є однією із найважливіших категорій при аналізі діалогічної взаємодії, а на думку В. В. Богданова, механізм зміни комунікативних ролей є важливою складовою процесу комунікації [1]. Ідеальною моделлю зміни комунікативних ролей є почергове залучення кожного із мовців до розмови. Існує безліч тактик включення у розмову, однією з яких є перебивання мовлення опонента, що порушує ідеальну модель взяття реплікового кроку. Така модель інтеракції є динамічною за своєю сутністю та демонструє свідоме бажання одного із мовців перейняти ініціативу мовлення на себе. Згідно принципів конwersаційного аналізу мовлення не є хаотичним [11; 12; 13; 14], а має чітку структуру та власну динаміку. Для нашого дослідження важливим є дослідити динаміку розвитку інтерактивного явища мовленнєвого перебивання, а відправною точкою у розумінні ситуації перебивання у динамічному аспекті є «трактування дискурсу як комплексної комунікативної події, що відбувається між мовцем і слухачем у певному просторово-часовому та іншому контексті» [4:103].

Сьогодні питання перебивання мовлення вивчається багатьма лінгвістами та психологами. Питанню про перебивання присвячені роботи таких дослідників, як К. Мурата, Дж. Голдберг, К. Кеннеді, К. Кемден, Х. Сакс, Е. Щеглоф, Г. Джефферсон, У. Зімерман, К. Уест, С. Мюррей, Ф. Локал, А. Грінвуд, Д. Теннен, а також це питання знаходить висвітлення у працях Т. М. Ніколасової, Н. І. Формановської, І. В. Грошева, С. Ю. Тюріної, В. І. Шаховського та ін. Перебивання часто розуміють як порушення правил мовленнєвої взаємодії [12] та індикатор сили, контролю і домінування, прояв незацікавленості у розмові, агресивності і навіть ворожості по відношенню до комунікативного партнера [15]. Проте деякі науковці [10] вважають, що перебивання можуть бути нейтральними за комунікативною функцією, або вказувати на бажання співпрацювати та знаходити спільне вирішення проблем. Незважаючи на велику кількість комунікативних розвідок у питанні перебивання комунікації, і досі залишається невирішеним питання динамічного розвитку перебивань у мовленні, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

В цій статті ми маємо на меті дослідити динамічну модель перебивання мовленнєвої інтеракції, а також виявити та охарактеризувати етапи та осо-

бливості перебивання комунікації. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань:

- 1) виокремити фрагменти дискурсу, у яких зафіксовано явище перебивання;
 - 2) дослідити складові компоненти перебивання як інтерактивного явища;
 - 3) виокремити етапи та фази, які є складовими процесу перебивання мовлення;
 - 4) проаналізувати кожен із етапів та кожен фазу перебивання;
 - 5) виявити основні особливості етапів перебивання;
 - 6) зробити висновки та окреслити перспективи подальших досліджень у цьому напрямку.
- Об'єктом** обрано динамічну модель перебивання мовленнєвої інтеракції. **Предметом** дослідження виступають структурні компоненти динамічної моделі перебивання мовлення. **Матеріалом** дослідження слугують фрагменти діалогічного дискурсу з творів сучасних британських та американських авторів XX – початку XXI століття.

Діалог – це форма спілкування двох або більше осіб, які виконують певні комунікативні ролі (адресант та адресат), які постійно інверсуються. Мовленнєву комунікацію можемо зобразити за допомогою формули Р. Якобсона (Рис. 1.):

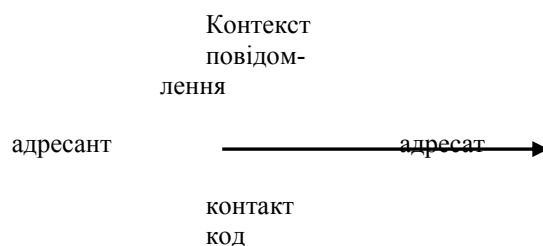


Рис. 1. Базова модель мовленнєвої комунікації

Ця схема має дещо спрощений вигляд, проте допомагає зрозуміти сутність комунікативної взаємодії на кожному із етапів перебивання комунікації. Ми поділяємо точку зору І. С. Шевченко, яка розбиває кожен мовленнєвий акт на три основні блоки [6:25]: антропоцентричний блок, що включає адресатний, адресантний та інтенціональний аспекти та описує комунікантів і їхні цілі; другий блок містить контекстний, ситуативний та метакомунікативний аспекти та відображає умови та способи реалізації мовленнєвого акту; третій блок є центральним блоком у мовленнєвому акті, який містить денотативний, локутивний та іллокутивний аспекти та описує висловлення з позицій його форми, змісту та впливової сили. Усі три блоки наявні у мов-

ленневих актах, які застосовуються у ситуаціях перебивання.

Аналізуючи явище перебивання з точки зору його динаміки, можемо виділити три основні фази мовленнєвого етапу перебивання як цілісного явища: доперебивна фаза, фаза перебивання, післяперебивна фаза, які формують мовленнєвий аспект перебивання. Для вивчення зазначених фаз ми розглядатимемо мінімум три комунікативні ходи, а саме: репліку мовця (адресант першої репліки), що формує доперебивну фазу; репліку мовця, який перебиває свого партнера і є адресатом першої репліки, що формує фазу перебивання; репліку мовця, що є адресатом другої репліки, якщо така наявна у взаємодії, що формує післяперебивну фазу.

Домовленнєвий етап перебивання позначений формуванням цілей учасників спілкування, розвитком ситуації та контексту, який супроводжуватиме ситуацію перебивання, прогнозуванням розвитку ситуації спілкування.

Мовленнєвий етап перебивання. Доперебивна фаза

До першої фази відносимо стимулюючі репліки, які спонукають адресата мовлення до перебивання свого комунікативного партнера. Ця фаза позначена прийомом клаймексу, наростання, інтенсифікації, загострення ситуації. На цьому етапі комунікативної взаємодії створюються усі умови для перебивання мовлення. У структурному відношенні доперебивна фаза може охоплювати одну або навіть декілька реплік. Розглянемо приклад:

(a) «*You know how I pretty much declared that all guys are scum?*»

Tracy rolled her eyes. «Yeah.»

(b) «*Well, I decided I'm not dating anymore.*»

(c) «*Penny—» Tracy interrupted,*

«Tracy, can you just hear me out?» My patience was wearing thin. «I tried to tell you the other day, but you kept interrupting me» [7:28].

Приклад ілюструє ситуацію розмови двох подруг, де доперебивна фаза формується з двох реплікових кроків Пенні (a) та (b). Пенні вважає, що усі хлопці покидьки, а тому не хоче з ними зустрічатись. Трейсі гадає, що таке рішення її подруги – це нісенітниця, а тому її перебиває (c).

Мовленнєвий етап перебивання. Фаза перебивання

Передача реплікового кроку може відбуватись у два способи: мовець сам вибирає наступного мовця або інший мовець сам починає говорити [12:703]. Характерною рисою явища перебивання є другий тип передачі реплікового кроку. Крім цього, фаза перебивання позначена неможливістю одного із мовців завершити свою репліку до кінця. Перебивання одного мовця іншим можемо зобразити за допомогою такої моделі, яка демонструє основні компоненти ситуації перебивання (адресат, адресант, їхні світи, соціальна ситуація, яка вклю

чає в себе умови та особливості спілкування, перебивання мовлення одного учасника іншим):

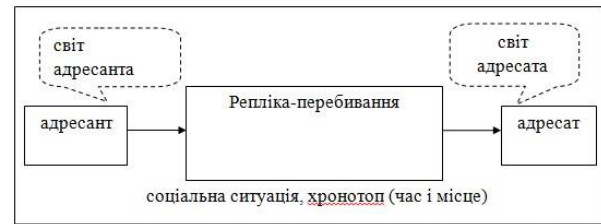


Рис. 2. Базова модель перебивання мовлення у діалогічному дискурсі

Фаза перебивання характеризується ефектом обманутого очікування за М. Ріффатером [5]. Лінійність мовлення позначена появою наступного елемента, який є підготовленим попереднім. Коли з'являється елемент, який є неочікуваним для комунікативної ситуації, спрацьовує ефект обманутого очікування. Таким елементом є явище перебивання комунікації, яке має велике значення для комунікативного процесу, а за М. Ріффатером «найважливіші елементи повинні бути непередбачуваними» [5:89].

Зазначимо, що говорячи про фазу перебивання, ми маємо на увазі прояв комунікативної ініціативи та рефлексорне слухання (ненадання можливості своєму комунікативному партнеру висловити свою думку). Поняття комунікативної ініціативи позначає «провідну роль у комунікативній діяльності на певному етапі діалогу» [3:213].

За своєю комунікативною функцією перебивання можуть бути кооперативними, що направлені на співпрацю, та інтрузивними, що слугують виявом зверхності та домінування. Варто наголосити на тому, що досить часто перебивання, які демонструють сигнал зворотного зв'язку, набувають статусу контактної-підтримуючих реплік. Такі перебивання демонструють щире зацікавлення того, хто перебиває свого опонента. У нашому дослідженні спираючись на роботи Н. Р.Добрушиної Х. Сакса [2; 12] ми виокремили такі перебивання, які слугують сигналом зворотного зв'язку та показником щирої зацікавленості:

- реактивні висловлення, які демонструють інтерес до теми розмови, наприклад: *Really, Oh really, Yes, Okay, Oh, yes, Right, That's right, Sure, Of course, Well* та ін.;
- конектори, які здійснюють смисловий зв'язок та мають оціночну конотацію, наприклад: *I know, I suppose, I think, I don't think, I agree, I don't agree, Maybe* та ін.;
- перепити, які застосовуються з метою уточнення інформації, її підтвердження або спростування;

- d) повтори, які використовуються з тією ж метою, що і перепити;
- e) завершення репліки попереднього мовця.

Проілюструємо явище перебивання, що демонструє сигнал зворотного зв'язку прикладом:

«*Funny you ask that. I actually just heard from a mutual friend that she got engaged. (a) About a month after—*» *He stops, looks uncomfortable.*

(b) «After you did?»

«*Yeah,*» *he whispers. He pulls me against him and kisses me hard, erasing any thoughts of Darcy. We undress and slide under the covers [9:90].*

У фрагменті розмова відбувається між Рейчел та Дарсі, де дівчина розпитує Дарсі про його колишніх подружок. Коли Дарсі стає морально важко завершити речення (a), дівчина перебиває його, та завершує думку (b).

Варто наголосити на тому, що перебивання не завжди порушують цілісність та структурованість розмови, а навпаки, виступають у ролі коригуючих реплік [12:724] у випадку, коли одному із співрозмовників є щось незрозумілим, за умови, коли комуніканти відхиляються від обраного курсу розмови тощо, що унеможлиблює комунікативні збої у розмові. Таким чином, перебивання мовлення характеризуються не лише деструктивною функцією у мовленні, а й мають коригувальне призначення.

Мовленнєвий етап перебивання. Післяперебивна фаза

Післяперебивна фаза проявляється у формі згортання комунікативного контакту, повній або частковій зміні обговорюваної теми, повернення до теми розмови, яка була задана на її початку.

Є два шляхи розвитку післяперебивної фази: позитивний та негативний. Позитивною фазою буде за умови уникнення конфлікту, урахуванням цілей і інтересів усіх учасників комунікативної взаємодії,

збереження обличчя комунікантами, відсутності комунікативних збоїв та уникнення конформізму, досягнення порозуміння та бажання співпрацювати, зменшення ворожості, посилення згуртованості та вирішення проблем. За умови недотримання вищезазначених умов, післяперебивна фаза буде позначена негативним забарвленням.

Дж. Білмз [8:515] зазначає, що існує три види реагування на перебивання («doing being interrupted»): безпосередні заяви, демонстрація перебивання, ігнорування. Розглянемо один із видів зазначених реакцій за допомогою прикладу:

«*Look, I already apologized—*»

«*You APOLOGIZED?*»

«*Penny, I'm so sorry—*»

«*SORRY?*»

(a) «Please stop doing that and just listen to me, I can explain.»

«*Fine, then.*» *I sat down on the couch, «Explain» [7:9].*

Наведений приклад демонструє реакцію на перебивання у формі безпосередніх заяв (a). Мовцю не подобається, що його постійно перебивають, адже йому важко висловити свою думку, тому він відкрито про це заявляє.

Післямовленнєвий етап настає тоді, коли розмова припиняється, та характеризуються обробкою результатів комунікації мовцями та іноді зміною їхньої концептуальної системи.

Отже, перебивання мовлення не обмежується лише однією фразою. Це складне комунікативне утворення, яке має домовленнєвий, мовленнєвий та післямовленнєвий етапи, а мовленнєвий етап, у свою чергу, розгалужується на три фази: доперебивна фаза, фаза перебивання, післяперебивна фаза, кожна з яких має важливе комунікативне значення. У статті не охоплено питання стратегій і тактик, якими послуговуються мовці, перебиваючи один одного, що є перспективою подальшого дослідження цього явища.

Література

1. Богданов В. В. Речевое общение. Прагматические и семантические аспекты / В. В. Богданов. – Л. : Ленинградский ун-т, 1990. – 88 с.
2. Добрушина Н. Р. Исследование средств обратной связи в американской лингвистике / Н. Р. Добрушина // Вопросы языкознания. – 2001. – №1. – С. 15–24.
3. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 288 с.
4. Морозова Е. И. Мировоззренческие параллели в трактовке содержания терминов «дискурс», «контекст», «ситуация» / Е. И. Морозова // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2010. – №897. – С. 99–105.
5. Риффатер М. Критерии стилистического анализа / М. Риффатер// Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1979. – Вып. IX. – С. 69–97.
6. Шевченко И. С. Историческая динамика прагматики предложения : английское вопросительное предложение 16 – 20 вв. : монография / И. С. Шевченко. – Харьков : Константа, 1998. – 168 с.
7. Eulberg E. The Lonely Hearts Club / Elizabeth Eulberg. – New York : Scholastic, 2010. – 126 p.
8. Bilmes J. Being Interrupted / J. Bilmes // Language in Society. – 1997. – Vol. 26, № 4. – P. 507–531.
9. Giffin E. Something Borrowed / Emily Giffin. – N. Y. : St. Martin's Press, 2004. – 272 p.

10. Goldberg J. Interrupting the Discourse on Interruptions : An Analysis in Terms of Relationally Neutral, Power- and Rapport-oriented Acts / J. Goldberg // Journal of Pragmatics. – 1994. – Vol. 14. – P. 883–903.
11. Heritage J. Conversation Analysis and Institutional Talk / J. Heritage // Handbook of Language and Social Interaction // [ed. K. L. Fitch and R. E. Sanders]. – Mahwah, NJ : Lawrence Erlbaum, 2005. – P. 103–147.
12. Sacks H. A Simplest Systematics for the Organization of Turn-taking for Conversation / H. Sacks, E. A. Schegloff, G. Jefferson // Language. – 1974. – Vol. 50, № 5. – P. 696–735.
13. Sacks H. Lectures on Conversation / [ed. G. Jefferson]. – Oxford : Blackwell, 1992. – Vol. 1. – 254 p.
14. Schegloff E. A. The Preference for Self-Correction in the Organization of Repair in Conversation / E. A. Schegloff, G. Jefferson, H. Sacks // Language : Journal for the Linguistic Society of America. – 1977. – Vol. 53, № 2. – P. 361–382.
15. West C. Against our Will : Male Interruptions of Females in Cross-sex Conversation / C. West // Annals of the New York Academy of Sciences. – 1979. – № 327 (1). – P. 81–96.

УДК 811.161.2+81'42+81'36

Н. А. Ковальська

*Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»*

**Вставні та вставлені конструкції
в текстах сучасного українського економічного дискурсу**

Ковальська Н. А. Вставні та вставлені конструкції в текстах сучасного українського економічного дискурсу. Статтю присвячено дослідженню вставних і вставлених конструкцій та їхній ролі в сучасному українському економічному дискурсі. Розглянуто природу парентетичних конструкцій та принцип диференціації вставних та вставлених компонентів у сучасному мовознавстві. Подано класифікацію за типом привнесеного в речення значення. Охарактеризовано структурні параметри та прагматичні функції вставлень. Проаналізовано особливості функціонування парентетичних конструкцій у текстах економічного дискурсу на матеріалі статей сучасного українського журналу «Економіст».
Ключові слова: вставні та вставлені конструкції, вставлення, парентеза, парентетичні конструкції, економічний дискурс.

Ковальська Н. А. Вводные и вставные конструкции в текстах современного украинского экономического дискурса. Статья посвящена исследованию вводных и вставных конструкций и их роли в современном украинском экономическом дискурсе. Рассмотрена природа парентетических конструкций и принцип дифференциации вставных и вставленных компонентов в современном языкознании. Представлена классификация по типу привнесённого в предложение значения. Дана характеристика структурным параметрам и прагматическим функциям вставок. Проанализованы особенности функционирования парентетических конструкций в текстах экономического дискурса на материале статей современного украинского журнала «Экономист».
Ключевые слова: вводные и вставные конструкции, вставка, парентеза, парентетические конструкции, экономический дискурс.

Kavalska N. A. Parenthetical Constructions the Texts of Modern Ukrainian Economic Discourse. The article investigates the parenthetical constructions and their value in modern Ukrainian economic discourse. The nature parenthetical structures and the principle of differentiation and the plug inserted components in modern linguistics. Presented classification by type of imbedded in sentence meaning. Structural parameters and pragmatic function inserts are characterised. Analysis of the functioning parenthetical constructions in texts economic discourse on the material articles of modern Ukrainian magazine «The Economist».
Key words: parenthetical constructions, inset, parenthesis, economic discourse.

Антропоцентрична парадигма сучасних лінгвістичних досліджень, спрямованих на вивчення мови в діяльності людини, мови в процесі міжособистіс-

тійної взаємодії, пояснює спрямованість уваги вчених на дослідження соціальних, психологічних і прагматичних аспектів мовленнєвої поведінки особистості. Зокрема, актуалізаторами мовленнєвої прагматики виступають вставні та вставлені конструкції.

Починаючи з М. В. Ломоносова, у лінгвістиці періодично порушувалося питання функціонування

вставних категорій, проте кожен із великих дослідників розглядав його залежно від вихідних методологічних позицій. Тривалий час вставні та вставлені конструкції не підлягали всебічному й системному аналізу. Зокрема, недостатньо досліджено прагматичний аспект функціонування вставлень у різних типах інституційного дискурсу.

Актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю вивчення прагматичної природи вставлень у текстах економічного спрямування.

Метою статті є дослідити структурно-функціональний потенціал вставних і вставлених конструкцій у сучасному українському економічному дискурсі.

Зважаючи на мету дослідження, визначено ряд завдань:

1) охарактеризувати поняття «парентеза», «вставні» та «вставлені конструкції»; 2) дослідити природу парентетичних конструкцій та принцип диференціації вставних та вставлених компонентів; 3) відобразити структурні й функціональні особливості парентетичних конструкцій та показати актуальність їхнього вживання в текстах економічного дискурсу.

Тривалий час вставні та вставлені одиниці, не маючи чіткого розмежування, перебували в статусі ускладнювальних компонентів структури простого речення (О. Г. Руднев, О. М. Гвоздев та ін.). Відокремлення один від одного відбулося в кінці 50-х – на початку 60-х років ХХ століття. Автори «Граматики русского языка» [4] О. М. Гвоздев, С. М. Галкіна-Федорук, І. А. Бабакова, А. І. Анікін, М. О. Карпенко, А. Б. Шапіро, І. І. Щеболева, В. Тихомиров, порівнюючи структуру категорій вставності й вставлення, характер їхнього розміщення в реченні й функції, вперше звернули увагу на розмежування цих понять на підставі існування ряду суттєвих відмінностей та особливостей.

Не зважаючи на те, що вставні та вставлені конструкції вже тривалий час є предметом уваги лінгвістів, й досі немає однастайності щодо їхньої інтерпретації та функціонального навантаження в реченнєвій структурі.

Окрім того, у мовознавстві можна зафіксувати ряд термінів на позначення цих мовленнєвих утворень: «вставні та вставлені словосполучення», «вставлено-модальні слова», «вставлені» чи «вставлено-союзні компоненти», «вставлено-модальні одиниці», «вставлені конструкції», «вставлені слова й звороти», «вставлені речення», «вставні елементи», «внесення», «вставні конструкції», «вставлені висловлювання» тощо.

Варто зазначити, що, наприклад, зарубіжні дослідники синтаксису романо-германських мов не розмежовують вставні та вставлені одиниці, а об'єднують їх у поняття «парентеза» («парантеза»).

Радянський мовознавець О. В. Александрова, вказуючи на те, що «речення живої мови часто набувають різного роду порушення лінійної структури,

плавності ритму та інтонації за допомоги різних внесень» [1:43], парентетичними називає такі синтаксичні конструкції, що врываються до складу речення й порушують лінійні синтаксичні зв'язки [1:42].

«Парентеза (гр. parenthesis) – це внесення чи вставлення в реченнєву структуру будь-яких елементів, що співвідносні зі змістом базового складу речення або ж його конструктивних частин і які виходять за межі усталених синтаксичних зв'язків, які можуть реалізуватися між компонентами основного змісту» [2:289].

У своєму дослідженні в широкому розумінні ми використовуємо терміни «вставні та вставлені конструкції / компоненти» та «парентетичні (парантетичні) конструкції», до складу яких уналежнюємо вставні та вставлені слова, словосполучення й речення.

У сучасній лінгвістиці більшість мовознавців розмежовує категорію вставності й категорію вставленості, проте через свою змістову неоднорідність, але, разом із тим, і їхню схожість, ці явища досить часто тлумачать неоднозначно.

Загалом, синтаксисти М. Каранська, Н. Валгіна, В. Бабайцева, Є. Скоблікова, А. Загнітко, К. Шульжук, Л. Кадомцева, В. Сидоренко, М. Плющ та ін. вбачають розрізнення категорій вставності й вставлення за змістом та їхній спільності у відсутності синтаксичного зв'язку зі структурою речення. Так, К. Шульжук чітко розмежовує ці поняття, диференціюючи їх за суб'єктивно-об'єктивним спрямуванням: «На відміну від вставних слів, словосполучень і речень, що виражають суб'єктивне ставлення того, хто говорить, до висловленої ним думки, вставлені слова, словосполучення й речення виражають такі додаткові повідомлення чи побіжні асоціативні зауваження, які доповнюють, уточнюють, розвивають зміст висловлення, вказуючи на якість деталі чи нові факти, що не були передбачені в перший момент формулювання думки» [8:169].

Вітчизняна дослідниця З. Олійник, аналізуючи категорію вставності й категорію вставленості, зазначає:

1) обидві категорії, не зважаючи на наближеність у функціональному плані, не сполучувані ні за формою, ні за функцією, ні за значенням;

2) категорія вставленості, виконуючи диференційну функцію, зближена з категорією суб'єктивної модальності, проте не є засобом її вираження;

3) висловлювання, що містять вставні та вставлені компоненти, являють собою багаторівнєву інформативно-прагматичну структуру;

4) вставні та вставлені компоненти реалізовані на базі синтаксичних зв'язків, що суперечить традиційним поглядам про їхню синтаксичну незв'язаність, ізольованість;

5) вставні компоненти мають узуальний характер;

б) вставлені компоненти є результатом суб'єктивного членування / доповнення інформативного поля висловлювання;

7) категорія вставленості виконує стилістичну й стилетвірну функцію;

8) категорії вставності / вставленості репрезентують універсальну категорію суб'єктивності в мові;

9) категорії вставності / вставленості виступають засобом структурування тексту (дискурсу) [7:57–58].

Не зважаючи на розмежування вставних і вставлених конструкцій за структурою та функціональністю, їхня спільність репрезентована наявністю суб'єктивно-модального (оцінного) значення. За допомоги суб'єктивно-модальної конструкції може передаватися суб'єктивне ставлення мовця до повідомлюваного, а також привнесення додаткової інформації чи принагідного авторського зауваження шляхом вставлень у загальну структуру речень.

Визначаючи функціональний потенціал парентетичних конструкцій, варто зазначити, що «вставлені конструкції демонструють раціональність мовлення, її логічність і точність, і саме в цьому полягає їхня експресивність, вставні – являють емоційну експресію мовлення» [6:82].

Вставними конструкціями є «окремі слова, групи слів і цілі речення, які виражають ставлення того, хто говорить, до висловлюваної думки, характеризують спосіб її оформлення чи вказують на джерело повідомлення, на зв'язок із попереднім чи наступними тощо» [3:48].

У ролі вставних виступають переважно модальні слова, словосполучення й речення, що можуть виражатися дієслівними, іменниковими, прислівниковими, прикметниковими, числівниковими, займенниковими формами.

Загалом, вставні конструкції в комплексі з іншими мовними компонентами виступають ефективним засобом реалізації мети автора – досягнення чіткості й логічності передачі інформації в науковому економічному дискурсі.

Представлені в текстах статей українського журналу «Економіст» вставні конструкції можна поділити на такі групи за типом привнесеного в речення значення:

1) вираження оцінки ступеня вірогідності, достовірності повідомлюваного: *безумовно, безперечно, справді, можливо, мабуть, звичайно, очевидно* та ін.: *Безперечно, еволюція лібералізму, як напрям економічної науки з теорії інтеграції, можлива лише за умов існування конкуренції з боку інших наукових теорій та шкіл; Цей комплексний та історичний підхід, безумовно, позитивно вплинув на формування теорії інтеграції* (Економіст. – 2015. – № 1. – С. 18);

2) позначення переліку, зв'язку думок, послідовності їхнього викладу чи логічного завершення: *по-перше, по-друге, до речі, отже, таким чином,*

однак та ін.: Отже, процес економічної інтеграції є складним та суперечливим (Економіст. – 2015. – № 1. – С. 20); *Крім того, переважна більшість із них стосується періоду адміністративно-командної системи та економіки* (Економіст. – 2015. – № 1. – С. 30);

3) позначення почуття мовця, його емоційного стану: *На жаль, існуюча система фіскального регулювання використання та охорони водних ресурсів не спрацьовує в плані вилучення водної ренти, особливо в таких ланках національного господарства, як харчова промисловість, металургія та електроенергетика* (Економіст. – 2015. – № 1. – С. 35); *На жаль, нині посилення економічного тиску з метою раціоналізації використання водних ресурсів не буде підтримане суспільством та не призведе до очікуваних позитивних наслідків* (Економіст. – 2013. – № 1. – С. 52). Такі конструкції нечисленні в текстах наукового стилю, оскільки їхнє використання є характерним більше для художнього й розмовного стилів;

4) вказівка на джерело повідомлення: *на думку..., за словами..., на погляд..., як зазначає..., як вважаємо* та ін.: *Основною причиною при цьому, на думку вченого, стала неспроможність формування певного спільного інституціонального середовища інтеграційного угруповання* (Економіст. – 2015. – № 1. – С. 19); *За даними Головного управління Держземагентства у Волинській області, під автодорогами загального користування в межах населених пунктів зайнято 3796,7 га земель, що становить 0,2% земель області* (Економіст. – 2015. – № 1. – С. 37).

Вставлені конструкції являють собою «слова, словосполучення й речення (прості чи складні), які вводять в інше (основне щодо них) речення, але синтаксично з ним не зв'язані, інтонаційно відокремлені від нього і вносять різного роду додаткові повідомлення, зауваження, уточнення чи пояснення до змісту основного речення чи окремих його членів» [3:48].

Різноманітні за своєю структурою, вставлені елементи:

а) можуть бути двоскладними та односкладними: *На завершальних етапах ІД (організація і початок серійного виробництва інноваційної продукції) основними формами фінансового забезпечення ІД є самофінансування (за рахунок прибутку), банківське кредитування та податкове стимулювання* (Економіст. – 2015. – № 1. – С. 12); *На етапах переходу інноваційного проекту від «зрілості» до експансії фінансування ІД може здійснюватись за рахунок залучення фінансових ресурсів на фондових ринках шляхом публічного розміщення акцій (IPO) та облігацій (характерними прикладами можуть бути колишні стартапи Apple, Microsoft тощо)* (Економіст. – 2015. – № 1. – С. 13);

б) можуть мати синтаксичну форму складносу-рядних, складнопідрядних речень та інколи складних синтаксичних конструкцій із різними типами синтаксичного зв'язку: *Основними формами податкової підтримки ІД підприємств слугують податкові кредити (відстрочка по сплаті податків на певний період, який може тривати декілька років)...* (Економіст. – 2015. – № 1. – С. 13); *Однак реальний стан інформаційної трансформації в Україні є парадоксальним (незважаючи на існування потужної національної науково-технічної школи, вагомі внески вітчизняних науковців у розвиток інформаційних засад забезпечення сталого розвитку)* (Економіст. – 2015. – № 1. – С. 16); *У широкому розумінні інституційне забезпечення слід визнати динамічним процесом формування інституцій (правила, сформовані формальними та неформальними утвореннями суспільно-економічних формацій, які впливають на поведінку учасників ринку) та інститутів (організаційно оформлена система правил і норм), які консолідовано у формі організації (підприємства, інфраструктура, державні органи), закону (нормативно-правові акти) та функції-правила (ринок, ціноутворення, конкуренція, праця, власність, підприємство) у процесі еволюції ринкового механізму* (Економіст. – 2015. – № 1. – С. 28).

Поширеним також є уживання вставних компонентів у структурі вставлених. Напр.: *Окрім того, контрольні повноваження ВОФК повинні поширюватися і на приватногосподарську діяльність держави (підприємства з державною участю), на використання державних коштів у приватному господарстві (наприклад, підприємства, що одержують дотації від держави) та на перевірку*

сплати податків (Економіст. – 2015. – № 1. – С. 31); *Але треба усвідомлювати те, що включення в модель додаткових умов (зокрема, умов бюджетного розподілу) неминуче зменшує величину фонду споживання, що в кінцевому підсумку веде до реального збалансованого розподілу національного доходу* (Економіст. – 2013. – № 1. – С. 41).

Найхарактернішими функціями вставлень називають: 1) пояснювально-уточнювальну (повторне найменування, конкретизація); 2) причиново-мотиваційну; 3) довідково-відправну; 4) конкретизувальну (модально-оцінну) [5:77].

Загалом, прагматичні функції парентетичних елементів представлені двома видами: композиційно-прагматичні (інтегративна, дискретизаційна, ретроспективно-проспективна), семантико-прагматичні (доповнювальна, уточнювальна, емоційна, оцінна, вказівка на джерело інформації). Зважаючи на це, можна стверджувати, що в текстах сучасного українського економічного дискурсу парантезу вживають із метою поширення й насичення речення інформацією та, відповідно, передачі співрозмовнику своїх думок, свого бачення описуваного.

Отже, можна зробити висновок, що активне використання вставних і вставлених конструкцій зумовлено стилістичними, комунікативними та стилістичними потребами побудови наукових текстів. Комунікативно-прагматична природа парентетичних конструкцій як невід'ємних компонентів тексту активізує процес формування думки та сприяє реалізації задумів автора. Подальші дослідження передбачають більш детальне вивчення прагматичних аспектів вставних і вставлених конструкцій як засобів експресивізації в економічному дискурсі.

Література

1. Александрова О.В. Проблемы экспрессивного синтаксиса / О. В. Александрова. – М. : Высшая школа, 1981. – 185 с.
2. Беляев Ю. И. Синтаксис современного русского литературного языка: Учебное пособие / Ю. И. Беляев. – Херсон : Айлант, 2001. – 49 с.
3. Ганич І. Д., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів / І. Д. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
4. Грамматика русского языка. – Т. 2: Синтаксис. – М. : Изд-во АН СССР, 1954. – 703 с.
5. Загнітко А. Український синтаксис: Теоретико-прикладний аспект / А. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – 150 с.
6. Кобец Е. В. Рациональные и эмоциональные характеристики публичной речи: к вопросу об использовании вставных и вводных конструкций в политическом дискурсе / Е. В. Кобец // Перспективы науки. Филология. – № 3 (18). – 2011. – С. 79–87.
7. Олейник З. П. Вводные и вставочные компоненты в структуре высказывания и текста: Дис... канд. филол. наук: 10.02.15 / Зинаида Павловна Олейник / Донецкий национальный ун-т. – Донецк, 2002. – 340 с.
8. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: Підручник / К. Ф. Шульжук. – К.: Академія, 2004. – 408 с.

УДК : 811.111'42

Н. Н. Савченко, А. В. Котова

Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина

**Аллюзия как речевой способ реализации категории интертекстуальности
в тексте англоязычной пародии**

Савченко Н. М., Котова А. В. Аллюзия як мовний спосіб реалізації категорії інтертекстуальності в тексті англomовної пародії. У статті виявляється інтертекстуальна залежність пародійного тексту від прецедентного тексту. Текст пародії розглядається як система, що породжує і реалізує інтертекстуальні зв'язки. У дослідженні аналізуються ознаки і властивості аллюзій, які визначають реалізацію категорії інтертекстуальності в тексті англomовної пародії. Аллюзія розглядається як інтертекст, тобто елемент прецедентного тексту. Аллюзії ускладнюють текст пародії, тому що звертають пародійний текст до прецедентного тексту.

Ключові слова: реалізація категорії інтертекстуальності, аллюзія, текст пародії, прецедентний текст, комічний ефект.

Савченко Н. Н., Котова А. В. Аллюзия как речевой способ реализации категории интертекстуальности в тексте англоязычной пародии. В статье выявляется интертекстуальная зависимость пародийного текста от прецедентного текста. Текст пародии рассматривается как система, которая создает и реализует интертекстуальные связи. В исследовании анализируются признаки и свойства аллюзий, определяющие реализацию категории интертекстуальности в тексте англоязычной пародии. Аллюзия рассматривается как интертекст, т.е. элемент прецедентного текста. Аллюзии усложняют текст пародии, так как обращают пародийный текст к прецедентному тексту.

Ключевые слова: реализация категории интертекстуальности, аллюзия, текст пародии, прецедентный текст, комический эффект.

Savchenko N. M., Kotova A. V. Allusion as a speech means of realizing intertextuality in the text of English parody. The article demonstrates mechanics of interdependence between the text of parody and the precedential text. The text of parody is regarded as a system that creates and realizes intertextual contacts. The study reveals the allusion peculiarities and characteristics which determine realization of intertextuality in the text of English parody. Allusion is considered as an intertext, i.e. an element of the precedential text. Allusions make the text of parody more complicated as they refer it to the precedential text.

Key words: realization of intertextuality, allusion, the text of parody, the precedential text, comic effect.

Аллюзия является результатом межтекстовых связей. Однако, это не более чем прием, заключающийся в том, что аллюзия “намекает” на некое событие, бывшее в действительности, либо вымышленное.

Аллюзия также может функционировать как средство “расширенного переноса свойств и качеств мифологических, библейских, литературных, исторических персонажей и событий на те, о которых идет речь в данном высказывании” [1:110], в таком случае “аллюзия не восстанавливает хорошо известный образ, а извлекает из него дополнительную информацию” [там же].

Актуальность предпринимаемого исследования обусловлена возрастающим интересом к изучению реализации межтекстовых связей в конкретном типе текста, направленного на анализ интертекстуальных элементов в пародийном тексте.

Цель данного исследования состоит в выявлении признаков и свойств аллюзий, определяющих реализацию категории интертекстуальности в тексте англоязычной пародии.

Объектом исследования являются аллюзии как формы проявления категории интертекстуальности в пародийном тексте.

Предметом изучения выступают специфические черты аллюзии в тексте англоязычной пародии.

Новизна предпринимаемого исследования состоит в том, что в нем выявляются признаки аллюзии, определяющие реализацию межтекстовых связей в тексте англоязычной пародии.

Аллюзивное слово выступает в качестве знака ситуационной модели, с которой посредством ассоциаций соотносится текст, содержащий аллюзию [3:42–43]. Аллюзия также определяется как неполное /частичное/ цитирование. Основная особенность аллюзии как частичного цитирования заключается в том, что добавочный семантический элемент, вызванный цитатным характером сочетания, осложняется: воспроизведенная часть сочетания выполняет функции выразителя всего полного значения сочетания, а не только приходящегося на его долю значения [2:40].

По нашему мнению, точкой схождения всех существующих на сегодняшний день определений аллюзии является интерпретация данного явления как заимствование некоего элемента из прецедент-

ного текста, служащее преднамеренной отсылкой к прецедентному тексту. Таким образом, аллюзия является интертекстом, элементом прецедентного текста, включаемым в создаваемый текст.

Наибольший интерес представляют специфика, функции и речевое выражение аллюзий в тексте англоязычных пародий.

По нашим наблюдениям, аллюзии в пародиях подразделяются на четыре большие группы:

- библейские и мифологические аллюзии;
- фольклорные аллюзии;
- аллюзии к известным личностям и событиям истории и современности;
- аллюзии к литературным текстам;

Рассмотрим типичные примеры из этих групп.

1) Библейские и мифологические аллюзии в пародиях.

В рассказе-пародии И. Кобба "Why the Patient Fainted" описывается больной, который до смерти боится врачей и больницу и который только что перенос операцию по удалению аппендикса. Он с облегчением делится своим счастьем со своими соседями по палате по поводу того, что все уже позади, на что один "Job's comforter", говорит:

"That's what I thought. But what happened? Fifteen minutes after I'd come to, they were rushing me back and opened me up all over. One of them careless doctors had left two sponges and a towel inside of me" [5:441].

В таком контексте становится очевидным пародийное вкрапление, которое образуется благодаря гиперболизированной антономасии, трансформации семантического содержания библейской аллюзии на Иова (Иов – главный персонаж ветхозаветной книги Иова, на которого, чтобы испытывать силу его веры в бога, с согласия бога сатана, наслал множество страшных несчастий), благодаря чему и достигается комический эффект.

Так, используя антономасию, писатель создает комический эффект, гиперболизированно представив и обыграв своего героя как приносящее несчастье и жадное до человеческих жертв существо, которое всегда и везде держит наготове письменные принадлежности с целью не пропустить ни одного высказывания своих родственников и друзей, чтобы впоследствии использовать этот материал для своих юмористических рассказов.

Подобным же образом создается комический эффект и в следующем примере:

"And then I explained my glee by declaring that I was now a partner in a prosperous undertaking establishment, and that written jokes might go hide their heads in sackcloth and ashes" [там же].

Выделенная фраза является библейской аллюзией, которая войдя в новый контекст, образует пародийное вкрапление. Герой использует фразу из библейского сказания (когда Мардохей узнал, что по приказу Амана весь народ иудейский должен был быть истреблен в один день, он "разодрал

одежды свои и возложил на себя вретиче и пепел") в ответ на причитания жены по поводу того, что у него пропал талант, и он не будет больше заниматься писательством. Так, интертекстуальный элемент, заимствованный из высокого стиля священного писания, снижается и обыгрывается новым контекстом, который, в свою очередь, оказывается гиперболизированным. Несоответствие библейской аллюзии и нового контекста создают комический эффект.

2) вторым источником аллюзий в пародиях являются фольклорные тексты.

В рассказе-пародии "Confessions of a Humorist" О' Генри, обыгрывается аллюзия на сюжет басни Эзопа о лисице и вороне:

"I was a lugubrious for praising the singing of my friends, the crows, that they might drop from their beaks the morsels of wit that I coveted" [6:403].

Благодаря такой аллюзии актуализируется контраст включения, на чем и основывается юмор данной ситуации, и, таким образом, создается пародийное вкрапление. Герой признается в том, как он обошелся со своей женой: с дьявольским проворством ему удавалось ее "разговорить", и когда она "открывала" ему свою "душу", у него появлялся материал, поскольку женскому уму свойственна "милая непоследовательность", которую он впоследствии выставлял на всеобщее обозрение на печатной странице:

"A literary Judas, I kissed her and betrayed her" [там же].

По евангельскому преданию, Иуда, один из двенадцати апостолов, повел людей, посланных схватить Христа, на известное ему место и помог опознать Христа, поцеловав его. Антономасия, сравнение писателя с Иудой, настолько гиперболизирует и обыгрывает ситуацию, чем и создает комический эффект.

Интересен случай обыгрывания аллюзии в рассказе-пародии Р. Ларднера "Some Like them Cold". Главный герой Чарльз Льюис в письме к своей новой подруге приводит слова припева песни, которую он написал в сотрудничестве со своим "коллегой" и которая, по их ожиданиям, станет хитом:

Some like them hot, some like them cold.

Some like them when they are not too darn old.

Some like them fat, some like them lean.

Some like them only at sweet sixteen.

Some like them dark, some like them light.

Some like them in the park, late at night.

Some like them fickle, some like them true,

But the time I like them is when they are like you [7:118].

Ср. с ПТ

"Some like them hot, some like them cold..." – это слова детского стишка:

Pease-pudding hot,

Pease-pudding cold,

Pease-pudding in the pot,

*Nine days old.
Some like it hot,
Some like it cold,
Some like it in the pot
Nine days old* [там же:455].

В данном случае использование аллюзии на детское стихотворение, еще больше подчеркивает и “ценность” вышеприведенного “произведения” музыкального и литературного искусства. Так, интертекстуальный элемент, обыгрываемый новым контекстом, образует пародийное вкрапление.

3) третья группа аллюзий в пародиях связана со ссылками на известные личности или события.

К примеру, в пародийном романе П. Дж. Вудхауза “The Code of the Woosters” четырежды возникает “тема Шерлока Холмса”. Автор “играет” с именем известного персонажа:

‘Oh, yes you are, because you know what will happen, if you don’t.’ She paused significantly. ‘You follow me, Watson?’

The news that Roderick Spode was on the premises had shaken me a good deal. I had supposed that I should be under the personal eye of Sir Watkyn alone. Well, you can see that for yourself, I mean to say. I mean, imagine how some unfortunate Master Criminal would feel on coming down to do a murder at the old Grange, if he found that not only was Sherlock Holmes putting in the week-end there, but Hercule Poirot as well.;

I was astounded at my keenness of perception. The moment I had set eyes on Spode, if you remember, I had said to myself ‘What ho! A Dictator!’ and a Dictator he had proved to be. I couldn’t have made a better shot, if I had been one of those detectives who see a chap walking along the street and deduce that he is a retired manufacturer of poppet valves named Robinson with rheumatism in one arm, living at Clapham [9:57].

Любопытно, что в первом примере герой олицетворяется с доктором Уотсоном, во втором – с преступником, и в последнем – с самим Шерлоком Холмсом. В данном случае происходит противопоставление двух героев: того, к которому отсылает читателя аллюзия, и создаваемого в данный момент.

Сравнивая себя со “злым гением преступного мира”, готовящим убийство, герой создает пародийный контраст, поскольку его “черное дело” заключается в воровстве столового прибора для сливок. Таким же образом пародии подвергается и

метод дедукции, которым так славится Шерлок Холмс.

4) четвертая группа аллюзий – аллюзии в пародиях на литературные тексты. Аллюзию на шекспировского “Гамлета” встречаем в рассказе Дж. Тербера “The Dog that Bit People”. Автор описывает последние мгновения жизни пса Магса следующим образом:

“A few months before Muggs died, he got to “seeing things”[...] Muggs came wandering into the room like Hamlet following his father’s ghost” [8:208].

В данном примере метафора, образованная благодаря пародированию шекспировского образа и контрастного включения аллюзии, создает комический эффект.

Интересно произведение Р. Армура “The Classics Reclassified David Copperfield”, которое пародирует сентиментальность романа Ч. Диккенса. Так, пародия на сентиментальность реализуется благодаря нескольким семантическим повторам, которые выражаются различными лексическими средствами:

“He mingled his tears with hers and mine” – это выражение дается в кавычках, после чего следует авторский комментарий: “It is easily the dampest scene in English literature until Somerest Maugham’s rain” [4:310]. Упоминание произведения С. Моэма “Дождь”, действие которого происходит в сезон тропических ливней на островах Самоа, создает метафорическую гиперболу, на которой строится комический эффект.

Аллюзии усложняют текст пародии, так как обязательно обращают его к другому тексту – прецедентному. Заимствование элементов в аллюзии происходит выборочно, а целое высказывание или строка текста-донора, соотносимая с новым текстом, присутствует в последнем как бы “за текстом” – только имплицитно [3:9–40].

Таким образом, использование аллюзий весьма продуктивно для создания пародий, поскольку они служат более глубокому осмыслению пародийного текста, привлекая, как и в случае других интертекстуальных элементов, тезаурус реципиента.

Текст, принадлежащий одной структуре (в данном случае – библейскому, мифологическому, историческому и литературному фону) путем переноса в другую структуру, в иной контекст (зачастую другой эпохи и стиля), противопоставляется, обыгрывается в этой новой структуре и, таким образом, обретает новый, пародийный смысл.

Література

1. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / Илья Романович Гальперин. – М. : УРСС, 2004. – 137 с.
2. Лушникова Г. И. Интертекстуальность художественного произведения / Галина Игоревна Лушникова. – Кемерово : Кемеровский гос. ун-т, 1995. – 60 с.
3. Христенко И. С. К истории термина “аллюзия” / И. С. Христенко // Вестник МГУ, 1992. – № 4. – С. 38–44.

4. Armour R. The Classics Reclassified David Copperfield / R. Armour // The Book of American Humor / [сост. С. Б. Белов]. – М. : Raduga Publishers, 1984. – С. 308–317.
5. Cobb I. Why the Patient Fainted / I. Cobb // The Book of American Humor / [сост. С. Б. Белов]. – М. : Raduga Publishers, 1984. – С. 60.
6. Henry O. Confessions of a Humorist / O. Henry // The Book of American Humor / [сост. С. Б. Белов]. – М. : Raduga Publishers, 1984. – С. 43–45.
7. Lardner R. Some Like them Cold / R. Lardner // The Book of American Humor / [сост. С. Б. Белов]. – М. : Raduga Publishers, 1984. – С. 108–124.
8. Thurber G. The Dog that Bit People / G. Thurber // The Book of American Humor: Сб. / Сост.: С. Б. Белов. – М. : Raduga Publishers, 1984. – С. 209–214.
9. Wodehouse P.G. The Code of the Woosters / P. G. Wodehouse. – London : Penguin Ltd, 1974. – 224 p.

УДК 802.0-56 (075.8)

И. П. Суима

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

Латентный респонсив в современном английском языке

Суїма І.П. Латентний респонсив у сучасній англійській мові. Стаття присвячена дослідженню латентних респонсивних речень на матеріалі сучасної англійської мови. Особлива увага звертається на семантичні, структурні та функціональні особливості синтаксичних одиниць, що досліджуються. Описано основні типи латентного респонсиву. Запропоновано визначення термінам «респонсивне речення», «респонсив». Розглянуто лінгвістичну та екстралінгвістичну обумовленість латентних респонсивних речень у діалогічному мовленні. Звернено увагу на сферу функціонування вказаних синтаксичних одиниць.
Ключові слова: латентний респонсив, респонсивне речення, мета висловлювання, діалогічне мовлення, лінгвістичні та екстралінгвістичні фактори.

Суима И. П. Латентный респонсив в современном английском языке. Статья посвящена исследованию латентных респонсивных предложений на материале современного английского языка. Особое внимание обращается на семантические, структурные и функциональные особенности исследуемых синтаксических единиц. Описаны основные типы латентного респонсива. Предложены определения терминам «респонсивное предложение» и «респонсив». Рассмотрено лингвистическую и экстралингвистическую обусловленность латентных респонсивных предложений в диалогической речи. Обращено внимание на сферу функционирования указанных синтаксических единиц.
Ключевые слова: латентный респонсив, респонсивное предложение, цель высказывания, диалогическая речь, лингвистические и экстралингвистические факторы.

Suima I. P. Latent responsive sentences in modern English. The article deals with the research of latent responsive sentences on the basis of the modern English language. Special attention is given to the semantic, structural and functional peculiarities of the syntactic units under research. The main types of the latent responsive sentences are described. Definitions for the terms "responsive sentence" and "responsive" are suggested. The linguistic and extralinguistic factors influencing latent responsive sentences in the dialogic speech are considered. Special attention is paid to the sphere of functioning of the given syntactic units.
Key words: latent responsive, responsive sentence, aim of communication, dialogic speech, linguistic and extralinguistic factors.

Респонсивное предложение представляет собой вербальную реакцию на высказывание, вопрос, побуждение, и может содержать запрашиваемую информацию, саботировать само высказывание, манипулировать им или даже непосредственно с ним не соотноситься. Дефиниция для слова "response" согласно Oxford Explanatory dictionary of English звучит следующим образом: "verbal or written answer, reaction to something (вербальный или не-

вербальный ответ, реакция на что-то)" [10], т.е. значение слова "response" включает в себя значения слов answer и reply и понятие "респонсивное предложение" шире понятия "ответное предложение".

Термин "респонсив" (responsive utterance) впервые встречается в работе Чарльза Фриза "The Structure of English. An Introduction to the Construction of English Sentences" [6], когда речь идет о типах предложений по цели высказывания: ситуативные высказывания, требующие ответа (situation utterance), и респонсивные высказывания, собственно ответы (responsive utterance). Первый тип

речевых единиц делится на 3 подкласса: 1) высказывания, которые обычно сопровождаются только устным ответом: приветствия, обращения, вопросы и т.п. (utterances that are regularly followed by oral responses only); 2) высказывания, реакцией на которые является какое-то действие: команды, просьбы (utterances eliciting action responding); 3) высказывания, требующие от слушателя подтверждения того, что он слушает говорящего и готов поддержать разговор (utterances regularly eliciting conventional signals of attention to continue discourse). Д. Локвуд, П. Фриз, Дж. Коупленд называют «респонсивными» следующие конструкции I am, they are, we are и т.п. [7: 117]. Б. Джонс под респонсивом понимает ответы да, нет и их эквиваленты: The term responsive is adopted as a general label for both yes-no words and their equivalents [9:203].

В работе И. И. Меньшикова общая система респонсивных предложений в русском языке строится как реакция на вопрос (или шире – на предыдущее высказывание) [2; 3].

Респонсивные предложения имеют свою типологию, которая, однако, требует дальнейшего дополнения и разработки применительно к языковой системе английского языка.

Латентный респонсив является наиболее разнообразным по структурным, функциональным и семантическим особенностям по отношению к другим типам респонсивных предложений. Такого рода синтаксические единицы представляют собой реакцию на вопрос или высказывание, которая не предполагает прямого или косвенного ответа, но предоставляет возможность собеседнику самому понять коммуникативную установку говорящего, анализируя высказанную информацию. При этом, латентный респонсив может быть наводящим, т.е. содержащим достаточно информации для собеседника: Everything's closed? – I have seen closed shops, bars and offices; Did you order the pizza? – He did; Bad day? – You can't even imagine, и недетерминированным, анализируя который спрашивающий не получает нужные ему сведения: Do we have a ticket? – Forget about the ticket; But who are these people? – You won't believe it!; What happened in the basement? – Look, it was a long time ago. Спрашивающий, как правило, получает или же косвенный ответ на свой вопрос или хотя бы понимает, что нужной ему информации он не получит. Так, в следующих примерах нет прямого ответа, но он легко угадывается:

1) – “Then you may consider yourself engaged at a salary of ten dollars a week. You may come next Monday morning”.

- “Ten dollars!” – Repeated Dick...

- “Yes, will that be sufficient?”

- “It's more than I can earn” – said Dick, honestly [4:183].

2) - “Do you pay for the bus ticket?”

- “They always check the tickets on the bus” [5]

3) - “You English?” – I asked.

- “I lived there once. I wasn't born there” [8]

В первом из приведенных выше примеров латентным респонсивным предложением “It's more than I can earn” подчеркивается то, что ответ, скорее всего, положительный и более того, спрашиваемый с удовольствием возьмется за работу с указанной оплатой. Анализируя вторую ситуацию, также можно понять, что если собеседник говорит и, главное, знает о том, что билеты на автобус проверяют всегда, то он билет купил. В следующем примере фраза “I lived there once. I wasn't born there” дает нужные говорящему сведения.

В следующих же примерах, с полученной в качестве ответа информации практически невозможно логически вывести ответ на поставленный вопрос:

1) – “What's your business, sir, if I may inquire?” – said Mrs. Mooney.

- “Oh, I am professional!” – said Dick [4:85].

2) – “What could you do?”

- “Sometimes one thing, and sometimes another” [4:51].

3) - “What time is it?”

- “It's time for you to do what I tell you to do”.

В предложенных примерах латентные респонсивные предложения не дают необходимой собеседнику информации и требуют дополнительного уточняющего вопроса. Как, например, в первом случае, скорее всего, нужно будет уточнить, в каком именно деле говорящий считает себя профессионалом и, возможно, даже попросить аргументировать эти слова, привести какие-нибудь факты на этот счет и т.п. За ответным предложением во втором диалоге также может последовать довольно большое количество различных вопросов с целью уточнение того, чем именно занимался тот, кого спрашивают. Кроме того, такая реакция может быть воспринята неоднозначно: спрашивающий, скорее всего, посчитает своего собеседника несерьезным, не имеющим необходимых навыков и не выполнявшим ответственной работы. В третьем примере, реагирующая реплика, возможно, будет продолжена не сколько уточняющими вопросами, столько какими-нибудь поучениями или советами со стороны говорящего.

Лексический материал латентного респонсивного предложения может быть не связанным с лексическим содержанием вопроса или высказывания: “Don't they know there's a storm and we have a runway out of use?” – “We try to tell them, but they don't want to listen. I hear they're holding a meeting tonight to decide what to do next”; “I hear you know all there is to know about snow clearing now” – “I don't need to know much to see that a bad job is being done” [5].

В латентных респонсивных предложениях довольно часто представлена дополнительная информация, указывается на что-то, о чем не спрашивал собеседник или о чем не шла речь в иницилирующей реплике:

- 1) "What building is that?" - he asked with interest.
- "That belongs to my friend A. T. Stewart" - said Dick [4:33];
- 2) "There ain't room for two" - she said looking sourly at Frank.
- "There were two here before" [4:58].
- 3) - "Man named Terry Lennox. You know him, right?"
- "We have a drink together once in a while. He lives in Encino, married money. I've never been there" [8]

Латентный респонсив в диалогической речи, как правило, обусловлен рядом лингвистических и экстралингвистических причин. Часто такого рода синтаксические единицы употребляются, когда необходимо намекнуть на что-то или ненавязчиво высказать по какому-либо поводу свои соображения:

- 1) - "I haven't seen any bill on the Merchant's bank" - said the clerk doggedly.
- "You had better feel in your pockets?"
- "This matter must be investigated"
- В данном случае, предложение «лучше посмотреть в своих карманах» действительно предпочтительнее прямого обвинения в краже, которое потребовало бы представления доказательств. И, кроме того, говорящий намекает на то, что он догадывается о том, что чек находится у клерка.
- 2) - "Is she alone?"
- "One of my men was with her, but he may have left by now. I'm sure she isn't dangerous" [5]
 - 3) - "You have lots of problems demanding your attention," she said bitterly, "and I'm sure they're all more important to you than your wife"
- "Cindy, I really do have to work" [5]

В следующих примерах латентные респонсивные предложения использованы для того, чтобы корректно выразить свое мнение по определенному поводу и вкратце описать сложившуюся ситуацию, тем более, что прямой ответ или формальный ответ да\нет, скорее всего, послужил бы поводом для дальнейших расспросов и продолжения разговора.

Латентные респонсивные предложения довольно часто употребляются как в литературе, так и в бытовой, разговорной речи. Однако, наводящий латентный респонсив, согласно проанализированным примерам диалогов с такого рода реагирующими репликами, встречается чаще недетерминированного. Из 1000 ответных реплик, представляющих собой латентные респонсивные предложения, 637 являются наводящим респонсивом, т.е. вербальной реакцией, не предоставляющей прямого ответа, но дающей возможность определить нужные сведения логически:

- 1) - "Do you go to school?"
- "I'm studying with a private tutor!" - said Dick.
- "Are you? So is my cousin Dick. He's going to college this year. Are you going to college?"
- "Not this year" [4:117].
- 2) - "Was the atmosphere at the meeting good enough?"
- "I think it was too crowded and noisy!"

Таким образом, латентный респонсив представляет собой один из наиболее интересных типов респонсивных предложений, характеризующийся семантической и структурной спецификой, разнообразием лексического материала и широкой сферой функционирования.

Література

1. Ермолаева М. Е. Английский язык в диалогах / М. Е. Ермолаева. - М. : ТК Велби, Изд-во «Проспект», 2006. - 136 с.
2. Меньшиков И.И. Латентный респонсив в современном русском языке / И.И. Меньшиков // Філологічні науки. Збірник наукових праць викладачів факультету/ Упорядник: О. І. Панченко. - Дніпропетровськ : Літограф, 2010. - С. 54-56.
3. Меньшиков И. И. Типология респонсивных предложений в современном русском языке / И. И. Меньшиков // Избранные труды по лингвистике. - Днепропетровск : Новая идеология, 2012. - С. 85-100.
4. Alger Horatio. Ragged Dick or Street life in New York with the Boot-Blacks / Horatio Alger. - New York : Signet classic, 1990. - 186 p.
5. Arthur Hailey. - Electronic resource. - Access: http://english-e-books.net/books/upper-intermediate/Airport-Arthur_Hailey/Airport-Arthur_Hailey.txt
6. Fries. Ch. C. The Structure of English: An Introduction to the Construction of English Sentences / Ch. C. Fries. - London : Longmans, Green and Co., 1957. - 304 p.
7. Functional approaches to language culture and cognition / edited by David G. Lockwood, Peter H. Fries, James E. Copeland. - Michigan state university : John Benjamins B. V., 2000. - 656 p.
8. Jonathan Mantle. - Electronic resource. - Access: http://english-e-books.net/books/advanced/Benetton-Jonathan_Mantle/Benetton-Jonathan_Mantle.txt
9. Jones Bob Morris. The Welsh answering system / Bob Morris Jones. - Berlin : Rotaprint Druck Werner Hidebrand, 1999. - 360 p.
10. Oxford dictionary. - Электронный ресурс. - Режим доступа: <http://www.oxforddictionaries.com/>

УДК 811.131.1

О. С. Червона

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

**Прагматико-комунікативні параметри функціонування дієслівних перифраз
(на матеріалі сучасної італійської мови)**

Червона О.С. Прагматико-комунікативні параметри функціонування дієслівних перифраз (на матеріалі сучасної італійської мови). Цю статтю присвячено дослідженню прагматико-комунікативних параметрів функціонування дієслівних перифраз на матеріалі сучасної італійської мови. Були розглянуті теоретичні засади щодо вивчення теорії мовленнєвого акту та проаналізовані класифікації мовленнєвих актів з огляду на функціонування в них дієслівних перифраз та була досліджена типологія підходів до визначення мовленнєвого акту. Також були проаналізовані комунікативно-прагматичні та емотивно-оцінні параметри дієслівних перифраз італійської мови, що функціонують у складі МА у якості чинника інтенсифікації перлокутивного ефекту та іллокутивної сили МА як найбільш рекурентних та специфічних засобів мовного вираження.

Ключові слова: мовленнєвий акт, комунікативна інтенція, перлокутивний ефект, іллокутивна сила, дієслівні перифрази.

Червона О.С. Прагматико-коммуникативные параметры функционирования глагольных перифраз (на материале современного итальянского языка). Эта статья посвящена изучению прагматико-коммуникативных параметров функционирования глагольных перифраз на материале современного итальянского языка. Были рассмотрены теоретические основы изучения теории речевых актов и проанализированы классификации речевых актов ввиду функционирования в них глагольных перифраз, и была рассмотрена типология подходов к изучению речевого акта. Так же были проанализированы коммуникативно-прагматические и эмотивно-оценочные параметры глагольных перифраз итальянского языка, которые функционируют в составе РА в качестве показателя интенсификации перлокутивного эффекта и иллокутивной силы РА как самых рекуррентных и специфических средств языкового выражения.
Ключевые слова: речевой акт, коммуникативная интенция, перлокутивный эффект, иллокутивная сила, глагольные перифразы.

Chervona O.S. The pragmatic-communicative parameters of the functioning of the verbal periphrasis (on the material of the modern Italian language).

This article is devoted to the study of the pragmatic-communicative parameters of the functioning of the verbal periphrasis on the material of the modern Italian language. Were reviewed the theoretical foundations of the study of the theory of speech acts and analyzed the classifications of the speech acts according to the use of the verbal periphrasis, and the typology of the study of speech act. Were analysed communicative-pragmatic and affective-evaluative parameters of verbal periphrases of Italian that function in composition SA as an index of intensification of perlocutionary effect and elocutionary force of SA as most recurrent and specific means of language expression.

Key words: speech act, communicative intention, perlocutionary effect, illocutionary power, verbal periphrasis.

Інтерес сучасної лінгвістики до проблеми мовленнєвого акту (МА) був зумовлений низкою факторів. Незважаючи на те, що існує ціла низка праць присвячених теорії МА, та на те, що протягом останніх десятиліть теорія МА накопичила значний теоретичний потенціал, який застосовується в лінгвопрагматичі, дискурсології та комунікативній лінгвістиці, поки ще зарано говорити про теорію МА як про завершену наукову концепцію.

Мовленнєвий акт – базова мінімальна одиниця вербальної комунікації; інтенційно та ситуаційно зумовлене, граматично й семантично організоване висловлення, що супроводжується відповідними діями мовця, спрямованими на адресата та його реакцію [7:425].

Ф. С. Бацевич кваліфікує МА як цілеспрямовану мовленнєву дію, що виконується згідно з принципами та правилами мовленнєвої поведінки, що

характерні для певного суспільства; мінімальна одиниця нормативної соціомовленнєвої поведінки, що досліджується в межах прагматичної ситуації, тобто з урахуванням особистостей адресанта й адресата, контексту та ситуації спілкування, специфіки комунікації та її чинників [2:187]. Н. Д. Арутюною мовленнєвий акт визначається як мінімальна основна одиниця мовленнєвого спілкування, в якій реалізується одна комунікативна мета, говорить, і здійснюється вплив на адресата [1].

Останніми роками у лінгвістиці були зроблені спроби проаналізувати МА на матеріалі різних мов з різних теоретичних позицій, з огляду на це, **актуальність** нашого дослідження визначається інтересом сучасної лінгвістики до прагматико-інтенціональної специфіки функціонування мовних одиниць, зокрема, зосередились на функціонуванні у мовленнєвих актах дієслівних перифраз на матеріалі італійської мови. **Об'єктом** нашого дослі-

дження виступають різні типи мовленнєвих актів. **Предметом** нашого дослідження є прагматична сторона мовленнєвих актів з огляду на вживання в них дієслівних перифраз на матеріалі сучасної італійської мови.

Мета роботи полягає в дослідженні комунікативно-прагматичних особливостей функціонування дієслівних перифраз у мовленнєвих актах на матеріалі сучасної італійської мови. Мета визначила вирішення наступних **завдань**: 1) дослідити типологію підходів до визначення мовленнєвого акту та розглянути класифікації МА; 2) проаналізувати комунікативно-прагматичні та емотивно-оцінні параметри дієслівних перифраз італійської мови, що функціонують у складі висловлювань-МА у якості чинника інтенсифікації перлокутивного ефекту та специфічного виміру, іллокутивної сили / функції МА як найбільш рекурентних та специфічних засобів мовного вираження.

Цілісна концепція мовленнєвих актів (МА) була запропонована англійським філософом і логіком, представником неопозитивізму Дж. Остіном, який у посмертно виданій книзі «How to do things with words» 1962 р., що створена на основі його лекцій у Гарварді у 1955 р., розглядав мовлення як знаряддя здійснення цільової установки мовця в діяльнісній ситуації МА [7:727]. Ідеї Дж. Остіна розвивали філософи-аналітики, логіки та прагматики Дж. Серль, П. Строссон, Г.-П. Грайс, Дж. Ліч, Д. Шпербер, лінгвісти А. Вежбицька та М. Нікітін [2:187].

Так, у МА Дж. Остін виділяє три рівня: локутивний, іллокутивний і перлокутивний акти. За Остіном, локуція (локутивний акт) – це побудова фонетично та граматично правильного висловлювання певної мови з певним смислом і референцією, це акт говоріння у сукупності фонетичного, фатичного (лексикалізації та граматикалізації висловлення) та ретичного (смыслепопородження та референтного співвіднесення) компонентів. Він визначає іллокуцію (іллокутивний акт) як втілення у висловлюванні, породжуваному в процесі мовленнєвого акту, певної комунікативної інтенції, комунікативної мети, що надає висловлюванню конкретної спрямованості. Іллокутивний акт вказує на значення пропозиції, що виражається, та на комунікативну мету цього висловлювання. Як зазначає Дж. Остін, іллокуція – це спосіб використання локуції, це, власне, те, заради чого створюється конкретний МА. Перлокуція (перлокутивний акт) – це наслідки впливу іллокутивного акту на конкретного адресата чи аудиторію, наслідки досягнення результату МА, зважаючи на вплив мовця на свідомість та поведінку адресата, які можна окреслити як «виконання наказу», «переляк», «подив», тощо [7:727].

З огляду на вище зазначене, досягнення та стратегічне планування певного перлокутивного ефекту, виступає як інтенційно-свідомий спланований адресантом перебіг комунікації, який можливо деталізувати за ознакою «тип емотивного реагу-

вання отримувача повідомлення». Відомо, що такому суттєвому уточненню ще підлягали усі класифікації фундаторів теорії МА та були створені нові класифікації саме на підставі параметрів перформативності, психологічного стану мовця, постактової інтенції, статусів мовця та його партнера, імпліцитності.

Однією з найдетальніших виступає класифікація німецьких лінгвістів Т. Баллмера та В. Бренненштуля, які поділяють МА за спрямуванням впливу на: зміни у фізичному контексті, ментальному контексті, зміни соціальних станів, мовного контексту. Класифікація містить усі дієслова мовленнєвої діяльності англійської мови, котрі можуть уживатися перформативно. Вона побудована за ієрархічним принципом, який охоплює 24 типізації та 600 категорій, за якими розподілено 4800 дієслів мовленнєвих актів [2:191].

У вітчизняних лінгвістичних студіях найбільш визнаною є класифікація Г. Почепцова [5]. Спираючись на ідеї Дж. Остіна та Дж. Серля, він будує свою класифікацію в рамках лінгвістичної теорії пропозиції, розрізняючи в реченні тісно пов'язані структурний (конструктивний), семантичний і прагматичний аспекти. В центрі уваги висувається комунікативна інтенція, що виступає як комунікативно-інтенціональний зміст речення. Прагматичні типи речень виділяються на основі спільності «ефектів знаків», тобто спільності реакцій адресата. Дослідник виділяв: констатив як твердження факту, промисив як обіцянку, менасив як загрозу, директив як наказ (ін'юнктив) або прохання (реквестив), квеситив як питання [5:64].

В інтерпретації Дж. Серля та Д. Вандервенена зміст іллокутивного акту відбивається в іллокутивній силі / функції, що включає такі компоненти: іллокутивну мету, спосіб її досягнення, інтенсивність, умови пропозитивного змісту, попередні умови, умови щирості, інтенсивність умов щирості [8].

Дослідник В. Богданов також зараховує до компонентів МА мету, засоби її досягнення, *умови досягнення, інтенсифікатори або послаблювачі*, пов'язані з досягненням поставленої мети. Водночас, визначення іллокутивної сили включає параметри, які відображають психологічний стан комунікантів, або в термінах загальної теорії комунікації йдеться про деталізацію блока інтерактивного виміру загальної моделі комунікації за такими параметрами як статусні соціальні ролі, психологічна атмосфера спілкування [3:189].

У зв'язку із зазначеним, аналіз саме цих вузлів багатовимірної моделі комунікації (послаблення / мітигація / підсилення іллокутивних сил, тип емоційного реагування адресата, співвідношення статусних ролей) ми визначили як фокусуючий критерій дослідження особливостей функціонування дієслівних перифраз сучасної італійської мови, які виступають багаторівневими та складноструктуро-

ваними засобами мовного вираження різноманітних типів емоційного реагування адресата та виступають складовою частиною маркерів інтерактивності за параметрами «психологічний стан протікання мовленнєвої взаємодії / специфіка статусних ролей комунікантів».

Поряд з цим, функціонування ДП у висловленні певного МА можливо кваліфікувати як специфічний чинник створення перлокутивного ефекту, як мовний засіб вираження інтенсивності іллокутивної сили / функції, виступаючи водночас вагомим осередком впливу на успішність завершення комунікації з урахуванням різноманітності інтерактивних/статусних, психологічних, культурно-детермінованих, етично-нормативних параметрів, в яку поміщена мовленнєва взаємодія.

Задля цієї мети ми маємо відокремити випадки вживання та функціонування дієслівних перифраз суто у висловленнях/МА, які відрізняються від перформативного речення (від англ. perform – виконувати, робити, здійснювати), яке вводить істинну пропозицію, констатив, яка відповідає діям і намірам мовця. Констатив – тип повідомлення, яке позначає стан речей, констатує факт об'єктивної дійсності. Перформатив – висловлювання, еквівалентне дії, вчинку: *Sto arrivando a casa – Я вже майже дійшов додому*. Де дієслівна перифраза *stare+герундій* виражає дію в процесі її протікання.

Розглянемо більш докладніше особливості функціонування дієслівних перифраз у МА відмінних від констативів. Зазначимо, що Дж. Остін розмежував 5 класів МА за критерієм їх іллокутивної сили: 1) вердиктиви – акти рішення, думки, оцінки, схвалення; 2) екзерситиви (англ. exercise – здійснювати, використовувати, виявляти) – це акти наказу, примусу, попередження, поради, призначення; 3) комісиви (англ. commitment – зобов'язання) – акти обіцянки; 4) бехабітиви (англ. behave – поводитися та habit – звичка) – це акти вибачення, похвали, співчуття, сварки, привітання; 5) експозитиви (англ. exposition – тлумачення, пояснення, опис, показ) – акти ролі висловлення мовця у мовленнєвій взаємодії [4].

Застосовуючи наведену класифікацію до досліджуваного матеріалу, продемонструємо наступне: візьмемо, наприклад, висловлення: *Aveva già fatto parlare di se*. Дієслівна перифраза «fare+Inf.», яка в висловленні виступає в контекстному оточенні з прислівником «già», ми вважаємо нерадикальною версією екзерситиву (примусу), в якому перлокутивний ефект має побудити адресата до симетричної дії (прагматичне значення «спонукання»).

Водночас, з урахування параметрів психологічної атмосфери протікання мовленнєвої взаємодії, цей МА можливо інтерпретувати як перебування адресата у стані коливання / невпевненості, з огля-

ду на що, радикальна версія примусу вважається нами як недоречна. З іншого боку, цей МА можливо кваліфікувати як імпліцитний акт екзерситиву.

Щодо інтерпретації параметру «статусна / соціально зумовлена роль комунікантів», вважаємо доречним зауважити, що функціонування дієслівної перифрази у цьому імпліцитному МА може бути проінтерпретовано як свідомо інтенція пом'якшеної версії примусу з огляду на позицію поваги щодо адресата.

Задля порівняння та підтвердження нашої думки нагадаємо, що «радикальна версія» екзерситиву (примусу) зазвичай виражається дієсловами наказу з вживанням умовного способу (modo congiuntivo) та предикату, що виражається дієслівною лексевою, а не дієслівною конструкцією, тоді як «нерадикальна версія» цього МА у більшості випадків має свій специфічний засіб мовного вираження – дієслівну перифразу. Наприклад: *Vuoi aiutarmi? Non ti sta per costare molto? – Ти не допоможеш мені? Тобі це не дуже важко?* У цьому висловленні-квестиві, який ми також розглядаємо як імпліцитний МА, функціонування ДП вказує на такі параметри інтерактивності як нерівність статусних ролей у перебігу мовленнєвої взаємодії, де свідомо спланований перлокутивний ефект також виключає радикальну версію «примусу», з огляду на те, що він апелює до пресупозиції нормативно-етичного виміру культурних цінностей учасників комунікативної взаємодії.

У якості висновків та прогнозування подальших напрямків дослідження функціонування ДП зазначимо наступне:

1. Запроваджене дослідження комунікативно-прагматичних особливостей функціонування ДП у МА «екзерситивів» відкриває їх потенціал як специфічних мовленнєвих структурно-складних маркерів інтенсифікації / мітигації (пом'якшення) іллокутивних сил всього висловлення. Водночас вживання ДП у висловленні дозволяє їх інтерпретувати у площині інтерактивного виміру мовленнєвої дії, а саме: вимір психологічного стану мовців, їх статусних і соціальних ролей.

2. Було відокремлено випадки вживання та функціонування ДП у висловленнях/МА від їх вживання у перформативному реченні, та вбачаємо дуже перспективним аналіз функціонування ДП у висловленнях-квестивах.

3. Подальше дослідження ДП може розвиватися у напрямку деталізації реконструювання чинників їх контекстного оточення та порівняльного аналізу їх мовної семантики з контекстуально-функціональними (реконструйованими з контекстного оточення) функціональними дискурсивними значеннями.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Речевой акт // Лингвистический энциклопедический словарь / Н. Д. Арутюнова. – М. : Сов. Энциклопедия, 1990. – С. 412–413.
2. Бацевич Ф. С. Основы комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 375 с.
3. Богданов В. В. Речевое общение. Прагматический и семантический аспекты / В. В. Богданов. – Л. : Изд -во ЛГУ, 1990. – 88с.
4. Остин Дж. Слово как действие / Дж. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 7. – С. 23–34.
5. Почепцов Г. Г. Теорія комунікацій / Г. Г. Почепцов. – К. : Видавничий центр "Київський університет", 1999. – 308 с.
6. Радугин А. А. Русский язык и культура речи / А. А. Радугин. – М. : Библионика, 2004. – 257 с.
7. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопдія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2011. – 844 с.
8. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие / Е. А. Селиванова. – К. : Брама, 2004. – 336 с.
9. Серль Дж. Классификация иллокутивных актов // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – 424 с.
10. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика. – Винница : Нова Книга, 2009. – 272 с.

УДК 81'38:801.81:62

В. В. Шабуніна

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського

Мовні доміанти діалогічної організації писемних науково-навчальних текстів

Шабуніна В. В. Мовні доміанти діалогічної організації писемних науково-навчальних текстів.

У статті схарактеризовані окремі жанри писемної форми існування науково-навчального підстилю, визначені комунікативні інтенції автора навчального тексту технічної галузі. Доведено, що основними засобами діалогічної організації науково-навчальних текстів, адресантом яких виступає вчений, є питальні речення, чуже мовлення, супроводжуване оцінкою висловлення, наказовий спосіб дієслів, спонукальні речення як звернення до читача, оцінні мовні засоби, вставні та вставлені слова й конструкції, які містять вказівку на висловлення авторського ставлення до повідомлюваного або мають довідковий характер, а також зіставлення різних поглядів на одну проблему, застосування засобів категорій проспекції та ретроспекції, різних способів акцентування тощо.

Ключові слова: навчальний текст, діалогічність, жанри, науково-навчальний підстиль, комунікативна інтенція, автор, адресат.

Шабуніна В. В. Речевые доминанты диалогической организации письменных научно-учебных текстов.

В статье охарактеризованы отдельные жанры письменной формы существования научно-учебного подстиля, определены коммуникативные интенции автора учебного текста технической отрасли. Подтверждено, что основными средствами диалогической организации научно-учебных текстов, адресантом которых выступает учёный, являются вопросительные предложения, чужая речь, сопровождаемая оценкой высказывания, повелительное наклонение глаголов, побудительные предложения как обращение к читателю, оценочные речевые средства, вводные слова и предложения, вставные конструкции, которые указывают на выражение авторского отношения к сообщаемому или имеют справочный характер, а также противопоставление разных мнений на одну и ту же проблему, применение средств категорий проспекции и ретроспекции, различных способов акцентирования и т.п.

Ключевые слова: учебный текст, диалогичность, жанры, научно-учебный подстиль, коммуникативная интенция, автор, адресат.

Shabunina V. V. Lingual dominants of dialogic organizing of written scientific and educational texts.

Certain genres of written form of scientific and educational substyle existence are characterized in the article; communicative intentions of an author of technical educational texts are defined. It is confirmed that interrogative sentences, another's speech, followed by evaluating of statements, imperative mood, imperative sentences as an appeal to the reader, evaluation verbal means, introductory words and sentences pointing out the expression of the author's attitude to the information, or having a reference only, as well as the opposing different opin

ions on the same issue, using prospection and retrospection categories, diverse means of emphasizing, etc. are the basic means of dialogical organizing of scientific texts, the author of which is a scientist.

Key words: an educational text, dialogicity, genres, scientific and educational substyle, communicative intention, an author, an addressee.

Проблеми наукового стилю та його жанрів аналізувалися в працях О. О. Баженової, Н. В. Данилевської, М. А. Жовтобрюха, М. М. Кожини, М. П. Котюрової, О. В. Михайлової, Н. Ф. Непійводи, Г. С. Онуфрійко, Л. В. Славгородської, Г. І. Соловйової, О. С. Троянської та інших дослідників, але писемні форми науково-навчальних текстів в аспекті діалогічної природи жанрів не були об'єктом спеціального лінгвостилістичного дослідження.

Стаття має на меті поглибити дослідження діалогічної організації наукового навчального тексту, схарактеризувати діалогічну структуру писемного науково-навчального мовлення, визначити мовні доміанти діалогічної організації жанрів, адресантом яких виступає вчений.

Жанрам науково-навчального підстилю властива діалогічність, тобто вияв особистості автора та врахування адресата шляхом використання відповідних мовленнєвих і текстових засобів, а також засобів власне діалогу. Це досягається завдяки адресованості, зверненості текстів до реципієнтів з метою привернення їхньої уваги до важливих фактів і забезпечення в такий спосіб адекватності розуміння тексту та спільності міркувань комунікантів.

Учений чи викладач, виступаючи автором науково-навчального тексту, втілює в ньому комунікативну інтенцію, що забезпечує певну спрямованість висловлення. Згідно зі своєю комунікативною метою, автор визначає прагматичні пресупозиції, мовленнєві стратегії й тактику, організує мовленнєву поведінку, прогнозує процес комунікації. При цьому адресант повинен ураховувати особливості жанрів науково-навчального підстилю.

Окремі з цих жанрів – підручники й навчальні посібники – були проаналізовані в наших попередніх дослідженнях. Розглянемо інші жанри писемної форми реалізації науково-навчального підстилю.

Довідник – упорядкований предметний матеріал, що містить узагальнені, стислі відомості з певних галузей науки [2:309]. Комунікативною інтенцією автора довідника є різнобічна систематична характеристика предмета, його особливостей, ознак, будови; інформування про результати випробування тощо. Домінантами діалогічної організації цього жанру є терміни: *Борштанга* (нім. *Bohrstange*) – металорізальний інструмент у вигляді оправки з закріпленими на ній різцями <...> [1:25]; вставні слова: *Отже, приймається, що паралельні прями перетинаються в нескінченно відда*

леній точці [11:22]; мовні формули для зв'язку частин тексту й забезпечення його оптимального сприйняття: *На рис. 30 зображені висоти h трикутника, паралелограма, конуса <...>* [1:38].

Конспект лекцій – навчальне видання стислого викладу курсу лекцій або окремих розділів навчальної дисципліни [3:15]. Авторською інтенцією є точний, лаконічний, логічний виклад лише найголовнішої інформації в зручній для подальшого використання писемній формі. У конспекті лекцій викладач акцентує увагу на головних проблемах теми та окреслює шляхи їх розв'язання, залучаючи студентів до наукової творчості. Як засоби діалогічної організації автор використовує усталені мовні засоби вираження: множинні означено-особові дієслівні форми теперішнього й майбутнього часу, які об'єднують викладача й студента, наприклад: *Розглянемо рівновагу тіла <...>* [6:7]; зворотні дієслова в пасивних конструкціях на зразок: *Однак значення цих напруг зумовлюється не тільки внутрішніми силовими факторами <...>* [6:20] (хоча такі конструкції є певним відхиленням від граматики-стилістичних норм сучасної української літературної мови); дієслова 3-ої особи множини в узагальнено-особовому значенні без формально вираженого підмета, що вказують адресатові на аксіоматичну істину, закономірність на основі наукових узагальнень чи власного досвіду: *Діаметри ділянок вала визначають за внутрішнім силовим фактором – крутним моментом <...>* [6:27]; показники вираження узагальнення, підсумку попередньої інформації: *Таким чином, епюра напружень у перерізі має лінійну залежність від <...>* [6:34].

Навчальна програма – «навчальне видання, що визначає зміст, обсяг, а також порядок вивчення, викладання певної навчальної дисципліни чи її розділу» [3:15]. У програмі автор зазначає також мету й завдання вивчення навчальної дисципліни, подає список літератури, необхідної для опанування цього предмета. Основними засобами вираження діалогічності є номінативні речення, за допомогою яких автор організує процес сприймання тексту адресатом, поділяє інформацію на основну й допоміжну, реалізує зв'язність викладу: *IV ГАЛЬМІВНІ ВЛАСТИВОСТІ АВТОМОБІЛЯ* [8:5]; інфінітивні речення, які активізують увагу читача, спонукають до дії: *Використовувати основні типи мікропроцесорних комплектів <...>* [9:4].

Методична розробка – результат усебічного, послідовного вивчення, дослідження якого-небудь питання, якоїсь проблеми. У ВНЗ викладач є автором методичних розробок лекцій, практичних і семінарських занять. Основними засобами діалогічної організації методичної розробки лекції є

формулювання її теми й мети; виклад тезового змісту лекції для привернення уваги читача до важливих елементів змісту; контрольні питання для перевірки досягнутого комунікативного впливу; література для залучення студентів до спільної творчості. У методичних розробках лекційних, практичних і семінарських занять автор зазначає, які знання й уміння повинен набути студент, що спрямовує діяльність останнього. Для реалізації своєї інтенції автор використовує дефініції (**Альтернативний текст – це текст, який виводиться замість картинки, якщо <...>**); дієслова на позначення ментальних дій суб'єкта в поєднанні зі словами категорії стану (**Важливо пам'ятати, що назви звукових файлів мають <...>**); дієслова 2-ої особи множини наказового способу (**Вставте в свій файл гіперпосилання <...>**); номінативні речення (**Проектування фреймів**); прості ускладнені речення (**<...> містить опис структури фреймів, складений за допомогою дескрипторів <...>**); питальні речення (**Які теги задають динамічний ефект?**) [7].

Практичний поради́ник – «видання, розраховане на самостійне оволодіння будь-якими виробничо-практичними навичками» [3:14]. Основним способом вираження діалогічності є «розмова» з читачем, прагнення привернути його увагу до змісту повідомлення. Для цього автор використовує колір тексту; рисунки, схеми; іншомовну графіку (**Novell Login v2.50**); спеціальні рубрики (**УВАГА! Пароль повинен містити мінімум 5 символів**); наказовий спосіб дієслова (**<...> введіть в полі Username своє логічне ім'я**); форму інфінітива в значенні наказового способу для підкреслення обов'язковості дотримання певних інструкцій (**вибрати з головного меню пункт Setting**) та ін. [11].

Практикум – «навчальне видання практичних завдань і вправ, що сприяють засвоєнню набутих знань, умінь і навичок» [3:15]. Для актуалізації теоретичних знань студентів автор уміщує в практикум контрольні питання, задачі й лабораторні роботи відповідного тематичного спрямування, а також методичні питання, пов'язані з виконанням комплексних контрольних і курсових розрахункових робіт. Основним способом вираження діалогічності є «розмова» зі своїм другим об'єктивованим «Я», представленим у тексті як самоконтроль. Для підтримання зворотного зв'язку з читачем, реалізації своїх інтенцій автор практикуму використовує такі засоби: субтекст іншої знакової системи: **Визначається r_a за формулою: $r_a = F_a / N_a$** [10:46]; графічні скорочення: **Зокрема, вибірні ланки вхідних кіл (ВК) і підсилювача радіочастоти (ПРЧ) супергетеродинного приймача використовуються для <...>** [5:14]; зворотні дієслова у формі теперішнього часу на зразок: **Резонансні підсилювачі (РП) різняться видом підсилювального елемента (ПЕ), <...>** [5:31]; інфінітивні речення: **Пояснити призначення вхідних кіл радіоприймача <...>** [5:28]; бе

зособові речення: **До недоліків такої схеми можна віднести: <...> погіршення добротності резонансного контуру підсилювача і зниження його вибірності внаслідок шунтування <...>** [5:33]; спонукальні та питальні речення: **Обґрунтуйте доцільність використання схеми <...>** [5:42]; **Чи існує зв'язок між опором бази транзистора і стійкістю РП у схемі із СБ?** [5:43].

Збірник – «зведені до купи і розмішені в певному порядку які-небудь положення, правила, закони і т. ін. **Збірник задач**» [2:442]. Авторською інтенцією при створенні збірника задач є здійснення контролю за знаннями студентів. Це устремління й визначає внутрішню програму мовлення, способи її втілення. Оскільки певні задачі можна розв'язувати кількома способами, то це спонукає читача обрати прийнятний для нього шлях розв'язку. Підвищенню активності адресата, досягненню перлюкутивного ефекту сприяє наявність рисунків, таблиць, схем, графіків, фотографій та ін. За кредитно-модульної системи, яка сьогодні активно розвивається, збірники задач забезпечують самостійну роботу студентів (особливо, якщо в збірнику описано процес розв'язку). Виконуючи вправи, студент використовує набуті теоретичні знання на практиці. Спостерігається своєрідний діалог між теорією та практикою.

Для цього жанру характерні такі мовні домінанти діалогічної організації: виділення слова, словосполучення, речення за допомогою напівжирного шрифту, курсиву, величини літер, розміру шрифту (кегля) тощо; субтекст іншої знакової системи (формули, графіки, таблиці): **Довжину резистивної смужки обчислюють за формулою: $l = K_{\phi} b = 100 \cdot 0,1 = 10 \text{ мм}$** [12:86]; спонукальні речення, які відображають прихований діалог у тексті: **Запропонуйте можливі варіанти паркетування зрізаної поверхні <...>** [4:18]; питальні речення: **Скільки параметрами форми і положення визначається трикутник загального положення?** [4:6]; односкладні інфінітивні речення, які активізують увагу читача, спонукають до дії: **Розрахувати розміри і розробити конструкцію плівкового індуктивного елемента <...>** [12:122]; означено-особові речення, що засвідчують динамічність висловлення: **Через середину E прямої CD проводимо площину, перпендикулярну до прямої CD <...> і знаходимо точку перетину K цієї площини з прямою AB** [4:26]; неозначено-особові речення, які зосереджують увагу адресата на факті: **Розраховують висоту потенціальних бар'єрів переходів база – емітер і база – колектор за виразами <...>** [12:130].

Отже, діалогічність текстів науково-навчального підстилю виявляється у використанні комплексів «питання – відповідь», питальних речень, чужого мовлення, супроводжуваного оцінкою висловлення, наказового способу дієслів, спонукальних речень як звернень до читача, оцінних мов

них засобів, вставних і вставлених слів і конструкцій, які містять вказівку на висловлення авторського ставлення до повідомлюваного або мають довідковий характер, а також у протиставленні різних поглядів на одну проблему, застосуванні засобів категорій проспекції та ретроспекції, різних способів акцентування тощо.

До жанрів писемної форми існування науково-навчального підстилю, автором яких є вчений, викладач, належать також, крім розглянутих, курс

лекцій, хрестоматія, практичний poradник, електронний навчальний посібник, електронний підручник, методичні рекомендації (вказівки) тощо. Аналіз основних ресурсів діалогічної організації цих навчальних текстів стане темою наступної наукової розвідки.

Література

1. Антонович Є. А. Російсько-український словник-довідник з інженерної графіки, дизайну та архітектури : навч. посіб. / Є. А. Антонович, Я. В. Василишин, В. А. Шпільчак. – Львів : Світ, 2001. – 240 с. : іл.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Видання. Основні види. Терміни та визначення : ДСТУ 3017-95 [Електронний ресурс]. – К. : Держстандарт України, 1996. – 47 с. – Режим доступу до ДСТУ : <http://normativ.ucoz.org/load/0-0-0-65-20-23.08.2009>.
4. Збірник задач з інженерної та комп'ютерної графіки : навч. посіб. / В. Є. Михайленко, В. М. Найдиш, А. М. Підкоритов, І. А. Скидан ; за ред. В. Є. Михайленка. – К. : Вища шк., 2003. – 159 с. : іл.
5. Радіоприймальні пристрої. Пристрої приймання та обробки сигналів : лабораторний практикум / С. О. Курков. – Вінниця : ВДТУ, 2002. – 59 с.
6. Литовченко С. О. Прикладна механіка : Конспект лекцій. – Ч. 1 : Основи розрахунків міцнісної надійності елементів конструкцій / С. О. Литовченко, А. М. Пеев. – Кременчук : КДПУ, 2006. – 45 с.
7. Методична розробка на тему «Створення WEB-сторінок» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vpu11.vinnitsa.com/materials.html> – 06.04.2010.
8. Навчальна програма з дисципліни «Експлуатаційні властивості автомобілів і тракторів» для студентів зі спеціальності 6.050503 «Машинобудування». – Кременчук : КДПУ ім. М. Остроградського, 2008. – 8 с.
9. Навчальна програма з дисципліни «Мікропроцесори в електронних апаратах» для студентів зі спеціальності напряму 6.050902 «Радіоелектронні апарати». – Кременчук : КДПУ ім. Михайла Остроградського, 2008. – 8 с.
10. Петрович Й. М. Організація виробництва : практикум / Й. М. Петрович, Г. М. Захарчин, С. О. Буняк. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 336 с.
11. Практичний poradник [Електронний ресурс]. – Режим доступу до poradника : <http://blues.franko.lviv.ua/current/poradnik/proba1.htm> – 06.04.2010.
12. Прищепя М. М. Мікроелектроніка. Елементи мікросхем. Збірник задач : навч. посіб. / М. М. Прищепя, В. П. Погребняк ; за ред. М. М. Прищепи. – К. : Вища шк., 2005. – 167 с. : іл.

УДК 811.133.1

М. Ю. Шевченко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Подія і факт як емпіричні об'єкти дискурсу французької преси

Шевченко М.Ю. Подія і факт як емпіричні об'єкти дискурсу французької преси. У статті розглянуто співвідношення між поняттями події та факту з позицій психолінгвістики, семантики, когнітології, філософії, виділено схожості та відмінності між ними. Також виявлено три типи представлення події у статтях інформувального спрямування сучасної французької преси: у контексті супутніх подій; самоцентровано, у відриві від контексту; у порівнянні з подібними подіями. У заголовках статей подія може бути відображена узагальнено, точно або образно. На основі кількісних підрахунків виявлено найбільш розповсюджений тип представлення події на матеріалі заголовків французьких статей.

Ключові слова: подія, факт, судження, верифікація, стаття інформувального спрямування.

Шевченко М.Ю. Событие и факт как эмпирические объекты дискурса французской прессы. В статье рассмотрено соотношение между понятиями события и факта с позиций психолингвистики, семанти-

ки, когнітології, філософії, виділені сходині та різні черти цих понять. Також виявлені три типи представлення події в статтях з інформаційною доміантою сучасної французької преси: в контексті супутніх подій; в отрыві від контексту; в порівнянні з подібними подіями. В заголовках статей подія може бути представлено обобщено, точно або образно. На основі кількісних підрахунків виявлено найпоширеніший тип представлення події на матеріалі заголовків французьких статей.

Ключевые слова: событие, факт, суждение, верификация, статья с информационной доминантой.

Shevchenko M.Y. Event and fact as empirical objects of the French press discourse. The paper discusses the correlation between the notions of event and fact from the position of psycholinguistics, semantics, cognitive science, philosophy. The similarities and differences between these two notions were singled out. Also there were defined three types of event presentation in the information articles of the modern French media discourse: in the context of the associated events; out of this context; in comparison with the similar events. In the article headlines the event can be presented in a generalized, accurate or figurative way. On basis of quantitative analysis was singled out the most common type of the event presentation on the material of the French press headlines.

Key words: event, fact, proposition, verification, information article.

Події та факти тісно пов'язані між собою у людському розумінні, але їх природа суттєво відрізняється. Питанню вивчення цих двох понять присвятили свої дослідження вчені різних галузей знання, таких як психолінгвістика, семантика, логіка: А. А. Леонтьєв, Н. Д. Арутюнова, З. Вендлер, Л. Вітгенштейн та інші. У даній статті ми спробуємо розмежувати ці два поняття та розглянемо типи представлення події у сучасній французькій пресі.

Висвітленням подій займається переважно інформаційна журналістика. Завдання журналіста-інформатора полягає в тому, щоб оперативно повідомляти аудиторію про найбільш важливі події, їх місце й час. Аналітична журналістика також займається подіями, але тут вони являють собою об'єкт більш поглибленого дослідження, суб'єктивної інтерпретації, коментаря.

Події породжуються певними суспільно-політичними ситуаціями і різними станами суспільства. О. О. Тертичний [6] визначає це явище як точно фіксований в просторі й часі крок в суспільному процесі. Природні явища, катаклізми також є подіями, але для журналістики більш важливі події, що пов'язані з діяльністю людей, і які мають безпосередній вплив на суспільний процес.

У психолінгвістиці подія являє собою пучок певних характеристик чи ознак – істинних суджень. Зміст кожного судження є окремим фактом. Ці судження мають охоплювати усі параметри події, тобто повністю її описувати. Сукупність змістів усіх істинних суджень, яка формує комплексний образ події, А. А. Леонтьєв [5] назвав реальним фактом, а зміст окремо взятого істинного судження про дану подію – вербальним фактом. Вербальний факт не є повним, він істинний, але якщо взяти його окремо, дає неповне, в деяких випадках неправильне уявлення про подію.

За Н. Д. Арутюною [1], головним конститутивним компонентом семантичної структури факту є значення істинності, яке набувається від пропозиції. Від неї факт також наслідуює “семантичну глибину”, тобто рівень занурення в дійсність, кіль-

кість інформації, що повідомляється. Пропозиція окреслює також і межі факту. Нижня межа об'єму факту визначається складом простого речення, верхня – відношенням факту до складного речення. Факт допускає розгортання підрядних, які можуть надати таку об'єктивну інформацію як обставини місця й часу.

Близький зв'язок фактів із дійсністю породжує контамінацію фактів і подій. Це пояснюється тим, що обидва явища не пов'язані з предметною реальністю, не мають часової протяжності, незалежні від агенсу, складають елемент семіотичного контексту [1:181]. Головною відмінною рисою між ними є те, що вони належать до зовсім різних площин. З. Вендлер відмічав приналежність фактів до логічного простору, тоді як події вважав часовими сутностями [2:144]. До того ж, на відміну від подій, факти не можуть бути об'єктом спостереження. Ім'я “факт” орієнтоване на світ знання, тобто на логічний простір, організований координатою істини і хибності, а ім'я “подія” орієнтоване на потік того, що відбувається у реальному просторі й часі. Жодна точково зафіксована подія не співпадає з точкою факту, який їй відповідає, тому що ці точки належать до принципово різних просторів: до життєвого й епістемічного [1:186].

Після того, як подія відбулася, вона розпадається на численні факти, що відповідають її окремим характеристикам. Одна й та ж подія може виступати у формі різних фактів у залежності від того, на чому ми фокусуємо увагу, що вважаємо головним [5:73–74]. У процесі осмислення подія заломлюється в гранях людської свідомості і стає фактами. Тож факт корелює із судженням, а не зі станом дійсності. Людина виокремлює фрагмент дійсності, а в ньому певний аспект, концептуалізує його, структурує по моделі судження, верифікує і тоді отримує факт. Це мав на увазі Л. Вітгенштейн [3], говорячи, що факти у логічному просторі є світ.

А. А. Леонтьєв стверджує, що журналіст описує не саму подію і не її сценарій, а її психічний образ. Він складається з вищевказаних характеристик події. Журналіст відтворює психічний образ події

за допомогою тексту, завдання якого – скласти аналогічний образ цієї події в реципієнта. Але текст, що відповідає цьому образу, може не включати опис деяких складових сценарію події. Журналіст свідомо може опускати певну інформацію, тому що знає, що читач скористується власними фоновими знаннями для того, щоб правильно і повно реконструювати образ події [5].

Т. А. ван Дейк [4:247] розробив подібне поняття моделі ситуації, що є уявленням у пам'яті індивіда його узагальненого досвіду та інформації про певну ситуацію у сприйнятті й трактовці її цим індивідом. Тобто моделі ситуації – це когнітивні репрезентації різноманітних ситуацій в пам'яті окремої людини, її особисті знання як результат попереднього досвіду. Голландський вчений також вважає, що ціллю читання статті в пресі є побудова моделі події, описаної в тексті, або оновлення раніше створеної моделі.

П. Шародо [7] помітив здатність засобів масової інформації надавати надактуальності актуальним подіям як предметам відображення. Це відбувається завдяки прийому фокалізації (procédé de focalisation) і прийому повторення (procédé de répétition ou de récurrence essentialisante).

Прийом фокалізації починає діяти вже з основи "перевернутої інформаційної піраміди" – із заголовку. В ньому подія висувається на перший план, при чому використовується ефект перебільшення (effet de grossissement). Новина таким чином підкреслена і одразу захоплює інформаційний простір, справляючи враження, що тільки вона гідна інтересу, тому що є релевантною.

Іноді певна інформація може повторюватися день у день, або з однієї статті чи замітки в іншу. Повторюваність буває синхронною, коли повідомлення на одну й ту саму тему проходить одночасно в різних засобах масової інформації, і діахронною, коли новинний текст частково або повністю відтворюється одним і тим же засобом масової інформації протягом певного часу. Ця інформація створює ефект уречевлення, матеріалізації (effet de réification). Тобто новина починає існувати в собі, застигає і напевне вписується в пам'ять (пташиний грип, аварія на АЕС Фукусіма-1 у Японії). Така есенціалізація новини спричиняє неможливість сприймати її критично. Таким чином, фокалізуюче мовлення і повторюваність надають надактуального характеру подіям.

Нами було виділено три типи представлення події у статті інформувального спрямування:

1. Подію представлено в контексті супутніх подій:

Plus tôt dans la journée, le ministre du Travail Michel Sapin, dont l'UMP a réclamé la démission et qui a été chahuté lors de la séance de questions à l'As

semblée nationale, avait affirmé que le gouvernement était à «deux doigts» de réussir l'inversion de la courbe. Tout en se gardant de fixer un objectif pour 2014. Lundi, le ministère du Travail avait mis en avant un «net mouvement d'amélioration sur l'année» 2013, notamment pour les jeunes (La Croix. Chômage: l'échec de 2013 acte, le gouvernement parie désormais sur le «pacte». 20.12.2013).

2. Подію представлено самоцентровано, у відриві від контексту будь-яких інших подій:

L'aveu a été concédé à la toute fin de sa visite d'Etat en Turquie, mardi 28 janvier, lors d'une rencontre avec la communauté française d'Istanbul. «Nous n'avons pas réussi en 2013 à faire diminuer le chômage», a simplement lâché François Hollande, lors de son allocution au Palais de France, au lendemain de la publication de chiffres indiquant une augmentation du nombre de chômeurs, toutes catégories confondues, de 22 000 personnes (Le Monde. Chômage: l'aveu d'échec de François Hollande. 20.12.2013).

3. Подію представлено в порівнянні з подібною подією:

Pour l'économiste Philippe Waechter, alors que l'Allemagne et la Grande-Bretagne voient leur situation s'améliorer, «la France reste à la traîne de l'Europe en termes de dynamique de croissance, et donc d'emploi». «Ce n'est pas parce qu'on passe en 2014 que la dynamique va tout à coup devenir plus favorable», dit-il (La Croix. Chômage: l'échec de 2013 acte, le gouvernement parie désormais sur le «pacte». 28.01.2014).

На основі кількісних підрахунків щодо типу представлення тих чи інших подій було отримано наступні результати:

– 44% заголовків узагальнено відображають подію. Наприклад, La Chine est devenue le troisième Etat à explorer la Lune (La Croix. 15.12.2013);

– 40% заголовків точно відображають подію. Як-от, La Chine réussit son premier alunissage (20 minutes. 14.12.2013);

– 16% заголовків образно відображають подію. Наприклад, De la Chine à la Lune (Les Echos. 14.12.2013).

Таким чином, автор статті інформувального спрямування може використовувати різні способи презентації події у заголовку, але перевага надається узагальненому представленню події. Це відбувається тому, що важливо не тільки лаконічно передати суть події, а й одразу ж помістити подію в контекст її значення для суспільства, країни, народу тощо.

Перспектива подальшого дослідження полягає у вивченні способів представлення фактів та подій у статтях аналітичного спрямування.

Література

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений : Оценка. Событие. Факт / Арутюнова Н.Д. — М. : Наука, 1988. — 341 с.
2. Вендлер З. Иллокутивное самоубийство / З. Вендлер // Новое в зарубежной лингвистике / ред. Нина Давидовна Арутюнова, Елена Викторовна Падучева. — Вып. 16 : Лингвистическая прагматика. — М. : Прогресс, 1985. — С. 238—250.
3. Витгенштейн Л. Логико-философский трактат / Л. Витгенштейн; [Пер. с нем. Добронравова и Лахути Д.; общ. ред. и предисл. Асмуса В.Ф.]. — М. : Наука, 1958. — 133 с.
4. Дейк Т. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Дейк Т. ван, Кинч В. ; [пер. с англ. В.В. Петрова]. — М. : Прогресс, 1989. — 312 с.
5. Леонтьев А.А. Психолингвистические особенности языка СМИ / А.А. Леонтьев // Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования : уч. пос. / Отв. ред. М.Н. Володина. — М., 2003. — С. 66—88.
6. Тертычный А.А. Жанры периодической печати : уч. пособие / Тертычный А.А. — М. : Аспект Пресс, 2000. — 310 с.
7. Charaudeau P. Les médias et l'information. L'impossible transparence du discours / Charaudeau P. — Bruxelles : De Boeck-Lina, 2005. — 250 p.
8. La Croix. Chômage: l'échec de 2013 acte, le gouvernement parie désormais sur le «pacte». 20.12.2013. [Эл. ресурс] — Режим доступа : <http://www.la-croix.com>.
9. Le Monde du Jeudi 20 Décembre 2013. Chômage: l'aveu d'échec de François Hollande.
10. La Croix. La Chine est devenue le troisième Etat à explorer la Lune 15.12.2013. [Эл. ресурс] — Режим доступа : <http://www.la-croix.com/Actualite/Monde/La-Chine-est-devenue-le-troisieme-Etat-a-explorer-la-Lune-2013-12-15-1076222>.
11. Les Echos (14.12.2013). De la Chine à la Lune [Эл. ресурс]. — Режим доступа : <http://www.lesechos.fr>.
12. 20 minutes (samedi 14 décembre 2013). La Chine réussit son premier alunissage [Эл. ресурс] — Режим доступа : <http://www.20minutes.fr>.

Актуальні питання сучасного мовознавства: слово – образ – фраза – текст

УДК 81-11 + 81-13

С. В. Вакулєнко

Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди

Співвідношення історії та теорії мовознавства в концепції Валерія Акуленка

Вакулєнко С. В. Співвідношення історії та теорії мовознавства в концепції Валерія Акуленка. Амбіційну програму сполучення історії та теорії мовознавства сформулював у середині 70-х рр. ХХ ст. Р. Сімонє. «Короткий історичний вступ до мовознавства» В. Акуленка (Гавана, 1979) на велику міру мав ті самі концептуальні орієнтири і, крім того, стремів до практичного переведення в життя аналогічної програми. Обидва науковці розглядали історію науки як знаряддя методологічного освідомлення й приділяли пізнавальним процедурам таку саму увагу, як і вервечці теоретичних моделей у мовознавстві та результатам, здобутим за допомогою кожної з них.

Ключові слова: історія мовознавства, теоретичне мовознавство, предмет мовознавства, методологія мовознавства, Валерій Акуленко, Раффаєле Сімонє.

Вакулєнко С. В. Соотношение истории и теории языкознания в концепции Валерия Акуленко. Амбициозную программу объединения истории и теории языкознания сформулировал в середине 70 х гг. ХХ в. Р. Симоне. «Краткое историческое введение в языкознание» В. Акуленко (Гавана, 1979) в значительной степени имело те же концептуальные ориентиры и, кроме того, стремилось к практическому воплощению в жизнь аналогичной программы. Оба ученых рассматривали историю науки как орудие осознания методологических вопросов и уделяли познавательным процедурам такое же внимание, как и последовательности теоретических моделей в языкознании и результатам, полученным при помощи каждой из них.

Ключевые слова: история языкознания, теоретическое языкознание, предмет языкознания, методология языкознания, Валерий Акуленко, Раффаэле Симоне.

Vakulenko S. V. The correlation of linguistic historiography with linguistic theory as conceived of by Valerii Akulenko. R. Simone formulated in the mid-1970s an ambitious programme of integrating linguistic historiography with linguistic theory. V. Akulenko's Breve introducción histórica a la lingüística (La Habana, 1979) largely shared the same conceptual bearings and, moreover, made some steps towards putting a similar programme into practice. Both scholars regarded the history of science as instrumental in attaining better methodological awareness and focussed just as much on cognitive procedures as on the succession of theoretical models in linguistics and on the results achieved by each of them.

Key words: linguistic historiography, theoretical linguistics, object of linguistics, methodology of linguistics, Valerii Akulenko, Raffaele Simone.

В уже далекому 1981 році мені пощастило належати до останнього покоління харківських студентів-філологів, що мали нагоду слухати блискучий курс загального мовознавства від професора Валерія Акуленка. Пам'ятаю, що тоді мене особливо вразило майстерне поєднання лектором у викладі питань історії та теорії мовознавства. Усіма барвами в нього вигравали, зокрема, ідеї Фердінанда де Сосюра, з яких він виводив плідні висновки для сучасної методології лінгвістичних студій. Моє власне пізніше професійне зацікавлення історією мовознавства на велику міру зумовлене саме впливом лекцій В. Акуленка, що з них я виніс тверде

переконання про невіддільність теорії нашої науки від її історії.

Значно пізніше мені на очі навернулася примітна стаття відомого італійського автора Раффаєле Сімонє «Лінгвістична теорія та історія мовознавства» [18]. У її основі лежала доповідь, подана автором спільно з Ніно Дацці на VII міжнародну конференцію «Теорія та історія мовознавчих студій» (Рим, 1973 р.). У пояснювальній примітці Р. Сімонє застерігав: «Друкована доповідь доглибно різниться від виголошеної усно на конференції. Поштовх до такого докорінного її перероблення дали, власливо, деякі завваги, висунуті учасниками обговорення [...] мушу додатково наголосити, що в моєму випадку саме обговорення спонукало мене пере-

глянути первісно висловлені позиції” [18:111, прим.].

Питання взаємин між теорією та історією мовознавства, вочевидь, не залишило байдужими учасників тієї конференції. Його тодішню актуальність підкреслює й той факт, що того самого року цю розвідку в дещо скороченому французькому перекладі вмістив на своїх сторінках авторитетний міжнародний журнал «Гісториографія лінгвістика» [19].

Перебіг думок Р. Сімонє можна стисло переказати таким чином. Праці з історії мовознавства переважно пишуть не професійні історики науки, а професійні мовознавці (теоретики або й практики). Їхню мотивацію Р. Сімонє вбачає в прагненні визначитися з засадами своєї наукової діяльності: “[...] коли відносно пізно вишталтувана дисципліна, лише віднедавна (супроти інших) визнавана за повноправну наукову галузь, починає досліджувати власну історію, то є знак, що вона опиняється перед потребою доглибного себеусвідомлення” [18:112; пор. 19:354].

Із приводу пізнього постановня мовознавчої науки – на відміну від граматичного мистецтва – можна згадати бодай слова Якуба Ханделя, автора першої книжки з загальної історії мовознавства, виданої на українських теренах: “Справжнім відкривачем і фундатором нової дисципліни – порівняльного мовознавства, – творцем лінгвістики новітньої, наукової в повному сенсі цього слова, повсюдно визнають Франца Бопу. За дату народження порівняльного мовознавства, зокрема індоєвропейського, тобто порівняльної граматики індоєвропейських мов, ми беремо дату виходу друком вікопомної Бопової праці «Про систему дієвідміни санскритської мови в порівнянні з мовами грецькою, латинською, перською та германською». З’явилася ця зовсім непоказна, радше скромна обсягом, зате багата змістом і задумом Бопова студія 1816 р. у Франкфурті-на-Майні. Авторіві тоді виповнилося заледве 25 років, тож мав він вік, у якому геніальним людям здебільшого чи, принаймні, часто притаманно створювати свої епохальні праці” [14:63–64].

Якщо пристати на цей погляд, то наступного року мовознавство має святкувати своє двохсотріччя – вік і справді молодечий як на наукову дисципліну. Видана 1935 р., Ханделева книжка була лише третьою з черги спробою дати систематичний і всеохопний виклад історії науки про мову. Перед нею вийшли друком дві праці пера данських авторів: «Історія мовознавства: короткий огляд її головних етапів» Вільгельма Томсена (1902) та «Огляд історії мовознавства з особливою увагою до історичної фонетики» Гольгера Педерсена (1916) [20; 16]. Відтоді, звісно, підстави говорити про самовизначення наукової дисципліни вже виникають, хоча посправжньому множитися дослідження з історії мовознавства почали щойно в другій половині ХХ ст.

Притому, однак, засадничу хибу багатьох із-поміж цих праць Р. Сімонє вбачав у поверховості викладу, який часто сходить на встановлення ерархії між засновниками, винахідниками, попередниками, продовжувачами та под.¹ [18:117, 136–137; 19:356, 367–368] або – в ліпшому разі – на перелік послідовних теоретичних моделей [18:116–118; 19:355–356]. Не тільки в історії мовознавства, а й в історії науки взагалі він відзначав хибну тенденцію до легковаження самої природи відповідної дисципліни та до відриву історії від сучасного стану досліджень [18:115].

В оперті на ідеї Жана П’яже, Карла Попера та Томаса Куна автор наполягав на тому, що історія науки мусить зосереджуватися не лише на прикінцевих результатах досліджень, а й на особливостях пізнавальних процесів, що вможливили здобуття цих результатів [18:115; 19:355]. Звідси випливає його розуміння співвідношення між минулим і майбутнім у розвитку науки: “[...] історія науки не є зовнішнім доважком до відповідної науки; вона становить її посутню частину, оскільки [...], увиразнюючи не лише послідовність моделей, а й низку взаємозалежностей між моделями та дослідним матеріалом, тобто пізнавальні процеси, що завдяки ним дисципліна розвивається, вона може й безпосередньо сприяти подальшому поступові самої науки” [18:116; пор. 19:355].

З усього цього випливає дослідницька програма, що її Р. Сімонє пропонував 1975 р.: “[...] якщо ми хочемо, щоб історія мовознавства реально сприяла розвитку мовознавчої теорії та загалом знання про мову, треба перетворити її на історію науки, тобто проникнути глибше за поверхову послідовність моделей” [18:117; пор. 19:356].

Розвиваючи сосюрівське протиставлення дослідного матеріалу (*matière*; *materia*) та предмета (*objet*; *oggetto*) мовознавства [10:16–30], Р. Сімонє наголошував на неоднаковості понять “факти” (*fatti*) та “дані” (*evidenze*) з погляду науки. Якщо “усі факти² мовної діяльності людини” складають дослідний матеріал мовознавства [10:16], то до рангу “даних” потрапляють лише ті факти, що їх береться пояснити науковець у рамках відповідної теоретичної моделі, тобто факти вибрані, релевантні з погляду тієї чи тієї дослідницької парадигми [18:124; 19:361].

Здавалося б, досліджує мовознавча наука завжди ту саму сукупність даних, відому під налічкою “мова”; однак насправді за цим терміном ховаються зовсім різні тямки в таких лінгвістів, як Ф. де Сосюр, Леонард Блумфілд, Зеліг Гаріс чи Ноем Чомскі. Історія мовознавства здатна оприявнити посутні

¹ В українській традиції типовим виявом такого підходу буває питання про те, хто з науковців кого “випередив” [2:327; пор. 3: 76, 83].

² У французькому першовзорі – *manifestations* [17:20], тобто ‘прояви’.

відмінності в розумінні мови різними авторами в різні часи й таким чином вирішально сприяти усуненню непорозумінь у загальній мовній теорії, яка часом може набувати зовсім різної будови [18:120; 19:357].

Уже Сосюр, зрештою, дуже добре здавав собі з цього справу, наполягаючи: “Предмет аж ніяк не передує точці зору на себе; навпаки, можна сказати, що саме точка зору й створює свій предмет, ба й годі передбачити наперед, що один зі способів розгляду певного факту матиме першенство чи переваги над іншими” [17:23]³.

На думку Р. Сімоне, ця Сосюрова теза дістала вельми вдале продовження в інтерпретації російського радянського психолінгвіста Алексея Леонтьєва: “[...] предмет науки є категорія історично мінлива. Інакше кажучи, той самий об’єкт тієї самої науки може бути зінтерпретований нею по-різному на різних історичних етапах її розвитку. Тож конфігурація предмета науки залежить не лише від властивостей об’єкта, а й від точки зору науки в той чи той момент. А що точку зору, своєю чергою, визначають, з одного боку, той шлях, що його ця наука пройшла, а з другого – ті конкретні завдання, що стоять перед наукою в певний момент” [11:17].

На відміну від Ф. де Сосюра, в якого тямки “дослідний матеріал”, “предмет” і “точка зору” зринають у суто епістемологічному контексті, А. Леонтьєв долучає до їх розгляду ще й історичний вимір, визнаючи не саму лише мінливість предмета, а й мінливість точок зору. На цій підставі Р. Сімоне пропонує власне бачення чинників, що вкупі призводять до формулювання певної теорії (трактованої ним як система взаємозв’язаних тверджень на пояснення певної сукупності даних) [18:125; 19:361]. Пізнавальні процеси, пов’язані з прийняттям певної точки зору, визначають добір сукупності релевантних даних із нескінченного розмаїття фактів; відтак теорія (теоретична модель), сформульована за допомогою певних пізнавальних процедур, опрацьовує ці дані й обертає їх сукупність на впорядковану систему, творячи водночас предмет науки, співвідносний із відповідною моделлю. З-поміж епістемічних чинників на перебіг пізнавальних процесів мають вплив досягнутий попередньо стан мовознавства, а також стан наук, споріднених із ним або тих наук, що на них мовознавство взурується, та, нарешті, місце мовознавства в загальній системі наук, узятих і концептуально, й інституціонально. Усе це можна внаочнити схемою:



При тому Р. Сімоне звертає увагу й на роль позаепістемічних чинників, що впливають і на формування сукупності даних, і на пізнавальні процеси, й на вироблення теоретичної моделі [18:125; 19:362]; коло них, вочевидь, мала б заходжуватися доти ще не викшталтувана “соціологія мовознавства” [18:140; 19:370].

Таке розуміння історії мовознавства вможливує критичне поцінування доробку того чи того автора як із погляду зроблених ним відкриттів (на площині фактів), так і з погляду внесених ним новацій (на площині теоретичних моделей).

Практичний висновок, що його дійшов Р. Сімоне на підставі цих міркувань, полягав у визнанні потреби сполучити між собою лінгвістичну історіографію та фаховий вишкіл мовознавців [18:140, 145; 19:370, 371–372]. Нагальність цього завдання він обгрунтовував “причиною кінцевою”: “[...] історія мовознавства [...] покликана не лише встановлювати, хто й коли відкрив котресь явище чи запропонував якусь теорію, але й подавати щось на кшталт мапи чи типології відкриттів і новацій, а також пізнавальних процесів, що ведуть від перших до других; тобто вона детально відтворює шляхи, якими певне явище може стимулювати формування тямок і теорій. Цінність іздобутих таким чином знань – не лише у зв’язку з минулим, а й в орієнтації серед проблем сьогодення: маючи добре вироблену типологію здобутків і недопрацьованих мовознавства, лінгвістіві легше буде обирати власні методи досліджень [...]” [18:141; 19:370].

Та в 1975 р. така історія мовознавства являла собою хіба що desideratum; Р. Сімоне неодноразово підкреслював, що лише пропонує дослідницьку програму [18:112, 117, 120, 140; 19:353, 356, 358, 369–370], і водночас критично ставився до наявної наукової продукції в цій галузі (за винятком дрібки сосюрорознавчих студій Рудольфа Енглера, Робера Годеля чи Тулліо Де Мауро). Створення загальної історії мовознавства, що наближалася б до бажаної моделі, мислилося ним як завдання на майбутнє.

Навряд чи потім італійському авторові колинебудь потрапляла в руки невеличка (на 64 сторінки тексту) книжечка авторства Валерія Акуленка під назвою «Короткий історичний вступ до мовознавства». Видана 1979 р. на соціалістичній Кубі еспанською мовою, вона не мала помітного

³ В українському виданні «Курсу» переклад цього речення не зовсім доладний [пор. 10:18].

міжнародного поширення. У Європі, за даними електронних каталогів, її можна знайти лише в університетських бібліотеках провінційного еспанського Касереса та німецького Ляйпціга (саме з другої мені й пощастило отримати її цифрову фотокопію)⁴. Історію її появи викладено в стислому авторському передньому слові. В основі тексту лежать конспекти лекцій, прочитаних 1978 р. на курсах підвищення кваліфікації викладачів при Гаванському вищому педагогічному інституті чужих мов (чим зумовлено стилістичні особливості викладу, а також неповноту тематичного спектру та брак посилань і бібліографії). Лекції читано російською мовою; еспанський переклад їх виконала Ана Вакулюк, а стилістичне редагування взяла на себе проф. Роза Антіч. У перекладі інколи трапляються певні недолатності та недогляди; не завжди коректно застосовано мовознавчу термінологію. Наприклад, у викладі теоретичних поглядів Вільгельма фон Гумбольдта зринає термін *cuadro nacional del mundo* [13:19], очевидний дослівний переклад рос. *национальная картина мира*; тим часом в еспаномовній традиції цю Гумбольдтову тямку заведено передавати висловом *concepción del mundo* [15:2, 58, 243]. Та все ж загалом текст підготовано до друку досить дбайливо; він мав ознайомлювати кубинських студентів з основними етапами розвитку науки про мову, як їх трактувало мовознавство “марксистсько-ленінське” [13:1].

Від самого початку автор підкреслив, що його книжка замислена як складова частина курсу загального мовознавства, оприлюднення якого теж планувалося [13:1], але не було переведене в дійсність. В Україні таке поєднання двох аспектів було, зрештою, рідко звичайною: вже Михайло Калинович, автор першого в нас систематичного курсу «Вступ до мовознавства», що вийшов друком [6], плекав був намір доповнити його другою частиною, куди серед іншого мав увійти й нарис історії мовознавства [4:16]. Для Григорія Удовиченка було само собою зрозумілим, що курс загального мовознавства “складається з трьох частин: історії лінгвістичних учень, теоретичних проблем мовознавства і методів лінгвістичного дослідження” [12:3]. Щоправда, перша праця, в якій декларовану єдність мовної теорії та історії мовознавства спробовано якось ізреалізувати на практиці, з’явилася в Україні аж 2008 р.; це підручник «Нариси загального мовознавства» Григорія та Світлани Кириченків і Алли Супрун, що його перша частина має назву «Мова, її будова та функції в суспільстві», а друга – «Основні етапи розвитку науки про мову» [7; 8].

У коротенькій кубинській книжці В. Акуленка впадає в очі очевидний перегук із багатьма ідеями, що їх незадовго перед тим висловив був Р. Сімон. Виклад починається з запитання: “Заради чого ми

вивчаємо історію тієї чи тієї науки? Чи лише для того, щоб засвоїти імена наших попередників і скласти пошанівок усім науковцям або науковим школам за їхній внесок у науку?” [13:3].

Хоча й це справа корисна та потрібна, відповідь має бути заперечною, бо історія науки такими завданнями не вичерпується. В. Акуленко так характеризував уже панівну на той час думку з цього приводу: “Сьогодні загально визнаним є той факт, що лише на історичному підґрунті можна глибоко зрозуміти сучасні проблеми та передбачити ті, що можуть виникнути в подальшому розвитку науки” [13:3].

Конкретний приклад подано, зокрема, в його статті 2002 р., де йдеться про спадщину В. фон Гумбольдта й Олександра Потебні. Про неї В. Акуленко зазначав: “[...] цінність концепцій таких мислителів полягає саме в тому, що, виникнувши у межах науки свого часу, їхні ідеї значною мірою переросли ці межі й виявилися спрямованими у майбутнє. Цим пояснюється можливість і необхідність щоразу нового прочитання їхніх творів у зв’язку з новими завданнями, що їх життя ставить перед філологією, мовознавством та іншими суміжними дисциплінами” [1:3]. Говорячи про двотисячні роки, В. Акуленко відзначив у цей період стрімке нагромадження новітніх теорій, зміну наукових парадигм і методів, жорстоку конкуренцію різних шкіл у мовознавстві, зрощення лінгвістики з іншими науками. На його думку, загальнотеоретичним поглядам О. Потебні в цих обставинах (а вони тривають і дотепер) слід признати особливу вартість, бо вони можуть служити дороговказом у теоретичних і методологічних пошуках [1:3].

У «Короткому історичному вступі до мовознавства», виданому на соціалістичній Кубі автором із соціалістичного Радянського Союзу, не бракувало посилань на марксистсько-ленінську філософію [13, с. 4, 48, 54, 56] та її класиків [13:3, 39]. Та все ж ця данина часові мало вплинула на речовий характер викладу в засадничих наукових питаннях. Навіть “марксистське мовознавство” – а цей термін ізринає в книжці [13:55] – не подається як абсолютний вершок у розвитку науки. В. Акуленко категорично стверджував: “Ніколи не можна вважати, що певна теорія або методологія є досконалою та що нею вже закінчився розвиток відповідної науки⁵. Крім того, всяку нову теорію чи метод треба вивчати в їхньому середовищі та в зв’язку з іншими

⁴ Завдяки допомозі Олесі Лазаренко

⁵ Інакше, наприклад, у Казана Гагкаева: “[...] завданням курсу є критика всіх антинаукових, ідеалістичних теорій і висновків реакційних мовознавців минулого, критика їхніх хибних побудов, що могли служити джерелом для різного гатунку помилок і відхилень від правильного шляху розвитку лінгвістичних досліджень” [3, с. 6]; “[...] були накреслені шляхи дальшого розвитку радянського мовознавства на єдино науковій основі марксизму-ленінізму” [3, с. 141].

наявними теоріями. Зрештою, історія мовознавства показує, що розвиток цієї науки [...] щільно пов'язаний з розвитком її філософського підґрунтя, з новими теоретичними та практичними завданнями, які ставить суспільство” [13:4].

У переліку чинників розвитку мовознавства, поданому В. Акуленком, попри відмінності в термінології, прозирають певні паралелі з концепцією Р. Сімоні: “Мовознавство, подібно до всякої науки, обумовлюється такими чинниками: мета науки, її методологія, брана широко, філософічно; її загальні наукові засади; методи дослідження, стосовані в межах самої науки; її співвідношення з іншими науками” [13:4].

Під впливом названих чинників мовознавство постійно змінюється з плином часу; і знов-таки в суголоссі з Р. Сімоні (та А. Леонт'євим) автор посібника наголошував: “[...] навіть така підставова для мовознавства тямка, як "мова", тлумачиться порізному не лише в різні епохи, а й у різних новітніх наукових школах” [13:3].

Загальний розвиток науки про мову В. Акуленко поділив на три великі етапи: 1) від античності до XVIII ст.; 2) від зламу XVIII–XIX ст. до 30-х рр. XX ст.; 3) сучасний [13:5]. Таким чином, В. Акуленко не погоджувався з протиставленням донаукового та власне наукового періодів в історії мовознавства, як його подано, приміром, у книжці Я. Ханделя [пор. вище], де за вододіл править факт започаткування історико-порівняльного методу. На думку В. Акуленка, немає підстав легковажити тривалий розвиток рефлексії над мовою до XIX ст., бо це збіднює наші можливості критичного розгляду практикованих і в новітній науці методів і підходів. Саме цю ваду він закидав “усім дотеперішнім курсам” історії мовознавства [13:4]⁶.

Заради справедливості завважмо, що принаймні в українському контексті його критика не була цілком слушною, адже в обох наявних під ту пору посібниках з історії мовознавства, виданих в УРСР: «Курсі лекцій з історії мовознавства» Казана Гагкаєва [3]⁷ та в «Короткому огляді історії мовознавства» Броніслава Кобилянського [9], – виклад починається з часів стародавнього світу. Інша річ, що обидві ці публікації обмежувалися тим, що його Р. Сімоні назвав “поверховою послідовністю моде-

лей”, й не містили спроб винести з давнього досвіду якусь научку для сьогодення.

Наотмість В. Акуленко вдавався інколи до сміливих зіставлень крізь епохи. Приміром, стисло оповівши про постання грецької граматики в Александрії та Пергамі в II–I ст. до Р. Х., автор завважив: для нас вона цікава тим, що послужила основою для пізнішого розвитку граматики латинської, яка, своєю чергою, лежить у підґрунті граматики усіх новітніх європейських мов. У такий спосіб виникла модель для опису всіх мов, що пізніше стали предметом дослідження. З одного боку, йшлося про безперечний поступ у студіях над мовою; з другого боку, цей підхід ніс із собою неабияку небезпеку, а саме – “накинення іншій мові явищ, яких у ній немає” [13:10]. Неадекватність такої схеми роботи особливо вочевиднилася, коли з європейських мов, досить подібних між собою, науковці перейшли до дослідження інших. У своєму висновку з цього приводу В. Акуленко перекинув місточок між періодами: “Проблема полягає в тому, що [...] ця схема й надалі містила в прихованому вигляді євроцентризм, а то є одна з найбільших небезпек, які можуть загрозувати всякій науці: абсолютизувати притаманне лише одній частині землі й намагатися крізь призму цього явища витлумачити решту явищ в усьому світі. Поява американського дескриптивізму на третьому етапі була відповіддю на це вже в часи сьогодення” [13:10].

Утім і американським дескриптивістам адресовано закид: вони хоча й уживали терміни “мова” й “мовлення”, та не розрізняли елементів першої та другого, розглядаючи їх у тій самій площині. Тут симпатії В. Акуленко очевидно були на боці європейських структуралістів, теоретично ліпше вишколених [13:46].

Це логічно підводить нас до питання про оцінку В. Акуленком поглядів Ф. де Сосюра, фундатора структурного підходу до мови. Р. Сімоні вбачав у цій постаті напрочуд вдалий об'єкт дослідження для істориків мовознавства, бо Сосюр неминуче спонукає заходжуватися коло засадничих теоретичних проблем цієї науки [18:139; 19:369]; притому його концептуальну спадщину одні оцінюють як справжню революцію, другі – як систематизацію чужих думок, треті – як переспів давно відомого за допомогою химерної нової термінології [18:137; 19:368]. В. Акуленко однозначно належав до першого табору: для нього «Курс загальної лінгвістики» “спричинив революцію в загальній мовній теорії та започаткував третій етап у розвитку мовознавства” [13:37]. Якщо інші українські автори підручників з історії мовознавства, визнаючи загалом позитивну роль Сосюра, водночас закидали йому й “порочні” позиції, як-от антиісторизм (тобто відрив синхронії від діахронії) та – особливо – дематеріалізацію мови як цілості [9:98] та мовного знака зокрема [12:123], то В. Акуленко радше наголошував на його безперечних здобутках [13:37] і

⁶ Цю тезу В. Акуленко, вочевидь, повторював за Владіміром Звєгінцевим [5:7], хоча той не подавав вичерпного переліку праць з історії мовознавства, відбувшися побіжною згадкою про короткі огляди Вільгельма Томсена та Бертольда Дельбрюка [5:3].

⁷ Арітон Врачіу в рецензії на посібник К. Гагкаєва добачав одну з важливих заслуг автора в тому, що він, на відміну від попередників, не обмежився викладом поглядів на мову Ф. Боппа, В. фон Гумбольдта, Августа Шляйхера, Ф. де Сосюра, а охопив аналізом доробок індійських, китайських і арабських науковців від давнини до сьогодення [21:269].

намагався творчо розвинути далі його ідеї. Скажімо, розглядаючи сучасні напрямки мовознавства, він ізгадав сосюрівське визначення його предмета як “мови, досліджуваної в собі і для себе” [10:291] і тут-таки вточнив, що воно звучує діапазон завдань цієї науки, який конче має бути доповнений аналізом “людського порозуміння та ролі мови в ньому” [13:47].

Окрім Ф. де Сосюра, В. Акуленко ставився з помітною прихильністю до одного мовознавця, тим-таки Сосюром гостро критикованого [10:290], – Августа Шляйхера. У короткій Акуленковій книжці доробкові А. Шляйхера відведено три сторінки [13:21–23] – більше, ніж багатьом іншим. Привертає до себе увагу загальна характеристика В. Акуленком історичного місця цього дослідника: “Я сказав би, не знаю, чи дуже резонно, що вплив Шляйхера на мовознавство, полягав не в тому, що він зробив, а в тому, про що він змусив міркувати всіх інших мовознавців. Його ідеї були напрочуд потужним стимулятором, і його послідовники, дарма що вони здебільшого виявилися дуже невдячними до свого вчителя, змогли ці ідеї розвинути” [13:23]. Тут головний притиск зроблено не на відриттях, новаціях чи моделях, що ними ми завдячуємо А. Шляйхерові, а на самому пізнавальному процесі, без урахування якого годі написати історію мовознавства, що проникала б під суто фактографічну поверхню.

Коли брати соціологічний аспект наукової діяльності, то саме нагальними потребами суспільства В. Акуленко пояснював підвищену увагу до питань мовного вноормування в Радянському Союзі. Одним із наслідків цього став бурхливий розвиток функціональної стилістики – нової дисципліни, що в ній сполучилися здобутки Празького лінгвістичного гуртка та ідеї О. Потебні, підхоплені пізніше Вла-

діміром Віноградовим [13:40–41]. Цим пояснюється та химерна з погляду історії науки обставина, що функціональна стилістика англійської мови зародилася не в Великій Британії, а в Радянському Союзі [13:50].

Охопивши своїм історичним оглядом і найновіші на той час наукові школи та напрями, В. Акуленко завершив виклад схемою поділу сучасного мовознавства, що є результатом тривалого розвитку цієї дисципліни:

сучасна лінгвістика (в цілому – макролінгвістика)	унутрішня лінгвістика, або мікролінгвістика соціолінгвістика етнолінгвістика психолінгвістика інтерлінгвістика [13:64].
---	---

Далі для нього вже починався терен іншої галузі – мовної теорії, яка мала бути розглянута в особному виданні. На жаль, цим планам не судилося здійснитися.

Попри скромний фізичний обсяг «Короткого історичного вступу до мовознавства» авторства В. Акуленка, ця книжка вирізняється на тлі інших подібних публікацій не лише задекларованою, а й чітко дотримуваною настановою на плідне використання фактів історії науки як елемента формування дослідницької свідомості. Хоча автор її найімовірніше не мав нагоди зазізнатися з розглянутою вище розвідкою Р. Сімоне, висунута в цій останній програма була водночас і його програмою. Ба більше – є всі підстави стверджувати, що він зробив і перші кроки до її реалізації. В українській науковій літературі (та й не тільки в українській) студій подібного гатунку ще й дотепер гостро бракує.

Література

1. Акуленко В. Проблеми двомовності, перекладу та мовних контактів у контексті наукової спадщини О. Потебні / В. Акуленко // Наукова спадщина О. О. Потебні в контексті сучасності. – К., 2002. – С. 3–9.
2. Вакуленко С. Потебня без вакууму навколо. [Рец.:] Aumüller M. Innere Form und Poetizität: Die Theorie Alexander Potebnjas in ihrem begriffsgeschichtlichen Kontext. – Frankfurt am Main; Berlin; Bern: Bruxelles; New York; Oxford; Wien: Peter Lang, 2005. – 284 S. / С. Вакуленко // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. – 2009. – Т. 13. – С. 324–338.
3. Гагкаев К. Е. Курс лекцій по истории языкознания / К. Е. Гагкаев. – Одесса : ОГУ им. И.И. Мечникова, 1957. – 155 с.
4. Жлуктенко Ю. О. Михайло Якович Калинович / Ю. О. Жлуктенко. – К.: Наукова думка, 1991. – 76 с.
5. Звегинцев В. А. История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях / В. А. Звегинцев. – М.: Просвещение, 1964. – Ч. I. – 467 с.
6. Калинович М. Я. Вступ до мовознавства: Курс лекцій, читаних у Київському державному університеті в 1938 – 39 навчальному році / М. Я. Калинович. – К.: Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, 1940. – Вип. 1. – 110 с.
7. Кириченко Г. С. Нариси загального мовознавства / Г. С. Кириченко, С. В. Кириченко, А. П. Супрун. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2008. – Ч. 1: Мова, її будова та функції в суспільстві. – 168 с.
8. Кириченко Г. С. Нариси загального мовознавства / Г. С. Кириченко, С. В. Кириченко, А. П. Супрун. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2008. – Ч. 2: Основні етапи розвитку науки про мову. – 220 с.
9. Кобилянський Б. В. Короткий огляд історії мовознавства / Б. В. Кобилянський. – К.: Радянська школа, 1964. – 155 с.

10. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / Ф. де Сосюр; переклали з французької А. Корнійчук, К. Тищенко. – К.: Основи, 1998. – 324 с.
11. Теория речевой деятельности. (Проблемы психолингвистики) / Ответственный редактор А. А. Леонтьев. – М.: Наука, 1968. – 272 с.
12. Удовиченко Г. М. Загальне мовознавство: Історія лінгвістичних учень / Г. М. Удовиченко. – К.: Вища школа, 1980. – 216 с.
13. Akulenko V. V. Breve introducción histórica a la lingüística / V. V. Akulenko. – La Habana: Editorial Pueblo y Educación, 1979. – 65 p.
14. Handel J. Dzieje językoznawstwa / J. Handel. – Lwów: Nakładem Filomaty, 1935. – 262 s.
15. Humboldt W. von. Sobre la diversidad de la estructura del lenguaje humano y su influencia sobre el desarrollo espiritual de la humanidad / W. von Humboldt; traducción y prólogo de A. Agud. – Barcelona: Anthropos; Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia, 1990. – 435 p.
16. Pedersen H. Et blik på sprogvidenskabens historie: med saerligt hensyn til det historiske studium av sprogets lyd / H. Pedersen. – København: Gad, 1916. – 120 s.
17. Saussure F. de. Cours de linguistique générale. – Lausanne; Paris: Payot, 1916. – 336 p.
18. Simone R. Teoria linguistica e storia della linguistica / R. Simone // Teoria e storia degli studi linguistici: Atti del Settimo Convegno Internazionale di Studi, Roma, 2–3 giugno 1973 / A cura di U. Vignuzzi, G. Ruggiero, R. Simone. – Roma: Bulzoni, 1975. – P. 111–150.
19. Simone R. Théorie et histoire de la linguistique / R. Simone // Historiographia Linguistica. – 1975. – Vol. 2, no. 3. – P. 353–378.
20. Thomsen V. Sprogvidenskabens historie: en kortfattet fremstilling af dens hovedpunkter / V. Thomsen. – Kjøbenhavn: Gad, 1902. – 108 s.
21. Vraciu A. [Rec.:] K. E. Gagkaev. Курс лекцій по истории языкознания (Curs de istorie a lingvisticii), Odesa, 1957, 155 pagini / A. Vraciu // Studii și cercetări științifice: Filologie. – 1960. – An. XI, fasc. 2. – P. 266–271.

УДК 811.161.2'367.622'366.54

Т. В. Фунікова

Національний аерокосмічний університет ім. М.С.Жуковського «ХАІ»

**Становлення парадигми давального, орудного та місцевого відмінків іменників чоловічого роду в українській літературній мові XVII ст.
(на матеріалі «Синопису» та «Хроніки» Ф.Софоновича)**

Фунікова Т. В. Становлення парадигми давального, орудного та місцевого відмінків іменників чоловічого роду в українській літературній мові XVII ст. (на матеріалі «Синопису» та «Хроніки» Ф.Софоновича). У статті проаналізовано давальний, орудний та місцевий відмінки іменників чоловічого роду в літописних пам'ятках XVII ст. «Синописі» та «Хроніці» Ф. Софоновича в контексті української літературної мови XVII ст.

Виявлено як архаїчні, так і нові форми іменників у літописах, що властиві сучасній українській літературній мові. Встановлено, що система іменника, відображена в «Синописі» та «Хроніці» Ф. Софоновича, є перехідним етапом від системи іменника староукраїнської доби до системи іменника сучасної української літературної мови, бо, зберігаючи архаїчні форми (стародавні флексії, залишки форм двоїни тощо), вже поповнюється і багатьма новими формами (флексії -ові, -ам, -ами, -ах), властивими сучасній українській літературній мові.

Ключові слова: система іменника, українська літературна мова XVII ст., церковнослов'янська мова, історична морфологія, флексія, словозміна, давальний відмінок, місцевий відмінок.

Фунікова Т. В. Становление флексий дательного, творительного и предложного падежей существительных мужского рода в украинском литературном языке XVII в. (на материале «Синописа» и «Хроники» Ф. Софоновича). Статья посвящена анализу дательного, творительного и предложного падежей системы существительного в летописных памятниках XVII в. «Синописе» и «Хронике» Ф. Софоновича в контексте украинского литературного языка XVII в. В работе выявлены как архаические, так и новые формы существительных в летописях, которые характерны для современного украинского литературного языка.

Исследование показало, что система существительного в языке «Синописа» и «Хроники» Ф. Софоновича является переходным этапом от системы существительного староукраинской эпохи к системе существительного современного украинского литературного языка. Сохраняя архаические формы (ста-

рые флексии, остатки форм двойственного числа и т.д.), система существительного уже пополняется и новыми формами (флекси́и –ові, -ам, -ами, -ах), характерными для современного украинского литературного языка.

Ключевые слова: система существительного, украинский литературный язык XVII в., церковнославянский язык, историческая морфология, флексия, словоизменение, дателный падеж, предложный падеж.

Phunikova T.V. Dative and prepositional cases of nouns of the masculine in the Ukrainian literary language of the XVII th century (on the basis of «Synopsis» and «Chronicle» of Ph. Sophonovich). The article is based on the historical materials. This investigation is dedicated to the analysis of dative and prepositional cases of the noun system in «Synopsis» and «Chronicle» by Ph. Sophonovich, annalistic monuments of the XVII th century, in the context of the Ukrainian literary language of the XVII th century.

In this work both archaic and new forms of nouns in chronicles which are typical for the modern Ukrainian literary language are revealed. On the basis of the investigation it is concluded that the noun system in the language of «Synopsis» and «Chronicle» by Ph. Sophonovich is a phase of transition from noun system of Old Ukrainian period to noun system of modern Ukrainian literary language. There is established that the noun system in «Synopsis», on the one hand, keeps many archaic forms, many old inflexions and, on the other hand, includes different new forms (new inflexions, forms of plural number, etc.).

Key words: noun system, Ukrainian literary language of the XVII th century, Church Slavonic language, historical morphology, inflexion, world-changing, the dative case, the prepositional case.

Грунтовне дослідження парадигми іменників чоловічого роду в українській літературній мові XVII ст., зокрема форм давального, орудного та місцевого відмінків, є досить актуальним в історичній морфології [3; 9; 11]. Важливим науковим завданням дослідників морфології є вивчення закінчень, з'ясування питання про походження флексії -у місцевого відмінка, аналіз систем флексій орудного, місцевого та давального відмінків іменників, співвідношення архаїчних та нових флексій вищезазначених відмінків протягом історичного розвитку мови, оскільки думки науковців щодо цього різні, а також з'ясування причин появи нових флексій -ами, -ах на місці старих в орудному та місцевому відмінках множини [4; 5; 8].

Морфологічні особливості окремих пам'яток XVII ст., зокрема орудний, давальний та місцевий відмінки іменників досліджували І. Керницький [10], А. Свашенко [14] та ін., але граматична система «Синопису» та «Хроніки» Ф. Софоновича (XVII ст.) взагалі ще не була предметом окремих досліджень мовознавців. Тому мета нашої статті – певною мірою заповнити зазначену лауну в історичній морфології, проаналізувати старі та виявити нові форми орудного, місцевого і давального відмінків однини та множини іменників чоловічого роду, властиві сучасній українській літературній мові, дослідити систему флексій вищезазначених відмінків іменників чоловічого роду, з'ясувати походження Ъ у зазначеному закінченні, дослідити систему флексій місцевого відмінка однини, а також давального та місцевого відмінків множини іменників чоловічого роду в українській літературній мові XVII ст. на матеріалі «Синопису» та «Хроніки» Ф. Софоновича.

Під час вивчення давального відмінка найбільшу увагу дослідників привертало питання появи Ъ у закінченні -овЪ (-евЪ).

Флексія -ови, що була властива первісно іменникам давньої й-основи і належала до невеликого за обсягом класу слів, починає поширюватися і на

іменники ѡ-основи, які спочатку мали закінчення -у (-ю). Флексія ж -еви (Ъ) є новацією і утворилася з флексії -ови після м'яких приголосних, тобто за зразком братомъ –конемъ стали можливі братови –коневи.

Думки науковців щодо цього досить різні.

Наприклад, Є. Т. Будде гадає, що Ъ в закінченні -овЪ запозичене з місцевого відмінка однини іменників чоловічого роду з основою на -ѡ. Свою думку він мотивує тим, що в українській мові дуже часто вживається давальний відмінок замість місцевого. Оскільки давальний відмінок типу синови взяв на себе функції місцевого, то і запозичив від нього Ъ, і таким чином постала форма сыновЪ [3:231].

Як уважає Г. А. Ільїнський, форми типу суповѣ і супові однаково правомірні й однаково давні. Споконвічним закінченням давального відмінка однини, за словами Г. А. Ільїнського, був дифтонг аі, який на слов'янському ґрунті дав -Ъ, і дифтонг еі, який на слов'янському ґрунті дав -и. Так постали форми суповѣ (ěsai) і супові (i<ei) [9: 227-230]. На думку інших (П. Бузука [4:66], С. Смаль-Стоцького [11: 45], О. І. Соболевського [16: 8]) це Ъ запозичене від давального відмінка однини іменників жіночого роду з основою на -а (сестрЪ, женЪ). Ми вважаємо, що правильним є останнє твердження про появу Ъ під впливом давального відмінка однини іменників жіночого роду твердої групи (ā-основи) типу водЪ, женЪ, хоча цікавим видається також припущення акад. Л. А. Булаховського про акцентологічний фактор, який зумовив появу

голосного -і [5:279].

У староукраїнських пам'ятках XVII ст. найпоширенішою флексією давального відмінка однини іменників чоловічого роду є флексія -у, менш поширеними (переважно в іменниках-назвах істот) є форми з -ові.

Ймовірно, такий розподіл флексій пов'язаний з їх походженням, адже флексія -у була властива великому класові слів, отже, вона й домінувала.

Дослідники мови староукраїнських пам'яток В. Курашкевич, І. Керницький зазначають, що в українських пам'ятках вже з XIV-XV ст. закінчення давального відмінка однини -ові// -у мають виразно відмінне територіальне поширення. У грамотах північних територій відзначено лише закінчення -у(-ю), а в галицьких грамотах поряд із закінченням -у(-ю) виступає закінчення -ови (-еви, -еви), яке властиве не лише назвам осіб, але також, хоч і рідше, назвам неістот (пожитковий, записовий) [11: 41]

Продуктивність варіювання форм давального відмінка однини іменників чоловічого роду з плурином часу зазнавала змін. У пам'ятках XVII ст. на вибір закінчення -ові мала вплив тенденція до формальної диференціації родового й давального відмінків іменників чоловічого роду однини.

Панівною флексією давального відмінка однини іменників чоловічого роду в «Синописі» є флексія -у(-ю), властива первісно іменникам давніх *ō, jō*-основ, наприклад: *Иде Владимиръ къ Киеву* [Син.: 25]; *Возвратившеся к Днепру* [Син.: 121] тощо.

У «Хроніці» Ф. Софоновича теж переважає закінчення -у(-ю): *брату своєму* [Хр. Соф.: 86] та ін.

Закінчення -ови (-еви), властиве південно-західним говорам, та -евѣ (=еви),

притаманне сучасній українській літературній мові, в обох аналізованих літописах трапляється рідше і тільки у назвах осіб: *сродникови* [Син.: 15]; *Глѣбови* [Син.: 65].

Як зауважує І. Матвійс, стосовно староукраїнської літературної мови не було якихось строгих нормалізаційних настанов, тому сьогодні в багатьох випадках не маємо змоги встановити, які мовні елементи сприймалися на той час як діалектизми [12:15]. Отже, подібні мовні явища можна вважати такими, які співвідносні з особливостями сучасних українських говорів. На думку П. Житецького, у староукраїнській літературній мові протягом усього XVII ст. переважають фонетичні і морфологічні риси західних і північних українських говорів [7:114]. Слід зазначити, що морфологічні відмінності між діалектами досить часто зумовлені особливостями діалектної фонетики [1:9]. У давальному відмінку аналізованих нами пам'яток знаходимо морфологічні риси, більше співвідносні з північними говорами (флексія -у, -ю), а флексія -ови, -еви, властива південно-західним говорам, вживається в досліджуваних літописах ще значно рідше і тільки від назв осіб. Відомо, що південно-західні говори зберігають найбільше архаїчних рис [1:9]. Отже, цілком імовірно, що написання -ови, -еви засвідчують фонетично відмінну від сучасної літературної норми флексію, яка є органічним продовженням давнього закінчення -ови і яка переважає сьогодні в південно-західних діалектах [2: 96]. Однак ми не можемо категорично стверджувати про ті чи інші діалектні риси «Синопису» та «Хроніки»

Ф. Софоновича через, по-перше, неусталеність правопису пам'яток і, по-друге, через те, що, наприклад, мова «Синопису» має більше книжну архаїчну церковнослов'янську основу, ніж живомовну, властиву народним говорам, про що свідчать архаїчні флексії багатьох відмінків.

Отже, від назв осіб у «Синописі» та «Хроніці» Ф. Софоновича може вживатися як флексія -у(-ю), так і флексія -ови(-еви), причому переважає флексія -у(-ю), властива північним говорам. Іноді, коли поряд стоять два іменники чоловічого роду в давальному відмінку, то один з них може мати закінчення -ови(-еви), а другий – -у(-ю), щоб досягти милозвучності, наприклад: *къ веву Конрату* [Хр. Соф.: 142].

Отже, у мові «Синопису» та «Хроніці» Ф. Софоновича панівною флексією в давальному відмінку однини чоловічого роду є -у(-ю). Серед флексій -ови (-еви) та -евѣ у «Синописі» частіше вживається -ови(-еви), а флексія -евѣ з -і (графічно Ѣ), що властива сучасній українській літературній мові, є новацією і трапляється ще рідко. У виданні «Синопису» за 1680 р. від іменників *сродникъ* і *Олегу* маємо закінчення -ови: *сродникови* [Син.: 15]; *Олгови* [Син.: 15], а у виданні за 1768 р., що вийшло в Росії, закінчення -ови замінено закінченням -у під впливом російської мови:

Таким чином, специфічні риси української мови в пізніх виданнях «Синопису» поступово вилучалися, що відображало офіційну політику тогочасної Московської держави.

У «Хроніці» Ф. Софоновича закінчення -евѣ взагалі ще не зафіксовано.

Орудний відмінок однини у досліджуваних пам'ятках має флексії -омъ(-емъ): *огнемъ* [Син., с. 120].

Місцевий відмінок однини іменників чоловічого роду утворюється в аналізованих літописах за допомогою таких флексій:

1) -і (графічно Ѣ) для твердих основ з обов'язковим чергуванням задньязыкових *г, к, х* перед -і (графічно Ѣ) із *з', ц', с'* та -и (у «Хроніці»), наприклад: *о постризѣ* [Хр. Соф.: 156]; в *лузѣ Днепрокомѣ* [Хр. Соф.: 122]; *В Великомѣ Новѣгородѣ* [Хр. Соф.: 58]; *въ постѣ* [Син.: 105] та ін.

2) -у для твердих основ (для м'яких основ графічно -ю), наприклад:

Въ бою[Син.: 182] тощо.

Флексія -у(-ю) найчастіше трапляється у структурах з прийменниками «в», «по», рідше «на». Як відомо, такі форми властиві багатьом південно-західним говорам [13:127].

3) стара флексія -и та нова -і (графічно Ѣ) для м'яких основ:

при князѣ [Син.: 21]; *въ Коростенѣ* [Син.: 18]; *w конѣ* [Син.: 16]; *въ Коростени* [Син.: 28]; *при семь князѣ* [Хр. Соф.: 68];

4) флексія -е тільки в «Хроніці» під впливом російської мови:

в Києве [Хр. Соф.: 105].

Отже, нове закінчення -і в м'якій групі (графічно Ъ), яке є специфічною ознакою української мови, в «Синописі» вже переважає, а в «Хроніці» вживається тільки нове закінчення, а не старе -и. Флексія -і фонетично розвинулася з -Ъ, яке виникло під впливом іменників твердої групи.

Причиною наявності цих різних флексій є руйнування в історії мови старого поділу за основами й організація нової системи відмінювання іменників за родовим принципом, унаслідок чого іменники давніх ђ- та й- основ починають змішуватися, й іменники колишніх ђ-, јѡ- основ набувають поряд із флексіями -Ъ, -и ще й -у (-ю) за аналогією до іменників ј-основи (при князю [Син.: 180]; на бою [Син.: 31]; по совѣту [Син.: 22]), а іменники з колишніми детермінативами -ј поряд із первісною флексією -у набувають під впливом іменників ѡ-основи закінчення -Ъ (>і) (на версѣ [Син.: 86]).

Як бачимо, закінчення -у запанувало за незначними винятками в основах на задньоязиковий приголосний (можливо, щоб «уникнути чергування г, к, х перед -Ъ із з', ц', с'») [11:49]: по шелегу [Син.: 50]; вѣ патерику [Син.: 88]. Але цікавим видається також припущення Л. А. Булаховського про вплив іменників ј (ъ)-основи, тим більше, що цей тип іменників відігравав особливо велике значення у становленні саме української парадигми [5:280]. Як і в сучасній українській мові, воно виступає в іменниках із суфіксами -ик, -ок, -ко та в основах із збігом приголосних: на пригорку [Син.: 19]; вѣ Изборску [Син.: 24]; в Смоленску [Син.: 105] та ін.

Крім того, флексія -у охопила й ряд іменників з основою на інший приголосний, у першу чергу в конструкціях із прийменником по, а також при та ін., наприклад: по приговору [Син.: 18]; по роду [Син.: 9]; по совѣту [Син.: 22]; при гетману [Син.: 201].

Історичні та діалектологічні дослідження свідчать, що в конструкціях з прийменником по з просторовим значенням у давніх слов'янських мовах уживався давальний [8: 86]. Як слушно зазначає В. Топоров, «особливо показовими в цьому відношенні є українські та білоруські дані, які дають можливість детально простежити шлях розвитку від повної переваги давального при прийменниках по в цьому значенні через період співіснування обох конструкцій до остаточної перемоги локатива при цьому прийменнику. В українській і білоруській мовах до XV ст. немає більш-менш надійних прикладів локатива з прийменником по в значенні місця, в XV ст. вони поодинокі, в XVI ст. рідко зустрічаються в білоруській і частіше в українській. Лише в XVII ст. вони стають звичайними, хоча надалі конкуренція з давальним тривала, а в говорах триває і тепер» [17: 167]. Однак, якщо прийменник

по виступає у значенні «після», тоді маємо закінчення -і (графічно Ъ), наприклад:

по потоцѣ [Син.: 167]; по трудѣ [Син.: 18]. Та-

ким чином, небезпідставним є міркування, що форми на -у з прийменником по генетично є давальним відмінком [11: 49].

Отже, можна стверджувати, що незавершеність процесу витворення системи флексій місцевого відмінка однини іменників другої відміни спричинялася до функціонування кількох паралельних флексій: при ... бояринѣ и князѣ Іоаннѣ [Син.: 178] пор. з: при ... боярину и князю Григорию [Син.: 180]; в Києвѣ [Хр. Соф.: 60] та в Києве [Хр. Соф.: 62] (-е з'являється під впливом російської мови); в мосоку [Син.: 7] – видання 1680 р. пор. з: о мосохѣ [Син.: 12] – видання 1768 р. (СПб) (У виданні 1768 р. флексією -у замінено флексією -Ъ під впливом російської мови, в якій у зазначеному відмінку немає закінчення -у). Ці флексії свідчать про те, що на той час ці форми ще не були унормованими. У XVII ст. ще не існувало таких чітких норм і розмежувань, як у сучасній українській літературній мові.

Давальний відмінок множини іменників чоловічого роду в мові «Синопису» має старе закінчення -омѣ для твердих основ і -емѣ для м'яких основ, наприклад: къ отцемѣ [Син.: 64]; татаромѣ [Син.: 78], а у виданні 1768 р. (СПб) зафіксовано форму татарамѣ [Син.: 131].

Отже, в «Синописі» (1680 р.) в давальному відмінку множини іменників чоловічого роду збереглося ще давнє закінчення -омѣ, -емѣ.

У виданні 1768 р. вже з'являються й нові форми давального відмінка множини з флексією -амѣ (-ямѣ): къ монастырямѣ [Син.: 107]; самодержцамѣ [Син.: 92]; къ славянамѣ [Син.: 18]; къ скифамѣ или татарамѣ [Син.: 7], але у виданні 1680 р. вживається тільки архаїчна флексія -омѣ (-емѣ): къ скидомѣ, ѣли татаромѣ [Син.: 13] тощо.

Виникнення закінчення -ам (також -ами, -ах) О. І. Соболевський відносить на XIII ст. і пояснює його впливом іменників жіночого роду з основою на -а [15: 177]. Іншого погляду дотримується О. О. Шахматов, який гадає, що витіснення старого закінчення новим почалося з давального відмінка в словах середнього роду. Цьому сприяли форми називного та знахідного відмінків множини на -а [18: 196-197]. Його погляди поділяє Л. А. Булаховський [6: 17].

Однак сам О. О. Шахматов пізніше змінює свою думку і розв'язує це питання по-новому. Першим відмінком, який змінив старе закінчення новим, був не давальний, а орудний відмінок. Це було викликано тим, що форма орудного відмінка множини з основою на -ѡ (дворы) збігалася з формами знахідного та називного відмінків множини (дворы). Щоб уникнути омонімічності, з'явилося нове закінчення -ами. Нове закінчення в словах ѡ-основ підтримувалося характерним для цього відмінка

закінченням -ми в іменниках чоловічого роду ї та й-основ. Природно, що воно перейшло потім і в середній рід. За аналогією до орудного відмінка множини перейшли також нові закінчення -ам, -ах і в давальний та місцевий відмінки множини [19: 277].

Б. Унбегаун припускає, що нові закінчення -ам, -ами, -ах з'явилися в іменниках чоловічого роду з основою на -о під впливом іменників чоловічого роду з основою на -а типу староста, слуга [11: 60]. І. М. Керницький уважає, що нові закінчення першими набули іменники середнього роду [11: 60].

В українській мові процес витіснення флексій -ом, -ем флексіями -ам (-ям) завершується лише в першій чверті XVIII ст. [13: 137]. Принаймні у XVII ст. випадки вживання флексій -ам (-ям) в українських пам'ятках, зокрема і в «Хроніці» Ф. Софоновича, нечисленні: полякамъ [Хр. Соф.: 209].

Орудний відмінок множини іменників чоловічого роду в аналізованих літописах, як і в інших пам'ятках XVII століття, має переважно нове закінчення -ами, -ями : дарами [Син.: 16].

Місцевий відмінок множини іменників чоловічого роду в «Синописі» ще досить часто зберігає давнє закінчення δ -основ -ѣхъ, а також -ехъ, властиве первісно іменникам з основою на ї, наприклад: въ шлемѣхъ [Син.: 87]; о кнѣзехъ [Син.: 1] тощо.

У літописі вживаються також форми місцевого відмінка множини з новим закінченням -ахъ (-яхъ): о наслѣдникахъ [Син.: 1]; в постах [Син.: 105]; вопрошаху о послахъ своихъ [Син.: 30] та ін. Те, що в «Синописі» більше архаїчних флексій -ехъ, -ѣхъ (42 ім.), ніж нових -ахъ (-яхъ) (35 ім.), в той час, як у др. п. XVII ст. нове закінчення -ахъ (-яхъ) стає вже панівним [13:143], свідчить про церковнослов'янський характер мови літопису.

У мові «Хроніки» Ф. Софоновича нова флексія -ахъ (-яхъ) уже переважає:

и на вятичахъ ..., и на кривичахъ [Хр. Соф.: 57]; на удѣлахъ своихъ [Хр. Соф.: 58]; в таборахъ [Хр. Соф.: 100].

Тому наявність паралельних флексій від одних і тих же іменників в одній і тій же пам'ятці XVII ст. (в тих півночних краях [Хр. Соф.: 58] - на півночних краях [Хр. Соф.: 56]) або «навіть у тому самому реченні є незаперечним свідченням загальної тенденції, початок якої сягає ще давньоукраїнської доби, до витіснення флексій -ѣхъ(-ехъ) флексією -ахъ (-яхъ), - тенденції до уніфікації флексій і в місцевому відмінку множини, як і в орудному та давальному відмінку множини [13 :143].

Аналіз форм давального, орудного та місцевого відмінків однини і множини іменників у «Синописі» та «Хроніці» Ф. Софоновича дозволяє зробити загальний висновок про те, що ці форми в досліджуваних пам'ятках у цілому відповідають нормам сучасної української літературної мови, хоча літописи ще зберігають також окремі старі флексії іменників.

У наступних дослідженнях доцільно буде зупинитися на аналізі флексій інших відмінків іменників чоловічого, жіночого та середнього родів у цих літописах, а також іменникової парадигми ще не вивчених пам'яток XVII ст., що допоможе простежити рівень відповідності системи словозміни іменників аналізованих пам'яток нормам сучасної української літературної мови.

Умовні скорочення

Син. – Синопис. – К.: Друк. Києво-Печерської Лаври, 1680. -130с.

Хр. Соф. – Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх | [упоряд.: Ю. А. Мицик, В. М. Кравченко]. – К., 1992. – 336 с.

Література

1. Бевзенко С. П. Відмінності української діалектної мови на морфологічному рівні / С. П. Бевзенко // Українська діалектна морфологія. – К.: Наук. думка, 1969. – С. 5-13.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К.: Наук. думка, 1980.
3. Будде Е. Т. Лекції по истории русского языка / Е. Т. Будде. – Казань, 1907. – 254 с.
4. Бузук П. Нарис історії української мови / П. Бузук. – Мінськ, 1926 – 96 с.
5. Булаховський Л. А. Вибрані праці. Українська мова / Л. А. Булаховський // Вибрані праці : 5 т. – К.: Наукова думка, 1977. т.2. – 1977. – 631 с.
6. Булаховський Л. А. Грамматическая индукция в славянском склонении / Л. А. Булаховський // Вопросы языкознания. – 1956. - №4. – С. 17-24.
7. Житецький П. М. Нарис літературної історії української мови в XVII в. / П. М. Житецький. – Львів, 1941. – С. 114.
8. Жовтобрюх М. А. Морфологічна будова сучасної української мови / Жовтобрюх М. А., Вихованець І. Р., Грищенко А. П. – К.: Наук. думка, 1975. – 208 с.
9. Ільїнський Г. А. Закінчення -ові в давальному відмінку однини в українській мові / Г. А. Ільїнський // Збірник комісії для дослідження історії української мови. – К., 1931. – Т.1. – С. 61-76.
10. Керницький І. М. Морфологічні особливості мови «Війтівських книг» XVI-XVII ст. / І. М. Керницький // Дослідження і матеріали з української мови. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – Т. 5. – С. 90-111.
11. Керницький І. М. Система словозміни в українській мові / І. М. Керницький . – К.: Наук. думка, 1967. – 288 с.

12. Матвіяс І. Г. Українська літературна мова і територіальні діалекти в їх взаємодії на різних історичних етапах / І. Г. Матвіяс // Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами. – К. Наук. думка, 1977. – С. 5 – 30.
13. Самійленко С. П. Нариси з історичної морфології української мови / С. П. Самійленко. – К.: Рад. шк., 1964. – ч.1. – 234 с.
14. Свашенко А. О. Мова «Кролевецької ратушної книги» др. пол. XVII-п. п. XVIII ст.: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / Свашенко А. О. – Х., 1968. – 435 с.
15. Соболевский А. И. Лекции по истории русского языка / А. И. Соболевский. – М.: Тип. ун-та, 1907. – 309 с.
16. Соболевский А. И. Очерки по истории русского языка / А. И. Соболевский. – К., 1884. – С. 8.
17. Топоров В. Н. Локатив в славянских языках. / В. Н. Топоров. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 379 с.
18. Шахматов А. А. Исследование о языке новгородских грамот XIII-XIV вв. / А. А. Шахматов // Исследования по русскому языку. – СПб., 1885 – 1886. – Т. 1. – С. 131-285.
19. Шахматов А. А. Историческая морфология русского языка. А. А. Шахматов. – М.: Учпедгиз, 1957. – 400 с.

УДК 811'111:070:004.738.5

O. I. Yehorova, V. V. Stepanov

Sumy State University

Analyzing the Frame Model of MAIDAN-concept (Case Study of British Internet-Media Corpus)

Егорова О.І., Степанов В.В. Аналіз моделі фрейм-концепту МАЙДАН (на матеріалі корпусу британських інтернет-ЗМІ). У пропонованій статті здійснюється спроба моделювання фреймової репрезентації концепту МАЙДАН, який вивчається з позицій його каузативної та контактної взаємодії з супутнім концептом ВЛАДА. Пропоноване моделювання базується на матеріалі дискурсу британських інтернет-ЗМІ та розгортається у ракурсі чотирьох базових фреймів (предметного, акціонального, компаративного та ідентифікаційного). Поряд з широким поняттям «фрейм» вводяться поняття «фрейм-сценарій» та «фрейм-план», аналізуються їх відмінності та обґрунтовується статус досліджуваного концепту МАЙДАН.

Ключові слова: фрейм, концепт, Майдан, слот, пропозиція, корпус.

Егорова О.И., Степанов В.В. Анализ модели фрейм-концепта МАЙДАН (на материале корпуса британских интернет-СМИ). В данной статье предпринимается попытка моделирования фреймовой репрезентации концепта МАЙДАН, изучаемого с позиций его каузативного и контактного взаимодействия с сопутствующим концептом ВЛАСТЬ. Предлагаемое моделирование базируется на материале дискурса британских интернет-СМИ и раскрывается в ракурсе четырёх базовых фреймов (предметного, акционального, компаративного и идентификационного). Наряду с широким понятием «фрейм» вводятся понятия «фрейм-сценарий» и «фрейм-план», анализируются их отличия и обосновывается статус исследуемого концепта МАЙДАН.

Ключові слова: фрейм, концепт, Майдан, слот, пропозиция, корпус.

Yehorova O.I., Stepanov V.V. Analyzing the Frame Model of MAIDAN-concept (Case Study of British Internet-Media Corpus). The current study represents an attempt to build a model of frame representation of MAIDAN-concept which is analyzed in terms of its cause and contact interactions with its concomitant concept GOVERNMENT. The model relies on the discourse material of British Internet mass media and is represented from the perspective of four basic frames (Thing, Action, Comparison and Identification Frames). Along with the broad notion of "frame", the article considers the notions of "frame-script" and "frame-plan", highlights their deviations, and defines the status of the analyzed concept MAIDAN.

Key words: frame, concept, Maidan, slot, proposition, corpus.

The times of Chomskian linguistics, where language competence (Saussurean "langue") prevails over language performance (Saussurean "parole"), went by and linguistics has again turned its face to empiricism rather than rationality and introspection.³⁶

One of the landmarks on this way was set by Ch. Fillmore [3] who introduced the concept of

"interpretive frame" that structures human knowledge in terms of semantics of understanding ("U-semantics") as opposed to the semantics of truth ("T-semantics"). Frame semantics — an approach to conceptual modeling frequently applied to present-day cognitive research, — is based on the use of propositional models for structuring our knowledge.

In this paper we follow V. Evans et al. in recognizing (after Ch. Fillmore) semantic frame as

a schematization of experience (a knowledge structure), which is represented at the conceptual level, and held in long-term memory. The frame relates the elements and entities associated with a particular culturally embedded scene from human experience. Thus, a word cannot be understood independently of the frame with which it is associated [2: 9–10].

The article considers one of the topical social concepts of the modern Ukrainian history — the concept of Maidan. It also reveals the degree of concept’s reconstruction in the British linguoculture.

The content of MAIDAN-concept is analyzed and based on the corpus of British Internet mass media. We regard any corpus of mass media texts as a source of information about standardized language behavior that is typical for the language carriers of a particular linguoculture at a certain time period. The corpus arranged for the current research comprises articles retrieved from the top British media websites covering political events in Ukraine since November 2013 till March 2014: BBC News [6], Daily Mail Online [7], The Guardian [8], The Independent [9], and The Telegraph [10].

Corpus-based approach is extremely helpful in dealing with frame modeling of concepts, particularly considering such type of conceptual organization as frame. In contrast to a classical frame, defined by M. Minsky as “a data structure for representing a stereotype situation” [4: 212], frame script represents a type of operational inference schema describing an appropriate predetermined, stereotyped and well-known sequence of events in a particular context which are built of slots and requirements about their possible filling [5: 41]. Alongside, R. Schank and R. Abelson introduce the notion of plan that helps explicate some non-stereotypical goal-oriented situations: “a plan is made up of general information about how actors

achieve goals” [5: 70]. Therefore, among the objectives of this study there is a need to identify the nature of the frame-concept MAIDAN attaching it either to script-type or to plan-type based on its specific features actualized in discourse.

Traditionally, frames are structured through a set of nodes and their connections. Nodes are the static elements of the frame, containing constant sum of knowledge that is always true about the considered situation. Terminals or slots are supposed to contain variable situation-specific data. Such data represent a number of related frames that are likely to form a complex frame system. In our view, MAIDAN represents rather a kind of frame system featuring a sequence of cause and contact interactions of the concepts GOVERNMENT and MAIDAN structured by several highly abstract basic frames, including a limited number of most abstract proposition schemas — the Thing Frame, the Action Frame, the Possession Frame, the Identification Frame, the Comparison Frame [1: 76–80].

Euromaidan was reputedly a mass protest movement launched in Kyiv on 21 November 2013 as a reaction towards the Cabinet of Minister’s decision to suspend the preparation to signing the Agreement on Association between Ukraine and the European Union. After the escalation of violence, the riot acquired an anti-President and anti-parliament character, which led to the entire change of the state power in February 2014. Among the main causes of such events one reckons social unfairness, a huge polarity in incomes and life levels of Ukrainian population, widespread corruption at all levels, as well as abuse of power and violation of human rights [11]. Thus, Maidan turned out to be a consequence, a reaction towards certain deeds of the government that objectifies the cause relation of two main frame-concepts — MAIDAN and GOVERNMENT, — schematically represented in Fig. 1:

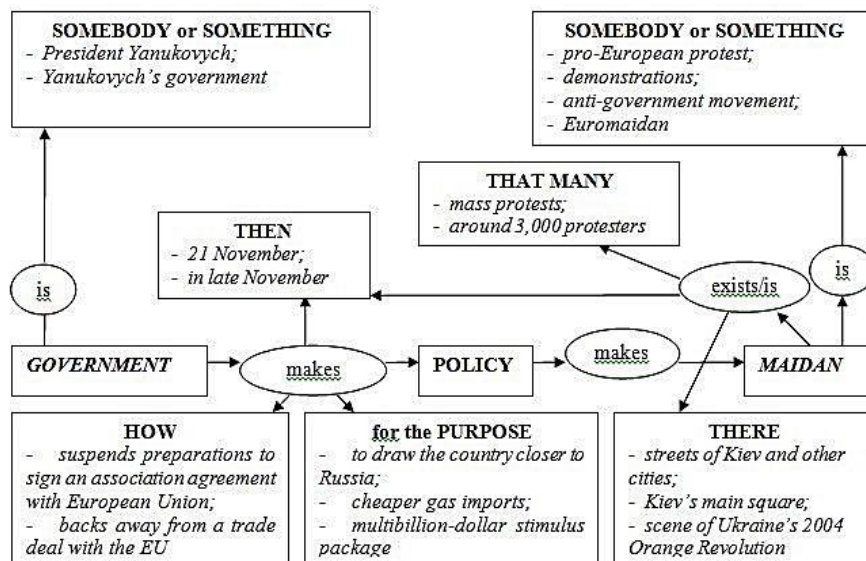


Fig. 1. Initial Frame-Setting of MAIDAN-concept

The British news sites conceptualize the Ukrainian government and its actions by means of the Identification and Action Frames through propositions “SmB/SmTH-identified is SmB/SmTH-identifier” and “SmB/SmTH-agent acts HOW, THEN and for the PURPOSE”:

(1) *Protestors took to the streets of Kiev and other cities after President Victor Yanukovich's government announced on 21 November that it was "suspending"*

preparations to sign an association agreement with the European Union.

(The Guardian, Tuesday, 3 December 2013)

(2) *The protests in Ukraine started on 21 November when Yanukovich rejected a deal that would have led his country closer to integration with the European Union, instead*

drawing the country closer to Russia, which rewarded him with a multibillion-dollar stimulus package and the promise of cheaper gas imports.

(The Guardian, Thursday, 20 February 2014)

The chronological order of events actualizes Maidan appearing as a reaction of the Ukrainian population towards the policy of the working government, which is represented by the proposition of the Action Frame of the cause scheme “SmTH- causer makes SmTH-factitive”. Alongside, the initial conceptualizing of the protest movement on Independence Square in November 2013 represents an Identification Frame with the proposition “SmB/SmTH-identified is SmB/SmTH-identifier” and a Thing Frame that “demonstrates the links between a thing per se and its properties” [1: 77]

through quantitative (“SmB/SmTH is THAT MANY-quantity”), temporative (“SmB/SmTH exists THEN-time”) and locative (“SmB/SmTH is (exists) THERE-place”) being schemas:

(3) *Demonstrations began after Yanukovich backed away from a trade deal with the EU, citing the importance of ties with Russia.*

(The Guardian, Wednesday, 4 December 2013)

(4) *Mass protests broke out on the streets of Kiev after the government cancelled a free trade agreement with Europe that would have anchored the country as part of the Western sphere of states.*

(The Telegraph, Friday, 22 November 2013)

(5) *Around 3,000 protestors took to the streets of Kiev to demonstrate.*

(Daily Mail Online, Saturday, 23 November 2013)

(6) *Ukraine's current anti-government movement began in protest at Yanukovich's decision in late November to pull out of a landmark treaty with the EU, but has expanded to demand his resignation.*

(BBC News, 19 January 2014)

(7) *Pro-European protests in Ukraine, known as Euromaidan, started almost two months ago when the country's government abruptly stopped preparations for free trade deal with Europe under Russian pressure.*

(The Guardian, Sunday, 19 January 2014)

Since 24 November 2013 the contact interaction of the concepts MAIDAN and GOVERNMENT assumed dynamic features (Fig. 2).

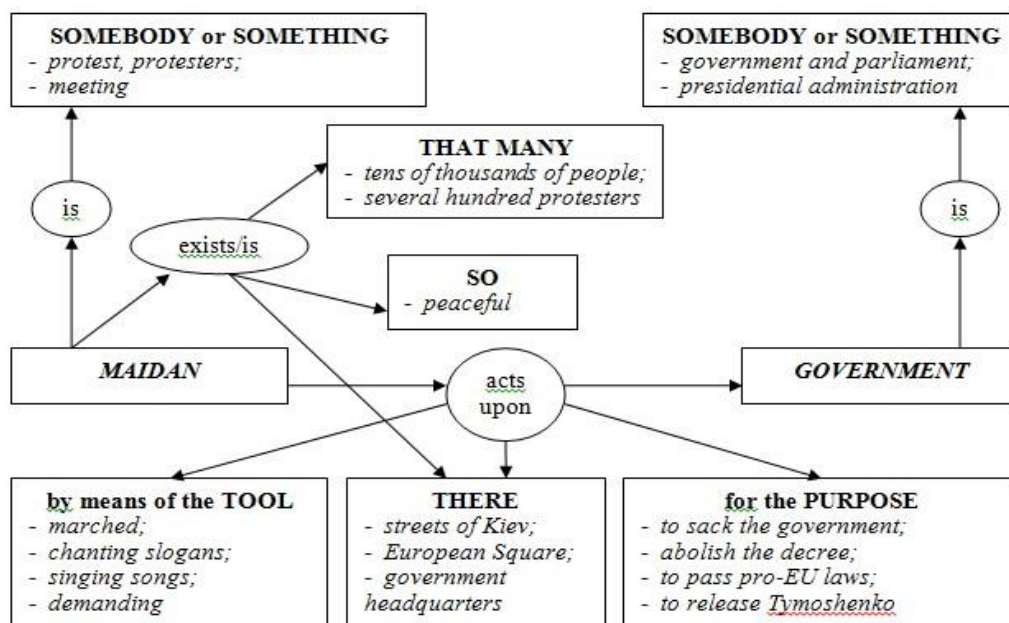


Fig. 2. Contact Interaction Frame “24 November 2013”

Maidan is qualified as a peaceful meeting (the mode of existence schema of the Thing Frame “SmB/SmTH exists SO-mode of being”) that uses a number of tools to reach their purposes (Action Frame extension): resignation of M. Azarov’s government, adopting laws for integration with Europe, signing the Agreement on the Association with the European Union, and discharging Yu. Tymoshenko from prison [11]:

(8) *The protesters **marched** through the streets of Kiev as part of a nationwide day of protest **chanting the slogans** "Out with the gang!" and "Ukraine is Europe" and **singing songs** popular during the Orange revolution. **Tens of thousands of people held a peaceful meeting on European Square***

*demanding Yanukovich **abolish the decree and sack the government.***

(The Guardian, Sunday, 24 November 2013)

(9) *But after the meeting, **several hundred protesters rushed to the government headquarters** demanding the **government's resignation and that of the presidential administration.** The*

*protesters also demanded **parliament hold an unscheduled meeting this week to pass two laws needed for the EU association deal, including a law that would ensure Tymoshenko's release.***

(The Guardian, Sunday, 24 November 2013)

It is known that the further development of the Maidan events gradually worsens: on 30 November 2013 riot police was ordered to disperse the protesters, which ended with high casualty rate [11]:

(10) *Kiev's central **Independence Square has been ringed** by police to **prevent a repeat of the rally**, which saw up to 10,000 people waving flags, singing songs and demanding the resignation of President Viktor Yanukovich. ... **About 500 police officers descended on the square at 4am on Saturday, attacking protesters with truncheons.***

(The Guardian, Sunday, 1 December 2013)

(11) *Sunday's demonstration was further fuelled by anger about the **violent dispersal** of several hundred protesters at Independence Square early on Saturday.*

(The Guardian, Sunday, 1 December 2013)

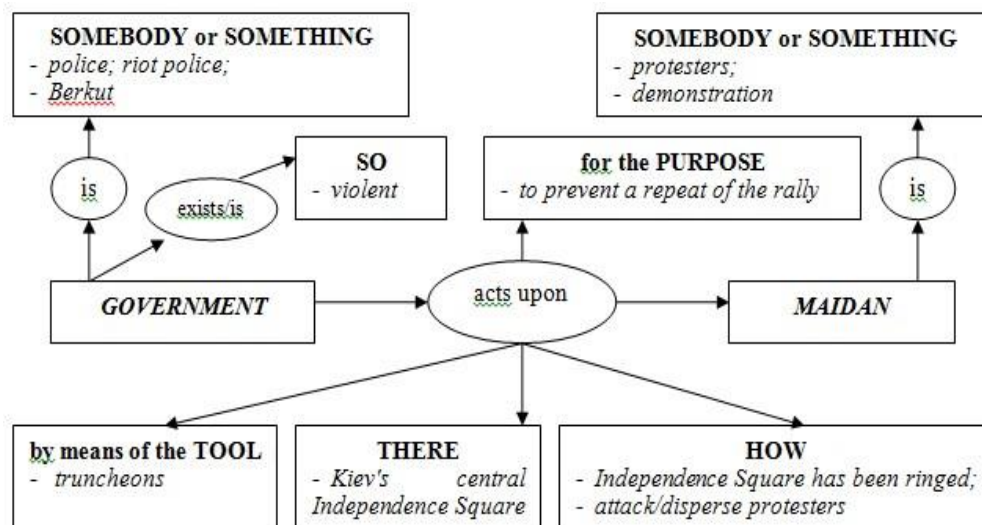


Fig. 3. Contact Interaction Frame “30 November 2013”

The updated model of the concepts GOVERNMENT and MAIDAN (Fig. 3) represents their reverse contact interaction with the change of semantic roles of agent and patient and a new filling of the variable slots TOOL and HOW. Another highlight of this model is the content changes within both Thing and Identification Frame of GOVERNMENT-concept: police forces start to be identified as a “violent face” of the government.

The events of 1 December 2013 — 16 January 2014 reveal an acute tension within Ukrainian society. Firstly, Maidan protesters start resisting the government and police aggressively:

(12) *"The actions of **Berkut** [the riot police unit] started after the protesters began fighting back at the police, scattering them with rubbish, glasses,*

bottles and burning sticks," a police statement said.

(The Guardian, Sunday, 1 December 2013)

Secondly, the demonstrations in Kiev allow open support from the political opposition. Claimed to be apolitical in the beginning, Maidan turns into the springboard for opposition leaders to conduct their policy and influence the Maidan events. Thus, after the first escalation of violence followed by some arrests of the protesters and further assaults, the Identification Frame of the analyzed MAIDAN-concept also undergoes changes: the opposition-leaders being in the background before come surprisingly to the fore and "head" the Maidan movement announcing the modification of PURPOSE-slot:

(13) *With the news that the EU has suspended negotiations on the agreement likely to further inflame the mood, at least 200,000 people packed into Independence Square, known as the Maidan, to hear music and speeches from the trio of Ukrainian politicians who have attempted to lead the spontaneous outpouring of anger.*

(The Guardian, Sunday, 15 December 2013)

(14) *The trio demanded that Yanukovich sack Azarov, as well as punish those responsible for using force.*

(The Guardian, Friday, 13 December 2013)

(15) *Yanukovich said he was ready to talk with the opposition, but Vitali Klitschko said that only the president's resignation and snap parliamentary and presidential elections would suffice.*

(The Guardian, Wednesday, 11 December)

(16) *Soon after Yanukovich spoke in a televised broadcast, opposition leader Arseniy Yatsenyuk told demonstrators at the square that protest leaders were still insisting on their key demands. They said Yanukovich should fire the government, appoint a new one committed to signing an association agreement with the EU, release all the arrested protesters, and punish all police who beat peaceful demonstrators.*

(Daily Mail Online, 11 December 2013)

(17) *Police amassed on all sides of the square housing the protest camp which has been the centre of protests that have gripped Kiev for the past two weeks. On the north side of the square, several hundred riot police rushed a barricade that has been in place for 10 days.*

(The Guardian, Wednesday, 11 December 2013)

Thirdly, during the analyzed period, the conflicting parties resorted to both old and new, violent and non-violent methods of struggle — the fact that modifies the corresponding TOOL-slot of the concepts:

(18) *Yanukovich released a statement on Monday saying he supported the idea of an "all-nation roundtable", including three former presidents, to find a solution to the crisis.*

(The Guardian, Monday, 9 December 2013)

(19) *So far the protest movement has seen hundreds of thousands of people on the streets of Kiev, the city's statue of Lenin toppled, and an ill-judged storming of the barricades around Independence Square by riot police. After prolonged struggles, the police eventually withdrew, leaving the protesters free to rebuild the barricades twice as high and reassert their occupation of the very centre of Kiev.*

(The Guardian, Sunday, 15 December 2013)

(20) *Simultaneously, the government is believed to be mobilising people from its support base in the east and south of the country to hold a giant "anti-maidan" over the weekend, sparking rumours of potential clashes and provocations.*

(The Guardian, Friday, 13 December 2013)

(21) *Targets of AutoMaidan's motorcade protests are reported to have included one of Mr Yanukovich's residences, and the Donetsk home of Ukraine's richest man, Rinat Akhmetov,*

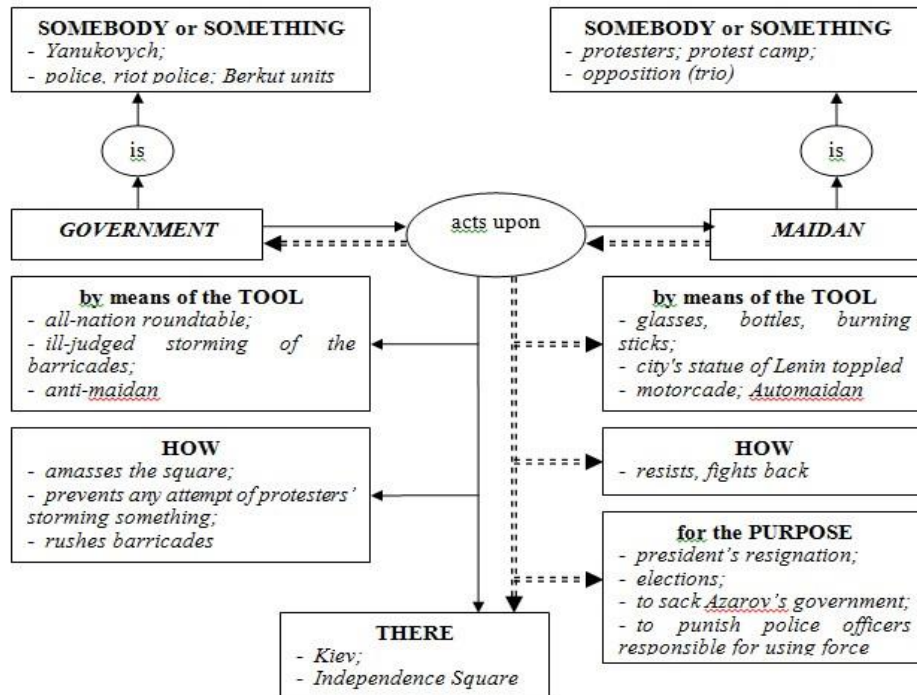


Fig. 4. Contact Interaction Frame System “1 December 2013 — 16 January 2014”

However, the further landmark of the Maidan protest became 16 January 2014 when Verkhovna Rada adopted the laws restricting constitutional rights of citizens: a ban on public meetings, censoring the press, prohibition of anti-corruption journalist investigations etc. :

(22) *The laws banned protests from taking place without the government's*

permission and threatened those who disobeyed with up to ten years in prison. The legislation also introduced hefty fines for wearing masks or helmets to demonstrations, as well as driving bans for convoys of more than five cars. Internet media outlets have to register with authorities and no amplifiers are allowed in public places.

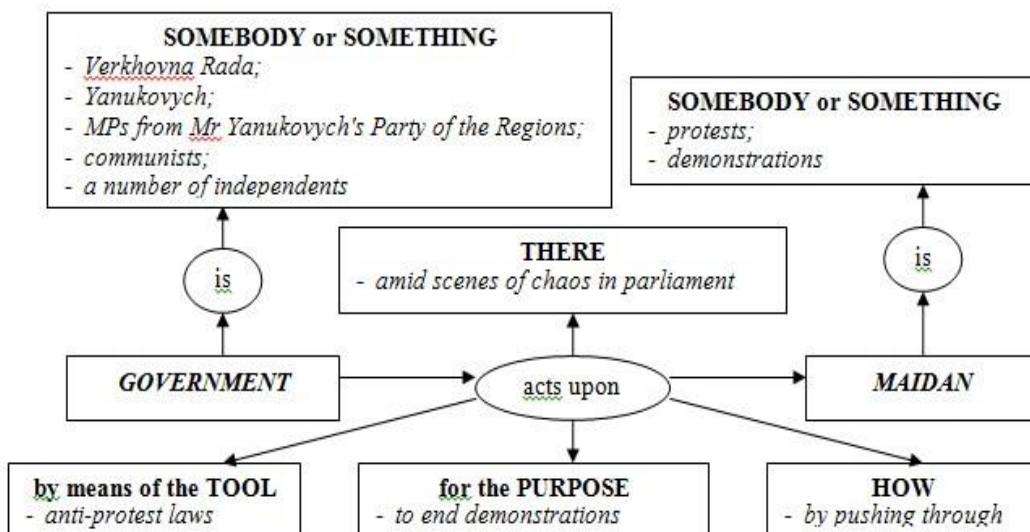


Fig 5. Contact Interaction Frame “16 January 2014”

The changes in the slots filling of the contact interaction frame (Fig. 5) are correspondingly reflected in the British Internet mass-media corpus as well:

(23) *Most recently tensions spilled over in violence after Yanukovich introduced new anti-protest laws designed to end the demonstrations.*

(The Independent, Friday, 24 January 2014)

(24) *On Thursday, MPs from Mr Yanukovich's Party of the Regions, together with the communists and a number of independents, passed the laws amid scenes of chaos in parliament. The measures were pushed through in a matter of minutes when lawmakers simply raised their hands, despite the protests of opposition deputies who had earlier blocked the speaker's platform to try to disrupt the voting.*

(BBC News, 17 January 2014)

(25) *Thanks to the new "anti-protest" laws, which helped spark the violence and will officially go into effect on Wednesday, the lawful tools that the government has at its disposal are many.*

(BBC News, 21 January 2014)

After the adoption of the laws of 16 January 2014 the peace protest quickly develops into severe clashes with the riot police forces. Maidan turns into a war theatre with the sides of conflict interacting in a certain setting, with certain tools, for reaching specific goals:

(26) *The anti-government protests, which have beset Kiev for two months, escalated into fiery street battles with police on Sunday as thousands of demonstrators threw rocks and firebombs and set police vehicles on fire. ... Police responded with stun grenades, teargas and, for the first time in the country's history, water cannon, but were outnumbered by the protesters.*

(The Guardian, Monday, 20 January 2014)

(27) *Hordes of riot police are on the streets and the EU's justice chief has said the country is sliding towards civil*

war. ... A line of burning tyres marks the barricade between protesters and police. Among the demonstrators are radical nationalists, some of whom have been pictured hurling Molotov cocktails and petrol bombs at riot police.

(The Independent, Friday, 24 January 2014)

(28) *A long-feared attack on the demonstrators who have occupied central Kiev since December appeared to have begun on Tuesday evening. The interior ministry announced the onset of an "anti-terrorist" operation after setting a deadline of 6pm local time for the protests against President Viktor Yanukovich to end. ... Specialist riot police armed with assault rifles closed on Independence Square, the site of the biggest protest camp. Security forces overran the main barricade protecting this area and set the tents belonging to demonstrators ablaze.*

(The Telegraph, 18 February 2014)

(29) *There were reports that riot police were firing smoke and stun*

grenades. Opposition sources said police snipers were firing on demonstrators from rooftops.

(The Guardian, Wednesday, 19 February 2014)

(31) *Clashes had earlier erupted outside government buildings in the centre of the city after opposition leaders warned that security forces were planning to clear the sprawling protest camp in Independence Square.... Television footage showed anti-government protesters throwing petrol bombs, fireworks and rocks at riot police, and setting fire to piles of tyres to prevent officers from entering the Maidan, while hundreds of riot police used water cannons on advancing protesters in sub-zero temperatures.*

(The Independent, Wednesday 19 February 2014)

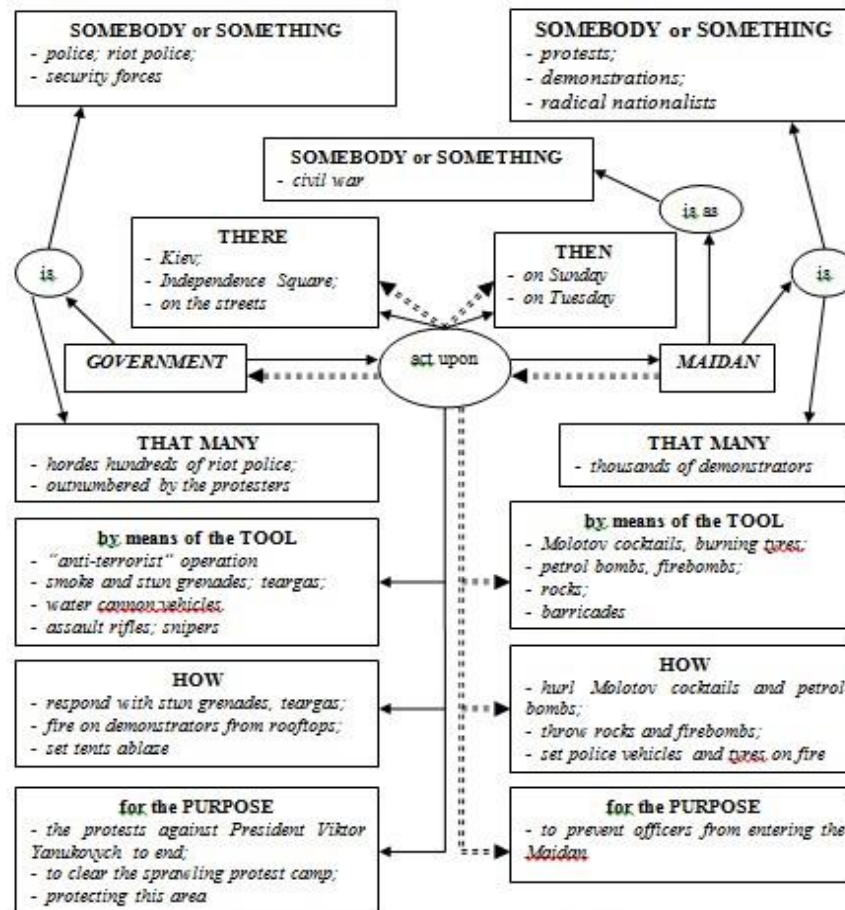


Fig. 6. Contact Interaction Frame System "16 January 2014 — 21 February 2014"

Thing Frames (temporal, locative and quantitative schemes), Identification Frames (identification scheme) and two Action Frames (contact scheme) represent a newly refreshed model of contact interaction between the concepts GOVERNMENT and MAIDAN (Fig. 6). The dynamic filling of its slots HOW and TOOL objectifies the use of weapon and force fight methods. Changes of filling also occur within the PURPOSE-slot in the way they become situation-specific. Moreover, the concept MAIDAN of the given model acquires a Comparison Frame, representing Maidan through the proposition of the similarity scheme "SmTH-comparative is as SmTH-correlate".

Adopting the Agreement on Settling the Ukrainian Crisis led to presenting the President with an ultimatum, which resulted in Yanukovich's escaping from the country in February 2014 and factually marked the end of Euromaidan movement.

Summing up, in the course of analyzing the MAIDAN-concept we come up to the idea of its situational frame organization. The Maidan of 2013–2014 was not the first Maidan-protest movement in the history of

modern Ukraine. In its essence, Maidan is a frame-script as soon as it:

- 1) lists a sequence of events;
- 2) is applied to a particular context;
- 3) consists of slots with particular requirements to their filling;
- 4) represents an interconnected whole;
- 5) features a stereotypical situation of the protest held in post-Soviet Ukraine.

However, the case of Euromaidan should be recognized as a plan-type frame concept as it is based not on past experience but on a new knowledge peculiar to the present situation with all the facts of current reality. The course of the events could not be predicted, and it is visible due to ever changing contents of its slots PURPOSE, TOOL and even the top-level terminals — MAIDAN and GOVERNMENT — within Identification Frame. The only fixed slot of the frame system turns out THERE-slot. It evidences a strong linkage between the whole knowledge of the concept and its primary denotatum (a particular location). It gives grounds to consider spatial reasoning a prime domain of understanding the concept in the British linguoculture.

References

1. Жаботинская С.А. Онтологии для словарей-тезаурусов : лингвокогнитивный подход / С.А. Жаботинская // Філологічні трактати. – 2009. – Том 1. – №2. – С. 71–87.
2. Evans V. The Cognitive Linguistics Enterprise: an Overview / V. Evans, B. Bergen, J. Zinken // The Cognitive Linguistics Reader: Advances in Cognitive Linguistics. – London : Equinox Publishing Ltd, 2007. – P. 2–36.
3. Fillmore Ch. Frames and the Semantics of Understanding / Ch. Fillmore // QUADERNI DI SEMANTICA. – 1985. – Volume VI. – №2. – P. 222–254.
4. Minsky M. A Framework for Representing Knowledge / M. Minsky // The Psychology of Computer Vision / ed. P. H. Winston. – New York : McGraw-Hill, 1975. – P. 211–277.
5. Schank R. Scripts, Plans, Goals and Understanding / R. Schank, R. Abelson. — Hillsdale : Lawrence Erlbaum Associates, 1977. — 248 p.
6. BBC News [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу : <http://www.bbc.com>.
7. Daily Mail Online [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу : <http://www.dailymail.co.uk/home/index.html>
8. The Guardian [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу : <http://www.theguardian.com/uk>.
9. The Independent [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу : <http://www.independent.co.uk>.
10. The Telegraph [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу : <http://www.telegraph.co.uk>.
11. Евромайдан [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу : <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B0%D0%BD>.

УДК 81'33

А. А. А н ю т и н а

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

Особенности глагольного компонента объектных словосочетаний в научно-технических текстах

Анютина Г. А. Особливості дієслівного компонента об'єктних словосполучень в науково-технічних текстах. В статті розглядаються особливості вільних об'єктних словосполучень як композиційних одиниць синтаксичного складу мови науково-технічної літератури. Наводяться критерії, які характеризують об'єктні словосполучення. Аналізується важливість семантичних відношень між дієсловом та його акантами. Розглядаються найбільш поширені моделі словосполучень з об'єктним значенням. Особлива увага приділяється значенню валентності дієслова для структури об'єктного словосполучення. Аналізуються найбільш частотні дієслова, які вибираються для вираження об'єктності, звуження їх значень в конструкціях наукового стилю.

Ключові слова: об'єктні словосполучення, валентність дієслова, частотність дієслова, семантичні відношення, моделі словосполучень.

Анютина А. А. Особенности глагольного компонента объектных словосочетаний в научно-технических текстах. В статье рассматриваются особенности свободных объектных словосочетаний как композиционных единиц синтаксического состава языка научно-технической литературы. Приводятся критерии, которые характеризуют объектные словосочетания. Анализируется важность семантических отношений между глаголом и его акантами. Рассматриваются наиболее распространенные модели словосочетаний с объектным значением. Особое внимание уделяется значению валентности глагола для структуры объектного словосочетания. Анализируются наиболее частотные глаголы научной речи, избираемые для выражения объектности, сужение их значений в конструкциях научного стиля.

Ключевые слова: объектные словосочетания, валентность глагола, частотность глагола, семантические отношения, модели словосочетаний.

Aniutina G. Peculiarities of the verb component of object phrases in scientific texts. The peculiarities of free object phrases as compositional elements of the scientific language syntactical structure are considered in the article. The criteria characterizing object phrases are presented. The importance of semantic relations between the verb and its objects is analyzed. The most widely used models of object phrases are considered. The importance of the verb valence for the object phrase structure is paid attention to. The most frequent verbs of

the scientific language chosen for objective meaning expressing, contraction of their meaning in scientific style constructions are analyzed.

Key words: object phrases, verb valence, verb frequency, semantic relations, phrases models.

Синтаксический состав стиля научной прозы включает в себя различные композиционные единицы, обнаруживая при этом тенденцию к предпочтительному употреблению некоторых из них. Анализируя структурно-семантические схемы словосочетаний и их типичные значения, передаваемые ими, следует уделить особое внимание объектным словосочетаниям.

Семантические отношения между глаголом и его акантами, прежде всего прямым объектом, очень важны для понимания смысловой стороны предложения. Именно «объект определяет характер действия, направленного на его создание, изменение, уничтожение» [1:75]. Объектные отношения являются одним из наиболее частых отношений, представленных в языке. Тесная связь значения глагола с объектом побудила В. Г. Гака высказать мысль о том, что в индо-европейских языках переходной глагол грамматически согласуется с субъектом, вместе с тем находится в семантическом соответствии с объектом [3:96]. В связи с этим ис

следования семантики объектных отношений представляют особый интерес.

Исследуя природу категории объектности в языке, следует отметить, что объектность, как правило, находит свое грамматическое выражение на уровне словосочетания. При этом объектные отношения, охватывающие основные сферы деятельности и жизни человека, окружающей его действительности по типу языковой оформленности подпадают под разные части речи. С другой стороны, нужно отметить, что далеко не всегда объект действия совпадает с синтаксической категорией дополнения. В рамках традиционной грамматики объект (дополнение) обычно выделяется на основе разнородных формальных и семантических критериев. При этом дополнением (объектом) обычно считается член предложения, подчиненный глаголу, и стоящий в зависимом от глагола падеже. Если этот член предложения стоит в винительном падеже без предлога, то это прямое дополнение, представляющее собой объект, на который направлено действие. Если этот член предложения стоит в лю-

бом косвенном падеже (кроме винительного), то это косвенное дополнение, обозначающее предмет, в той или иной степени подверженный действию.

Недостатком такого подхода является, прежде всего, преувеличение роли формальных признаков. На этот недостаток неоднократно указывалось в лингвистической литературе. Так, Л. В. Щерба, предостерегая от «гипноза морфологических форм», выступал против отождествления членов предложения с частями речи. Он указывал, что синтаксические категории могут выражаться и другими средствами вопреки морфологическим формам [6:33]. В. В. Бурлакова также отмечает, что «то, что в языковом материале представлено как «действие + объект», в реальной действительности не имеет этого соотношения» [2:51].

В связи с этим объектные отношения в данной работе рассматриваются в более широком смысле. Объект с нашей точки зрения – это имя, испытывающее некоторое воздействие, выраженное предикатным компонентом словосочетания, то есть объект в данном случае является не грамматической, а логико-синтаксической категорией. При этом логический объект может и не совпадать с грамматическим объектом, то есть дополнением. То есть под объектным словосочетанием понимается такое сочетание некоторого глагола (предиката) с некоторым объектом, на который направлено действие, выраженное предикатом. При этом и предикатный, и объектный компоненты могут быть выражены различными способами. Об этом говорил И. И. Мещанинов, указывая, что «объект действия, наличный в высказывании, получает в различных языковых системах, а иногда и в одном и том же языке далеко неоднобразное выявление в строе предложения» [4:95].

Исследование проблемы взаимосвязи и взаимодействия семантики и структуры словосочетания в нашем случае включало поэтапное исследование грамматической структуры словосочетания, семантики его компонентов, семантики словосочетания в целом с целью построения моделей словосочетаний.

Большое влияние на общее содержание словосочетания оказывает его предикативный компонент. В. Н. Ярцева указывает, что содержание отношения в группе «глагол-дополнение», взятое в семантическом аспекте, представляет собой как бы нечто производное от суммы лексических значений сочетающихся слов. Семантическая детализация идет как бы «внутри одного грамматического отношения, одной грамматической рамки в зависимости от ее лексического наполнения» [6:10].

Внутри разряда словосочетаний, выражающих объектные отношения, выделяются несколько основных групп словосочетаний, в которых объектные отношения могут быть уточнены и конкретизированы. Ведущее место принадлежит формам родительного падежа без предлога в значении объ-

екта действия. Если расположить падежные формы по частоте их использования для выражения объектных отношений, то частота употребления будет убывать в такой последовательности: существительные в родительном падеже без предлога, существительные в винительном падеже без предлога, существительные в творительном падеже без предлога, существительные в родительном падеже с предлогом, существительные в дательном падеже с предлогом, существительные в творительном падеже с предлогом, существительные в предложном падеже.

При таком перечислении употребительности типов словосочетаний объектного значения можем сделать следующие выводы: 1) предпочтительным является беспредложных словосочетаний по сравнению с предложными; 2) основная масса словосочетаний покрывается ограниченным числом структурных единиц – беспредложными сочетаниями с формами родительного, винительного, творительного и дательного падежей; 3) частотность употребления падежных форм в словосочетаниях имеет свою специфику и не совпадает с распределением в других стилевых разновидностях

Не менее примечательны в свете конструкции научного стиля валентности глаголов, выбираемых для выражения объектных отношений, сужение их лексических значений, большее число которых они утрачивают, специализируясь на одном-двух.

При этом следует отметить, что при семантико-синтаксическом анализе наиболее частотных глаголов научной речи были выделены однозначные типа *–влиять, возникать, возрастать, выяснять, изменяться, измерять, иметься, использовать, различать, соответствовать, регулировать, осуществлять, оставаться, ограничить, подвергаться, отсутствовать, отражать, предполагать, приводиться, формулировать, убедиться, уменьшать* и другие, употребление которых не создает ситуации выбора;

двузначные глаголы типа *включать, выполнять, выражать, вытекать, доказывать, значить, изучать, исследовать, наблюдать, обеспечивать, объяснять, производить, происходить, проследить, проявляться, пытаться, развиваться, располагаться, распределять, создавать, сосредоточить, обусловить, объяснить, ожидать, означать, оказывать, основать, перемещаться, повторяться, получать, появляться, представлять, предшествовать, приближаться, применять, принадлежать, приобретать, присоединять, способствовать, сравнивать, существовать, упрощать, характеризовать;*

трехзначные: *вестить, допустить, зависеть, исходить, казаться, меняться, называть, находить, начинать, обнаружить, оказываться, опустить, отличаться, отмечаться, перечислить, повторять, позволять, поступать, предполагать, приносить, увеличивать, употреблять, учесть, фор-*

мироваться, которые употребляются в научно-технических текстах в одном, редко — в двух значениях.

Эта тенденция к избирательности более очевидно проявляется при употреблении многозначных глаголов, которые тоже реализуют одно-два из своих значений, реже — три.

Следует отметить, что большинство словосочетаний представляет собой комбинированные и сложные словосочетания, состоящие из 3 — 5 — 7 слов. Это объясняется отчасти теорией глубины Ингве и стремлением научной речи к эксплицированности. В научном стиле, ориентированном на письменную форму, облегчается восприятие длинных словосочетаний из-за возможности возвращения к их началу, повторения; научному контексту не свойственны эллиптические конструкции, а при-суща, наоборот, максимальная выраженность как

ведущих, так и зависимых слов. В научной речи каждый глагол образует словосочетание, практически отсутствуют построения, в которых словесно не выражены те или иные члены, необходимые с точки зрения грамматики или семантики, при этом синтаксическая валентность употребленных глаголов всегда оказывается реализованной. Все это дает основание говорить о большей или меньшей десемантизации глагола в научной прозе. Таким образом, можно считать, что язык научной прозы использует для создания свободных словосочетаний объектного характера только некоторые, часто основные значения слов, встречающихся в других стилях речи, что в нем наблюдается тенденция к порождению и закреплению новых, частных значений, не свойственных другим стилевым разновидностям.

Литература

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл / Н. Д. Арутюнова. — М. : Наука, 1976. — 382 с.
2. Бурлакова В. В. Основы структуры словосочетания в современном английском языке / В. В. Бурлакова. — Л. : Наука, 1975. — 128 с.
3. Гак В. Г. К проблеме гносеологических аспектов семантики слова / В. Г. Гак // Вопросы описания семантической системы языка. — Часть 1. — М. : Наука, 1971. — С.95–99.
4. Мещанинов И. И. Члены предложения и части речи / И. И. Мещанинов. — Л. : Наука, 1978.— 366 с.
5. Почепцов Г. Г. Конструктивный анализ структуры предложения / Г. Г. Почепцов. — Киев : Вища школа, 1971. — 193 с.
6. Щерба Л. В. О второстепенных членах предложения / Л. В. Щерба // Избранные работы по языкознанию и фонетике. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1958. — Т. 1 — 182 с.
7. Ярцева В. Н. О синтаксической роли прямого дополнения в языках различных типов / В. Н. Ярцева // Члены предложения и части речи в языках различных типов. — Л. : 1972.— С. 4–12.

УДК 811.161.2'37

М. П. Бобро

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

Аксиологічна параметризація концепту «робота» та його вербалізації в сучасній українській мові

Бобро М. П. Аксиологічна параметризація концепту «робота» та його вербалізації в сучасній українській мові. У статті розглянуто специфіку оцінної репрезентації концепту «робота» в сучасній українській мові. Схарактеризовано важливі для українського лінгвокультурного простору образи, що репрезентують позитивне та негативне ставлення до роботи в житті людини. Визначено екстралінгвістичні чинники, що зумовлюють національну специфіку оцінки праці. Досліджено константи національного лексичного та фразеологічного образотворення, що відображають стереотипні погляди на місце і роль праці в житті. Проакцентовано оцінний потенціал текстів малих жанрово-композиційних форм.

Ключові слова: концепт, робота, оцінка, національно-культурна специфіка.

Бобро М. П. Аксиологическая параметризация концепта «работа» и его параметризации в современном украинском языке. В статье рассмотрена специфика оценочной репрезентации концепта «работа» в современном украинском языке. Охарактеризованы важные для украинского лингвокультурного пространства образы, которые репрезентуют позитивное и негативное отношение к работе в жизни человека. Определены экстралингвистические факторы, обуславливающие национальную специфику оценки труда. Исследованы константы национального лексического и фразеологического образотворчества, которые отображают стереотипные взгляды на место и роль работы в жизни. Проакцентирован оценочный потенциал текстов малых жанрово-композиционных форм.

Ключевые слова: концепт, работа, оценка, национально-культурная специфика.

Bobro M. Axiological Parameterization of the Concept "Work" and its Verbalization in Modern Ukrainian. The article considers specific features of evaluative representation of the concept "Work" in Modern Ukrainian. It characterizes images, which are important for Ukrainian linguistic and cultural space and represent positive or negative attitude to work in people's lives. Extralinguistic factors, determining national specific features of work evaluation, are pointed out. Analyzed are constants of national lexical and phraseological image creation that reflect stereotypical views on the place and role of work in life. Evaluative potential of the small genre form texts is accentuated.

Key words: concept, work, evaluation, national and cultural specific features.

Реконструкція та аналіз ціннісних складників духовної культури в їх вербальному вираженні є одним важливих завдань сучасного мовознавства. У системі аксіологічних координат української духовної культури важливе місце займає концепт «робота». Праця належить до центральних концептотвірних понять української національної картини світу. Вона є природнім, суспільно визнаним, моральним способом задоволення всіх матеріальних і дуже багатьох духовних потреб як окремої людини, так і людства в цілому [4].

Дослідженню означеного концепту як репрезентанта різних національних мовних картин світу присвячена велика кількість досліджень [1; 2; 4; 6; 7; 10; 12; 13; 14; 18]. На думку Л. Банкової, яка вивчає мовне втілення концепту «труд» у британському варіанті англійської мови, такий інтерес зумовлюється безумовною актуальністю і цінністю явища праці для людства, оскільки «сам факт мовного втілення того чи іншого концепту свідчить про його актуальність для мовного колективу» [1:3]. Про значущість концепту «робота» свідчать дослідження особливостей його вербалізації у ан-

лійській (О. Благодарна, І. Сапрун, Н. Старцева, Л. Банкова, К. Жуков), німецькій (А. Приходько, Г. Приходько, Р. Каримова) українській (В. Калько, Т. П'ятковська), російській (Т. Гоннова, О. Чернова) та польській (І. Мирошніченко) мовах. Спираючись на результати зіставного аналізу вчені наголошують на тому, що попри наявність багатьох спільних рис в уявленнях про працю в різних культурах, кожна окрема мова засвідчує характерні національні особливості сприйняття роботи.

Будучи історично основним фактором самотворення та самореалізації особистості, праця дозволяє зрозуміти сутність людини та її місце в світі, усвідомити зміст світоглядних орієнтацій та ціннісних установок соціального устрою [3:4; 9:243]. Мовознавці відзначають специфіку оцінних характеристик концепту «робота» в різних культурних традиціях, але аксіологічні особливості вербалізації концепту «робота» в українській мові ще не стали об'єктом спеціального аналізу. Мета нашої розвідки полягає в тому, щоб з'ясувати особливості образної репрезентації концепту «робота» в українській мові та визначити і розглянути його оцінні характеристики.

Одним із способів встановлення специфіки етнічного бачення світу й віддзеркалення його фрагментів, особливо його валоративного складника, є аналіз лексико-фразеологічного фонду відповідної мови. Вивчення фразеологічного фонду допомагає виявити національно-культурну специфіку концепту, оскільки він, будучи національно специфічним, зберігає систему цінностей, суспільну мораль, ставлення до світу тощо. У пареміях поруч із загальнолюдським виражається характерне та специфічне для лінгвокультурної спільноти, вони виражають певне судження, в основу якого покладена оцінка якогось факту [1; 4]. Об'єктом дослідження є лексичні (передусім дієслівні), фразеологічні та паремійні одиниці української мови, що описують уявлення про роботу, вилучені методом суцільної вибірки із словників української мови, зокрема таких, як «Словник української мови: В 11 т.» (гол. редкол. І. Білодід, 1970–1980), «Фразеологічний словник української мови: Кн. 1, 2» (В.М. Білоноженко та ін., 1999), «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (М. Номис, 1993), «Галицько-руські народні приповідки» (І. Франко, 1910), «Словник стійких народних порівнянь» (О. Юрченко, А. Івченко, 1993).

В українській лінгвокультурній традиції праця головним чином оцінюється крізь призму суб'єктивно-оцінного ставлення людини до неї. Про це свідчить передусім незначна кількість мовних одиниць, що визначаються нейтральною семантикою і позначають працю як таку (*робити, працювати, трудитися*). У більшості випадків вербалізація концепту пов'язана з оцінною характеристикою роботи в контексті індивідуального, сімейного та суспільного життя, усталених у мові поглядів на роботу, її місце й роль у житті.

Аксіологічне поле концепту «робота» віддзеркалює особливості ментальності народу, його світосприйняття та ціннісні орієнтири життя. Однією з найбільш прикметних рис українського народу є працелюбність та прив'язаність до землі, плідної та легкої для обробки [13]. Фундаментальним є усвідомлення необхідності роботи: *робота чоловіка на землі держить; без роботи чоловік не вижис; хто працює, той не горює*. У національній самосвідомості робота оцінюється позитивно, акцентується її життєва необхідність: *кожний для себе робит; чесний чоловік не може без труда; хто не робит, той голий ходит; хочеш їсти калачі – не сиди на печі*. Про усвідомлення важливості роботи свідчить і розлоге оцінно-семантичне поле лексики та фразеології із значенням «ледарювати», а також протиставлення роботи і неробства: *байдикувати, дармувати, паніти, бленькати, вандрувати, пужнячити, т'ігатис'и; сидіти сиднем, валяти дурня, решетом у воді зірки ловити, ганяти вітер по вулицях; без праці нема життя й собаці; де працюють, там густо, а де гайнують, там пусто; маленька праця краще за велике безділля; праця чоловіка годує, а*

лінь марнує; де щира праця, там густо, а де лінь, там пусто.

Важливість і цінність праці виявляється також через метонімічні образи, семантика яких інформує про певний соціальний або емоційний стан людини, що зазвичай оцінюється позитивно. Робота корелює із парадигмою ціннісних явищ, до яких, зокрема, належать: багатство (*хто змолоду працює, той на старість панує; праця робит богача; чесно робити – весь вік багатіти; хто робить, той голий не ходит; хто працює – не бідує; звикай до діла змолоду, не будеш знати на старість голоду*), задоволення (*з праці радість, а з безділля – смуток; без роботи чоловікові нудно*), щастя (*хто працює, той не горює; як будеш чесно працювати, то прийде сама доля до хати*). У цьому зв'язку необхідно відзначити оцінки, пов'язані із розумінням необхідності наполегливої (*працювати як мурашка; робити як рахмани; вперта праця все переможе*), розмірної (*швидкої роботи ніхто не хвалить; швидка робота – погана; швидка робота животу скорбота*), завершеної (*кінчай діло – гуляй сміло; діло без кінця, як кобила без хвоста; коли починаєш, думай про кінець*) та якісної роботи (*добре роби, добре й буде; дерево шанують, як добре родить, а чоловіка, як добре робить*).

З іншого боку, складні соціальні, економічні, політичні умови буття людини, нестерпні умови існування, неможливість своєю працею забезпечити належний рівень життя нерідко призводили до того, що ставлення до роботи як необхідної умови існування раз по раз набувало пейоративних характеристик: *ридигати, пріти, пиньгарити, гнути спину, лити ніт* тощо. Робота як дія, спрямована на отримання засобів до існування, опосередкується типами соціальних відносин, які накладають свій відбиток на сприйняття праці і зумовлюють базові параметри її аксіологічної характеристики.

Ключем для розуміння детермінантних чинників та особливостей репрезентації специфіки образів з негативною оцінною семантикою є знання позамовних реалій, тобто тих умов соціального життя, у яких перебували суб'єкти номінацій. В українському суспільстві тривалий час праця здебільшого була працею підневільної людини. Виснажливість праці зумовлювалась технічною відсталістю, незабезпеченістю засобами і знаряддями праці. Варто взяти до уваги і бідність українського народу. Українські паремії засвідчують протиставлення уявлень про роботу в житті бідної та багатой людини. Перші змушені безкінечно працювати, не отримуючи за свою роботу достойної плати, а другі лише користуються результатами праці інших людей: *бідний робить – багатому родить; панської роботи не переробиш ніколи; якби я був паном, то усе б на подушках лежав; заробив у пана плату – з чотирьох дощок хату; хто не працює, того робочий люд годує; бідний і на тім світі на панів робить; пани будуть у смолі кипіти, а бідним дрова но-*

силь; у багатого живіт росте, а у бідного – горб від роботи.

За усталеними у загальномовній свідомості образами, що відображають оцінні характеристики праці, важливо вбачати апелювання до певних культурних архетипів, закорінених у глибинах історичної пам'яті. У цьому зв'язку звернімо увагу на вирази *гнути спину; гнути шию; гнути хребет; не розгинати спину; гнути горба; робота ми згорбила, не розкіш; на роботі не забагатієш, а загорбатієш*. При всій їх різноманітності, основою негативно оцінки праці є актуалізація оцінно-експресивного потенціалу архетипу «кривий». В основі усіх вторинних значень слова «кривий» у слов'янських мовах та всіх його культурних значень лежить компонент «ненормативності» [16:215]. Кривизна переростає в рух по колу як символ безкінечного повторення дії: *крутиться; вертіється; крутиться як білка в колесі; вертіється мов муха в окропі; крутиться як бабське веретено; звиватись, як вужівка*. Горизонтальний рух протиставляється вертикальному, хоч і виконує таку саму функцію, позначаючи хаотичний, безперервний, повторюваний рух: *товчеться як галка на гнізді; товчеться як чорт у попелі; товктися як у ступі*. Безкінечність роботи, відсутність відпочинку або результату є відхиленням від норми і часто стає підґрунтям негативно оцінки: *з роботи не вилазити; ой роб, поки не підеш в гроб; робиш, робиш: ні за тобою, ні перед тобою; ціле життя роби, а на старість милостиню проси; працюєш, працюєш, до кривавого поту працюєш; все в роботі, як вів у ярмі; тягни ямку, поки викопують ямку*.

Чимало образів, що містять негативну оцінку праці, при ближчому розгляді виявляються навіть парадоксальними. Так, робота покликана забезпечувати людині життя, але її негативна оцінка, по суті, експлікує уявлення про прямо протилежну ситуацію, коли праця призводить до смерті: *і дихнути ніколи*. Важка робота часто асоціюється із руйнацією чогось, надриванням, розриванням: *надриватися; увихатися; ламати хребта; рвати жили; рвати руки; рвати силу; надривати пупа, написати пупа*.

Іншим важливим фактором, що зумовлює негативну оцінку роботи є її інтенсивність, яка часто виражається метонімічно: *пріти; потіти; мозолитися; заливатися потом; зрошувати потом землю; точити піт; аж піт очі заливає; потом поливати; проливати кривавий піт; лити солоний піт*. Інтенсивність роботи підкреслюється також за допомогою числового коду: *за трьох працювати;*

робити у три поти; проливати сьомий піт; працювати до сьомого поту. Подібні фразеологізми відбивають давню метричну картину світу. Практично у всіх культурах світу числа мали сакральне значення, виражали не лише кількість, а й різні ідеї – сили. Майже повсюди на землі особливо священним вважається число «три», одним із значень якого є значення збільшення, посилення. Символізація числа «сім» включає значення «уся можлива кількість», «межа», «як завгодно багато». Це може пояснюватись тим, що в архаїчних культурах всяке знання запам'ятовувалося і передавалося усно, а саме сім знаків за даними сучасної науки є максимальним об'ємом «миттєвого» усного запам'ятовування та відтворення [15:300-310, 325; 17:281-284].

Тяжка, велика робота, як правило, оцінюється за допомогою фразеологізмів із зооморфними компонентами: *працювати як вів; робити як чорний вів; гарувати як вів; працювати як кінь, робити як коняка; гарувати як кінь у кираті; працювати як верблюд; гнути шию як вів у ярмо; все в роботі, як вів у ярмі*. Конкретизатор «ярмо» вказує на смиренність і покірність людини, а також майже підневільний характер праці, що позбавляє людину сил і радощів життя (пор. також *накладати ярмо на шию; надівати ярмо на карк; накидати на себе ярмо; у ярмі ходити; тягти ярмо*). Оцінна семантика фразеологізмів *тягти ямку; тягнути ярмо; тягтися з останнього; тягти воза; тягни, кобило, хоч тобі не мило* значною мірою ґрунтується на характеризувальному значенні дієслова «тягти», що в загальномовній національній картині світу зазвичай має негативні конотації і є спорідненим із словом *тяжкий* [11:398]. Однак, наведені вище приклади, які відбивають негативні характеристики роботи як важкої, виснажливої дії, зовсім не означають, що вона як спосіб соціального існування розглядається як непотрібна. Про це свідчить семантика таких показових виразів як *робота мучить, зате годує й учить; корінь праці гіркий, але овоч солодкий*.

Як бачимо, робота в українській мовній картині світу сприймається як необхідна умова життя. Для оцінної параметризації концепту використовуються різні образи, значна частина яких містить архетипові символи. Оцінне сприйняття праці українцями зумовлюється низкою екстралінгвістичних чинників. Як позитивна, так і негативна оцінка концепту «робота» виявляє його національні особливості, що можуть бути уточнені й конкретизовані в процесі аналізу концепту в діахронічному аспекті.

Література

1. Банкова Л. Л. Вербалізація концепта «труд» в британському варіанті англійського мови : автореферат дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Л. Л. Банкова. – Нижній Новгород, 2007. – 21 с.
2. Благодарна О. М. Об'єктивація концепту робота у сучасному британському та американському художньому дискурсі : автореферат дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / О. М. Благодарна. – Харків, 2009. – 22 с.

3. Блажиевская Г. А. Труд как социально-культурная ценность : автореферат дис. ... канд. филос. наук : 24.00.01/ Г. А. Блажиевская. – Казань. – 2007. – 19 с.
4. Гоннова Т. В. Социокультурные характеристики концепта «труд» в русском языковом сознании : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Т. В. Гоннова. – Волгоград, 2003. – 210 с.
5. Дорош О. В. Праця як компонент розвитку суспільства / О. В. Дорош // Вісник Прикарпатського університету. Серія «Економіка». – 2009. – Вип. 7. – С. 29–33.
6. Жуков К. А. Концепт «труд» как один из центральных фрагментов пословичной картины мира / К. А. Жуков // Вестник Новгородского государственного университета. – 2004. – № 29. – С. 88–92.
7. Калько В. Вербалізація концепту “труд” в українських пареміях / В. Калько. – Режим доступу http://linguistics.kspu.edu/webfm_send/1223/1
8. Каримова Р. Х. Понятийная составляющая концепта «труд» (в немецком и русском языковом сознании) / Р. Х. Каримова // Лингвокультурология. – 2007. – № 1. – С. 133–143.
9. Кравченко І. М. Поняття «трудо́вий потенціал» в сучасному науковому дискурсі / І. М. Кравченко // Наукові записки КУТЕП. Серія: «Філософські науки». – 2012. – Вип. 13. – С. 236–245
10. Мирошніченко І. М. Фразеосемантичне поле “праця/неробство” в польській мові : автореферат дис. ... канд. филол. наук : 10.02.03 / І. М. Мирошніченко. – Київ, 2010. – 16 с.
11. Огієнко І. І. Етимологічно-семантичний словник української мови. Т.4: П–Я / Іван Іванович Огієнко ; За ред. Юрій Мулик-Луцик . – Вінніпег : Trident Press Ltd, 1994 . – 557 с.
12. Приходько А. М., Приходько Г. П. Абсолютний телеономний концепт «Arbeit» у сучасній німецькій лінгвокультурі / А. М. Приходько, Г. П. Приходько // Філологічні трактати. – 2009. – Т. 1, № 2. – С. 149–154.
13. П’ятковська Т. Концепти української ментальності в мовному дискурсі паремій / Т. П’ятковська // Рідний край. – 2014. – № 1(30). – С. 94–97.
14. Сапрун І. Р., Старцева Н. Н. Сопоставительный анализ речевой реализации концептов труд, дело, бизнес в русском и английском языках / И. Р. Сапрун, Н. Н. Старцева // Русская филология: Вестник Харьковского национального педагогического университета имени Г. С. Сковороды. – 2013. – № 3–4. – С.8–13
15. Словник символів культури України / За заг. ред. Коцура В. П., Потапенка О. І., Дмитренко М. К., Куйбіди В. В. – К. : Міленіум, 2005. – 352 с.
16. Толстая С. М. Культурная семантика слав. *kriv- / С. М. Толстая // Слово и культура. – М. : Индрик, 1998. – С. 215–229.
17. Українські замовляння / Упоряд. М.Н. Москаленко. – Київ : Дніпро, 1993. – 309 с.
18. Чернова О. Е. Концепт «труд» как объект идеологизации : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / О. Е. Чернова. – Екатеринбург, 2004. – 163 с.

УДК 801.6+519.766

О. О. Вялікова

Київський національний лінгвістичний університет

Модельювання структури смислу креолізованого віршованого тексту відносно його формальної структури

Вялікова О. О. Модельювання структури смислу креолізованого віршованого тексту відносно його формальної структури. У статті аналізується модельна структура смислу креолізованого віршованого тексту через формалізацію його вербального та невербального компонентів. Під креолізованим віршованим текстом у роботі розуміється візуальна поезія у всіх її видах: конкретна поезія, фігурний вірш, заум. За допомогою методів модальної семантики пропонується представлення смислу креолізованого віршованого тексту у вигляді формального відношення. Креолізований віршований текст традиційно складається з вербальних та невербальних компонентів, упорядкованих в систему текстових відношень. Під текстовими відношеннями розуміються способи поєднання вербальних та невербальних елементів тексту, представлені як моделі креолізації.

Ключові слова: модельювання тексту, креолізований віршований текст, смисл тексту, структура тексту, семіозис.

Вялікова Е. А. Моделирование структуры смысла креолизованного стихотворного текста относительно его формальной структуры. В статье анализируется модельная структура смысла креолизованного стихотворного текста посредством формализации его вербального и невербального компонентов. Под креолизованным стихотворным текстом в работе понимается визуальная поэзия во всех её видах: конкретная поэзия, фигурный стих, заумь. С помощью методов модальной семантики предлагается представление смысла креолизованного стихотворного текста в виде формального отношения. Креолизованный стихотворный текст традиционно состоит из вербальных и невербальных компонентов, упорядоченных в систему текстовых отношений. Под текстовыми отношениями понимаются способы

об'єднання вербальних и невербальних елементів тексту, представлених як моделі креолізації.
Ключевые слова: моделювання тексту, креолізований стихотворний текст, зміст тексту, структура тексту, семиозис.

Vialikova O. O. The Modelling of the sense structure of the creolized verse text in relation to its formal structure. In the article, there is the model structure of the creolized verse text's meaning analyzed by means of formalization of its verbal and non-verbal components. The creolized verse text is understood in the work as the visual poetry in all its kinds: concrete poetry, shape poetry, zaum. With the help of modal semantics methods there is proposed the representation of the creolized verse text's meaning in the form of formal ratio. The creolized verse text traditionally contains verbal and nonverbal components arranged into the system of textual relations. The textual relations are understood as the modes of combination of verbal and nonverbal elements of the text, which are represented as the creolization models.

Key words: text modelling, creolized verse text, text meaning, text structure, semiosis.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Розуміння вірша починається зі слів, однак смисл поетичного тексту не ізоморфний словниковим значенням [1:327]. Поетичний текст тільки формально скутий графічно – він створюється безперервно, знову й знову, потребує участі у русі думки й душі, він переживає трансформації, викликані глибокими інтертекстуальними зчіпками пам'яті, семантичними асоціаціями, культурною традицією, моральними мотивами... Проте слідування за думкою автора, "вичитування" ідей та смислів майже завжди починається з графічних знаків на папері [там само].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовознавці наголошують на полісеміотичному характері процесу породження й сприйняття мовлення [5:30]. Щодо художніх текстів ця проблема отримує особливе значення, про що Ю. М. Лотман пише так: "Створений автором текст виявляється включеним в складну систему нетекстових зв'язків, які створюють складний код, що дозволяє дешифрувати інформацію, закладену в тексті. Код сприйнятий завжди в тій чи іншій мірі відрізняється від коду, який передають" [4:252]. Ускладнення структури тексту об'єктами іншого кодування дозволяє читачеві точніше декодувати інформацію.

Говорячи про необхідність базуватися на лінгвістичній теорії тексту, слід пам'ятати, що неодноразово звертаючись до поняття тексту, Ю. М. Лотман незмінно підкреслював його динамічну природу, його смислопороджуючий потенціал й семіотичну різnorodність/ полівалентність. Наступні дослідження змогли лише частково стати розвитком цих ідей, оскільки свідомо або несвідомо випускали з виду вкрай важливий для Ю. М. Лотмана компонент – структурованість тексту [3:20]. Передбачені самим вченим механізми інтертекстуалізації, контекстуалізації або деконструкції в їх сучасній трактовці, по суті, розчиняють текст як структурний і смисловий об'єкт у нескінченному й аморфному семиозисі, а дискурс-аналіз або розбиває текст на його складові компоненти, навіть не намагаючись потім зібрати його до купи, або зовсім відмовляється від лінгвістичного субстрату, в тому числі і від поняття тексту [там само].

Ідея про принципіву множинність семантики тексту може бути формалізована за допомогою апарату модальної семантики, яка приписує мовним вираженням їх значення у різних областях інтерпретації, або моделях [3:22]. При цьому суттєвим є, що між цими світами існують різні відношення досяжності, що задаються так званою "модельною структурою", яку змістовно можна порівняти з лотманівським розумінням тексту як генератору смислів. Більш того, одному й тому ж тексту можуть бути приписані різні модельні структури, що відповідають його різним розумінням [там само].

В якості елементів структури в змістовних методах моделювання тексту (за А. І. Новіковим) вибираються одиниці, які задаються самим текстом [6:125]. Це певні відрізки тексту, що відповідають предметам і предметним ознакам, або, в нашому випадку, вербальні та невербальні елементи тексту. Ця обставина має принципове значення, оскільки дозволяє перейти на якісно новий рівень – рівень тексту, відмінний від рівня мовних засобів, що використовуються в ньому. Структура, побудована на базі таких одиниць та їх відношень, більшою мірою, ніж лінгвістичні та інформаційні структури, відповідає рівню смислової організації тексту, оскільки враховує внутрішні зв'язки одиниць, їхню різнопорядковість та ієрархію, дозволяє виділити головне, суттєве у змісті. Все це дозволяє в таких структурах відобразити нібито розвиток думки в тексті, її динаміку [там само].

Метою статті є створення формальної моделі структури смислу креолізованого віршованого тексту.

Наукові результати. Оскільки семантика тексту не є кон'юнкцією смислів вербальних та невербальних елементів, які складають креолізований віршований текст (КВТ), необхідно розмежувати вербальні $\langle v_1 \dots v_n \rangle$ та невербальні $\langle p_1 \dots p_n \rangle$ елементи, смисли цих елементів $\langle s_1 \dots s_n \rangle$ та виражені цими елементами пропозиції $\langle E_1 \dots E_n \rangle$, тобто результат відповідного осмислення (s_i) певного компонента (v_i або p_i) або їх злиття/креолізації ($v_i X p_i$). Відповідно під семантикою (означуванним) тексту розуміється не кон'юнкція цих пропозицій, а відношення між вираженими текстовими елементами

пропозиціями (що з'являються в результаті процесу креолізації), під означником – вербальні та невербальні елементи креолізованого віршованого тексту. При такому розумінні смисл тексту можна представити як впорядковану текстовими відношеннями $\langle t_1 \dots t_n \rangle$ структуру смислів $\langle s_1 \dots s_n \rangle$. Під текстовими відношеннями розуміються способи поєднання вербальних та невербальних елементів тексту, представлені як моделі креолізації.

Якщо для розуміння тексту достатньо осмислення (s_1) лише вербального компоненту (v_1), то процес креолізації слабшає або взагалі не відбувається, а невербальний компонент відіграє допоміжну роль. Так само, якщо при декодуванні текстової інформації домінують графічні та зображувальні засоби (p_1), вербальний елемент стає допоміжним, і знову креолізація як процес рівноправного злиття слабшає або не відбувається. Тому дане дослідження сфокусоване на осмисленні (s_1) злиття вербального та невербального компонентів ($v_1 X p_1$) креолізованого віршованого тексту. Інтенсивність вказаного злиття може бути маркером при розрізненні типів КВТ.

Смисл тексту T_{sense} є результатом текстових операцій над мовними смислами, що можна представити як результат операції поєднання (проекції, відображення) послідовності текстових відношень $\langle t_1 \dots t_n \rangle$ і структури смислів $\langle s_1 \dots s_n \rangle$. Ця операція X приводить до певної структури, смислу тексту:

$$\langle t_1 \dots t_n \rangle X \langle s_1 \dots s_n \rangle \rightarrow T_{\text{sense}} \langle E^*_1 \dots E^*_n \rangle,$$

або, те ж саме,

$$T_{\text{sense}} \langle E_1 \dots E_n \rangle \rightarrow \langle E^*_1 \dots E^*_n \rangle,$$

де T_{sense} – узагальнене представлення текстових відношень $\langle t_1 \dots t_n \rangle$, а E^* – результат перетворення текстовими відношеннями смислів елементів тексту E або відношення, отримані в результаті поєднання текстових відношень і смислів вербальних та невербальних елементів:

$$t_1 \langle s_1 (v_1 / p_1 / v_1 X p_1) \rangle \rightarrow E^*_1$$

(або в скороченому вигляді: $t_1 \langle E_1 \rangle \rightarrow E^*_1$, оскільки $\langle s_1 (v_1 / p_1 / v_1 X p_1) \rangle \rightarrow E_1$). Це можна розуміти як перетворення мовного смислу в текстуальний, причому вони можуть збігатися. Таким чином виділяються три типи пропозицій, з яких нас цікавить остання:

$t_1 \langle s_1 (v_1) \rangle \rightarrow E^*_1$ – пропозиція виключно вербального тексту;

$t_1 \langle s_1 (p_1) \rangle \rightarrow E^*_1$ – пропозиція візуального тексту (малюнок, картина);

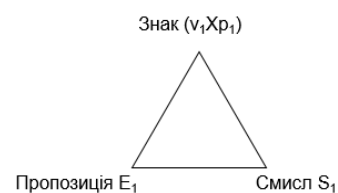
$t_1 \langle s_1 (v_1 X p_1) \rangle \rightarrow E^*_1$ – пропозиція креолізованого тексту.

При такому розумінні T_{sense} , смисл тексту, буде однозначно відповідати формулючій його структури $\langle t_1 \dots t_n \rangle$. Проте між ними існує така відмінність. І $\langle t_1 \dots t_n \rangle$, і T_{sense} потребують області визначення (специфікації) стосовно до певної послідовності мовних смислів $\langle s_1 \dots s_n \rangle$. При цьому $\langle t_1 \dots t_n \rangle$ хоча і не може бути маніфестована тільки за допомогою певного тексту, однак може розглядатися й автономно – як абстрактна структура тексту, як макро-

структура, що характеризує певний мовленнєвий жанр (по Ван-Дейку) або – класичний приклад – як набір функцій, що описує структуру чарівної казки (за В. Я. Проппом) [Золян 2013, с. 24]. [3:24]. Вона існує і поза областю визначення – як потенційна схема організації тексту, тоді як смисл T_{sense} виникає й існує тільки в комбінації з мовними смислами $\langle s_1 \dots s_n \rangle$, які в результаті накладання множини текстових операторів на множину мовних смислів перетворюються в текстуальні. Одна й та сама структура $\langle t_1 \dots t_n \rangle$ може бути застосована до різних мовних смислів, перетворюючи їх в текстуальні смисли, тоді як T_{sense} унікальний, оскільки невід'ємний від області його визначення: множина елементів тексту та їх смислів, що утворюють певний текст [там само].

Без заданої структури текстових операторів ці елементи перестануть бути впорядкованими й стануть випадковим набором вербальних (літера, морфема, слово, речення) або невербальних елементів (графічних виражальних засобів та зображувальних засобів). Іноді певна структура текстових операторів накладається на випадковий набір елементів і цей набір починає функціонувати як текст, як це відбувається в процесі створення зауму.

Введення поняття моделі хоча в певному відношенні частково і дублює описані поняття смислу і значення, проте не є зайвим, оскільки дозволяє прояснити, як пов'язані між собою поняття модельної структури тексту, з одного боку, і його семантики (смислу й значення) – з іншого [3:27]. Смисл тексту розглядаємо як певну функцію співвідношення між пропозиціями тексту й креолізованим елементом (креолізованою одиницею ($v_1 X p_1$)). З точки зору семіотики цей процес осмислення тексту відбувається за класичною трикутною схемою:



Знаковою одиницею в процесі семіозису виступає креолізована одиниця ($v_1 X p_1$), тобто злиття або зрощення вербального та невербального елементів креолізованого віршованого тексту, смисл цієї одиниці s_1 та пропозиція E_1 або пропозиції $\langle E_1 \dots E_n \rangle$, породжені осмисленням цієї одиниці. Як відомо, пропозиція – це “позначений в мовленні дійсний або можливий стан справ, стабільний семантичний компонент висловлювання, здатний отримувати істинісне значення” [2:95].

Висновки і перспективи подальших досліджень. У роботі було представлено одиниці структури креолізованого віршованого тексту засобами модальної семантики, що дає змогу представити

формалізовану модель структури смислу полікодо-
вого тексту. Перспективою даного дослідження є

створення формальної моделі креолізованого вір-
шованого тексту.

Література

1. Вардзелашвили Ж. Метафизика знака: роль многоточия в русских и английских поэтических текстах И. Бродского / Ж. Вардзелашвили // Сучасне літературознавство та прикладна лінгвістика: американські та британські студії. Матеріали другого міжнародного симпозиуму: Ч 2, м. Київ, 9-11 квітня 2014 р. / За заг. ред. А. Г. Гудманяна, О. Г. Шостак. – К. : Талком, 2014. – С. 326–330.
2. Васильева Н. В., Виноградов В. А., Шахнарович А. М. Краткий словарь лингвистических терминов / Н. В. Васильева, В. А. Виноградов, А. М. Шахнарович. – М. : Русский язык, 1995. – 176 с.
3. Золян С. Бесконечный лабиринт сцеплений: семантика текста как многомерная структура / С. Золян // Критика и семиотика. – Новосибирск: Редакционно-издательский центр Нефтегазового университета, 2013. – №1(18). – С. 18–44.
4. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Лотман Ю. М. // Об искусстве. – СПб.: «Искусство – СПб», 1998. – С. 14–285.
5. Лук'янець Т. Г. Інтерсеміотичний аналіз тексту як полікодової єдності / Т. Г. Лук'янець // Збірник статей за матеріалами наукової конференції «Концепти та константи в мові, літературі, культурі». – К. : ВПЦ «Київський університет», 2011. – С. 30–33.
6. Новиков А. И. Семантика текста и её формализация / Анатолий Иванович Новиков. – М. : Наука, 1983. – 216 с.

УДК 811.161.2'42

Л. Ф. Дорошина

Національна академія Національної гвардії України

Архетипна семантика орнітонімів у художньому ідіолекті О. Довженка

Дорошина Л. Ф. Архетипна семантика орнітонімів у художньому ідіолекті О. Довженка. У статті досліджується архетип як поліаспектне етнолінгвоментальне явище, аналізуються витoki та розвиток цього поняття. Розглядаються етнокультурні архетипові образи-орнітоніми як елементи характеристики українського простору, що формують у мові творів письменника мегаобраз країни, її національну ментальність. Здійснюється аналіз вербальних засобів, що художньо репрезентують ці образи в літературних творах О. Довженка. Фактичним матеріалом дослідження є мова кіноповістей «Земля», «Зачарована Десна», «Повість полум'яних літ», оповідання «Мати».

Ключові слова: архетип, етнокультурний архетип, архетиповий образ.

Дорошина Л. Ф. Архетипная семантика орнитонимов в художественном идиолекте А. Довженко. В статье исследуется архетип как полиаспектное этнолингвоментальное явление, анализируются истоки и развитие этого понятия. Рассматриваются этнокультурные архетипические образы-орнитонимы как элементы характеристики украинского пространства, формирующие в языке произведений писателя мегаобраз страны, её национальную ментальность. Проводится анализ вербальных средств, которые художественно презентуют эти образы в литературных произведениях А. Довженко. Фактическим материалом исследования является язык киноповестей «Земля», «Зачарованная Десна», «Повесть пламенных лет», рассказа «Мать».

Ключевые слова: архетип, этнокультурный архетип, архетипический образ.

Doroshyna L. F. Archetypical semantics of ornithonyms in the artistic idiolect of O. Dovzhenko. The article deals with the archetype as poliaspect lingvomental phenomenon and analyzes the origins and development of this concept. The article also examines ethno-cultural archetypal images bird names (ornithonyms) as define elements of the Ukrainian space that form the language of the writer's works megaimage of the country, its national mentality. It has been analysed of verbal methods which represent these images of Dovzhenko's literary works. The actual study material is a language of screenplays such as «Earth», «The Charmed Desna», «The Novel of Fiery Years», and a story «Mother».

Key words: archetype, ethno-cultural archetype, archetypal image.

Протягом останніх десятиліть у лінгвістиці особливої актуальності набувають питання національної специфіки мовних і мовленнєвих явищ, що

дозволяють проникнути в глибини національного способу мислення, ментальності, світобачення. Тому на сучасному етапі розвитку мовознавства актуальним постає питання про архетип як поліаспектне етнолінгвоментальне явище.

Серед лінгвістичних робіт, присвячених природі архетипу, варто виділити праці С. Єрмоленко, В. Жайворонка, В. Кононенка, С. Кримського, О. Маленко, Л. Мацько, А. Мойсієнка, М. Моклиці, О. Селіванової, Н. Слухай, О. Федик, наукові розвідки М. Лановик, Н. Лисенко, В. Маринчака, а також дисертаційні дослідження Г. Кузь, Л. Ляшенко, С. Помирної, Х. Старовойтової та ін., що з'явилися останнім часом.

Зміст поняття «архетип» набував різного значення у філософських поглядах Платона, Августина Блаженного, І. Канта, А. Шопенгауера, З. Фройда. Але найглибше розробили це поняття швейцарський психоаналітик і філософ культури К.-Г. Юнг та його послідовники. Архетипом вони називали явище сфери колективного несвідомого.

К.-Г. Юнг поділяв архетипи на психологічні (Велика Матір, Вічна Дитина, Старий Мудрець, Персона, Тінь, Аніма, Анімус, Самість та ін.) та культурні (Трійця, Життя, Смерть, Вічний Мандрівник та ін.) [8:451–453].

На сьогодні культурні архетипи дослідниками розглядаються як базисні елементи культури і поділяються на *універсальні культурні архетипи*, що втілюють загальні структури людського існування, та *етнічні культурні архетипи* (етнокультурні архетипи), які є константами національної духовності. У кожній національній культурі домінують власні етнокультурні архетипи, які істотно визначають особливості світобачення, характеру, художньої творчості та історичної долі народу [7:38–39].

Одним із письменників, який відтворює не тільки особисте бачення світу, а й архетипові для української мовної свідомості вербальні коди, є О. Довженко. Проте питання мовної характеристики етнокультурних архетипів у літературних творах цього письменника на сьогодні залишається перспективним для дослідження.

Метою статті є розгляд етнокультурних архетипових образів-орнітонімів як елементів характеристики українського простору, а також аналіз вербальних засобів, що художньо репрезентують ці образи.

Для слов'янської традиційної культури типовим є уявлення про птахів як напівземних, напівнебесних істот. За давніми космогонічними уявленнями, місце птаха на світовому дереві на його верхівці. Птах на світовому дереві означає верх і тому протиставляється тваринам класифікаторам низу – хтонічним тваринам, зокрема змії. Узагальнений образ птаха сприймається нашими предками передусім як символ божественної сутності, верху, низу, неба, духу неба, сонця, грому, вітру, хмари, свободи, життя, плодючості, достатку, натхнення, пророцтва, зв'язку між космічними зонами, душі, духу життя.

Звернення до світу птахів як до джерела знання про навколишнє середовище сягає в часи міфологічних уявлень про перетворення птахів на людей. Як

зауважує М. Костомаров, одним з основних догматів давніх слов'ян було «птаховолхвування», що полягало в спробах дізнатися у птахів про своє майбутнє і переслати з ними повідомлення рідним і близьким [6:88].

Образ птаха втілював народне уявлення про смерть і народження, пов'язувався з уявленнями про життя та перевтілення душі. Поряд із тим, птахи виступали вісниками знань про майбутнє: ймовірно весілля, гостей, хворобу, нещастя тощо. Особливо любили предки перелітних птахів, які прилітають із вирію-раю: вони були вісниками весни, приплоду, врожаю, добра, здоров'я і щастя. Бог-Творець вселив у таких птахів душі дідів-прадідів та надприродні сили. Тому вони прихильні до людей і завжди приносили їм радість буття. Птахів поділяли на чистих (святих, добрих) і нечистих (диявольських, злих) [152:458].

У творах О. Довженка етнокультурний архетип *птах* реалізується через назви птахів, які: а) асоціюються з рідною домівкою, оселею – голуб, ластівка, соловей, горобець, курка, півень, качка (домашня), гусак; б) презентують орнітологічну систему Полісся – ворона, зозуля, перепілка, деркач, бугай, качка, нирець, курочка, чайка, кулик, вальдшнеп, кроншнеп, дупел. Словосполучки *у саду і в полі*: *Любив пташиний щebet у саду і в полі* [2:49], наведені в одних контекстах, і словосполучки *у клуні та у лузі*: *Ластівок любив у клуні, деркачів – у лузі* [2:49], наведені в інших, чітко ілюструють світосприйняття автором навколишнього світу і дозволяють простежити зіставлення: ластівка – клуня; деркач – луг.

Ворон (ворона) – нечистий зловісний птах, пов'язаний зі світом мертвих. Ворон – проклятий птах, про що свідчить його чорний, тяжкий колір. Бог прокляв його, бо він не повернувся до Ноевого ковчегу. З іншого боку, ворон – священний птах: його не можна ні лякати, ні проганяти, бо він символізує невідомі людині сили й попереджає про лихе. Отже, не приносить злого, а попереджає про нього! Тож, ворон уважався мудрим віщуном. Також, за давніми віруваннями, цей птах асоціюється з довголіттям, мудрістю, знанням проте, де зберігаються скарби.

Ворони відчувають зміну погоди. Разом із гайворонами та кречетами іноді влаштовують зловісні хороводи, які віщують загальну біду.

Ворон – птах, який літає, тому пов'язаний із небом. Водночас його чорний колір і звичка копатися в землі та в тілах померлих пов'язує його із землею. Тому ворон стає посередником між небом і землею. Частіше за все він опиняється посередником між живими та мертвими, наприклад, приносячи звістку про смерть сина або/чи коханого.

Слід зазначити, що інколи плутають ворона та ворону, проте вони відрізняються, у тому числі й символічністю. Ворона, на відміну від ворона, є символом спритності, хитрості, підступності, зло-

дійства, поширення чуток. І якщо ворон криче на нещастя, то ворона – на дощ [1:460].

У кіноповісті «Зачарована Десна» О. Довженко змальовує ворону, а не ворона: *Ворона знала кожного з нас як облупленого, бачила – хто чим дише і чого хоче* [2:69]. *Погодою у нас на сінокосі щось, казали, років з півтора ста завідувала ворона. Це була, так би мовити, наша фамільна ворона. Вона возсідала коло нашого куреня на високій сокорині і звідти бачила всіх нас <...> все чула і, найголовніше, віщувала погоду. Вона бездоганно вгадувала наближення дощу чи грому ще при безхмарному ясному небі <...>* [2:69]; *<...> вона крикне тричі спеціальним голосом* [2:69]

Письменник наділяє образ цієї пташки традиційними архетиповими характеристиками. Довголіття ворони підкреслює сполученням *років з півтора ста*; мудрість, обізнаність і поважність характеризує словосполученнями *знала кожного з нас; як облупленого; бачила всіх нас; все чула; хто чим дише; чого хоче*; урочистим дієсловом *возсідала*. Якості віщунки непогоди розкриває дієсловами-метафорами *завідувала (погодою), віщувала (погоду), вгадувала (наближення дощу чи грому), крикне (тричі)*; оцінним прислівником *бездоганно*; сполученням *спеціальним голосом*.

Епітет *фамільна* використовується письменником і для підкреслення належності ворони до сім'ї, і як ознака довголіття, тобто *знала не одне покоління, років півтора ста*.

Диявольська природа ворони визначається сполученням *нечиста сила*: *– Киш, нечиста сила!* [2:69].

Голуб – «Божа птиця», жертвний птах, символ чистоти, очищення, а також шлюбно-ритуальних обрядодійств. Це – посередник між Богом і людьми. Це – Дух Святий.

Голуб (голубка) у творах О. Довженка наділений загальноприйнятими характеристиками і є уособленням християнської віри, миру, спокою та злагоди, що підкреслюють слова *мир, благодать, знаменуючи: Над хатою піднялися у небо голуби, знаменуючи мир і благодать* [2:55].

За віруванням предків, священні голубоньки допомагали Всевишньому створювати світ. За багатьма повір'ями, голуба не можна ні вбивати, ні вживати в їжу, бо це – великий гріх, за яким не минути нещастя. Уважається, що хата, де водяться голуби, ніколи не знатиме пожежі.

У творах О. Довженка голуби співіснують поряд із людьми, мешкають біля їхніх осель: *Над хатою піднялись у небо голуби <...>* [2:55]; *<...> велике Бобиреве сімейство розговлялось на даху коло ясел в оточенні корови, коней, овечок, курей і голубів <...>* [2:59]. *Голуби у небі. Із стріх вода капле* [2:57]. *А надворі сонце гріє. Голуби літають, ніким не прокляті* [2:54].

Письменник змальовує голубів на тлі неба: *піднялись у небо голуби, голуби у небі, голуби літають*, що є символічною ознакою радості, піднесеності.

В українському світобаченні голуб є уособленням козака, любого, батька, побратима; голубка – матері, коханої, сестри; голубки – закоханих. О. Довженко широко використовує слова *голуб, голубка* у звертаннях як засіб пестливого позначення людини, чим засвідчує їх персоніфікаційні можливості та пріоритети, наприклад: *голубко* – до матері, *голубонько* – до доньки, *голубоньки, голуб'яточка, голуб'ята* – до молодих хлопців, *голубчики* – до чоловіків. Письменник уживає ці слова як у нейтральному значенні (*голубко*), так із суфіксами пестливості -оньк-, -чик-, -ят-, -очк- (*голубоньки, голубонько, голубчик, голуб'ята, голуб'яточка*): *– Де ж це було, голубоньки? – спитала Стояниха, зворушливо сплеснувши руками* [4:227]. *– Звиняйте, голуб'яточка, мій це* [5:323]. *– Голубчики, не трогайте <...>* [4:228]. *– Отак-то, голубонько, щоб ти знала, – сказала Антоніна Уляні по довгій паузі* [5:292].

Слова *голубонько, голубоньки, голуб'ята* О. Довженко супроводжує постійними епітетами *сизенька, моя, мої*, які виконують у словосполученнях не стільки описову, скільки емоційно-експресивну функцію: *Голубонько ж ти моя сизенька, квіточка <...>* [2:53]. *<...> Ой велике діло робите, голубоньки мої, – зітхнула Стояниха* [4:226]. *Він же вас постріляв, голуб'ята мої! – стара Бовкуниха мало не впала, поспішаючи назустріч бійцям* [5:323].

Соловей (соловейко) – «Божа», «свята» пташка, символ бога-громовика навесні. Соловей приносить весну в гаї і ліси. Його вважали співцем добра й кохання, а також символом радощів, молодості. У семантиці слова *соловей* закладена ідея вільного, безжурного життя.

О. Довженко поєднує слово *соловей* із дієсловом *щебетати*: *щебечуть солов'ї* [3:135]. У творах письменника соловей асоціюється з гаєм і лісом безпосередньо та садком зокрема: *Щебечуть солов'ї по молодих садках* [3:135]. *<...> щоб не злякати солов'я на вишині* [3:135].

Орнітонім *соловейко* містить значний заряд пестливості, поетичності, молодості, любові, тому використовується письменником і як звертання: *І я ледве чую оте далеке його: «Діточки мої, соловейки!»* [2:53]. *Потім він називав нас орлятами, а мати – соловейками* [2:51], і як порівняння: *Ой сини, мої сини! Дітки мої, соловейки! Та чого ж так рано відспівали <...>* [2:51].

Ластівка – «чиста» пташка, наділена жіночою символікою. Вона приносить на своїх крилах радість-весну. Уважали, що там, де оселиться ластівка, буде щастя, бо, крім весни, із вирію вона приносить кохання-парування молоді, приплід худоби. І навпаки, якщо ластівки залишають будь-яку міс

цину, то слід чекати мору на людей. Восени ластівки ховаються в криницях. Предки вважали, що звідти через підземне царство їм ближче летіти до вирію. Ось чому в цю пору не вичищали криниць, аби не турбувати ластівок. За повір'ям, ластівка, яка влітає в оселю, де недавно був покійник, – це його душа. Часто ластівка слугує символом жінки – сестри, коханої і особливо матері.

О. Довженко подає образ ластівки в традиційному уявленні нашого народу. У його творах цей образ уособлює такі архетипові поняття, як *рідна домівка*: *Ластівок любив у клуні, деркачів – у лузі* [2:49]; *сім'я*: *Але ластовенята не падали. Пороз-являвши роти, вони жгально пищали, а навколо кубла наді мною їхні батьки невпинно снували й носили їм комах* [2:46]; *гарна звістка*: *От коли б повипадали з кубла ластовенята. Я зараз же нагодував би їх мухами й хлібом, аби тільки ластівка бачила, на які діла я здатний, і розказала Сусу Христу* [2:46].

Ластівки змальовані як турботливі батьки, які піклуються про своє потомство: *невпинно снували й носили їм [ластовенятам] комах* [2:46]. Дієслова *снували, носили*, підсилені прислівником *невпинно*, підкреслюють турботу й піклування батьків-ластівок про своїх пташенят.

Горобець – проклята Богом пташка, яка символізує спритність, моторність і злодійство. Точніше, спритність і моторність горобець виявляє заради злодійства. О. Довженко подає мовний образ горобця і як порівняння: *Було як вилізуть всі четверо на тин, сядуть рядочком, як горобці, та як почнуть співати* [2:51], і як уособлення рідної домівки (разом із домашніми птахами качками, гусьми, курми, півнем): *Поверх купи гною півень курку топче. Горобці на клуні. А я на лозі* [2:57]. – *Тах-тах! Тах-тах! – затахкали качки, засичали гуси, полякались кури, горобці хто куди – киш!* [26:54].

Назви птахів зозуля, перепілка, деркач, бугай, качка, нирець, курочка, чайка, кулик, вальдшнеп, кроншнеп, дупел репрезентують орнітологічну систему Полісся, проте не відзначаються частотним уживанням.

Зозуля, за народними віруваннями, має віщий дар і є передвісницею смерті або іншого лиха – хвороби, нещастя. Вона є уособленням суму і вдівства, весни і, водночас, нещастя, туги за минулим і страждань нерозважливої матері. Зозулі відводилася роль небесної ключниці, тому вона першою повертається з вирію й останньою відлітає.

У О. Довженка образ зозулі пов'язаний із розлукою: *Коло хати мати – зозуля кує мені розлуку* [2:64].

Деркач є символом дому, успіху та процвітання. **Перепел і бугай** асоціюються з ніччю, а також з удачею та весною: *<...> пахне болотом і травами, десь гукають, і зараз чую, деркачі й перепілки* [2:64]. *Почали гукати деркачі, перепел, бугай, це якась птиця* [2:68]. *Справді, два деркачі, що почали перегукуватися в траві над Десною раптом притихли <...>* [2:67]. *Або деркачі. То ж було як почнуть тобі деркати вночі, спати не можна <...>* [2:67].

Орнітоніми качка, нирець, курочка, чайка, кулик, вальдшнеп, дупел, кроншнеп характеризуються поодиноким використанням: *Внаслідок такої діалектики природи всі качки, нирці, курочки, чайки, все наше птаство впізнавало його ще здалека і ховалось у ситняк або у воду, під латаття* [2:70]. *І цілком зрозуміло: всяке дрібне птаство, як-от: деркачів, перепілок, куликів, курочок – можна було викосити косою в траві, якщо підвернеться, або ввіймати. А вже там про вальдшнепів, дупелів, кроншнепів – ніхто навіть не думав, що вони є взагалі на світі* [2:71].

Таким чином, для образної мовної системи О. Довженка характерними є орнітологічні назви, які асоціюються з рідною домівкою, оселею (голуб, ластівка, соловей, горобець, курка, півень, качка (домашня), гусак). Номени, що презентують орнітологічну систему Полісся (ворона, зозуля, перепілка, деркач, бугай, качка, нирець, курочка, чайка, кулик, вальдшнеп, кроншнеп, дупел) не відзначаються частотністю та використовуються в окремих текстах.

Назви птахів наділені у творах письменника загальноприйнятими характеристиками й відображають давні уявлення українського народу.

Орнітоніми найчастіше вживаються автором в образних порівняннях, характеристиках та звертаннях як засіб пестливого позначення людини (*діточка мої, соловейки; голубко, матінко моя сива*); сполучаються з дієсловами (*щебетати*), прикметниками (*сизенька*), займенниками (*моя, мої*).

Багатогранність мовного світу О. Довженка-письменника є джерелом для окремих докладних етнокультурних, лінгвопоетичних та стилістичних досліджень.

Література

1. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
2. Довженко О. П. Зачарована Десна / О. П. Довженко // Твори : в 5 т. / О. П. Довженко. – К. : Дніпро, 1983. – Т. 1. – С. 36–81.
3. Довженко О. П. Земля / О. П. Довженко // Твори : в 5 т. / О. П. Довженко. – К. : Дніпро, 1983. – Т. 1. – С. 108–135.

4. Довженко О. П. Мати / О. П. Довженко // Вибрані твори / О. П. Довженко. – К. : Дніпро, 1971. – С. 225–230.
5. Довженко О. П. Повість полум'яних літ / О. П. Довженко // Кіноповісті. Оповідання / О. П. Довженко. – К. : Дніпро, 1986. – С. 249–342.
6. Костомаров Н. И. Об историческом значении русской народной поэзии / М. Костомаров // Слов'янська міфологія. Вибрані праці з фольклористики й літературознавства. – К. : Либідь, 1994. – С. 44–200.
7. Культурология. XX век : Энциклопедия в 2 т. / [гл. ред., сост. С. Я. Левит]. – СПб. : Университетская книга; ООО «Алтея», 1998. – Т. 1. – 1998. – 447 с.
8. Юнг К. Г. Человек и его символы / К. Г. Юнг. – СПб. : Б.С.К., 1996. – 454 с.

УДК 821.161.2 – 1

Л. Л. Колесникова

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

Традиції й новаторство в семантичній організації слова-символу калина (на матеріалі поетичної мови)

Колесникова Л. Л. Традиції й новаторство в семантичній організації слова-символу калина (на матеріалі поетичної мови). У статті розглянуто семантичну організацію традиційного українського символу калина, що представлений у поетичній мові, проаналізовано його символічне значення. У сучасній поетичній структурі зафіксовано послаблення парадигми „калина – дівчина”, що залежить від зниження рівня антропоморфного фону поетичного тексту. Доведено, що на формування вторинної семантики слова-символу калина впливає психологічний стан автора. Визначено семи 'занедбання національних витоків', 'штучне викорінення національного', 'неперервність життя', 'продовження роду', 'відродження', 'краса'.
Ключові слова: слово-символ, традиційна й похідна сема, семантика, поетична мова, контекст, антропоморфний фон, метафора.

Колесникова Л. Л. Традиции и новаторство в семантической организации слова-символа калина (на материале поэтического языка). В статье рассмотрена семантическая организация традиционного украинского символа калина, который представлен в поэтическом языке, проанализировано его символическое значение. В современной поэтической структуре зафиксировано ослабление парадигмы «калина – девушка», что зависит от снижения уровня антропоморфного фона поэтического текста. Доказано, что на формирование вторичной семантики слова-символа калина влияет психологическое состояние автора. Определены семы 'запустение национальных истоков', 'искусственное искоренение национального', 'непрерывность жизни', 'продолжение рода', 'возрождение', 'красота'.
Ключевые слова: слово-символ, традиционная и производная сема, семантика, поэтический язык, контекст, антропоморфный фон, метафора.

Kolesnykova L.L. Traditions and Novelty in the Semantic Organization of the Word-Symbol Kalyna (on the material of poetry). The article deals with the semantic organization of the traditional Ukrainian symbol kalyna, which was presented in the poetry. Its folkloric and symbolic meaning was analyzed. In modern poetic structure the weakening of paradigm „kalyna – girl” was noted depending on the lowering the level of anthropomorphic background of poetic text. It was proved that the psychological author's state much influences on the developing secondary word-symbol kalyna semantics. The following semes were determined, such as 'desolation of national sources', 'artificial extermination of the nationals', 'life continuity', 'family prolongation', 'rebirth', 'beauty'.
Keywords: word-symbol, traditional and original sam, semantics, poetic language, context, background anthropomorphic, metaphor.

Проблема дослідження словесного символу, визначення його місця в житті людини й суспільства сягає давніх часів. Його наукове обґрунтування й прикладне вивчення базується на основних теоретичних засадах і студіях А. Белого, В.В. Виноградова, Е. Кассирера, М.І. Костомарова, О. Ф. Лосева,

М. М. Маковського, О. О. Потєбні, Е. Сєпіра й розвивається в мовознавчих працях З. С. Василько, С. Я. Єрмоленко, В. С. Калашника, З. Б. Лановик, О. І. Сімович, О. С. Таран, М. І. Філона, О. В. Шелестюк та інших.

Вивчення словесного символу в структурі всієї національної специфіки зумовлює й дослідження рослинної символіки, якнайповніше репрезентова-

ної не лише в українській народній поезії, але й у поетичній мові кінця ХХ століття. Тому аналіз лексичного значення й семантичного наповнення традиційного українського символу *калина* як компонента національної свідомості народу є актуальним.

Мета наукової розвідки – з'ясувати особливості лексико-семантичної організації слова-символу *калина*, що передбачає дослідження культурного компонента, номінативного значення й асоціативних рядів аналізованої лексеми.

В українській мові слово *калина* відоме зі значенням „кущова рослина родини жимолостевих, що має білі квіти й червоні ягоди” [10:76], лексема спільноіндоєвропейського походження. А. Л. Багнюк пояснює назву *калина* від слова *калити*, тобто загартовувати. У цьому процесі воєдино зливаються дві могутні стихії – вогонь і вода – і сходяться вони в найміцнішій речовині – металі [1:202]. Можливо, саме через це *калина* завжди червоного кольору: і в сірі тумани, і в холодні зливи, і в нещадні суховії, і в люті морози.

Припускаємо, що в підсвідомості українців *калина* – найтиповіший і найпоширеніший символ України, батьківщини; дівчої краси, любові, кохання, вірності; гармонії життя та природи; материнства; плодючості; нескореності й стійкості; шанування традицій, звичаїв, символ вогню, сонця; неперервності життя.

Глибоко народним символічним значенням лексичної одиниці *калина* є „красива дівчина” (як зовнішньо, так і внутрішньо). О. О. Потебня в основу зв'язку лексем *дівчина* й *калина* поклав сему ‘красна’ на підставі її належності до паралелі *вогонь – світло*: „Калина стала символом дівчини тому ж, чому дівчина названа красною, за єдністю основного уявлення вогню-світла в словах: дівчина, червоний, калина” [8:286].

В українській народній поезії спостерігаємо активізацію семи ‘краса’ стосовно інших семантичних нашарувань. Це зумовлено глибоким ліризмом і міцним антропоморфним фоном поетичної системи. За слушним зауваженням Ш. Баллі, „людина постійно приписує всім предметам зовнішнього світу риси й прагнення, властиві її особі” [2:221].

У сучасній поетичній структурі фіксуємо послаблення парадигми „калина – дівчина”, у зв'язку з чим потенційна сема ‘краса’ відходить на другий план. Залежно від контекстуальної сполучуваності символічна одиниця *калина* набуває різних сем. У поєднанні з дієсловами негативного емоційного змісту на зразок *ламати*, *рубати*, *гнути* негативну маркованість має весь текст: *Ніч упала на долину, / На батуринську руйну. / Всю поламано калину, / Всю потоптано країну* [6:9]. Дієслово *поламано* характеризує зовнішній, насильницький вплив на *калину*, що активізує негативну конотацію семи ‘руйнування’. Цьому слугує й паралельна образна картина поезії „*всю потоптано країну*”.

У поетичному тексті значення лексеми *калина* може й не виходити за межі свого номінативного значення, а її семантика є традиційною, напр.: *Вже і наша калина цвіте не для нас, / І праатьківська мова – в архіві. / І чорніє з портрета бровами Тарас / В невимовному грізному гніві* [6:32].

Цьому сприяє лексика поетичного твору на позначення реальних дій та предметів, що відтворюють об'єктивний суспільно-історичний процес. Предметно-образна картина репрезентує розширені похідні семи ‘занедбання, забуття національних витоків’ і ‘штучне викорінення національного’ або навіть ‘заборона насолоджуватися тим, що споконвічно належить тобі’, це підкреслено й рядком „*І праатьківська мова – в архіві*”. Імовірно, питання „Для кого цвіте в Україні *наша* калина?” залишиться риторичним або вимагає від читача особистих міркувань чи інтимної відповіді. Уважаємо, що така недосказаність не дає змоги вповні дослідити семантичне розгалуження аналізованого слова-символу й уявити цілісність образної картини, хоча поетичний твір має право на це.

В організації лексико-семантичної структури слова-символу основну роль відіграє його контекстуальне оточення, навіть якщо ця символічна одиниця має глибоко народне коріння і є формою відображення національної свідомості. У такому разі ми можемо говорити про підсвідомий рівень символізації, який історично зберігає основну сему й водночас нашаровує вторинні семи.

Вірогідно, звукове оформлення лексеми *калина* на слуховому рівні вже утворює плід людського внутрішнього життя, що визначене підсвідомим, і лише після цього ми виділяємо або традиційне, або новаторське. Тому поетичний вислів на зразок „*калина цвітом не буя*” спочатку може викликати негативні емоції, а вже потім вимагає контекстуального з'ясування семантики символу: *На цьому березі, / Де я, / Не видно ні душі, / Калина цвітом не буя, / Німують комиші, / І ні зозуля не кує, / Ні джерело не б'є* [7:14]. Національно-культурний компонент представлено не лише символічною одиницею *калина*, а й лексемами *зозуля*, *джерело*, *комиші* у сполученні з дієсловами *не кує*, *не б'є*, *німують*. Це слугує появі в семантичній структурі слова-символу *калина* семи ‘туга за батьківщиною’.

Калина – споконвічний символ України. Саме з таким значенням дендронімен *калина* найчастіше функціонує в поетичній мові кінця ХХ ст.: *І світиться у темряві століть / Його сльоза, незаймана й нетлінна, / І у долоні пламеніє віть, / над безміром кривавиться калина, / оце ж бо Він: упавши на коліна, / коло Дніпра навколішки стоїть* [11:173]. Метафора *кривавиться калина* зумовлена зовнішнім виглядом стиглих ягід, що мають насичений червоний колір. Саме червоно-кармінний колір калинових ягід та соку послуговував розвитку

семи 'неперервність життя', 'продовження роду'. „Символізуючи відновлювану від покоління до покоління кров українського народу, калина тим самим символізує його невмирущість, непідвладність часові, – зазначає О. А. Братко-Кутинський. – Єдинокровність, однак, пов'язує народ не лише в часі, а й у просторі” [3:38]. Отже, червону калину можна вважати засобом логічного зв'язку між населенням України.

До асоціативного ланцюга *калина – кров – рід* (а отже, *калина – рід*) може входити й лексема *вогонь*, що є одним із символів творення світу. Яскравої експресії набуває символ *калина* за умови наявності в тексті не лише метафор, а й порівнянь: *Там калина стікає кров'ю / На сніги, сполотнілі, як смерть. / Там калина цвіте, мов сніг, / На зеленому листі весен. / Гарячковим і передсмертним / Там калина горить / вогнем!* [7:41]. Традиційний символ *калина* є центром розширеного образно-емоційного поля, у складі якого аналізований символ вступає у зв'язки з іншими поетичними елементами. В основу порівняння цвіту калини зі снігом покладено сему 'колір', тобто порівняння за кольором *білий*, а отже, похідні семи 'краса', 'незайманість', 'чистота'. В основі метафоричного перенесення *калина стікає кров'ю* теж колір, а вся метафорична одиниця символізує *загибель, смерть*. Проте асоціацію *калина – життя як процес* контекстуально підтверджує міні-сема 'відродження', яку активізує дієслово-присудок *цвіте*. У метафоричному перенесенні *калина горить вогнем* аналізований символ означає *фізичне змушнення, досконалість, пік життя*. Епітети *гарячковий* і *передсмертний* до лексеми *вогонь* викликають негативні асоціації й на рівні підсвідомого можуть виявляти та передбачати значення *кінець життя*. Отже, символ *калина*, який співвідноситься з реальними предметами й діями та перебуває в семантичній залежності від дієслів і прикметників-означень, репрезентує похідну сему 'життєвий процес'.

У поетичних текстах відбито й давні традиції українського народу. Кущ калини біля хати – символ давнього світу, спадщини, фізичний і духовний потяг до рідної землі, оберегу, до своїх традицій: *А це хатина баби Якилини / З віконцями, що в землю вже вросли, / А біля них – червоний кущ калини / Та зрайка низькорослих / синіх слив* [9:10]. Рівень

символізації лексеми *калина* вмотивований не стільки уявленням про загальний вигляд реалії, скільки „значенневими” її частинами. З прадавніх часів зберігся асоціативний рівень калини та її частин: „нездоланність плодів калини морозами та зав'язми – нездоланність потягу народу до волі”; „гіркі плоди дерева – гірке життя людей”; „білий цвіт калини – чистота й незайманість дівчини”; „наповнені червоним соком ягоди – жіноча зрілість і плодovitість”.

На лексико-семантичну структуру символу *калина* суттєво впливає й колірна ознака, що характеризує реалію. Так, колорономен *червоний* поєднує як загальноприйняте уявлення про красу, так і колірну – спектральну – насиченість, актуалізуючи тим самим сему 'краса'.

Дендрономен *калина* в поетичних текстах поєднується і з колорономеном *білий*, що означає внутрішню чистоту. У поєднанні *біла калина* на першому плані фіксуємо сему 'незайманість, цнота', що є складником семантичної структури лексеми *молодість*. Цю семантику підкреслює й протиставлення на зразок *не біла – зелена: Це літо холодне, як літо минуле. / Це літо мине, як і те промайнуло. / Набрехала зеленим уже горобина. / Не біла – зелена вагітна калина* [5:103]. Лексема *зелений* зберігає традиційні семи 'молодий; незрілий', що на антропоморфному фоні означає „непідготовленість дівчини до народження дітей, до заміжжя”. При відсутності парадигми *дівчина – калина* колірні ознаки вказують на внутрішні процеси й зовнішній вигляд символічної одиниці залежно від природних умов.

Отже, зважаючи на семантичну розгалуженість символу *калина*, зовнішню красу її ягід і цвіту, поживність ягід, позитивне емоційно-естетичне навантаження ознак вихідної реалії, калину слід характеризувати як „рослину національного культу” [4:69]. Послаблення традиційного символічного значення лексеми *калина* призводить до втрати яскравого антропоморфного фону в поетичній системі. Традиційна семантика слова-символу *калина* сконцентрована у двох основних аспектах: *калина* – символ України і *калина* – символ дівчини. Семи, що групуються навколо інших рівнів символізації, є неосновними, допоміжними; вони лише доповнюють „ядро” залежно від контексту.

Література

1. Багнюк А. Л. Про вічне і земне. Символи українства / А. Л. Багнюк. – Т. : Принтер-Інформ, 2000. – 257 с.
2. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли ; пер. с фр. К. А. Долинина ; под ред. Е. Г. Эткинда. – М. : Изд-во иностран. лит., 1961. – 394 с.
3. Братко-Кутинський О. А. Символіка світобудови. Українська традиція / О. А. Братко-Кутинський // Людина і світ. – 1991. – № 11. – С. 35–40.
4. Дяченко Л. М. Фольклорна символіка як засіб відображення національного світобачення / Л. М. Дяченко // Мовознавство. – 1997. – № 2 – 3. – С. 67–71.

5. Михайлюк П. Щось сталося : зб. віршів / П. Михайлюк ; упоряд. і авт. післямови Л. Коломієць. – К. : Смолоскип, 1995. – 125 с.
6. Низовий І. Д. Запрягайте, хлопці, коней : поезії / І. Д. Низовий. – Луганськ : Спілка ж-стів України, 1993. – 64 с.
7. Низовий І. Д. Свіча на вітрі : лірика / І. Д. Низовий. – Луганськ : Світлиця, 1996. – 48 с.
8. Потебня А. А. Слово и миф / А. А. Потебня. – М. : Правда, 1989. – 624 с.
9. Світличний І. На березі вічності : поезії / І. Світличний ; ред.-упоряд. Л. П. Стрельник. – Луганськ : Спілка ж-стів України, 1994. – 80 с.
10. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. IV. – 840 с.
11. Фішбейн М. Вірші / М. Фішбейн // Дніпро. – 1997. – № 1 – 2. – С. 137.

УДК 811.161.2'42

Н. О. Лисенко

Національний фармацевтичний університет

Архетипні символи як детермінанти поетичної моделі світу

Лисенко Н. О. Архетипні символи як детермінанти поетичної моделі світу. У статті розглядаються детермінанти поетичної моделі світу, зокрема архетипна модель світу, окремі риси якої зберігаються свідомістю і підсвідомістю кожної людини, у тому числі й поета, а також диференціюються поняття модель світу й картина світу, індивідуальна поетична модель світу та деталізується дефініції цих термінів. Доводиться, що становлення картини світу передуює виникненню моделі світу, а індивідуальна поетична модель світу є логічним наслідком творчого, поетичного освоєння дійсності.

Ключові слова: модель світу, картина світу, індивідуальна поетична модель світу, архетипний символ, метафорична парадигма, образна парадигма, образна паралель.

Лысенко Н. А. Архетипные символы как детерминанты поэтической модели мира. В статье рассматриваются детерминанты поэтической модели мира, в частности архетипная модель мира, отдельные черты которой сохраняются сознанием и подсознанием каждого человека, в том числе и поэта, а также дифференцируются понятия модель мира и картина мира, индивидуальная поэтическая модель мира и детализируется дефиниции этих терминов. Доказывается, что становление картины мира предшествует возникновению модели мира, а индивидуальная поэтическая модель мира является логическим следствием творческого, поэтического освоения действительности.

Ключевые слова: модель мира, картина мира, индивидуальная поэтическая модель мира, архетипный символ, метафорична парадигма, образная парадигма, образная паралель.

Lisenko N. O. Archetypical symbols as the determinants of poetic model of the world. The article considers the determinants of poetic model of the world; in particular, the archetipic model of world, some features of which are reserved by consciousness and subconsciousness of any person including the poet as well as the differentiation of notions of model of the world and images of the world, individual poetic model of the world and works out in detail the definitions of these terms. The article proves that the formation of image of the world precedes the arising of the model of the world and individual poetic model is the logic consequence of creative and poetic mastering of the reality.

Key words: model of the world, images of the world, individual poetic model of the world, archetypical symbol, metaphorical paradigm, figurative paradigm, figurative parallel.

Передовсім нас цікавить «внутрішній» бік поетичної моделі світу, дослідження якої передбачає звернення до менталінгвістики і спрямоване на визначення специфіки відбитого у мові внутрішнього світу її носіїв. Поет є репрезентантом певної картини світу і творцем індивідуальної поетичної моделі світу. Визначення типових рис індивідуального стилю митця неможливе без вивчення особливостей останньої.

При визначенні поняття «мовна картина світу» ми спираємося на праці О. Свйблової [12], П. Собо-

лева [13], Є. Яковлева [15], Т. Родіної [11], Т. Цив'ян [14], О. Почепцова [10], Ю. Лазебника [8], І. Карпенка [4] та інших.

Метою даної статті є визначення детермінант поетичної моделі світу, а також диференціація понять модель світу й картина та деталізація дефініцій цих термінів. Те, що зазначені терміни часто вживаються як синонімічні і потребують роз'яснення, становить один із аспектів актуальності даної роботи.

Картина світу – це уявлення про соціальний і природний універсум, які характеризують цивіліза-

цію на певному етапі розвитку. Ці уявлення охоплюють найрізноманітніші сфери діяльності носіїв мови і виражають такий варіант картини світу, який утворився у процесі їх різнобічної соціальної практики [1:154]. Аналогічне по суті визначення наводить Т. Цив'ян, користуючись уже терміном «модель світу». Дослідниця вважає, що модель світу (МС) – це «спрощене відображення всієї суми уявлень про світ у даній традиції, узятих у їх системному та операційному аспекті» [14:12]. Така трансформація відбувається двома етапами: первинні дані, що були сприйняті органами відчуттів, підлягають вторинній обробці (перекодуванню) за допомогою знакових систем [14:5].

Ми дотримуємося тези Л. Головачової про необхідність розрізнення термінів «картина світу» (КС) та «модель світу» (МС). Відповідно, КС – звичайне сприйняття навколишнього світу сучасною людиною і відбиття цього сприйняття у мові, а МС – «система концептів-символів, яка може тлумачитись як наслідок творчого, поетичного осмислення цих знань про світ і про людину як центр цього світу» [2:396].

Очевидним є той факт, що за часом виникнення КС передре МС. Про МС як логічний наслідок творчого, поетичного освоєння дійсності говорить і Ю. Лазебник. Поетичне світобачення, на думку вченого, притаманне кожному митцеві, утілюється на трьох рівнях – у поетичному слові (ПС), поетичній моделі світу (ПМС) та поетичній мові (ПМ) [8:40]. На думку Ю. Лазебника: «[...] В основі ПМС лежать семантичні версії (образи) природних предметів і явищ, що виникли як результат дії притаманних поетові способів структуризації світу (метафори, метафори-метонімії) тощо. Сама ж модель виникає із взаємотяжіння семантично подібних суміжних образів різних об'єктів <...> ПМС моделюється шляхом однотипного позначення певної сукупності об'єктів; це набір денотатів, онтологічні відмінності яких долаються єдиним принципом їх прийняття та відбиття, це те саме, побачене в різних об'єктах, або це різні об'єкти, побачені в одному ракурсі, крізь одну семантичну призму» [8:43].

Не слід залишати поза увагою те, що кожен митець є представником певної нації. Отже, він, з одного боку, є носієм специфічних психічних етноментальних особливостей і культурних цінностей, з іншого, – індивідом із неповторним творчим світобаченням і автором поетичної (художньої) моделі світу.

Слідом за В. Кононенком розрізняємо індивідуальну мовну картину світу (автор уживає термін «модель») [6:42] та національну (генеральну). Скориставшись дослідженнями П. Соболева, В. Медушевського та Т. Князевської, аналогічно диференціюємо індивідуальну поетичну модель і генеральну. Щоправда, названі вчені користуються терміном «художня картина світу» [13:35], [9:83],

[5:134]. Генеральна художня (поетична) модель світу (ГХМС) є рухливою, мінливою, такою, що поетично збагачується, а «у кожній картині світу, що виникає в контексті художньої свідомості, притаманній певній історичній епосі, здійснюється самовідображення людства, що пізнає світ» [13:35]. Про виняткове культурне значення ГХМС (ГХМС) говорить Т. Князевська: «[...] Художня картина світу, що відтворює у художніх образах реальний світ з усіма його кольорами, здійснює зв'язок століть. Вона акумулює в собі живу пам'ять людства, зберігає для наступних поколінь відбиття минулих часів <...> внутрішній світ, характери, зовнішність людей, що жили століття і тисячоліття тому. Вона втілює у художніх образах матеріальну і духовну культуру того часу, у якій ці образи були створені, і сама входить як складова частина у сучасну їй культуру» [5:134]. Поряд із ГХМС незаперечним є факт існування індивідуальної художньої моделі світу (ІХМС). Кожен митець створює власну, індивідуальну і неповторну модель світу. Оскільки митець як особистість тяжіє до духовного суверенітету і самовизначення, індивідуальна МС, яка утворюється у його свідомості, втілює його світовідчуття, світорозуміння, систему цінностей, морально-етичну оцінку явищ дійсності. І МС поета, як і будь-якої людини, не є статичною. Під впливом навколишнього світу (політичних подій, особистих трагедій, зміни етнічного оточення тощо) система цінностей може зазнавати суттєвих змін. Відповідних модифікацій зазнаватиме й ідіостиль як конкретне матеріальне втілення ІХМС.

Не можемо погодитися з думкою про можливість оцінювання «вартості» ІХМС, виходячи з її адекватності реальному стану речей [13:37], оскільки нас цікавлять індивідуальні засоби відбиття дійсності, специфіка світобачення, що знаходять втілення в ІХМС, а не «фотографування» дійсності.

Особливості ПМС багато у чому детерміновані архетипною моделлю світу, окремі риси якої зберігаються свідомістю і підсвідомістю кожної людини, у тому числі й поета. На нашу думку, можливим є використання «зовнішньої» оболонки архетипу для створення поетичної метафори. Якщо ж виразно відчувається зв'язок метафоричної сполуки з міфологічною оповіддю, то вона стає символом. У процесі розвитку мови архетипи модифікуються, на основі первинних моделей можуть конструюватися похідні. При конкретній реалізації архетипного образу має значення і вплив індивідуальної мовної свідомості. Сукупність усіх модифікацій певного архетипного образу в діахронічному і синхронічному аспекті становить, на нашу думку, метафоричну парадигму.

Для повноцінної реконструкції метафоричної парадигми слід застосувати діахронічний підхід дослідження семантичних та структурних змін образу, врахувати когнітивні процеси, що супроводжували його появу, дослідити семантичні зрушен

архетипного образу в діяхронічному і синхронічному аспекті становить, на нашу думку, метафоричну парадигму.

Для повноцінної реконструкції метафоричної парадигми слід застосувати діяхронічний підхід дослідження семантичних та структурних змін образу, врахувати когнітивні процеси, що супроводжували його появу, дослідити семантичні зрушення у зв'язку із розвитком і зміною особливостей етнічного світосприйняття.

Але в межах синхронічного дослідження творчості певного митця доцільним, на наш погляд, є користування терміном образна парадигма (містить індивідуально зумовлений образний елемент і є складовою загальної метафоричної парадигми відповідного образу) та терміном образна паралель,

що являє собою сполуку, між компонентами (реаліями) якої відбулося перенесення. Проте не слід абсолютизувати архетипні образи (чи базові метафори). Ядром образної парадигми може бути образ, що не має «архетипних» коренів. Превалювання тих чи інших образів залежить від особливостей світосприйняття поета.

Форми існування культури людства – філософія, релігія і мистецтво (усна народна творчість, а згодом – художня література) є тією площиною, у якій відбувається розвиток (трансформація) символічних значень. Авторські трансформації архетипних символів, на нашу думку, ще багато років залишатимуться актуальним об'єктом плідних досліджень таких українських філологів, як Л. Дорошина, О. Бідюк, Т. Хом'як та інших.

Література

1. Гуревич А. Вопросы культуры в изучении исторической поэтики / А. Гуревич // Историческая поэтика. Итоги и перспективы изучения. – М.: Наука, 1986. – С. 153–167.
2. Головачова А. К вопросу о прагматике загадки / А. Головачова // Из работ московского семиотического круга. – М., 1997. – С. 396–416.
3. Дорошина Л. Національні архетипи та їх вербальна репрезентація в мовній картині світу Олександра Довженка: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / Лілія Федорівна Дорошина; Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2014. – 20 с. – укр.
4. Карпенко І. Національна мовна картина світу: зіставний аспект / І. Карпенко // Мовознавство. – 1996. – №6. – С. 39–46.
5. Князевская Т. Художественная картина мира и вопросы ее интерпретации в искусстве театра / Т. Князевская // Художественное творчество. Вопросы комплексного изучения / 1984. – Л.: Наука. – С. 134–243
6. Кононенко В. Українство в словесній символіці / В. Кононенко // Мовознавство: тези та повідомлення III Міжнародного конгресу україністів. – Х.: Око, 1996. – С. 229–231.
7. Кримський С. Архетипи української культури / С. Кримський // Вісник НАН України. – 1998. – №7. – №8. – С. 74–87.
8. Лазебник Ю. Від поетичного слова до поетичної мови / Ю. Лазебник // Мовознавство. – 1994. – №1. – С. 40–46.
9. Медушевский В. Художественная картина в музыке (к анализу понятия) / В. Медушевский // Художественное творчество. Вопросы комплексного изучения / 1984. – Ленинград: Наука, 1986. – С. 82–93
10. Почепцов О. Языковая ментальность: способ представления мира О. Почепцов // Вопросы языкознания. – 1990. – №6. – С. 110–123.
11. Родина Т. Художественная картина мира как синтетическая многомерная структура / Т. Родина // Художественное творчество. Вопросы комплексного изучения / 1984. – Л.: Наука, 1986. – С. 57–69.
12. Свиблова О. Метафоризация как способ репрезентации художественной картины мира / О. Свиблова // Художественное творчество. Вопросы комплексного изучения / 1984. – Л.: Наука, 1986. – С. 178–184.
13. Соболев П. Художественная картина мира. Ценностная значимость / П. Соболев // Художественное творчество. Вопросы комплексного изучения / 1984. – Л.: Наука. – С. 32–36.
14. Цивьян Т. Лингвистические основы балканской модели мира. – М.: Наука, 1990. – 207 с.
15. Яковлев Э. К изучению мифологических образов в художественной картине мира / Э. Яковлев // Художественное творчество. Вопросы комплексного изучения / 1984. – Л.: Наука, 1986. – С. 50–57.

УДК 811.111:81:39:81'374.3

І. М. М а т і я ш

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Структурно-лексикографічні модуляції лексеми "MARRIAGE"
в британській мовній картині світу

Матіяш І. М. Структурно-лексикографічні модуляції лексеми "MARRIAGE" в британській мовній картині світу. У статті здійснюється спроба змодельювати британську мовну картину світу XVIII – XXI ст., застосовуючи лінгвокультурологічні та етнолінгвістичні розвідки, також розглядається трансформація мо

вної картини світу в контексті аналізу модифікації семантичної структури лексеми *marriage* на лексикографічному матеріалі Британії останніх чотирьох століть. Схематично подано у вигляді таблиці дефініції досліджуваної лексеми мовою оригіналу. Продукція лексикографічного ремесла розглядається як скарбниця культурної та історичної пам'яті народу. Семантична структура слова висвітлюється в тісному взаємозв'язку із аксіологічною ієрархією ментальної моделі світу.

Ключові слова: лінгвокультурологія, мовна картина світу, семантична структура слова, лексичне значення слова, дефініція, лексема, семема, сема.

Матияш И. М. Структурно-лексикографические модуляции лексемы «marriage» в британской языковой картине мира. В статье осуществляются попытка смоделировать британскую языковую картину мира XVIII – XXI веков с применением лингвокультурологических и этнолингвистических изысканий, также рассматривается трансформация языковой картины мира в контексте анализа модификаций семантической структуры лексемы *marriage* на лексикографическом материале Британии последних четырех веков. Схематически подано в форме таблицы дефиниции анализируемой лексемы на языке оригинала. Лексикографическое ремесло рассматривается как кладезь культурной и исторической памяти народа. Семантическая структура слова представлена в тесной взаимосвязи с аксиологической иерархией ментальной модели мира.

Ключевые слова: лингвокультурология, языковая картина мира, семантическая структура слова, лексическое значение слова, дефиниция, лексема, семема, сема.

Matiyash I. Structural and lexicographic modulations of the lexeme marriage in the British linguistic world image. The article presents the attempt to model the British linguistic world image of XVIII – XXI centuries applying ethnolinguistic and linguistic-cultural surveys. The paper considers the transformation of the linguistic view of the world in the context of the analysis of the semantic structure modification of the lexeme marriage using the lexicographical sources of Britain during the last four centuries. The definitions of the lexeme under study are schematically given in the chart in the original language. Using the systemic lexicographical analysis of the linguistic view of the world the attempt is made to connect national cultural features of the English language with social ethnic peculiarities of the native speakers. The point of view at the lexicographical products as the treasury of cultural and historical memory of the nation is given. The semantic structure of the word is considered through the tight connection with the hierarchy of ideas in the mental world model.

Keywords: linguistic culturology, linguistic world image, semantic structure of the world, definition, lexical meaning, lexeme, sememe, seme.

Впродовж останніх десятиліть лінгвістів особливо цікавлять питання ролі мови у пізнанні світу, взаємозв'язку мови і культури, мови і мислення, природи мовної картини світу тощо. Науковими розвідками пропонується немало варіантів вирішення цих проблем, але універсальна лінгвокультурологічна концепція поки не створена. Слід зазначити, що у зв'язку з розвитком нових тенденцій з'явилися нові скерування лінгвістики: етнокультурних складових мови, мовної особистості, мовних стереотипів, ведуться дискусії щодо розмежування мовної та концептуальної картин світу та багато ін. В запропонованій статті здійснюється спроба відстежити розвиток британської мовної картини світу, опираючись на структурно-семантичні зміни лексеми *marriage* та її експлікація на лексикографічному матеріалі.

Витоки нової лінгвокультурологічної парадигми сягають наукової спадщини Й. Гердера та В. фон Гумбольдта. У «Трактаті про походження мови» (1770) Гердер пов'язав мову, культуру, суспільство і національний дух. Мова за своїм походженням зв'язана із культурою і вдосконалюється разом із суспільством. Філософ впевнений, що в кожній національній мові «втиснутий розум даного народу і його характер» [4:233]. Ці думки продовжив В. фон Гумбольдт, який вбачає у мові «дух народу» [4:147]. Він вважав, що з кожною новою мовою ми долучаємося до нової системи думок і відчуттів [5:312]; мова завжди втілює в собі своєрідність цілого народу [5:349]; з допомогою мови

можна проникнути у найвищі і найглибші сфери, у всю багатоманітність світу [4:6]. Схожої думки дотримуються Р.А. Будагов, який вважав, що будь-яка національна мова – це не лише окрема система значень, але і результат своєрідного відображення всієї діяльності людей, які говорять даною національною мовою [7:70].

«Мова є умовою і продуктом людської культури» – така початкова теза лінгвокультурознавчої концепції Г.О. Винокура [2]. Мова в якості пережитку здатна зберегти сліди етапів культурного розвитку. Мова – один з продуктів духовної творчості даного культурно-історичного колективу – народу – стоїть в одному ряду з писемністю, наукою, мистецтвом, державою, правом, мораллю, але при цьому займає особливе місце, оскільки вона одночасно складає передумову усіх інших культурних утворень. Мова – не лише дзеркало історії народу, але і частина цієї історії, одне із творінь народної творчості. Суто лінгвістичне питання про характер і причини мовного генезису може бути вирішене тільки з урахуванням даних культурної історії народу.

Таким чином, говоримо про національну специфіку мислення і національну культуру, які знаходять відображення в етнічній мові через формування мовної картини світу (МКС) – «суб'єктивно-об'єктивного образу реального світу». МКС не лише відкриває доступ до пізнання особливостей національного світобачення окремої лінгвокультурної

спільноти, але й акумулює її культурне надбання [1:338].

Ю.Д. Апресян вважав, що у картині світу відбиті найвні уявлення про внутрішній світ людини, в ній конденсується досвід інтроспекції поколінь, вона відображає окремий спосіб сприйняття та організації світу [10:55]. Основоположник Люблінської школи етнолінгвістики Є. Бартмінський трактує МКС як інтерпретацію дійсності засобами мови, що охоплює всю багатомірність поглядів на світ, людину, речі і події. Він уточнює, що МКС не є дзеркальним відображенням чи «фотознімком» реальності, а її інтерпретацією, суб'єктивним портретом [11:266]. Бартмінський намагається дати відповідь на питання, який мовний матеріал може стати основою опису (реконструкції) МКС. Для нього таким матеріалом слугує лексичний склад мови. Лексика за Є. Бартмінським виступає характерним «інвентарем культури», живим і динамічним, який постійно збагачується новими одиницями; вона є своєрідним сейсмографом, який фіксує стан розвитку суспільства, цивілізації і культури [11:269–270].

Найповніше і найточніше лексичний склад мови відображений у словниках. Зазначимо, що словник у розумінні Е. Сепіра це – дзеркало культури, яке значною мірою відображає рівень її розвитку. Словник у стосунку до змістової сторони мови завжди виступає у вигляді набору символів, які відображають культурний фон окремого суспільства [9:276]. Зміни в лексиці обумовлюються різними причинами, більшість із яких мають культурний характер і залежать від історії самої культури: «Лексика – дуже чутливий показник культури народу, і зміна значень, втрата старих слів, створення або запозичення нових – усе це залежить від історії самої культури» [9:242–243]. Таким чином, кожна нова культурна епоха приносить з собою хвилю лексичних, семантичних, понятійних змін та запозичень. Багатий словник, вважає Сепір, служить надійним показником давності тих чи інших культурних комплексів.

Згідно із О. О. Селівановою одним із напрямів опису мовної картини світу є системно-

лексикографічні дослідження національно-наївних моделей світу [8:442]. І справді, динаміка словникових дефініцій дуже вдало відбиває еволюцію мовної картини світу, оскільки тлумачний словник є одним із основних засобів опису лексичної системи мови, а наведені у ньому ілюстративні матеріали відбивають активні процеси у лексиці, що, в свою чергу, відображають етнокультурні зміни соціуму. Слід зауважити, що словники, як кодекси знань, набувають важливої соціальної функції. Вони є не лише навчальними чи науковими засобами, але й виконують функцію культурного розвитку народу, репрезентують глибину знання світу та мови. Саме лексикографія сприяє ознайомленню з іншими культурами, світобаченнями та світосприйняттями.

Таким чином, модель МКС з допомогою словникових дефініцій може бути відображена у формі таблиці. Таблиця чи матриця, як засіб моделювання, дозволяє в межах охоплюваного простору уявити складне, багатопланове мовне явище – семантичну структуру слова зокрема, або лексико-семантичну систему як цілісне утворення [6:66].

У запропонованій розвідці здійснюється спроба відстежити розвиток і становлення семантичної структури лексеми *marriage* в системі мовомислення британців у контексті еволюції її лексичного значення, тобто її місце в МКС, оскільки трансформація семантичної структури слова нерозривно пов'язана із змінами у соціумі. Таким чином, дослідження семантичних модифікацій відображає зміни досліджуваного лінгвокультурного простору.

Розглянемо динаміку лексичного значення слова *marriage* у британській мовній картині світу. Головним матеріалом аналізу слугували наступні тлумачні словники: *A Dictionary of The English Language in which the Words are deduced from their Originals, explained in their Different Meanings* (1768, 1792), *A Dictionary of The English Language* (1828), *A New English Dictionary on Historical Principles Vol. VI. – M – N* (1906), *Oxford English Dictionary Online*. Дефініції досліджуваної лексеми представлені у таблицях:

MARRIAGE

1768	1792, 1828	1906	2000s
the act of uniting a man and a woman for life	the act of uniting a man and a woman for life	the condition of being a husband or wife; the relation between married persons; spoushood, wedlock	the formal union of a man and a woman, typically as recognized by law, by which they become husband and wife
	state of perpetual union	entrance into wedlock; the action, or an act, of marrying; the ceremony or procedure by which two persons are made husband and wife; a wedding	(in some jurisdictions) a union between partners of the same sex
		fig. intimate union	a combination or mixture of elements
		obs. hist. marriage	
		obs. dowry	
		cards. in certain games, e.g. bezique, the declaration of a king and queen of the same suit	

При поверхневому розгляді дефініцій у словниках різних періодів очевидним стає те, що слово *marriage* набуло нових семантичних компонентів та втратило існуючі. Вважаємо, що зміни в лексиці спричиняються різноманітними причинами, більшість з яких має культурний характер. Мова, історія і культура нерозривні, і тому повинні вивчатися комплексно. Конкретна мова як індивідуальне і неповторне історичне явище належить окремій культурній системі, а тому вона мусить вивчатися у всій повноті своїх життєвих проявів, стосунків і зв'язків. Тому, перейдемо безпосередньо до розгляду словникових дефініцій з метою виявлення культурного компоненту значення.

У першому словнику лексема, що аналізується, має лише одне значення. Таке ж значення зберігається і у двох наступних словниках, а у ХХ ст. бачимо значне розширення і появу нових сем. Якщо у ХVІІІ – ХІХ ст. шлюб трактувався як спільне життя чоловіка та жінки без посилання на певну церковну чи закону процедуру, то на початку минулого століття дана семема отримує нову сему 'законний'. Таким чином вважаємо, що до головних ознак шлюбу для британців додалась його узаконеність і офіційність, крім того, перебуваючи у таких стосунках пара отримує новий для них статус чоловіка та дружини або подружжя. Тут чітко видно відбиток еволюції звичаїв і культури у розвитку значення досліджуваної лексеми.

Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує друга позиція словників *A Dictionary of The English Language in which the Words are deduced from their Originals, explained in their Different Meanings* (1792) та *A Dictionary of The English Language* (1828). Тут лексема *marriage* розглядається як перманентний союз чоловіка та жінки, як такий, що триває вічно. Хоча ця семема не представлена у інших словниках, але жодне із досліджуваних нами тлумачень лексеми *marriage* не вказує на строк чи тривалість шлюбу. Ймовірно, суспільні зміни і розвиток нівелювали важливість довговічності такого союзу і акцент на перманентності поступово ослаб, що спостерігаємо через втрату семи 'перманентність'.

Словник *A New English Dictionary on Historical Principles Vol. VI – M – N* (1906) подає лексему *marriage* також як церемонію одруження, процедуру входження у подружній стан. У *ODO* таке тлумачення відсутнє, натомість використовується лексема *wedding* (весілля). В цьому випадку втрата даної семми і семи 'церемонія' свідчить про звуження значення і може вказувати на сприйняття шлюбу як особливого стану, а не певної виконуваної процедури.

Окремі якості шлюбу британці переносять і на інші речі та явища. Йдеться про позицію під номером три у словниках ХХ-ХХІ ст., де дана лексема розглядається у переносному значенні і вказує на міцний зв'язок елементів, на їхню нерозривну комбінацію. Це підтверджується наступними прикладами: *Her music is a marriage of funk, jazz, and hip hop* [16]; *In which of the cases do you consider the marriage of verse and tune to have been most successful? He considered the convenience of making a marriage between those rivers* [12]. В перших двох прикладах йдеться про співзвуччя компонентів, в другому – про об'єднання предметів в один. Тут бачимо, що виконується основна функція шлюбу, хоч і метафорично, – поєднання частин в одне ціле. А це може свідчити про те, що британці розглядають шлюб не лише як співжиття чи співіснування, але й як гармонійний злагоджений союз. Сюди ж можна віднести і останню семему тих же словників, яка шлюбом називає комбінацію короля і дами у картярських іграх, напевно, за аналогією із чоловіком та дружиною.

Цікавим є четверте значення у *A New English Dictionary on Historical Principles Vol. VI. – M – N* (1906). Тут, на нашу думку, чітко простежується лінгвокультурологічна складова словника. Але щоб отримати повніше пояснення треба звернутись за посиланням до іншої словникової статті цього ж лексикографічного довідника. Звідси дізнаємось, що лексема *marriage* може вживатись і як історизм, вказуючи на суму грошей, яку необхідно було заплатити феодалу (королю, лорду), щоб одружитись. В даному випадку чітке пояснення є важливим для розуміння і вірного перекладу певних історичних

текстів, також для осіб, що вивчають англійську мову. Сюди ж відносимо і п'яту позицію того ж словника, згідно якої *marriage* є застарілим варіантом для позначення посагу або викупу за наречену. Бачимо, що із зміною суспільного ладу та з історичним розвитком таке тлумачення застаріло і вже не використовується, а це, в свою чергу, підкреслює постулат, що мова віддзеркалює усі зміни в житті суспільства.

Особливо вартим уваги є тлумачення під номером два у сучасному словнику *Oxford English Dictionary Online*. Тут замість традиційного сприйняття шлюбу як поєднання чоловіка і жінки в подружжя йдеться про одностатеві союзи, із уточненням, що таке трактування присутнє *лише в окремих правових системах*. І дійсно, сьогодні на законодавчому рівні подібні шлюби офіційно визнані у близько 13 країнах, ще з десяток країн розглядають можливість легалізації цих зв'язків. Це свідчить про те, що словник не знаходиться осторонь важливих суспільних процесів, навпаки, словникова стаття має наметі подати найбільш адекватне тлумачення лексеми, що відповідає як стану розвитку соціуму, так і мови, якою користуються члени цієї спільноти.

Аналіз словникових статей дає можливість зробити висновок, що лексема *marriage* складається із таких сем 'поєднання', 'вічний', 'законний', 'подружжя', 'одностатевий', 'комбінація', 'гроші'. Важливо, що сема 'союз' чи 'поєднання' в ієрархії сем аналізованої лексеми утримуються на позиції архісеми протягом XVIII – XXI ст. До диференційних сем відносимо 'вічний', 'законний', 'подружжя', а

до потенційних – 'одностатевий', 'комбінація', 'гроші'. Особливої уваги заслуговує той факт, що значення лексеми *marriage* пройшло довгий шлях змін: спершу спостерігаємо процес розширення і нашарування нових семантичних компонентів, а потім звуження і втрату певних функціональних застосувань. Розкладення лексеми на семи та їх ієрархічне впорядкування вдало підтверджують тезу про ієрархічність людських знань. Так, робимо висновок, що семантична шкала виступає у ролі відображення у свідомості носіїв мови різноманітних рис денотата та його зв'язку із іншими об'єктами та явищами дійсності. А словникові тлумачення виступають впорядкованими і структурованими знаннями людини про світ, оформленими у своєрідний кодекс – словник.

Інтерпретуючи на словник як кодекс лексичних значень, як "знімок" життя людей у певну історичну епоху, розставивши ці "знімки" у хронологічному порядку і порівнявши їх, бачимо, що вони відтворюють динаміку світогляду народу, його світосприйняття і ментальність, тобто формують мовну картину світу. Слова змінюються, перетворюються, набувають нових значень, вони стають носіями смислів і традицій, вміщують знання і досягнення людської спільноти. Таким чином еволюція розглянутої лексеми та її семантичної структури у контексті динаміки британської мовної картини світу показує, що її трансформація відбиває лінгвокультурні зміни, тобто модифікації не лише лексичних одиниць, а й культурного життя соціуму. Детермінують такі лексикографічні модуляції зміни у суспільно-політичному та культурному житті Британії, історичні події як в самій країні, так і за її межами, світові суспільні рухи, тощо.

Література

1. Антология концептов / Под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. – М.: Гнозис, 2007. – 512 с.
2. Винокур Г. О. О задачах истории языка / Г. О. Винокур // Избранные работы по русскому языку. – М.: Учпедгиз, 1959. – 492 с.
3. Гердер И. Г. Идеи и философия истории человечества / И. Г. Гердер. – М.: Наука, 1977. – 703 с.
4. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. – 397 с.
5. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры / В. фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1985. – 448 с.
6. Мельник Я. Г. Субъективность как языковая категория / Я. Г. Мельник – Івано-Франківськ: Альфа, 1997. – 128 с.
7. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Поставалова и др. – М.: Наука, 1988. – 216 с.
8. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.
9. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир; [пер. с англ.; под ред. А.Е. Кибрика]. – М.: Найка, 1993. – 656 с.
10. Хроленко А. Т. Основы лингвокультурологии: учеб. пособие / А. Т. Хроленко; под ред. В. Д. Бондалетова. – 3-е изд., испр. – М.: Флинта: Наука, 2006. – 184 с.
11. Bartminski, Jerzy. Der Begriff des sprachlichen Weltbildes und die Methoden seiner Operationalisierung // Tekst i dyskurs – Text und Diskurs. – 2012. – № 5. – S. 261 – 289.
12. A New English Dictionary on Historical Principles. Vol. VI M N. Oxford: The Clarendon Press, 1906. – 1111 p.
13. Johnson S. A Dictionary of The English Language in which the Words are Deduced from their Originals, explained in their Different Meanings / Samuel Johnson. – Dublin: printed by W. G. Jones, 1768.
14. Johnson S. A Dictionary of The English Language in which the Words are deduced from their Originals, explained in their Different Meanings / Samuel Johnson. – London, 1792.
15. Johnson S. A Dictionary of The English Language / Samuel Johnson, John Walker. – London: William Pickering, Chancery lane; George Cowie and Co. Poultry, 1828. – 831 p.
16. Oxford English Dictionary Online / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/marriage>

УДК 81'373

О. С. Поліщук

Рівненський державний гуманітарний університет

Семантичні предикати у структурі ономасіологічної парадигми

«людина за ознакою її інтелекту»

(на матеріалі англійської, української, російської і чеської мов)

Поліщук О. С. Семантичні предикати у структурі ономасіологічної парадигми «людина за ознакою її інтелекту» (на матеріалі англійської, української, російської і чеської мов). Стаття присвячена вивченню семантичної специфіки лексичних і фразеологічних одиниць номінаційної сфери «людина за ознакою її інтелектуальних характеристик» в англійській, чеській, українській та російській мовах. Проведено аналіз семантичної структури ономасіологічної парадигми. Виділені класи предикатів характеризувального типу, що вказують на ознаку-характеристику (статичного чи динамічного характеру) розумових здібностей людини та їх відсутності. Систематизовано групи номінантів на позначення інтелекту людини відповідно до їх структурних та граматико-функціональних особливостей.

Ключові слова: інтелект, інтелектуальні характеристики, ономасіологічна парадигма, семантичний предикат.

Полищук А. С. Семантические предикаты в структуре ономасиологической парадигмы сферы «человек по признаку его интеллекта» (на материале английского, украинского, русского и чешского языков). Статья посвящена изучению семантической специфики лексических и фразеологических единиц номинационной сферы «человек по признаку его интеллекта» в английском, чешском, украинском и русском языках. Проведен анализ семантической структуры ономасиологической парадигмы. Выделены классы предикатов характеризующего типа, которые указывают на признак-характеристику (статического или динамического характера) умственных способностей человека и их отсутствие. Систематизированы группы номинантов обозначающих интеллект человека в соответствии с их структурными и грамматико-функциональными особенностями.

Ключевые слова: интеллект, интеллектуальные характеристики, ономасиологическая парадигма, семантический предикат.

Polishchuk O. S. Semantic predicates of the semantic structure of onomasiological paradigm “human being on the basis of its intellect” (based on English, Russian, Ukrainian and Czech languages). The article deals with the semantic specific character of lexical and phraseological units which designate intellectual characteristics of a human being in English, Czech, Ukrainian and Russian languages. The main task of this article is analysis and systematization of the semantic structure of onomasiological paradigm “human being on the basis of its intellect” and its semantic and grammatical special features. Suggested approach removes a whole number of questions during semantic analysis and allows conducting full-scale description of any conceptual fragment in any language.

Key words: intellect, onomasiological paradigm, semantic predicate.

В світлі пануючої в сучасному мовознавстві антропоцентричної парадигми, поняття розуму та інтелекту людини є центральними в картині світу будь-якого етносу. Відображення розумових здібностей людини, їх характеристика, опис та особливості функціонування в мові не перестають привертати увагу дослідників. Серед досліджень, присвячених вивченню різних аспектів функціонування номінаційних одиниць інтелектуальної сфери зазначено роботи виконані на матеріалі окремих мов з концептологічного, лінгвокультурологічного та етнолінгвістичного погляду (І. М. Малініна, Ю. О. Письменна, О. Л. Березович, Л. Б. Нікітіна, О. В. Бурусіна та ін.). Щодо зіставного підходу, то тут знаходимо праці виконані на матеріалі російської та іспанської мов (М. А. Соколова), української, російської та англійської мов (Н. Д. Ткаченко), російської і болгарської (В. В. Глушкова), української, російської та чеської (А. М. Архангельська),

російської, англійської та німецької (А. О. Мішин, О. В. Шаміна, А. Л. Кормільцева), російської і китайської (М. Д. Мамедова, Р. І. Головня, Фан Дзин) та ін. Проте, незважаючи на наявність великою кількості досліджень зорієнтованих на вивчення вербального втілення інтелектуальних характеристик людини, у цій царині залишається багато нез'ясованого. Тому аналіз семантичної структури ономасіологічної парадигми «людина за ознакою її інтелекту» видається нам **актуальним**.

Метою даного дослідження є вивчення семантичної структури ономасіологічної парадигми «людина за ознакою її інтелекту» в англійській, українській, російській та чеській мовах. **Завданням** даної роботи є систематизація та структурування системних угруповань номінантів на позначення інтелектуальних характеристик людини лексичного і фразеологічного рівня відповідно до особливостей їх семантичних моделей. **Об'єктом дослідження** стали лексичні та фразеологічні одиниці на позначення інтелектуальних характеристик людини,

представлені у літературному варіанті кожної із досліджуваних мов як загальнонаціональних. **Предмет дослідження** – семантичні предикати у структурі ономазіологічної парадигми «людина за ознакою її інтелекту». **Матеріал дослідження** склали 275 одиниць англійської мови, 314 української мови, 291 російської мови, 335 чеської мови.

Центральним поняттям дослідження є ономазіологічна парадигма, під якою вслід за М. А. Алексєєнко і А. М. Архангельською [1:175–184; 2:203–214] розглядаємо системно структуровану сукупність різнорівневих мовних одиниць на позначення людини за ознакою її інтелектуальних характеристик. Відповідно до відібраного нами матеріалу, ономазіологічна парадигма на позначення людини за ознакою її інтелектуальних характеристик є двовершинною: одну вершину творить опорне значення *розумний*, іншу – *нерозумний* (*дурень*).

До складу ономазіологічних парадигм на позначення *людина розумної і нерозумної* (*дурня*) увійшли різнорівневі мовні одиниці: словотвірні, зокрема й композитні, лексичні одиниці метафоричного типу, фразеологічні одиниці та одиниці порівняльного типу (образні порівняння), що можуть бути кваліфіковані як *семантичні предикати*. Під семантичними предикатами розуміємо те, що висловлюється (стверджується чи заперечується) щодо об'єкта, ядро семантичної конструкції, що виражає позамовну ситуацію, її ядрову семантému [3:392]. У нашому випадку йдеться про предикати характеризувального типу, що вказують на ознаку-характеристику (статичного чи динамічного характеру) розумових здібностей людини та їх відсутності. Семантичні предикати, своєю чергою, розподіляємо на *іменні* та *дієслівні*. Основу опису складають одиниці з інтенсифікувально-кваліфікативною функцією, що виступають у спільному семантичному статусі оцінного позначення людини за ознакою її позитивних і негативних інтелектуальних характеристик.

Ономазіологічна парадигма «людина розумна – людина нерозумна» є складним утворенням. Її формують складні конструкції, які ми умовно називаємо іменними та дієслівними предикатами.

Групу іменних предикатів складають такі семантичні моделі:

Семантична модель «**X є хто**»: **англ.** *a mine of information, nobody's fool, clever boots, clever stick, pointy-head, blooming fool, bonehead, half of one's nut, poor fish*, **укр.** *розумака, макітра розуму, голова з вухами, нездара, сіряк, баран, турок, тумак*, **рос.** *кладезь ума (мудрости), ума палата, феномен, баранья голова, дубина стоеросовая, дурак дураком, осел на двух копытах*, **чес.** *bystrý rozum, dobrá hlava, božídárek, korunovaný osel, kynutý knedlík, osel oslovatý* і т. ін. Такі одиниці виступають у предикативній характеризувальній функції «суб'єкт є хто» → є розумний (нерозумний (дурень)). Лексичну ба-

зу предикатів цього типу складають одиниці, що мають у своїй семантиці стосунок до інтелекту (його наявності чи відсутності). За морфологічною структурою тут можна виокремити такі загальні для досліджуваних мов типи:

Субстантивний: **англ.** *wiseneheimer, slow-coach, bonehead, fly, egghead*, **укр.** *голова, тьма, вундеркінд, вахлай, дурнило, охрім, лобур, лоботряс*, **рос.** *башка, дарование, самородок, титан, балбес, бревно, дебил, чес.* *rozumec, štír, velbloud, tatar, senožrout, makovec, kůň, hotentot*. Серед таких одиниць маємо одиниці неідіоматичного типу (необразні) **англ.** *wiseneheimer, ignorant*, **укр.** *інтелектуаліст, мудрій, тямуха, дурник*, **рос.** *умник, дуралей, глупець, чес.* *hloubavec, chytrouš, blboun, hlupec*) та ідіоматичного типу - асоціативно образні та емоційно образні) однослівні ідіоматичні одиниці (**англ.** *fly, egghead*, **укр.** *майстер, бовдур, вахлак, турок*, **рос.** *малант, философ, лапотник, фалалей, чес.* *pranostika, přemysl, balík, kapoun, křen*). Під ідіоматичністю розуміємо властивість одиниць мови (слів, словосполучень, речень), що полягає у нерозкладності їх значень на значення одиниць, виокремлюваних у їхній формальній будові. У праці термін *ідіоматичність* приймаємо у розширеному розумінні, залучаючи до ідіом усі види вторинних експресивних номінантів незалежно від їх структури і типу номінації. Поява таких одиниць зумовлена номінаційною потребою дати конкретну образно-емоційну оцінку предметам і явищам, які вже мають вербальну форму вираження. Йдеться про однослівні ідіоматичні одиниці, фразеологічні одиниці, стійкі образні порівняння. У наступних групах номінантів маємо переважно одиниці кількаслівні та ідіоматичні.

Ад'єктивно-субстантивний: **англ.** *the admirable Crichton, old soldier, clever Dick, clever boots, natural fool, a wooden head, a simple Simon, poor fish*, **укр.** *сива борода, золотий лоб, осячє вуха, мідне чоло*, **рос.** *золотая голова, голова ежовая, узкий лоб, толоконный лоб, чес.* *bystrá hlava, druhý Šalatomun, boží dřevo, hloupý Honza, jelito kroupový*.

У функції ад'єктива у таких випадках можуть виступати дієприкметники та ад'єктивізовані дієприкметники (**англ.** *moon struck, touched in the head, lost of wits, thinking mug, stark raving mad*, **укр.** *ходячий словник, метикована голова, стовп неотесаний*, **рос.** *ходячая энциклопедия, болван стоеросовый, петый дурак, чес.* *chodící slovník, hlava otevřena, učiněný mudrc, učiněné hovado, korunovaný osel*).

Субстантивно-субстантивний: **англ.** *Jack of Bedlam, cousin Betsy, Tom fool, a man of Gotham, dumb Dora's brother, a brain box*, **укр.** *макітра розуму, ума палата*, **рос.** *бездна мудрости, Иванушка-дурачок, чес.* *Děd Vševed, studnice moudrosti, nádoba (vši) hlouposti, pytlík hlouposti*. В українській та російській мовах у межах цього типу

маємо також конструкції «щось з чимось (невластивим, нецінним з погляду інтелекту)» у вигляді субстантива у називному відмінку + прийменник + субстантив у орудному: **укр.** *торба з дустом, лантух з соломою, голова з вухами, рос.* *голова с ушами.*

Семантична модель «Х є який». У межах цієї моделі виокремлюємо два типи номінантів.

Власне атрибутивний: **англ.** *dry behind the ears, dead above the ears (dead from the neck up), soft in the brain (head), укр.* *розумом високий, на розум кволий (бідний, небагатий), нетямущий, пришепелюватий, лобом неширокий, рос.* *с головою, без голови, с царем в голове, семи пядей во лбу, дубинно-головый, юродивый, из-за угла мешком ударенный, богом убитый, поврежденный в уме, чes.* *rozitet chudý.* У наведених випадках конструкції є еквівалентами прикметників і як семантичні предикати виконують функцію якісної характеристики об'єкта. До їх складу залучені як однослівні, так і кількаслівні назви людини за інтелектуальною ознакою. Поширеними є одиниці, що складаються з прикметника й іменника з послабленим значенням, у яких основне змістове навантаження припадає на прикметник — основний виразник аксіологічної оцінки.

Компаративний тип найменувань людини за інтелектуальною характеристикою базується головним чином асоціативно-образних, приписуваних об'єкту ознаках: **англ.** *as wise as an old crow, as wise as an owl, as sly as fox, silly as wheel, nutty as a fruitcake, mad as a March hare, укр.* *розумний як змія, дурний як ступа, дурний як (соснови) пеня (як довбня, як колода, як кіл у плоті, як чіп, як цип, як сак, як ступа, як пудо), рос.* *умен (хитер) как дьявол (панский черт), глуп как пеня в поле, туп как пустая бочка, глуп (туп) как дубина (бревно, пеня), умный как утка, чes.* *chytrý jako stádo opic, chytrý (mazaný) jako žid, hloupy (blbej, pitomý) jako dlabaný pesky, blbý (hloupy) jako mladá vrána, hloupy jako motyka.* Значно рідше такі ознаки виявляються асоціативними, такими, що мають об'єктивні підстави для порівняння: **англ.** *as wise as Solomon, укр.* *мудрий як Соломон, рос.* *мудр как Соломон, чes.* *moudrý jako Šalamoun (Metuzalém), chytrý jako advokát.* У формальній структурі таких одиниць простежуємо складники: *назва інтелектуальної ознаки-характеристики + компаратор як (англ.* *as, рос.* *как, чes.* *jak(o)) + образний чи образно-асоціативний інтенсифікатор названої інтелектуальної ознаки.* Останній виконує роль еталона порівняння, є образною формою вираження властивостей людини та ставлення до неї через певну реалію, значущу з погляду повсякденного мовнокультурного досвіду [5:18]. У цих образах-еталонах, за К. І. Мізіним, відбувається і втілення, й актуалізація цих ознак [4:239]. У окремих мовах (українській та чеській) у подібній функції виступає підсилювальна частка *аж* (чes. *až*) та допустова

хоч: **укр.** *дурний аж страшно, дурний аж світиться, дурний хоч об дорогу вдар, чes.* *blbej až to bolí, blbej až to bučí, blbej až to mlátí dveřma,* проте праву частину порівняння формує не образ-еталон, а дія чи ознака дії (*страшно, світиться, болить, мукає, гримає дверима*), каузована «силою» ознаки-характеристики.

Групи дієслівних предикатів формують дві семантичні моделі. Їх складають одиниці типу:

«Х за відношенням до дії». Сюди належать одиниці, що містять модальні дієслова, які, своєю чергою, виражають не дію або стан, а лише відношення особи за ознакою її інтелектуальних до певної дії або стану. Тут виокремлюємо кілька підгруп:

- мати/не мати (втратити) щось, що асоціативно чи образно пов'язується в мовнокультурній свідомості з розумовими здібностями чи їх відсутністю: **англ.** *to have (something) at one's finger-ends (fongertips), to have a good head for something, to have old head on a young shoulders, to have one's head screwed on right (the right way), have rocks in one's head, to have bats in one's (the) belfry, to have a cog (screw, slate, tile) loose, have nothing between ears, not to have an ounce of sense, укр.* *має смалець під чубом, не має клепки (кебети) в голові, не має гаразду в голові, рос.* *иметь дупло в голове, чes.* *mít všech pět pohromadě, mít to v hlavě v pořádku, mít moc rozumu, nemít kouska filipa;*

- мати щось, але в недостатній/надмірній кількості: **англ.** *to be a button short, a snawich (two sandwiches) short of picnic, a brick short of a load, укр.* *не всі вдома, тринадцята клепка вискочила, рос.* *мозгов (шариков) не хватает, не все дома, чes.* *mít o kolečko víc, nemít všech pět pohromadě;*

- знати/думати, що знає щось: **англ.** *to know a thing or two, to know how many beans make five, know your onions, know what's what, укр.* [думає, що] *всі розуми поїв* ірон., [думає, що] *взяв Бога за бороду* ірон., **рос.** [думает, что] *знает все премудрости света* ірон., [думает, что] *семи пядей во лбу* ірон., **чes.** [myslí si, že] *sežral Šalamounovo hovno* ірон.;

- могли/не могли (бути спроможним/не бути спроможним) виконати щось: **англ.** *to be able to tell (on can tell) cheese from chalk, can't see a hole in a ladder, can't find one's butt with both hands in broad daylight, укр.* *розуму докупити не збере, рос.* *до пяти не сосчитает, на лету схватывает, чes.* *nebýt schopen říct kloudné slovo.*

Наступна семантична модель зорієнтована на активну чи пасивну дію, пов'язану у свідомості носіїв мови з наявністю чи відсутністю розумових здібностей. Тут маємо дві групи одиниць

«Х що робить» (активна дія). У цій групі номінантів активна дія номіната (розумного чи нерозумного (дурня)) у різний спосіб (через асоціацію чи образну асоціацію) корелює із процесом мислення, інтелектуальним станом тощо:

англ. *not playing with a full deck, to stick in the mud, to step off the plank, укр.* *тільки трохи зорі з*

неба не знімає, **рос.** хватает с неба звезды, пороку не выдумает, шевелит мозгами, **чес.** blbne na kvadrát, poradí se s filípet, myslí kolenem (prdeli), spadl s jahody naznak, nejí chytrost velkou lžící, vidí dál než na špičku nosu, šlape si na rozum, bučí blbostí.

В окрему групу можемо виділити ті одиниці, що пов'язані із втратою з різних причин розумових здібностей, що були у людини наявними: **англ.** to be in one's dotage, off your trolley, lost of wits, **укр.** розгубив ролики, розгубив розум (тjаму), з глузду з'їхав, **рос.** выжить из ума, впасть в детство (ма-разм), повреждается умом, **чес.** přijít o rozum, ztrácet rozum, rotátnout se na rozumu.

Інша група одиниць «що відбувається з Х» (**пасивна дія**) вербально презентує дію (особову й безособову), реалізовану над номінатом, яка каузує наявність чи відсутність розумових здібностей та поведінку розумної чи нерозумної людини (дурня): **англ.** someone's brains needs washing, **укр.** клепки розсохлися у кого, дурний ніп хрестив кого, бог розумом зобидив кого, бог розум послав кому, **рос.** мозги ушли у кого, голова (черепушка) варит у кого, доходит на третий день до кого, мама в детстве уронила кого, на свалке нашли кого, **чес.** Pánbůh rozumu ne dal komu.

Таким чином, семантичні предикати реалізують у різний спосіб аксіологічну оцінку-характеристику він є розумний чи він є нерозумний. Іменні предика-

ти позначають якісну позитивну чи негативну ознаку-характеристику об'єкта-номіната і виражаються субстантивами чи ад'єктивами, у значенні яких має місце об'єктивна чи суб'єктивна характеристика розумових здібностей чи їх відсутності. Дієслівні предикати атрибутують ознаку-характеристику через дію чи відношення до дії, пов'язані асоціативно чи образно-асоціативно з процесом мислення, інтелектуальним станом, втратою розумових здібностей чи поведінкою людини розумної або нерозумної (дурня). Людина за ознакою її інтелектуальних характеристик виявляється у такий спосіб залученою до світу реальних та ірреальних антропних та неантропних об'єктів, явищ і дій, що характеризують розумові здібності та їх відсутність. Урахування специфіки всіх складників ОП дає змогу комплексно простежити вектори та шляхи вербального втілення ідеї «людина розумна» - «людина нерозумна (дурень)» у мовах, що вивчаються. У подальшій **перспективі** запропонована модель семантичного аналізу, спрямована на вивчення ономазіологічної парадигми як динамічної системної єдності номінаційного простору, що розвивається і варіює у загальнокультурному та національно-культурному мовному просторі та часі, може бути використана для дослідження вербалізації будь-якого понятійного фрагмента дійсності як у одномовному, так і в міжмовному планах.

Література

1. Алексеенко М. А. Полиноминантность как ономазіологическая категория текста / М. А. Алексеенко // Slowo-Tekst. Czas II. – Szczecin : WNUS, 1997. – S. 175–184.
2. Архангельська А. Чоловік у слов'янських мовах : монографія / А. Архангельська. – Рівне : РІС КСУ, 2007. – 447 с.
3. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 683 с.
4. Мізін К. І. Порівняння у фразеології / К. І. Мізін. – Вінниця : Нова книга, 2009. – 240 с.
5. Фразеологія сучасної української мови : посіб. для студ. філол. фак. вищ. навч. закл. / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 400 с.

УДК 81'1:81'42

О. В. Сердюк

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
Особливості вживання художніх концептів КІШКА та СОБАКА
(на матеріалі творів художньої літератури)

Сердюк О. В. Особливості вживання художніх концептів КІШКА та СОБАКА (на матеріалі творів художньої літератури). У статті розглядаються особливості використання концептів з аніمالістичними компонентами кішка та собака в художніх творах, що виступають носіями певного культурно-історичного простору. Дослідження проведено шляхом аналізу вербалізації концептів КІШКА та СОБАКА у творах світової літератури. Звернено увагу на окремі характеристики концептів-зоонімів. Робиться висновок про необхідність подальшого дослідження зонімічних одиниць, осмислення й описання особливостей вербалізації концептосфери з аніمالістичними елементами кішка та собака у художній літературі.

Ключові слова: зоонім, концепт, концептосфера, художній концепт.

Сердюк О. В. Особенности употребления художественных концептов КОШКА и СОБАКА (на материале произведений художественной литературы). В статье рассматриваются особенности употребления концептов с анималистическими компонентами кошка и собака в художественных произведениях, которые выступают носителями определенного культурно-исторического пространства. Исследование проведено путем анализа вербализации концептов КОШКА и СОБАКА в произведениях мировой литературы. Обращается внимание на отдельные характеристики концептов-зоонимов. Делается вывод о необходимости дальнейшего исследования зоонимических единиц, осмысления и описания особенностей вербализации концептосферы с анималистическими элементами кошка и собака в литературе.

Ключевые слова: зооним, концепт, концептосфера, художественный концепт.

Serdyuk O. V. Peculiarities of the use of CAT and DOG artistic concepts (on the material of fiction). The article deals with the peculiarities of the use of concepts with animalistic components cat and dog in fiction, that serve as carrier of specific cultural-historical space. Investigation is carried out with the help of verbalization analysis of CAT and DOG concepts in the works of world literature. Attention is paid to certain characteristic features of zoonym concepts. A conclusion is drawn about the necessity of further investigation of zoonym units, understanding and description of verbalization of the concept sphere with the animalistic elements cat and dog in literature.

Key words: zoonym, concept, concept sphere, artistic concept.

У сучасній лінгвістиці тільки за останні роки концепти стають предметом пильної уваги з боку дослідників, хоча в цілому аналіз художнього тексту з концептуальної точки зору має вже досить міцну традицію у лінгвістиці. Основоположником традиції у вивченні концептів є С. О. Аскольдов (1928), який запропонував психологічний підхід до цього феномену, підкреслюючи його суб'єктивну природу: концепт – це «мысленное образование, которое замещает нам в процессе мысли неопределенное множество предметов одного и того же рода» [1:268].

Виходячи з лінгвокультурологічного розуміння концепту, Д. С. Ліхачов у своїй статті «Концептосфера російської мови» стверджує, що цей феномен є «намеком на возможные значения», «алгебраическим их выражением». Вчений підкреслює важливість «індивідуального культурного опыта, запаса знаний и навыков», від багатства яких безпосередньо залежить багатство концепту. Таким чином, Д. С. Ліхачов виходить з лінгвокультурологічного розуміння концепту: він виникає як «отклик на предшествующий языковой опыт человека». Особливу увагу вчений приділяє співвідношенню цього

феномену зі значенням слова. «Концепт не только подменяет собой значение слова и тем самым снимает разногласия в понимании значения слова, он в известной мере и расширяет значение, оставляя возможности для сотворчества, домысливания, для эмоциональной ауры слова» [3:4].

Лінгвокультурологічне розуміння концепту відображається у роботах В. В. Колесова, Ю. С. Степанова, В. І. Карасика, М. Ф. Алефіренка, С. Г. Воркачова. Слід розглянути детальніше точку зору Ю. С. Степанова на поняття «концепту». На його думку, «культура – это совокупность концептов и отношений между ними» [5:38]. Вчений створює оригінальний «образ культуры», представляючи його як «некое пространство, не пустое, безразличное, а вибрирующее, имеющее температуру, где прохладное, где теплое, где обжигающее, «которое мы ощущаем тоже всем своим единым существом» [5:39]. В цьому просторі будь-яка ідея, будь-який образ знаходять відгук в ідеях, образах, думках, які виникли у нас раніше та мають тихе, гармонічне звучання. Ю. С. Степанов вказує на те, що «в структуру концепту входит все те, что и робить його фактом культури – початкова форма (етимологія); стисла до основних ознак змісту історія; сучасні асоціації; оцінки та інше» [5:45]. Культуро

логічний підхід до концепту демонструють автори літературознавчих праць. Так, О. С. Рослий говорить про концепт, як про складову коду художнього напрямку (акмеїзму), що включає асоціативні стереотипи, алюзії, ремінісценції. На думку О. С. Рослого, єдність концептосфери – істотна ознака літературної школи, що має породжуючу сенс функцію [4:8].

Саме чітке розуміння літературознавства концепту сформульоване в роботах В. Г. Зусмана. Обґрунтувавши можливість та необхідність включення поняття концепту в систему термінів сучасного літературознавства, дослідник пише про те, що опора на концепт відкриває нові можливості в уявленні літератури в якості комунікативної художньої системи [2:11]. Літературний концепт, за визначенням В. Зусмана – це такий образ, символ чи мотив, який має «вихід» на геополітичні, історичні, етнопсихологічні моменти, що лежать поза художніми творами й відкривають одночасну можливість великої кількості тлумачень під різними кутами зору.

У літературному концепті завжди присутні як асоціативний простір мислення автора, так і простір мислення читача, адже письменник постійно веде внутрішній діалог зі своїм потенційним реципієнтом. Автор впливає на свій твір, бо події зображуються крізь призму його світобачення, яке залежить від особистості митця. Художні концепти, представлені в літературному творі, відбивають насамперед специфіку авторського світобачення, але водночас вони актуалізують ті рівні значень та смислів, які є цікавими, аксіологічно вагомими для читачів.

Осмилення людиною світу відбувається через понятійну сферу тваринного світу, через всю історію культури людей. Тваринний світ виступає в якості універсального культурного принципу метафоризації, охоплюючи концептуальний каркас картини світу окремого мовного колективу. Саме тому **актуальність** нашого дослідження зумовлена інтересом до вивчення картини світу через систему художніх концептів, елементами яких є зооніми, в нашому випадку КІШКА та СОБАКА, які у свою чергу, втілені у специфічному словесному вираженні. Адже художнім концептам властива невичерпність можливих асоціацій та інтерпретацій, що становить їх найбільшу цінність.

Мета статті – проаналізувати й описати особливості використання концептів з аніمالістичними компонентами кішка та собака в художніх творах, що виступають носіями певного культурно-історичного простору.

Образи тварин в літературі – це свого роду дзеркало гуманістичної самосвідомості. Самовизначення людського роду пов'язано з його відношенням до царства тварин, так як межі культури проходять саме там, де людина, виокремлюючи себе з природи, встановлює свідоме відношення до

вищих її представників, співвідносить себе з найближчими сусідами та родичами у всесвіті.

Образ кішки є найбільш розповсюдженим у літературі. Як і інші образи тварин, цей образ тісно пов'язаний з тотемізмом та міфологією, з самовизначенням людського роду. Традиційно образ кішки пов'язували з мотивами свободи, завдяки казці Редьярда Кіплінга «Кошка, гуляющая сама по себе» («The Cat That Walked By Himself»), де головний персонаж говорить: « I am the Cat who walks by himself, and all places are alike to me » [8]. Наступний твір художньої літератури, в якому представлений образ kota, є твір Ернста Теодора Амадея Гофмана «Життєві переконання Кота Мурра». Кіт Мурр – це зразок традиційного використання фігури тварини для сатиричного або пародійного окреслення певного людського складу. В зображенні Мурра сатиричний елемент припускає не осміяння особи, переданої за допомогою цього образу, скільки опис того, як вона адаптується в дійсному житті. Мурр є типом людини, розповсюдженим в перші десятиліття XIX ст., що засвоїв характерний для часу романтичний настрій, поняття про ідеал і духовні цінності. Категорія «тварин» (людей), до якої він належить, упевнена у своїй перевазі перед масою, що має відсталі погляди та відсталу мораль.

Інший улюблений образ kota присутній у книзі Льюїса Керрола «Аліса в Країні чудес» («Alice's Adventures in Wonderland»), знаменитий своєю загадковою усмішкою та вмінням щезати, розчиняючись у повітрі, залишаючи на прощання тільки свою усмішку: «All right», said the Cat; and this time it vanished quite slowly, beginning with the end of the tail, and ending with the grin, which remained some time after the rest of it had gone. «Well! I've often seen a cat without a grin» thought Alice; «but a grin without a cat! It's the most curious thing I ever saw in my life!» [10]. Вираз «посміхається, як чеширський кіт» у ті часи був дуже популярним в Англії.

Наступний твір, в якому присутній художній концепт kota є коротка розповідь автора Едгара Аллана По «Чорний кіт» («The Black Cat»). Тісний зв'язок котів з усім містичним завжди приваблював письменників, не залишаючи їх байдужими. У творі «Чорний кіт» письменник зображує kota зловісною істотою, деяким втіленням долі або, швидше, лихої долі – в цій розповіді кіт допомагає викрити страшний злочин, який головний герой розповіді приховував багато років. Чорні коти споконвіку лякали людей, а оповідання «Чорний Кіт» стало одним із найвідоміших творів знаменитого Едгара По в жанрі хоррор.

Художній концепт кішки зустрічається й у відомого американського письменника Ернеста Хемінгуея у творі «Кішка під дощем» («Cat in the rain»). Для головної героїні твору образ кішки стає чи не символом бездомності, безпритульності і в той же час знаком будинку, вогнища, стабільності,

захищеності. Тому так відчайдушно молода безіменна героїня Хемінгуея жадає мати цю кішку, тому здійснює вередливий і, можливо, нав'язаний вчинок – вона йде слідом за кішкою: «I wanted it so much», she said. «I don't know why I wanted it so much. I wanted that poor kitty. It isn't any fun to be poor kitty out in the rain». And I want it to be spring and I want to brush my hair out in front of a mirror and I want a kitty and I want some new clothes» [11].

Англійський письменник, ветеринар та льотчик Джеймс Херріот написав дуже багато творів про тварин. Зокрема, твори «Історія кішки та собаки», «Котячі історії» («Cat stories»), «Собачі історії» («Dog stories») Ці збірки давно завоювали визнання серед читачів, адже головними персонами тут є коти та собаки, а самі книги написані з великою любов'ю до тварин та пройняті тонким англійським гумором. Ці збірки стали настільними книгами для починаючих ветеринарів та просто любителів тварин.

Серед авторів, які використовують у своїх творах художній концепт з зоонімом собака, окрім Джеймса Херріота, можна згадати, наприклад, англо-американського письменника Еріка Найта з його відомим твором «Лессі», в якому він розповідає про пригоди шотландської вівчарки коллі. Лессі є відданою своєму молодому господарю Джо Керраклафу, якого щодня зустрічала зі школи. Коли батько Джо втрачає роботу і у сім'ї стає недостатньо кош-

тів, він продає собаку герцогові Радлінгу, який давно хотів її придбати. Батько відвозить Лессі в Шотландію, але вона збігає з маєтку герцога і, пройшовши довгий і важкий шлях, повертається до свого улюбленого господаря Джо.

Концепт собака використовується і в найулюбленішому дитячому творі, який належить перу американської письменниці Доуді Сміт «101 далматинець». В цій історії, відомій читачу за однойменною екранізацією фільму, розповідається про те, як пара далматинців Понго та Міссіс відправляються на пошуки своїх п'ятнадцяти цуценят, викрадених підступною Круеллою де Віл. Коли небезпечна подорож залишається позаду, додому повертається 101 далматинець.

Отже, проаналізувавши використання концептів у літературних творах, можна зробити висновок, що художні концепти з анімалістичними елементами кішка та собака, представлені в літературному творі, є досить розповсюдженими, але маловивченими явищем, як у лінгвістиці, так і в літературознавстві, вони відбивають насамперед специфіку авторського світобачення, але водночас вони актуалізують ті рівні значень та смислів, які є цікавими, вагомими для читачів. Перспективу дослідження можна визначити в подальшому осмисленні й описанні особливостей вербалізації концептосфери з анімалістичними елементами кішка та собака у творах художньої літератури.

Література

1. Аскольдов (Алексеев) С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. – М. : Academia, 1997. – С. 267–279.
2. Зусман В. Г. Диалог и концепт в литературе. Литература и музыка / В. Г. Зусман – Новгород : Деком, 2001. – 168 с.
3. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Известия АН. Серия литературы и языка. – М., 1993. – № 1. – С. 4–10.
4. Рослий А. С. Данте в эстетике и поэзии акмеизма: система концептов (на материале творчества А. Ахматовой, Н. Гумилева, О. Мандельштама): Автореф. дис.... канд. филол. наук / А. С. Рослий. – Ростов-на-Дону, 2006. – С. 8
5. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Языки русской культуры, 1997. – 990 с.
6. Carroll L. Alice's Adventures in Wonderland. – Режим доступу: www.gutenberg.org/files/11/11-h/11-h.htm#link2HCH0006
7. Hemingway E. Cat in The Rain. – Режим доступу: <http://www.english.heacademy.ac.uk/explore/resources/seminars/activities/handouts/Hemingway.pdf>
8. Rudyard K. The Cat that Walked by Himself. – Режим доступу: www.online-literature.com/kipling/163/

УДК 81'373.21

О. М. Сидоренко

Приазовський державний технічний університет

Особливості найменування сільськогосподарських об'єктів на території України на початку XXI століття

Сидоренко О. М. Особливості найменування сільськогосподарських об'єктів на території України на початку XXI століття. Стаття містить аналіз назв об'єктів сільськогосподарської діяльності, зафіксованих на території різних регіонів України протягом останніх років. Вказано на відонімний та відапелятивний способи утворення ергонімів як основні. Відонімні та відапелятивні ергоніми умовно поділено на підгрупи. Відзначено назви, трансонімізовані від антропонімів, топонімів, міфонімів; також назви, які вказують на ідеологічні та загальнолюдські цінності; назви з позитивною конотацією від назв рослин, тварин, птахів; назви фантазійного складу.

Ключові слова: сільськогосподарський об'єкт, ергонім, онім, апелятив, назва, трансонімізація.

Сидоренко Е. Н. Особенности именования сельскохозяйственных объектов на территории Украины в начале XXI века. Статья содержит анализ названий объектов сельскохозяйственной деятельности, зафиксированных на территории разных регионов Украины на протяжении последних лет. Указано на отонимный и отапеллятивный способы образования эргонимов как основные. Отонимные и отапеллятивные эргонимы условно разделены на подгруппы. Отмечены названия образованные путем трансонимизации антропонимов, мифонимов, топонимов; также названия указывающие на идеологические и общечеловеческие ценности; с позитивной коннотацией – от названий растений, животных, птиц; названия фантазійного содержания.

Ключевые слова: сельскохозяйственный объект, эргоним, оним, апеллатив, название, трансонимизация.

Sydorenko E. N. Features of Agricultural Objects Naming in Ukraine in the Beginning of the XXI Century. The article analyses the names of agricultural objects, which were fixed at the territory of different regions of Ukraine for the last years. Onymian and appellativian are noted as the main ways of ergonyms formation. The ergonyms, formed from onyms and appellatives are conditionally divided into subgroups. Transonymized anthroponyms, mythonyms, toponyms are shown as well as names with ideological and human values; with positive connotation of plants, animals, birds names; fantasy names.

Key words: agricultural object, ergonym, onym, appellative, name, transonymization.

Постановка проблеми. У зв'язку зі збільшенням кількості сільськогосподарських об'єктів і розширенням мережі фермерських господарств в ергонімікон України влилося безліч їхніх назв, що вимагають впорядкування і вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями назв сільськогосподарських об'єктів почали займатися ще в 70-ті роки минулого століття. Вивчав найменування радгоспів і колгоспів на початку 70-х років минулого століття І.Г. Долгачов [1]. Пізніше, у середині 90-х, назви підприємств агропромислового комплексу Донецької області аналізував Б.І. Маторин [2]. У дисертаційному дослідженні О.М. Сидоренко, серед інших ергонімів Донеччини були проаналізовані й назви агропромислового сектору [3].

Мета статті: проаналізувати назви сільськогосподарських об'єктів, зафіксованих на території різних регіонів України протягом останніх років.

Виклад основного матеріалу. До сільськогосподарських об'єктів належать агропромислові комплекси та фірми, агроцехи, фермерські господарства, заводи та фабрики, що займаються переробкою сільськогосподарської продукції. Їх назви і є об'єк-

том даного дослідження. **Предметом** дослідження є кількісний і якісний склад українського ергонімікону, його структурно-семантичні та лексико-тематичні групи.

Назви сільськогосподарських об'єктів України, як і імена об'єктів іншої функціональної спрямованості, мають відонімне та відапелятивне походження. Серед відонімних об'єктів численна група носить прізвища або імена, по-батькові та прізвища своїх власників. Назви сільськогосподарських об'єктів ідеологічної спрямованості радянського періоду, коли ергоніми являли собою словесні символи праці, революції, комунізму чи носили імена видатних партійних і державних діячів, пролетарських письменників, за роки незалежності змінилися ергонімами індивідуалізуючими, що репрезентують національну культуру. Численну групу складають також відтопонімні назви, мотивовані назвами населених пунктів, поряд з якими вони розташовані.

Усі відонімні назви умовно розподіляються на такі підгрупи:

– відантропонімні ергоніми, утворені шляхом трансонімізації – прямого переходу в назви прізвищ, прізвищ та імен чи прізвищ, імен та по батькові їх власників: фермерське господарство «Гордієнко Г.М.» – у селі Воскресенка на Донеч-

чині; фермерське господарство «Юрченко» – на Закарпатті; «Кот Іван Михайлович» у Запорізькій області; фермерське господарство Василя Савчина в селі Вільне Івано-Франківської області;

– відантропонімі назви, утворені від імен видатних діячів минулого, також імена лідерів комуністичного руху, що успадковані недавнім минулим. Але їх кількість невелика, оскільки більшу частину цієї групи на початку 90-х років минулого століття було замінено: сільськогосподарське підприємство імені Горького – у селі Алексіївське на Донеччині; агрофірма «Імені Шевченка» в селі Петрилів Івано-Франківської області; імені Б.Хмельницького в селі Тудорковичі Львівської області; фермерське господарство імені Лесі Українки в селі Плоска Рівненської області;

– ергоніми, представлені іменами власників і членів їх родин. Використовуються повні, короткі і зменшено-пестливі форми імен: фермерські господарства «Христина» в селі Хоробрів на Львівщині; «Яна» в селі Тимкове Одеської області; «Аліса» в селі Білобережжя, «Софія» в селі Дубовиця Рівненської області; «Давід» в селі Запсонь, «Марія» в селі Кідьош, «Вова» в селі Нижні Ремети на Закарпатті; агрофірма «Вікторія» в селі Користувате Миколаївської області;

– відантропонімі ергоніми, що містять термін споріднення або вказують на спільне володіння об'єктом з іншими особами: фермерські господарства «Полозенко і син», «Татяна і сини», «Володимир і К» на Донеччині;

– назви, утворені від трансонімізованих міфонімів і теонімів: агропромислова фірма «Гермес» у м. Краматорськ Донецької області, підприємства «Юнона» в селі Софіївка на Херсонщині, «Одісей» в селі Бикова Гребля Київської області, фермерські господарства «Пегас» в Одеській області, «Фенікс» в селі Бодалово Закарпатської області;

– відпатронімі назви: фермерські господарства «Михалыч», «Маринич» на Донеччині, «Жоржович» в Запорізькій області;

– назви, що містять антропонім і апелятив: фермерські господарства «Надія Валентини», «Врожай Краснокутських», «Колос Деметри» (на честь грецької богині родючості та землеробства) у Донецькій області;

– багатокомпонентні назви, які містять вказівку на місце розташування – топонім, характер діяльності та тип підприємства: «Бахмутський аграрний союз» у м. Артемівську Донецької області, «Вільнянська районна державна станція захисту рослин» у м. Вільнянську Запорізької області, «Узинський цукровий комбінат» у м. Узин Київської області;

– відтопонімі ергоніми, утворені від назв місць, де розташовані їхні об'єкти: сільськогосподарський виробничий кооператив

«Новогригор'ївський» – у селі Новогригор'ївка Амвросіївського району Донецчини, агрофірма «Вишневе» в селі Вишневе Дніпропетровської області, фермерське господарство «Яноші» в селі Яноші на Закарпатті;

– відтопонімі назви за ознакою державної приналежності: агропромисловий комплекс «Агротехніка-Україна» в Донецькій області, підприємство «Україна» на Миколаївщині, товариство «Український солод» на Житомирщині;

– відтопонімі назви, що вказують на місцезнаходження в області, регіоні: агропромисловий комплекс «Донеччина» в м. Краматорськ, фермерське господарство «Подольночка» у Вінницькій області, «Земля Полісся» на Житомирщині;

– відтопонімі назви, які не належать певній місцевості: фермерські господарства «Балтика», «Афіни», «Алтай», «Карпати» на Донеччині, «Кубань» в Харківській області, фірма «Сайгон» на Херсонщині;

– назви, що відображають географічні особливості місцевості або інші специфічні реалії місця розташування: фермерські господарства «Азов», «Приазов'я» на узбережжі Азовського моря біля м. Маріуполь Донецької області, «Річка» в селі Гаї Тернопільської області, «Сонячний пагорб» у селі Левків на Житомирщині, «Мала Гора» в м. Берегове на Закарпатті;

Серед відапелятивних утворень виділено такі підгрупи:

– ергоніми, засновані на сільськогосподарській лексиці: «Золота нива» в селі Гать, «Золотий колос» в селі Кідьош на Закарпатті, «Дари ланів» у Київській області, «Нива» на Житомирщині;

– складноскорочені назви з компонентом агро-, які прямо вказують на професійну спрямованість об'єктів: «Агропродукт», «Агрофонд», «Агровіта», «Агролюкс» зафіксовано майже в кожному регіоні;

– назви, що вказують на ідеологічні та загальнолюдські цінності: агропромислові комплекси «Відродження» на Івано-Франківщині, «Дружба» на Закарпатті, «Добробут» у Житомирській області;

– ергоніми, утворені від назв рослин з позитивною конотацією: фермерські господарства «Барвінок» в селі Світлогірське Дніпропетровської області та в селі Хлівчани на Львівщині, «Тополь» у селі Новогупалівка Запорізької області, «Троянда» в селі Сатіїв Миколаївської області;

– назви від найменувань представників тваринного світу, а також птахів, комах з позитивною конотацією: фермерські господарства «Іволга» на Миколаївщині, «Ведмідь» у селі Георгіївське Запорізької області, «Бджілка», «Лелека» на Донеччині;

– ергоніми, які було утворено від назв дорогоцінних каменів: фермерські господарства «Янтар» у селі Слізаветівка Миколаївської області, «Рубин» в селі Розкошівка Вінницької області, «Сапфір», «Малахіт» в Донецькій області;

– абстрактні назви романтичного або фантазійного плану: господарства «Клондайк» у селі Скребіші Київської області, «Подих мрії» на Житомирщині, агрофірма «Романтик» у селі Стара Лішня Волинської області;

- атрибутивні словосполучення, до складу яких входять колоративи: товариства «Зелена оселя» в селі Остриня Івано-Франківської області, «Білий берег» у м. Зборів на Тернопільщині, ферма «Золота коза» в селі Покровка Кіровоградської області.

Висновки. Основні способи утворення назв сільськогосподарських об'єктів – відонімний та

відапелятивний. При виборі найменувань використовуються найбільш милозвучні слова і словосполучення з позитивними асоціаціями, які легко запам'ятовуються. Найявні поодинокі назви ідеологічного плану, що увійшли в ужиток ще за радянських часів. Відзначено наявність у назвах імен власників іменованих об'єктів і топонімів, що вказують на місце розташування об'єктів номінації.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку полягають у вивченні ергонімів, що називають промислові об'єкти, а також об'єкти обслуговування і розваги, а також їх функціонування під впливом різних екстралінгвальних факторів.

Література

1. Долгачев И. Г. Названия совхозов и колхозов Волгоградской области / И.Г. Долгачев // Ономастика Поволжья 2: Материалы II конференции по ономастике Поволжья. – Горький, 1971. – С. 193–199.
2. Маторин Б. И. Анализ наименований предприятий агропромышленного комплекса Донецкой области. / Б. И. Маторин // Материалы вузівської наукової конференції професорсько-викладацького складу за підсумками науково-дослідницької роботи: філологічні науки. – Донецьк: ДонНУ, 1997. – С. 152–155.
3. Сидоренко Е. Н. Номинационные процессы в полилингвальной эргонимии Донетчины. – Дис. ... канд. філол. н.: 10.02.15. – Донецьк, 2013. – 210 с.

УДК 811. 161. 1'373.23

А. В. Ходоренко

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

Наименования групп лиц: семантический аспект изучения

Ходоренко Г. В. Назви груп осіб: семантичний аспект вивчення. В статті в загальному вигляді розглядаються проблеми семантичного вивчення найменувань груп осіб (НГО). Наведено ряд прикладів найменувань груп осіб, що займаються комерційною, політичною, творчою діяльністю, що ілюструють типи НГО. Надаються перспективи досліджень. Теоретичною базою цього дослідження є вітчизняні та зарубіжні роботи, що розглядають мовностилістичні, прагматичні, семантико-лексичні та інші аспекти функціонування мовних одиниць. Актуальність і новітність дослідження обумовлюються нерозробленістю проблеми, необхідністю додаткових досліджень в області антропоніміки, відсутністю комплексного опису найменувань груп людей, а також відсутністю типології НГО. У цілі і завдання входить охарактеризувати семантичну складову НГО.

Ключові слова: денотат, сигніфікат, номінація, семантика.

Ходоренко А. В. Наименования групп лиц: семантический аспект изучения. В статье в общем виде рассматриваются проблемы семантического описания номинаций групп лиц (далее НГЛ). Приводятся различные примеры наименований групп лиц, занимающихся коммерческой, политической, творческой деятельностью, которые иллюстрируют типологию НГЛ. Сделаны некоторые выводы о перспективах исследования НГЛ. Теоретической базой настоящего исследования послужили отечественные и зарубежные работы, рассматривающие лингвостиллистические, прагматические, семантико-лексические и др. аспекты функционирования языковых единиц. Актуальность и новизна исследования обуславливаются неразработанностью проблемы, необходимостью дополнительных исследований в области антропонимии, отсутствием комплексного описания наименований групп людей, а также отсутствием типологии НГЛ. В цели и задачи входит охарактеризовать семантическую составляющую НГЛ.

Ключевые слова: денотат, сигнификат, номинация, семантика.

Khodorenko A. V. Names of people groups: semantic aspects. The article deals with a semantic description of general types of people groups names (PGN). Main semantic peculiarities are supposed to be given in the ar

ticle. Different examples of the names of various people groups (names of commercial enterprises, political parties, creative groups) are suggested to illustrate PGN types and their semantics. The problem considered in this article has to do with the development of semantic description of different names of people groups. Language material consists of a diverse groups of people including professional unities, the Internet's groups, organizations, political societies etc. Theoretical basis of the present study is based on domestic and foreign works considering linguo-stylistic, pragmatic, semantic, lexical and other aspects of linguistic units. The aims and objectives are to consider semantic aspects of names initially considered to be empty from semantic point of view and proved to be deeply motivated.

Key-words: denotat, significat, nomination, semantics.

Проблема, разрабатываемая в статье, – семантическое описание номинаций групп лиц (далее НГЛ). Материалом исследования являются наименования разнообразных групп людей, творческих, профессиональных коллективов, интернетовских групп, организаций, партий: номинации групп КВН *Славянские пистоны, Веселые ребята, Психиндустрия, Синдикат*, номинации детских творческих коллективов *Земляничная поляна, Жаворончики, Мечта, Фарт*, номинации рок-групп *Аврора, А-студио, Торнадо, Декабрь, Дельфин, Дельта, Шаги командора, Шиниллы, Шмели*, номинации коммерческих организаций *Блиц-информ, Билайн, Нинель*, номинации политических организаций *Удар, Свобода, Яблоко* и др.)

Теоретической базой настоящего исследования послужили отечественные и зарубежные работы, рассматривающие лингвостилистические, прагматические, семантико-лексические и др. аспекты функционирования языковых единиц [1–8]. Актуальность и новизна исследования обуславливаются неразработанностью проблемы, необходимостью дополнительных исследований в области антропоники, отсутствием комплексного описания наименований *групп* людей, а также отсутствием типологии НГЛ. В цели и задачи входит охарактеризовать основные типы и типологию НГЛ.

Рассмотрение семантики НГЛ невозможно без анализа системы языковых форм, которыми передается значение НГЛ, а также специфики создаваемых значений в НГЛ (в соответствии с их функциональными особенностями). Особенности форм определяются формальными языковыми структурами. Специфика семантики значений преломляется в свете разных семантических теорий – от теории семантики лексического значения, лингвистической семантики, семантики фреймов и др. и до когнитивной семантики.

Семантика как теоретическое учение о создаваемых значениях была введена и широко разрабатывалась французскими учеными, например, Дж. Лайонзом. Позднее Н. Н. Болдырев и М. А. Кронгауз сводят семантику к когнитивной семантике, Дж. Лайонз пишет о «лингвистической семантике», делая акцент на *формах* выражения значения в языке. Ю. Д. Апресяном (главой Московской семантической школы), И. А. Мельчуком и А. К. Жолковским разработана теория «Смысл – Текст». Эта модель лежит у истоков русской семан-

тики. Мы опираемся на лингвистическую семантику Дж. Лайонза, принимаем положения теории Ю. Д. Апресяна, а именно, – «смысл определяет текст» и выходим в когнитивную семантику на примерах фактического материала НГЛ. Ю. Д. Апресян исследовал сочетаемость лексем, создав комбинаторный словарь. Семантика слов в этом словаре описывается в виде развёрнутых формализованных толкований, использующих ограниченный набор единиц; семантически более сложные элементы толкуются через более простые, пока не доходит до использования неразложимых далее элементов – так называемых «семантических примитивов», согласуясь с концепцией польской семантической школы А. Богуславского и А. Вежицкой. Обе школы соглашались, что значение языковых единиц соотносится не непосредственно с окружающей действительностью, а с представлениями носителя языка об этой действительности (иногда называемыми концептами) [2; 15]. Задачу семантического анализа лексики видели в том, чтобы обнаружить «наивную картину» мира, описать её основные категории. Ученые обращались к концептам, теории концептуального анализа для осмысления проблем лексической семантики (способы представления лексического значения, отражение структуры значений многозначного слова в толковании и др). Результатом исследований этого круга вопросов явилась монография Ю. Д. Апресяна «Лексическая семантика», «Смысл – текст» с обзором мировых семантических исследований нескольких предыдущих десятилетий.

Необходимо остановиться на некоторых аспектах развития семантических теорий, чтобы понимать различия с современной когнитивной семантикой, но в то же время представлять общность задач и методов лингвистической и когнитивной семантик. Значение «языковляется» разнообразием языковых средств: переносом значений, синонимией, стилистическими средствами. Выбор средств зависит от прагматических установок номинатора и прагматических особенностей функционирования номинаций.

Н. П. Анисимова в статье «У истоков французской семантики: Мишель Бреаль» отмечает «приоритет семантической модели, восходящей к пирсовско-моррисовской триаде (синтактика – семантика – прагматика)». Эти части триады со временем

оказались иерархизированы: прагматика подчиняет семантику, которая, в свою очередь, предопределяет синтактику. При этом все три отдела остаются сугубо разделенными, не поддающимися какому-либо синтезу [1]. В отличие от триады тривиумная модель, лежащая в основе европейской лингвистики, предполагает гармонический синтез ее составляющих (логика – грамматика – риторика). Примером такого синтетического подхода может служить семантическая теория М. Бреалю, разработанная в конце XIX века и послужившая основой французского подхода к проблемам лексической (и не только) семантики, теории дискурса, интерпретации текста.

В учении М. Бреалю семантика – это наука о значениях (*science des significations*): ее область распространяется на все уровни языковой системы с выходом за рамки лексического уровня.

Продолжением семантики М. Бреалю становится «Лингвистическая семантика» (ЛС) Дж. Лайонза. Термин «лингвистическая семантика» сейчас «используется шире», пишет Дж. Лайонз, кроме этого «существует несколько по праву отдельных видов семантики, каждый из которых имеет свою собственную предметную ориентацию или фокус внимания: лингвистическая, философская, антропологическая, психологическая, литературная и другие семантики» [1:14]. Семантика – это, по определению, наука о значении, а лингвистическая семантика – наука о значении в той мере, в какой значение систематически кодируется в словаре и грамматике (так называемых) естественных языков [1:14]. Такое определение лингвистической семантики, как таковое, не встречает возражений. Но при этом оно остается почти полностью неинформативным, пока не будет сказано далее, во-первых, что имеется в виду под «значением» и, во-вторых, что имеется в виду под «кодированием» в данном контексте. Значение рассматривается Дж. Лайонзом под «более широким углом, чем это делают большинство лингвистов», как подчеркивает сам Дж. Лайонз. Проблемы, в число которых входят разграничение значения и употребления, пропозиционального (или репрезентационного) и непропозиционального значений, компетенции и употребления (*performance*), предложений и высказываний, подробно рассматриваются в «Лингвистической семантике» Дж. Лайонза [1]. Между лингвистами больше согласия по поводу релевантности различий между значением и его употреблением. Дж. Лайонз делает упор на связь значения в его рассмотрении в ракурсе современной лингвистической семантики без знакомства с ее философским фундаментом.

Лексическая семантика. Семантика языковой единицы включает семантику лексического значения, но, по М. Бреалю, не ограничена исключительно этим лексическим значением. Дж. Лайонз говорит об изоморфизме языковых единиц и об их

инвариантных лексических значениях, а также подчеркивает, что у лингвистической семантики существует «философский фундамент», то есть понятная сторона в широком понимании этого слова, а значит, в дальнейшем мы будем неизменно говорить о концепте. Таким образом, рассуждая о философском фундаменте знака, мы приходим к «понятию как форме мышления и категории логики» – это итог познания, результат, в котором обобщается опыт человеческого знания о мире. Лексическое значение (далее ЛЗ) слова представляет языковое отражение объекта: это краткая характеристика обозначаемого предмета. Основная функция семантики языкового значения – это указание на определенное внеязыковое содержание, на те или иные специальные знания, которые имеются в человеческом опыте. Существенным и важным оказывается здесь отграничение данной языковой единицы от других, особенно близких по значению и функциям в речи. В качестве содержательной стороны языковой единицы лексическое значение включается в систему языка, отражает ее национальную специфику и характеризует слово с точки зрения его эмоционально-экспрессивной окраски.

Существует два взгляда на то, что такое ЛЗ.

1. Денотативная концепция (ЛЗ «идет» от слова к предмету) – лексическое значение слова соотносится с обозначаемым предметом или понятием.
2. Сигнификативная концепция (ЛЗ есть понятие). Существует связь слова с понятием о предмете. Связь не непосредственная, а опосредованная. Лексическое значение – это реализация понятия средствами определенной языковой системы. ЛЗ НГЛ – реализация понятия средствами языковой системы, которой пользуется номинатор. Семантика таких НГЛ продиктована прагматической функцией НГЛ, а также коммуникативным пространством, которое отмечено М. Бреалем. Пример (на наш взгляд неудачного НГЛ), в состав которого входит термин – *Детский ансамбль танца «Аритмия»*. Неудача в создании НГЛ продиктована несовместимостью значения термина «Аритмия» (болезнь сердца) и деятельностью детского ансамбля танца.

Для лексического значения важны следующие его составляющие.

1. Лексема – это слово во всей совокупности значений и форм.
2. Словоупотребление – применение одного из значений слова в речи.
3. Оттенок значения – выражение дополнительных свойств, добавочного смысла.
4. Дефиниция, которая раскрывает лексическое значение слова.
5. Внутренняя форма слова – первичное значение, которое отражает признак, по которому назван предмет.
6. Мотивированность (или прагматическая соотнесенность, как мы её понимаем). К ее видам

относится 1) фонетическая мотивированность. Например, в НГЛ АО *Ветеринарная клиника «Гав-гав»*, сеть кафе быстрого питания в Москве – НГЛ ЧП *«Му»*. То есть, НГЛ *Гав-гав* мотивирован фонетической схожестью звуков собачьего лая, реализуясь как имя общества, а именно ветеринарной клиники. Вторым видом мотивированности (прагматической соотнесенности) является 2) этимологическая мотивированность, которая реализована в примерах НГЛ *ОАО Зернопродукт* (компания занимается торговлей зерна – отсюда название *Зернопродукт*), *АО Локомотив* (компания по сборке локомотивов), *ООО Клуб охотничьего собаководства*. Приведенные примеры демонстрируют вид этимологической мотивированности постольку, поскольку денотат (группа лиц), их вид деятельности и имя НГЛ прямо соотносятся друг с другом и денотатом словесного знака НГЛ в «производном ряду» такого вида: «Зерно» – «Зернопродукт» – «Компания по продаже зерна»; 3) лексико-семантическая мотивированность, выраженная в НГЛ *ВИА Калина*. Поясним, что коммуникация (в нашем случае – деятельность *ВИА Калина*, представляющего Украину за рубежом) определяет семантическое значение слова и несет лексическое значение «калина» (в т. ч.: «калина – символ Украины»), передавая свой лексико-семантический потенциал денотату – группе лиц.

Важную роль в понимании семантики той или иной единицы играет ее мотивированность. Долгое время, начиная с Платона, мотивированность языка рассматривалась только как его мотивированность действительностью, как «от-природная», или «естественная», необходимая связь между предметами действительности и знаками языка, которая не подвергалась языком в целом. В период господства в языкознании психологического направления, выявившего зависимость языка от особенностей и уровня национального мышления (В. Гумбольдт), А. А. Потебня предложил под мотивированностью понимать внутреннюю форму, «ближайшее этимологическое значение слова», или способ представления неязыкового содержания [11:124].

Ф. де Соссюр связь между означающим и предметом действительности считал столь же условной, что и связь между означающим и понятием, а язык в целом «произвольным установлением» [12 : 99–101].

Таким образом, вопрос о языковой мотивированности решался в двух главных направлениях. Одно из них было связано с исследованием внутренней, системной обусловленности языковых единиц, которая была открыта Ф. де Соссюром и изучалась Ш. Балли, Ст. Ульманом, Э. Бенвенистом и др. Другое с поиском взаимосвязи понятийной стороны языка, психических процессов, процессов мышления и действительности. Исследователями были выделены следующие типы внутренней и внешней мотивированности языковых единиц:

морфологический (словообразовательный), семантический (мотивированность друг другом значений полисемантического слова), фонетический (мотивированность звуковой стороны знака действительностью), а также объективный (мотивация предложений отражаемой в них объективной действительностью), психологический (обусловленность внутренней языковой формы мироощущением говорящих) и эстетический (выражение чувств и эмоций в художественном творчестве) [5:13]. Б. А. Зильберт, напротив, утверждал, что «языковой знак ни в каком отношении не является произвольным. Знаковая система языка мотивирована системой элементов общественного сознания (концептов), которые, в свою очередь, детерминированы реальными предметами действительности (денотатами)», хотя знаком он считал только звуковой комплекс одностороннюю сущность [5:27]. Модель Б. А. Зильберта описывает мотивированность единиц языка в плане прагматики (отражения отношения человека к знаку), в плане семантики (внутренней формы слова, его морфологической и семантической мотивированности), в плане фонетической формы и в плане синтактики (системно-структурных и текстовых факторов, факторов речевой ситуации, включающих уровень фоновых знаний участников акта общения и саму речевую ситуацию) [5:30].

С введением Е. Куриловичем понятия «деривации» [7] мотивированность стала интерпретироваться как результат словообразовательных и синтаксических деривационных процессов языка, выражающийся в соответствии друг другу формы и содержания языковых единиц, а также как процесс их обусловливания исходными, мотивирующими единицами [14] и др.

С развитием функционального подхода к изучению языка многие лингвисты стали говорить о текстовой мотивированности языковых единиц как детерминированности более высокого порядка в силу обусловленности ее различными коммуникативными, экстралингвистическими факторами, иногда слишком резко противопоставляя ее языковой, системной [12:20].

«Условность, произвольность названия, отмечает Д. С. Сетаров, не исключает его мотивированность в момент появления в языке. Это связано с тем, что при номинации субъект отбирает в объекте один или ряд признаков, которые и кладутся в основу наименования. Признак, по которому назван предмет, является мотивирующим, и он выполняет гносеологическую (познавательную) функцию» [12:4].

Семантика внутренней формы лексической единицы – это способ представления в языке внеязыкового содержания. Она является выражением национальной специфики языка, определенного видения мира, свойственного тому или иному народу. Термин «внутренняя форма» принадлежит

В. Гумбольдту. В русском языке толкование этому термину дал А. А. Потебня. Во всех значениях слова можно теоретически выделить некое *общее* для них содержание. Это общее (инвариантное) значение слова. Как наиболее абстрактное (а значит, и наиболее бедное *семантическими признаками, семантически простое*) оно присутствует во всех значениях рассматриваемого слова, являясь их общим содержанием, как, например в НГЛ *АО Журавль*, НГЛ *Детский хор Журавушка* присутствует инвариант «Журавль», согласно словарному толкованию «Перелетная птица серого цвета, прилетающая в районы Средней полосы в весенний период», тогда как «Журавушка» обладает большей семантической развернутостью, привнося диминутивным суффиксом семантику отношения к названной птице. «Журавушкой» ласково называют птиц, несущих весну и радость.

В вопросе ЛЗ слов-НГЛ важно определять главное значение слова – то, которое в «наименьшей степени зависит от контекста, т.е. находится в позиции минимальной обусловленности от окружения» (цит. по [14:34]. Контекст нами понимается как отрезок текста, необходимый и достаточный для определенного значения того или иного слова или сочетания слов. Вслед за Д. Н. Шмелевым мы подчеркиваем, что первое значение (главное) наиболее обусловлено парадигматически и наименее синтагматически. Функциональная связь значений вместе с ассоциативной (общностью или непрерывностью их внутренних форм) цементирует значения и объединяет их в семантическую структуру слова. Главное значение слова является реализацией первичной семантической функции слова. В этом смысле оно может быть названо первичным. Вторичные (или частичные) значения слова в большей степени обусловлены своим окружением: в них семантическому содержанию главного значения как бы присоединяются еще элементы контекста. Например, в метонимическом переносе значения: действие – результат действия. Приведем примеры НГЛ *АО Турагенство Отдых для Вас*; действие – инструмент действия (иными словами: делать – делать как), реализован в НГЛ, действие – средство действия, действие – субъект действия, вместилще – вместимое, часть – целое и целое – часть (НГЛ литературно-вымышленного общества в произведении И.Ильфа и Е. Петрова «Золотой теленок» «*Рога и копыта*»), материал – изделие из него *АО Кожа-люкс*. Другой пример – метафорический перенос ЛЗ, основанный на принципе сходства формы, внешнего вида. Принцип реализован в НГЛ *ансамбль танца Модерн*. Принцип сходства местоположения реализован в НГЛ *Турагенство Эйлат* в метафорическом переносе имени города Эйлат в Израиле на турагенство с одноименным названием, занимающемся продажей туров в Израиль, на курорты на Красном и Мертвом море. Сходство в способе представления действий НГЛ

ООО *Быстро и вкусно*. Метафорический перенос ЛЗ, основанный на сходстве в способе представления оценки реализован в НГЛ *АО Прайм, ВИА Премьер министр*. Метафорический перенос, основанный на сходстве функций, реализован в НГЛ Интернетовских групп *Сисадмины, Менялы*. Таким образом, мы имеем дело с семантической деривацией, которая основывается на метафорическом и метонимическом переносе ЛЗ.

Необходимо в этой связи сказать о развитии полисемии языковой единицы (причинах полисемии) и об основных способах образования новых значений. Среди причин полисемии, как отмечает Д. Шмелев [14] следующие: 1) заимствования и среда чужого языка; 2) другие варианты национального языка; 3) сама стремительно развивающаяся система современного русского языка. Примеры НГЛ *АО Пилот, ИПП Аниматоры*. Лексические единицы (далее ЛЕ) «пилот» и «аниматор» являются заимствованиями, если первое вошло в русский язык раньше, с изобретением американскими братьями О. и У. Райтом летательного аппарата на западе (русское «пилот» от англ. «pilot»), то второе появилось недавно. «Аниматор» происходит от англ. «развлекать» и использует как заимствованную основу, так и заимствованный словообразовательный суффикс -ор. Так создаются новые единицы в языке с уже существующим значением – реализуется полисемия языка.

Как указывается в цитируемой работе, перенос «ЛЗ экономит речевые и мыслительные силы» [14:34]. Литературный язык мотивирует перенос значений, трансформацию языковых форм, преобразование значений. Например в НГЛ *Аукцион* (рок-группа) «аукцион» используется вместо исконно-русского «ярмарка»; в НГЛ *Джюс* (рок-группа) «джюс» вместо «сок» создает впечатление чего-то модного. Заимствованные единицы создают дополнительные коннотации. Для их понимания следует добавить объяснение, ведь «аукцион» и «ярмарка» – это разные понятия: на аукционе можно приобрести редкие предметы искусства, на ярмарке собираются простые люди, чтобы купить простые вещи, необходимые в обиходе, хозяйстве. Приведем еще несколько примеров заимствованных единиц. КВН *Поколение Next* создает аллюзию к известному художественному произведению; Интернет-группа *День Нептуна и Пенное Party на теплоходе* (в этом примере слово «party» как синоним к слову «вечеринка» создает аффект от «заимствованного» образа жизни). В коммерческих НГЛ пример салон «Арт-подиум» включает 2 заимствованные части: «арт» как иноязычный вариант слова «искусство» и более освоенное языком слово «подиум».

Наше обращение к семантическим теориям, и, как следствие, к когнитивным наукам в попытке выявить истинную природу такого языкового феномена, как НГЛ, и концепта, репрезентируемого в

нем, обусловлено тем, что семантические и когнитивные теории основываются, кроме мышления (сознательного его элемента), еще на чувственном опыте (затрагивает сферу воображения, эмоций, подсознательного элемента мышления), а также на особенностях отношений между внеязыковой действительностью и её воплощением в языковые формы.

В аспекте семантического рассмотрения номинаций речь идет о воспринимаемых образах/предметах действительности – в терминах ко-

гнитивной семантики говорят о семантике фреймов, о сценариях (предметов и ситуаций) действительности и о семантических прототипах – категориях базового уровня. Семантика номинаций групп лиц – система отношений между планом внеязыкового содержания (концептом) и планом формального языкового выражения внеязыкового содержания. План содержания – семантика концепта представляет собой систему концептосфер пространства фактического материала НГЛ. План формального выражения – семантика фреймов номинаций.

Литература

1. Анисимова Е. Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация / Е. Е. Анисимова. М. : Флинта, 2003. – 245 с.
2. Апресян В. Ю. Метафора в семантическом представлении эмоций / В. Ю. Апресян, Д. Ю. Апресян // Вопросы языкознания. – 1993. – № 3. – С. 3–28.
3. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : ТГУ, 2001. – 316 с.
4. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.
5. Зильберт Б. А. Социопсихолингвистическое исследование текстов радио, телевидения, газеты / Б. А. Зильберт. – Саратов : Изд-во СГУ, 1986. – 210 с.
6. Кронгауз М. А. «Воплощенное» и «невоплощенное» имя собственное: некоторые аспекты референции / М. А. Кронгауз // Экспериментальные методы в психолингвистике. – М. : Наука, 1987. – С. 118–135.
7. Курилович Е. Деривация лексическая и деривация синтаксическая. К теории частей речи / Е. Курилович // Очерки по лингвистике. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1962. – С. 57–70.
8. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи. Что категории языка говорят нам о мышлении / Дж. Лакофф. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 876 с.
9. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика. Введение / Дж. Лайонз // Язык. Значение. Контекст. – М. : Языки славянской культуры, – 2003. – 400 с.
10. Мельчук И. А. Толково-комбинаторный словарь современного русского языка: Опыт семантико-синтаксического описания русской лексики / Мельчук И. А., Жолковский А. К., Апресян Ю. Д. и др. –Wien : Wiener Slavistischer Almanach, 1984. – 636 с.
11. Потебня А. А. Мысль и язык [Электронный ресурс] / А. А. Потебня. – Харьков : Типография Адольфа Дарре, 1892. – 236 с. – Режим доступа: <http://www.onoma.newmail.ru/antroponim.htm>
12. Сетаров Д. С. Номинация, мотивация и этимология слова (на материале названий животных) Текст. / Д. С. Сетаров. Вильнюс : Изд-во Шяуляйского пед. ин-та, 1984. – 68 с.
13. Соссюр Ф. Труды по языкознанию / Ф. Соссюр. – М. : Прогресс. – 1977. – 696 с.
14. Шмелёв А. Д. Русский язык и внеязыковая действительность / А. Д. Шмелев. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 454 с.
15. Wierzbicka A. Cross- Cultural Pragmatics: The semantics of Human Interaction / A. Wierzbicka. – Berlin, N.Y. : Mouton de Gruyter, 1991. – 389 p.

УДК 811.161.1'374:367.623

М. И. Хуторцова

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

Конструкты «Правда» и «Истина» в русской фразеологии

Хуторцова М. И. Конструкты «Правда» та «Истина» у російській фразеології. Стаття присвячується розгляду концептів-конструктів «правда» та «істина» в російській фразеології. Увага звертається на етимологію дослідження понять, розглядається питання співвідношення концептів-конструктів. Аналізується семантика концептів-конструктів «правда» і «істина», аргументується твердження про те, що, концепт «правда» тісно пов'язаний з концептом «світ», а також концепт «правда» протиставляється концепту «кривда». У тексті статті вказується семантичні особливості концепту «істина» і його відношення до поняття об'єктивної реальності. Доводяться що концепт-конструкт «правда» і «істина» входять в систему базових загальнолюдських понять.

Ключові слова: концепт, конструкт, правда, істина, загальнолюдський, поняття, етимологічний аналіз, значення, світ, культурологічний.

Хуторцова М. И. Конструкты «Правда» и «Истина» в русской фразеологии. Статья посвящена рассмотрению концептов-конструктов «правда» и «истина» в русской фразеологии. Внимание обращается на этимологию исследования понятий, рассматривается вопрос соотношения концептов-конструктов. Анализируется семантика концептов-конструктов «правда» и «истина», аргументируется утверждения что, концепт «правда» тесно связан с концептом «мир»; а так же концепт «правда» рассматривается в противопоставлении концепту «кривда». В тексте статьи указывается семантические особенности концептов «истина» и его согласование с понятие объективной реальности. Доказываются что концепт-конструкт «правда» и «истина» входят в систему базовых общечеловеческих понятий.

Ключевые слова: концепт, конструкт, правда, истина, общечеловеческий, понятие, этимологический анализ, значение, мир, культурологический.

Khutortsova M. I. Concepts "truth" and "fact" in Russian phraseology. The article is dedicated to the concepts-constructs "truth" and "fact" in Russian phraseology. Attention is drawn to the study of etymology of the concepts and their correlation. We analyze the semantics of the concepts-constructs "truth" and "fact", and also examine how the concept "truth" is connected to the concept "world". We also notice that the concept truth is used as a contrast to the concept "wrong" and "falsehood". The text of the article shows semantic features of the concept "truth" and its correlation with the concept of objective reality. We prove that the concepts-constructs "truth" and "fact" is the part of the system of basic mankind concepts.

Key words: concept, construct, truth, fact, mankind, etymological analysis, meaning, world, cultural.

В жизни каждого народа, в каждой культурной системе есть ценности, которые наиболее ярким образом характеризуют культуру. Они находят свое выражение в тексте – как в сложной, культурообразующей системе. Целью статьи является исследование концепта, как многоуровневого, многокомпонентного, развернутого (глубинного) конструкта со множеством взаимодополняющих, взаимоисключающих ментальных полей отрицательной и положительной коннотаций общечеловеческой матрицы «Слово» [1:235]. Исследователи не раз обращались к концептуальному анализу тех или иных слов, центральной проблемой которых является отношение мысли к слову [1: 235]. Понятия, *правда, истина* всегда либо эксплицитно, либо имплицитно представлены в русской паремии, они являются центральными символами, понимания смысла и направленности культуры. Согласно толковому словарю Ушакова Д. Н. *правда, истина* – это то что соответствует действительности, то что есть на самом деле [4:320]. Эти концепты-

конструкты несут в себе важнейшую информацию о мышлении русского человека, о своеобразии его менталитета и мировоззрения. Так этимология слова «правда», связано с корнем *prav-*. В древнеславянском прилагательное «правъ» означало «прямой», «не отклоняющийся в сторону». На основе этого, развивается значение правильности следования по прямому, лучшему пути. Соответственно, от этого корня появляются понятия «правило», «правила», «править», «исправлять». Править – это значит следовать по правилам, осуществлять правильные действия, но и, в то же время, – исправлять ошибки, исправлять отклонения от правил. Так же, можно трактовать прилагательное «правъ» в смысле поступающий правильным, должным образом, честный справедливый правильный поступок. В противоположность понятию «правъ» – прямой, правильный употребляется понятие «крив», кривда – неправильный. *Кривда* согласно М. Фасмеру «лживым», «лукавый», в основе которого лежит значение «изогнутый» («лук» дуга, изгиб) [5:312].

Данное противопоставление даёт возможность более детально разобраться как в лексических и

грамматических, так и в этимологических тонкостях понятия «правда». В русском фольклоре все еще сохранились фразеологические формы типа «*даю (правую) руку на отсечение*», «*хоть правую руку отрубить*». Противоположные по смыслу формулы, связанные с кривдой, сохранены в былинном эпосе: «*Как по Кривде судить, да быть убитому*». Сюжеты описывающие правду и кривду имеют дуалистическое, противоположное начало.

Можно предположить, что в основе семантики концепта «правда» лежит преставления русского человека о божественном миропорядке, что выражается в таких поговорках: *Преступити правду, преступити закон; Правду правити; Жить по правде; Была правда, да в лес ушла; В дружбе — правда; В ком честь, в том и правда; Все минется, одна правда останется; Где правда, там и счастье; Деньги могут много, а правда — все; Если золото всплыло — правда утонет; Лучшие горькая правда, чем сладкая ложь; Одна правда на свете живет; Правда — как оса, лезет в глаза; Правда беды не приносит; Правда в огне не горит и в воде не тонет; Правда глаза колет; Правда кривды не любит; Правда милости не ищет; Правда не речиста; Правда по миру ходит; Правда янее солнца, а ее со свечкой ищут* [6].

Отсюда мы можем видеть правду, для русского человека как договоренность с Богом, веру в Его справедливость, в мирный исход.

Мир для русского человека, как для любого человека очень важен, концепт правда тесно связан с концептом мир, так как *без правды мира не бывает*. Мир по С. И. Ожегову — это совокупность всех форм материи в земном и космическом пространстве, сюда относятся такие поговорки: *С миру по нитке — голому рубашка; Всем миром = вместе, сообща; На миру и смерть красна = В значении, что все можно перенести не в одиночку; Не от мира сего = О человеке, не думающем о практической стороне жизни; По миру пойти = Обнищать; В иной мир уйти = Умереть; Сильный мира сего = Люди, занимающие высокое положение в обществе; Пир на весь мир = Большое застолье; На весь мир не будешь мил; Старуха три года на мир сердилась, а мир про то и не ведал* [7:540]. А так же второе значение мир — согласие, отсутствие вражды, ссоры, войны, встречается в пословицах: *С миром отпустить кого-то = Дать кому-либо уйти спокойно; Надейся на мир, а гляди в оба; На мир и суда нет; Худой мир лучше доброй ссоры; Хорошо браниться, когда мир готов; С кем мир да лад, тот мне друг и брат; Мир — дело великое; Мир да правда, человек да ложь* [8].

Что же касается истины, то для понимания категории истины как общечеловеческой ценности культурологическая концепция П. А. Сорокина, который утверждает, что культурно-исторические изменения смысла понятия истины могут быть обнаружены только в крупном масштабе, на больших

промежутках времени и пространства [8:382]. Он выделял три типа, или три сверхсистемы культуры: идеациональную, чувственную и идеалистическую. П. Сорокин утверждает, что для каждой сверхсистемы культуры присуще свое понимание объективной реальности, и соответственно свое понимание истины [8:382]. Объективная реальность, рассматриваемая с позиции идеациональной сверхсистемы культуры, являющейся обобщением черт, присущих культурам средневековой Европы, Брахманской Индии, буддийской, лаоистской, а также культуре Греции VIII – VI вв.. Соответственно и истина понималась как истина веры, «обнаруживаемая сверхчувственным способом посредством мистического опыта, прямого откровения, божественной интуиции и вдохновения» [1:250]. В чувственной сверхсистеме культуры (европейская культура XVI – XX вв.) объективная реальность и её смысл сенсорны. Соответственно истинными считаются только те утверждения, которые основаны на свидетельствах органов чувств. Идеалистическая сверхсистема культуры (западно-европейская культура XIII – XIV вв., греческая культура V – IV вв.) видела объективную реальность частично чувственной, частично сверхчувственной. Истина и в этом случае согласуется с понятием объективной реальности — в отношении чувственных явлений признается роль органов чувств как критериев истины, познание же сверхчувственных явлений считается возможным благодаря божественному откровению. Данная концепция очень характерно показала, что центральные ценностные понятия культуры, причем любой культуры, к которым в первую очередь относится истина имеют исторически приходящее содержание [10]. Кроме того, концепция П. А. Сорокина в общем виде объясняет зависимость принципов познания от высших ценностей культуры. Применительно к обсуждаемой теме это означает зависимость гносеологического понятия истины от мировоззренческого. Взгляд русского народа, на понятие истина, выразился в пословица и поговорках, типа: *Устами младенцев глаголет истина; Дорога извилиста — истина пряма; Истина сияет собственным светом; Истина хороша, да и правда не худа* [11]. И если правда выступает основополагающей ценностью, влияющий на формирование национального характера русского человека, однако свойственна далеко не всем культурам и поэтому не вызывает таких расхождений в трактовке, то истина определяется как общечеловеческая ценность, имеющая место во всех исторических эпохах и культурах. Исследователь русского языка П. А. Флоренский определяет истину от глагола истый, истовый. По его мнению она находится в тесной связи со словами есть, естество [11]. Данное слово очень сходно с польским *istota* — существо, *istotnie* — действительно, *istniec* — действительно существовать. Отсюда слово истый в значении

«очень похожий», «подобный», «точный». Современные исследователи возводят слово истина к древнерусскому, старославянскому истъ-, выступающему как прилагательное со значением с одной стороны подлинный, настоящий, действительный, а с другой – точный, как местоимение со значением тот самый. Таким образом, во всех подходах имеется точка преткновения, общая константа – это понимание истины через связь с определенным стабильным порядком, либо природным, либо правовым [406; 357:280].

Таким образом, уже на уровне этимологии обнаруживается, что *правда* и *истина* несут в себе типологически различные виды знания. Правда характеризует знание нормативного плана, в котором задается некая модель действия. Истина же характеризует знание, в котором обрисована некая модель имеющего место положения дел, некая модель сущего. То есть, можно сказать, что правда указывает на должное, на те правила, которых следует придерживаться, а истина на то что есть, некий идеальный порядок, к которому нужно стремиться и к которому можно прийти через выполнение соответствующих долженствований, через правду. Соответственно вопрос соотношения этих двух понятий приобретает статус проблемы взаимосоотношения нормативного и дескриптивного знания. Актуальность ее постановки продиктовано тем, что данное соотношение является фундаментальным для человеческого бытия. Само

существование человека на Земле зависит от его приспособленности выжить в действительной реальности и переустроить окружающую его действительность соответственно своих потребностей.

Осознание, идеальное отображение существующего земного порядка, к которому человек вынужден приспособиться, формирует для него область сущего. А осознание, идеальное отображение основополагающих потребностей, фундаментальных интересов и мотиваций бытия, определение стратегии своего поведения образует для человека область должного [407].

Следовательно, постановка проблемы взаимосвязи *истины*, как сущего и *правды*, как должного может способствовать пониманию глубинных смыслов русской культуры. С одной стороны, в любой культурной системе сущее и должное как мировоззренческие сферы должны быть согласованы между собой, в противном случае сама возможность человеческой деятельности становится весьма затруднительной. Применительно к русской культурной традиции анализ взаимоотношения категорий правды и истины имеет огромное значение, как в культурологическом, так и в философском планах, так как позволяет проникнуть в глубинные пласты русской ментальности, понять образ мыслей и действий русского человека, выявить механизмы национальной самоидентификации и инкультурации.

Литература

1. Амичба Д. П. Лингвокультурологическое выражение смысла и значения «общечеловеческого» в ментальных образах абхазов, русских, украинцев (на материале фразеологии) : монография / Д. П. Амичба. – Д. : Изд-во ДНУ, 2012. – 288 с.
2. Мыркин В. Я. Типы контекстов. Коммуникативный контекст /В. Я. Мыркин // Филологические науки, 1978. – № 1. – 97 с.
3. Лопухина Р. В. Когнитивные доминанты как основа сопоставительно-типологического описания разносистемных языков /Р. В. Лопухина // Известия ТулГУ. Серия. Язык и литература в мировом сообществе Вып. 9 Лингвокультурологические аспекты изучения русского языка. – Тула: Изд-во ТулГУ, 2006. –С.105–110
4. Толковый словарь русского языка: В 4 т. / Под ред. Д. Н. Ушакова. Т. 1. М., 1935; Т. 2. М., 1938; Т. 3. М., 1939; Т. 4. М., 1940. (Переиздавался в 1947-1948 гг.); Репринтное издание: М., 1995; М., 2000. – 560 с.
5. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т / под ред. Б. А. Ларина, пер. с нем. и дополн. О. Н. Трубачёва. – М. : Прогресс, 1964-1973, т. 1, С. 556.
6. Правда. Пословицы и поговорки. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://tolkru.com/pogovorka/search/pravda.php>
7. Ожегов С. И. Словарь русского языка / под ред. Н. Ю. Шведовой. – М., 1987. – 920 с.
8. Мир. Пословицы и поговорки. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.x-vim.info/s_e031d5-page-60.html
9. Сорокин П. А. Социальная культурная динамика: Исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики, права и общественных отношений. / П. А. Сорокин // СПб. :РХГИ, 2000. – 669 с.
10. Бобылева Е. Ю. Этимологическое основание философских категорий «правда» и «истина», как архитипичных осноров русской ментальности. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pagan-concept.livejournal.com/9539.html>
11. Истина. Пословицы и поговорки. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.x-vim.info/s_1bf4cbea7.html
12. Флорентийский П. А. Столп и утверждение истины. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://azbyka.ru/vera_i_neverie/o_boge2/stolp-i-utverzhdenie-istiny.shtml

УДК 811.14'02'367.623

Є. С. Чекарева

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Антропоцентричність назв географічних об'єктів у давньогрецькій мові

Чекарева Є. С. Антропоцентричність назв географічних об'єктів у давньогрецькій мові. У статті розглядаються іменники-назви географічних об'єктів давньогрецької мови, формально і змістовно пов'язані з найменуваннями частин тіла людини. Аналізуються чинники формування лексем такого типу, найважливішим з яких є фактор побудови системи орієнтирів на основі психо-біологічної природи людини. Визначаються кількісні показники наповнення окремих лексико-семантичних груп. Встановлюється зв'язок між специфічними ознаками моделі світу, характерними для архаїчного способу мислення і сприйняття довкілля, та їх фіксацією в лексико-семантичній системі давньогрецької мови.

Ключові слова: мовна модель світу, іменник, просторові відношення, лексико-семантичні групи.

Чекарева Е. С. Антропоцентричность наименований географических объектов в древнегреческом языке. В статье рассматриваются имена существительные-названия географических объектов древнегреческого языка, формально и содержательно связанные с наименованиями частей тела человека. Анализируются факторы формирования лексем такого типа, важнейшим из которых является фактор построения системы ориентиров на основе психо-биологической природы человека. Определяются количественные показатели наполнения отдельных лексико-семантических групп. Устанавливается связь между специфическими признаками модели мира, характерными для архаического способа мышления, и их фиксацией в лексико-семантической системе древнегреческого языка.

Ключевые слова: языковая модель мира, имя существительное, пространственные отношения, лексико-семантические группы.

Chekareva Y. S. Anthropocentric way of naming of geographical objects in Ancient Greek. The article represents an analysis of nouns-names of geographical objects in Ancient Greek formally and substantially connected with names of human body parts. The most impotent factor of such a group of lexemes formation is that all the system of spatial orientation is built on the base of biological and psychological nature of a man. The quantity of lexemes in each semantic group is also represented. The connection between specific features of the world picture typical for archaic may of cognition and their fixation in lexical system of Ancient Greek is also put in the article.

Key words: language picture of the world, nouns, spatial meaning, semantic groups.

Орієнтація в просторі завжди була для людини однією з передумов її виживання та існування. Дослідження орієнтаційних принципів різних народів у синхронному та порівняльно-історичному плані видається надзвичайно важливим для здійснення реконструкції менталітету давньої людини, виявлення можливостей впливу і запозичень цих принципів представниками різних етносів і культур. Така робота вимагає залучення великого емпіричного матеріалу когнітивного, антропологічного та етнографічного плану. Для вирішення зазначеної проблеми необхідним є аналіз відповідного мовного матеріалу, який містить значну інформацію про особливості просторових уявлень носіїв певної мови.

Виявлення специфіки давньогрецької мовної картини світу в цілому та такого її фрагменту як модель простору зокрема досі не набуло характеру комплексної роботи із залученням різнопланового матеріалу з різних галузей знань, у тому числі суміжних із мовознавством наук. Цей факт робить нашу роботу актуальною і перспективною. Зазначимо, що окремі аспекти організації системи локативних відношень та найменувань просторових

об'єктів на матеріалі класичних мов знайшли відображення в трудах А. Добіаша, П. Шантрена, М. М. Покровського, Й. М. Тронського, С. І. Соболевського, М. Г. Сеніва, М. М. Славятинської, О. І. Солопова, досвід і спостереження яких враховуються і в нашій розвідці.

Категорія простору має довгу історію досліджень від античності до сьогодення. На кожному етапі формування наукового знання мислителі відкривали нові грані цього багатоаспектного явища. Загальним напрямом зміни уявлень про простір є шлях від конкретного до абстрактного, осмислення явищ та об'єктів через метафоричні переноси і увага до самої людини, посередництвом якої взагалі відбувається пізнання простору як такого.

Як слушно зауважили Дж. Лакофф та М. Джонсон, «зовсім незначна кількість інстинктів людини може претендувати на більшу укоріненість в людській свідомості, ніж відчуття простору» [4:55].

О. С. Кубрякова називає простір цілісністю, що є найбільшою за своїми масштабами, найважливішою для сприйняття світу і всієї життєдіяльності людини, а тому найсуттєвішою за своїми наслідками, вміщуючи і саму людину, і те, що вона усвідомлює навколо себе, і те, що бачить у перспективі

перед собою. Авторка зазначає, що «простір – це середовище всього існуючого, оточення, в якому все відбувається і трапляється, певна заповнена людьми і об'єктами «порожнеча»» [3:465].

У різні часи простір сприймався самими людьми по-різному. Спочатку він мислився як проміжок між небом та землею або те, що простирається перед людиною. Потім простір набув більш складної концептуальної структури, яка включала концепти протяжності та обсягу, вимірності, середі існування людини та ін. Таким чином, в ньому самому містилася як ідея середовища для всього існуючого, так і обмеженість цього середовища межами того, що потрапляло в поле зору. Одночасно простір сприймався як ціле, по відношенню до якого і сама людина, і оточуючі її речі сприймалися як його частини [3: 482].

Як вказує О. В. Подосинов, «осмислення людиною оточуючого земного простору протягом усієї історії людства йшло поряд із процесом поступового виокремлення людини з природного рослинно-тваринного середовища, його відчуження та віддалення від впливу природних циклів руху. <...> Картина світу давньої людини складалася з тісної взаємодії людини і Космосу, вплив якого на людське життя був таким суттєвим» [5:460].

Наголошуючи на приналежності категорії простору до базових універсальних категорій людської свідомості, слід, тим не менш, враховувати специфіку світобачення, зумовлену певним середовищем та епохою. А. Я. Гуревич з цього приводу зазначав: «Відштовхуючись від численних свідчень культури певного періоду, від того, що було закарбовано в мові, ми маємо реконструювати в минулому інше розуміння світу по відношенню до сучасного» [1:29]. Автор підкреслює, що в людей архаїчних стадій розвитку мислення було здебільшого «конкретним, предметно-чуттєвим», оскільки людина ще не відокремлювала себе повністю від природи чи середовища, відчуваючи себе її частиною [1:29,31,35].

Виявлення специфіки сприйняття простору давніми греками, яким в цілому був притаманний архаїчний спосіб мислення і сприйняття довкілля, особливостей відображення цього сприйняття в мовній картині світу цього народу і є метою нашої роботи. При цьому слушним видається припущення, що цілісність сприйняття світу давніми греками не означає розуміння його як гомогенного і нерозчленованого утворення. Погодимось тут із О. С. Кубряковою, що «асоціації цілого з його окремими частинами завдяки відчуттю єднання зі світом були особливо сильними» [3:467].

Підходячи до аналізу окремих фрагментів просторової картини світу, ми виходимо з того, що в давньогрецькій мові, як і в будь-якій іншій, зафіксовано найбільш суттєві атрибути речей і об'єктів, які ґрунтуються на інтуїтивному уявленні про них в

носіїв мови. Такі уявлення можуть точно відповідати сучасним, але досі не експлікованим реаліям, або відрізнятися від наукового знання, яке сучасна людина зазвичай мислить як «еталон правильних уявлень» [7:12].

Виявлення специфіки конкретної мовної картини світу виявляється шляхом системного семантичного аналізу лексики і значущих граматичних категорій певної мови.

При цьому, як твердить О. В. Урисон, сама мова, точніше її семантична система, є особливим об'єктом, який може бути протиставлений не тільки науковій картині світу, але й нашим життєвим, побутовим уявленнями, оскільки організується й розвивається за своїми особливими внутрішніми законами [7:12].

У нашій роботі для виявлення зв'язку між найменуваннями частин тіла людини та назвами географічних об'єктів у давньогрецькій мові важливим є один із принципів організації семантичної системи, а саме принцип утворення і розвитку значення лексем за аналогією, який був розроблений і опрацьований на матеріалі давніх мов проф. М. М. Покровським. О. В. Урисон називає аналогію, яка діє в семантичній системі мови, концептуальною і зазначає, що вона «формує значення лексеми за типом певного добре розробленого в мові значення-зразка» [7:54–55].

Близьким до цього розуміння принципів найменування важливих аспектів буття людини, зокрема, в плані її орієнтації в просторовій системі координат, є теорія метафор, «якими ми живемо», Дж. Лакоффа та М. Джонсона. Автори зазначають: «Наш фізичний і культурний досвід дає підґрунтя для утворення численних просторових метафор. Матеріальне підґрунтя метафори невіддільно від культурного, оскільки вибір матеріального підґрунтя з великої кількості можливих регулюється культурними факторами» [4:43].

Про природність пояснення і найменування оточуючих реалій через осмислення і номінацію частин свого тіла Дж. Лакофф та М. Джонсон говорять так: «Ми – фізичні істоти, відокремлені від світу поверхнею шкіри, і сприймаємо світ як такий, що знаходиться поза нас. Кожен з нас – це ємність, обмежена поверхнею тіла, з орієнтацією «всередині – ззовні». Ми здійснюємо проекцію власної орієнтації «всередині – ззовні» на інші фізичні об'єкти, обмежені поверхнями. Таким чином, ми також уявляємо їх як ємності з внутрішньою частиною і зовнішньою поверхнею. Саме поле зору ми уявляємо як ємність, а те, що бачимо – як субстанцію всередині його» [4:54-55].

В. Купер і Дж. Росс встановили, що сукупність знань про прототипового представника певної культури визначає орієнтацію концептів у понятійній системі людини. Сама людина постає як точка від-

ліку, і велика кількість концептів понятійної системи ієрархічно організуються по відношенню один до одного з урахуванням подібності чи неподібності до прототипового члена соціуму [9].

На центральне місце людини в осмисленні оточуючого простору та виробленні принципів найменування просторових об'єктів вказував і О. В. Подосинов, відзначаючи, що «орієнтація в просторі передбачає існування як мінімум двох точок – точки відліку, з якої людина орієнтується (центр), та певної точки на периферії, в бік якої ця орієнтація здійснюється. Так народжується система орієнтирів, відносно якої людина, яка розглядає себе як центр оточуючого світу, фіксує той чи інший напрямок від центру до периферії» [5:66]. На думку автора, всі системи орієнтирів мають у своїй основі психо-біологічну природу людини, сама будова тіла якої передбачає наявність у свідомості вихідних психофізичних категорій «передне / задне», «праве / ліве», «верх / низ». Такі категорії неодмінно мають накладатися на ознаки довкілля [5:467].

На думку психолога Ф. М. Шемякіна, чуттєва система відліку в просторі, що оточує людину і включає в себе поняття «верх», «низ», «право», «ліво», «назад», «вперед», є спільною для всіх людей, оскільки відображає тривимірність простору і зумовлює найпростішу діяльність людини – пересування і орієнтацію в ньому [8:41].

Нарешті, як зазначає В. М. Топоров, «Частини тіла Першолюдини були джерелом складної і розгалуженої системи просторової орієнтації» [6:302].

Треба зазначити, що в цілому просторові значення і просторові відношення проходять фактично через усі повнозначні частини мови і формують різні класи орієнтирів, але об'єкти, будучи особливими перцептуальними елементами, мисляться людиною як сутності, що і відбиває мова, утворюючи для такого класу окрему граматичну категорію – іменники.

В аналізованій групі іменників давньогрецької мови, що вказують на географічні об'єкти або типи ландшафту, містяться лексеми зі значенням місцялокуму, тобто частини простору, яка зайнята об'єктом і обмежується ним, та значенням самого об'єкту як частини простору, що позначається цілісністю, перцептуальною самостійністю та визначеністю [3:468–469].

Географічний простір, представлений в системі іменників давньогрецької мови, позначається значною кількістю лексем (1104 одиниці), об'єднаних у різні лексико-семантичні групи:

а) назви сторін світу: *δείλη*, ή захід; *έσπέρα*, ή захід; *έως*, ή схід; *χεϊμών*, ό зима, північ; *Βορέας*, ό північ та ін.;

б) назви місцин, населених пунктів: *Άγγρος*, ό р. Ангр; *Αλεξανδρόπολις*, ή м. Александрополь; *Βόσπορος*, ό Боспор; *Γράνικος*, ό р. Гранік; *Έλλάς*, ή Еллада, Греція та ін.;

в) назви акваторій та частин водоймищ: *αὐχίην*, ό пролив; *θάλασσα*, ή море; *κρουνός*, ό джерело, криниця; *λίμνη*, ή стояча вода, болото, озеро, море, морська затока; *ποταμός*, ό річка та ін.;

г) назви типів суші: *γῆ*, ή земля, суша; *ισθμός*, ό перешийок; *νήσος*, ή острів; *ποδεών*, ό полос(к)а, коса; *χερσόνησος*, ή півострів; *χθών*, ή земля, ґрунт та ін.;

д) назви типів ландшафту:

висоти: *ἀκτή*, ή крутий морський берег; *βουνός*, ό пагорб, горб, висота; *γεώλοφον*, τό земляний пагорб; *θίς*, ό куча, грудка, піщаний пагорб; *ἴδη*, ή лісиста гора; *πάγος*, ό стрімчак, скеля, пагорб, гора; *πέτρα*, ή скеля, стрімчак та ін.;

рівнини: *αὐλόν* ό ліщина, ущелина, долина; *πλάξ*, ή плоскість, рівнина; *ισόπεδον*, τό рівне місце, рівнина; *έρημία*, ή пустельне місце, пустеля, степ; *ἴσον*, τό рівне місце, рівнина та ін.;

западни: *βάραθρον*, τό яма, провалля; *βυθός*, ό глиб, глибина, пучина; *γλάφυ*, τό печера; *λαγών*, ή порожнеча, провалля, обрив, урвище; *έγχάραγμα*, τό яр та ін.

Аналіз вказаних лексико-семантичних груп виявив наявність 42 лексем – назв географічних об'єктів та типів ландшафту, які мають зв'язок із назвами частин тіла людини.

Найбільша кількість таких слів виявлена на позначення висот різного типу (15): *ἀκρωνυχία*, ή кінчик нігтя / вершина; *κάρα*, τό голова, обличчя / вершина, верхівка; *κάρηνον*, τό голова / вершина, висота; *κρανίον*, τό верхня частина голови, череп / (*ε* *Срусалимі*) лобне місце, Голгофа; *κράς*, τό голова / вершина; *κρόταφος*, ό висок / верхні схили, вершина; *λοφία*, ή грива, спина, хребет / височінь, пагорб; *λόφος*, ό потилиця, шия / гребінь, пагорб; *μαστός*, ό груди, сосок / круглий пагорб, горб; *νώτος*, ό спина / верхня; *όφρυς*, ή брови / підійнятий край, гребінь, круча; *ράχις*, ή хребет, спина / горний хребет, гребінь; *τένον*, ό сухожилок, жила / (гірський) гребінь, хребет; *χάσμα*, τό зів, паща / яма, провалина, розщілина; *χοιράς*, ή горб, пухлина, збільшена залаза / підводна скеля, стрімчак:

οἶδ' οὐ κατεῖχον, ἀλλὰ μαστός ἦν ὑπὲρ αὐτῶν παρ' ὄν ἦν στενή αὐτῆ ὁδός ἐφ' ἣ ἐκάθηντο οἱ φύλακες (Хен. Анаб. 4.2.6) – але в цьому вони помилялися, оскільки над ними височів виступ гори, де проходила та вузька дорога, за якою спостерігала варта;

βῆ δὲ κατ' Οὐλύμποιο κάρηνων χαόμενος κῆρ, τόξ' ὅμοισιν ἔχων ἀμφιρεφέα τε φαρέτρην (Ном. П. 1. 44–45) – швидко він ринув з вершини Олімпу, палаючи гнівом, тримаючи за плечима лук та колчан, звідусюди закритий.

Наступна група – лексеми на позначення заглибин, ущелин, провалин, природних отворів (7), серед яких велика кількість пов'язана з найменуванням жіночого лона: *θέναρ*, τό долонь / заглибина, порожнина; *κοιλία* ή черевна порожнина, шлунок, живіт, черево / порожнина; *κοῖλον*, τό по-

рознина, шлуночок / западина, заглибина, низина, долина; κόλπος, ó груди, жіноче лоно, черево / лоно, пучина, затока, бухта, долина, лощина; μήτρα, ή материнська утроба, черево, порожнина матки / надра, джерело; νηδύς, ή шлунок, черево, живіт, материнське черево / черево, порожнина, надра; στόμα, τό рот, паща / пучина, безодня, бухта, гирло:

ἀλλ' ὅτε δὴ ποταμοῖο κατὰ στόμα καλλιρόοιο ἴζε νέων, τῆ δὴ οἱ ἐείσατο χῶρος ἄριστος (Hom. Od. 5. 441-442) – раптом, пливучи, він дістався гирла прекрасної річки, це місце здалося йому найкращим.

Рівнини та луги описуються через лексеми λειμών, ó rudenda muliebria / луг, пасовисько, вигін; πλάξ, ή пластинка, щиток / плоскість, рівнина:

ἐνδ' Ἰθάκῃ οὐτ' ἄρ δρόμοι εὐρέες οὔτε τι λειμών' αἰγίβοτος, καὶ μᾶλλον ἐπήρατος ἵπποβότοιο (Hom. Od. 4. 605-606) – в Ітаці немає ані широких ланів, ані луків, [острів] примітний пасовиськами для кіз, а не для коней.

Часто через частини тіла позначаються об'єкти на межі, краю обмеженого простору або ж безпосередньо самий край: ὄνυξ, ó ніготь, кіготь / гострий виступ; πλευρά, ή ребро, бік / сторона, край, окраїна; στήθος, τό груди, серце / піщана мілина; χεῖλος, τό губа, дзьоб / край, берег; χεῖρ, ή рука, окістя / сторона, напрямок; χηλή, ή копито, клешня, лапа, кіготь / виступ, мис, коса:

πάνιν δὲ ὅποτε ἀπίοιεν πρὸς τὸ ἄλλο στρατεύμα ταῦτ' ἔπασχον, καὶ ἐπὶ τοῦ δευτέρου γηλόφου ταῦτ' ἐγίγνετο, ὥστε ἀπὸ τοῦ τρίτου γηλόφου ἔδοξεν αὐτοῖς μὴ κινεῖν τοὺς στρατιώτας πρὶν ἀπὸ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τοῦ πλασίου ἀνίγαγον πελταστὰς πρὸς τὸ ὄρος (Xen. Anab. 3.4.29) – при відступі назад до іншого війська вони зазнавали такого ж нападу, те саме трапилося й на другому пагорбі, тому, не доходячи до третього пагорба, вирішили не посилати туди солдатів, перш ніж з правого флангу каре не приведуть на гору пельтастів.

Базис, основу або нижній край просторових об'єктів часто позначають через лексеми: πέζα, ή щиколотка, ступня / кінець, край, дно; πούς, ó нога, ступня / підніжжя, підощва; σφυρόν, τό щиколотка, нога, п'ята, ступня / підніжжя, підощва, кінець, край:

οἱ δὲ Ζέλειαν ἔναον ὑλαὶ πόδα νεῖατον Ἰδης ἀφνειοὶ πίνοντες ὕδωρ μέλαν Αἰσῆπιου Τρωῆς (Hom. Il. 2. 824-826) – вони ж, багате плем'я троянців, жили в Зелії біля підніжжя гори Іди та пили чорні води Езепи.

До інших географічних об'єктів і типів ландшафту з найменуванням через частини тіла відносяться: κάμη, ή загин, зчленування, суглоб / загин, закрут, вигін; λόχη, ή густе волосся / зарості, хаша; μέτωπον, τό чоло, лоб / (лицевий) бік,

фасад, грань, фронт; ὄμφαλος, ó пуп(ок) / пуп, серцевина, центр; οὐρανός, ó піднебіння / небо; ὄχετός, ó канал, протока / струмок, потік, струмінь; πρόσωπον, τό обличчя, морда, дзьоб / обличчя, поверхня, фронт; τόπος, ó rudenda muliebri / місце, простір; φλέψ, ή жила, кровоносний суд, вена / рудоносна жила, підгрунтовий потік:

κατετέμνητο δὲ ἐξ αὐτῶν καὶ τάφροι ἐπὶ τὴν χώραν, αἱ μὲν πρῶται μεγάλαι, ἔπειτα δὲ ἐλάττους τέλος δὲ καὶ μικροὶ ὄχετοί, ὥσπερ ἐν τῇ Ἑλλάδι ἐπὶ τὰς μελίνας καὶ ἀφικνοῦνται ἐπὶ τὸν Τίγρητα ποταμόν (Xen. Anab. 2.4.13) – від них [каналів] по всій країні прориті рови, спочатку великі, далі – менших розмірів, нарешті йдуть невеликі канали, які можна бачити і на полях Еллади, засіяних просом; ἔνθα δ' ἄρ' ἐν λόχηι πυκινῇ κατέκειτο μέγας σῦς (Hom. Od. 19. 439) – там у густих хашах ховався великий кабан;

ἀλλά μοι ἀμφ' Ὀδυσσῆϊ δαίφρονι δαίεται ἦτορ, δυσμόρω, ὃς δὴ δηθὰ φίλων ἄλο πήματα πάσχει νήσω ἐν ἀμφιρύτῃ, ὅθι τ' ὄμφαλος ἐστὶ θαλάσσης, νῆσος δεινδρήεσσα, θεὰ δ' ἐν δώματα ναίει (Hom. Od. 1. 48-51) – але тепер мені серце тривожить своєю тяжкою долею Одиссей хитромудрий, довго він страждає в розлуці з близькими на острові лісистім, оточенім хвилями, де пуп моря лежить, де німфа царює.

Як показують наведені приклади, найменування географічних об'єктів і типів ландшафту через назви частин тіла в давньогрецькій мові ґрунтуються на подібності їх зовнішнього вигляду та особливостей розташування. Аналогічно до того, яку форму має та чи інша частина тіла, як вона розташована по відношенню до інших частин та організму в цілому, її назва може бути використана для найменування географічного об'єкту, що позначається подібними характеристиками. Тут повною мірою простежується і вказаний раніше принцип аналогії в утворенні нових значень вже існуючих лексем, що починають діяти в нових умовах, спираючись на вдалий досвід використання лексеми-зразка. Найявний і принцип метафоричного переносу значення за зовнішньою подібністю або за схожістю в орієнтації стосовно інших об'єктів. Розроблена людиною система лексем на позначення частин власного тіла успішно застосовується для номінації інших об'єктів простору, підкреслюючи, з одного боку, особливості перцептуального сприйняття цих об'єктів, а з іншого – здійснюючи розумну економію мовних засобів. Подібні явища властиві й іншим мовам, як давнім, так і сучасним, і демонструють вдале поєднання і відбиття в системі мови як наївних, так і сучасних наукових уявлень про світ.

Література

1. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / А. Я. Гуревич. – М. : Искусство, 1972. – 318 с.
2. Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь / И. Х. Дворецкий. – М. : Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1958. – Т. 1 : А–Л. – 1028 с. ; Т. 2 : М–Ω. – 1905 с.
3. Кубрякова Е. С. Язык и знание / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 555 с.
4. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон [пер. с англ. / под ред. и с предисл. А. Н. Баранова]. – Изд. 2-е. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 256 с.
5. Подосинов А. В. Ex oriente lux: Ориентация по странам света в архаических культурах Евразии / А. В. Подосинов. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 720 с.
6. Топоров В. Н. Первочеловек / В. Н. Топоров // Мифы народов мира. Энциклопедия : [в 2-х т.]. – М. : Советская энциклопедия, 1988. – Т. 2. – С. 301–302.
7. Урысон Е. В. Проблемы исследования языковой картины мира: Аналогия в семантике / Е. В. Урысон [Рос. академия наук. Ин-т русского языка им. В. В. Виноградова]. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 224 с.
8. Шемякин Ф. Н. Язык и чувственное познание / Ф. Н. Шемякин // Язык и мышление : сб. статей. – М. : Наука, 1967. – С. 38–55.
9. Cooper, William E., Ross, John Robert, World Order // Robin E. Grossman, L. James san, Timothy J. Vance, eds., Functionalism. – Chicago : Chicago Linguistic Society, 1977.
10. Homer. Carmina / Ex recensione Guilleimi Dindorfii. – 3 ed. corr. – Lipsiae : Teubner, 1852. – vol. I – Iliadis. – vol. II – Odysseae.
11. Xenophontis. Hist. Anabasis / Recensuit Arnoldus Hug. – Leipzig : Teubner, 1883.

Спеціальна лексика: теоретичні та практичні аспекти дослідження

УДК 81'25:14

N. V. Bevz, D. V. Strelchenko

Karazin Kharkiv National University

Translation studies: philosophical and law text

Бевз Н. В., Стрельченко Д. В. Перекладацькі практики: філософський і юридичний текст. Процес перекладу має давні традиції і має широке застосування протягом всієї історії. Дана робота націлена на спробу пролити світло на природу і розвиток перекладу юридичних і філософських текстів з метою надання аналізу проведеної роботи в цій галузі. В даний час існує величезна кількість досліджень правової та філософської спрямованості перекладу, і кожне з них розглядає переклад з різних сторін, так як кожна методологія дослідження фокусується на особливих аспектах мови. Дана робота - це спроба показати, що перекладацькі практики є досить складною областю з далекосяжними результатами.

Ключові слова: вид перекладу, текст, юридичний текст, філософський текст, переклад, перекладацькі практики.

Бевз Н. В., Стрельченко Д. В. Переводческие практики: философский и юридический текст. Процесс перевода имеет давние традиции и имеет широкое применение на протяжении всей истории. Данная работа нацелена на попытку пролить свет на природу и развитие перевода юридических и философских текстов с целью предоставления анализа проведенной работы в этой области. В настоящее время существует огромное количество исследований правовой и философской направленности перевода, и каждое из них рассматривает перевод с разных сторон, так как каждая методология исследования фокусируется на особых аспектах языка. Данная работа –это попытка показать, что переводческие практики являются достаточно сложной областью с далеко идущими результатами.

Ключевые слова: вид перевода, текст, юридический текст, философский текст, перевод, переводческие практики.

N. V. Bevz, D. V. Strelchenko. Translation studies: philosophical and law text. The process of translation has a long-standing tradition and has been widely practiced throughout history. This research deals with the attempting to shed some light on the nature and development of translation law and philosophical texts with a view to giving some indication of the kind of work that has been done so far. Nowadays we have an increasing importance of legal and philosophical translation studies and they should be researched from as many angles as possible, since each methodology has a unique focus and capacity to look at a different facet of language. This research is an attempt to demonstrate that translation studies is a vastly complex field with many far-reaching ramifications.

Key words: kind of translation, text, law text, philosophical text, translation, translation studies.

The activity of translation has a long-standing tradition and has been widely practiced throughout history, but in our rapidly changing world its role has become of paramount importance. Nowadays, knowledge in which cultural exchanges have been widening, has been increasingly expanding and international communication has been intensifying, the phenomenon of translation has become fundamental. Be it for scientific, medical, technological, commercial, philosophical, legal, cultural or literary purposes, today human communication depends heavily on translation and, consequently, interest in the field is also growing. Accordingly, the discussion, in the present study, proceeds

primarily from the perspectives of “Hermeneutical translation Studies” and “Philosophical and Law texts”. One major goal is to show the interrelationships between linguistics and translation, and how they benefit from each other.

Furthermore, the focus of translation studies has been, recently, shifted away from linguistics to forms of cultural studies. The present study, moreover, attempts to shed some light on the nature and development of the discipline of translation studies with a view to giving some indication of the kind of work that has been done so far. It is an attempt to demonstrate that translation studies is a vastly complex field with many far-reaching ramifications.

Central to reflections on the nature of translation, the task of the translator has always been the question of the translator's responsibility towards the original. To what extent, scholars have been asking for hundreds of years, can the translator add to, omit from, or in any way alter the source text? Debates on this issue have given rise to much theorizing and are at the heart of the age-old free/literal translation paradigm. One of the main tools in translation studies has been hermeneutics.

Hermeneutics in its various historical forms from antiquity to modern times in general offered methodological help in solving interpretive problems that arise with certain kinds of texts: dreams, laws, poetry, religious texts. But in the early 19th century, Friedrich Schleiermacher (1768–1834) wondered whether there could be a hermeneutics that was not a collection of pieces of ad hoc advice for the solution of specific problems with text interpretation but rather an "allgemeine Hermeneutik", a "general hermeneutics," which dealt with "art of understanding" as such, which pertained to the structure and function of understanding wherever it occurs. Following the universalism of Kant, he looked for "the universal conditions" of all understanding in language. "Allgemeine" can be translated as "general," but also as "common" to all, or "universal," so Schleiermacher, although he was a theologian concerned with the biblical text, was interested in a "universal hermeneutics." His project and lectures on it did not attract a great following, but posthumously in 1840 a volume of his writings on hermeneutics and criticism was published: *Hermeneutik und Kritik*. For theologians, however, the procedures of classical philology and what were called the "historical-critical method" remained adequate to their task [4].

The next stage in the development of a philosophical hermeneutics was the articulation of a radical hermeneutics of existential understanding. Heidegger (1889–1976) was influenced by the historically based life-philosophy of Dilthey, but he was in disagreement with making consciousness or the life-force the basis of his thought about interpretation. Instead, he chose "being" as his universal component. Being, as it occurs in the everyday existence of human beings, he said, is understanding. Understanding is the basic way for a human being to exist in the world. To "be" is to understand, it is to interpret the world in terms of one's own possibilities for being. In his *Being and Time*, Heidegger worked out the conditions for the possibility of human being in the world, and in this sense he offered a Kantian universalistic analysis.

Then a German philosopher, Hans-Georg Gadamer (1900–2002), who had been Heidegger's assistant for five years in Marburg, from 1923–1928. It was Gadamer who first used the term "philosophical hermeneutics" in reference to his philosophy, and indeed this appears in the German subtitle of *Truth and Method*, which was dropped in the English translation.

In modern times, considerations of the relationship between translation and original have often focused on principles of 'faithfulness' and 'accuracy'. While usually understood in widely diverse ways, faithfulness has assumed the status of an ethical responsibility, with translators in many countries required to take an oath to guarantee the accuracy and correctness of their work before being officially licensed to practice. Translators, thus, are expected to present their readers with an 'accurate' picture of the original, without any 'distortions', and without imposing their personal values, or those of their own culture, on the intellectual products of other nations. For a long time this valorization of the original did not disrupt the almost universally accepted precept of 'natural' translation. A translated text, it is often still emphasized, should read like an original composition and not call attention to its translatedness – an effect that is usually created through 'free' translation strategies.

The concept of translation universals may be controversial but it has elicited a heated response from translation scholars, pushing research in new directions and providing evidence both for and against their existence. Therefore, the major contribution of research on translation universals is that it brings to light recurrent patterns likely to be found in translation. It is reasonable not to treat them as absolute laws but "general or law-like tendencies, or high probabilities of occurrence" [2:94]

After discussing the theories of translation philosophical texts that seem to demonstrate the fundamentals of the proper approach to translating philosophical texts, it is necessary to show how theories apply to actual translations of legal texts.

Translation studies elicit a number of questions, still unanswered, concerning their potential impact on legal translation. Suppose the universals exist. Should we be concerned about the simplification or disambiguation tendency in light of the strategic ambiguities and purposeful flexibility of legal language? One of the fundamental problems in legal translation is the incongruity of concepts between legal systems and the absence of universal knowledge structures, which are present in other types of specialised translation, e.g. in mathematics, biology, chemistry or technology. The importance of translation studies cannot be overlooked either since being a linguist or a lawyer does not suffice as neither can successfully substitute the routine and special competences of a translator.

To perform such a translation, a two-fold approach is necessary on the part of a translator. Firstly, he is obliged to decipher all of the meanings included in a source text through the detailed analysis of its contents. Such analysis will not only be of a linguistic nature, but it also necessitates some specialist legal knowledge of the text's contents if it is to be understood properly. This means that the translator must engage in the analysis of some of the legal bases of the text's meaning. The best way to do this is to either study the actual

Acts and Regulations which govern the shape of a document, or find some other accessible information, or credible consultants through which any possible doubts can be dispelled. Following this, if the translator is sure about what each part of the source text exactly means, the next level of the translation can take place, namely seeking out the best vocabulary and linguistic structures with which to express the meanings included in the source text. There are three ways to do this:

- by retaining some cultural-specific elements, such as the names of institutions, the titles of officials, or actual legal regulations etc. In such circumstances, some translator's notes will be needed to explain the sense of ideas, particularly when the source information is left in the original language;

- by localizing common elements within the meaning that are different in form in the source and target language, such as different formats of dates, times, currencies, weights, measures, and more specific legal terms;

- and, most easily, by the equivalent translation of content that is similar in form and meaning in both cultures.

Secondly, our knowledge of legal translation is still limited. Increasing importance of legal translation should be researched from as many angles as possible, since each methodology has a unique focus and capacity to look at a different facet of language. The corpus-based approach is one such promising methodology, with a plethora of theoretical and practical applications. It opens up new perspectives on legal language and legal translation by prompting us to ask new research questions [3:375–388].

Comparative analyses that utilize comparative corpora, term databases, glossaries, websites, etc. are of great help when carrying out the work mentioned in points 2 and 3 above. Yet the translator should always bear in mind the most common rule of translation of such culturally-rooted texts, namely first be faithful to the source language culture's principles. There is a further level to be included in the process of translation, which relates to its recipient. The kind of reception that the work receives is the final proof of how correct, or otherwise the translation is. Accordingly, obtaining such feedback information may be an additional factor of interest to the translator. "One problem for the translator can be in misunderstanding the deliberate intention to retain ambiguity which can lead to an attempt to make the term more precise and limit possible interpretations by the court. Translators have no authority to resolve ambiguities in source texts. However, this can be brought about inadvertently if translators do not have sufficient legal and linguistic expertise. [1:358–375]

Nowadays we have an increasing importance of legal translation studies and they should be researched from as many angles as possible, since each methodology has a unique focus and capacity to look at a different facet of language. They open up new perspectives on legal language and legal translation by prompting us to ask new research questions.

All in all, if representative and balanced parallel corpora are built in the future, the combination of quantitative and qualitative analysis of translation may lead to new data-driven generalizations on translation methods and contribute to the ongoing discussion within translation studies about the nature of the translation process itself.

References

1. Enberg Jan. Legal meaning assumptions – what are the consequences for legal interpretation and legal translation? / Jan Enberg // *International Journal for the Semiotics of Law* December. – 2002. – Volume 15, Issue 4. – P. 375–388
2. Northcott Jill. English for Specific Purposes: Legal translator training / Jill Northcott, Gillian Brown // *Partnership between teachers of English for legal purposes and legal specialists*. – 2006. – Volume 25, Issue 3. – P. 358–375.
3. English as a Lingua Franca: Studies and findings / [Mauranen, A. and Ranta, E. (eds)]. – Newcastle : Cambridge Scholars Publishing, 2009. – С. 94
4. Palmer Richard. The Relevance of Gadamer's Philosophical Hermeneutics to Thirty-Six Topics or Fields of Human Activity / Palmer Richard. – Режим доступу <http://www.mac.edu/faculty/richardpalmer/relevance.html>
5. Schiffrin D. Approaches to Discourse / D. Schiffrin. – Oxford : Blackwell, 1994. – 470 p.

УДК 81'322

Yu. I. Verbinenko

Ukrainian Lingua-Information Fund of NAS of Ukraine

**Multilingual terminological dictionary
in the context of a national terminology system formation**

Верби́ненко Ю. І. Багатомовний термінологічний словник у контексті формування системи національної термінології.

Розглянуто проблему створення національної термінологічної системи та пов'язані з цим аспекти та підходи до її розв'язання. Сформульовано загальні вимоги до багатомовного термінологічного словника, з урахуванням особливостей, що виникають при автоматизації процесу і створенні цифрової версії. Експериментальне моделювання проведено на корпусі тексту українсько-російсько-англійського словника зі зварювання. Представлено зовнішній інтерфейс ВЛЛ «Зварювання» та розглянуто основні завдання і функціональність системи. Розкрито потенціал віртуальної лабораторії і актуальність можливості оперативно взаємодіяти фахівцям різних галузей у режимі віддаленого доступу.

Ключові слова: онтологія, національна терміносистема, ВЛЛ «Зварювання», багатомовний термінологічний словник.

Верби́ненко Ю. И. Украинский лингво-информационный фонд НАН Украины. Многоязычный терминологический словарь в контексте формирования системы национальной терминологии. Рассмотрена проблема создания национальной терминологической системы и связанные с этим аспекты и подходы к ее решению. Сформулированы общие требования к многоязычному терминологическому словарю, с учетом особенностей, возникающих при автоматизации процесса и создании цифровой версии. Экспериментальное моделирование проведено на корпусе текста украинского-русско-английского словаря по сварке. Представлены внешний интерфейс ВЛЛ «Сварка» и рассмотрены основные задачи и функциональность системы. Раскрыт потенциал виртуальной лаборатории и актуальность возможности оперативно взаимодействовать специалистам различных отраслей в режиме удаленного доступа.

Ключевые слова: онтология, национальная терминосистема, ВЛЛ «Сварка», многоязычный терминологический словарь.

Verbinenko Yu. I. Multilingual terminological dictionary in the context of a national terminology system formation. The problem of establishing a national system of terminology and related problems and methods of solution are considered in this article. The general requirements for multilingual terminological dictionary and specifications arising during the process of automation and digitizing were formulated. Experimental modeling was carried out on the body of the text of Ukrainian-Russian-English dictionary on welding. Interface of VLL "Welding" was presented and the basic tasks and system functionality were considered. Was unleashed the potential of the virtual laboratory and relevance of quick interaction between specialists of various fields.

Key words: Ontology, national system of terminology, VLL "Welding", multilingual terminological dictionary.

Major changes that occurring in modern lingual environment, primarily relate to terminology. According to researchers, at least 90% of new words belong to terminology of various subject areas. This is due to the continuous development of science, technology, economics and culture. Increased intensity of social communications and constant increasing of information volume had necessitated systematic research of terminological systems both new and already existing ones, traditional branches of knowledge.

The development of the information society leads to intense languages transfusion and their diffusion to the field of general language phenomena. An important side of these processes is multilingualism of the terminological systems and the necessity of their adaptation to modern information and communication realia. As there is no common language that could be used by experts, currently the primary tool for solving problem of multilingualism is harmonization and coordination

of national terminologies. So, the necessity of creation multilingual terminological systems is constantly increasing. This task is particularly topical for the languages, which terminology is only formed, and Ukrainian language is among them.

At the present stage of science majority of new terms come from English, which is the language of international communication. Ukrainian terminology for a long time had been developing under the Russian influence. Therefore, it is advisable to develop terminological dictionaries, combining Ukrainian, English and Russian terminology.

So, the topical task of terminological area in modern Ukrainian conditions is to create national terminology system, and to ensure its continuous and rapid improvement and adaptation to international standards, because of necessity to intensify international scientific, industrial and commercial contacts.

The development of such terminology system and corresponding dictionaries is possible only on condition of effective cooperation of specialists in different

fields - science and technology (in corresponding subject areas), linguistic and information that identifies the necessity for designing and implementing effective mechanisms of intersectoral cultural and information integration based on modern information technologies.

The E.O. Paton Electric Welding Institute (EWI) of the NAS of Ukraine in cooperation with the Ukrainian Lingua-Information Fund (ULIF) of NAS of Ukraine on the initiative of Boris Paton are carrying out a project, which aim is to create modern electronic terminology system of the subject area "Welding". The work is performed through the introduction of the theory and practice of constructing lexicographical systems [8]. In order to create and implement mentioned terminology system the Virtual Terminographic Laboratory "Welding" was developed and put into operation; and this Laboratory provides creative interaction between welding specialists and linguists that work in order to create final terminological product. It would be a dynamic, open, based on ontological approach [4] electronic terminology dictionary on welding, which in its content and structure is correspond to the current trends in the field of subject knowledge representation and adapted to constant updating, extension, integration with other terminology systems, development in quantitative and qualitative terms, etc.

According to Gruber, we understand ontology as a system of explicit conceptualization of a subject area, i.e. its formalized representation [10].

It should be noted that there are different interpretations of such general definition. But all formalizations have common things, such as selection of objects' set (concepts, notions), relations between them, and rules for establishing relations and axioms, which determine inference rules on the relation set. [11; 12; 13]

Considering the use of ontologies for automatic text processing tasks there are two approaches to establish relation between subject area ontology and subject area language, particularly its vocabulary.

On the one hand, at first a system of concepts is built, and then sets of language equivalents (words, terms, phrases) are assigned to these concepts. Presence of such objects in the text allows to initiate relevant concepts and rules related to them [10].

On the other hand, it was noted that existing linguistic and lexicographical resources (dictionaries, glossaries, thesauruses) also contribute to a conceptualization of a subject area [6].

As a result, term "ontology" corresponds to a wide range of structures that represent knowledge about particular subject area. Examples of ontologies, formalized in various ways are following [14]:

1. Dictionaries with definitions;
2. Simple taxonomy;
3. Thesaurus (taxonomy with terms);
4. Model with a free set of relations;
5. Taxonomy and random set of relations;
6. Fully axiomatized theory [2].

Note that structures mentioned above may be considered as a particular case of a lexicographical environment, arranged in some manner or other. [8]

Despite the fact that nowadays such information resources as thesauri and ontologies are considered the most popular for the construction of structured descriptions of knowledge about world and language, in practice, their application in information systems, based on automated information processing, is not very common. This situation is associated with a range of circumstances.

First, if it is proposed to use a certain linguistic resource, it must contain a description of tens of thousands of words and phrases. The amount of recourse errors should be so low to not to spoil the possible improvements expected from its use. In addition, it should be understood that the introduction of any linguistic resource will always be behind of the development of the subject area.

Secondly, the use of thesauri and ontologies for information search requires a high accuracy in solving linguistic ambiguity problems. Appropriate tests conducted at the SemEval [<https://www.cs.york.ac.uk/semeval-2012/>], and Senseval [<http://www.senseval.org/>] conferences, had showed that existing means of ambiguity elimination has not yet reached a level sufficient for the effective application of thesauri and ontologies, particularly during information search.

Third, the use of thesauri and ontologies relationships for requests expansion may face the problem of inaccurate description of relations or relations irrelevant to context request. Usage of such relationships often leads to a significant decreasing of the search accuracy. Thus, recently, global search engines Yandex and Google have begun to use requests extension by cognate words that can be consider as a minimum thesaurus, but in many cases even a minimal query expansion is also appears irrelevant.

Finally, there is a thought that used statistical methods are implicitly taking into account linguistic information, that text is just a set of features, which considered by statistical models very well. Helen Vorhes gives following examples of linguistic approaches modeling by statistical methods: morphological analysis can be approached by stemming, phrases identifying – identifying pairs of words that frequently occur, ambiguity settlement procedures can be simulated by means of similarity contexts [3].

In practice, creating a linguistic ontology associated with solving a number of problems. First one is complexity of automatization of the process of ontology concepts forming. Each concept in the ontology

must correspond to a certain element of subject knowledge. Distinguishing such elements is complicated due to unclear semantic boundaries between objects and real world processes. Even trained experts of the subject area have difficulties [5]. In addition, different

experts may distinguish different sets of concepts or different semantic identifiers of the same concept. The second problem is that not only concepts themselves are important elements of the ontology, but semantic relations between them are also important. Sometimes the connection between concepts so fuzzy or hidden that identifying its presence or qualify its semantic nature (type of relationship) is almost impossible, which often leads to the necessity for special research within the corresponding subject area. In addition, different experts have very different views on defining quantitative characteristics of this connection regarding its intensity (weight) [6].

The following requirements for terminological dictionary were formulated in the work [6]:

1. Adequate coverage of special vocabulary of chosen subject area;
2. Availability of the necessary information about special lexical units;
3. Rejection of unnecessary, redundant data, that increases dictionary volume and complicates relevant information searching;
4. Unification of composition and apparatus of links of similar dictionaries in order to facilitate for users moving from one dictionary to another;
5. The maximum harmony (coherence) between all elements of methodological guideline and dictionary composition.

Note that point 3 is significant only for paper dictionaries, because modern technology can increase the speed of information searching, and operate with almost unlimited amounts of it. However, modern computer lexicography does not devoid drawbacks of paper dictionaries yet:

1. Large number of possible translations of terms without interpretations and comments on the scope of their use and differences [1];
2. Lack of encyclopedic information that explains one or another term, because a translator usually needs more information for adequate translation than specialist of the subject area [8];
3. Lack of illustrative examples that would clearly show the peculiarities of a particular term in different contexts;
4. Targeting only one stage of translation [1].

There are three main problems that arising during creating a multilingual terminological dictionary. First

one is heterogeneity repertoire of language units for special purposes. The dictionary cannot be restricted only by terms of specific subject area, there should be present also terms of close branches and other linguistic units, close to terms or essential for special discourse. A problem of forming and maintenance of text corpus, that should be a source of illustrative material and basis for terminographic constructions verification, is very important.

The conceptual model of a terminological system "Welding", that considers the above, became as a result of the joint project of EWI and ULIF. The internal structure of terms representation is designed with the respect of following conditions:

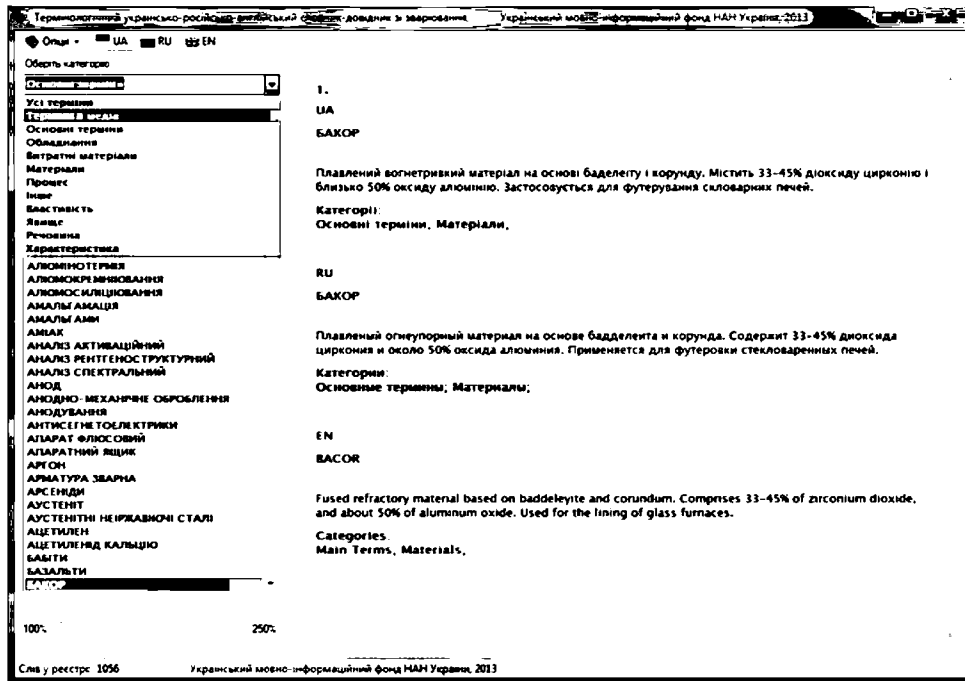
- Possibility of a random order of translation language in dictionary entry;
- Independence of the entry structure from the word's source language;
- Possibility to increase the number of translation languages.

Experimental simulation was conducted on the corpus of electronic Ukrainian-Russian-English dictionary of Welding [9] with the register volume about 12 thousand of terms. From this registry were selected about 1000 nuclear words, and then they were divided into the following categories: equipment, supplies, materials, processes, properties, phenomena, substances, characteristics etc.

A terminology unit was chosen as a main structural element of the dictionary entry – a structural part of a dictionary entry that contains term or terminology phrase, its grammatical parameters, possible synonyms, phonetic or morphological variants that correspond to a certain terminological concept in one of the languages.

To create a digital version of the terminological dictionary, in contradiction to paper dictionary, the following rules were adopted: separate dictionary entries for terminological phrases; separate entries for the reflexive verbs; there are no reference entries in dictionary; dictionary entry has multiple terminological concepts.

External interface of VLL "Welding" is presented below. There are three registers of terms and terminological phrases on the left side of the interface, where the alphabetical order is automatically induced by system for each of the selected languages – Ukrainian, Russian or English. A search box that located above the register is used for terms searching. On the right side there is a dictionary entry that was built dynamically from the elements of lexicographical database. User has possibility to print a dictionary entry he (she) needs, after reviewing it.



One of the main tasks of this work was to create opportunities for the detailed information presentation of terminological concepts. For this purpose, the structure of VTL "Welding" and corresponding lexicographical database were developed with the possibility of adding to the individual terminology units of dictionary entries media in any modern format. Digital dictionary is equipped with editing tools (terminological unit is an editing unit). The user is able to introduce new concepts to digital terminology dictionary. Editing entries are made at the terminological concepts level.

Such system functionality is necessitates to divide users' powers, from user level which rights are restricted to the possibility only to view dictionary entries and comment units of terminology concepts from particular part of the register, to editorial and administrative levels of access.

Virtual Lab enables operative interaction between specialists in various branches in remote access.

Custom version of the dictionary was released on CD-ROM in amount of 1000 copies. Also it is available on-line on the website [7].

References

1. Гринев-Гриневиц С. В. Введение в терминографию: Как просто и легко составить словарь. Учебное пособие / Гринев-Гриневиц С. В. – [Изд. 3-е, доп.] – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 224 с.
2. Добров Б.В. Лингвистическая онтология по естественным наукам и технологиям для приложений в сфере информационного-поиска. Ученые записки Казанского Государственного Университета. Серия Физико-математические науки / Добров Б. В., Лукашевич Н. В. – Казань, 2007 – Т.149. Книга 2. – С. 49–72.
3. Лукашевич Н. В. Тезаурусы в задачах информационного поиска / Лукашевич Н. В. – М. : Издательство МГУ, 2011. – 512 с.
4. Мазур А. А., Формування національної терміносистеми в галузі зварювання на основі віртуальних лексикографічних лабораторій / А. А. Мазур, В. С. Петрук, С. В. Пустовойт, М. В. Надутенко, И. В. Остапова, Н. Н. Сидорчук, В. А. Широков // Вісн. НАН України. – 2014. – № 4.
5. Палагин А. В. Системно-онтологический анализ предметной области [Текст] / А. В. Палагин, Н. Г. Петренко // УСИМ. – 2009. – № 4.
6. Потапова Е. В. Лингвистическая онтология "Физика магнитных явлений" и ее приложения: дис. ... канд. техн. наук : 10.02.21 / Потапова Елена Владимировна; Нац. акад. наук Украины, Нац. б-ка Украины им. В. И. Вернадского. – К., 2013. – 180 с.
7. Українсько-російсько-англійський словник зі зварювання [Електронний ресурс] : [Веб-сайт]. – Режим доступу: – <http://leop.uif.org.ua/>
8. Широков В. А. Комп'ютерна лексикографія / Широков В. А. – К. : Наукова думка, 2012. – 352 с.
9. Широков В. А. та ін. Українсько-російсько-англійський словник зі зварювання. ISBN 978-966-507-276-8 – 2010. – Ел. вид.
10. Gruber T. R. A translation approach to portable ontologies / Gruber T.R. // Knowledge acquisition. – 1993. – № 5 (2). – P. 199-220.
11. Guarino N. Formal Ontology and Information Systems // Proc. of the 1st International Conference on Formal

Ontologies in Information Systems FOIS'98 / N. Guarino, (ed). – Trento, Italy : IOS Press, 1998.

12. Hovy E. H. Combining and standardizing large-scale, practical ontologies for machine translation and other uses // Proceedings of the 1st International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC). – Granada, Spain, 1998.

13. Stumme G., Using ontologies and formal concept analysis for organizing business knowledge. // Proc. Referenzmodellierung 2001.

14. Welty C., Ontologies: Expert Systems all over again / Welty C., McGuinness D., Uschold M., Gruninger M., and? - ehmann F. // AAAI-1999: National Conference on Artificial Intelligence, Austin, Texas. – 1999.

УДК 811.161.2'37:001.4

Г. Г. Бортнік

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Динаміка розвитку семантики терміна шлюб в українському сімейному праві

Бортнік Г. Г. Динаміка розвитку семантики терміна шлюб в українському сімейному праві. У статті розглянуто центральний елемент терміносистеми сімейного права – термін шлюб, етапи формування його семантики в мові українського законодавства від 20 років ХХ століття до цього часу, а також схарактеризовано аналітичні терміни з компонентом шлюб у їхньому семантичному наповненні та парадигматичних зв'язках.

Ключові слова: термін, терміносистема сімейного права, семантика.

Бортник А. Г. Динамика развития семантики термина шлюб в украинском семейном праве. В статье рассмотрен центральный элемент терминосистемы семейного права – шлюб, этапы формирования его семантики в языке украинского законодательства с 20 годов ХХ века до нынешнего времени, а также охарактеризованы аналитические термины с компонентом шлюб в их семантическом наполнении и парадигматических связях.

Ключевые слова: термин, терминосистема семейного права, семантика.

Bortnik H. H. Semantics development dynamics of the term marriage in the Ukrainian family law. The article deals with the central element of the family law term system – the term marriage, the stages of its semantics formation in the language of the Ukrainian legislation from 1920s till the current period, besides the research gives characteristics to the analytical terms with the element marriage in their semantic saturation and paradigmatic relations.

Key words: term, family law term system, semantics.

Одним із нагальних завдань сучасного юридичного термінознавства є «повна інвентаризація термінів права, їх упорядкування, систематизація, стандартизація та кваліфікований лексикографічний опис» [1:53]. На сьогодні, попри значну увагу лінгвістів до мови права, термінологія окремих її галузі, зокрема сімейного, залишається недослідженою.

Термінологія сімейного права – один із найдавніших шарів спеціальної лексики української мови, оскільки сягає ще звичаєвого права, а згодом, з поширенням християнства, князівських уставів і церковного права. Розглядаючи сучасну правничу термінологію із значенням *шлюб* у її проекції на народно-звичаєві витоки, не можна не помітити суттєвого впливу давніх уявлень про одруження на особливості мовного вираження відповідних видів понять. Так, етимологія лексеми *шлюб* відображає концептуальні уявлення про взаємне єднання. Звідси – когнітивні метафори, що позначають

припинення шлюбних стосунків: *розірвання шлюбу, розв'язання подружжя*. Останній термін має виражену етнокультурну конотацію, що пов'язана з обрядом зв'язування наречених рушником.

Термін *шлюб* позначає соціальну форму стосунків між чоловіком і жінкою, інституалізація якої має тривалу історію. Мета нашої розвідки – з'ясувати особливості становлення семантики цього терміна в мові українського сімейного права. Матеріалом для аналізу стали тексти відповідних нормативно-правових актів ХХ – початку ХХІ століть: Кодекс законів про родину, опіку і подружжя та про акти громадського стану УСРР, який був прийнятий 1926 року і втратив чинність 1969 року [4]; Кодекс про шлюб та сім'ю України, (1969-2004) [5], Сімейний кодекс України, який набув чинності 2004 року [7].

У кодексі 1926 року слово *шлюб* у значенні 'спільне родинне життя чоловіка і жінки' [9] не використовувалося (фіксуємо його лише в сполученні *вчинення релігійного обряду (шлюбу)*, де воно

має значення шлюбної церемонії). Натомість у тексті цього закону вживалися конструкції із синонімічним до нього терміном *подружжя* («*подружжя реєструється в органах ЗАГС*», «*підтвердження подружжя*», «*неважність подружжя*»), словосполучення *подружній зв'язок*, дієслово *одружуватися*, похідні іменники *одружіння*, *одружуванці*. Термін *подружжя* позначав також сімейну пару, а *дружина* – члена такої пари: «*Арт. 126. Якщо один із дружин подружжя перемінить місце перебування, це не зобов'язує другого йти за ним*» [4:25].

У кодексі 1969 року лексема *шлюб* уже є активною вживаною і як самостійний термін, і як компонент терміносполук: «*шлюб, укладений в державних органах ЗАГС*»; «*укладення шлюбу*»; «*особи, які уклали шлюб*»; «*особи, які беруть шлюб*»; «*реєстрація шлюбу*»; «*особи, які вступають у шлюб*»; «*присутність осіб, які укладають шлюб, при реєстрації шлюбу*» тощо. Термін *подружжя* у тексті цього закону позначає лише сімейну пару (тобто небажана багатозначність терміна зникає).

Стосовно згаданого нормативно-правового акта відзначимо, що законодавча система тоталітарної держави не могла не позначитися, навіть не формально, а сутнісно, на особливостях поняттєвої дискретизації та змістового вираження багатьох термінів сімейного права, у тому числі й центрального. Тому не має викликати особливого здивування відсутність у кодексі 1969 року дефініції терміна *шлюб*. У ст. 1 цього акта відбито лише деякі ознаки аналізованого терміна:

«*С т а т т я 1. Завдання Кодексу про шлюб та сім'ю України*

Завданнями Кодексу про шлюб та сім'ю України є:

дальше зміцнення сім'ї; побудова сімейних відносин на добровільному шлюбному союзі жінки і чоловіка, на вільних від матеріальних розрахунків почуттях взаємної любові, дружби та поважання всіх членів сім'ї; виховання дітей сім'єю з обов'язковим піклуванням батьків про їх здоров'я, фізичний, духовний, моральний розвиток, навчання і підготовку до праці; всемірна охорона інтересів матері і дітей; виховання почуття відповідальності перед сім'єю» [5]. Замість чіткого визначення обсягу й змісту правничого терміна у статті акцентовано переважно морально-етичні норми, на основі яких має будуватися сім'я, характер стосунків між подружжям, їх ставлення до системи ідеологічних цінностей тощо.

Якщо попередній кодекс не містить чіткої дефініції аналізованого терміна й відбиває його ознаки через відсилання до норм права, то СК України подає визначення терміна: «*Шлюб є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану*» [7]. Можна помітити такі диференційні ознаки спеціального значення терміна: сімейний союз; союз жінки та чоловіка; зареєстрований в органі державної

реєстрації актів цивільного стану. Наведене визначення хоч не розкриває повною мірою змісту поняття, але виражає його в тих правових межах, в яких відносини шлюбу регламентуються сімейно-правовими нормами. Кодекс фіксує також додаткові ознаки поняття *шлюб*, які становлять сигніфікативний шар терміна: добровільність; одношлюбність; досягнення шлюбного віку; право на шлюб; особи, які не можуть перебувати у шлюбі між собою.

Загалом, говорячи про чинний кодекс, необхідно зазначити, що термін *шлюб* розширив своє семантичне поле. Це засвідчують і лексикографічні джерела. Велика юридична енциклопедія [2], Великий енциклопедичний юридичний словник [3] фіксують дефініцію терміна *шлюб* із СК України. При цьому у другому з них виділено такі суттєві ознаки терміна: неможливість одностатевих шлюбів, спрямованість на утворення особистого сімейного союзу чоловіка і жінки [3:3–4]. У Словнику-довіднику юридичних термінів 2010 року не дотримано дефініції законодавця: термін *шлюб* тлумачиться як «*юридично оформлений у державному органі реєстрації актів цивільного стану добровільний, вільний та рівноправний союз чоловіка й жінки, що породжує їхні взаємні права та обов'язки, спрямовані на створення сім'ї, народження й виховання дітей*» [8:158]. Наведене визначення ширше за подане в СК. У ньому, крім основних, зафіксовано семантичні ознаки, які відповідають деяким нормам права, відбитим у цьому законі: добровільний, вільний, рівноправний союз, породження взаємних прав та обов'язків, спрямованість на створення сім'ї, народження й виховання дітей. При цьому відзначимо семантичну надлишковість у формулюванні визначення: шлюб «*юридично оформлений у державному органі*».

Одним із показників розвитку терміносистеми є формування розгалуженої парадигми аналітичних термінів, що виражають різні видові поняття із загальним значенням «шлюб». У цьому зв'язку звернімо увагу на показову для аналізованого мовного матеріалу опозицію усталених сполучень *законний шлюб / цивільний шлюб*, які не є елементами сучасної термінологічної системи сімейного права, але номінують відповідні явища концептосфери сімейних стосунків – шлюбного / нешлюбного співжиття. Цивільний шлюб – одним із надзвичайно давніх способів оформлення стосунків у народному звичаєвому праві (таке співжиття позначає фразеологізм *жити на віру*). Вислів *цивільний шлюб* засвідчує, що йдеться про ті ж фактичні стосунки між жінкою та чоловіком, як і в разі зареєстрованого шлюбу, проте такий шлюб не має правового режиму законного шлюбу. Поняття, не будучи вербалізованим, подане в СК описово (у статтях, де йдеться про спільні майнові права), що можна розглядати як етап правової кристалізації поняття.

В академічному словнику української мови, який повною мірою відображає картину світу, сформовану на засадах атеїстичного світогляду, зафіксовано стале сполучення *громадянський шлюб* (на противагу до *церковний шлюб*) – «шлюб, зареєстрований органами державної влади без участі церкви. Лише громадянський шлюб, зареєстрований радянськими органами, визнавався законним» [10]. Таке ж значення реалізує термін *цивільне подружжя* у кодексі 1926 року: «В УСРР визнається тільки цивільне подружжя» [4:23]. Отже, аналізована стала сполука в радянському дискурсі права мала сему «законності», тоді як нині, навпаки, позначає лише фактичне спільне життя чоловіка і жінки.

Глумачний словник фіксує сталу конструкцію з оцінною семантикою *законний шлюб* – «шлюб, юридичне оформлений відповідно до чинного закону» [10] (згадаймо варіант фразеологізму *вступати в шлюб (в закон) – вінчатися*). У мові права термін *шлюб* уже містить сему «законності». Відповідно кодифікація «законного шлюбу» закріплюється в аналізованій терміносистемі аналітичним терміном *правозгідність шлюбу, правозгідний шлюб*. З іншого боку, розгляд самого поняття шлюбу в правовому полі українського законодавства свідчить про встановлення опозиційних зв'язків *шлюб – недійсний шлюб, фіктивний шлюб*, поняттєвий обсяг останніх протиставляється центральному терміну за ознаками підстав незаконності, які перелічуються у відповідних статтях (наприклад, «Стаття 39. Шлюб, який є недійсним:

«1. **Недійсним є шлюб, зареєстрований з особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі.**

2. **Недійсним є шлюб, зареєстрований між особами, які є родичами прямої лінії споріднення, а також між рідними братом і сестрою.**

3. **Недійсним є шлюб, зареєстрований з особою, яка визнана недієздатною);**

«Стаття 40. **Шлюб є фіктивним, якщо його укладено жінкою та чоловіком або одним із них без наміру створення сім'ї та набуття прав та обов'язків подружжя» [7].**

Загалом відзначимо, що чинний СК виявляє тенденцію до уніфікування термінології цієї галузі, виявом цього є не лише подання дефініції терміна *шлюб*, а відсутність синонімів до нього (як *подружжя* в кодексі 1926 року). Проте в судовій практиці та юридичній літературі, як зазначає З. Ромовська, продовжує вживатися слово «одруження» [6:23]. Так само уніфіковано вживання терміносполук зі значенням «бути одруженим» – *перебувати (бути) в шлюбі*.

Отже, як свідчить аналіз текстів правничих документів, *шлюб* як термін кодифіковано у правничій мові із середини 60 років ХХ століття, у чинному Сімейному кодексі України він набув чіткої дефініції і позбувся ідеологічних конотацій. Серед аналітичних номінацій із компонентом *шлюб* виділяємо ті, що позначають явища у сфері сімейних стосунків, але не є термінами, і ті, що закріплені відповідними нормативно-правовими актами.

Перспективним видається з'ясування генезису та історичного розвитку термінології сімейного права, комплексний опис його структури в контексті розв'язання проблеми формування національного корпусу юридичних термінів.

Література

1. Артикуца Н. В. Методичний інструментарій юридичного термінознавства / Н. В. Артикуца // Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. – 2012. – Т. 129. – С. 53–59. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/NaUKMAun_2012_129_12.pdf.
2. Велика юридична енциклопедія / уклад. М. Р. Гнатюк. – Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2011. – 416 с.
3. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемпученка. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2012. – 1020 с.
4. Кодекс законів про родину, опіку і подружжя та про акти громадського стану УСРР. – Х. : Юридичне вид-во НКЮ УСРР, 1927. – 45 с.
5. Кодекс про шлюб та сім'ю України : закон від 20.06.1969 № 2006-VII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2006-07>.
6. Ромовська З. В. Українське сімейне право. Академічний курс : підручник // Зорислава Ромовська. – К. : Правова єдність, 2009. – 498 с.
7. Сімейний кодекс України : закон від 10.01.2002 № 2947-III. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
8. Словник-довідник юридичних термінів / В. І. Плахтеева, Т. А. Литвиненко. – Х. : Форт, 2010. – 196 с.
9. Словники України онлайн. – Режим доступу: <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua>.
10. Словник української мови : в 11 томах – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Режим доступу: sum.in.ua.

УДК 81.112

З. О. Дубинець

Інститут педагогічної освіти та менеджменту (м. Армянськ)

Військова лексика в романі Р. Іваничука „Мальви”

Дубинець З. О. Військова лексика в романі Р. Іваничука „Мальви”. У статті порушено проблему військової лексики української мови та проаналізовано назви осіб, пов'язаних із військовою справою, в художній літературі, на прикладі історичного роману „Мальви” Р. Іваничука. Виокремлено групи військових лексем за семантикою, подано відомості про їхнє походження та подальшу долю. Виявлено, що етимологію деяких слів, вжитих у творі, остаточно не з'ясовано. Обґрунтовано, що поряд із загальними назвами воїнів, військовими званнями, чинами та посадами козаків письменник виявляє обізнаність не лише із семантикою, а й з походженням назв представників яничарського й польського війська.

Ключові слова: військова лексика, назви осіб, пов'язаних із військовою справою, роман „Мальви” Р. Іваничука.

Дубинець З. А. Военная лексика в романе Р. Иванычука „Мальвы”. Статья посвящена проблеме военной лексики украинского языка и содержит анализ названий лиц, связанных с военным делом, в художественной литературе на примере исторического романа «Мальвы» Р. Иванычука. Выделены группы военных лексем по семантике, представлены сведения об их происхождении и дальнейшей судьбе. Выявлено, что этимология некоторых слов, использованных автором, не установлена. Обосновано, что наряду с общими названиями воинов, воинскими званиями, чинами и должностями козаков, писатель знаком не только с семантикой, но и с происхождением названий янычарского и польского войска.

Ключевые слова: военная лексика, названия лиц, связанных с военным делом, роман „Мальвы” Р. Иванычука.

Dubinetz Z. A. Military lexics in the novel „Malwy” by R. Ivanychuk. The article deals with the problem of the issue of military lexics of the Ukrainian language and analyzed the names of persons related to military affairs in the Ukrainian language, especially in literature, for example, in the historical novel „Malwy” by R. Ivanychuk. It examines groups military tokens based on their semantics presented information about their origin and fate. The author uses some of the words etymology has not been established. The writer reveals knowledge not only with the common names of soldiers, military ranks, positions and ranks of the Cossacks, but the semantics and origin of the name of representatives of the Turkish and Polish army.

Key words: military lexics, names of persons related to military, novel „Malwy” by R. Ivanychuk.

Постановка проблеми. У зв'язку з набуттям Україною незалежності, створенням власних збройних сил, наданням українській мові статусу державної та впровадженням її у військову галузь виникла нагальна потреба розбудови й дослідження власне української військової термінології.

У сучасному мовознавстві поняття „військова термінологія” доволі вузьке. Військові терміни вживаються у спеціальних наукових текстах, поширюється на більш однорідну аудиторію та характеризуються більшою стабільністю. Важливим складником військової термінології є військова лексика, яка стала об'єктом уваги багатьох українських мовознавців (Л. Батюк, А. Бурячок, А. Генсюрський, В. Горобець, П. Ковалів, Р. Сидоренко, Ф. Ткач, Л. Туровська, Н. Яценко), російських (А. Абдулманова, Д. Гарибян, Л. Кутіна, С. Ледеяєва, О. Кожин, А. Львов, О. Порохова, Ф. Сороколетов, Ф. Філін) та білоруських (О. Булика, Н. Пометько). У студіях згаданих авторів досліджено проблеми формування і функціонування військової лексики, описано окре-

мі тематичні групи, пам'ятки. Проте на матеріалі художніх творів військова лексика малодосліджена.

Мета статті – дослідити семантичні особливості військової лексики в романі Р. Іваничука „Мальви”.

Письменник змалював у творі події, що відбуваються у середині XVII ст. – напередодні та під час національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. Тому в романі майстерно використано військову лексику, яка охоплює назви осіб, пов'язаних з військовою справою; назви зброї, військового спорядження і регалій; назви збройних сил, військових одиниць, стратегії або тактики бойових дій та їх наслідків.

Лексеми, що вживаються на позначення військових осіб, можна розподілити за кількома тематичними групами: загальні назви воїнів (*воїн, стратег, козак, запорожець, лицар, одчайдух, характерник, богатир*); назви військових звань, чинів та посад (*гетьман, вождь, полководець, адмірал, полковник, сотник, отаман, довбиш*); назви представників супротивної сторони під час війни (*яничар, спагії, рейтари*). Проаналізуємо зазначені лексеми.

Термін „воїн” старославянського походження [2, І:416] Р. Іваничук використовує на означення

поняття „боєць”: *Фанатичний ворог курців і поклонник Бахуса, несамовитий деспот, що винищив тисячі непокірних яничар, і простодушний демократ, до якого на вулиці підходили жебраки, пияк і звитяжець Амурат IV, втративши терпець стратега, переодягнувся в мундир рядового воїна і сам поліз на стіну Багдада* [3 : 9]. У наведеному уривку використано ще одну військову лексему грецького походження „стратег” – полководець, керівник великих воєнних операцій, знавець стратегії [1:1399].

Як синоніми до „воїн” використовує письменник „звитяжець” (той, хто переміг у бою, війні // боєць, воїн [1:454]), про що свідчать відповідний контекст: *Хай возрадуються в могилі кості ногайського звитяжця* [3:87].

У XV-XVII ст. на Україні широкого вжитку набуло слово „козак”, щодо походження якого серед дослідників немає одностайної думки. Зокрема, М. Фасмер вважає його запозиченням з тюркських мов, що в перекладі означає „вільна, незалежна людина, шукач пригод козак” [7, II:158]. На думку Д. Яворницького, вперше слово козак стає відомим у половців з XI ст., де козаками називали „сторожа, передового, нічного і денного”. З кінця XV ст. це слово послідовно вживається в різних місцевостях південної Росії із військовим значенням. На Україні козаки відомі з тих часів, коли київське князівство було перетворене на воєводство [8, II:27]. М. Дмитрієв наголошує на тому, що доповнити дані про етимологію цієї лексики можуть східні мови, де „козак” – „зброносець при феодалі”, „військовий слуга”, „дружинник”. Вільна людина, що походила з кріпаків або міської бідноти й утекла від феодального гноблення в українські степи, ставши на шлях боротьби спочатку з татаро-турецькими нападниками, а потім і з польсько-шляхетськими загарбниками, – таке значення сформувалося в другій половині XV ст. Саме його використовує автор на сторінках аналізованого твору: *Але якось загомоніли у Варшаві, що на ринку четвертуватимуть козацького ватажка Сулиму, ватажка тих самих козаків, які врятували Польщу від турків під Хотином, які стояли на сторожі південних кордонів Речі Посполитої* [3:9].

Вільного козака-запорожця іменували *лицарем*: *Віддай мені його, я потребую лицарів* [3:14]. Цікавим є розвиток запозичення *рыцарь* (від середньовісньонімецької *ritzer*) на українському ґрунті. Внаслідок регресивної дистантної дисиміляції (*рицар* → *лицар*) виник варіант *лицар*, що набув похідних значень. Так, поряд з основним значенням „західноєвропейський середньовічний феодал, який належав до військово-дворянського стану”, СУМ фіксує ще такі: 2. Вільний козак-запорожець, якому властиві козацька доблесть і воєнне мистецтво. 3. Самовідданий, благородний захисник кого-, чого-небудь. 4. Вихована, підкреслено чемна людина [4, IV:499].

Лексема „одчайдух” (дуже хоробра смілива людина) на сторінках роману вживається як синонім до „козак”, „лицар”: *Розлилася гнила Пляшівка по рівнині, з дванадцяти тисяч козацького війська, яке не встигло переправитися з Богоном через гружувину, залишилося триста одчайдухів на острові Журавлиха* [3:94].

Мужність, хоробрість, кмітливість та винахідливість запорозьких козаків сприяли створенню узагальненого образу захисника рідної землі із надзвичайними можливостями: *То вже чужинецькі слуги, а не характерники запорозькі* [3:58]. *Характерник* – чаклун, чарівник [1:1556]. Часто в різних джерелах слову приписують грецьке походження: „character” – відмінна риса. Деякі дослідники (А. Клос, Ю. Котляр) виводять його значення з санскриту.

Саме їх, героїв-козаків, сильних і відважних воїнів називали *богатириями*:

То ж не побачить уже ніколи українського богатиря, в якого вірливий погляд і демонська сила слова, що від нього тисячі лицарства йдуть на смерть [3:89]. За Етимологічним словником української мови *богатир* у значенні „герой” походить з тюрк. [2, I:220]. Проте філолог і літературознавець В. Кожинів стверджує, що слово це, близьке до билинної форми, зявилося в написах болгар – „боготур”.

З-поміж лексем на позначення назв військових звань, чинів та посад найуживанішою на сторінках роману є „гетьман”. Гетьманом у XVI–XVII ст. називали виборного ватажка козацтва Запорозької Січі. Починаючи з Богдана Хмельницького, це управитель усієї України, представник вищої влади на Україні: *До тебе йде сам гетьман Війська Запорозького Богдан Хмельницький, який не визнає себе підданим Ляхистану* [3:72]. До того ж, це головкомандуючий збройними силами Польсько-Литовської держави в XVI–XVIII ст.: *Його милість коронний гетьман [Потоцький] обіцяє вам життя і волю* [3:94]. Поряд із лексемою *гетьман*, запозиченою з середньовісньонімецької через польську [2, I:502], засвідчуються й слов’янські назви воєначальників – *вождь, полководець*: [Про Хмельницького] *Дайте вождя!* [3:13]; *Це великого розуму і завзяття полководець* [3:72].

Військове звання вищого командного складу військово-морського флоту – *адмірал* також вжито на сторінках роману: *А тебе призначаю адміралом* [3:48]. Слово запозичене з німецької через французьке посередництво [2, I:49].

Вищою адміністративно-тактичною постійною одиницею українського війська був полк, який очолював *полковник*. „*Просила пожалити її – не може віри свої зрадити, чоловіка свого, знакомитого полковника Самійла, забути не може...*” – читаємо в Р. Іванчука [3: 3]. На думку Ф. П. Сороколетова, лексема „полковник” запозичена з польської мови (*polkownik*) у XVI ст. і спочатку означала команди-

ра іноземних військ [5:260–262]. Аналізований термін має відповідники і в інших слов'янських мовах: болг. полковник, ч. plukownik. Починаючи з XVII ст., в Україні аналізована лексема вживалася для позначення командувача військовим округом, тобто була зв'язана з поняттям адміністративно-територіальної одиниці (козацькі полки в Україні, сформовані Б. Хмельницьким, називалися за містами – центрами військових округів: Київський, Полтавський, Миргородський та ін. – і склалися в середньому з 3–5 тисяч козаків). Полковник козацького війська, маючи вищу адміністративну та судову владу на території полку, керував полковими військовими справами, а також очолював полк під час походу.

Інша лексема, що трапляється в романі на позначення військового чину – *сотник*: *Потім пішов сотник Самійло з гетьманом Трясилою на Крим, і тоді другий – уже чотирнадцять років мав – пропав у степу* [3:5]. У „Матеріалах...” І. Срезневського слово *сотникъ* (*сьтникъ*) має п'ять значень: „сотник, начальник сотні як частини населення”, „сотник, військовий чин”, „посада у татарському керівництві у Давній Русі”, „посада у міському та сільському керівництві у Давній Русі”, „старішина волхвів”. З них лише перші два пов'язані з етимологічним значенням слова: керівник сотні людей (незалежно від того, військові це люди чи ні) [Цит за 6:58].

На сторінках роману вжито термін *козацька старшина*: *А зимою 1638 року зібрали переможці козацьку старшину над Масловим Ставом біля Канева* [3: 5]. Козацька старшина виникла, ймовірно, в кінці XV ст. водночас з появою козацчини. Старшина поділялася на кошову, або військову, паланкову, військових слугжителів і курінних отаманів. До складу військової старшини входили кошовий отаман, писар, суддя, осавул.

Лексему отаман також використовує письменник у творі: *Донецькі козаки під командою отамана Наума Васильєва поклали під Азовом майже сімдесят тисяч турків і татар* [3:47]. У XVI–XVII століттях *отаманом* називали виборного або призначеного ватажка козацького війська [1:865]. В інших контекстах тюркізм вживається у творі на позначення старшого пастуха: *Яке то щастя, що вони з мамою натрапили в горах саме на Ахмета і його батька, Юсуфа, – отамана чабанів!* [3:88].

Вдарили довбиші в литаври [3:61]. Термін *довбиші* означає „виборний військовий службовець у запорожців; відав військовими литаврами, якими скликав козаків на раду”.

Р. Іванічук використовує військову термінологію і виявляє обізнаність у назвах осіб турецького війська, які є тюркізмами за походженням. Насамперед – це *яничари*. За Словником української мови, *яничар* у султанській Туреччині – солдат регулярної піхоти, створеної в XIV ст. з військовополонених, а також християн, обернених

у мусульманство [4, XI: 646]: *З галер виходили, кваплячись на ясир-базар, турецькі купці, йшли маршовою колоною яничари – султанська охорона для кафеського паши, поспішали мубашири відраховувати п'яту частину з татарського ясиру для турецького падишаха – йшла османська неясить на кримську землю* [3:1].

Трапляється на сторінках роману ще такі терміни як *спагії* (воїни важкоозброєної турецької кавалерії) та *ода-баші* (начальник яничарської казарми). Підтвердження тому такі контексти: *Деморалізовані яничари і знеохочені невдачами спагії ринулись за своїм шаленим полководцем – Багдад упав* [3: 9]; *Не хотів Хюсам віддавати вихованця, коли ода-баші прийшов його забирати в яничарські казарми* [3:11].

Письменник обізнаний із походженням назв військових рангів яничарського війська, запозичених з кухонного лексикона: *Полковника орти називали чорбаджієм – майстром великої супниці, лейтенанти називались сакка-башами – водоносами*.

Р. Іванічук детально описує і склад польського війська, використовуючи відповідні терміни: *Вранці з молочної пелени виринуло раптом польське військо під гартованими золотом корозвами, зашуміли залізними крилами, втиканими білим пір'ям, королівські гусари і стали шахівницею, вийшли панцирні корозви в гартованих кольчугах, за ними рейтарі в капелюхах з страусовими перами і строкате посполите рушення* [3:93]. Запозичення з угорської через польську й російську мови *гусар* – солдат легкої кінноти [2, I: 625]. *Рейтарі*, переважно наймані солдати важкої кавалерії, запозичено через польське й російське посередництво з німецької, де означало „вершник, кавалерист”.

Отже, у романі „Мальви” Р. Іванічука представлено військову лексику ХУІІ століття, з-поміж якої помітну групу становлять назви осіб, пов'язаних з військовою справою. Поряд із загальними назвами воїнів, військовими званнями, чинами та посадами козаків письменник виявляє обізнаність не лише із семантикою, а й з етимологією назв представників яничарського й польського війська.

За походженням з-поміж лексем на позначення військових осіб, використаних в романі, помітну групу становлять запозичення: з грецької – *сотник*, з старослов'янської – *вождь, воїн*; з тюркських – *отаман, спагії, яничари*; з німецької – *лицар, гетьман, адмірал, рейтар*; з польської – *полковник*. Аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати, що етимологію деяких слів, зокрема *богатир і характерник*, вжитих у творі, остаточно не з'ясовано. Лексика, власне українська за походженням, використовується в козацькому середовищі на позначення військових осіб, також трапляється на сторінках роману. Це лексеми *одчайдух, запорожець, довбиші*.

Історична доля військових найменувань, використаних на сторінках роману, неоднакова. Одні дійшли до сьогодення без жодних семантичних змін і використовуються в сучасній армії, як-от: *полковник, адмірал*. Інші (*козак, запорожець, лицар, отаман, довбиш, яничар, спадії, рейтар*) архаїзувалися та перейшли до пасивного словника, оскільки зникли реалії, які вони позначали.

Письменник використовував їх з метою відтворення історичних реалій, історичної правди, детального віддзеркалення тогочасної епохи, надання достовірності описуваним подіям.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів означеної проблеми. Подальшого розгляду потребують інші семантичні групи військових лексем у романі „Мальви” Р. Іванчука.

Література

1. Великий тлумачний словник української мови (з дод. і допов.) / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ Перун, 2005. – 1728 с.
2. Етимологічний словник української мови: в 7 т. – К. : Наук. думка, 1982–2006. – Т.1–5.
3. Іванчук Р. Мальви. Орда / Іванчук Р. – Харків : Фоліо, 2008. – 99 с.
4. Словник української мови: в XI т. / гол. ред. І. К. Білодід]. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
5. Сороколетов Ф. П. История военной лексики в русском языке XI – XVII вв / Ф. П. Сороколетов. – Л. : Наука, 1970. – 381 с.
6. Туровська Л. В. Військові звання та посади в Україні / Л. В. Туровська. – К.– Ірпінь : Перун, 2005. – 160 с.
7. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка в 3 т. / [под ред. Б. А. Ларина; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева] – 2–е изд. – М. : Прогресс, 1986.
8. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків / Д. І. Яворницький. – К., 1990–1991. – Т. I–III.

УДК 81'42

Л. Н. Шапа, Н. П. Томасевич, Л. Г. Данцевич

Одесский национальный политехнический университет

Терминологизация имен прилагательных в текстах научной коммуникации (на материале подязыков электротехники)

Шапа Л.М., Томасевич Н.П., Данцевич Л.Г. Терминологизация прикметников у текстах научной коммуникации (на материале подмов электротехники). Стаття описує особливості термінологізації прикметників, які функціонують в текстах наукової комунікації. Прикметники-терміни було проаналізовано у трьох аспектах: лексичному, граматичному та семантичному. Використовуючи загальноприйнятну класифікаційну систему визначення типу значення терміну автори зробили спробу застосувати її до прикметників, які були піддані термінологізації. Результати дослідження показали, що в деяких випадках прикметники, які становляться термінами, втрачають свою семантичну залежність від іменників.

Ключові слова: процес термінологізації, полісемія, семантична структура, семантична залежність, класифікаційна система.

Шапа Л.Н., Томасевич Н.П., Данцевич Л.Г. Терминологизация имен прилагательных в текстах научной коммуникации (на материале подязыков электротехники). Статья описывает особенности терминологизации имен прилагательных, функционирующих в текстах научной коммуникации. Прилагательные-термины анализировались в трех аспектах: лексическом, грамматическом и семантическом. Используя общепринятую классификационную систему определения типа значения термина, авторы сделали попытку применить ее к прилагательным, которые подверглись терминологизации. Результаты исследования показали, что в некоторых случаях прилагательное, становясь термином, теряют свою семантическую зависимость от существительного.

Ключевые слова: процесс терминологизации, полисемия, семантическая структура, семантическая зависимость, классификационная система.

Shapa L.N., Tomasevich N.P., Dantsevich L.G. Terminologization of adjectives in the texts of scientific communication (on the material of the sublanguages of Electrical Engineering). The paper describes the peculiarities of terminologization of adjectives functioning in the texts of scientific communication. The adjectives-terms were analyzed in the three aspects: lexical, grammatical and semantic. Using the commonly accepted classification system of term meaning type identification the authors made an attempt to apply it to the terminologized adjectives. The results of the research have shown that in some cases an adjective when turning into the term loses its semantic dependence on noun.

Keywords: classification system, polysemy, semantic dependence, semantic structure, terminologization process.

Терминоведение на настоящем этапе своего развития представляет собой молодую, сформировавшуюся в последнюю четверть 20 века на основе лексикологии, науку, которая приобрела большое практическое значение в связи с тем, что специальная лексика не только составляет большую часть лексического состава разных языков, но и является одной из наиболее динамичных его частей [4].

Обзор литературы по терминоведению показал, что процесс исследования терминологических единиц может быть разделен на определенные этапы: с самого начала в научных статьях они представлялись как единицы одного из лексических пластов - терминологического слоя, сформированного на основании экспертной оценки или сравнительного анализа различных частотных словарей [2; 7; 31; 32]. Одновременно проводились перспективные исследования терминосистем различных областей знания с широким применением системно-структурного подхода и теории поля или теории ядерного построения тематических групп терминосистемы [5;8;9;17;25-28;30].

Однако во всех этих работах речь шла о конечном результате терминологизации, о значении уже сформировавшихся терминологических единиц. Изучение современной научной литературы демонстрирует, что новой задачей, стоящей перед лингвистами, является исследование механизма преобразования общепотребительного (или общенаучного) значения лексемы в терминологическое или детерминологизация терминов [3; 10; 11; 15; 19-21; 23; 24; 29]. Ее решение заключается, прежде всего, в анализе глубинных процессов, происходящих в семантической структуре слова. Таким образом, семантика терминов становится одной из ведущих исследовательских задач.

Значимость проблемы выявления специфических особенностей терминологизированной единицы, изучения основных закономерностей ее формирования и развития, а также ее нерешенность в лингвистике определяют актуальность представляемой работы.

Следует отметить, что, несмотря на чрезвычайно представительный перечень работ, посвященных самым разнообразным областям, в которых присутствует процесс терминологизации лексики, и аспектам, с позиций которых этот процесс описывается, грамматический анализ терминологизированных единиц представлен достаточно слабо [18]. Прак

тическое отсутствие таких исследований определяет, таким образом, цель настоящей статьи – описать процесс терминологизации, который затронул одну из частей речи – имена прилагательные.

Основной причиной, по которой в настоящей статье были использованы имена прилагательные в качестве объекта исследования, заключалась в особой способности единиц этой части речи к лексической трансформации, которой они обладают в значительно большей степени, чем любая другая часть речи, благодаря, прежде всего, их несамостоятельности и семантической зависимости от сочетающихся с ними существительных.

Материалом для исследования был выбран текстовый корпус одной из технических областей знания – “Электротехника”. Текстовый корпус был основан на научных статьях, взятых из журналов “Electrical Engineering”, IEEE Transactions on Power Apparatus and Systems и других зарубежных англоязычных изданий по предмету “Электротехника”, и обработанных методом сплошной выборки. На базе этого корпуса была сформирована вероятностно-статистическая модель данного технического подязыка, из которой был выделен список имен прилагательных, анализируемый в настоящей работе.

Лингвисты отмечают, что определяющим фактором, который лежит в основе явления терминологизации, является многозначность, полифункциональность лексических единиц, которая дает возможность одним и тем же словом выразить сразу несколько значений. При этом ученые исходят из того, что для снятия языковой многозначности слова следует опираться на контекст (в нашем случае – на существительные, соединяющиеся с описываемыми прилагательными), поскольку важным фактором для исследования является разграничение таких понятий, как семантическая структура слова, сложившаяся в системе языка, и смысловая структура словоформы, функционирующей в контексте [10]. Использование в работе текстового корпуса “Электротехника” позволяет при анализе терминологизированных имен прилагательных обратиться непосредственно к речи, и определить как причины преобразования их в термины, так и типологию семантических изменений, происходящих в процессе терминологизации.

Анализ прилагательных-терминов будет осуществляться на следующих уровнях: лексическом

(определение исходного лексического слоя, к которому относилось терминологизированное прилагательное), грамматическом (определение способности исходной и терминологизированной единицы к формообразованию), семантическом (для определения типов семантических изменений прилагательных в процессе терминологизации). При этом в качестве основного принципа при анализе терминов авторы использовали дифференциальный анализ, когда термин противопоставляется общеупотребительному (общенаучному) слову.

Поскольку лингвисты отмечают, что «ни в форме, ни в содержании нельзя найти существенной разницы между словом общераспространенной, неспецифической лексики и словом лексики терминологической» [12:23], для дифференциации термина и нетермина наиболее значимым параметром является сфера употребления слов, т.е. не логический, а чисто функциональный критерий [6:29], и еще «...у каждого термина имеется свое поле в пределах данной терминологии, что можно и должно фиксировать точно. Поле для термина – это данная терминология, вне которой слово теряет свою характеристику термина» [22:51].

Приведем примеры параллельного использования имен прилагательных в свободных словосочетаниях, функционирующих в системе языка, и терминологических сочетаниях, встречающихся в текстовом корпусе “Электротехника” и относящихся первоначально к общенаучному или общеупотребительному слоям лексики (в скобках дана информация о частотности употребления прилагательных в текстовом корпусе):

1) общеупотребительные имена прилагательные: **high** ($A=744$) – *high building* “высокое здание”, *high voltage* “высокое напряжение”; **low** ($A=500$) – *low structure* “низкое сооружение”, *low voltage* “низкое напряжение”; **direct** ($F=281$) – *direct effect* “непосредственное, прямое влияние”, *direct current* “постоянный ток”; **transient** ($F=178$) – *transient event* “преходящее, скоротечное событие”, *transient resistance* “переходное сопротивление”; **total** ($F=144$) – *total loss* “общие потери”, *total current* “полный ток”; **open** ($F=46$) – *open window* “открытое окно”, *open circuit* “разомкнутая цепь, контур”; **characteristic** ($F=45$) – *characteristic data* “характерные, типичные данные”, *characteristic impedance* “характеристическое сопротивление”; **short** ($F=638$) – *short bar* “короткий стержень”, *short circuit* “короткое замыкание”.

2) общенаучные имена прилагательные (встречающихся практически в любой области знания научного дискурса): **electric (electrical)** ($F=304$) – *electric iron* “электрический утюг”, *electric current* “электрический ток”; **critical** ($F=111$) – *critical conditions* “критические условия”, *critical flashover (voltage)* “критическое напряжение”; **primary** ($F=90$) – *primary analysis* “первичный анализ”, *primary coil* “первичная катушка”; **practical** ($F=84$) –

practical consideration “практические соображения”, *practical circuit* “реальная цепь”; **negative** ($F=78$) – *negative viewpoint* “отрицательная точка зрения, мнение”, *negative charge* “отрицательный заряд”; **positive** ($F=105$) – *positive viewpoint* “положительная точка зрения”, *positive charge* “положительный заряд”; **natural** ($F=56$) – *natural growth* “естественный рост, увеличение”, *natural frequency* “собственная частота”; **neutral** ($F=50$) – *neutral position* “нейтральное положение”, *neutral cable* “нейтральный кабель”; **symmetrical** ($F=43$) – *symmetrical system* “симметричная система”, *symmetrical transistor* “симметричный транзистор”; **secondary** ($F=34$) – *secondary method* “вторичный метод”, *secondary coil* “вторичная катушка”.

Грамматический анализ характеристик прилагательных-терминов посвящен классификации общеупотребительных и общенаучных прилагательных, от которых они произошли, на качественные и относительные, т.е. на способные к формообразованию или не имеющие форм степеней сравнения, а также описанию терминологизированных прилагательных, сохранивших свою первоначальную способность образовывать степени сравнения и после терминологизации.

Итак, у прилагательных общеупотребительного слоя лексики наблюдается небольшое преобладание лексем, неспособных образовывать формы – *total, transient, direct, open, characteristic*, над теми, которые способны к формообразованию – *low, high, short*. В процессе терминологизации общеупотребительных качественных прилагательных два из них *low* и *high* сохраняют свой формообразующий потенциал после присоединения к существительному-термину *voltage*, поскольку напряжение может меняться по величине и быть меньше или больше. Что касается прилагательного *short*, то в результате терминологизации его возможность к формообразованию в словосочетании *short circuit* не сохранилась.

Из списка имен прилагательных, входящих в общенаучный слой лексики, были выделены 7 относительных – *electric (electrical), primary, symmetrical, secondary, practical, negative, positive*, и 3 качественных прилагательных – *natural, neutral, critical*. Из вышеприведенных примеров видно, что качественные прилагательные этого лексического слоя могут образовывать формы степеней сравнения в сочетании с существительными общеупотребительной или общенаучной лексики, однако с существительными-терминами их способность к формообразованию теряется.

Следующий анализ определяет степени развития терминологического значения у имен прилагательных общеупотребительного и общенаучного слоев под влиянием терминологизации. Здесь мы делаем попытку выявить с помощью общепринятой шкалы, определяющей степень терминологизации

значения [3;10;14-16;18], что собой представляет значение терминологизированного прилагательного, является ли оно: 1) значением межсистемного омонима, когда одни и те же имена прилагательные используются в разных лексических слоях, т.е. имеет место не формирование нового синонимического значения, а употребление слова в иной сфере языка; 2) особым терминологическим значением или особым лексико-семантическим вариантом, в котором реализуются синонимические отношения прилагательного, сложившиеся в рамках исходной лексико-семантической группы, и при этом в семантической структуре общеупотребительных (общенаучных) слов и терминов имеются интегрирующие признаки и признаки, различающие эти значения; 3) значением, сформированным путем метафорических или метонимических переносов.

Строго говоря, несамостоятельная, зависимая природа имен прилагательных предопределяет их функционирование параллельно в двух или более лексических слоях, что демонстрируют примеры, приведенные выше и что позволяет сразу же отнести их к межсистемным омонимам. Однако процесс терминологизации настолько усложнил их номинативно-дефинитивную функцию, что терминологизированные имена прилагательные приобрели характеристики самостоятельных единиц, способных влиять на сочетающихся с ними существительными.

Контекстологический анализ и консультации со специалистами-электриками помогли определить сходство и различие семантики имен прилагательных, употребляемых в общенародном языке и в научном тексте подъязыка “Электротехника”, т.е. в так называемых “свободных словосочетаниях” и терминологических сочетаниях, обозначающих понятия, входящие в систему научных понятий электротехники. Более того, дискуссии со специалистами показали, что вышеприведенная общепризнанная классификационная система оценки степени терминологизации слова и определения типа значения не является достаточной для описания прилагательных-терминов подъязыка “Электротехника”, т.к. у них существуют промежуточные типы значений или типы, не указанные в системе.

И еще одно замечание, которое необходимо представить заранее. Поскольку помимо номинативной функции термин обладает и дефинитивной, то он может представлять собой замену дефиниции, которая, в свою очередь, состоит (как в эксплицитном, так и в имплицитном виде) из целого ряда высказываний [6]. Действительно, как указанные в системе типы терминологических значений, так и выявленные авторами промежуточные типы, показали, что, чем более терминологичным будет значение прилагательного, тем более оно требует специального описания или объяснения электротехнического понятия, которое оно (прилагательное) обозначает, т.е. во всех прилагатель-

ных-терминах присутствуют скрытые, невыраженные явно описания объектов, процессов.

Итак, к первому пункту, который в соответствии с типом значения определяет имя прилагательное как межсистемный омоним, можно отнести 5 имен прилагательных: *low (low voltage)*, *high (high voltage)*, *short (short circuit)*, *negative (negative charge)*, *positive (positive charge)*, *primary (primary coil)*, *secondary (secondary coil)*. Прилагательные *low*, *high*, *short*, свободно функционируют в бытовой лексике и не воспринимаются как специальные термины, т.е. они употребляются как в разговорной речи, так и в научной прозе. Здесь подтверждается точка зрения А. В. Крыжановской и Л. О. Симоненко: «Незважаючи на всю різноманітність прийомів, які використовують для створення нових термінів, найбільш важливою внутрішньомовною закономірністю є дуже давня традиція створювати нові терміни на основі слів, що є в загальнолітературній мові. Суть термінологізації полягає в семантичній зміні вже наявних у мові слів із метою створення нового терміна» [11].

В прилагательных *negative* и *positive* можно обнаружить характер межсистемных омонимов, функционирующих одновременно в общеупотребительном и терминологическом лексических пластах, поскольку, как утверждают специалисты-электрики, названия *negative* и *positive* были даны этим электротехническим понятиям случайно, чтобы обозначить нечто противоположное по своему характеру, чтобы просто их различать. Аналогично их можно было назвать “белое” и “черное”.

Отдельно стоит прилагательное *electric (electrical) (electric current)*. Хотя это прилагательное вполне может быть названо межсистемным омонимом, поскольку широко применяется как в научной, так и в бытовой речи, однако оно, в свое время, прошло процесс детерминологизации, т.е. пришло в разговорную речь из научной прозы, а не на оборот.

Терминологические сочетания *primary coil* “первичная катушка”, *secondary coil* “вторичная катушка” содержат прилагательные, которые можно отнести к единицам с более терминологизированным значением, т.е. к промежуточному типу значения. Прилагательные *primary* и *secondary*, присоединяясь к существительным-терминам, формируют сочетания, используемые для описания работы трансформаторов, преобразующих напряжение одной величины в напряжение другой величины, и в них (трансформаторах) находится катушка, к которой подключается преобразуемое напряжение – она называется первичной, а с которой снимается преобразованное напряжение – вторичной. Эти прилагательные безусловно можно отнести к межсистемным омонимам. Однако они функционируют одновременно не в бытовой и научной речи (как предыдущие три прилагательные-

термина), а, в основном, в научной речи – общенаучном и терминологическом слоях лексики, т.е. они используются, чтобы описывать абстрактные объекты и явления, встречающиеся практически в любой сфере научной коммуникации (и достаточно редко в бытовой, обыденной речи) – *primary analysis* “первичный анализ”, *secondary method* “вторичный метод”, и в то же время обозначают понятия, которые входят в систему научных понятий электротехнической науки.

Второй тип терминологизации значения наблюдается у имен прилагательных, у которых в сочетании с существительными-терминами реализуются хотя и терминологические, но синонимические по своему характеру, значения, входящие в семантическую структуру исходных, нетерминологизированных единиц в рамках полисемии. Зачастую в таких словосочетаниях сохраняется общая категориально-лексическая сема. Ниже приводятся примеры терминологических словосочетаний, функционирующих в текстовом корпусе “Электротехника”: *total current* “полный ток” – в этом сочетании сохраняется общая сема “суммирование”, поскольку полный ток образует геометрическую сумму активной и реактивной составляющих тока; *characteristic impedance* “характеристическое сопротивление” – это сопротивление, сама величина которого определяет (характеризует) свойства четырехполюсника или линии, т.е. прилагательное *characteristic* безусловно выражает свое синонимическое значение в сочетании с термином *impedance* “сопротивление” (сравним с уже приведенным примером, где оно используется с общепотребительным прилагательным *characteristic data* “характерные, типичные данные”); *critical flashover (voltage)* “критическое напряжение” – это максимально возможное напряжение для цепи, при превышении которого в цепи, как правило, что-то стораит, таким образом общая категориально-лексическая сема “условие” сохраняется; *practical circuit* “реальная цепь” – фактически существующая, “реальная” цепь в противоположность “идеальной” цепи, в которой используются “идеализированные” элементы, необходимые для упрощения анализа, т.е. в этом прилагательном, присоединенном к существительному-термину, реализуется синонимическое значение, учтенное в его (прилагательного) семантической структуре; *natural frequency* “собственная частота” – частота колебаний, физически присущая данной электрической цепи, поскольку каждая цепь с определенным набором элементов имеет только ей свойственную, ее собственную частоту, поэтому использование в этом терминологическом сочетании именно этого прилагательного, имеющего значения “присущий”, которое входит в семантическую структуру слова *natural*, вполне закономерно.

Значения прилагательных-терминов в терминологических сочетаниях *direct current* “постоянный

ток”, *transient resistance* “переходное сопротивление” и *symmetrical transistor* “симметричный транзистор” можно отнести к типу значения, который вообще не учитывается в представленной выше классификации. В них не присутствуют синонимические отношения прилагательного, сложившиеся в рамках исходной лексико-семантической группы”, которые обязательны в значениях второго типа, или метафорический (метонимический) сдвиг, характерный для значений третьего типа. Так, в сочетании *direct current* прилагательное *direct* присоединяясь к термину *current*, образует терминологическое сочетание, которое выражает одно из основных понятий электротехники – “постоянный ток”. Хотя в сочетании присутствует слово «ток» и само сочетание обозначает ток определенного типа (постоянный ток), прилагательное *direct* “прямой” относится не к самому электрическому явлению, но к графику, который показывает такой тип тока и который представляется прямой линией, неизменяемой по величине и направлению. Это объясняет присутствие в сочетании прилагательного *direct*. Второе сочетание – *transient resistance* “переходное сопротивление” – обозначает отношение напряжения на входе цепи к ее току в переходном режиме (путем отношения напряжения к току определяется величина сопротивления). Имеет размерность сопротивления, что и объясняет такое название. В этом электротехническом понятии нет прямого указания на сопротивление, но только на отношение напряжения к току, в результате которого получили резко увеличивающееся активное сопротивление. То есть одно прилагательное-термин *transient* обозначает целый электротехнический процесс для формирования электротехнического понятия сопротивления определенного вида. В этих двух сочетаниях именно прилагательные способствуют формированию научных понятий, входящих в систему понятий электротехники, т.к. именно они указывают на скрытые, неявные процессы или объекты. И, наконец, *symmetrical transistor* “симметричный транзистор” – это словосочетание используется при описании полупроводникового прибора с тремя зонами, центральная из которых называется «база», а две другие, расположенные симметрично по бокам базы, соответственно – «эмиттер» и «коллектор», и именно из-за симметричного расположения этих двух зон транзистор и называется симметричным, здесь также прилагательное *symmetrical* принимает на себя описание практически всего прибора и объясняет причину его названия.

Хотя прилагательное *short* уже упоминалось в статье в списке прилагательных-межсистемных омонимов, т.к. оно используется как бытовой речи, так и в терминологическом сочетаниях (*short circuit*), его терминологическое значение не представляется таким одноплановым. Дело в том, что явление короткого замыкания (известное всем по

своим разрушительным свойствам) объясняется специалистами-электриками как достаточно сложный процесс, в котором прилагательное *short* несет основную семантическую нагрузку. Оно (прилагательное) обозначает короткий путь для действия тока, т.е. в случае короткого замыкания ток идет по наиболее короткому пути через наименьшее сопротивление, что диктуется физическими законами. Таким образом, именно прилагательное-термин включает в себя все объяснение этого электротехнического явления. Роль прилагательного *short* в терминологическом сочетании *short circuit* позволяет присоединить его, помимо группы межсистемных омонимов, также и к группе прилагательных-терминов *direct*, *transient*, *symmetrical*.

И наконец, группа прилагательных, в значении которых при терминологизации, произошел определенный семантический сдвиг, и они используются в переносном, метафорическом или метонимическом значении: *neutral cable* “нейтральный кабель” (*linear cable* “линейный кабель”) – это термины, с помощью которых описывается передача электрической энергии, в настоящее время она осуществляется по кабелю с четырьмя проводами, из них три передают ток (линейные кабели), а четвертый, играющий в процессе передачи вспомогательную, пассивную роль, поскольку он не принимает участие в процессе передачи энергии, условно назван “нейтральным”, что демонстрирует в данном контексте метафорический характер значения у прилагательного *neutral*; *open circuit* “разомкнутая цепь, контур” – электрическая цепь, имеющая разрыв, который мешает протеканию тока, электрики представляют себе такую цепь как кольцо, у которого вырезали кусочек, условно получается “открытое” кольцо, здесь прилагательное-термин *open* имеет оттенок метафорического переносного значения, описывающего цепь, по которой не протекает ток.

Рассмотрев примеры терминологизированных прилагательных текстового корпуса “Электротехника” можно прийти к следующему заключению.

1. Имена прилагательные, которые затронул процесс терминологизации, изначально почти в равных количествах относились как к общепотребительному, так и к общенаучному слоям лексики.

2. Грамматический анализ показал, что из исследуемых лексем 6 могут образовывать формы степеней сравнения (по 3 в каждом лексическом слое) до терминологизации и только 2 единицы *low* и *high* сохранили эту способность, войдя в состав терминологического сочетания.

3. Определение типа значения у сформированных прилагательных-терминов дало следующие результаты. К первому типу значения, который

представляет прилагательное-термин как межсистемный омоним, безусловно были отнесены 7 прилагательных – *low*, *high*, *negative*, *positive*, *electric (electrical)*, *primary* и *secondary*. У прилагательного *short*, который мог бы быть отнесен к такому же типу значения была обнаружена характеристика, которая показала, что в терминологическом сочетании *short* утратило свою зависимость от существительного, т.е. особенность, присущую, в основном, прилагательным-межсистемным омонимам. Второй тип значения обнаружился у 5 прилагательных-терминов, обладающих синонимическими значениями в рамках полисемии с исходными общепотребительными или общенаучными лексемами и формирующими общую сему с существительными, входящими в общее терминологическое сочетание. Третий тип значения, который предполагает возникновение в процессе терминологизации метафорического или омонимического сдвига в значении прилагательного-термина, был отмечен у 2 прилагательных – *neutral* и *open*.

4. Наряду с прилагательными, тип значения которых с большей или меньшей вероятностью можно было отнести к определенной степени терминологизации, в текстовом корпусе “Электротехника” функционируют прилагательные-термины, которые не могут быть отнесены ни к одному типу значения, упомянутому в общепринятой классификации терминологизированных значений: *direct*, *transient*, *symmetrical*, *short*. У прилагательных этой группы отсутствует функциональная и семантическая зависимость от соединенных с ними существительных. Наоборот, именно они определяют степень терминологичности всего сочетания, обозначающего научное понятие электротехники.

Дальнейшие исследования предполагают продолжить анализ значений прилагательных-терминов, однако описать их с несколько иных позиций, для чего классифицировать типы значений в соответствии с принципом, предложенным О. А. Алимуратовым, М. Н. Лату, А. В. Раздужевым [1] и уже представленным в работах Миленовой и Булатовой [18] по исследованию терминосистемы искусствоведческой коммуникации. Эта классификационная система рассматривает уже готовые термины без учета этапов, которые проходит лексема, становясь термином, но более четко определяет конечные взаимоотношения между составляющими терминологического сочетания.

Кроме того, ограничение в объеме статьи не позволило проанализировать проблему возможного взаимодействия лексических, грамматических и семантических особенностей имен прилагательных до, в течение и после процесса терминологизации, что также требует своего исследования.

Література

1. Алимуратов О. А. Особенности структуры и функционирования отраслевых терминосистем (на примере терминосистемы нанотехнологий) / О. А. Алимуратов, М. Н. Лагу, А. В. Раздубев. – Пятигорск: СНЕГ, 2011. – 112 с. (Монография).
2. Борисенко Т.И. Английские модальные глагольные конструкции в подязыках техники: дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 Германские языки / Татьяна Ильинична Борисенко. – Одесса, 1989. – 180 с.
3. Васковець Л. Термінологізація та детермінологізація в казначейській терміносистемі / Л. П. Васковець // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Проблеми української термінології. – 2013. – № 765. – С. 87-90.
4. Гринев С. В. Учебно-методический комплекс учебной дисциплины "Основы лингвистического терминоведения" [Текст] / Сергей Викторович Гринев. – М.: Моск. Гор. педагог ун-т, каф. «Англистики и межкультурной коммуникации», 2012. – 33 с. (Учебно-методический комплекс).
5. Даниленко В. П. Лингвистические проблемы упорядочения научно-технической терминологии / В. П. Даниленко, Л. И. Скворцов // М.: Вопросы языкознания. —1981. — №1.— С. 7-16.
6. Дианова Г. А. Термин и понятие: проблемы эволюции (к основам исторического терминоведения) / Г. А. Дианова. – М.: Р. Валент, 2010. – 160 с. (Изд-е 2-е, перераб. и доп.).
7. Дьяченко Г. Ф. Исследование семантики глагола в английских текстах подязыков техники: автореф. дисс. ... канд. филолог. наук: спец. 10.02.04 "Германские языки" / Г. Ф. Дьяченко. – Одесса, 1984. – 16 с.
8. Ивина Л. В. Номинативно-когнитивное исследование англоязычной терминосистемы венчурного финансирования: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 "Германские языки" / Л. В. Ивина. – Москва, 2001. – 22 с.
9. Коновченко Н. Д. Системные связи в стоматологической лексике английского языка [Текст]: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: (10.02.04) / Н. Д. Коновченко. – Омск, 2004. – 24 с.
10. Косова М. В. Терминологизация как процесс переосмысления русской общеупотребительной лексики / Марина Владимировна Косова: дис. ... доктора филологических наук : спец. 10.02.01. – Волгоград, 2004. – 403 с.
11. Крыжановская А. В. Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии / А. В. Крыжановская, Л. А. Симоненко. – К. : Наук. думка, 1987. – 162 с.
12. Кузьмин Н. П. К вопросу о сущности термина // Вестник ЛГУ. – Л., 1962. – N 20. – Вып. 4. – С. 136-146.
13. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура [Текст] / В. М. Лейчик. — Издание 3-е. — М.: Изд-во ЛКИ Либроком, 2007. — 256 с.
14. Лопушанская С.П. Семантическая модуляция как речемыслительный процесс / С. П. Лопушанская // Вестник Волгоградского государственного ун-та. Сер. 2: Филология. – Волгоград, 1996. –Вып. 1. – С. 6-13.
15. Мартемьянова М. А. Особенности формирования современных научных технических терминологических систем (на примере терминов нанотехнологий) [Текст] / М. А. Мартемьянова: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Ижевск, 2011. – 22 с.
16. Лубожева Л. Н. Роль профессиональной лексики в обогащении словарного состава общеупотребительного языка: на материале экономической терминологии английского и русского языков / Лионелла Николаевна Лубожева: дис. ... канд. наук: 10.02.20. – Челябинск, 2006. – 204 с.
17. Лубожева Л. Н. Процессы терминологизации и детерминализации специальной лексики. Электронный ресурс / Лионелла Николаевна Лубожева. – Челябинский гос. ун-т, Россия. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/5_SWMN_2012/Philologia/7_100759.doc.htm
18. Милетова Е. В. Англоязычный искусствоведческий дискурс: природа и лексическое наполнение / Екатерина Владимировна Милетова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2013. – № 4. – Ч. 2. – С. 114-119.
19. Мистюк Т. Л. Особенности современной терминологизации в языке газетной публицистики [Текст] / Татьяна Леонидовна Мистюк // Филологические науки. Вопросы теории и практики : Научно-теоретический и прикладной журнал. – 2013. – N 12. – Ч. 2. – С. 127-130.
20. Мацюк Г. П. Про термінологізацію одиниць загальноживаної лексики / Г. П. Мацюк // Мовознавство. – 1984. – № 5. – С. 68-71.
21. Прохорова, В. Н. Русская терминология (лексико-семантическое образование) [Текст] / Валентина Николаевна Прохорова. – М.: Логос, 1996. – 125 с.
22. Реформатский А. А. Что такое термин и терминология? / А.А.Реформатский // Вопросы терминологии. – М.: АН СССР, 1961. – С. 46-55.
23. Рожнова, И. А. Неологизмы в английской терминологии полиграфического производства [Текст] / И. А. Рожнова: автореф. дис. ...канд. филол. наук 10.02.04. – Омск, 2005. – 24 с.
24. Струганец Л. В. Динаміка лексичних норм в українській лексикографії ХХ століття / Л. В. Струганець: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – НАН України; Ін-т укр. мови. — К., 2002. — 36 с.
25. Трифонова Е. Н. Полисемия банковских терминов в английском языке [Текст]: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Е. Н. Трифонова. – Омск, 2004. – 22 с.
26. Томасевич Н. П. Терминологическая лексика английского подязыка автомобилестроения и ее взаимодействие с другими лексическими слоями: автореф. дис. ... канд. филолог. наук: спец. 10.02.04 "Германские языки" / Н. П. Томасевич. – Одесса, 1984. – 16 с.
27. Худинша Е. А. Особенности становления и развития английских базовых терминов в подязыке экономики [Текст]: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Е. А. Худинша. – Омск, 2011 – 22 с.
28. Чистюхина С. Н. Межотраслевая полисемия в терминологической системе современного английского языка [Текст]: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / С. Н. Чистюхина. — Москва, 2011. – 22 с.
29. Чорновол Г. В. Новітня економічна термінологія та її стилістичне вживання в сучасній українській мові (на матеріалі періодичних видань): Автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.02.04 / Г. В. Чорновол. – К., 2004. – 23 с.
30. Чупилина Е.И. Системные свойства общенаучной лексики / Е. И. Чупилина // Системное описание лексики германских языков. – Л.: ГЛУ, 1985. – С. 109 – 113.

31. Шапа Л.Н. Функционирование лексических параллелей в различных стратификационных слоях в английских подъязках электротехники / Л. Н. Шапа, М. Н. Неврева, Е. В. Мардаренко // Труды Одесского политехнического университета. – Вып. 1 (31). – 2009. – С. 253-255.

32. Tsinova M.V. Lexical component of the second constituent of modal verb constructions in the texts of scientific-technical communication/Marina Viktorovna Tsнова//Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія "Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов". – Харків, 2014. – № 1102. – С.155–159.

УДК 811.161.2'374.26

Є. В. Купріянов

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Забезпечення перекладацької діяльності в технічній сфері як проблема комп'ютерної термінографії

Купріянов Є. В. Забезпечення перекладацької діяльності в технічній сфері як проблема комп'ютерної термінографії.

Стаття присвячена перекладацькому аспекту створення електронного галузевого словника. На прикладі англійської термінології енергетичного машинобудування встановлено семантичні, лексико-граматичні та синтаксичні складнощі її перекладу українською мовою, схарактеризовано етапи когнітивного опрацювання перекладачем вихідного тексту (зокрема особливості реалізації термінами в тексті своїх характеристик) та визначено основні структурні елементи та інформаційне наповнення статті електронного словника.

Ключові слова: комп'ютерна лексикографія, термін, термінографія, електронний словник, технічний переклад.

Куприянов Е. В. Обеспечение переводческой деятельности в технической сфере как проблема компьютерной терминологии. Статья посвящена переводческому аспекту создания электронного отраслевого словаря. На примере английской терминологии энергетического машиностроения выявлено ее семантические, лексико-грамматические и синтаксические трудности ее перевода на украинский язык, охарактеризованы этапы когнитивной обработки переводчиком исходного текста (в частности особенности реализации терминами в тексте своих характеристик), а также определены основные структурные элементы и информационное наполнение статьи электронного словаря.

Ключевые слова: компьютерная лексикография, термин, терминология, электронный словарь, технический перевод.

Kupriyanov Ye. V. Facilitating translation activity in technical fields as a problem of computer lexicography. The present article is devoted to the translation aspects of creating electronic special-purpose dictionary. By the example of the English terminology of power machine building, semantic, lexical-grammar and syntax difficulties of its translation into Ukrainian were revealed, the stages of cognitive processing of original texts by the translator (in particular the peculiarities of realizing by terms their features in texts) were characterized as well as main structural and content elements of electronic dictionary entries were determined.

Key words: computer lexicography, term, terminography, electronic dictionary, technical translation.

Не зважаючи на те, що у період комп'ютерно-інформаційних технологій *електронне словникарство* вже не є чимось новим, нерозв'язаними до кінця залишаються питання, зокрема ті, що пов'язані з ефективним лексикографічним забезпеченням перекладацької діяльності у технічній сфері. Цій проблемі присвячена численна кількість праць українських [2; 3; 4; 15] та зарубіжних термінографів [1; 6; 9; 14; 16; 17]. Але поза увагою дослідників залишилися питання, пов'язані з лексикографічним описом семантичних та функціональних характери-

стик технічного терміна, які суттєво впливають на вироблення перекладацьких рішень:

– недиференційованість і багатозначність термінів у тексті оригіналу, пов'язані з особливостями поділу предметної сфери мовами оригіналу;

– відсутність регулярного еквівалента, спричинена особливістю науково-технічного розвитку в різних країнах;

– особливості впливу лінгвальних та екстралінгвальних контекстів, що впливають на семантику термінів, та, відповідно, на вибір до них еквівалента.

Зазначені вище проблеми зумовлюють актуальність нашого дослідження. Мета нашої розвідки – розробити рекомендації щодо електронного лексикографічного опису міжмовної семантики термінів мови оригіналу та перекладу, беручи до уваги семантико-функціональні особливості. Для виконання цієї мети необхідно: 1) розглянути типові ситуації, притаманні технічному перекладу й фактори, що її визначають; 2) дослідити особливості когнітивного опрацювання перекладачем цих ситуацій, що містить вихідний текст або його фрагмент; 3) на підставі отриманих результатів практичного матеріалу, визначити структуру та лексичне наповнення статті електронного словника технічної лексики.

Відсутність чіткої диференціації семантики терміна, яка проявляється у передаванні ним широкого значення у загальному вигляді без додаткової конкретизації та деталізації, тобто термін позначає одне поняття, але воно настільки широке, що охоплює низку понять, позначуваних різними словами в іншій мові [14 : 97], зокрема в мові перекладу:

All lugs, jacks, foundation bolts, tie rods and turn buckles, bracing etc., necessary to facilitate assembly and prevent distortion during shipping. – Необхідно передбачити усі вушка, домкрати, розпирки, талрепи, розкоси та інші пристосування, які полегшують монтаж і запобігають виникненню деформацій обладнання під час його транспортування.

The turbine shall be so designed / constructed as would enable maximum assembly of components at works and at the same time permit easy transportation. – Проект / технологія виготовлення турбіни має передбачати складання більшості її вузлів на заводі, але разом з цим не ускладнювати її транспортування.

Іншими словами, нечітка диференціація семантики має місце, коли термін має одне сигніфікативне та кілька денотативних значень. Разом із нечіткою диференціацією семантики пов'язана багатозначність терміна, яка полягає в тому, що термін має кілька сигніфікативних та денотативних значень:

Each MIV [main inlet valve] shall be a spherical type valve complete with separate OPU system, service & maintenance seals. – Кожний турбінний затвор має бути кульового типу разом з окремою МНУ, робочим та ремонтним уцільненнями.

The hydraulic actuator cubicle/or unit shall house all the hydraulic mechanical equipment comprising pilot valves, auxiliary servomotor, main distributing valves. – Шафа або вузол мають містити усе гідромеханічне обладнання у тому золотники та основні розподільні клапани.

Показовим для англійських технічних текстів Здатність є створення багатокомпонентних синтаксичних конструкцій термінологічного характеру для вираження складних понять:

Radiographic or ultrasonic examination of the full length of all site welds in Category A items as defined

in Sub-Clause 2.1, and ultrasonic examination of a percentage of the length of all other site welds. – Усі зварні шви, зараховані до категорії А, підлягають радіографічному або ультразвуковому контролю в повному обсязі, як це обговорено в підпункті 2.1; усі інші зварні шви проходять ультразвуковий контроль, обсяг якого охоплює певний відсоток їх довжини.

До лексико-граматичних особливостей технічних текстів є імплікації, тобто відсутність в термінологічному сполученні одного або кілька іменників [5]: *The valve shall be capable of closing against the maximum head, including water hammer, starting from an initial discharge equal to the maximum turbine discharge under full gate generation at net head with normal working stresses in all parts.* Аналізоване термінологічне сполучення містить пропущений елемент *wicket*, отже повний варіант – *turbine discharge under full wicket gate generation*, тобто *випрата гідротурбіни при повністю відкритому напрямному апараті*.

Досягнення у науково-технічній галузі сприяють появленню нових понять, а, отже, нових термінів, регулярні еквіваленти до яких можуть бути відсутні в мові перекладу: *Thordon bearings is recognized as a pioneer in high performance, yet environmentally friendly, innovative bearing system designs.* У цьому реченні мова йде про вальницьку фірми *Thordon Inc*, для виготовлення якої використовують композитні самозмащувальні матеріали. У цьому випадку термін можна перекласти як *самозмащувальна вальницька* або описово *самозмащувальна вальницька з композитного матеріалу*.

Наведені семантичні, граматичні та синтаксичні особливості англійських термінів формують певний когнітивний простір перекладача, де когнітивний простір розуміємо як «сферу розумової діяльності суб'єктів пізнання або сферу пізнавальної діяльності людини, основною одиницею якого є когнітивна структура, яка акумулює в собі і результати пізнавальних процесів, а тому таку структуру часто називають ще й структурою репрезентації знань» [11 : 137].

Дослідники зауважують, що переклад є складним аналітико-інтегративним процесом, що пов'язаний з відтворенням ідеї оригіналу, для реалізації якого активуються усі мисленнєві ресурси перекладача. Процес перекладу починається з аналізу тексту, в процесі якого перекладач прагне досягти глибокого розуміння змісту тексту, а лише потім переходить безпосередньо до перекладу [7]. Вихідний текст містить довгу ланку повідомлень і тому сам процес перекладу не може бути реалізовано лише одним актом. Перекладач спершу ділить текст оригіналу на мовленнєві фрагменти і перекладає кожен фрагмент окремо. Визначення величини цих відрізків залежатимуть від комбінацій вихідної мови та мови перекладу. Під час аналізу тексту виокремлюють його фрагменти, що скла

дають основу для змісту повідомлення, а також логічні зв'язки між ними. На етапі розшифрування тексту в окремих текстових фрагментах встановлюють синтаксичні зв'язки між словами для виявлення серед них термінів, регулярних та okazіональних терміносполучень, після чого уточнюють семантику терміна як самостійної одиниці тексту (речення) або як елемента сполучення. На цьому етапі також визначають характер ужитку терміна: в регулярному або okazіональному. Заключний етап полягає в підбиранні еквівалентів мовою перекладу.

Важливу роль у встановленні значення іншомовного терміна, і, відповідно, його перекладного еквіваленту, грають лінгвістичний та ситуативний контексти. Лінгвістичний контекст розуміють як сукупність слів, синтаксичних конструкцій, в оточенні яких перебуває аналізоване слово, а ситуативний – як різновид контексту, що описує ситуацію позамовного характеру. Щодо технічної сфери, ситуацію можна розуміти, наприклад, як послідовність дій або розгортання процесу, пов'язаного з виробництвом, випробуванням або експлуатацією обладнання. Ситуативний контекст може мати вказівку на: суб'єкт дії; предикат, що позначає дію; об'єкт дії; інструмент або засоби виконання дії; процес протікання дії; результат або мета дії тощо. З огляду на це, варто зазначити, що немає єдиної думки про незалежність терміна від контексту: 1) терміну не потрібен контекст [8; 12; 13]; 2) терміну властиве змінювати своє значення залежно від контексту [10].

Контекст, з одного боку, є важливим як засіб встановлення значення терміна і його перекладного еквівалента, а з іншого – одним із головних параметрів електронного словника. Наведемо приклад встановлення значення терміна *step-up* за допомогою лінгвального та екстралінгвального контексту: *The step-up of the model efficiency to the prototype efficiency shall be in accordance with IEC 60995*. Звертаючись до лінгвального контексту, можна вста-

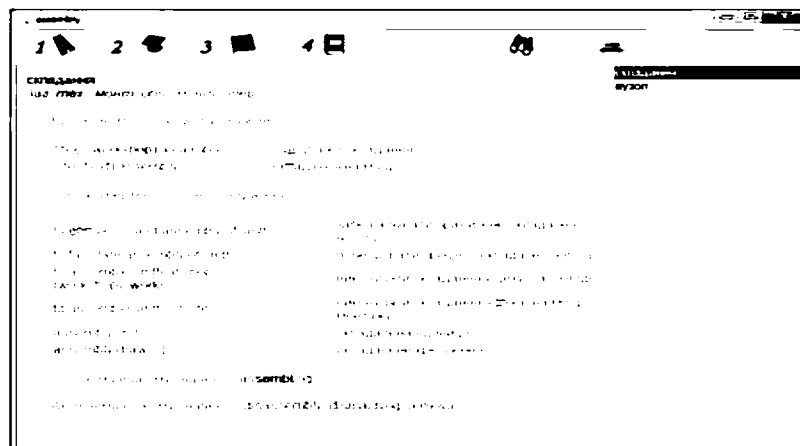
новити, аналізований термін разом з *model efficiency* утворюють єдине сполучення. Це означає, що цей термін не є самостійною одиницею у реченні, а отже коло її значень обмежується словосполученням *model efficiency*. У мові перекладу термін *step-up* має значення: *підвищення, поступове збільшення*. Пропоновані варіанти перекладу можна вживати, коли мова йде про трансформаторне обладнання, а не ККД моделі. Для того, щоб знайти перекладний еквівалент, потрібно проаналізувати екстралінгвальних контекст. У реченні мова йде про масштабну модель, яка імітує майбутню реальну турбіну (прототип) під час проведення експериментів. Щоб визначити ККД майбутньої турбіни, використовують спеціальні формули, у які підставляють ККД моделі. Розрахунки цієї величини описано у міжнародному стандарті IEC 60995. Тобто, мова йде про *перерахування ККД з моделі на прототип*.

Виходячи з вищесказаного, мікроструктуру електронного галузевого словника має включати інформацію:

– лінгвальну: перекладний еквівалент, дефініції (мовою оригіналу та перекладу), словотвірні характеристики та ілюстративні контексти, видові номінації й усталені словосполучення до іншомовного терміна;

– екстралінгвальну: відомості про предмети або поняття, репрезентовані термінами у вигляді: вербального опису предметів (його складників, властивостей) або технічних процесів; екстралінгвальні засоби опису (інтерактивні зображення, схеми, анімаційні ролики).

На малюнку 1 показано приклад статті електронного англійсько-українського словника з машинобудування, який перебуває на стадії розроблення. У правій частині статті подано усі значення англійського терміна в українській мові, а в лівій частині – лексикографічна інформація для кожного значення.



Мал. 1. Зовнішній вигляд статті розроблюваного електронного словника

Для зручності користування блоки лексикографічної інформації розміщено у кількох розділах, які відповідають різним етапам перекладу: 1) розділ словотвірних характеристик; 2) розділ тлумачень; 3) розділ контекстів, що репрезентує особливості вживання заголовкового терміна в конкретному значенні; 4) розділ енциклопедичної інформації (додатковий).

Отже, створення якісного електронного галузевого перекладного словника неможливе без попереднього дослідження специфіки функціонування термінів у галузевих текстах, тобто особливостей

реалізації граматичних, синтаксичних та семантичних характеристик. Саме ці характеристики впливають не переклад тексту взагалі й терміна зокрема. Разом з цим, під час розроблення структури та визначення лексикографічного наповнення мають бути враховані особливості когнітивного опрацювання перекладачем вихідного тексту, аналізу ним лінгвальної та екстралінгвальної інформації, що несуть у собі лексеми.

Література

1. Андрианов С. Н. Некоторые вопросы построения словарей специальной терминологии / С. Н. Андрианов // Тетради переводчика. — Вып. 2. — М., 1964. — С. 78—91.
2. Базилевич В. Варіантність термінів у спеціальних двомовних словниках (на прикладі «Російсько-українського та українсько-російського словника термінів будівництва й архітектури») / Вікторія Базилевич, Стефан Жуковський, Роман Кінаш, Лев Полога, Наталія Дрівко // Проблеми української термінології : [зб. наук. праць]. — 2010. — С. 31—33.
3. Жуковський С. Деякі проблеми перекладу українських термінів будівництва й архітектури у двомовному словнику / Жуковський С., Кінаш Р., Полога Л., Базилевич В., Дрівко Н. // Проблеми української термінології : [зб. наук. праць]. — 2008. — С. 56—58.
4. Карпіловська Є. Про нові слова та відповідники в перекладних словниках наукової мови / Євгенія Карпіловська, Ольга Кочерга // Проблеми української термінології : [зб. наук. праць]. — 2012. — С. 37—40.
5. Климов Б. Н. О переводе периодической научно-технической литературы с английского языка на русский / Б. Н. Климов // Тетради переводчика. — Вып. 13. — М., 1976. — С. 75—85.
6. Ковязина М. А. Проблемы переводной лексикографии в области нефтегазовой терминологии [Электронный ресурс] / М. А. Ковязина. — Режим доступа к статье: <https://www.academia.edu/> Проблемы_переводной_лексикографии_в_области_нефтегазовой_терминологии.
7. Комиссаров В. Н. Общая теория перевода. Проблемы переводоведения в освещении зарубежных ученых / В. Н. Комиссаров. — М. : ЧеРо, 1999. — 136 с.
8. Крылов А. И. Термин и контекст / Крылов А. И. // Языковые единицы и контекст. — Л., 1973. — С. 189—196.
9. Мальковский Г. Практика подачи количественных вариантов в англо-русских терминологических словарях / Г. Мальковский // Тетради переводчика. — Вып. 13. — М., 1968. — С. 112—116.
10. Пронина Р. Ф. Перевод английской научно-технической литературы [Учебное пособие] / Р. Ф. Пронина. — 3-е изд. — М., 1986. — С. 175.
11. Ремхе И. Н. Когнитивные особенности перевода научно-технического текста (на материале текстов металлургической промышленности) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / И. Н. Ремхе. — Челябинск, 2007. — 25 с.
12. Реформатский А. А. Мысли о термине / А. А. Реформаторский // Современные проблемы русской терминологии. — М., 1986. — С. 163—198.
13. Толикina Е. Н. Некоторые лингвистические проблемы изучения термина / Е. Н. Толикina // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. — М., 1970. — С. 53—67.
14. Хорохорин Я. Г. Некоторые замечания о многозначности и недифференцированности слов в двуязычных словарях / Я. Г. Хорохорин // Тетради переводчика. — Вып. 2. — М., 1964. — С. 91—99.
15. Шуневич Б. Сучасні способи відбору термінів та укладання перекладних словників нових терміносистем / Богдан Шуневич // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. — Житомир : Вид. Жит. держ. ун-ту ім. Івана Франка, 2008. — Вип. 38. — С. 90—93.
16. Якимович К. Ю. О нормативах построения словаря переводных специальных словарей / К. Ю. Якимович // Тетради переводчика. — Вып. 13. — М., 1976. — С. 106—115.
17. Benitez P. F. The cognitive shift in terminology and specialized translation : [Electronic Resource] / Pamela Faber Benitez. — Access mode to the article : http://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/13039/1/MonTI_01_10.pdf.

УДК 811.161.2'374.2

А. М. Нелюба

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Антиюрідичний словник: Регламентція мовного етикету в законах

Нелюба А. М. Антиюрідичний словник: Регламентція мовного етикету в законах. Мова сучасного українського права має ознаки суржика і жаргону; не є в цьому винятком правничі термінологія і номенклатура права. Один зі шляхів подолання такого стану – інвентаризація й кодифікація правничої термінології. Завданням цієї статті є опублічення фрагментів Антиюрідичного словника як одного з можливих практичних способів (шляхів) утілення термінологічної інвентаризації й кодифікації. Для наочності обрано

зразки мовного етикету звертання, які віднедавна стали складником правничої номенклатури – закріплені тим чи тим законом у статусі правової норми: товариш, ваша честь, шановний суд. Будова самої словникової статті має визначені структурні елементи: назва статті, посилання на відповідний законодавчий чи нормативний акт; мовно-правовий аналіз, пропонування правильний варіант чи варіанти.

Нелюба А.Н. Антиюрідический словарь: Регламентация языкового этикета в законах. Язык современного украинского права имеет признаки суржика и жаргона; в этом не составляет исключения терминология и номенклатура права. Одним из способов преодоления такого состояния – инвентаризация и кодификация терминологии права. Задание этой статьи – опубличивание фрагментов Антиюрідическо-го словаря как одного из возможных путей осуществления терминологической инвентаризации и кодификации. Для наглядности поданы примеры языкового этикета обращения, которые с недавнего времени стали составляющей частью юридической номенклатуры – закреплены тем или иным законом как правовые нормы: товариш, ваша честь, шановний суд. Структура словарной статьи имеет такие элементы: название статьи, ссылка на соответствующий закон или нормативный акт, языковой и юридический анализ, предложенный правильный вариант или варианты.

Ключевые слова: жаргон, кодификация, норма, суржик, термин, язык права, языковой этикет.

Nelyuba A.N. Antijudicial dictionary: reglamentation of language etiquette in laws. The language of the contemporary Ukrainian law has surzhik and jargon characteristics; the terminology and nomenclature of law is not an exception. One of the methods of overcoming this state is the inventory checking and codification of law terminology. The task of this article is to make antijudicial dictionary fragments open to public as one of the possible ways of terminological inventory and codification. The examples of language etiquette addressing are given by way of illustration, which became the component part of judicial nomenclature at recent age – are entrenched by this or that law as law standards: товариш, ваша честь, шановний суд. The structure of the language entry has the following elements: the title of the article; the reference to the corresponding law or the statutory enactment, language or judicial analysis, the offered correct variant or variants.

Key words: jargon, codification, a standard, surzhik, term, legal language, language etiquette.

Сучасна українська правничі термінологія (як і мова права загалом) має низку ознак, які вказують на її ненормативність і відповідно зумовлюють функціональну неспроможність. Такі ознаки притаманні всім документовим текстам: від законодавчих актів до процесової чи іншої письмової продукції.

Перше, що виділяє мову сучасного українського правника, це – її російсько-українська суржиковість. Причини її формування мали історичне й сьогочасне підґрунтя, хоча спосіб і засіб суржиківання був один – гвалтовне перенесення в українську мову елементів російської без будь-якого наукового, стильового, етичного принатурення. Єдиним виявом такого принатурення було звукове оформлення в стилі а-ля українське. Як бачиться, останні двадцять років такі процеси, як би це не звучало парадоксально, увиразнилися.

Зрештою, з-поміж правників поширеним є твердження (уже постулат), що юридична мова повинна бути і є геть окремим витвором, яким розмовляють правникам і який доступний, зрозумілий тільки їм. Звідси цілком природним є і свідоме, а

почасти й підсвідоме намагання користувачів викладати законозисто, з викрутасами, з претензією на окремішність, без урахування норм літературної мови. У такому вбачаємо ще одну особливість – розуміння мовного явища як засобу спілкування окремої професійної групи.

Сьогодні з певністю можна стверджувати про сформованість низки видільних ознак цього явища: його ненормативність і некодифікованість, обмеженість використання професійними групами, протиставленість іншим складникам національної мови тощо. Отже, описуваний мовний феномен за основними ознаками підпадає під визначення жаргону.

Проте, порівняно з іншими жаргонами, своєю суттю сучасна українська мова права – унікальне явище, яке поєднало в собі ознаки суржика і професійного діалекту (жаргону): з огляду на походження і становлення – це суржик, з огляду на функціонування і розуміння його безпосередніми користувачами – це професійний жаргон.

Відповідно найкращим позначенням цього явища буде термін *суржикожаргон* чи *жаргоносуржик*. На відміну від інших жаргонових систем, правничий жаргоносуржик, крім лексичних, має морфологічні, словотвірні, синтаксичні вияви.

Особливим складником мови права є термінологія – вона, на думку правників, повинна зовсім відрізнитися від інших галузевих термінологій української мови. Проте, існує одна-єдина відмінність правничої термінології від інших: її недолугість, недосконалість прямо впливає на долю всього суспільства, на здатність держави й окремого правозастосовника захистити права і свободи громадянина; звідси й неабияка загальносуспільна, загальнодержавна значущість правничої термінології. Зазначені вище негаразди позначилися й на термінології права (немає потрібних термінів, наявні зайві терміни, є терміни проте немає дефініцій до них, дефініції термінів у різних законах суперечать одна одній, зігноровано основні ознаки терміна і термінології й т. ін.), і на правовій номенклатурі (назви установ і організацій, законів і документів, звань і класних чинів тощо).

В арсеналі науковців, працівників у галузі права, можновладців є безліч інструментів і засобів зміни означеного стану. Один із них – проведення повної інвентаризації й кодифікації правничої термінології й номенклатури з обов'язковою умовою широкого співробітництва в цьому мовознавців і правознавців.

Завданням цієї статті є опублічення фрагментів *антиюрідичного словника* як одного з можливих практичних способів (шляхів) утілення термінологічної інвентаризації й кодифікації; для наочності обрано зразки мовного етикету звертання, які віднедавна стали складником правничої номенклатури – закріплені тим чи тим законом у статусі правової норми.

Щоб досягнути безсторонності, уникнути суб'єктивізму й небажаної в цьому разі деталізації, джерелом аналізу обрано лише законодавчі акти – їхню реалізацію, утілення на місцях у вигляді так званого документообігу (загальноканцелярського чи процесового) залишено поза увагою. Будова словникової статті має визначені структурні елементи: 1) назва статті, 2) посилання на відповідний законодавчий чи нормативний акт; 3) мовно-правовий аналіз; 4) пропонований правильний варіант чи варіанти.

Історія і сучасний стан українського мовного етикету добре відображені в низці праць (див. для прикладу [1; 4; 5]) Він має особливості в офіційному спілкуванні: у звертанні не за власними іменами використовують назву посади чи звання, при цьому використовують іменники ввічливого (не рольового) звертання; такі іменники використовують у формі кличного відмінка; не використовують іменники збірності – у тому числі й іменники ввічливості; під час звертання можна використову-

вати й оцінні прикметники (зразка *шановний, поважний, вельмишановний*).

Товариш Давнє в українській мові слово-запозичення з тюркських мов, від *tavag* 'худоба, майно'; в українській мові позначало належність до цеху (*стоваришник* – член цеху, *стоваришний* – цеховий) [2:586], пізніше – з іншими словами позначало звання, посаду (*товариш бунчуковий, товариш міністра*); сьогоденне лексичне значення – друг, приятель. Як іменник ввічливого звертання, за аналогією до російської мови, накинута українському мовному етикетові за часів більшовицької влади; як єдино можливе використовували і під час звертання за військовим званням.

Після розпаду СРСР у тимчасових статутах ЗС України запропоновано два звертання на вибір: *пан* і *товариш* [7]. По деякім часі із двох пропонованих етикетних зразків звертання залишилося тільки *пан*. Проте на кінець 90-их років минулого століття – початок 21 століття Верховна Рада України ухвалила закони про статuti ЗС України, у яких усупереч реальному станові змінено етикет звертання поміж військовиків. Наприклад, у Статуті внутрішньої служби таку заміну здійснено у формі передтекстового застереження: "*У тексті статуту слова "Товаришу (пане)" та "товаришу (пане)" замінено відповідно "Товаришу" та "товарищу"*" [6].

У ЗМІ законодавці й військовики намагалися пояснити й виправдати таке рішення не правовими чи мовноетичними мотивами, а необхідністю подолати 'дідівщину'. Зазначене обґрунтування змін є нікчемним, оскільки історичний і сучасний зміст слова *товариш* в українській мові позначав і позначає рівних між собою осіб (звідси і *товариство* – об'єднання рівних, однодумців); суть і принципи існування військових і воєнізованих підрозділів ґрунтуються на суворому підпорядкуванні молодшого старшому. Отже, слово *товариш* як елемент звертання суперечить основам існування військової служби.

По-перше, за словом *товариш* зверталися і в армії радянських часів – 'дідівщину' не подолали, вона квітнула і плодила негаразди військової служби.

По-друге, військовики, міліціанти, інші воєнізовані структури тепер існують у позанаціональному етикеті: адже таке звертання узаконено тільки в межах цих структур і тільки для їхніх службовців. Постають нериторичні запитання: як бути громадянам, які не належать до цих структур? як їм звертатися до військовиків? Наприклад, відповідно до норм загальномовного етикету у звертанні до будь-якого міністра використовують іменник *пан (пане міністре)*; таке ж стосується міністра оборони і міністра внутрішніх справ. Але за нормами військових статутів до них необхідно

звертатися за званням, використовуючи інший іменник, наприклад, *товаришу генерал-полковнику*. Сумарно маємо мовноетичну абракадабру: *пане міністре-товаришу генерал-полковнику*. Таке сто-сується і звертання до Президента України: *пане президенте-товаришу головнокомандувачу*.

По-третє, ураховуючи нині модний гендерний аспект і реальність військової служби жінок, постає цілком резонне запитання: як звертатися до жінки?

По-четверте, іменники ввічливого шанобливого звертання, крім усього іншого, хочемо того чи ні, виступають ідентифікаторами особи, спільноти, часу, епохи. Мабуть, недарма одним із перших декретів більшовицької влади був декрет про скасування звань і станів, а з ними і відповідних мовноетичних структур. То хто ж ми сьогодні: *товариші* = *радянські* = *совіцькі* = *несамостійні* = *бездержавні* = *в єдиному просторі з північним сусідом* = *у минулому* чи інші?

Український національний мовний етикет із трьох слів ввічливого (не рольового) звертання (*пан, добродій, громадянин*) здавна пропонував використовувати слово *пан*: до однієї особи – *пане полковнику, пане сотнику*, до багатьох – *панове козаки, панове офіцери*; природним є звертання до жінки – *пані майоре, пані генерал-лейтенанте*. Використання цього слова знімає всі вищеназвані мовні, комунікаційні й етичні негаразди.

Шановний суд

У ч. 3 ст. 329 Кримінального процесуального кодексу України визначено таке: *Сторони та учасники кримінального провадження звертаються до суду "Ваша честь" або "Шановний суд"* [3].

Пропоноване й закріплене в законодавстві звертання суперечить нормам української мови й українському національному мовному етикету.

1. Під час звертання в українській мові використовують кличний відмінок. Слово *суд* належить до безсуфіксних іменників твердої групи другої відміни – закінчується на твердий приголосний звук (як *прокурор, Степан*). Відповідно до ч. 3 § 53 чинного українського правописного кодексу (8) такі іменники у кличному відмінку мають закінчення *-е*: *прокуроре, Степане, суде*.

2. В українській мові звертання може бути адресовано будь-кому чи будь-чому: живому і неживому, істотам і неістотам (дерево, ліс, природні стихії, географічні назви, людина, тварина і т.ін.). Проте в мові правника, як і в офіційно-діловому стилі української мови загалом, звертання адресовано тільки особам чи множині осіб як учасникам офіційно-ділових і, зокрема, правних стосунків; ось чому назва адресата може мати форму однини чи множини: *Петре Івановичу, колего-колеги, майоре, курсанте-курсанти*.

3. В офіційно-ділових стосунках до особи можна звертатися: 1) за іменем і іменем по батькові (*Сергію Мироновичу, Тетяно Миколаївно*), 2) за

прізвищем із додаванням рольових іменників чи іменників ввічливості (*колего Нечипорук, громадянине Загорський*), 3) за назвою посади/звання (*пане лейтенанте, пане ректоре*).

4. Оскільки в офіційно-діловому спілкуванні кожна особа є самодостатнім учасником, звертання з використанням іменників збірності (зразка *студентство, панство, адвокатство*) в офіційно діловому стилі, у тому числі і в мові правника, є ненормативним.

5. В українському мовному етикеті означальник *шановний* чи *вельмишановний* використовують лише у звертанні до особи чи осіб: *шановний пане прокуроре, шановні панове викладачі*. У звертанні до установ, організацій, закладів такого означальника український національний етикет не знає. Суд в українському мовному етикеті може бути *високим* чи *поважним*.

Якщо законодавець мав право змінювати норми національного мовного етикету і намір увести до закону якусь із етичних норм, він, по-перше, не повинен вигадувати їх, а скористатися пропонованими національним мовним етикетом формулами, і, по-друге, подавати такі формули відповідно до норм української мови, а не впадінюватися Вірці Сердючці.

Звичайно, запропонована формула звертання не відповідає зазначеним та іншим критеріям. Отже, законодавець, нехтуючи нормами українського правопису й мовного етикету, увів і юридично закріпив безграмотну, безмістовну й безглузду формулу.

Відповідним до норм українського мовного етикету і беззастережно використовуваним у будь-якій процесовій чи іншій правовій ситуації могло бути звертання (*вельми*)*поважний Суде, (високо)поважний Суде чи високий Суде*. Проте ця формула звертання (правильна з огляду на мовностильові і етикетові норми), незастосовна в конкретних умовах судочинства. Справа в тому, що судовий розгляд здійснює не суд як установа чи суд як збірність осіб, а один суддя чи колегія суддів, у якій кожен суддя є самодостатнім й незалежним учасником судочинства. Цей факт відповідно до законодавчих норм з обов'язковістю фіксується у відповідному рішенні чи ухвалі (*суд у складі, колегія суддів у складі*).

У цьому разі універсальним є зігнороване новими кодексами українське звертання *пан/пані*: до одного судді – *пане суддя чи пані суддя*, до колегії – *панове судді* з додаванням за потреби відповідних прикметників (*шановний/і, вельмишановний/і*).

Ваша честь У ч. 1 ст. 161 Цивільного процесуального кодексу України зазначено: *Особи, які беруть участь у справі, свідки, перекладачі, експерти, спеціалісти звертаються до суду словами "Ваша честь"* [9]. Для порівняння зауважу, що в Кримінальному процесуальному кодексі України

до такого звертання додано ще одне – *шановний суд* (ст. 329). Як видно, звертання до особи за назвою її посади (у цьому разі *суддя*) виключено із цивільного провадження. Чим зумовлений такий виняток? Чи виправданий він?

Походження “інновації” *Ваша честь* цілком зрозуміле: мабуть, законодавці надивилися американських фільмів. Таке звертання для американського народу є історично зумовленим. Подібні за структурою і принципом іменування формули були наявні в історії російського мовного етикету, проте стосувалися вже не особистих якостей, а майново-посадового цензу: *ваше благородіє, ваше сиятельство, ваше превосходительство*. В українському мовному етикеті подібні двослівні звертання з відповідним займенником наявні лише в одному з його складників – у церковному етикеті, оскільки є мовноетичними структурами християнства, принатуреними до української мови. І тут вони нормативні.

Що ж до запропонованого у Кодексі звертання до суддів постають мовні проблеми, які тягнуть за собою проблеми юридичні.

1. Відповідно до норм українського правописного кодексу (п. 5 § 61) під час звертання слово *честь* повинне мати кличний відмінок – *честе*.

2. Якщо звернутися до одного судді – ніби все гаразд (порівняймо з українським церковним етикетом: *Ваша превелебносте, Ваша святосте і Ваша честє*). Проблеми починаються в судах апеляційної й касаційної інстанцій, де розгляд справи веде колегія суддів:

1) за правилами української мови звертання до кількох осіб потребує форми множини, відповідно до ч. 1 § 62 українського правописного кодексу це словосполучення повинно мати таку форму: *Ваші честі*; проте слово *честь* не має форми множини, а застосування такої форми можливе задля творення комічного, задля мовної гри, що недопустимо у мові правника;

2) у зв'язку з цим треба буде звертатися в однині до кожного судді колегії (така пропозиція є нікчемною: до трьох суддів ще якось можна так звернутися, повторивши тричі *Ваша честь*; а до п'ятнадцяти?);

3) у судах, де розгляд цивільних справ здійснює колегія, звертання до суддів унеможливлено зовсім.

3. Крім того, унеможливлено притаманне для українського мовного етикету й необхідне в офіційному спілкуванні використання означників ‘значущості’ особи: *шановний, поважний, вельмишановний* – такі словосполучення сприйматимуться тільки як результат мовної гри: *шановна Ваша честь, вельмиповажні Ваші честі*. У цьому разі асоціативно з'являтимуться й іншвидмінкові форми словосполучення: *їхні честі, їхня честь* тощо.

З огляду на викладені та інші особливості правничої мови закріплена законом формула *ваша честь* суперечить нормам українського правопису й мовного етикету – зрештою, є нікчемною.

У цьому разі на всі випадки придатне зігнороване законодавцями слово *пан*, здавна використовуване в українському судочинстві без будь-яких на те законодавчих приписів. Для прикладу згадаймо всім відоме зі школи звертання Лисички до суду в одній із байок: *Дозвольте і мені, панове, річ тримати*.

Зазначене звертання, маючи багатомовну традицію апробування й функціонування, уможливує реалізацію важливих для офіційно-ділового стилю (у тому числі й для його складника мови права) ознак:

1) розрізнення статеве (*пане суддя і пані суддя*);
2) можливість звертання до необмеженої кількості суддів у множині (*панове судді*), мало того, із розрізненням статі у множині (*пані і панове судді*);
3) використання означальників з певною комунікативною настановою: *шановний пане суддя, вельмишановні панове судді*; 4) уніфікацію звертання в різноманітних ситуаціях правового спілкування;
5) дотримання загальномовного етикетового контексту у звертанні до судді чи суддів.

Це тільки три зразки-новелки із Антиюридичного словника. Необхідність проведення повної інвентаризації й мовно-стильової кодифікації термінології й номенклатури законодавчих актів є безсумнівною. Своєю чергою сама кодифікація уможливить уникнення суперечностей і неузгодженостей, поліпшить структуру й логіку мови права, відповідно удосконалив її й оптимізує правовий захист громадянина.

Література

1. Богдан С.К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / С.К. Богдан. – К.: Рідна мова, 1998. – 475 с.
2. Етимологічний словник української мови: У 7 т. – Т. 5: Р–Т / Уклад. Р.В. Болдирев та ін. – К., 2006. – 704 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон від 13.04.2012, № 4651-4
4. Литовченко В.Н. Структури речевого етикета в сучасному українському мовному стилі / В.Н. Литовченко. Автореф. дисс. ... канд. філолог. наук. – К., 1989.
5. Поліщук Н. Пан, товариш, добродій / Н. Поліщук // Культура слова. – № 46–47. – 1996, – С. 132–138.

6. Статут внутрішньої служби ЗС України. Закон № 548-14 від 24.03.1999.
7. Тимчасові статuti ЗС України. – К.: Варта, 1993. – 416 с.
8. Український правопис / 4-те вид., випр. і доп. – К.: Наукова думка, 1993. – 240 с.
9. Цивільний процесуальний кодекс України. Закон №1618-4 від 18.03.2004.

УДК 81-115:811.111+811.161.2

О. С. Петрина

Львівський національний університет імені Івана Франка

**Смислова варіантність терміна в банківській сфері
(на матеріалі англійської та української мов)**

Петрина О.С. Смислова варіантність терміна в банківській сфері (на матеріалі англійської та української мов). У статті розглядається феномен полісемії у терміносистемах банківської сфери української та англійської мов. У межах дослідження розглянуто експліцитну та імпліцитну полісемію, а також з'ясовано чинники, які зумовлюють виникнення цього явища у терміносистемах, а саме термінологізацію, метонімізацію, метафоризацію та конверсію. Проведено зіставний аналіз полісемантів англійської та української терміносистем банківської сфери на семантичному та композиційному рівнях. Виявлено спільні та відмінні риси полісемії у досліджуваних терміносистемах.

Ключові слова: полісемія, імпліцитна полісемія, експліцитна полісемія, конверсія, метонімізація, метафоризація.

Петрина О.С. Смысловая вариантность термина в банковской сфере (на материале английского и украинского языков).

В статье рассматривается феномен полисемии в терминотерминах банковской сферы украинского и английского языков. В рамках исследования рассмотрено эксплицитную и имплицитную полисемию, а также выяснены факторы, обуславливающие возникновение этого явления в терминотерминах, а именно терминологизацию, метонимизацию, метафоризацию и конверсию. Проведено сопоставительный анализ полисемантов английской и украинской терминотерминах банковской сферы на семантическом и композиционном уровнях. Выявлены общие и отличительные черты полисемии в исследуемых терминотерминах.

Ключевые слова: полисемия, имплицитная полисемия, эксплицитная полисемия, конверсия, метонимизация, метафоризация.

Petryna O.S. Semantic variants of terms in banking sphere (in Ukrainian and English languages). Consideration is given to the polysemy phenomenon in English and Ukrainian terminology systems of banking sphere. The implicit polysemy and explicit polysemy are studied. The factors giving rise to polysemy (the process of terminologisation, metaphorization, metonymization, conversion) are revealed. The comparative analysis of polysemantic words of both terminology systems is conducted. The results of comparative analysis gave an opportunity to figure out common and specific features of polysemantic words in English and Ukrainian banking terminology.

Key words: polysemy, implicit polysemy, explicit polysemy, conversion, metonymization, metaphorization.

Однією з основних вимог, які висуваються до терміна є його однозначність. Проте, це швидше не властивість терміна, а вимога, яка ставиться до нього [7:44]. Термінологічний словник тієї чи іншої галузі охоплює слова, які можуть мати декілька значень і зустрічатися у кількох терміносистемах. Функціонування терміна в кількох терміносистемах зумовлюється синтезом наук, перетином їх окремих галузей [6:93], полісемією. Відповідно, полісемія – це вживання одного і того ж терміна у двох або кількох смислах [2:188].

У лінгвістиці поряд із терміном *полісемія* зустрічається поняття широка семантика слова, погляди на існування якого в лінгвістиці є діаметраль-

но протилежними – від трактування їх синонімами до диференціації цих понять. Дудок Р. І. вважає, що немає підстав для такої диференціації, оскільки, розмежовуючи полісемантичні слова від слів широкої семантики, дослідники розглядають одне і те саме явище в різних планах: у мовленні (полісемантичні слова), а у мові (слова широкої семантики) [2:222].

Значна кількість лінгвістів досліджує проблему термінологічної полісемії, серед них Будагов Р., Дудок Р., Кочерган М., Матюшенко А., Моїсєєв А., Прач В. та інші. Однак явище полісемії частіше розглядається у межах терміносистеми певної мови і значно менша увага приділялася особливостям полісемантів у зіставному аспекті. З огляду на це важливо з'ясувати чинники, які зумовлюють появу

полісемії, а також визначити типи полісемії характерні для досліджуваних термінологій.

Дудок Р. І. виділяє наступні причини, що зумовлюють існування полісемічних термінів:

1) це обмеженість словникового матеріалу порівняно з кількістю термінопонять;

2) це співіснування понять, які стосуються одного явища, але відображають різні погляди, гіпотези [2:193].

Полісемію у термінології можна класифікувати, як зовнішню так і внутрішню.

Зовнішня (експліцитна) полісемія передбачає різнотипні зв'язки елементів однієї терміносистеми з однозвучними словами загальнолітературної мови і зумовлюється наступними чинниками:

- процесом термінологізації: перехід загальноживаного слова у термінологію;
- результатом розширення або звуження термінологічного значення.

Процес термінологізації є характерним в однаковій мірі як для української, так і англійської банківських терміносистем, про що свідчать наступні приклади: capital (столиця) → T capital (капітал); collar (комірець) → T collar (фіксована максимальна та мінімальна відсоткова ставка); kite (паперовий змій) → T kite (незабезпечений вексель); share (частина, доля) → T share (акція); translation (переклад) → T translation (переказ валюти); return (повернення) → T return (дохід, прибуток); ажіотаж → T ажіотаж (штучне підвищення цін на фондовому ринку); акція (дія) → T акція (цінний папір); борджор → T борджор (здійснення торговельних операцій поза офіційний час роботи біржі); випуск → T випуск (партия цінних паперів емітованих одночасно); пункт → T пункт (одиниця виміру коливання ціни, курсу чи індексу).

Набуття загальноживаним словом термінологічного смислу відбувається в результаті звуження його значення, як константи.

Полісемічні терміни утворюються переважно за допомогою метафори та метонімії [2:205]. З проникненням у професійну мову, метафора / метонімія втрачає свою образність, що прискорює появу термінологічного значення. Таким чином науковий лексикон поповнюється термінами, які заповнюють "лакуни" у словникових статтях [2:206]. Отже, термінологічна метафора може одночасно і формувати уявлення про даний об'єкт, і передбачати увесь хід думок, пов'язаний з ним, тобто, виступати знаряддям мислення [4:7].

Аналіз термінів банківської сфери англійської та української терміносистем дає можливість визначити, що метафора та метонімія у досліджуваних терміносистемах представлена достатньо різномірно.

Шляхом метафоризації утворені такі терміни:

bear (ведмідь) → bear (спекулянт, що грає на пониження (бірж.));

teller (оповідач) → teller (касир, операціоніст у банку);

split (тріщина) → split (дроблення акцій);

stock (запас) → stock (акція);

«макулатура» → збиткові цінні папери;

scalp → спекуляція з невеликим прибутком.

Семна структура метафори формується у тісній взаємодії основного і допоміжного компонентів [2:215], про що свідчать наступні приклади, значна кількість яких зафіксована у терміносистемах обох мов:

bridge (міст) loan – проміжний кредит;

bottom (дно) price – мінімальна ціна;

debt forgiveness (прощення) – списання боргу;

naked (оголений) debenture – незабезпечена облигація;

фінансові інструменти (financing instruments) – різноманітні види фінансового продукту, зокрема: цінні папери, грошові зобов'язання, валюта, ф'ючерси, опціони тощо;

портфель цінних паперів (portfolio of securities) – сукупність різного виду цінних паперів, якими володіє інвестор;

чистий дохід (clear profit) – сума доходу підприємства, яка залишається після сплати податкових платежів;

«білий слон» (white elephant) – біржова угода, за якою витрати явно перевищують потенційно можливий прибуток від неї.

Шляхом метонімічного перенесення значення утворені такі терміни:

plastic (пластмаса) – plastic (кредитні і дебетові картки);

pool (басейн) – pool (фонд іноземної валюти)

маніпуляція – незаконна операція купівлі / продажу цінних паперів.

депо – рахунок призначений для нагромадження певних засобів (грошей, цінних паперів, тощо).

Різновидом експліцитної полісемії є міжсистемна багатосмисловість терміна, яка виникає у тих випадках, коли той самий термін функціонує в різних терміносистемах із незмінним семантичним ядром, але щоразу іншим набором периферійних сем [1:10].

Міжсистемна полісемія є в однаковій мірі характерною як для англійської терміносистеми банківської сфери, так і для української. В англійській терміносистемі зустрічаємо лексеми, які паралельно існують у:

- **термінології освіти** (applicant – абітурієнт – здобувач кредиту; schedule – розклад – термін погашення кредиту; credit – залік – кредит);

- **юридичній термінології** (order – ордер – money order – грошовий переказ; security – безпека – цінний папір, penalty – покарання – пеня, штраф);

- **музичній термінології** (tenor – тенор – строк погашення боргу; sound – звук – sound bank – надійний банк);

- **поліграфічний термінології** (issue – випуск, видання – банкнота);
- **лінгвістичний термінології** (translation – переклад – переказ валюти; statement – твердження – фінансовий звіт; composition – твір – composition arrangement – компромісна угода боржника з кредитором; derivative – похідне слово – вторинний цінний папір);
- **хімічний термінології** (solvency – здатність розчинятися – платоспроможність);
- **термінології психології** (depression – депресія – економічна криза, застій).

Щодо української мови, то паралельне вживання лексем у різних терміносистемах зустрічаємо у таких термінологічних полях:

- **медична** (скальп – спекуляція з невеликим прибутком; ін'єкція – разове вкладання фінансових ресурсів в економіку; операція – операція валютна – вид діяльності щодо купівлі/продажу, розрахунків та надання в позику чужоземної валюти; ремісія – заокруглення суми плати по рахунку в бік зниження);
- **спортивна** (ринг – місце для здійснення купівлі/продажу ф'ючерсів, опціонів виключно з «голосу»);
- **транспортна** (депо – рахунок призначений для нагромадження певних засобів (грошей, цінних паперів, тощо));
- **лінгвістична** (префікс – дострокова оплата векселя; пасив – сукупність боргів, зобов'язань підприємства; дериватив – вторинний цінний папір);
- **юридична** (ордер – документ на здійснення певної операції з грошовими коштами);
- **технічна** (апарат фінансовий – працівники фінансових органів; «барометр» – цінний папір, курс якого є показником стану всього ринку цінних паперів консоль – облигація без фіксованого терміну погашення);
- **освітні** (залік – взаємне скасування грошових зобов'язань у рівновеликих сумах між юридичними або фізичними особами; оцінка активів – грошова оцінка, за якою активи відображаються у балансі; переказ – спосіб перерахунку грошей через кредитні установи).

Розглянуті явища паралельного вживання терміна у різних термінологіях називають термінологічною омонімією [5:209].

Внутрішньосистемна (імпліцитна) – полісемія передбачає багатосмисловість слів всередині самої системи, коли один і той же термін має не менше двох різних лексичних значень [5:290]. Майже всі ключові терміни англійської терміносистеми банківської сфери є багатосмисловими. В основному переважають двосмислові, трисмислові та чотири-смислові лексеми. В українській банківській терміносистемі переважають однозначні лексеми, рідше зустрічаються двозначні (акредитив, реміз), трьох-

значні (ренумерація, віремент) та чотирьохзначні (ваучер, каса). Максимальна кількість смислів, якою представлена імпліцитна полісемія в українській терміносистемі банківської сфери є п'ятизначність лексем.

Зіставний аналіз полісемантів обох терміносистем у кількісному і якісному планах дає можливість визначити чинники, якими є зумовлена внутрішньо-системна полісемія. Отже, одним з перших вважаємо конверсію (перехід слів з однієї частини мови в іншу) [3:384]. Найпродуктивнішою конверсією в англійській терміносистемі є:

- утворення дієслова від іменника, наприклад: contract (угода, контракт) – to contract a loan (укладати контрактну угоду); deposit (депозит) – to deposit (розміщувати у депозити, депонувати); remit (коло обов'язків) – to remit (переказувати гроші); pledge (застава) – to pledge (обмежувати заставою); bill (вексель) – to bill (виставляти рахунок); issue (банкнота, емісія) – to issue a letter of credit (відкривати акредитив);
- утворення прикметника від іменника, наприклад: debt (борг) – debt security (боргове зобов'язання); cheque (чек) – cheque book (чекова книжка);
- перехід прикметника у дієслово, наприклад: open contract (нерегульована угода) – to open a tender (відкривати торги); direct loan (прямий кредит) – to direct (керувати, контролювати).

Про велику продуктивність конверсії в англійській мові свідчить утворення ланцюжків, наприклад: balance of account (залишок на рахунку) – to balance an account (сальдувати на рахунку) – balance sheet (балансовий звіт); credit (кредит) – to credit to account (відносити на кредит рахунку) – credit advice (кредитне авізо); debit (дебет) – to debit an account (відносити на дебет рахунку) – debit card (дебетна картка); cash (готівка) – to cash (перетворювати на готівку) – cash reserve (готівковий резерв). Отже, визначити частину мови в англійській мові можна лише у словосполученні чи реченні, на відміну від української, де частина мови визначається ізольовано. В українській мові конверсія трапляється вкрай рідко, а у терміносистемі банківської сфери фіксується оказіонально.

Також фіксуються випадки лексикалізація множини, тобто перехід іменника у множині в окреме повнозначне слово зі зміною лексичного значення. Такий спосіб словотворення є в більшій мірі характерний для англійської мови: account (рахунок) – accounts (бухгалтерський звіт); saving (економія) – savings (заощадження); accrual (нагромадження, нарахування) – accruals (нараховані видатки); addition (додаток) – additions (приріст основного капіталу); activity (діяльність) – activities (ділові операції); dealing (угода) – dealings (ділові відносини).

Вкрай рідко зустрічаються приклади лексикалізації множини в українській терміносистемі, наприклад: девіз – девізи (платіжні засоби у чужоземній валюті, призначені для міжнародних розрахунків), пасив – пасиви (сукупність боргів і зобов'язань підприємства). Варто зауважити, що розглянуті приклади носять швидше експліцитний характер, а ніж імпліцитний, оскільки іменники в однині (девіз, пасив) відносяться до іншого термінологічного поля, а потрапивши у терміносистему банківської сфери, змінюють число і відповідно значення тим самим, заповнюючи «лакуни» у словникових статтях.

Багатозначність термінології банківської сфери може виявлятися і у вигляді семантичної багатозначності, тобто різне тлумачення тих самих термінів авторами різних лексикографічних джерел. У використанні таких термінів зазвичай покликаються на автора. Таке явище є характерним для обох досліджуваних терміносистем.

Аналіз явища полісемії в англійській та українській терміносистемах банківської сфери вказує на те, що полісемія є універсальним явищем, однак її поширеність у різних мовах неоднакова. Відповідно в англійській термінології явище полісемії є поширеним значно більше, ніж в українській. Хоча процеси термінологізації та метафоризації загальноживаних слів є характерними для обох терміносистем, проте загальна кількість англійських метафоричних та метонімічних термінів перевищує кількість таких в українській. Значну кількість полісемантів в англійській терміносистемі зумовила конверсія, яка є характерною для англійської мови. В українській термінології явище конверсії не знайшло відображення, що на наш погляд є свідченням відмінностей в структурі обох мов.

Література

1. Дорошенко С. Формування та розвиток української термінології нафтогазової промисловості : автореферат дис на здобуття ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / С. Дорошенко. – Київ, 2004 – 22 с.
2. Дудок Р. І. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках. Монографія. / Р. І. Дудок. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – 358 с.
3. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства: Підручник. / М. П. Кочерган. – Київ : Видавничий центр «Академія» – 2006. – 423 с.
4. Крипгаль С. М. Структурно-семантичний аналіз метафоричних термінів підмови фінансів в англійській і українській мовах : автореф. дис на здобуття ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.17 «порівняльно-історичне і типологічне мовознавство»/ С. М. Крипгаль. – Донецьк, – 2003. – 21 с.
5. Купар В. Явище полісемії та синонімії в економічній терміносистемі. / В. Купар // Семантика мови і тексту. Збірник статей VI міжнародної наукової конференції. – Івано-Франківськ : Плай, – 2009.
6. Рогач Л.В. Термінологічна поліфункціональність лінгвістичних термінів англійської та української мов: Сучасне дослідження з іноземної мови. / Л. В. Рогач // Збірник наукових праць. Випуск В. – Ужгород – 2008.
7. Суперанская О. В. Общая терминология. Вопросы теории. / О. В. Суперанская, А. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М. : Наука, 1989. – 246с.

Семантика та поетика літературного твору

УДК 82.091

Н. Н. Ступницька

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

Фокализационный подход к изучению образной системы художественного произведения

Ступницька Н.М. Фокалізаційний підхід до вивчення образної системи художнього твору. У статті представлені різні погляди на категорію образу, виявлено специфіку фокалізаційного підходу до аналізу образної системи літературного твору. Проаналізовано найбільш значущі підходи до трактування фокалізації образів. Заявлено, що запропонований підхід до вивчення поетики образної системи видається одним з найбільш перспективних напрямків дослідження, оскільки розгляд персонажів з урахуванням фокалізації наділяє героїв мовленнєвими, просторовими, часовими, психологічними й оціночними характеристиками.

Ключові слова: образ, фокалізація, літературний твір, трактування, поетика, образна система.

Ступницькая Н.Н. Фокализационный подход к изучению образной системы художественного произведения.

В статье представлены разнообразные взгляды на определение категории образа, выявлена специфика фокализационного подхода к анализу образной системы литературного произведения. Проанализированы наиболее влиятельные подходы к трактовке фокализации образов. Заявлено, что предложенный подход к изучению поэтики образной системы представляется одним из наиболее перспективных направлений исследования, поскольку рассмотрение персонажей с учетом фокализации наделяет героев речевыми, пространственными, временными, психологическими и оценочными характеристиками.

Ключевые слова: образ, фокализация, литературное произведение, трактовка, поэтика, образная система.

Stupnitskaya N.N. Focalization approach to studying of the characters system of a literary work. Various views of definition of category of an image are presented in the article, specifics of focalization approach to the analysis of the characters system of a literary work are revealed. The most influential approaches to the interpretation of the images focalization are analysed. It is declared that the offered approach to studying of poetics of characters system is one of the most perspective ways of research as consideration of characters taking into account a focalization which gives heroes speech, temporal and spatial, psychological and estimated characteristics.

Key words: character, focalization, literary work, interpretation, poetics, characters system.

Понимание художественного произведения, с нашей точки зрения, невозможно без осмысления его образной системы. Каждый образ, выведенный автором на страницах своего творения, имеет большое значение для целостности восприятия текста. Специфика художественных образов, как основных структурных элементов произведения, становилась предметом исследования в работах теоретиков литературоведения. Г. Н. Поспелов [6] определял образ как синтетическую форму выра-

жения чувств, мыслей, эстетических эмоций. В.Е. Хализев [9] полагает образ частью художественной системы воспроизведения жизни в ее отдельных явлениях и в том единстве и взаимопроникновении их общих и индивидуальных черт, какие существуют в явлениях самой действительности. А.А. Потебня [7] определил образ как воспроизведенное представление чувственно воспринимаемой данности. На знаковую природу образа указывал Ю.М. Лотман [5]. Разнообразие мнений по данному вопросу свидетельствует о его неоднозначности и многоаспектности.

Цель данной статьи состоит в выявлении специфики фокализационного подхода к анализу поэтики образной системы литературного произведения посредством рассмотрения наиболее влиятельных подходов к аспекту фокализации.

Мы полагаем, что восприятие образа зависит не только от позиции писателя, но и от уровня морально-нравственного и эстетического развития реципиента. Сходную мысль высказал В.М. Жирмунский: «...образы, сопровождающие течение слов, в достаточной мере субъективны и неопределенны и находятся в полной зависимости от психологии воспринимающего, от его индивидуальности, от изменения его настроения и пр.» [2:20].

Писателями используются различные формы характеристики персонажей, в том числе и взгляд «изнутри» героев на себя и на ситуацию и взгляд «извне», позволяющий другим героям охарактеризовать персонажей, приобретающих особую актуальность с учетом индивидуальных особенностей воспринимающего.

По нашему мнению, способность героев к проявлению себя в роли субъектов или объектов восприятия наиболее полно реализуется в аспекте фокализации.

Данный подход к изучению поэтики образной системы представляется одним из наиболее перспективных направлений исследования, поскольку рассмотрение персонажей с учетом фокализации наделяет героев речевыми, пространственными, временными, психологическими и оценочными характеристиками. Изучение поэтики образной системы в аспекте фокализации находится в тесной взаимосвязи с вопросами, касающимися образа автора-повествователя и специфики авторской субъективности, многоголосия героев, роли фокализуемого объекта в создании образа.

В связи с этим представляется уместным рассмотрение наиболее влиятельных подходов к трактовке фокализации образов.

Термин «фокализация» впервые был предложен исследователем Ж. Женеттом [1] и получил свое обоснование в его работе «Фигуры III» в 1972 году. В общепринятом понимании «фокализация» означает организацию точки зрения, выраженной в повествовании, и подразумевает донесение соответствующей точки зрения до читателя. И.П. Ильин рассматривает фокализацию как «структуралистски переработанный вариант англо-американской концепции точки зрения, лишенный неприемлемого для структурализма и нарратологии “психологизма”» [3:147].

Проблема зрительной перспективы, позднее преобразованную в понятие о фокализации, была рассмотрена Ж. Пуйоном, который выделил два типа повествования: «взгляд изнутри» – «это сама психическая реальность» и «взгляд извне» – «объ-

ективная манифестация» психической реальности [13: 72]. Основываясь на предложенной повествовательной классификации исследователь выделяет три типа видения в произведении: видение «с», видение «сзади» и видение «извне». В первом типе повествования нарратор «видит» столько же, сколько и остальные герои, являясь основным источником ориентации для читателя. В видении «сзади» «этот источник находится не в романе, а в романисте, поскольку он поддерживает свое произведение, не совпадая ни с одним персонажем. Он поддерживает произведение, будучи “позади” него; он находится не в мире, который описывает, но “позади” него, выступая в роли демиурга или привилегированного зрителя, знающего обратную сторону дела» [4:85–86]. И. П. Ильин отмечает, что в соответствии с теорией Ж. Пуйона взгляд «извне» отображает «физический аспект» героев и среду их обитания [3:148].

Ц. Тодоров переосмыслил подход Ж. Пуйона к решению проблемы зрительной перспективы с точки зрения соотношения осведомленности рассказчика и персонажа: видение «сзади» – нарратор знает больше персонажа, видение «с» – нарратор знает столько же, сколько и актер, видение «извне» – нарратор знает меньше актера» [15:141–142]. Ж. Женетт, как объяснял сам исследователь, во избежание специфических визуальных коннотаций, свойственных терминам «взгляд», «поле» и «точка зрения» вводит термин фокализация, который, по его мнению, согласуется с выражением К. Брукса и Р. Уоррена о «focus of narration» [цит. по: 1:205].

Ж. Женетт «взгляд сзади» называет нефокализованным повествованием, или повествованием с нулевой фокализацией, то есть от лица всеведущего автора, который говорит больше, чем любой персонаж. «Взгляд вместе» исследователь определяет как повествование с внутренней фокализацией, в которой повествователь говорит только то, что знает герой и что свидетельствует об ограниченном поле повествовательной перспективы.

Внутреннюю фокализацию ученый подразделил на фиксированную, переменную и множественную. Повествование посредством фиксированной фокализации характеризуется статическим нарратором, который закреплен за определенным героем. Переменная фокализация определяется сменой фокального персонажа, переходом повествовательной перспективы от одного героя к другому. Переменная фокализация может быть «моноскопической, если различные акторы (субъекты-перцепторы: А, Б, В, Г) последовательно воспринимают разные события (воспринимаемые объекты: а, б, в, г), в то время как переменная перспектива будет полископической, если различные акторы (субъекты-перцепторы: А, Б, В, Г) одновременно будут воспринимать одно и то же событие (воспринимаемый объект: а)» [13:68]. Основой для выделения множественной фокализации является упомин-

нание одного и того же события несколько раз с точки зрения различных героев. И, наконец, «видение извне» Ж. Женетт называет внешней фокализацией: повествователь говорит меньше, чем конкретный персонаж, и в результате у читателя нет доступа к мыслям и чувствам героя.

Исследователь указывает на то, что нарративный фокус может смещаться в процессе повествования, а формула фокализации не всегда применяется ко всему тексту – скорее, к отдельным участкам дискурса. Нулевая фокализация представлена, как пишет Ж. Женетт, в основном в классических (эпических или романических) формах повествования [1: 394], а под внутренней фокализацией понимается точка зрения воспринимающего субъекта, «фокального персонажа». Внешняя же фокализация ориентирована на объект восприятия, на который направлен взгляд нарратора.

Ученый также рассматривает понятие об изменениях фокализации, которые происходят в связи с введением нового героя, нового центра изображения или при изображении ситуации одного персонажа, когда не меняется перспектива, но меняются границы видения ситуации.

Подобные изменения фокализации, не меняющие основного кода повествования, Ж. Женетт называет модулирующей или альтерацией. Исследователь выделил два типа альтерации: паралипсис – предоставление меньшего объема информации, чем тот, который допускается кодом фокализации всего текста, либо паралепсис – предоставление большего объема информации, чем тот, который допускается кодом фокализации общего дискурса. Классическим типом паралипсиса, утверждает Ж. Женетт, в коде внутренней фокализации является опущение какого-либо важного действия или мысли фокального героя, которых ни герой, ни повествователь не могут игнорировать, но которые повествователь предпочитает скрыть от читателя [1:210].

В. Шмид переосмысливает теорию Ж. Женетта и приходит к выводу, что в ней не различаются «модус» («Кто видит?») и «голос» («Кто говорит?»), вследствие чего акцентуация происходит лишь на модусе того героя, чья точка зрения направляет повествовательную перспективу. По мнению В. Шмида, в классификации фокализации Ж. Женетта противоречиво совмещается три различные характеристики нарратора: его знание, его способность к интроспекции и его точка зрения [11:113].

Рассматривая фокализацию относительно точки зрения нарратора, ученый приходит к выводу, что нулевая фокализация определяется точкой зрения всеведущего нарратора, во внутренней фокализации повествование ведется с точки зрения персонажа и во внешней фокализации повествование ведется с точки зрения объективного нарратора,

у которого нет доступа к сознанию героя (или нарратор не предоставляет доступ к нему читателю) [11:113].

Наряду со смешением различных характеристик нарратора дискуссионными в теории Ж. Женетта представляются и другие утверждения. К примеру, В. Шмид считает, что сужение многопланового понятия о перспективизации к одному ограничению знания является неоправданным. Исследователь упоминает о необходимости уточнения в теории Ж. Женетта многозначного понятия «знание», которое может относиться к «общему знанию мира, к знанию всех обстоятельств действия, включая его предысторию, или знанию того, что в данный момент происходит в сознании героя» [11:113–114].

Интересным представляется мнение А. Каблицы, ставящего под сомнение способность категории «знания» описывать перспективизацию, так как знание не приводит к понятию видения или восприятия, которые являются основой всякой фокализации [12].

В рамках теории о «повествовательных ситуациях» Ф. К. Штанцель формирует нарративную ситуацию на основе трех оппозиций: оппозиция лица («идентичность» – «неидентичность» сфер существования нарратора и персонажа), оппозиция перспективы («внутренняя» – «внешняя» точка зрения), оппозиция модуса («нарратор» – «рефлектор»). В зависимости от преобладания одного из членов названных оппозиций исследователь выделяет повествовательную ситуацию от первого лица, в которой преобладает идентичность сфер существования нарратора и персонажа, аукториальную повествовательную ситуацию с преобладанием внешней точки зрения и персональную повествовательную ситуацию, в которой ведущим является модус рефлектора [11:110–111]. Предложенная теория также подверглась критике постольку, поскольку преобладание каждого из полярных признаков должно было дать шесть вариантов повествовательных ситуаций, а не три, как это происходит у Ф. К. Штанцеля.

М. Бал критически осмыслила и существенно дополнила учение Ж. Женетта о трех типах фокализации. Исследователь определяет фокализацию как отношение между видением, видящим агентом и видимым объектом. М. Бал помещает между нарратором и актором субъект фокализации, который называет фокализатором, то есть «выбирающего действия и точку зрения, с которой он их излагает, делает из них наррацию» [11:114]. М. Бал ввела также понятие «фокализуемого», которым может являться герой или предметы окружающего мира, а также противопоставила фокализатору адресата фокализации, «имплицитного зрителя». В то же время обособление фокализации в качестве само-

стоятельного коммуникативного уровня, обладающего субъектом, объектом и адресатом, является, как считает В. Шмид, наиболее спорной стороной теории М. Бал [11:114].

В современном литературоведении представляется интересной работа А. Е. Ефименко, в которой исследователь объединяет типы повествовательных ситуаций Штанцеля с типологиями фокализаций Женетта и «точек зрения» Успенского, рассматривая две последние как разновидности реализации первых.

Категория фокализации, как пишет А. Е. Ефименко, выступает в тексте как частная реализация той или иной повествовательной ситуации. Функцию пяти разновидностей точек зрения, исследователь видит в том, чтобы «быть планом выражения

разных типов фокализации» [10:29]. Смена типов фокализации возможна благодаря понятию о динамическом нарраторе.

Представленный в данной статье материал, несмотря на вынужденную неполноту, позволяет сделать вывод, что фокализация является одним из инструментов в определении поэтики образов, поскольку реализуется во фразеологическом, идеологическом и психологическом планах, а также в хронотопе героев, значимых с эстетической и характерологической точек зрения и выступает в дискурсе как частная реализация повествовательной ситуации. Обзор ключевых понятий, касающихся фокализации и планов ее выражения свидетельствует о многоаспектности и комплексном характере данного явления, что делает перспективным научный поиск в данном направлении.

Литература

1. Женетт Ж. Фигуры : в 2-х томах / Ж. Женетт. – Том 2 : Фигуры. – М. : Изд-во им. Сабашниковых, 1998. – 472 с.
2. Жирмунский В. М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика / В. М. Жирмунский. – СПб. : Наука, 1977. – 376 с.
3. Ильин И. П. Современное зарубежное литературоведение (страны Западной Европы и США) : концепции, школы, термины / И. П. Ильин, Е. А. Цурганова. – М. : Интрада-ИНИОН, 1999. – 319 с.
4. Колесников И. В. Роль пограничного бытия человека в формировании его смысложизненных ориентаций / И. В. Колесников // Вестник ОГУ. – 2009. – № 11 (105). – С. 133–138.
5. Лотман Ю. М. О русской литературе : Статьи и исследования (1958–1993) : История рус. прозы. Теория лит. / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство – СПб, 1997. – 845 с.
6. Поспелов Г. Н. Введение в литературоведение : учеб. для филол. спец. ун-тов / Г. Н. Поспелов, П. А. Николаев, И. Ф. Волков и др. ; под ред. Г. Н. Поспелова. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М. : Высшая школа, 1988. – 528 с.
7. Потебня А. А. Теоретическая поэтика / А. А. Потебня. – М. : Высш.шк., 1990. – 342, [2] с.
8. Успенский Б. Поэтика композиции / Б. Успенский. – М. : Искусство, 1970. – 256 с.
9. Хализев В. Е. Теория литературы / В. Е. Хализев. – М. : Высшая школа, 1999. – 398 с.
10. Чуковская Л. Ответственность писателя и безответственность «Литературной газеты» / Л. Чуковская // Слово пробивает себе дорогу: сб. статей и документов об А. И. Солженицыне. 1962–1974 / [сост. В. Глоцер, Е. Чуковская ; вступ. ст. Л. Чуковской]. – М. : Русский путь, 1998. – С. 459–371.
11. Шмид В. Нарратология / В. Шмид. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.
12. Kablitz Andreas. Erzählperspektive – Point of View – Focalisation : Überlegungen zu einem Konzept der Erzähltheorie // Zeitschrift für französische Sprache und Literatur. – 1988. – S. 237-255.
13. Lintvelt J. Essai de typologie narrative : Le «point de vue» : Theorie et analyse / J. Lintvelt. – P., 1981. – 315 p.
14. Pouillon J. Temps et roman / J. Pouillon. – P., 1974. – 280 p.
15. Todorov Tz. Les categories du recit litteraire / Tz. Todorov // Communications. – P., 1966. – N. 8. – P. 125-151.

УДК 821.161.1:82-31

А. Н. Шуберт

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

Внутрижанровая динамика прозы С.Д. Кржижановского (статья первая)

Шуберт Г. М. Внутрішньожанрова динаміка прози С.Д. Кржижановського (стаття перша). Автор статті досліджує внутрішньожанрову динаміку новел С.Д. Кржижановського, виявляючи тенденцію синтезування генетично споріднених з новелою жанрів (повісті, оповідання, притчі, казки). У творчості

С.Д. Кржижановського складається полісинтетична жанрова форма філософської новели, яка найбільш точно зображує світосприйняття письменника. Цикли новел, об'єднані в мегацикл, являють інтенціональність естетичної цілісності, тяжіння до напруженого філософського пошуку і художнього експерименту як домінантним рисам авторсько перехідного мислення.

Ключові слова: перехідний тип художнього мислення, жанрова дифузія, міжвидовий синтез, динаміка жанру, ігрова поетика.

Шуберт А.Н. Внутрижанровая динамика прозы С.Д. Кржижановского (статья первая). Автор статьи исследует внутрижанровую динамику новеллы С.Д. Кржижановского, обнаруживая тенденцию синтетизирования генетически родственных новелле жанров (повести, рассказа, притчи, сказки). В творчестве С.Д. Кржижановского складывается полисинтетическая жанровая форма философской новеллы, наиболее точно отражающей мировосприятие писателя. Циклы новелл, объединенные в мегацикл, воплощают интенциональность эстетической целостности, тяготение к напряженному философскому поиску и художественному эксперименту как доминантным чертам авторского переходного мышления.

Ключевые слова: переходный тип художественного мышления, жанровая диффузия, межвидовой синтез, динамика жанра, игровая поэтика.

Shubert A.N. Intergenre dynamic of short stories by S.D. Krzizanovskiy (the first article). Author of the article investigates dynamic of genre the short stories by Krzizanovskiy due to outlines of closely developed genres (narrative, story, preach, fairytale). The genre of fairytale is one of the most spread among variety of Krzizanovskiy's stories. Fairytales show the same traits of genre as short stories: the structure of the plot, movement of the plot, heroes, contexture etc. Author conceptualizes some short stories by Krzizanovskiy as a well known fairytales. Short stories by Krzizanovskiy present polysynthetic genre form of philosophical short story, what declares philosophical search and aesthetic play as dominant outlines of author's transitional type of thinking.

Key words: transitional type of thinking, synthesis of literature sort, dynamic of genre, poetry of play.

Известно, что переходные эпохи и стили активизируют динамику жанровых поисков, «диффузий», размытия жанровых канонов и их модификаций. Отметим, что большинство исследователей прозы С.Д. Кржижановского рассматривают различные аспекты творчества автора, однако, как правило, предметом анализа оказывается весьма ограниченное количество произведений писателя. Необходимость дальнейшего системного исследования специфики многогранного художественного мира С.Д. Кржижановского, отсутствие в отечественном и зарубежном литературоведении специальных работ, вписывающих творчество писателя в парадигму переходного периода рубежа XIX–XX и XX вв., обуславливает актуальность проблемы, выдвинутой в данной работе.

К изучению жанрового своеобразия прозы С.Д. Кржижановского обращается И.Б. Делекторская, привлекая теоретические работы писателя, посвященные вопросам драматургии Шекспира (трагедия соотносится с шахматной игрой, комедия – с игрой в шашки и, подытоживает исследователь, теорией карнавальности) [3]. Однако об экспериментальном, игровом модусе жанрового своеобразия прозы Кржижановского И.Б. Делекторская не упоминает, соотнося жанровую специфику с антиутопией (на основе анализа образа сна). Заметим, что одна из наиболее репрезентативных новелл с чертами антиутопии С.Д. Кржижановского «Желтый уголь» не учитывается исследователем. К сожалению, другие исследователи художественного наследия новеллиста вообще не обращаются к вопросу о жанровом своеобразии его произведений.

Исследуя творчество С. Д. Кржижановского в модусе переходности, считаем необходимым уточнение особенностей жанрового поиска, которое являет художественное наследие писателя. Поскольку проблема жанровой парадигмы творчества Кржижановского остается вне поля внимания ученых, что подчеркивает актуальность цели настоящего исследования, которая заключается в системном анализе жанровых форм новелл С.Д. Кржижановского в аспекте реализации переходного художественного мышления. Потому рассмотрим жанровые модификации новеллистического наследия С.Д. Кржижановского в контексте парадигмы переходности. Учитывая ограниченный объем данной работы, коснемся лишь выяснения признаков жанровой формы новеллы и соотнесем ее с жанром сказки в творчестве С.Д. Кржижановского.

Напомним, литературное развитие переходной эпохи XX в. являет определенные «сдвиги» и в области жанровых форм. Хрестоматийно известно, что рубеж XIX–XX вв., помимо расцвета лирики (обозначение «Серебряный век» относимо, прежде всего, к поэзии), демонстрирует расцвет малых и средних жанров прозы, что дает исследователям данного переходного периода В.И. Силантьевой, В.А. Гусеву, Н.В. Абабиной и др. основание говорить о том, что литература переходного периода тяготеет к средним и малым жанровым образованиям (в качестве иллюстрации приводят, уже ставшие классическими в контексте переходности, рассказы А.П. Чехова, а также повести, новеллы и рассказы А.И. Куприна, И.А. Бунина и др.) [20;2;1]. Художественное наследие С.Кржижановского составляют преимущественно произведения сред них

и малых жанров. Это пять повестей: «Странствующее "Странно"» (1924), «Клуб убийц букв» (1926), «Возвращение Мюнхгаузена» (1927-1928), «Материалы к биографии Горгиса Катафалаки» (1929), «Воспоминания о будущем» (1929) и около сотни новелл, вошедших в состав пяти книг: «Сказки для вундеркиндов», «Чужая тема», «Чем люди мертвы», «Неукушенный локоть» и «Мал мала меньше», а также три книги очерков «Москва в первый год войны», «Очерки», «Сальвь-гюль (узбекистанские импрессию)» (1933) и сборник рассказов 1920-1940-х годов. Очевидно, что писатель отдавал предпочтение форме новеллы, поскольку именно они составляют основной корпус наследия Кржижановского. Для исследования жанрового своеобразия новелл Кржижановского рассмотрим основные подходы к осмыслению данного жанра в контексте русской литературы.

Ученые фиксируют отсутствие исчерпывающего определения новеллы. Вопрос о существовании жанрового канона является спорным в теории эпических жанров, вплоть до не различения новеллы и повести, новеллы и рассказа. Однако существуют и противоположные концепции. Например, Н.Д. Тмарченко в монографии «Русская повесть Серебряного века (Проблемы поэтики сюжета и жанра)» (2007) выстраивает исследование жанра повести, сравнивая его с другими эпическими жанрами, в том числе с новеллой, и последовательно доказывает существование русской новеллы (канона жанра) и ее актуализацию именно в литературе рубежа XIX–XX и XX веков [21:17-23]. Разделяя позицию теоретиков литературы, выделяющих такое свойство жанра новеллы как гетерогенность (в силу очевидных «следов», оставленных каждой литературной эпохой), попытаемся систематизировать представления о становлении жанра и дефиниции новеллы.

Е.М. Мелетинский в монографии «Историческая поэтика новеллы» (1990), отмечая, что «нет и, по-видимому, не может быть единого и исчерпывающего определения» новеллистического жанра [14:4], обозначает основные структурные признаки новеллы: «<...> сама краткость является существенным признаком новеллы. Краткость <...> объединяет ее со сказкой, быличкой, басней, анекдотом. Краткость коррелирует с однособытийностью и структурной интенсивностью, концентрацией различных ассоциаций, использованием символов и т.д. Все это ведет к ярко выраженной кульминации в виде поворотного пункта композиционной «кривой». Преобладание действия делает новеллу наиболее эпической среди всех эпических жанров (подразумеваемая, конечно, повествовательность, а не эпический размах). Вместе с тем краткость, концентрированность, примат действия и важность композиционного «поворота» способствует появлению в рамках новеллы элементов драматизма.» [14:4-5].

Вольф Шмид, опираясь на работы по жанровой специфике новеллы, вычленяет в качестве ее жанрообразующих признаков «событийность, краткость, сжатость, символичность, семантическая насыщенность» [19:63]. В.И. Тюпа в статье «Новелла и аполог» утверждает, что «основной художественный интерес новеллы» сосредоточен в «нарушении известного порядка», в «точке перехода, переворота от старого порядка жизни (частной) к новому («новость»)». Причем «новость», непредсказуемый «пуант», по мнению ученого, заключается в «поразительной игре случая (а не судьбы, поразительной находчивости или ошибки и т.п. <...> Интерес такой «новости» – в ней самой, она указывает на то, как *бывает* (хотя и редко), а не на то, как *должно быть*» (здесь и ниже выделено автором) [19:18]. По мнению литературоведа, жизненный путь героя новеллы – это путь «ухода», «*эмансипации личности*», путь разрыва между существованием и сущностью [19:18]. Тюпа останавливается на проблеме продуктивной конвергенции двух жанровых стратегий аполога и новеллы [19:24]. Жанр новеллы рассматривается в историко-литературоведческих работах, посвященных творчеству А.П. Чехова (А. Чудаков [25], Л. Андреева (И.И. Московкина [15]), Н.С. Гумилева (Н.А. Золотухина [8]) и др.

Очевидно, что не стоит воспринимать новеллу «застывшей суммой формальных признаков, а как наполненную исторической уместности и содержательности, *подвижную, динамическую категорию*, в которой, однако, сохраняется общее устойчивое, то, что повторяется в композиционно-стилистической структуре текста» [23:158-159]. Одним из основных принципов сюжетостроения новеллы большинство исследователей считают финальную смену точки зрения (пуант) и связанную с ней кумуляцию, благодаря чему логика сюжетного разворачивания прерывается, а в финале новеллы, как правило, происходит немотивированное событие, «приближающее к катастрофе». По мнению Н.Д. Тмарченко, резкое изменение точки зрения новеллы уподобляет ее анекдоту и позволяет накопить весь вес к концу [21:16]. Известно, что история новеллы восходит к анекдоту, как одному из ее источников. Обоим жанрам характерно изображение «казуса», нередко трагического, однако лишеного настроения безысходности [21:21].

Ценным считаем определение жанра новеллы М.А. Петровского. Ученый считает новеллу типом короткого повествования одного события, которое можно «приравнять целостности смысла жизни, его тотальности» [16:72].

Исследователь И. Денисюк обнаруживает родство новеллы и драмы, а также считает психологизм ярким свойством рассматриваемого жанра [4:19]. Известный украинский поэт И. Я. Франко, хотя фактически не разграничивает новеллу, рассказ и очерк, все же закрепляет за жанром опреде-

ление наиболее *свободного* «рода литературы» [24:524]. Согласимся, что жанр новеллы – один из наиболее свободных, динамичных и «открытых» для разнообразных модификаций жанров.

Неоднозначно представлена история и теория жанра новеллы в русской литературе. Факт существования данного жанра, по мысли С. Ташлыкова, является не бесспорным в отличие от очерка и рассказа [22:39]. Научную дискуссию о русской новелле вызывает история возникновения жанра. В данном вопросе мнения ученых кардинально расходятся. Например, Р.П. Дмитриева считает временем появления русской новеллы XV–XVI века (в качестве иллюстрации исследователь называет «Повесть о Петре и Февронии») [7:24]. О.А. Державина соотносит процесс формирования жанра новеллы в русской литературе с кризисной переходной ситуацией, сложившейся в XVII веке, когда западное влияние на русскую культуру стало очевидным (выявляя типологические черты повести и новеллы на материале «Повести о Карпе Сутулове» и «Повести о Фроле Скобееве») [5:34]. А.С. Елеонская также связывает возникновение русской новеллы с заимствованием [6:76]. Большинство же ученых соотносят его с созданием «Повестей Белкина» А.С. Пушкина [12:156].

С.Ташлыков, развивая мысль Д.С. Лихачева, связывает появление русской новеллы с «русским Возрождением», охватывающим конец XVII – первую треть XIX века. В русскую литературу новелла входит как низкий периферийный жанр, что видимо, объясняет ее непопулярность. Поскольку новелла изначально является синтетическим жанром, в ее пределах содержится множество повествовательных структур, «высвечиваются» те или иные жанровые формы, лежащие в ее основе. Отмеченная черта остается актуальной не только в истории становления жанра новеллы, но и в современной теории, и может быть условно названной диффузией жанров (лежащих в основе новеллы или родственных ей).

Таким образом, процесс формирования канона новеллы в русской литературе совпал с параллельной трансформацией данного жанра. По мнению С.Ташлыкова, после Пушкинского цикла жанр новеллы фактически исчезает из русской литературы [22:45], а отдельные элементы жанровой формы трансформируются в физиологический очерк, который нередко называют «натуральной» новеллой, иначе обозначают очерком-новеллой [13:19]. В.М. Маркович, указывая на сложную жанровую форму «Шинели» Н.В. Гоголя, где выявляет традиции анекдота, черты романтической повестки-сказки, средневековой агиографии, былички, легенды и баллады, все же считает, что данное произведение в своей основе восходит к новелле.

Ученые отмечают актуализацию жанра новеллы в мировой и русской литературе рубежа XIX–XX и XX вв. (новеллы В.Я. Брюсова,

Н.С. Гумилева, А. Грина, С.Д. Кржижановского, М.А. Булгакова, М.Зощенко, В.В. Набокова и др.), что видится отнюдь не случайным, поскольку речь идет о переходном периоде, в котором особую активность приобретают наиболее свободные, подвижные и гетерогенные жанровые формы. В эпоху переходности, вслед за дроблением универсальной картины мира и фиксацией фрагментарности, осколочности бытия, актуализируется соответствующая форма рефлексии мира в ситуации кризиса. Данный сдвиг наиболее очевидно отразился в преобладании малых и средних жанров (рассказов, новелл, притч, повестей и др.), хотя отражен на всех поэтологических уровнях произведений переходного периода. Отношение к новелле и тогда было неоднозначным. Современный исследователь истории и теории жанра С. Ташлыков также приходит к выводу о чуждости жанра новеллы русскому менталитету [22:48]. Данное мнение представляется весьма спорным. Видимо, русская новелла как феномен представляет собой наиболее сложный и многообразный синтетический жанр, не обладающий устойчивым и устоявшимся канонам в силу динамики самого жанра в рамках динамичного литературного процесса. Проблема специфики жанра русской новеллы остается актуальной и весьма перспективной для дальнейших теоретических исследований.

Попытаемся выявить жанровую специфику новелл С. Кржижановского. Итак, корпус новеллистического массива С. Кржижановского состоит из около ста произведений, которые автор создавал на протяжении всей жизни (с 1919 по 1940). «Сказки для вундеркиндов», «Неукушенный локоть», «Мал мала меньше» автор в подзаголовках обозначает как «книга новелл». Тексты разнообразны в жанровом и стилевом отношении. Их объем колеблется от нескольких предложений до полусотни страниц.

Обзор новеллистического массива вызывает аллюзивное соотношение с «Декамерном» Боккаччо (также сто новелл). Напомним, итальянскому новеллисту предшествует цикл «Новеллино» или «Сто древних новелл», датируемый концом XIII века, а последует сборник новелл Маргариты Наварской (в истории западной новеллы фактически складывается традиция – новеллистический цикл, состоящий из сотни текстов). Прекрасно осознавая то, что «Декамерон» представляет собой вершину мирового новеллистического творчества, сформированную жесткой структурой жанра книги, оставшуюся и в XX веке эталоном новеллистического канона, Кржижановский, с одной стороны, идет по пути продления традиций, объединяя свои новеллы в циклы, «книги новелл», с другой стороны, модифицирует их жанровую форму.

Анализ новелл Кржижановского показывает, что авторский поиск нацелен на расширение жанровых границ и обнаруживает синтез новеллы с повестью, рассказом, притчей, сказкой, легендой,

хроникой, очерком, анекдотом, сказкой и афоризмом (иногда автор в подзаголовках уточняет жанр произведения). Не случайно творческое наследие Кржижановского являет произведения практически всех (за исключением легенды и хроники) жанров. Отмеченному жанровому синтезу способствует ряд общих признаков перечисленных художественных форм, таких как: иносказательность, аллегоричность, притчевость, установка на традиционные источники сюжета, двуплановость, схематичность, цикличность разворачивания событий, небольшой объем и др. Отметим, что перечисленные жанры являются своего рода фрагментами, осколками универсальной картины мира, которая разрушается в исследуемой переходной эпохе.

Не претендуя на исчерпывающую полноту выявления специфики жанра новеллы в творчестве Кржижановского, обратим внимание на наиболее репрезентативные ее жанровые вариации. Не случайно Кржижановский называет первый сборник новелл «Сказками для вундеркиндов», тем самым обозначая один из векторов жанровой стратегии. Вспомним типологические признаки литературной сказки. Данный жанр является неканоническим, однако, коррелирующим с волшебной и фольклорной сказкой. Под литературной сказкой понимают «тип эпического авторского произведения, который характеризуется наличием особого пространства-времени, осознаваемого как <...> ирреальное. Сюжет представляет собой или процесс перехода избранным героем из обычного мира в волшебное пространство, или обретение героем необыкновенных качеств» [17:235]. Интересно, что некоторые сказки Г.Х. Андерсена и Ш. Перро называют «авторскими», так как в их основе лежат известные фольклорные сюжеты. В русской литературе жанр литературной сказки представлен в творчестве А. Погорельского («Черная курица, или Подземные жители»), В. Одоевского («Городок в табакерке»), Ю. Олеши («Три толстяка») и др.

Согласимся с исследователем авторской сказки Л.Д. Польшиковой, считающей, что «подвижность жанровой структуры осознавалась авторами, которые определяли свои произведения как повесть-сказку, философскую сказку, сказку из новых времен и т.д.» [17:235]. Таким образом, «пространство» жанра авторской сказки предоставляет писателям очевидную свободу и является наиболее уместной формой для художественного поиска и эксперимента, актуализированных в переходный период. Заметим, Кржижановский, определяя свой художественный метод, называет его «экспериментальным», что логично соотносит с синтетической экспериментальной формой авторской сказки. Однако, судя по произведениям автора, далеко не всегда в них можно обнаружить черты авторской сказки, что наводит на мысль о жанровом синтезе новеллы и сказки. Проиллюстрируем это.

По мнению В.Я. Проппа, сказка с легкостью приписывает одинаковые действия, как людям, так предметам и животным. Персонафикация является самым естественным и распространенным сказочным приемом [18:13]. Исследуя персонажей новеллистики Кржижановского, наиболее частотными образами писателя оказываются персонафицированные предметы и абстракции (мысли, слова, явления и др.). Отчасти они соотносимы со сказочными персонажами. Например, группа героев, с отчетливо выраженным мифопоэтическим модулем, которые наделены деструктивной семантикой: злыдни, зачемжиги, нежити, Некто (вредители), сближаются со сказочными персонажами: домовыми (живут по углам квартир героев Кржижановского), лешими (жители лесов), представителями иномирия (обитатели пространства небытия: «неты» – жители «страны нетов» и др.). Автор специфически разрабатывает женские образы, некоторые из них вполне соотносимы с мифологическими и сказочными героинями: Весна, спасающая поэта от забвения, имена героинь – София (персонафицированная премудрость, вспомним Василису Премудрую). Особенно интересна героиня новеллы «Книжная закладка» – обыкновенная книжная закладка (ср.: предметы и вещи-герои сказок Г.Х. Андерсена) – у Кржижановского наделена персонафицированными чертами и психологическими реакциями, за которыми порой несложно узнать способность сказочных героинь перевоплощаться для оказания помощи герою, что, собственно, и реализовано в новелле. Но вместе с тем, если перечисленные герои и напоминают традиционных сказочных персонажей, то у Кржижановского действуют они не в «волшебном» пространстве, а в реальности, отражающей современную писателю действительность 1920-30-х годов и часто выполняют нехарактерные функции, вытесняя из «жизненного пространства» главных героев-людей. Кржижановский работает в сложный и неоднозначный исторический период, являющий черты переходности, и обращается к эксперименту в поисках эстетических форм изображения состояния человека и мира.

Новеллистика Кржижановского демонстрирует многообразие героев-насекомых, животных, наделенных человеческими чертами. Подобные образы часто встречаются в сказках, например, паук, муха, муравей, жаба, гуси, осел и др. Но в волшебных сказках животные часто выступают помощниками героев, а в сказках о животных за ними просматриваются человеческие характеры и проявления (лиса – хитрость и т.д.). У Кржижановского персонафицированный зооморфный код действует наряду с героями-людьми, наравне с ними и выполняет ряд характерологических и кодовых функций, нередко зооморфный код выступает внешне – «спутником», по сути – «двойником» героев-людей (поэт и муха, философ и паук, писатель и червь, инженер и жаба и др.).

Наряду с персонажами, близкими к сказочным, в новеллистике Кржижановского присутствуют собственно сказочные герои: Кай (новелла «Страна нетов»), тень (новелла «Путешествие тени»), великаны и лилипуты («Чуть-чуть», «Моя партия с королем великанов»), эльф («Смерть эльфа»), Иван («Одна копейка»), смерть («Баскская сказка») и др. В отдельных произведениях автор пользуется сказочными атрибутами: волшебные сосуды («Дымчатый бокал», «Квадратурин»), фантастический головной убор («Серый фетр»), волшебные предметы: одеяло («Соната "Death's door"»), бумага («Бумага теряет терпение»), монеты («Тридцать сребреников»), четки (в одноименной новелле) и др.

И вновь обнаруживается сознательная авторская стратегия преодоления сказочного материала. Собственно сказочные герои новеллистики Кржижановского помещены в несвойственный им контекст, в котором они, безусловно, теряют свои типические черты и свойства, а приобретают вовсе им нехарактерные. Например, Кай известный персонаж Г.Х. Андерсена претерпевает ряд трансформаций в новелле «Страна нетов»: «Kai» – дитя Океана и Судьбы, имя которого с греческого языка буквально обозначает «и», (автор указывает на часть речи – союз). Герой оказывается одним из трех братьев, а буквально их связующим звеном (их имена Одно И Многое) [11: 271]. Затем автор на имплицитном уровне соотносит И. Канта и Кая (чрезмерная мыслительная деятельность: от следствия – к причине). В итоге, после того, как герой теряет семью и остается один, автор продолжает: «Kai стал смертен; от него и пошли неты, или «смертные» <...> существа, суть которых заключается в способности умирать, то есть не быть» (напомним, речь идет о философях, не случайно упоминается И. Кант) [11:274]. Последний виток трансформации сказочного Кая соотносит героя с библейским Каином и идеей братоубийства. Как видим, в контексте новеллы Кржижановского сказочность героя преодолевается творческой переработкой и синтезом мифологического, философского, научного и библейского модусов.

Перечисленные выше волшебные предметы: бокал, шляпа, одеяло, монеты и др., также логично осмысливать не только в рамках поэтики сказки. Хотя данные предметы персонифицированы и действуют наравне с героями-людьми, Кржижановский наделяет их деструктивной семантикой и разрабатывает экзистенциальную ситуацию. Например, новелла «Дымчатый бокал», в которой повествует-

ся о жизни героя, превратившейся в «выпивание невыпиваемого вина», что приводит его к гибели. Таким образом, сказочность вновь ассимилируется и модификации насыщаются философским контекстом.

В новеллах Кржижановского находим тексты, в которых автор использует сюжеты известных сказок. Так, например, новелла «Проданные слезы» является вариацией, отталкивающейся от сказки Ш. Перро «Подарок феи». В данной ситуации автор синтезирует сказочный сюжет с творческой модификацией мотива о цене слезы ребенка Ф.М. Достоевского (последнее отмечено И.Б. Делекторской).

Напомним, еще одной существенной чертой жанра сказки является особое время и пространство. В новеллистике Кржижановского постоянная динамика пространства и времени или же, наоборот, их статика маркируют постоянно варьируемую ситуацию многомирия (вторжения небытия, хаоса). Тем самым, актуализируется традиционный сказочный сюжет, предполагающий прохождение героем различных испытаний, связанных с переходом в иной мир (фактически в каждой новелле Кржижановского наличествует отмеченная черта).

Считаем необходимым, обратить внимание на функциональную направленность сказок. Как правило, сказки носят дидактический характер и аккумулируют в себе народную мудрость, что, безусловно, сближает их с баснями. Если мораль в басне, народная мудрость в пословицах и поговорках резюмируются лаконичным выражением, то сказки являют развернутую интерпретацию. Как видим, автор модифицирует жанровую структуру новеллы, синтезируя в нее жанровые элементы сказки.

Активный эстетический поиск наблюдается в поэтике новеллистики Кржижановского на уровне модификаций жанровых форм и циклизации новелл как внутри книги, так и создания мегацикла, в котором принципам циклообразования подчинены и все книги новелл («цикл циклов»). Игровым экспериментальным своеобразием характеризуются жанровые модификации новелл Кржижановского. С одной стороны, писатель сопрягает жанровую форму с каноном европейской новеллы и традициями русской новеллистики. С другой стороны, идя по пути активного эстетического поиска, писатель экспериментирует, высвечивая, акцентируя и укрупняя внутри новеллы черты генетически родственных жанров (сказки и др.), прибегая тем самым к межжанровой диффузии.

Литература

1. Абабіна Н.В. Проза А.Чехова, І.Буніна, О.Купріна у літературно-художніх шуканнях перехідного періоду (кінець XIX – початок XX ст.): дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук: спец. 10.01.02 «Російська література» /Херсонський державний університет /Абабіна Наталія Василівна. – Херсон, 2009. – 20с.
2. Гусев В.А. Литература в ситуации переходности: Монография / В.А.Гусев. – Днепрпетровск: Изд-во ДНУ,

2007. – 276с.

3. Делекторская И.Б. Эстетические воззрения Сигизмунда Кржижановского (от шекспироведения к философии искусства): автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.01.01 «Русская литература» / Российский гос. гум. ун-т / Делекторская Иоанна Борисовна. – М., 2000. – 15с.
4. Денисюк І. Українська новела кінця ХІХ – поч. ХХ ст. / Денисюк І. // Українська новела кінця ХІХ – початку ХХ ст.: Оповідання. Новели. Фрагментальні форми (ескізи, етюди, нариси, образки, поезії в прозі) / Денисюк І. – К., 1989. – 688с.
5. Державина О.А. Фацеции. Переводная новелла в русской литературе XVII века / О.А.Державина. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – 192 с.
6. Елеонская А.С. Новые традиции в развитии ораторской прозы / А.С. Елеонская // Развитие барокко и зарождение классицизма в России XVII – начале XVIII в. – М., 1989. – 220 с.
7. Дмитриева Р.П. О структуре «Повести о Петре и Февронии» // Повесть о Петре и Февронии / [подгот. текстов и исслед. Р.П.Дмитриевой]; АН СССР; Ин-т рус.лит. (Пушк.дом). – Л.: Наука, ЛО, 1979. – С. 270.
8. Золотухіна Н.А. Поетика новел М.С.Гумільова 1907–1909 років: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.02 «Російська література» / Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна / Золотухіна Надія Анатоліївна. – Х., 2007. – 20 с.
9. Йогансен М.Г. Вибрані твори / Йогансен М.Г. – К.: Смолоскип, 2001. – 444с.
10. Калениченко О. Н. Судьбы малых жанров в русской литературе конца XIX-начала XX века: (Святоч. и пасх. рассказы, модернист. новелла) / О. Н. Калениченко; М-во образования Рос. Федерации, Волгогр. гос. пед. ун-т. – Волгоград: Перемена, 2000. – 231с.
11. Кржижановский С.Д. Чужая тема. Собрание починений: В 5-ти т. – Т.1-4 / С.Д. Кржижановский; сост., предисл. и комм. В. Перельмутера. – СПб.: Симпозиум, 2001–2006. – Т.1. – 687 с.; Т.2. – 701 с.; Т.3. – 673 с.; Т.4. – 848 с.
12. Лихачев Д.С. Развитие русской литературы X–XVII в. Эпохи и стили //Лихачев Д.С. Избранные работы: В 3-х т. /Д.С. Лихачев. – Л.: Худож. лит. 1987. – Т.1. – 656 с.
13. Маркович В.М. О трансформациях «натуральной новеллы» и о двух «реализмах» в русской литературе XIX века / В.М. Маркович // Русская новелла: Пробл. теории и истории: Сб. ст. / С.-Петербург. гос. ун-т; [под ред. В.М. Марковича и В.Шмида]. – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1993. – С.123-129.
14. Мелетинский Е.М. Историческая поэтика новеллы / Е.М.Мелетинский; АН СССР; Ин-т миров.лит. им.А.М.Горького – М.: Наука, 1990. – 279с.
15. Московкина И.И. Между «про» и «contra»: координаты художественного мира Леонида Андреева: Монография / И. И. Московкина. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2005. – 288с.
16. Петровский М.А. Морфология новеллы / М.А.Петровский. – М.: Гос. акад. худож. наук, 1927. – 100 [2] с.
17. Поэтика: Словарь актуальных терминов и понятий / Гл. науч. ред. Н.Д. Тмарченко. – М.: Изд-во Кулагиной; Intrada, 2008. – 385с.
18. Пропп В.Я. Морфология сказки. / В. Я. Пропп. – Л.: Лабиринт, 2006. – 128 с.
19. Русская новелла: Проблемы истории и теории: сб. ст. / С.-Петербург. гос. ун-т; Под ред. В.М. Марковича и В. Шмида. – СПб.: Изд-во СПб ун-та, 1993. – 275 с.
20. Силантьева В.И. Художественное мышление переходного времени (литература и живопись): А.П. Чехов, И.И. Левитан, В.А Серов, К.А. Коровин / В.И.Силантьева. – Одесса: АстроПринт, 2000. – 352 с.
21. Тмарченко Н.Д. Русская повесть Серебряного века. (Проблемы поэтики сюжета и жанра). Монография /Н.Д. Тмарченко. – М.: Intrada, 2007. – 256с.
22. Ташлыков Б. Русская новелла вопреки традиции / Б. Ташлыков // Традиции в русской литературе: Межвуз. сб. науч. трудов /М-во образования Рос. Федерации, Нижегород. гос. пед. ун-т; [Редкол.: В.Т. Захарова (отв. ред.) и др.]. – Н. Новгород: Изд-во НГПУ, 2002. – С.38-51.
23. Фащенко В.В. Оновлення жанру і суперечки про поетику / В. Фащенко // У глибинах людського буття: Літературознавчі студії / В.В. Фащенко; упор. М.М. Фащенко, В.Г. Полтавчук; авт. вступ ст. В.Г. Полтавчук. – Одеса: Маяк, 2005. – 640 с.
24. Франко І.Я. З останніх десятиліть ХІХ віку / І. Франко // Збір. тв.: У 50 ти т. / І. Франко. – К.: Наукова думка, 1984. – Т.41. – С.521- 532.
25. Чудаков А.П. Поэтика А.П. Чехова / А.П. Чудаков. – М.: Наука, 1971. – 291с.

УДК 821.161.2-32.09(045)

А. М. Кикилик

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

Аналіз засобів творення характерів дітей у творі В. Винниченка «Федько-халамидник»

Кикилик А. М. Аналіз засобів творення характерів дітей у творі В. Винниченка «Федько-халамидник». Одним із об'єктів зображення в художній літературі є внутрішній світ людини. Твори

В. Винниченко пронизані глибоким психологізмом, він вправно малює характери не тільки дорослих, а й дітей. В оповіданнях про дітей глибоко і гостро висвітлював психологію маленької людини через описи її зовнішності, форми поведінки, мову, моральні випробування. У статті проаналізовано засоби творення характерів дітей у творі В. Винниченка «Федько-халамидник», з'ясовано особливості психологізму оповідання для дітей і про дітей, визначено властивості творчого стилю письменника.

Ключові слова: В. Винниченко-прозаїк, засоби характеротворення, літературний характер, психологізм, психологічний (критичний) реалізм, характеристика образів, твір «Федько-халамидник», твори для дітей і про дітей.

Кыкылык А. Н. Анализ средств создания характеров детей в произведении В. Винниченко «Федько-халамидник».

Одним из объектов изображения в художественной литературе является внутренний мир человека. Произведения В. Винниченко пронизаны глибоким психологізмом, он мастерски рисует характеры не только взрослых, но и детей. В рассказы о детях глибоко и остро освещал психологію маленького человека через описания ее внешности, формы поведения, язык, моральные испытания. В статье проанализировано средства создания характеров детей в произведении В. Винниченко «Федько-халамидник», выяснено особенности психологізма рассказов для детей и о детях, определено особенности творческого стиля писателя.

Ключевые слова: В. Винниченко-прозаик, средства создания характеров, литературный характер, психологізм, психологический (критический) реализм, характеристика образов, произведение «Федько-халамидник», произведения для детей и о детях.

Kykylyk A. M.. Analysis the means of creating children's characters in V. Vynnychenko's creation «Fedko-khalamydyk».

The human's psychology is one of theme in belles-lettres. V. Vynnychenko's creations are imbued with thorough psychologism, he skillfully limns the characters not only of adults but also the children. The article analyzes the means of creating children's characters in V. Vynnychenko's creation «Fedko-khalamydyk», clear up the peculiarities of psychologism of the stories for children and about children, defines the quality of the writer's creative style.

Keywords: V. Vynnychenko-prosaist, the means of creating characters, literary character, psychologism, psychological (critical) realism, characteristic images, story «Fedko-khalamydyk», the stories for children and about children.

Глибокий психологізм творів В. Винниченка, різноманітність засобів характеротворення, індивідуальність стилю написання прози для дітей і про дітей викликають значний інтерес з боку науковців, літературознавців.

Одними з перших дослідників творчості В. Винниченка були його сучасники: О. Білецький, М. Вороний, О. Гермайзе, М. Данько, І. Кончіц, І. Лакиза, І. Личко, А. Ніковський, О. Полуян, І. Свенціцький, М. Срібляський, П. Христюк та ін. Тріумфальний дебют В. Винниченка в літературі відмітили М. Коцюбинський, Леся Українка, І. Франко та ін.

Критики ХХ ст. відзначали принципово нові риси ідейно-художньої позиції В. Винниченка. «Було щось свіже, стихійне, оригінальне й талановите в цьому письменникові, – писав О. Гермайзе, – що не йшов упертим шляхом української народницької літературної традиції, а впевнено вступав на новий, освітлюючи те, куди рідко заходила увага української белетристики, трактуючи так, як того Винниченків літературний попередник не міг трактувати» [3:7]. В. Винниченко на початку ХХ ст. розмежує літературні стилі: неоромантизм і критичний (психологічний) реалізм.

Заслуга Винниченка, на думку І. Кончіца, полягає в глибині психологічного дослідження, майстерності відтворення внутрішнього світу героїв, їх переживань, сумнівів, хитань: «Як психолог... всю свою

здібність письменник вживає на те, аби розкриваючи душу народну, віднаходити в ній дорогі перлини-самоцвіти.» [5:170].

Поетику прози В. Винниченка аналізували науковці, літературознавці кінця ХХ ст.: О. Гнідан, Л. Йолкіна, Л. Дем'янівська, Г. Костюк, П. Федченко та ін. У ХХІ ст. у критиці літератури з'являються нові наукові розвідки (І. Ведмідь, В. Галкіна, В. Гуменюк, Н. Михальчук, Т. Маслячук, О. Петрів, С. Присяжнюк, Л. Рева, В. Хархун та ін.), в яких проаналізовано психопетику творів В. Винниченка.

В. Винниченко-прозаїк віднаходив нові художні засоби і прийоми пізнання та розкриття внутрішнього світу людини. Літературні характери героїв проникливо, старанно, детально, майстерно точно, чітко вималювані. Показ психічної організації, духовного світу дитини, її афективної сфери – витвір митця, тому на цьому варто зупинитися окремо. Аналіз засобів творення характерів персонажів дасть можливість глибше пізнати творчу індивідуальність письменника, його майстерність у створенні дитячих образів, з'ясувати особливості психологізму дитячих оповідань.

Мета статті – проаналізувати засоби творення характерів дітей у творі В. Винниченка «Федько-халамидник».

Складність людського характеру приваблювала увагу В. Винниченка на всіх етапах його творчості. В оповіданнях про дітей глибоко і гостро висвітлював психологію маленької людини через описи її

зовнішності, форми поведінки, мову, моральні випробування.

Зокрема у творі «Федько-халамидник», письменник тонко вимальовує характери Федька, Толі, Гаврика, Стюпки, Спірки, Васьки, Грицика, акцентуючи увагу на соціальному статусі дитини, способах її життєдіяльності, стосунках в сім'ї тощо. Героїв твору автор наділяє незмінними характеристиками, які у процесі розгортання фабули залишаються сталими.

Ідейно-естетичний зміст твору розкривається через зіставлення головних героїв Федька і Толі. Ці два персонажі автор навмисно протиставляє, щоб яскраво і насичено передати характери, світогляди, погляди й переконання дітей із різних соціальних станів.

Бажання гратися, пустувати, бути дітьми – це та невидима ниточка, якою автор пов'язує ці образи. А уже манера реалізації цих задумів, розуміння моральних цінностей соціальних спільнот, усвідомлення себе як особистості, як частини суспільства – це те, що створює індивідуальні, неповторні внутрішні світи Федька і Толі. Вуличні ігри Федька і його товаришів стануть промовистим засобом характеротворення. За їх допомогою В. Винниченко зумів передати емоції, почуття, прагнення, переживання, світорозуміння.

Важливий момент, на який потрібно звернути увагу, – це літературно-художні антропоніми (ЛХА). Для увиразнення рис характеру і вдачі персонажу автор дає головному героєві ім'я Федько-халамидник. Емоційно-оцінний ЛХА одночасно є назвою твору і налаштовує читача на те, що у творі розповідатиметься про неслуха, шибеника. Автор його ще називає «Соловей-Розбійник» [1:81], «розбишака-халамидник» [1:81]; діти з образою кричать йому в слід «халамидра», «босьявка», «зараза» [1:83]; мати з розпачем і безпорадністю, у відчаї кричить «сибіряка» [1:84], «мурло репане» [1:84], «ірод», «люципер», «ідоляка» [1:95]; батько із гнівом і люттю звертається до хлопчика «сучий син» [1:85], «паршивець» [1:96]; дорослі на березі річки перегукувалися «халамидро звісне» [1:91], «шибеник» [1:91]. Промовистою є ця антропонімія, але не варто робити поспішні висновки про людське «Я» цієї дитини, бо вчинки будуть красномовнішими. А от дитину, послушну, боязку, несміливу, тендітну, виховану батьками, автор називає Толя, а у творі по-вуличному, по-приятельськи Федько кличе його «Толька» [1:87]. Ім'я, витончене, світле, лагідне, приємне, дисгармоніює із рисами характеру: брехливістю, підступністю, слабодухістю тощо.

В. Винниченко вдається до зображення внутрішнього світу Федька і Толі через зовнішні симптоми його вияву, обираючи засіб портретної характеристики. У творчості В. Винниченка ми можемо спостерігати зразки різних типів портретів. У творі «Федько-халамидник» автор малює стислі портрети, з мінімумом подробиць, тому читач кожен деталь

повинен детально проінтерпретувати. В. Винниченко обирає лейтмотивний спосіб інтеграції портретних характеристик у текст та непряме зображення через пози, рухи, жести, міміка.

Про шибайголову Федько автор говорить: «...руки в кишені, картуз набакир, іде, не поспішає» [1:82]; «чуб йому стирчком виліз з-під картуза, очі хутко бігають» [1:82].

Портретні деталі, виразні штрихи підкреслюють найтиповіші риси Толі: «на ньому бархатові курточка й штанці» [1:81], «Ніжні, випещені ніжки його спотикаються, брудний потік залива бархатові штанці, дощ враз вимочує акуратно зачесане волосся і курточку...» [1:86].

Для індивідуалізації персонажів В. Винниченко використовує тропи. Ці засоби художньої виразності настільки промовисті, що допомагають нам «побачити» героїв, бути поряд із ними і водночас інтерпретувати взаємозалежність зовнішнього і внутрішнього світу головних героїв. Автор словом майстерно вимальовує найдрібніші деталі. Наприклад, «Толя, чистенький, ніжний, з щічками, як проскура», «дитина ніжна, делікатна, смирна»; «Він завжди виходив надвір трошки боязко, жмурился від сонця й соромливо посміхався своїми невинними синіми очима»; «Чистенький, чепурненький, він зовсім не мав нахилу до Федькових забав. Але цей халамидник неодмінно спокушав його, і бідненький Толя приходив додому задріпаний, подраний, з розбитим носом» [1:84].

Активним діючим компонентом поезики В. Винниченка виступає портретна художня деталь. Не випадковою є і поява чижика в оповіданні «Федько-халамидник». Хоча він фігурує заочно лише в двох епізодах, однак без нього оповідання не відбувається, а образ антигероя залишиться незавершеним. Ця дрібна деталь таїть у собі величезну силу узагальнення.

У творі «Федько-халамидник» В. Винниченко застосовує ще один засіб характеротворення персонажів, а саме авторську характеристику. Письменник-психолог подає аналітичні характеристики Федька і Толі, але змушує читача замислитися, оцінити не характеристику, а вчинки та дії героїв. Цим самим В. Винниченко як великий художник слова пробуджує свідомість, мислення, викликає бажання критично оцінювати поведінку хлопців.

Художник слова детальніше зупиняється на характеристиці Федька: «Не було того дня, щоб хто-небудь не жалівся на Федька: там шибку з рогатки вибив; там синяка підбив своєму «закадишному» другові; там перекинув діжку з дощовою водою, яку збирали з таким клопотом... Наче біс який сидів у хлопцеві! Усі діти як діти, – граються, бавляться тихо, лагідно. Федькові ж, неодмінно, щоб битися, щоб що-небудь перевернути догори ногами. Спокій був його ворогом, з яким він боровся на кожному місці» [1:81].

В. Винниченко у творах для дітей і про дітей змальовує складні дитячі долі, а носії цих долі – діти сильні духом. От і Федько – зібраний образ, типовий вуличний хлопчик, який у силу ти чи інших обставин діє так, як велить йому серце. Автор твору «Федько-халамидник» висвітлював усі ті прояви людської душі, які обумовлені національністю, соціальним станом, професією. Опис реалій життя, справжнього життя, невігданого неідеалізованого, – це особливість індивідуального стилю В. Винниченка. Він у своїх творах не ставить перед собою прямолінійного завдання осудити чи покарати ганьбою зображене, а подає світ у чистій його реальності, створює достатньо зриму картину внутрішнього світу героїв, не пояснюючи його.

Змістова організація літературно-художнього твору «Федько-халамидник» відтворена у формі конкретно-чуттєвих картин із життя дітей, чуттєвих образів, які позначені рисами індивідуально-неповторної, глибоко-осібною манери світосприйняття.

Слід зауважити, що у творах В. Винниченка, найширше представлено такі засоби характеротворення: події (вчинки), взаємодія із іншими персонажами, мовлення персонажа. Ці засоби автор використовує для того, щоб показати, як формується особистість у соціумі (на вулиці, у сім'ї, з батьками, з друзями), ставлення дітей до навколишнього світу, вплив середовища на героя, власне дії і вчинки героїв. В. Винниченко як психолог від природи усвідомлює, що характер формується під безпосереднім впливом суспільства, взаємодії особистості з іншими людьми, тому й у літературно-художніх творах провідне місце відводить вище зазначеним засобам характеротворення.

Реальність у своїх творах В. Винниченко відображає не у формі думки про неї, а у формі самого життя, наочно, такою, якою її бачить читач чи міг би побачити, сприймаючи безпосередньо. Авторська суб'єктивності проявляється майже непомітно. В. Винниченко намагається максимально об'єктивно змалювати дійсність, незалежно від власного суб'єктивно-емоційного сприймання цієї реальності.

Повноту колориту епохи, місцевості і, навіть, колориту окремого персонажа автору допомагає передати змалювання оточуючого світу (будинки, вулиця, ворота, річка тощо). Описи речей, обставин, перестаючи бути лише фоном, перетворюються в частину характеристики дітей. Автор зумисне не коментує місце і час дії, щоб ті описи могли бути об'єктивними і відповідати своєму призначенню. Зображення соціально-побутових умов дає матеріал для близьких спостережень за дійовими особами. Варто зауважити, що В. Винниченко показує середовище, в якому діють діти, як засіб змалювання душевного настрою, як необхідну принадлежність людини, як щось, що визначає своєю присутністю її соціальну цінність. У зв'язку з цим

речі і предмети у творі зображені з особливою ретельністю, чітко, без зайвих слів, що й допомагає відчуття їх форми і цінність.

Вчинки героїв залежать від поглядів, переконань, рівня сформованості внутрішнього стержня. Федько має твердий характер. Він ніколи не плаче, не бреше, хоч би чим йому загрожувала правда, «... Федько не як всі діти поводить. Він не плаче, не проситься, не обіщає, що більше не буде. Насупиться й сидить. Мати лає, грозиться, а він хоч би слово з уст, сидить і мовчить... Хоч би ж попросило тата, хоч би заплакало» [1:83]; «... Федько брехати не любить», «не любить також Федько і товаришів видавати» [1:84].

А от поведінка Толі свідчить про те, що в ньому живе нищий підлабузник, безчесний брехун, підступний задрісник, розбещений синочок. Наперекір батькам грається з вуличними хлопцями, шукаючи неприємностей на свою голову і на Федькову, обманює (промовистим є випадок з чижиком), задрить Федькові, який користується авторитетом серед товаришів, тощо.

Дітей автор розглядає як складну систему, в якій диференціюються та інтегруються психічні властивості, що розвиваються в них під впливом соціальних факторів в умовах здійснення ними не тільки діяльності, а й спілкування з іншими людьми. Через монологи, діалоги дійових персонажів ми дізнаємося про їхні думки, душевні стани, про риси характеру.

Найчастіше спостерігаємо у творі «Федько-халамидник» словесні двобої, тобто діалог-диспути, діалоги-суперечки, які відзначаються вмілою мовною індивідуалізацією персонажів. Так, в епізоді запускання змія розмова Федька із сусідськими дітьми відображена у діалозі-двобої, в якому простежується бажання розбишаки-халамидника верховодити над дітьми, увиразнює такі риси вдачі героя, як самовпевненість, силу й відчуття переваги над ровесниками.

В епізоді розмови з хлопцями про весняний криголам на річці Федько постає як дитина, яка щиро захоплена картиною пробудження природи від зимового сну. Він не може ні хвилини всидіти спокійно й мовчки. Федько відчуває себе дорослішим серед хлопців. На це вказують й авторські ремарки під час розмови з хлопцями. Репліки емоційні, короткі, без зайвих слів, мова ж його пересипана окличними та питальними реченнями, насичена вигуками, що свідчить про його зацікавленість розмовою

Діалог-переконання, як інші види зовнішнього мовлення Винниченкових персонажів, індивідуалізований, диференційований за їхнім психічним станом і соціальною належністю. Так, крізь зовнішній дискурс мовлення Федька просвічує рішучість, волювистість, упевненість у собі.

Промовистим є мовлення дорослих: батьків Федька, батька Толі. Через ці діалоги і монологи ми

дізнаємося більше про характери головних героїв та про норми і правила тогочасного суспільства.

Стисло В. Винниченко подає безпосередні описи вражень персонажа від навколишнього світу і подій. Лише в одному епізоді читаємо про Федька: «... за ремінь не сердиться, – він розуміє, що так і треба. Але й три копійки бере, бо, справді, не брехав. ...» [1:84].

Письменник націлений не на аналіз – усебічний, повний, що докопується до першопричин, – а на відтворення внутрішнього життя. Тому самохарактеристика як засіб характеротворення персонажів у творі «Федько-халамидник» відсутня, а взаємодію персонажів подано окремими словами та словосполученнями. Стисло про Федька говорить батько Толі: «Федьку, я вірю тобі, я знаю, що ти ніколи не брешеш...» [1:95]. Мати Федька із розпачем: «То дитина благородна, ніжна, а ти, мужиченя, з ним так, як з Стьопкою... Щоб ти не смів підходити до його, мурло ти репане. З свинопасами тобі

гратись, а не з благородними дітьми. Нещастечко ти мое! І за що мене Бог покарав таким сибірякою...» [1:84].

Оповідання В. Винниченка «Федько-халамидник» про дітей, внутрішній світ яких формується під впливом соціального середовища, моралі вулиці та виховання у сім'ї. Глибину і гостроту переживань хлопців, їх психологічні портрети автор передає завдяки влучно підібраним засобам характеротворення, внутрішню сутність образів-персонажів розкриває через динамічний образ дійсності: вчинки, діалоги, монологи, поведінку тощо. Імпресіоністична форма викладу, емоційність та психологізм твору змушують читача жити в одному часі і просторі з героями твору, змушує аналізувати, мислити і робити власні висновки.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у дослідженні творчого стилю В. Винниченка.

Література

1. Володимир Винниченко : вибрані твори / передм. Л. Дем'янівської. – К. : Грамота, 2005. – 928 с.
2. Володимир Винниченко. Грицько Григоренко : штрихи до портретів / О. Д. Гнідан, Л. С. Дем'янівська, Л. В. Йолкіна, А. Б. Гулак. – К. : Вища шк., 1995. – 222 с. : іл.
3. Гермайзе О. Рання творчість В. Винниченка // Винниченко В. Вибрані твори. – К., 1927. – С. 7.
4. Історія української літератури. Кінець XIX–початок XX ст. : у 2 кн. : підручник / за ред. О. Гнідан. – К. : Либідь, 2006. – Кн.2. – 496 с.
5. Кончіц І. Володимир Винниченко (ескіз) / І. Кончіц // Українська хата. – 1910. – Ч. 3. – С. 170.
6. Мацевко Л. Засоби характеротворення в малій прозі В. Винниченка / Л. Мацевко // Дивослово. – 2000. – № 4. – С.11–17.

УДК 821.161.2–3 Багрянний

О. О. Шапошникова

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Дискурс героїзму в романах Івана Багряного

Шапошникова О. О. Дискурс героїзму в романах Івана Багряного. У статті представлено осмислення такого антропологічного феномену, як героїзм, у творчості українського письменника І. Багряного, поняття псевдогероїзму, а також риси героїзму в образах персонажів-пасіонаріїв. Доведено, що автор вважає прояви героїчного антропологічною нормою, причому антитезою героїзму в межах багрянівського світогляду є підлість, пристосуванство, цинізм, ницість духу. І. Багрянний був апологетом ідеї герократії як влади української духовної аристократії. Репрезентований у романах письменника дискурс героїзму свідчить про неоромантичну стильову доміную автору.

Ключові слова: героїзм, пасіонарність, герократія, неоромантизм.

Шапошникова Е. А. Дискурс героїзму в романах Івана Багряного. В статье представлено осмысление такого антропологического феномена, как героизм, в творчестве украинского писателя И. Багряного, понятие псевдогероизма, а также черты героизма в образах персонажей-пассионариев. Доказано, что автор считает проявления героического антропологической нормой, при этом антитезой героизма в рамках багрянковского миропонимания являются подлость, приспособленчество, цинизм, духовная нищета. И. Багрянный был апологетом идеи герократии как власти украинской духовной аристократии. Представ

лений в романах писателя дискурс героїзму свідельствує о неоромантичеській стилевій домінанте автора.

Ключевые слова: героїзм, пасіонарність, герократія, неоромантизм.

Shaposhnikova O. O. The discourse of heroism in the novels of Ivan Bahriany. The paper is concerned with an anthropological understanding of such phenomenon as heroism in the works by Ukrainian writer Ivan Bahriany, the concept of pseudo-heroism, and the heroism features of the characters distinguished for their passionarity. It is proved that the author considers the heroic manifestations to be an anthropological norm, with the antithesis of heroism within Bahriany's outlook being vileness, timeserving, cynicism, and meanness of spirit. Ivan Bahriany was an apologist for an idea of herocracy as the power of Ukrainian spiritual aristocracy. Presented in the writer's novels, the discourse of heroism demonstrates the author's neo-romantic dominant style.

Keywords: heroism, passionarity, herocracy, neo-romanticism.

Героїчна тематика, без сумніву, є силовою точкою творів І. Багряного, адже сам письменник був від природи максималістом, який убачав своє поклонання в подвижницькій діяльності.

Знаковість героїчної тематики у творчому доробку І. Багряного помітив ще Ю. Шерех: «Справжній Багрянний починається там..., де він створює картини руїни і поразки або врочисті гімни героїзмові і перемозі. Поет не шукає в них якихось суто національних образів, але дивним робом вони перегукуються з такими гнівно патосними речами Шевченка, як «Осія. Глава XIV» і з такими піднесеннями, як «З Іеремії» [16:218].

Навіть якщо взяти не написані, але заплановані при житті І. Багрянним твори, то в них також мало йтися предусім про героїчне – зокрема, про повстання на панцернику «Потьомкін», про неминучий бунт рабів у СРСР, який він мав намір описати в художньому полотні «Спартак». Філософію бунту, опірності І. Багрянний висловив ще на початку свого творчого шляху: «*Ходи по лінії найбільшого опору і ти пізнаєш світ... А пізнавши світ, ти пізнаєш себе*» [3:104]. (Такий світогляд, в основі якого – безумовна героєцентричність, споріднює І. Багряного із догматами соцреалізму, на відміну від наступної письменницької генерації нью-йоркської групи чи шістдесятників). Власне, й недописані томи «Буйного вітру» мали стати саме героїчною епопеєю про українську молодь.

У філософії феномен героїзму осмислювався Г. В. Ф. Гегелем, де герой потрактовується як втілення національного духу. Згідно з концепцією героїзму Г. Гегеля, «героїчне століття» передувало становленню розвиненого державно-правового устрою, а героями слід уважати тих особистостей, які «черпали свою мету і своє покликання не просто зі спокійного, впорядкованого, освяченого наявною системою перебігу речей, а із джерела, зміст якого було приховано й воно не дорозвинулося до наявного буття; із внутрішнього духу, який ще перебуває під землею і стукає в зовнішній світ, як у шкаралу, розбиваючи її, оскільки цей дух є іншим ядром, а не ядром, яке міститься в цій оболонці. Тому здається, що герої творять самі себе із себе і що їхні дії витворили такий стан, і такі відносини у

світі, які є лише їхньою справою і їхнім творінням» [7:83].

Метафізичне потрактування явища героїзму знаходимо також у Т. Карлейля з його ідеєю герократії: герой – «духовна блискавка, котра запалює гору мертвого хмизу» [9:21]. Причини кризи героїзму Т. Карлейль вбачає у занепаді віри у пострелігійну епоху [9:203–210].

Ще одна спроба осмислення феномену героїзму, причин його виродження у ХХ столітті представлена у праці Х. Ортеги-і-Гассета «Повстання мас» (1929): «Маси раптово стали помітні, вони розташувалися в місцях, улюблених «громадськістю»... Тепер вони вийшли на авансцену, до самої рампи, на місця головних дійових осіб. Герої зникли, залишився хор» [11:120]. Повстання мас у ХХ столітті стало перемогою стандартної, фізично й духовно інертної людини, яка живе без будь-якого «життєвого проекту»: «Людина маси – така, яка не відчуває в собі ніякого особливого дару або того, що відрізняє від усіх, хорошого або поганого, хто відчуває, що вона – «абсолютно така, як усі інші», при цьому їй анітрішки не прикро від цього, навпаки, вона щаслива відчувати себе такою самою, як усі» [11:121].

Новітнє, постмодерне пояснення згаданого феномену полягає також у констатації того, що меганаратив у ХХ столітті було зруйновано, а відповідно – й образ великого героя: «Наративна функція втрачає свої функтори: великого героя, великі небезпеки, великі навколосвітні плавання й велику мету» [10:10].

Сутність феномену героїзму з антропологічних позицій полягає передусім у прагненні людини вийти поза межі очевидного, розширити до безкінечності час і простір свого буття. Геройство – це прагнення до досконалості, дія поза межами можливого, у героїчному вчинку людина перевершує сама себе, йде проти тваринних інстинктів, в тому числі самозахисту, утверджується саме як людина, а не тварина, актуалізує божественне в собі, – це є співзвучним твердженню М. Гайдеггера, що людина насправді існує у тому разі, якщо активно вибирає сама себе, виходить за власні межі [12:214]. Свідомий героїчний вчинок властивий лише людині: здатність до героїзму є однією із

визначальних антропологічних рис, яка відрізняє людину від представників тваринного світу.

Героїзм є вищою духовною потребою людини, він вивисує, звелічує її, здатну на вчинення подвигу, уподібнює до Бога (недаремно слово «героїзм»), утворене від іменника «герой», походить від давньогрецького ἥρως – «богатир», витязь; **напів-бог**). Таке визначення феномену героїзму цілком корелює із гігантизмом, титанізмом, надлюдськими здатностями головних героїчних персонажів романів.

Прояви героїзму в романах І. Багряного, виходячи зі світоглядної концепції письменника, є ознакою української духовної еліти. Прагматична доцільність героїзму полягає в тому, що віра в ідеальне, піднесене й відповідна поведінка прямо корелюють із розквітом людського суспільства, а криза, зникнення вищезазначеного – із дегенеративними процесами, надходженням епохи присмерку цивілізації й властивого їй відчуття духовної порожнечі (так, власне, І. Багрянний і сприймав у еміграції сучасну йому європейську культуру).

Роздуми про відродження героїзму знаходимо й у кумира і вчителя І. Багряного – М. Хвильового: «Азійський ренесанс визначається... відродженням сильною й цільною людиною, **відродженням нового типу відважних конквістадорів** (власне героїв – авт.), що за ними тоскує й європейське суспільство» [14:748].

Ідею азійського ренесансу письменник розумів як панування невірної пристрасності, високого рівня пасіонарності (феномен пасіонарності потрактовуємо згідно із теорією Гумільова [8:12]) української людини: «Дехто на Заході обертається очима на Схід в надії побачити звідти оновлення, велике сонце правди. Я думаю, що якась місія в духовному оновленні світу припадає таки «тамтешнім» людям, що в горнилі страждань виношують десь великі людські духовні вартості» [4:204]. Сприймаючи європейську культуру як ідейне вихолощення, спорожніння людини Заходу у світі консьюмерізму, письменник пророкував «золотий вік» українського етносу, стрімкий розвиток високої культури, науки, будівництва, причому найвищий рівень пасіонарності в ньому вбачав саме в молоді молоді нації, яка не вичерпала себе і має потенціал розвитку, тобто постулював просвітницький концепт «освіченого дикуна», не зіпсованого цивілізацією. Словами героїні роману «Маруся Богуславка» Аталей Дахно автор стверджує онтологічну потребу молоді людини у великій меті та пристрасному, максималістському служінню їй, власне – спрагу героїзму: «І молодість завжди героїчна. Наша молодість» [1:116]. Тодішня українська молодь, на думку письменника, має свіжу, гарячу, незіпсовану цинізмом і розчаруваннями кров із позитивними вродженими і не пригніченими антропологічними ознаками. Прихований бунтівничий потенціал цієї української молоді, успадкований від гноблених,

але не покірних предків, виявляється в епізоді параду фізкультурників (спорт можна потрактовувати як «мирне героїство»), адже досягнення спортивних рекордів є випробуванням меж можливостей людини): «Невичертне джерело махновщини... Дух м'ятежу і повстання... Так і дивись, щоб не спорснув налигач, бо буде біда. Нерозгаданий і ворожий дух цієї землі, затаєний, що його навіть партквиток не зборкує в отаких от...» [1:344].

Герой, «справжня людина», яких так обмаль у реальному житті, у романах І. Багряного – найчастіше маргінал, котрий має сміливість мати власні погляди, бути не таким, як усі, вигнанником. Його доля подібна до Шевченкового героя з поеми «Юродивий» («Найшовсь-таки один козак із мільона свинопасів...» [15:454]), якого «рабилакеї» нарікають «божевільним», «юродивим», «маніяком». Як відомо, задля того, щоб розвиватися, суспільство має найгострішу потребу в лицарях і святих (героях) – так само, як і за часів Т. Шевченка. Порода святих лицарів-козаків (як і в Кобзаря) протиставлена «гречкосіям», «свинопасам» – власне, міщухам, які обирають спокійне, усталене існування. Традиційну в дискурсі героїзму тему взаємин героя із юрбою, натовпом у романі «Маруся Богуславка» І. Багряного репрезентовано в оптимістичному ключі: герой Петро Сміян має місію розбудити народ, в якого було замкнено вуста і вкрадено душу.

І. Багрянний цілком справедливо вважає героїзм виявом шляхетності духу, його найвищої досконалості: «Англійський поет лорд Байрон не потребував по-рабськи пристосовуватись і лизати комусь чоботи, і тому він умер за свободу маленького народу. Бо він був лорд, бо він був англієць... Як же далеко від поведінки гордого англійця Байрона до поведінки безпринципних плебей з табору т.зв. «поневоленних народів», що хитрують і хочуть за шляхетну мету (за свободу!) боротись підлими методами – лизанням чобіт сильного і зраджуванням інтересів слабого, пригнобленого, уярмленого. Ні, шлях духовного плебейства – це не для нас» [4:784].

Для більш повного осмислення феномену героїзму в прозі І. Багряного слід узяти до уваги той факт (представлений у тексті роману «Маруся Богуславка» [1:382-385]) що серед книг, залишених одним із революціонерів («юнаком-романтиком») після спалення «общепонятної бібліотеки» в 1917 році, були твори російського поета К. Рилєєва, борця проти імперського деспотизму, прихильника ідеї національного визволення України. Поета-декабриста було страчено, причому (за деякими свідченнями) двічі: під ним обірвалася мотузка. Це можна інтерпретувати як знак оборони справжніх героїв – бунтівних праведників вищими силами; саме така ідея є суголосною багрянівському світобаченню. Другою збереженою цим історичним персонажем книгою була «Божественна комедія» Да

нте Аліг'єрі, де людською чеснотою проголошується не смирення, а героїчні дерзання.

Отже, саме ці дві книги, за задумом автора, є доконечними для формування душ мешканців міста Нашого, позбавлених плсбейських рис.

Неоднозначність дискурсу героїзму у творах письменника проявляється в парадоксальності одночасного існування протилежних явищ – об'єктивної кризи героїзму і мрії про героїку: «Але Ата не спить, вона снує якісь химерні думки, навіяні тією чередою чудернацьких прізвищ, блукає уявою в тих часах, в героїчних, древніх, давно забутих часах, коли всі ці прізвища народжувалися, росли, гриміли – всі ці Мазети, Богуни, Кривоси, Перебийноси... Повертається до сьогоднішньої паради носіїв тих усіх героїчних прізвищ, і чомусь їй робиться тоскно, і чомусь їй робиться жаль. Але не так і не того жаль, як тій старій Чоботарисі, а якось інакше і чогось іншого жаль. Жаль за великим, за героїчним. Жаль за людьми неравликами, де ж вони?! Мовчанка» [1:380]. Водночас, «равликовість» української людини радянської доби, її вимушене пристосування жодним чином не потрактовується автором як антигеройство, швидше, як трагедія звичайної людини, котра позбавлена права і можливості висловити власні погляди в тоталітарному суспільстві. Криза героїзму розуміється одним із персонажів роману «Сад Гетсиманський» як здібнення, виродження людини, брак пристрасності й опірності: «Коли Андрій розповідав Санькові про славі імена революціонерів і політичних каторжників, що вміли «пилити грасти» й проламувати мури царських в'язниць, у Санька блищали очі. Та, дивлячись на камеру, Санько презирливо кривився й спльовував. Кепський, дрібний народ пішов, на Санькову думку» [5:464]. У поведінці персонажа-злочинця бачимо кричущу протиріччя між офіційною пропагандою героїки комуністичного дискурсу і реаліями радянської доби. Це також яскраво виявляється в словах слідчого Донця: «Ви не знаєте й ніколи не знатимете, що таке ідея й що таке героїзм. Дрібні міщучькі ворони, що так літають просто... Герої... Вас треба переробляти, весь той мотлох, що зветься «людьми» і через яких світ к чортовій матері запаскудився, переробляти!.. І мучити!.. Ха - ха - ха!.. Доки ви не навчитесь дечому... І я от тебе буду мучити... (Донець враз подався наперед і карбував злісно, глузливо, двозначно, провокаційно. — Я буду тебе мучити, доки ти не почнеш з божевільного відчаю — бодай з відчаю, як не з героїзму — нарешті підпилювати грасти!! Зрозумів? Ха - ха - ха!.. І я маю на те право, бо... Бо я маю більшу, ніж ти, ідею! Ха - ха - ха!.. Що тебе знищу й тисячу таких, як ти, — мало жалю...» [5:443].

Антиподами справжніх героїв у художньому світі І. Багряного є Добриня-Романов («Маруся Богуславка») і професор Соломон («Людина біжить над прірвою»), вони твердять, що героїзм – це лише

елемент антропологічного гриму. Зокрема, Добриня-Романов вважає, що «шляхетність, героїзм, велич – це все атрибути мистецтва. У житті цього немає. Життя вимагає від людини підлості, й вона ту підлість мусить робити. Мусить! Бо інакше загине. І нічого тут не вдієш. Ми всі приречені на підлоту» [1:115]. А Соломон виголошує Максиму Колоту таку життєву позицію: «У цьому русі реально вагомим піщинок відпадає геть усе нереальне – ідеї, мораль, етика, любов, дружба, гордість, героїзм. Людина цього ніколи не мала. Це вона сама вигадала... Ні, це для неї вигадали поети й інші ненормальні фантасти, особливо чутливі й рафіновані шукачі неіснуючого» [2:46].

Для І. Багряного важливим було таке явище, як низький рівень пасіонарності значної частини українців, обивательське, міщанське гасло яких – «моя хата скраю», а понад усе – власний спокій і стабільність; для котрих краще тихо тліти і коптити, ніж швидко згоріти. Перевіркою на пасіонарну потенцію української нації є художній експеримент, ґрунтований на автобіографічному матеріалі, – опис життя українців на Далекому Сході (Сірковий хутір). У цьому творі змальовано, що за інших, сприятливих умов, може виразно проявитися приспана, рещесивна, але таки наявна в українських генах пасіонарність. Письменником постулюється необхідність культивувати, підтримувати пасіонаріїв: від них іде імпульс у маси, що мав породити міметичне наслідування героя-пасіонарія численими представниками народу: «Ось вона, козака кров! І ось вона – найвищий вияв не тільки жінки, а й взагалі людини його крові» [6:73].

Письменник у романах досліджує своєрідну синусоїду ступенів проявлення героїзму, відчувачучи і спостерігаючи закономірність історичних процесів – чергування сплесків героїзму і його зникну. Бути справжнім героєм – це привілей і розкіш, оскільки не кожна епоха створює для цього умови (подібні роздуми знаходимо у поемі «Гайдамаки» Т. Шевченка, новелі «Кіт у чоботях» М. Хвильового). Після знищення умов для природних проявів героїзму, зникнення «запалюючих іскр» у І. Багряного залишається надія лише на внутрішні (звірині, підсвідомі) сили людини, які здатні стати потужним поштовхом і джерелом енергії для героїчних вчинків: «Ще трохи, й, може, це навіть стане найбільшою рушійною пружиною для всіх мільйонів отаких-от хлопців у повстанниках, щоб поривати їх на «великі, історичні діла». Бо їх можна рухати ще тільки зненавистю й злобою. Злобою поривати й до героїки. Колись вони, ті мільйони, рухалися вогнем кличів про братерство й любов, але ті часи давно минули. На тім місці, де була колись віра в ті кличі, витворилася застрашлива порожнеча, а над тією порожнечею має ще якусь силу впливу лише глибока, несвідома, тяжка злоба. Сліпа, нищівна злоба на все, аж до себе самих включно» [2:121]. Але на цьому тлі загибель людей

із високим пасіонарним потенціалом під час Другої світової війни (повість «Вогненне коло») постає як невідновна втрата і чергова трагедія українського етносу.

У ХХ столітті відбуваються метаморфози самого феномену героїзму й зміни у його осмисленні, оскільки буденне стає героїчним, а героїчне стає повсякденним: *«Та настали часи, коли героїзм став звичайною буденщиною, коли й сама поява людини на світ зв'язана з неабияким героїзмом людей, лиш нема кому з того дивуватися»* [2:14]. Нова якість героїзму «малої людини» масового суспільства ХХ століття полягає у бунтівничій, нерабській здатності стати сторч, проти руху маси, зберегти вогонь у серці, залишитися людиною і тим самим возвеличити людську сутність в умовах її зведення до «гвинтика», «дірки від бублика». Сили для опору надає, як уже зазначалося, здорова кров і наявність рідного ґрунту під ногами: *«Але з числа тих мільйонів буває просто – людина, що не дає схопити себе так просто страшному самумові (пісчаний буран), викреслає із себе іскру волі й збунтовується, втирається ногами в груди своєї землі й випадає із загального руху. Більше того, вона повертається всторч і їде навпроти, пригинаючись до самої сиріт землі, своєї землі, хапаючись за неї й за все, що на ній є, не даючись скинути себе в прірву»* [2:41]. На думку В. Халізева, у ХХ ст. категорія героїчного в літературі набуває нових рис: *«Героїка є незаперечно істинною також у тих випадках, коли вона знаменує захист людиною власної гідності в обставинах бруталного паплюження права на незалежність і свободу (наприклад, оповідання В. Шаламова «Останній бій майора Пугачова»)»* [13:69]. Справжній героїзм, з погляду І. Багряного, полягає в тому, що здрібнена, нівельована, непомітна людина протистоїть набагато більш небезпечним силам, ніж у попередні віки: *«Ні, цей герой – це звичайна собі, сіренька, в лахміття вдягнена, заштовхана, стероризована, така собі мізерна людина ХХ-го століття. Слабенька й змучена, непоказна й нічим не опанцерована, поставлена, однак, долею проти найбільших страхіть і почвар, які будь-коли існували під сонцем. Що проти них змії-гориничі! А серед них і найбільші страхіття – страхіття нищоти, масової підлоти, масової жорстокості й злоби, що стали разом гидрою мільйонноголовою, ще й опанцерованою в залізо. І от він протистоїть їм...»* [2:51].

Героїзм персонажів І. Багряного кореспондує, перш за все, із подвижницьким життям боголюдини – Ісуса Христа, апостолів і святих мучеників, а також із героїзмом українського козацтва (і міфологізованих козаків-характерників, наділених народною уявою надлюдськими властивостями), а також повстанців проти рабства серед різних народів.

Класичним взірцем героїзму можемо вважати подвиги давніх греків: згадування цієї епохи не випадково знаходимо у цитованих Атою рядках поезії П. Тичини: *«Елади карта на столі. На етажерці – лебідь...»* [1:785]. До речі, образ Давньої Греції у багатьох творах І. Багряного пов'язаний із канонічними проявами героїзму, образ Італії епохи Відродження – із найвищим злетом людського генія, а образ Франції – зі стихією Свободи. Герої і генії є найбільшим капіталом нації, їхня наявність – передумова величчя того чи іншого народу. Вони – «божевільні», «маніяки», «несамовиті», – натхненні трансцендентним й підживлювані невичерпною пристрастю. Генії і герої мають схожий вплив на людей: вони дають імпульс у маси, яка міметично наслідуює їх. Прикладом такого героя і генія у прозових творах І. Багряного є Петро Сміян з роману «Маруся Богуславка».

Отже, українська література, спираючись на моделі попередньої традиції, в середині ХХ ст. дала зразки творів, без якої національна література залишилася б неповноцінною, тому образ нового героя, попри європейські тенденції кризи героїзму, для неї був актуальний і затребуваний. За справедливим твердженням В. Халізева, «напружено кризові, екстремальні ситуації, які кличуть людей до героїчно-жертвоних звершень, виникають протягом усієї багатотисячолітньої історії народів і людства. Тому героїчне і в художній творчості має непроминальну вартість» [13:71]. На сьогодні також зберігається читацький запит на ідеального літературного героя. В епоху постпостмодернізму при пересиченні художньою інтертекстуальною мозаїкою не зникає прага персонажа – цільної героїчної натури. Створення образів нового типу національних героїв І. Багряним, героїв-антижертв, є його суттєвим внеском у подолання ментальності меншовартості українського народу. У героїчного епосу письменника про молодь України ідеальним читачем є саме молода генерація, адже юні читачі завжди захоплюються сильною особистістю, потребуючи гідного взірця для наслідування.

Загалом же, література, насичена героїчним пафосом, безперечно, є такою, що утверджує ідеї гуманізму: у цих текстах актуалізується дія на межі людських можливостей, що возвеличує людину, проявляє в ній божественне начало й зрештою – веде до ідеалу автентичного буття. Романи І. Багряного з потужним неоромантичним струменем, ґрунтованим на стримлінні до Абсолюту, є літературою ренесансу найвищих злетів людського духу, який є основою і для розвитку окремої особистості, і найповнішого розкриття потенцій нації.

Література

1. Багрянний І. Вибрані твори : у 2 т. Т. 1 / Іван Багрянний. – К. : Юніверс, 2006. – 582 с.
2. Багрянний І. Вибрані твори : у 2 т. Т. 2 / Іван Багрянний. – К. : Юніверс, 2006. – 704 с.
3. Багрянний І. Золотий бумеранг : вірші, поеми, роман у віршах, сатира та інші поезії / Іван Багрянний. – К. : Рада, 1999. – 679 с.
4. Багрянний І. Публіцистика : доп., ст., памфлети, рефлексії, есе / Іван Багрянний ; упоряд. О. Коновал ; передм. І. Дзюби ; післямова Г. Костюка. – К. : Смолоскип, 1996. – 856 с.
5. Багрянний І. Сад Гетсиманський / Іван Багрянний. – К. : Наук. думка, 2001. – 548 с.
6. Багрянний І. Тигролови / І. Багрянний. – Х. : Ранок, 2009. – 256 с.
7. Гегель Г. В. Ф. Лекції по філософії історії / Г. В. Ф. Гегель. – СПб. : Наука, 2000. – 480 с.
8. Гумилев Л., Панченко А. Чтобы свеча не погасла : диалог / Л. Гумилев., А. Панченко. – Л. : Сов. писатель, 1990. – 128 с.
9. Карлейль Т. Герои, почитание героев и героическое в истории / Т. Карлейль. – М. : ЭКСМО, 2008. – 864 с.
10. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар. – СПб : Алетейя, 1998. – 160 с.
11. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс / Х. Ортега-и-Гассет // Вопросы философии. – 1989. – № 3. – С. 135–156.
12. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер ; пер. с нем. В. В. Бибихина. – Х. : Фолио, 2003. – 503 с.
13. Хализев В. Е. Теория литературы : учеб. 2-е изд. / В. Е. Хализев. – М. : Высш. шк., 2000. – 398 с.
14. Хвильовий М. Україна чи Малоросія? / Микола Хвильовий // Новели, оповідання «Повість про санаторійну зону». «Вальдшнепи». Роман. Поетичні твори. Памфлети / Микола Хвильовий ; вступ. ст., упоряд і приміт. В. П. Агеевої ; ред. тому М. Г. Жулинський – К. : Наук. думка, 1995. – С. 715–754.
15. Шевченко Т. Кобзар / Тарас Шевченко. – К. : Дніпро, 1989. – 542 с.
16. Шерех Ю. Стилї сучасної української літератури на еміграції / Юрій Шерех // Не для дітей. Літературно-критичні статті та есеї / Юрій Шерех ; вступ. ст. Ю. Шевельова. – Мюнхен : Пролог, 1964. – С. 182-225.

УДК 821.161.1 – 312.9.09

*О. Н. Калениченко**Белгородский государственный институт искусств и культуры***Модификация мифологеми героя****в романе М. и С. Дяченко «Мигрант, или Brevi finietur»**

Калениченко О. М. Модифікація міфологеми героя в романі М. та С. Дяченко «Мігрант, або Brevi finietur». У статті розглядається роман М. і С. Дяченко «Мігрант, або Brevi finietur» в аспекті модифікації міфологеми героя, риси якої заклали А. і Б. Стругацькі в романі «Важко бути богом». Герой Стругацьких не лише першокласний воїн, але і людина, що саморефлексує. Аналіз показав, що Андрій, пройшовши ряд етапів духовного «прозріння» на Раа, здатен виявити головну причину майбутньої загибелі планети, разом з тим він мужньо долає Пробу, що вимагає чималих фізичних зусиль. Безумовно, концепція героя М. і С. Дяченко програмує свідомість читача на духовно-моральні пошуки.

Ключові слова: фентезі, поетика, міфологема героя, модифікація, етапи духовного «прозріння».

Калениченко О. Н. Модификация мифологеми героя в романе М. и С. Дяченко «Мигрант, или Brevi finietur». В статье рассматривается роман М. и С. Дяченко «Мигрант, или Brevi finietur» в аспекте модификации мифологеми героя, черты которой заложили А. и Б. Стругацкие в романе «Трудно быть богом». Герой Стругацких не только первоклассный воин, но и человек саморефлексирующий. Анализ показал, что Андрей, пройдя ряд этапов духовного «прозрения» на Раа, способен выявить главную причину будущей гибели планеты, вместе с тем он мужественно преодолевает Пробу, требующую немалых физических усилий. Очевидно, что концепция героя М. и С. Дяченко программирует сознание читателя на духовно-нравственные искания.

Ключевые слова: фэнтези, поэтика, мифологема героя, модификация, этапы духовного «прозрения».

Kalenichenko O. N. Modification of a mytheme of the hero in M. and S. Dyachenko's novel "The migrant, or Brevi finietur". In article M. and S. Dyachenko's novel "The migrant, or Brevi finietur" in aspect of modification of a mytheme of the hero which lines put is considered A. and B. Strugatsky in the novel "It Is Difficult to Be God". The hero of Strugatsky not only the first-class soldier, but also the person self-reflexing. The analysis showed that Andrey, having passed a number of stages of spiritual "enlightenment" to Raа, is capable to establish the main reason of future death of the planet, at the same time it courageously overcomes the Test demanding considerable physical efforts. It is obvious that the concept of the hero of M. and S. Dyachenko programs

consciousness of the reader on spiritual and moral searches.

Keywords: fantasy, poetics, hero's mytheme, modification, stages of spiritual "enlightenment".

Известно, что мифологема героя представляет собой устойчивый логико-символический конструкт, который позволяет поддерживать связь между миром, человеком и общественным устройством. В мифе о герое человек находит ответы на вопросы о том, как устроен мир, кто придал этому миру его настоящий облик, как следует вести себя и в чем подражать герою [3:12].

Стругацкие, как нам представляется, в романе «Трудно быть богом» не только дали один из первых образцов русской героико-социальной фэнтези [2], но и заложили черты отечественной мифологеми героя, с одной стороны, максимально приблизив его к образу Джеймса Бонда, который свободно владеет оружием и дает решительный отпор врагам, а с другой стороны, наделив его мощной само-refлексией.

Понятно, что Г.Л. Олди, А. Валентинов, В. Арчер, М. Семенова, О. Григорьева и многие другие создатели фэнтези в своих произведениях так или иначе учитывают опыт своих предшественников и создают новые модификации доминирующего в отечественной фэнтези образа героя.

На наш взгляд, оригинальную модификацию, органично вписывающуюся в эту мифологему, предлагают в своем романе «Мигрант, или *Brevi finietur*» (2010) М. и С. Дяченко.

Андрей Строганов, зовущий себя Крокодилем, вдруг оказывается на планете Раа. Авторы не дают в романе портрет героя, но из отдельных реплик Андрея можно узнать, что ему двадцать семь лет, что на Земле в молодости он служил в армии солдатом, что у него там остались жена и сын и что он хороший переводчик, владеющий в совершенстве несколькими иностранными языками. Кроме этого, очень туманно в романе говорится о том, что миграционная служба забрасывает на Раа тех, кто по каким-то причинам должен погибнуть на Земле, и, таким образом, им еще раз дается шанс прожить свою жизнь на этой планете полностью.

Попав на Раа, Андрей знакомится с обычаями планеты и узнает, что чаще всего мигранты становятся на планете «зависимыми», о которых печется община Раа и государство, «это даже не рабовладение, скорее патернализм: некто сильный опекает слабенького, неспособного без надзора и контроля устроить свою жизнь» [1:731]. Раатяне же, коренные жители планеты, выбирают Пробу, включающую ряд испытаний, позволяющую им пройти инициацию и делающую их полноправными гражданами своей земли.

Андрею претит решение многих попавших на планету землян, жаждущих стать мирными обывателями, и он выбирает Пробу, хотя очень смутно себе представляет, в чем ее смысл.

Оказавшись на необитаемом острове вместе с подростками, герой уже с первых минут сталкивается с ситуациями, которые требуют серьезных размышлений, так как во многом не понятны человеку с Земли. Вот инструктор Айра, только взглянув на Андрея, пытается отправить его с острова, а увидев Тимор-Алка, белого до прозрачности подростка с коротко остриженными волосами с зеленым отливом, заявляет: «А это что у нас за бледно-зеленая поросль?» [1:709]. И Андрей задумывается над вопросом: «Разве можно так унижать людей?». Камор-Бал кинулся в порыве гнева на Крокодила с тесаком, и его отсылают с острова без права передачи Пробы. И снова герой оказывается перед мучительным вопросом – «Зачем ломать мальчишке жизнь?».

Первые, обманчивые впечатления наталкивают героя на мысль, что «пресловутая Проба» – это «юношеский ритуал, вроде присяги в армии или посвящения в студенты. Мальчишки, привыкшие к комфорту, должны продемонстрировать сильное желание стать гражданином – на острове, в джунглях, босиком по камням», а на самом деле «практической пользы от этого не было никакой – символический акт, «преодоление себя». «Быть своим хозяином» ... означает всего лишь «владеть собой». Обряд инициации подростков в постиндустриальном обществе... В случае с Раа – в постиндустриальном...» [1: 716, 723]. Опираясь на земные мерки и свой горький опыт военной службы, герой ошибается и в оценке своего инструктора: «...Манеры Айры бесили его. Тот был, пожалуй, всего на пару лет старше Крокодила: в отличной физической форме, с авторитарными замашками, но заурядный, в общем-то мужичонка. Из тех, что дуреют от крохотной власти. А тут такой подарок: власть над пацанами, которые из кожи вон лезут, лишь бы пройти испытание...» [1:717].

На острове Андрей впервые услышит один из философских постулатов граждан планеты Раа: «Мы живем на войне, мы – тонкая мембрана, поле борьбы между материей и духом, которые вечно спорят, что первично. Человек – боец обеих армий. Человек – пограничный знак» [1:721], но понять сразу его смысл не сможет.

Первые неудачи заставляют героя задуматься, а нужна ли ему эта Проба, ведь и зависимым жить неплохо: можно писать стихи, заниматься самосовершенствованием, жениться, путешествовать. Однако при мысли, что он «не хозяин себе», внутри героя возникает протест. Тимор-Алк объясняет Андрею, что испытания нужны для того, чтобы человек научился быть больше, чем он есть, научился «делать невозможное. Человек – свой хозяин, это первый шаг. Человек – хозяин мира, это второй

шаг. Кто не хозяин себе – не хозяин ничему», Айра же добавит, что это «инструмент совершенствования человека» [1:746, 751].

Глубокие размышления над мотивацией Пробы подводят героя к началу переосмысления своей жизни на Земле: «Если я хозяин мира, – думал Крокодил, – то почему женился на Светке? С самого начала <...> было ясно, ... что все это временно. Мы временные, наша связь – дань сиюминутной прихоти... Человек на земле – понятие непостоянное...», а вслед за этим Андрей приходит к выводу, что он любил сына, а потом «забыл, как игрушку» [1:756, 801]. И это вызывает у него на подсознательном уровне чувство вины, которая пробуждается в сознании героя во время Пробы. Кроме этого, герой приходит для себя к неутешительному выводу – «я ни разу в жизни не был себе хозяином. Я всегда плыл по течению» [1:915].

Новый взгляд Андрея на жизнь, постепенно возникающий у него на Раа, с одной стороны, а с другой – незабытые земные установки на помощь ближнему помогают ему стать хорошим донором для Айры, спасающего Тимор-Алка, упавшего в водопад, и открывают герою дар видеть себя со стороны.

Возможность быть донором для Айры позволяет Андрею стать участником проекта консула по спасению Раа, так как на планете возник конфликт между материей и идеей.

Герои отправляются на спутник-стабилизатор, чтобы выяснить причину нарушений на планете. И только Андрею, человеку, прошедшему закалку воли и разума на Раа и сохранившему духовные метания сына Земли, удастся понять, что происходит: «Творец Раа создал всех людей свободными и счастливыми. Но замысел его был – не свобода и счастье. Это – данность, а замысел... преодоление непреодолимого! Он создал людей... подвижными изнутри...<...> Человек – это ... луч, у которого

есть источник, но нет конечной цели. Только мотивация. Только воля. Мир Раа погибнет, остановившись...» [1:944]. Очевидно, что идеальный мир Раа рассчитан, прежде всего, на духовное развитие раатянского общества. Однако высочайший уровень материальной жизни не дает стимула для такого развития. В этом и заключается беда Раа.

Вместе с тем начало природных катаклизмов заставляет жителей планеты сконцентрировать все силы на своем спасении и, таким образом, встряхнуться от душевной спячки.

Пройдя через мучительный духовный поиск, Андрей приходит к выводу, что человек, проваливший Пробу на Земле, еще не утратил жизнь, а значит, у него есть возможность для новых попыток преодоления и самосовершенствования себя. Примечательно, что эта идея является лейтмотивом во многих повестях и романах М. и С. Дяченко.

Это открытие меняет жизнь Андрея: у него есть шанс на Раа все исправить, тем более что жителей планеты ждут большие перемены.

Как видим, писатели создают своего героя не только физически сильным и выносливым, но и мятущимся, постоянно сомневающимся, вместе с тем он проходит ряд этапов «прозрения», что позволяет ему не только лучше понять себя, но и открыть путь спасения для жителей Раа.

Очевидно, что концепция героя М. и С. Дяченко ориентируется на традиции отечественной мифологии героя, и, таким образом, программирует сознание читателя на духовный поиск и духовный рост, которые способны благотворно повлиять на его жизнь, сделать ее яркой и многогранной. В то же время образ героя отражает тенденции начала XXI века, когда плотность событий в мире и жизни человека настолько велика, что он просто теряется в этом потоке и не может сразу адекватно на них реагировать. Стереотипы же чаще всего не срабатывают в такой ситуации и не оказывают человеку моральной поддержки.

Література

1. Дяченко М. *Метаморфозы: фантастические романы* / Марина и Сергей Дяченко. – М.: Эксмо, 2011. – 960 с.
2. Калениченко О.Н. «Трудно быть богом» А. и Б. Стругацких: классика социальной фантастики или один из первых образцов отечественной героико-социальной фэнтези? / О.Н. Калениченко // *Вісник Харківського національного університету*. – Харків, 2009. – № 846. – С. 76-79.
3. Мифологема героя в аспекте философии, культурологии, фэнтези: монография / отв. ред. О.Н. Калениченко. – Харьков: Видавництво ТОВ «Щедра садиба плюс», 2014. – 160 с.

Сучасні дослідження модернізму і постмодернізму ХХ століття

УДК 821.161.2 – 2 Винниченко.09

Г. М. Сапожникова

Лозівська філія Харківського автомобільно-дорожнього технікуму

Творчість як вияв інакшості: чинники вибору (на матеріалі п'єс українських авторів кінця ХІХ – початку ХХ ст.)

Сапожникова Г. М. Творчість як вияв інакшості: чинники вибору (на матеріалі п'єс українських авторів кінця ХІХ – початку ХХ ст.) У статті зроблено спробу простежити особливості художньої реалізації проблеми вибору буттєвих пріоритетів творчою особистістю у сфері мистецтва та побутових стосунків. Акцентована перехідна ситуація свободи вибору, що розглядається як необхідність, яка дозволяє індивіду самовиразитися й через самогармонізацію надати сенсу своєму існуванню.

Ключові слова: драматургія, мистецтво, покликання, вибір.

Сапожникова Г. Н. Творчество как проявление инакости: факторы выбора (на материале пьес украинских авторов конца ХІХ – начала ХХ в.) В статье предпринята попытка проследить особенности художественной реализации проблемы выбора бытийных приоритетов творческой личностью в сфере искусства и бытовых отношений. Акцентируется переходная ситуация свободы выбора, рассматриваемая как необходимость, позволяющая индивиду самовыразиться и через самогармонизацию придать смысл своему существованию.

Ключевые слова: драматургия, искусство, призвание, выбор.

Sapozhnykova G. M. Creativity as a manifestation of otherness: selection factors (based on the plays of Ukrainian authors of the late ХІХ – early ХХ century). The article attempts to trace the particular artistic realization of existential problems of choice of priorities of the creative personality in the field of art and household relationships. Accentuated transitional situation of freedom of choice, regarded as a necessity and allows the individual to express themselves through harmonization of themselves give meaning to their existence.

Tags: drama, art, vocation, choice.

Драматургічна спадщина В. Винниченка сьогодні активно вивчається науковцями-гуманітаріями, які представляють широкий спектр філософських і філологічних дисциплін. У хронологічно останніх роботах ідеться про специфіку поєднання епічного та драматичного в творах митця [6]; особливості оприявлення елементів експресіонізму [8]; смислове навантаження топіки [3]; компаративні перспективи дослідження п'єс [1]. Однак попри значну кількість розвідок залишається чимало не до кінця з'ясованих аспектів, до яких відносимо й порівняльний контекстуальний. Певні напрацювання в цьому напрямку представлено в монографіях Т. Гундорової, Л. Мороз, статтях С. Наумович, Л. Онишкевич, Г. Сиваченко та ін. Ми ж прагнути мемо розширити поле обсервації за рахунок введення до контексту п'єс М. Старицького («Талан» (1893)), І. Тобілевича («Житейське море» (1904)), О. Олеся («Художники» (1910)), простеживши їх взаємодотичність і зіставивши способи художнього представлення творчої особистості з драмою В. Винниченка «Чорна Пантера і Білий Медвідь»

(1911) посередництвом розкриття екзистенційної основи механізму вибору. До базових екзистенціалів відносимо абсурд як спосіб протидії від зворотного йому самому, вираженням якого стає свобода вибору інтелектуальних, вольових пріоритетів. Відтак екзистенція – призначення людини, а сама вона – завдання, сутність якого в тому, щоб знайти свою самотність.

Одним із небагатьох способів долання абсурду є творчість – «найбільш ефективна школа терпіння та ясності. Вона є і потрясаючим свідченням єдиної гідності людини: завзятого бунту проти своєї долі, наполегливості у безплідних зусиллях» [4:87]. Головними персонажами виокремлених п'єс є митці: у драмах М. Старицького й І. Тобілевича це актори, у О. Олеся й В. Винниченка – художники. Кожному з них пощастило розпізнати своє покликання й реалізуватися в ньому, проте дар творення зробив їх інакшими, ніби вивищив над загалом. Звідси джерело конфліктів, явних і прихованих.

М. Старицький прагне показати й проаналізувати процес акторського перевтілення, вивчає його психологічну динаміку. Марія Лучицька на очах у публіки перевтілюється на іншу людину, переживає її почуття, а фактично творить нову особистість. І

це її щастя: «*Лучицька* Яка радість, яка втіха висока!.. Якого ж ще раю?» [9:279]).

У момент творення людині відкривається істина, вона долає внутрішні конфлікти, осягає немарність свого перебування у світі. Але й творчість не може захистити від жорстокості й прагматизму: у п'єсі це конфлікт між талантом і бездарністю (*Лучицька* і *Квятковська*), ранимістю й підлістю (*Лучицька* і *Котенко*), який (конфлікт) ускладнюється ще й неможливістю самореалізуватися в особистому, інтимному житті. Драматург використовує прийом доказу від зворотного: представляє взаємні почуття Марії та А. Квітки, проте тут же руйнує їх соціальними стереотипами щодо місця жінки. Відтак головна героїня опиняється перед вибором: мистецтво чи кохання, самореалізація в творчості чи сімейне щастя: «*Лучицька* «Щастя, щастя!» Та де ж воно? ...Чи в широкій славі, чи в схованці власній? Одне тільки ясно, що двом богам служити не можна!» [9:289].

Лучицька відмовляється від сцени, але невдовзі усвідомлює хибність вибору: письменник градує почуття від неявного смутку через докори сумління (шлюб із актрисою зіпсував чоловікові кар'єру) до апатії, відчуття безперспективності, втраченої можливості залишити по собі пам'ять не тільки в душах близьких, а й широкого загалу, який змушувала задатися питанням про діалектику існування життя, буття: «*Лучицька*. ...сім'я – це закуток скритий, а іскуство веде нас до всесвітнього храму; у шкаралуці сімейній ми служим тільки собі чи своїм дітям, а у праці художній ми повинні людям служити, цілком себе отдавати миру, громаді. Для того-то сім'я і не може миритись зі сценою, бо одна одній буде шкодити: або зрадиш дітей, або зрадиш громадську одправу... [9:285]». (Художньою паралеллю, вважаємо, є «Пролог у театрі» з трагедії Й. В. Гете «*Фауст*», у якому поет, сперечаючись з директором театру й коміком, доводить, що театр – не місце відпочинку, а прискорювач духовного зростання).

Свій погляд на проблему співжиття актора й загалу запропонував І. Тобілевич, створивши яскравий образ Івана Барильченка. На перший погляд, нещасливий жереб його оминув: Іван має родину, він і талановитий актор, улюбленець публіки, розуміє значення театру для виховання глядача, тому ратує за «хорошу, строгу комедію». Але родинна ідилія не триває довго, бо під час гастролей Барильченко, шукаючи нових вражень, починає стосунки з актрисою Людмилою Ваніною, чий псевдонім ніби підкреслює її приналежність Іванові, розчинення однієї людини в іншій. Але як це не парадоксально, саме Ваніна переконує коханця в нормальності їхніх стосунків, у чому вбачаємо паралель до «пари» Сніжинка / Корній («*Чорна Пантера і Білий Медвідь*»): «Великий артист не сміє мирно спати в сімейному покої... Ти вибранець, покликаний життям запалювати серця сонної публічності, а для

цього артистові потрібні сильні, свіжі вражіння, які заставляють його почувати радість биття й дають йому могутню енергію! [5:520]». Однак у підтексті приховано інше: чи може всездозволеність, подвійна мораль бути прощеною таланту? І відповідь очевидна. Вона вкладена в уста іншого актора – Крамрюка, який у Барильченкові бачить себе колишнього: оцей прийом прихованого дзеркала дозволив драматургові представити процес перетворення митця на ремісника, адже ідеться про мізериння дару, перемогу шаблону: «Ти, й такі, як ти, сильні таланти в літературі й на сцені взагалі – є божі вибранці! Ви повинні правдою жить і правду говорити усім; а ви боїтесь правди, шукаєте лицемірної приязні від усякої тлі й усім неправдам потураєте, топчите мораль під ноги – у вас бракує мудрости! ...Ви проповідуете любов, справедливість, всепрощення, а самі – розкрашені гроби, в яких повно нечисти всякої... [5:532–533]». На переконання І. Тобілевича, творчість – «різновид аскези» [4:87], адже кому багато дано, з того й питатимуть багато. Відтак ідеться про здатність опертися духовним ліношам, чинити спротив внутрішній нівеляції.

Барильченко відчуває тривогу, сум'яття, душевний біль, як наслідок – самоомана в алкоголі, зізнання у власній слабкості: «*Іван*. Чистота життя – правда, сім'я – правда, діти – правда, і я цю правду потеряв!... П'ятнацять літ я будував гніздо своє і сам розвалив його, а тепер кручусь, як гад, я боюся правди – вона сувора! [5:540]». Але це не вистраждана правда, а хвилиний ефект, підкреслений пафосом монологу персонажа: «...я поборюсь усіма силами душі, впливу і в тихій ясній пристані обновлюсь душею! ...Обмившись сам, і в храм іскуства я чистоту внесу! [5:540]». Насправді Іван знає, що він уже не в змозі здолати характерну інертність, звичку, стереотипи, йому зручно грати роль кумира, розуміти, що маска стала обличчям. Для змін потрібні зусилля, а він витратив силу на житейські дрібниці, які й позбавили його бажання самовдосконалюватися. Підтвердженням цьому є те, що І. Тобілевич не написав продовження «Житейського моря», розуміючи, що оновлення персонажа буде штучним, не впливатиме з логіки розвитку його ества. Барильченка поглинуло «житейське море», він не доплив до берега, до пристані (саме такими були варіанти назв продовження п'єси – «У берега», «У пристані»).

Проблема свободи вибору пов'язана з відповідальністю за нього. Якщо вибір був зроблений під впливом емоцій, тиском суспільних норм, а не за власним бажанням, рано чи пізно з'являється відчуття розгубленості, смутку, незадоволеності, нудьги тощо. Подібну ситуацію представлено в драматичному етюді О. Олеся «Художники». Автор, по-різному інтерпретуючи суть творчості устами персонажів П., О., В., створює основу сюжетного розгортання конфлікту драми, уяскравлюючи тівр розмовами про покликання митця, хист, відповіда

льність і зобов'язання творчої людини. Активною і дієвою є позиція О., який усвідомлює свою мету – стати талановитим художником і наполегливо працює для цього. Він розуміє, що людина без мети – це застиглість, відсутність сенсу («Коли ідеш на гору, спинишся і глянеш, і угледиш широкі обрії, будь щасливий, що ти не на верхогір'ї, що тобі єсть куди іти, і верхогір'я так далеко» [7: 272]). Іншою є його дружина В., яка не може (або не хоче) віднайти себе, тому всіляко виправдовує власну бездіяльність, апатію, заявляючи, що для досягнення успіху в будь-якій справі «треба насамперед мати талант» [7:274]. Але О. заперечує, бо наявність таланту, «іскра Божя в кожному з нас єсть», що не гарантує автоматичного початку самогармонізації, бо повинно бути бажання самої людини «знайти її, роздути в полум'я» [7:274].

Отже, драматург варіює життєві шляхи: сформулювати мету і йти до неї, долаючи перешкоди, відтак із кожним кроком, який наближає до здійснення цієї мети, відчувати щастя все повніше (О.) або сумувати, «загубившись» у житті, і виправдовувати свою невизначеність, інертність відсутністю хисту (В.). Третій варіант утілює письменник П., який пояснює бездіяльність обставинами: «...на моїй дорозі завжди лежить якийсь камінь...» [7:273]. Він – «голодний», тому «не може писати» [7:273]. Однак П. лише пасивний спостерігач життя, бо тільки очікує на випадок, завдяки якому проблеми вирішаться самі собою.

Ситуація вибору є смислоутворюючою домінуютою і в драмі В. Винниченка «Чорна Пантера і Білий Медвідь». Зробити вибір – означає «залишитися / стати» людиною, повернутися обличчям усередину ества. В. Винниченко представляє ситуацію вибору в усіх своїх творах, робить її вихідною для подальших оцінок персонажів, одразу ставлячи їх перед дилемою «існування / життя / буття». Цей вибір завжди відбувається у філософській площині антитези «життя / смерть».

Корній Каневич – художник, який працює над картиною, для якої йому позує дружина Рита (Чорна Пантера) і син Лесик. Для нього ця картина є особливою, бо про себе він знає, що готовий написати шедевр: «Корній (З мукою). Я мушу щось дати... Я не можу дрібничок... От це полотно ...віки життя мусить пронизати одною ниткою [2:32]». Та на заваді стає хвороба сина. Потреба в грошах викликає ескалацію конфлікту між подружжям, конфлікту, який, імовірно, визрівав уже давно. Рита, ставши матір'ю, відкинула інші грані своєї особистості (фах танцівниці), тепер вимагає того ж і від чоловіка: «Рита (гордо). Він мусить бути батьком, раз родив дитину [2:12]». Риту підтримує й Ганна

Семенівна, мати Корнія, переконана, що «мистецтво... не дасть того, що жива людина» [2:23]. Але Корній – творець, який живе у світі мистецтва, тому часто не помічає побутових негараздів. І лише ультиматум дружини продати незавершену картину виводить Білого Медведя з рівноваги, примушує зробити вибір між відданістю покликанню й родиною. Під впливом Сніжинки, на переконання якої «артист є жрець, артист – весь краса повинен бути, весь! Пелюшки, горщечки, колиски – це не його справа! [2:12]», персонаж наважується висловити Риті свої погляди на родину: «Корній (раптом роздратовано). Все для сім'ї! А чому сім'я для мене не робить? Такої сім'ї я не хочу! ...Я переріс таку сім'ю. ...Хай сім'я служить уже чомусь більшому за неї! ...Творчості! Мистецтву, от чому. ...Я все продаю, все спішу. Та до якої ж пори? Одну річ хотів зробити і от тобі – давай її сім'ї. Але вибачайте, я її не дам. ...Хочеш сім'ю рятувати, то рятуй сама! А хочеш бути мені дійсним товаришем, то мусиш все віддати для мистецтва [2:52–53]».

Для Корнія і Лесика, і картина були своєрідними способами подолати смерть як Ніщо, залишившись у майбутньому чи на генетичному рівні (у нащадках Лесика), чи на рівні пам'яті (завдяки полотну). Кожна поодинокі позиції Корнія і Рити демонструють «два полюси незалежної модерної свідомості, позбавленої інстинктів та компромісів, сповненої непохитного прагнення до ідеалу» [1:41]; лише мету персонажі мають різну – мистецтво і життя, і саме ця різниця пріоритетів призводить до трагедії. Натомість, на наш погляд, ці позиції не повинні бути самодостатніми, а лише взаємозумовлюючими, бо самотність, так само як і загаль, не продукує культурні цінності. Тільки через взаємопогодження крайнощів можна вивершитися й особистості, і стерти із загалу тавро безликості.

Отже, досліджуючи специфіку зображення складного й суперечливого духовного світу митця в драматичних творах українських письменників кінця XIX – початку XX століття, ми прагнули підкреслити, що М. Старицький, І. Тобілевич, О. Олесь, В. Винниченко, звертаючись до проблем психології творчої особистості, взаємин митця і родини, представили широкий діапазон можливого їх розв'язання: від абсолюту негативу, коли митець змушений відмовлятися від дару, до абсолюту позитиву (хоча це швидше бажане, ніж дійсне), коли виповнилася гармонія об'єктивного й суб'єктивного, адже «...єдиним шансом закріпитися у свідомості, зафіксувати в ній свої дерзання є творчість. Творити – значить жити подвійно» [4:75].

Література

1. Василенко І. М. Своєрідність зображення суперечливості духовного світу митця у драматургії В. Винниченка та у прозі Е. Золя / І. М. Василенко // Літературознавчі студії : зб. наук. праць / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т філології. — Вип. 32. — К., 2012. — С. 36—43.
2. Винниченко В. Драми / В. Винниченко. — К. : Сакцент Плюс, 2012. — 352 с.
3. Дудка А. М. Просторова семантика міста в інтерпретації В. Винниченка-драматурга / А. М. Дудка // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. — 2012. — № 989. — Сер. : Філол. науки. — Вип. 63. — С. 176—181.
4. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство : пер. с фр. / А. Камю. — М. : Политиздат, 1990. — 415 с.
5. Карпенко-Карий І. Драматичні твори / Іван Карпенко-Карий ; вст. ст., упоряд. і приміт. Р. Я. Пилипчука ; ред. С. Д. Зубков. — К. : Наук. думка, 1989. — 608 с.
6. Оладько В. Особливості поетики драм Володимира Винниченка в контексті загальних тенденцій епізації у драматургії ХІХ – початку ХХ століття / В. Оладько // Вісн. Житом. держ. ун-ту. — 2009. — Вип. 46. Філологічні науки. — С. 203—208.
7. Олесь О. Художники / О. Олесь // Олесь О. Вибрані твори : В 2 т. — Т. 2 ; [упоряд., авт. передм. та приміт. Р. Радишевський]. — К. : Дніпро, 1990. — С. 271—280.
8. Преображенська Т. В. Поетика експресіонізму в драматургії В. Винниченка (на матеріалі п'єси «Брехня») / Преображенська Т. В. // Уч. зап. Таврійського нац. ун-ту ім. В. І. Вернадського. — 2011. — Т. 24 (63). — Сер. : Філологія. Соціальні комунікації. — № 1. — Ч. 2. — С. 318—321.
9. Старицький М. Поетичні твори ; Драматичні твори / Михайло Старицький ; ред. тому та автор вст. ст. С. Д. Зубков ; упоряд. і приміт. М. Т. Максименко. — К. : Наук. думка, 1987. — 576 с.

УДК 821.181.2 82.2

Л. Б. Процюк

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Родинне й національне: проблема вибору «між двох сил»

(на матеріалі п'єс Людмили Старицької-Черняхівської та Володимира Винниченка)

Процюк Л. Б. Родинне й національне: проблема вибору «між двох сил» (на матеріалі п'єс Людмили Старицької-Черняхівської та Володимира Винниченка). У статті проаналізовано драми «Останній сніг» Людмили Старицької-Черняхівської та «Між двох сил» Володимира Винниченка в аспекті екзистенційної проблеми вибору родинного та національного. П'єси обох письменників були написані практично одночасно і порушили актуальні на той час і сьогодні проблеми. До уваги взято також специфіку конфлікту п'єс, образний світ та інші поетикальні особливості творів. Доведено, що українська драма початку ХХ ст. активно розвивала психологізм як домінуючу рису.

Ключові слова: драма, екзистенційна проблематика, конфлікт, образ, контекст.

Процюк Л. Б. Семейное и национальное: проблема выбора «между двух сил» (на материале пьес Людмилы Старицкой-Черняхивской и Владимира Винниченко). Статья анализирует драмы «Последний сноп» Людмилы Старицкой-Черняхивской и «Между двух сил» Владимира Винниченко в аспекте экзистенциальной проблематики. Пьесы обоих авторов были написаны практически одновременно и затрагивают актуальные в то время и сегодня проблемы. Анализируется специфика конфликта пьесы, ее образы и другие аспекты поэтики. Доказано, что украинская драма начала ХХ ст. развивала психологизм как доминирующую черту.

Ключевые слова: драма, экзистенциальная проблематика, конфликт, образ, контекст.

Protsiuk L. B. Family and national: the problem of choosing “between two forces” (Lyudmyla Starytska-Chernyakhivska and Volodymyr Vynnychenko’s drama works). The article analyses the drama works “Last sheaf” by Lyudmyla Starytska-Chernyakhivska and “Between two forces” by Volodymyr Vynnychenko in existence problems aspects. The author analyses conflict, images of the work, the plot, composition and other aspects of poetics. The drama works of these authors were written in the same time and they discuss actual problems. The article proofs psichologism as a main feature of Ukrainian drama at the beginning of last century.

Key words: drama works, existential problems conflict, image, context.

Постановка проблеми. Пріоритетним напрямком сучасного літературознавства є відтворення

цілісної картини розвитку української літератури, особливо тих періодів та письменників, котрі згодом замовчувалися та творчість яких спотворювалася тоталітарною владою. Одним із таких періодів

був час національно-визвольної боротьби перших десятиліть ХХ ст. в Україні, а письменниками – Людмила Старицька-Черняхівська та Володимир Винниченко. Історична драматургія Старицької-Черняхівської була предметом наукових студій Миколи Сулими, Інни Чернової, Юрія Хорунжого. Загалом, вона не часто ставала об'єктом літературознавчого аналізу. П'єсу В. Винниченка “Між двох сил” в аспекті різноманітних літературознавчих проблематик брали до уваги Михайло Кудрявцев, Лариса Мороз, Володимир Панченко, Сергій Михида та багато інших вчених. Аналіз зазначених творів цих авторів авторів дотепер не здійснювався.

Актуальність даної статті полягає в необхідності всебічного аналізу драматичної спадщини як Людмили Старицької-Черняхівської, так і Володимира Винниченка. Актуальним завданням також буде типологічне зіставлення драм двох письменників в аспекті проблеми екзистенційного вибору героїв у надзвичайній ситуації. **Мета** статті – розкрити психологічні виміри драматичного конфлікту родинного та національного у п'єсах вищевказаних авторів.

Виклад основного матеріалу. Художні конфлікти п'єс з української історії зумовлені не тільки жанровою специфікою драми, а й тематичним вибором, відтак конфлікт вже закладений і в сюжет, і в характери, і в проблематику, оскільки п'єси не лише відтворюють історичне минуле, а й мають на меті репрезентувати сильну особистість українця, окреслити проблеми національної самоідентифікації.

П'єси Людмили Старицької-Черняхівської “Останній сніг” та Володимира Винниченка «Між двох сил» були написані 1918 року, в час, коли руйнувалися канони в європейському мистецтві, відгомін цього процесу доходив і до України. Не всі експерименти були шедеврами, але важливою була вже спроба оновлення традиції. Тогочасні політичні реалії – визвольні змагання і окупація Києва військами Муравйова, битва під Крутами і перші декрети Леніна, згубні для України. Євген Маланюк пізніше назвав п'єсу “Останній сніг”, як і “Гетьман Дорошенко”, “яскраво протиросійською” [4 : 270]. Письменники своєю мистецькою прозорливістю відчували потребу в такій проблематиці, щоб по-своєму вплинути на тогочасні українські політичні реалії.

В одноактвіці Л. Старицької-Черняхівської, основа якої, як зазначали тодішні рецензії, “надзвичайно проста” [7 : 156], письменниця зображує добу розладу і руйнування козацької України. Дія відбувається за часів царювання Катерини II. Конфлікт базується на протистоянні двох типів світовідчуття: національного й антинационального, тобто спрямованого на збереження родинного, а отже, й традиційно українського трибу життя та спрямованого на

підлабузництво й копіювання російських звичаїв, моди і ментальності:

Й дочку

Не гріх би теж повезти на Москву:

Вже треба їй привчатися до звичаїв шляхетних [8 : 391].

Володимир Винниченко змальовує “гарячі події”, зокрема політичну ситуацію в Україні 1918 року. Драматург втілює це через погляди і вчинки робітника-залізничника Микити Сліпченка та його дітей Софії, Христі, Марка, Тихона, Арсена, зятя Панаса, що стоять по різні сторони барикади. В центрі головного конфлікту бачимо протистояння між свідомими українськими силами та загарбниками, а в епіцентрі – неоднозначний образ Софії Сліпченка.

Тут виступає, власне, гегелівський драматизм, який мусить виникати не із зовнішнього, а “з внутрішньої волі і напруженого характеру” [2 : 548], бо, на думку філософа, “в драмі головне... не реальне діяння, а розкриття внутрішнього духу дії як стосовно до діючих характерів і їх пристрастей, пафосу, рішень, протидії їх одне одному... так і щодо загальної природи дії з її боротьбою і долями” [2 : 550]. Отож, конфлікт драми “Останній сніг” мотивований не безпосередніми діями героїв, а їхніми почуттями, а також подіями минулого. Таким чином, проявляється темпоральна двошарність драми, яка безпосередньо не реалізується на сцені, а виявлена через діалоги персонажів. Це зрада минулого та її розкриття в теперішньому. Зовнішня дія – хрестини – як така не впливає на конфлікт одноактівки. А виведення другорядних персонажів (кумів) необхідне для показу байдужої до свого минулого і теперішнього статусу представників української нації, для яких обговорення побутових деталей важливіше за збереження самоідентичності. Стрижем конфлікту є вірність і зрада української національної ідеї, виявлені через образи батька і сина. Їхні діалоги репрезентують протилежність поглядів і життєвих цінностей різних поколінь. Конфлікт Винниченкового твору охоплює конкретні вчинки персонажів, свідомі й несвідомі, щирі й провокативні. Лариса Мороз у монографії “Сто рівноцінних правд. Парадигми драматургії В.Винниченка” зазначає: “Змістову суть творчості В.Винниченка складають болісні роздуми над невідповідністю ідеалу дійсності, спостереження неймовірної складності людини – як істоти соціальної й водночас безмежного індивідуаліста – здатної на бездоганну самопожертву й шалений егоцентризм” [6 : 15]

У драмі Людмили Старицької-Черняхівської спроба Андрія Нещадими, старого січовика-романтика, зрештою, й носія одвічних, нехай злегка ідеалізованих, замішаних на старовині та патріархальних моральних устоях принципів, зафіксувати історичну велич доби наштовхується на нерозуміння, а то й кпини з боку його рідного сина Семена.

Перерубування генетичної сув'язі духовного родового зв'язку автохтонних народів – одне з провідних завдань будь-якої імперії. На цьому наголошують і Л. Старицька-Черняхівська, і В. Винниченко. Для Семена вже важливі не батькові ціннісні орієнтири, а спокій і добробут. Його репліка про те, що він не пам'ятає, якого куреня він був отаманом, видається спочатку свідченням його байдужості, прагненням забути про колишні військові походи. Але надалі з'ясовується, що причиною такого “забуття” є зрада. Цю зраду Семен мотивує намаганням порятунку людей, а батько трактує як зраду українських ідеалів.

У драмі Володимира Винниченка, як зазначає Сергій Михида, основний конфлікт розгалужується на зовнішній (подієвий): між національно свідомими українцями (крім Микити Івановича, Арсена, Марка, в цей табір заведено ще й вільних козаків і гайдамаків) і російським більшовизмом та внутрішній (психологічна драма Софії Сліпченко) [5].

Людмила Старицька-Черняхівська у своєму творі звертає увагу ще на один симптом розпаду надій на можливість державності України – приєднання згортання військової слави Запорізької Січі, переродження козацької старшини, її гонитва за матеріальними благами. Ця проблема хвилює письменницю, бо переходить із п'єси в п'єсу, але вирішує її вона, звісно, за допомогою різних художніх засобів. Та моральне переродження запорізької старшини не можна трактувати, як не робить цього й драматург, як таке, що було характерне для всієї правлячої еліти козацтва. Промовистий фінал п'єси “Останній сніг” – своїм відступництвом Семен зводить у могилу батька Андрія Нещадиму. Володимир Винниченко, як зауважує Сергій Михида, в образі Софії Сліпченко ілюструє несумісність марксизму і націоналізму, тож героїня ніяк не могла бути послідовною у своїх вчинках.

Символічного потрактування в Людмили Старицької-Черняхівської набувають образи дітей Семена Нещадими – Ганнусі й щойнонародженого хлопчика, цей хлопчик має в майбутньому стати новим українським героєм. Бо смерть старого козака мала би свідчити про його поразку й перемогу ідеалів нового покоління. Але не дає змоги вкорінитися переродженню наймолодше покоління, яке в п'єсі уособлює Ганнуся Нещадима, внучка козака-патріота й дочка зрадника. Цей образ, на думку сучасника авторки М. Мочульського, найкраще вдавня авторці, на відміну від “трохи шаблянового” образу старого Нещадими і “анемічного, пасивного” зрадника – його сина [7 : 157]. Образ Ганнусі задуманий письменницею, очевидно, як алюзія українського майбутнього.

Будь-який конфлікт репрезентується зіткненням прагнень героїв, що веде до перемоги або поразки [3 : 164]. Мусимо уточнити цю тезу, оскільки таке зіткнення завжди завершується одночасною перемогою/поразкою. Відсутність багатоплановості дії в аналізованих творах дає можливість простежити його внутрішню гостроту. Людмила Старицька-Черняхівська відходить від своєї усталеної побудови конфліктної схеми на стику любовної і суспільно-політичної колізії, залишаючи лише суспільно-політичний план. Він є чинником родинного конфлікту. У Володимира Винниченка спостерігаємо обидва типи колізій, що ще більше увиразнює сімейне протистояння. “Доки ви будете знущатися з народу, який на своє лихо породив вас? Схаменіться прокляті: ви ж руїни робите з нашої любові землі, ви грабуєте її [...], ви калічите дітей свого народу, одбираючи в них мову, серце, душу їхню” [1: 56]/

Важливу роль відіграє й мовленнєвий контраст, який не зводиться до реплік й епізодичних суперечок головних персонажів, а охоплює увесь текст і збігається з контрастністю характерів.

У конфлікті одноактівки Людмили Старицької-Черняхівської домінує проблемно-тематичний аспект, оскільки дія розгортається навколо ідейного вибору героїв та його наслідку для кожного з них. У процесі розвитку дії характери є статичними, тобто вони від самого початку показані як цілісні й сформовані в минулому, яке у п'єсі не виведено (про нього дізнаємося з діалогів персонажів), з протилежними поглядами, що вже само собою є підґрунтям для виникнення конфлікту. Саме ідейні протистояння виступають основою конфлікту й характеротворення. Допоміжними засобами є мовний контраст, символічне трактування образів Ганнусі й новонародженого, репліки й вчинки другорядних персонажів. Володимир Винниченко теж яскраво увиразнює головний і побічний конфлікти мовними засобами. Але всі образно-структурні компоненти п'єси скеровані на проблемно-тематичний план, тобто повинні відтворити концептуальне завдання автора.

Висновки. Проблема національного відступництва й зради, бажання вижити й зберегти національне “я” в імперських умовах, пошуків компромісу була для Л. Старицької-Черняхівської та В. Винниченка дуже актуальною. Обдаровані тонкою інтуїцією письменники передчували майбутні жахливі події в Україні. І своїми п'єсами намагалися застерегти свій народ, щоб не дозволив спаллювати себе, ще раз нагадати про його споконвічні волелюбні поривання.

Література

1. Винниченко В. Між двох сил. Драма на п'ять дій / В. Винниченко. – Вітчизна. – 1991. – № 2. – С.20-60
2. Гегель Г. В. Ф. Эстетика: в 4 т. / Г. В. Ф. Гегель. – М.: Искусство, 1971. – Т. 3: [перевод Б. С. Чернышов и др., под ред. Мих. Лифшица]. – 621 с.
3. Левитан Л. С. Основы изучения сюжета / Л. С. Левитан, Л. М. Цилевич. – Рига: Звайгзне, 1990. – 187 с.
4. Маланюк Є. Ф. Юрій Липа-поет / Є. Ф. Маланюк // Маланюк Є. Ф. Книга спостережень: В 2 т. – Торонто: Гомін України, 1962. – Т. 1. Проза. – С. 225–238
5. Михида С. Слідами його експериментів. Змістові домінанти та поетика конфлікту драматургії Володимира Винниченка / С. Михида. – Кіровоград, 2002. – 190 с.
6. Мороз Л. З. «Сто рівноцінних правд». Парадокси драматургії В. Винниченка / Л. З. Мороз. – К., 1994. – 208 с.
7. Мочульський М. М. Людмила Старицька-Черняхівська, «Останній сніп» (Рецензія) / М. М. Мочульський // Літературно-науковий вісник. – 1917. – Т. 68. – С. 156–157
8. Старицька-Черняхівська Л. М. Драматичні твори. Проза. Поезія. Мемуари / Л. М. Старицька-Черняхівська; [вступ. стаття, упорядкув. та приміт. Ю. М. Хорунжого]. – К.: Наукова думка, 2000. – 848 с.

821.161.2

Н. Ф. Хайруліна

ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка

Авторський голос у драмі Володимира Винниченка «Базар»

Хайруліна Н.Ф. «Авторський голос у драмі Володимира Винниченка «Базар». Уперше в українському літературознавстві здійснюється спроба виявити авторський голос в драматичному творі Володимира Кириловича Винниченка. Статтю присвячено дослідженню авторської присутності драматурга у творі на всіх рівнях сюжетної композиції. У роботі здійснюється спроба проаналізувати всі можливі засоби її вираження, окреслено еволюцію авторської присутності у творі в залежності від літературного напрямку. Основна частина роботи спрямована на виявлення ключових аспектів авторського голосу В.Винниченка на рівні назви п'єси, імен та мови героїв, специфіки їх репрезентації. Доведено, що глибоко символічна назва п'єси імпліцитно розкриває ідею авторського задуму, а влучно підібрані імена героїв – відношення драматурга до революційних подій його доби.

Ключові слова: драматичний твір, авторська присутність, сюжетна композиція.

Хайруліна Н.Ф. «Авторский голос в драме Владимира Винниченко «Базар». Научная статья. Впервые в украинском литературоведении осуществляется попытка выявить авторский голос в драматическом произведении Владимира Кирилловича Винниченко. Статья посвящена исследованию авторского присутствия драматурга в пьесе на всех уровнях сюжетной композиции. В работе осуществляется попытка проанализировать все возможные средства ее выражения, проследить эволюцию авторского присутствия в произведении в зависимости от литературного жанра. Основная часть работы направлена на выявление ключевых аспектов авторского голоса В.Винниченко на уровне названия пьесы, имен и речи героев, специфики их репрезентации. Доказано, что глубоко символическое название пьесы имплицитно раскрывает идею авторского замысла, а точно подобранные имена героев – отношение драматурга к революционным событиям его эпохи.

Ключевые слова: драматическое произведение, авторское присутствие, сюжетная композиция.

Naïlia Khairulina. "The author's voice in "Bazar" by Vladimir Vinnichenko". As for the Ukrainian literary criticism it is the first attempt to reveal the author's voice in dramatic works by Volodymyr Kirillovich Vinnichenko. The article under consideration is devoted to the author's presence in the play at all levels of an artistic composition. The paper is an attempt to examine all possible means of the author's assessment expression, it is traced the evolution of the author's presence in a work of art according to the literary genre. In the practical part of the paper is revealed the author's voice by Vynnychenko through the title of the play, the characters names and their speech and their specific representation. It is proved that a deep symbolic title of the play reveals the implicit idea of the author's intention, and exactly matched names of the characters – the attention of the playwright towards the revolutionary events of his era.

Keywords: dramatic work, the author's presence, story composition.

Драматургія як складова української літератури 20–30-х років ХХ століття – це складний, але й разом з тим трагічний процес, пов'язаний, з одного

боку, з проявом у людині найкращих людських якостей, прагненням до нових мистецьких і моральних обріїв, а з іншого, – із становленням нової влади та її діяльністю. Найбільш яскравими іменами української драматургії були Лесь Курбас, Ми-

кола Куліш, Гнат Юра і, безперечно, Володимир Кирилович Винниченко.

Володимир Винниченко – видатна і водночас трагічна постать в українській літературі. Його життєвий і творчий шлях є відлунням історії національно-державного відродження України, адже він не лише блискуче зобразив свою добу, а й був активним її творцем.

Творча спадщина митця дала основу для виникнення певного літературознавчого напрямку, так званого «винниченкознавства». Та незважаючи на те, що на сучасному етапі розвитку цього напрямку помітні значні позитивні зрушення, існують теми, які потребують більш детального, глибинного вивчення. Перш за все, йдеться про «своєрідність авторського підходу до нових тем, до драми людини, яка вступала в протиріччя з усталеними суспільними і моральними нормами, про оригінальне авторське художнє мислення на межі двох епох, власних авторських підходів до осмислення "проклятих питань" доби» [3:8]. Утілення всіх цих підходів виражається в позиції автора у творі. Але якщо у романних творах В.К. Винниченка авторська присутність уже була предметом дослідження науковців (В.П. Хархун «Поетика роману В.Винниченка «Записки кирпатого Мефістофеля» (2000), Л.О. Науменко «Мова ранніх творів В.Винниченка» (2003), О.В. Векуа «Гуманістична основа художнього та етичного ідеалу Володимира Винниченка» (1998)), то у п'єсах митця, на нашу думку, цей вид літературного аналізу реалізований недостатньо (В.І. Гуменюк «Драматургія Володимира Винниченка. Проблеми поетики» (2001). У глибокому аналізі драматургії В.К. Винниченка з точки зору засобів вираження авторського «Я», і бачимо **актуальність** нашої публікації. У зв'язку із зазначеним, **мета** статті – виявлення специфіки авторської присутності у драмі В.Винниченка «Базар».

Об'єктом дослідження є п'єса Володимира Кириловича Винниченка «Базар» (1910 р.).

Предмет дослідження – способи вираження авторського голосу драматурга у п'єсі «Базар».

Виходячи з поставленої мети, ставимо перед собою наступні **задачі**:

- визначити та проаналізувати основні аспекти поняття «авторський голос»;
- прослідити форми вираження позиції автора у драматичних творах;
- розглянути особливості відображення авторського голосу у п'єсі «Базар».

Проблема автора та авторської позиції в сучасному літературознавстві стала однією з найактуальніших. Причина цього криється в закономірності процесів розвитку літератури. Наприклад, в античності і середньовіччі автор виконував роль лише «медіума, посередника, що з'єднує потойбічну тво-

рчу силу з аудиторією» [4:132]. Як зазначає Ю.М. Лотман, до епохи романтизму, особливо в середньовіччі, кожна культура створювала у своїй моделі тип людини, «чия поведінка повністю зумовлена системою культурних кодів», і авторові просто необхідно було зводити підсумки «загальних правил поведінки, ідеально втілених у вчинках певної особи» [4:200], яка має свою біографію. Якщо автор добре виконував свою роль в якості літописця, то, в принципі, не мало значення, яка особистість або яка позиція у автора цього твору, головне, він нейтрально і об'єктивно описував у своєму творі загальний життєвий ідеал того суспільства. Таким чином, до 17–18 ст. творча особистість автора «була обмежена» і «скута вимогами вже сформованих жанрів і стилів» [6:10].

Розквіт романтизму, суть якого полягає в повному розкритті неповторної унікальності суб'єкта і нескінченному підкресленні його ролі, змусив порушити довгу «непропорційну рівновагу» між автором і предметом, що він зображує [6:14]. У поезії романтизму творчість «усвідомлюється як втілення «духу авторства» [6:14]. Тепер головною і єдиною естетичною подією стає «самореалізація автора» [6:20], в результаті чого художній твір отримує характер монологу чи сповіді одного суб'єкта. Таким чином, поява романтизму й сентименталізму докорінно змінила уявлення про роль автора в літературі. Твір став сприйматися як реалізація індивідуальної творчої сили.

З розвитком реалізму в 19 ст. проблема автора як суб'єкта літературного твору вступила в новий етап. Мета реалістичного твору – повне відтворення життя і дійсності нового часу, на відміну від романтизму або сентименталізму, у центрі яких знаходиться абсолютне розширення особистого початку. Тому домінантою твору стають не авторська геніальність, не його особистий початок, а узагальненість і життєвість самого твору. У цьому криється неавторський, суто об'єктивний характер реалістичної літератури. Але з іншого боку, будь-який художній твір є творчим здобутком автора, у результаті чого неминуче так чи інакше пов'язаний з особистістю автора. Таким чином, авторське начало відступає на другий план, і проблема автора як літературознавча набуває сучасного звучання в більш складному сенсі.

Твори українських письменників-модерністів можна назвати літературною грою, де головними учасниками є читач та автор, а сам твір виступає у якості «канви», розплітаючи яку, читач декодує ідеї, які хотів донести митець. Саме тому в українському модернізмі авторська присутність варіюється від завуальовано-символічної до прямо виявленої.

Аналізуючи авторську позицію в літературному творі, слід зазначити, що вона може мати як суб'єктні, так і позасуб'єктні форми.

У драматичному творі переважають поза-суб'єктні форми. Це зумовлено тим, що цей рід літератури зображує дійсність безпосередньо через висловлювання та дію самих персонажів. Саме тому майстерність справжнього драматурга визначається тим, наскільки глибоко автор єднається зі своїми героями, наскільки активно виражене його авторське «Я», як мелодично «звучить» у п'єсі авторський голос. На особливу увагу в цьому аспекті заслуговує драматургія В.К. Винниченка, яка розглядається як художнє явище, один із найцінніших матеріалів для пізнання особливостей його доби.

Лариса Мороз зазначає: "Що для Винниченка було головним – його внутрішній світ чи зовнішня об'єктивна реальність? Як митець Винниченко був значно проникливіший, аніж як власне політик. Через думки, настрої, почуття своїх персонажів... драматург досліджував, аналізував сутність певного людського типу або соціального, політичного явища" [7:35].

Усі відомі праці з винниченкознавства трактують драматургію письменника як явище, вписане у західноєвропейський літературний контекст і співвідносне з творчістю Генріка Ібсена, Кнута Гамсуна, Гергарта Гауптмана, Станіслава Пшибишевського та ін.

Глибоко психологічна драма Володимира Винниченка – нове явище в українській літературі. Обираючи об'єктом революційну добу, автор розглядає її на зрізі проблем людської моралі, вибравши призму людського сприймання складних колізій епохи.

В аспекті такого художньо-аналітичного бачення людини в часовому контексті заслуговує на увагу авторська присутність у драмі «Базар».

У творі «Базар» Володимир Винниченко майстерно поєднує морально-етичну, національну проблематику з революційною тематикою. Вже з першої сторінки п'єси, а саме з назви читачеві стає очевидно, що авторський голос тут має глибоко філософське відлуння. Назва твору символічна. Такою назвою автор наголошує на тому, що живе у світі, де все продається й купується. У кожного з нас є свій товар, і на кожен товар знайдеться свій покупець. Ці слова у Володимира Винниченка говорить партійний товариш Цінність Маркович: "...Життя, любчику, базар. Хочеш бути багатим? Виходь з товарами, торгуйся, обмінюй, рости, сам давай і у других бери. А як сам не маєш ні чорта, то й візьмеш чорта пухлого. Так було, так буде до кінця віку" [2:89].

Його слова наповнені сенсом революційного й філософського буття ("Все – цінність... І краса, і розум, і травка, і книжка, і дерево... все цінність" [2:92], "Діло не в слові, а в тім, що з того вийде. Бува, що треба брехати. Правда, брехня – це средства проти страждання" [2:94]). Його й драматург «наділив» таким звучним ім'ям – Цінність.

Головна героїня твору – вродлива й норавлива революціонерка Маруся. Її твердий палкий характер автор описує не лише діями, але й самим ім'ям. Маруся – ім'я, що має давньоєврейське походження, означає «любима, гірка й уперта» [8]. Можна з твердістю сказати, що саме цими трьома епітетами можна її й охарактеризувати. Будучи натхненною революційними ідеями, Маруся приносить в жертву свою красу, а потім – і життя. Образ Марусі дуже неординарний. На відміну від більшості дівчат, вона бачить у своїй красі лиш біди й напасті.

Імена двох чоловіків, що так палко кохають Марусю, теж імпліцитно виражають авторську позицію. Адже не випадково щирого, відвертого й «земного» парубка він назвав Трохимом (давньогрец. «борець, годувальник» [8]), а інтелігентного і високоосвіченого чоловіка, для котрого найголовніше – душевна краса, Леонідом (давньогрец. «неземний, схожий на лева») [8].

Яскраво й активно виявляється авторська позиція В.Винниченка в мовному аспекті п'єси «Базар». За допомогою мови драматичних героїв автор виражає свою глибоко філософську позицію на події в державі в революційну епоху, під час зламу століть.

Особливої уваги слід приділити диференціації персонажів за їх мовою. Російськомовність стає ознакою відмінності, відчуженості представників владних структур та вищого прошарку суспільства, білінгвізм представників української інтелігенції свідчить про дуалістичність їх мовного світу, а численні випадки мовної інтерференції, макаронічного мовлення доводять активність впливу екстралінгвістичних чинників на розвиток та становлення української мови початку ХХ століття ("всю камеру овітньо по тёмным карцерам" [2: 115], "мені треба побачить жениха... нельзя ли мне хоть на две минуты свидания с ним" [2:116], "как драгоценное здоров'ячко ваше? На свиданіца прийшли?" [2: 120].

Слід зазначити той засіб, за допомогою якого В.Винниченко так влучно дав оцінку тюремним в'язням. Жоден з них не постає у п'єсі як окремий персонаж, читачеві представлено лише вікна камер. Але завдяки стилістично зниженим словам, так званим тюремним жаргонізмам (*халява, певчі, сучій нос, масалка, стірки, цинтувати*) [2].

Отже, можна стверджувати, що авторський голос В.Винниченка в драмі «Базар» звучить ясно й голосно. Свою позицію автор виражає за допомогою самих персонажів, їх вигуків, слів та дій. У такий спосіб драматург спонукає читача дивитися на світ очима героїв і міркувати разом із ними, створюючи ефект присутності. Драматургу вдалося реалізувати свою авторську позицію не лишу на рівні ремарок та прямої мови персонажів, його авторська оцінка пронизує весь твір: починаючи з назви і закінчуючи іменами героїв. Авторська при

сутність очевидна як в сюжетній, так і в текстовій організації твору.

Література

1. Білоус В. Б. Мова драматичних творів Володимира Винниченка у лінгвокультурному аспекті: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. філософ, наук : спец. 10.02.01 «українська мова» / Віктор Борисович Білоус // – Дніпропетровськ, 2007. – 23 с.
2. Винниченко В. К. Вибрані п'єси / Володимир Кирилович Винниченко // – К.: Мистецтво, 1991. – 331 с.
3. Гусак Н. І. Щастя в етичній концепції «Конкордизму» Володимира Винниченка : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. філософ, наук : спец. 09.00.07 «Етика» / Надія Іванівна Гусак // – К., 1999. – 20 с.
4. Історія української літератури. Кінець ХІХ – початок ХХ ст.: Підручник: [у 2 кн.] / [за ред. проф. О. Д. Гнідан] // – К.: Либідь, 2006. – Кн. 2. – 496 с.
5. Кошова І. О. Проблема статі у романах Володимира Винниченка 1911-1916 років: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. філософ, наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Інна Олексіївна Кошова // – К., 2002. – 21 с.
6. Лапко Н. А. Авторський голос у художній структурі творів Тодося Осьмачки: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. філософ, наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Наталія Анатоліївна Лапко // – Кіровоград, 2007. – 31 с.
7. Моренець Н. Ірраціональне начало в драмах В. Винниченка (Конфлікт природи і соціуму) / Наталія Моренець // Літературознавчі студії / Національний університет «Києво-Могилянська академія», – Вип. 2. – К.: Видавництво КІТ ВД «Педагогіка», 1999, – 110 с.
8. Імена «Оракул». Електронний ресурс <http://imena.orakul.ua/>

УДК 821.161.0'06*Гум:791.32

Н. А. Золотухина

Харьковская государственная академия дизайна и искусств

«Страна друидов, снов и струн»:

проблемы интерпретации драматической поэмы Н.С. Гумилева «Гондла»

Золотухина Н.А. «Країна друїдів, снів і струн»: проблеми інтерпретації драматичної поеми М.С. Гумільова «Гондла».

У статті запропоновано аналіз проблем інтерпретації драматичної поеми «Гондла» (1916). Показано, що важливу роль у творі відіграють інтертекст, стилізація, історико-культурний аспект. Особливо важливе концептуальне значення мають кельтські мотиви. За допомогою синтезу художніх елементів скандинавських саг й історичного часу драматичної поеми у «Гондлі» втілено оригінальну авторську концепцію. У жанровому відношенні драматична поема М.С. Гумільова «Гондла» сполучає стилізацію з міфопоетикою й інтертекстом, у підсумку породжуючи якісно нову поетику ХХ століття.

Ключові слова: інтертекст, міфопоетика, стилізація, друїдизм, стародавні північні саги, драма-сага.

Золотухина Н.А. «Страна друидов, снов и струн»: проблемы интерпретации драматической поэмы Н.С. Гумилева «Гондла». В статье предложен анализ проблем интерпретации драматической поэмы «Гондла» Н.С. Гумилева (1916). Показано, что важную роль в произведении играют интертекст, стилизация, историко-культурный аспект. Особое концептуальное значение имеют кельтские мотивы. При помощи синтеза художественных элементов скандинавских саг и исторического времени драматической поэмы в «Гондле» воплощена оригинальная авторская концепция. В жанровом отношении драматическая поэма Н.С. Гумилева «Гондла» сопрягает стилизацию с мифопоэтикой и интертекстом, в итоге порождая совершенно новую поэтику ХХ века.

Ключевые слова: интертекст, мифопоэтика, стилизация, друидизм, древнесеверные саги, драма-сага.

Zolotukhina N.A. «The country of Druids, dreams and strings»: problems of interpretations dramatic poem N.S. Gumilev «Gondla». The article analyzes the problems of interpretation of the dramatic poem «Gondla» N.S. Gumilev (1916). The article shows that the intertext, stylization, historical and cultural aspects

play an important role in this work of literature. Of particular importance are the conceptual Celtic motifs. With the help of synthesis artistic elements of Scandinavian sagas and historical time of the dramatic poem the original concept is embodied in the «Gondla». In terms of genre dramatic poem N.S. Gumilev «Gondla» stylization matches with mythopoetics and intertext, eventually giving rise to a completely new poetics of the XX century.

Key words: intertext, mythopoetics, stylization, druidism, ancient nonhernsagas, drama-saga.

Художественное наследие Н.С. Гумилева настолько многогранно, что некоторые его составляющие, в том числе и драматургия, все еще остаются недостаточно изученными. Между тем, к драме поэт обращался на протяжении всего творческого пути. Им было создано 9 пьес разного формата: «Дон Жуан в Египте. *Одноактная пьеса в стихах*» (1911) (здесь и далее – курсив мой Н.З.), «Обед в Бежецке» (1912), «Игра. *Драматическая сцена*» (1912), «Актеон. *Одноактная пьеса в стихах*» (1912), «Дитя Аллаха. *Арабская сказка в трех картинах*» (1916), «Гондла. *Драматическая поэма в четырех действиях*» (1916), «Отравленная туника. *Трагедия в пяти действиях*» (1917), «Дерево превращений. *Пьеса в трех действиях для детей*» (1919), «Охота на носорога» (1919). Кроме того известно 3 драматических фрагмента («Красота Морни», (1921), «Зеленый тюльпан» (до 1917), «Не нравится мне это, внук мой Куно...» (датировка не установлена) и 2 киносценария («Жизнь Будды» (1920), «Гарун-аль-Рашид» (1921)), пьеса же «Шут короля Батиньоля» (1906) была утрачена.

На публикацию «Гондлы» в журнале «Русская мысль» в январе 1917 года первой откликнулась Л.М. Рейснер. Ее мнение интересно тем, что оно, судя по всему, прямо или косвенно было инспирировано самим Гумилевым. Проанализировав коллизию и образы героев, Л.М. Рейснер писала: «Начало религии и есть начало искусства» [13:456]. При этом она особо отмечала: «как ни ослепителен крест, он подчиняется законам старой, языческой правды, вещему обряду трагических игр» [13:457]. В первой половине 1920-х годов в специальных изданиях изредка упоминалось о «Гондле» (Ю.Н. Верховский [13:505–549], Ю.И. Айхенвальд [13:492–504]), но затем на все произведения Гумилева в СССР опустилась завеса молчания. За рубежом Н.А. Оцуп назвал «Гондлу» «лучшей из больших вещей Гумилева» [14:212] и усматривал в ней, прежде всего, автобиографическую составляющую.

В наше время интерпретаторы пьесы, как правило, ограничиваются пересказом фабулы и комментированием сюжетных линий, выделяя одну или несколько тем, которые, с их точки зрения, являются определяющими для ее понимания. Диапазон таких тем чрезвычайно широк, что приводит к различным, а иногда и полярно противоположным, интерпретациям произведения. Так, одними учеными главный конфликт «Гондлы» понимается как столкновение коренного зла с коренным добром, войны и мира, души и тела, силы и слабости, веры и безверия, христианства и язычества, выделяются

темы «гиератической» роли поэта, лирического героя и его «волшебной лютни» и др. (В.М. Сечкарев [16], Е.М. Терновский [3:464], Д.И. Золотницкий [7:22], И.В. Делич [5:499]). Другие исследователи усматривают в «Гондле» апологию экзистенциального убийства (В.К. Лукницкая [10:197]), демонический карнавал оборотней (С.Л. Слободнюк [17:104]), интерес Гумилева к «нетрадиционной» половой тематике: андрогинству, гермафродитизму и гомосексуализму (С. Карлинский [3:466]). Третьи акцентируют внимание на том, что драматическая поэма Гумилева – попытка отождествления славянского духа с кельтским (Д. Рейфилд [3:466]), переоценка «парадоксов русской идеологии» (Э. Томпсон [3:466], Э. Русинко [3:466]). Соглашаясь с правомочностью многих из этих ракурсов рассмотрения, все же следует признать, что суждения о драматической поэме Гумилева не всегда достаточно аргументированы.

Среди наиболее адекватных, с нашей точки зрения, истолкований «Гондлы» следует отметить статью Ю.В. Бабичевой, в которой ее жанровая специфика довольно точно определяется как драма-сага. Особо отмечая высочайший уровень стилизации в пьесе, Ю.В. Бабичева пишет: «„Гондла“ – реконструкция утраченного искусства рассказывания, с его ярко выраженным пафосом высокого назидания, пророчества, с повествовательными ретроспективами и волшеббно-фантастическими вставками, приоткрывающими мир личности рассказчика (рассказчиков)» [1:259].

На фоне весьма разнообразных трактовок драматической поэмы Гумилева выделяется сходство интерпретаций образа Гондлы как положительного героя. Видимо, такое осмысление в первую очередь связано с тем, что Гондла – скальд, поэт. Например, О.В. Страшкова считает, что Гондла «превращается в жреца силой творчества, перевоплощая людей и очищая их души, прикасаясь к тайнам природы, воспроизводя архаический ритуал» [18]. Подобный взгляд на героя характерен для В.М. Сечкарева [16:22], С.В. Колосовой [9:216] и др. Смерть же Гондлы трактуется учеными как искупительная жертва во имя жизни вечной и христианства.

Такие интерпретации, на наш взгляд, представляются весьма спорными, поскольку «архаический ритуал» и «прикосновение к тайнам природы» совершают иные герои драмы. «Сила творчества» Гондлы в пьесе тоже не демонстрируется – мы узнаем о ней опосредованно, со слов самого героя о его «лебединых песнях». Акт ликантропии, конечно, можно трактовать как «перевоплощение людей»

в волков, однако идет ли здесь речь об «очищении душ»? Все это заставляет еще раз обратиться к анализу драмы-саги.

«Гондлу» предвдваряет эпиграф, задающий историко-культурный вектор в интерпретации пьесы, – цитаты из книги С.Н. Сыромятникова «Сага об Эйрике Красном» (1890) и статьи Э. Ренана «Поэзия кельтской расы» (1854). Он поясняет, что действие разворачивается в Исландии, где в IX веке столкнулись две культуры: норманнская и кельтская, предопределив дальнейшую историю острова – духовной борьбы меча с Евангелием, воинов-викингов и кельтских богатырей. Драматическая поэма «Гондла» выстроена в соответствии с классическими канонами пьесы, состоящей из четырех действий: экспозиции, завязки, развития действия, кульминации, развязки и эпилога. При этом пьеса имеет монтажную композицию, включающую нескольких сюжетных линий (историю заключения союза между лебедями и волками, историю о невинной и икупительной жертве и пр.) [8:66–67].

Об отношении к поэзии и поэтам Гумилева К.И. Чуковский писал: «Вера в волшебную силу поэзии, когда „солнце останавливали словом, словом разрушали города“, никогда не покидала Гумилева, в ней он никогда не усомнился. Отсюда, и только отсюда, то чувство необычайной почтительности, с которым он относился к поэтам, и раньше всего к себе самому, как одному из носителей этой могучей и загадочной силы...» (цит. по: [10: 218]). Замечено и то, что главные герои трех драматических произведений Гумилева – поэты. В арабской сказке «Дитя аллаха» (1916) – Гафиз – величайший лирик мировой литературы, персидский поэт и суфийский шейх. В «Отравленной тунике» Гумилев пишет: «Имр, арабский поэт» [3:161]. В драматической же поэме «Гондла» автор считает необходимым уточнить: «Гондла – ирландский королевич на воспитании у конунга» [3:101]. Таким образом, Гондла для Гумилева не поэт, а лишь претендент на престол Исландии.

Далеко не бесспорен и взгляд Н.Б. Граматчиковой [2] на «христороподобность» Гондлы: проецирование самоубийства Гондлы во имя крещения заблудших язычников на жертву Спасителя во имя рода человеческого. Заметим, что для православных христиан такое сопоставление, по крайней мере, богохульно и кощунственно, поскольку самоубийство – не только непрощаемый грех, но и неизбежный исход богоотступничества. Там, где человек отвергает Бога, Его место заступает дьявол. Гумилев же признавался: «У меня русский характер, каким его сформировало православие» [12:302–303].

Для русского человека и писателя был весьма интересен образ могучего и гордого северного народа, исторически причастного к становлению государственности и принятию христианства на Руси. Поэтому «северные», скандинавские мотивы

принадлежат к числу весьма распространенных в творчестве русских поэтов. В художественном мире Гумилева мотив кельтского мира является постоянным, отразившимся на всех этапах творчества. Не случайно В. Рудинский, анализируя кельтские мотивы в русской литературе, особенно выделяет Гумилева, который, по выражению исследователя, «имел привычку, убийственную для обычно мало культурных критиков! – говорить о вещах, которые знал до глубины» (цит. по: [3:451]).

В начале ХХ века кельтская культура вызвала необычайный всплеск интереса в странах, принадлежащих некогда к кельтскому миру (Ирландии, Британии, Франции, Германии), а, опосредованно, и в России [6]. Судя по всему, Гумилева возрождающийся ирландский дух интересовал как одна из составляющих духа русского, поскольку, как известно, ирландские миссионеры оказали несомненное влияние на христианизацию древней Руси. Кроме того, для «русского друида» Гумилева, развивавшего теорию о друидическом происхождении поэзии, воспринимавшего поэзию как духовное родство всех поколений поэтов, а Россию как кровно связанную с миром Скандинавии, Ирландия стала символом святой земли, рождающей лебедей – боговдохновенных поэтов. Поэтому для понимания сути коллизий драматической поэмы и образа Гондлы необходимо учитывать специфику историко-культурного контекста – в частности, особенности христианизации Ирландии и Исландии, а также социального уклада жизни людей, проживавших на этих территориях. О том, что Гумилев до тонкостей разбирался в процессах, происходивших в этих странах, свидетельствует 1-й вариант драматической поэмы.

Христианизация в IV–V веках Ирландии – Изумрудного острова, «страны друидов, снов и струн», острова «святых и ученых» – происходила мирно. Друидическое учение было воспринято как предвестие христианских заветов. В Ирландии явил себя уникальный симбиоз: друидизм был преобразован, урезан, но не отвергнут. Языческие божества зачастую причислялись к лику святых (например, Св. Бригита). Христос воспринимался ирландцами как одухотворенный поэт, отшельник, мыслитель и Друид Божий. В христианских текстах Ирландии встречается именно такое, немислимое в других странах, обращение к Спасителю: «О, мой друид!», Спаситель, Господь, Творец всего сущего.

Исландия была открыта в VIII веке ирландскими монахами, а в IX веке ее стали заселять норманны. Христианизация Исландии прошла стремительно. Как пишут историки – обращение исландцев в христианскую веру – одно из самых странных событий в истории христианской миссии. Без большого принуждения и помощи извне исландцы на ежегодном собрании, Альтингге, в 999 или 1000 году приняли решение принять христианство. В IX веке (указанном Гумилевым как время

событий, описанных в «Гондле») и на протяжении всего X века большая часть населения Исландии оставалась языческой. Упоминание в пьесе битвы при Вертрафире в Ирландии, «Саги об Эйрике Красном», саги «Выкуп головы» знаменитейшего исландского скальда Эгиля Скаллагримсона позволяет уточнить, что время действия драматической поэмы в традиционной исландской периодизации обозначается как Век Саг (930 – 1030 гг.).

Особый интерес в контексте нашего исследования представляет этимология слова «варяг». Ученые обращают внимание на несомненное сходство слов: скандинавский викинг и древнерусский витьязь. Древнее северогерманское слово «визья» означало «схватить, что удастся» [19]. Среди норманнов развилось варяжество как военное наемничество, занятие разбойными набегами с целью грабежа. В.Н. Татищев писал, что у шведов «варг зовется волк, образно разбойник» [19]. По летописцу, древляне, убив варяжского князя Игоря, объявили княгине Ольге: «Мужа твоего мы убили, так как муж твой, как волк, расхищал и грабил» [19]. В парадигме: викинг – варяг – ворог – варг – волк, слово «волк» может иметь дополнительное значение: волк – *volk* – народ.

Важным для трактовки образа главного героя оказывается социальный уклад жизни Исландии, вобравший в себя традиции Скандинавии. Эпоху викингов называют «обществом свободных людей», воплотившем идеи эгалитаризма. В средневековой Исландии, стране, в которой вырос и был воспитан Гондла, действовал свод законов *Grágás* («Серый гусь», XIII в.), содержащий положения, уходящие корнями в далекое прошлое. Ученые, комментируя законы и уклад жизни Исландии, указывают на их существенное сходство с Киевской Русью [20].

Законы эти были нерушимы для всех, независимо от социального положения гражданина. Однако Гондла, будущий король, не только их игнорирует, но и требует к себе особого отношения. Например, в «Сером Гусе» скрупулезно прописан процесс законооглашения. Для нашего исследования оказывается принципиальным, что любое решение, любой закон (в пьесе – судебный вердикт, касающийся наказания обидчиков Гондлы) передается гласности не только в определенном для этого месте, *Lögberg* («у скалы законов»), но требует особого времени суток: не позднее, чем солнце будет видно с «места законоглашателя», дабы яснее можно было разглядеть истину. Этот ритуал в некоторой мере проясняет суть спора Конунга и Гондлы. Конунг категорически отказывается вершить правосудие ночью:

«Разве может быть суд пред рассветом?

Солнце – лучший свидетель судьи.

Королевич, подумай об этом,

Отложи обвиненья твои» [3:116].

В законах был зафиксирован строжайший запрет на сочинение хулительных (нидов) и любовных (мансёнга) стихов. Считалось, что нид – магическое проклятие, вне зависимости от того, произнесен ли он, либо запечатлен виде рунической надписи. «Никто не должен сочинять ни хвалу, ни хулу одругом», – говорится в *Грагасе* [11:57]. Однако существовали исключения из правил. Например, нид сочиняли для того, чтобы изгнать чужеземных правителей из страны (Сноррри Стурлусон «Сага об Олаве Трюггасоне» «Круг Земной» (1220–1230), нид Эгиля об изгнании конунга Эйрика) [11:81]. Нид обладал страшной разрушительной магической силой: он пробуждал духов – покровителей страны. В исландских сагах встречается слово «нидинг», связанное с выражением моральной оценки человека. Нидинг – человек, заслуживающий презрения вне зависимости от того, рассматривалось ли совершенное им преступление в юридическом смысле слова. «Величайшим нидингом» считался человек, который предал своего благодетеля; «большой нидинг» – это человек, погубивший своего родича, чтобы заполучить его жену. «Всем людям нидинг», нидинг из нидингов – человек, который не мог отомстить («Сага о Ньяме»), или не осмеливался принять вызов на бой («Сага об Эгиле»). Страшным оскорблением было сравнение мужчины с женщиной. Человек, обвиненный в женоподобии, вызываемый на поединок, должен был или принять вызов или стать нидингом и подвергнуться публичному остракизму [11:83].

Представляется, что рецепция Гумилевым положений законов *Grágás* («Серый Гусь») в полной мере актуализирована в его драматической поэме. Так, в первой сцене второго действия описан суд над насильником жены Гондлы – Леры. Гондла требует жесточайшей расправы:

«Привяжи его к конским хвостам,

Чтоб его ненасытное тело

Разметало по острым кустам» [3:118].

Снорре (ярл и опытный воин) предлагает Гондле поступить, как мужчине, в соответствии с кодексом чести:

«Повелось по старинным обычаям,

Если двое полюбят одну,

То, не внемля причудам девичьим,

Начинают друг с другом войну» [3:119].

Груббе (старый викинг) вторит ему:

«Если люди людей не рассудят,

Их наверно рассудят мечи» [3:119].

Конунг, соблюдая обычаи Исландии и подерживая своих ярлов, говорит о том, что самое справедливое решение – честный бой, когда «выходят герой на героя, и копьё не бежит от копья» [3:120]. При этом он еще надеется на то, что Гондла станет настоящим вождем викингов, способным объединить две страны. Гондла вызов на честный бой не принимает:

«Я горбат, вы забыли про то.
По закону калеку не может
К поединку принудить никто» [3:120].
Конунг прямо называет Гондлу трусом:
«Почему же бывает так трудно
Трусу панцырь надеть боевой?» [3:121].

Для истинно верующего христианина важен лишь Божий суд. «Господь за меня, не утрашусь: что сделает мне человек?» (Пс.90). А Гондла трусит, грозит покончить жизнь самоубийством, т.е. погубить свою душу для жизни вечной во Христе.

В ответ Конунг, в соответствии с ритуалом, обвиняет Гондлу в женоподобии:

«Не любовник, не царь и не воин...
Бьется ль сердце в подобной груди?
Ты короны своей недостоин,
Мы тебя не хотим. Уходи!» [3:121].
Лаге добавляет:

«Где ты принцев видал, что умели
Лишь судиться, играть и рыдать...» [3:122].

Не захотев отстоять свое достоинство и мужскую честь, Гондла, в соответствии с законами Ирландии, становится не только нидингом, посмешищем, изгоем, но и позором своей родины. Народная мудрость гласит: «Трусливый воин после не знающего друида и солгавшего короля – третье бедствие Ирландии» [4]. Невозможно представить, что викинги-волки добровольно станут подчиняться трусливому правителю-чужеземцу. Ярлы начинают магическое действие коллективного нида-проклятия, привлекая силы языческих богов-покровителей страны, желая навсегда избавиться от Гондлы, желая ему смерти:

«Все они собрались в ожиданьи,
Помнишь старый заброшенный ров,
Там колдун говорит заклинанье,
Чтоб совсем превратить их в волков.
Красной кровью наполнятся чаши
Что-то варится в медных котлах» [3:129].

Поэзия и любовь – вот на чем, по мнению Гумилева, держится жизнь. В тексте драматической поэмы не представлено ни одного образца «лебединых» песен главного героя. В сцене, когда отказавшийся от поединка на мечах Гондла вызывает своего противника Лаге на поэтический поединок, звучат такие слова:

«Осужденный судебным решением,
Опрокинутый вражьем мечом,
Эгиль голову выкупил пеньем
Пред норвежским предств королем» [3:122].

Попытки «выкупа головы» (стремление обрести свободу и жизнь, пробудить в викингах-волках человеческое) демонстрирует полную неспособность Гондлы к творчеству. Его жалкие потуги,

напротив, становятся толчком, вызывающим бурю агрессии оппонентов. По сути дела, именно Гондла запускает страшный механизм превращения людей в зверей.

Представляется, что в «Гондле» отозвались отголоски полемики о вере и безверии, волновавшие русскую общественность в начале ХХ века, – речь шла о преодолении «старой», «традиционной» воцерковленности и создании «нового религиозного сознания» как альтернативы «сознанию старому», т.е. православному. В центре авторского внимания – пределы человеческой свободы, возможностей, нравственных начал, проблемы апостасии, безверия, отчаяния, одиночества человека в мире, в обществе, трагизм бытия и др. Гумилев стремился определить собственные нравственные и философские приоритеты, объяснить свое отношение к искусству, религии, поэзии и месту поэта в мире – понимание высокого назначения поэзии и поэтического слова, призванных своим воздействием на человека и мир способствовать преображению жизни, но подвергшихся измелчанию и обесцениванию в результате трагического по своим последствиям общего упадка и измелчания современной жизни и культуры.

Стилизация под средневековые саги давала возможность поэту не только овладеть опытом древних бардов и скальдов, но и выразить свою жизненную позицию по отношению к острым проблемам литературного процесса рубежа ХІХ – ХХ веков. Н.А. Оцуп считал: «Поэзия <...> Гумилева очень часто воспевала фантастические лица или предметы. Воображение у него языческое, а сердце христианское. Здесь Гумилев как бы сходится с простыми людьми. Вспомним, что именно деревенские люди обращались в христианство последними.<...> Гумилев <...> имеет родственные черты с безыменными создателями славянских и в особенности кельтских мифов и легенд» [15:178].

Таким образом, при помощи синтеза художественных элементов скандинавских саг и исторического времени драматической поэмы в «Гондле» воплощена оригинальная авторская концепция. Символично-многозначный и полифункциональный художественный мир «Гондлы» порождает широкий спектр значений: от интимно-лирических и автобиографических до религиозных и философско-эстетических. Поэтому предложенные аспекты интерпретации, конечно же, не исчерпывают все эти значения и оставляют возможность для дальнейшего исследования драматической поэмы Гумилева.

Литература

1. Бабичева Ю.В. «Исторические» драмы Н.С. Гумилева («Гондла» и «Отравленная туника») // Русская драматургия и литературный процесс. – СПб.; Самара, 1991. – С.259.

2. Грамматчикова Н.Б. Игровые стратегии Серебряного века (М. Волошин, Н. Гумилев, М. Кузмин): Автореферат дисс. ... канд. филолог. наук. – Екатеринбург, 2004. – 16 с.
3. Гумилев Н.С. Полное собрание сочинений: В 10-ти т. Т.5: Пьесы (1911–1921) / Н. Гумилев. – М.: Воскресенье, 2004. – 520 с.
4. Гюйонварх К.-Ж., Леру Ф. Кельтская цивилизация [Электронный ресурс] / К.-Ж. Гюйонварх, Ф. Леру. – Режим доступа: <http://refdb.ru/look/1959612-pall.html>.
5. Делич И.В. Николай Гумилев // История русской литературы: XX век: Серебряный век. – М.: Изд. Группа «Прогресс» – «Литера», 1995. – С. 499.
6. Зобнин Ю.В. Гумилев – поэт православия / Ю.В. Зобнин. – СПб.: Изд. СПбГУП, 2000. – 384 с.
7. Золотницкий Д.И. Театр поэта // Н.С. Гумилев. Драматические произведения: Переводы: Статьи. – Л.: Искусство, 1990. – С. 3–38.
8. Золотухина Н.А. Интертекст и кинематографичность драмы Н.С. Гумилева «Гондла» // Вісник Харк. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. – №1080: Сер. філологія. – Вип. 69. – Харків, 2013. – С. 66–68.
9. Колосова С.Н. Н. Гумилев: прозаик и поэт: Автореферат дисс. ... канд. филолог. наук. – М., 1998. – 16 с.
10. Лукницкая В.К. Николай Гумилев: Жизнь поэта по материалам домашнего архива семьи Лукницких / В.К. Лукницкая. – Л.: Лениздат, 1990. – 302 с.
11. Матюшина И.Г. «Магия слова»: скальдические хулительные стихи и любовная поэзия / И.Г. Матюшина. – М., РГГУ, 1994. – 128 с.
12. Николай Гумилев: Исследования и материалы. Библиография / Сост. М.Д. Эльзон, Н.А. Грознова. – СПб.: Наука, 1994. – 679 с.
13. Н.С. Гумилев: pro et contra: Личность и творчество Николая Гумилева в оценке русских мыслителей и исследователей: Антология / Сост., вст. ст., прим. Ю.В. Зобнина. – 2-е изд. – СПб.: Изд. РХИ, 2000. – 671 с.
14. Оцуп Н.А. Океан времени / Н.А. Оцуп. – СПб.: Логос, 1993. – 616 с.
15. Оцуп Н.А. Николай Гумилев: Жизнь и творчество / Н.А. Оцуп. – СПб.: Логос. – 1995. – 200 с.
16. Сечкарев В.М. Гумилев – драматург [Электронный ресурс] / В.М. Сечкарев. – Режим доступа: <http://www.gumilev.ru/about/1/>.
17. Слободнюк С.Л. Н.С. Гумилев. Проблемы мировоззрения и поэтики / С.Л. Слободнюк. – Душанбе, 1992. – С. 104.
18. Страшкова О.К. Воплощение неомифологического сознания акмеистов в драматургических произведениях Н. Гумилева: [Электронный ресурс] / О.К. Страшкова. – Режим доступа: <http://www.gumilev.ru/about/64>.
19. Татищев В.Н. История Российская: [Электронный ресурс]: / В.Н. Татищев / Режим доступа: <http://tatischev.lit-info.ru/tatischev-istoriya-rossijskaja-1/varyagi-kakoj-narod-i-gde-by1.htm>
20. Успенский Ф.Б. Скандинавы – варяги – Русь: Историко-филологические очерки: [Электронный ресурс] / Ф.Б. Успенский. – Режим доступа: <http://www.ruthenia.ru/folklore/ouspensky2.htm>.

УДК 821.161.1 – 32 Кузмин.09

Е. О. Полякова

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

Трансформация жанра жития в новелле М. Кузмина «Пример ближним»

Полякова Е. О. Трансформация жанру житія у новелі М. Кузіна «Приклад ближнім». У статті досліджено способи модерністської трансформації жанру житія в процесі стилізації новели М. Кузіна «Приклад ближнім» під претексти літератури середніх віків. У ході аналізу її поетики виявлено, що зміна жанру відбувається на всіх рівнях твору: хронотопу, сюжету, системи персонажів, ідейно-змістового наповнення. Показано, що текст новели, завдяки функціям породження смислів стилізації, мотивної структури, інтертекстуальних елементів, підтексту та авторської іронії, здобуває можливість варіативності трактувань, характерну для літератури модернізму.

Ключові слова: Михайло Кузмін, стилізація, жанр, мотив, модернізм.

Полякова Е. О. Трансформация жанра жития в новелле М. Кузмина «Пример ближним». В статье исследованы способы модернистской трансформации жанра жития в процессе стилизации новеллы М. Кузмина «Пример ближним» под претексты средневековой литературы. В ходе анализа ее поэтики выявлено, что изменение жанра происходит на всех уровнях произведения: хронотопа, сюжета, системы персонажей, идейно-смыслового наполнения. Показано, что текст новеллы, благодаря смыслопорождающим функциям стилизации, мотивной структуры, интертекстуальных элементов, подтекста и авторской иронии, приобретает возможность вариативности трактовки, характерную для литературы модернизма.

Ключевые слова: Михаил Кузмин, стилизация, жанр, мотив, модернизм.

Poliakova Ye. O. Transformation of hagiography genre in Mikhail Kuzmin's short story "Example for fellow creatures". The article investigates ways of modernistic transformation of hagiography genre in the process of stylization in M. Kuzmin's short story "Example for fellow creatures" in imitation of the pretext of medieval literature. The analysis of this poetics revealed that a genre that changes cover all levels of the work of art: chronotop, plot, characters of ideological and semantic content. It is shown that the text of the short story, in response to function of stylization, motivic structure, intertextual elements, subtext and author's irony acquires the possibility of variation of interpretations that characterizes the literature of modernism.

Keywords: Mikhail Kuzmin, stylization, genre, motif, modernism.

Михаил Кузмин вошел в историю русской литературы рубежа XIX – XX веков, прежде всего, как поэт и стилизатор. При этом специфика стилизации в его повестях и романах изучена гораздо лучше, чем в малой прозе. Этой проблеме посвящены работы Н. Граматчиковой, Н. Журавлевой, О. Осиповой, Л. Пановой [3, 5, 9, 10], которые показали, что М. Кузмин, стилизуя, использовал коды различных культур – от античности до современности. Уяснение же своеобразия и функций стилизации в новеллистике М. Кузмина все еще остается актуальным. Представляется, что при решении этой задачи следует учитывать результаты исследований как названных ученых, так и наблюдения А. Лаврова и Р. Тименчика [7], Н. Богомолова [1], А. Пурина [11], Е. Ермиловой [4], В. Маркова [8] и др., сделанные в процессе анализа поэтики прозаических произведений М. Кузмина.

Одной из репрезентативных для стилизованной малой прозы М. Кузмина является новелла «Пример ближним» (1915), для которой характерно воспроизведение элементов средневековой литературы в модернистском ключе. А. Свиридова в статье «Лингвистический креатив как частный случай прецедентности языка» [12], анализируя языковые аспекты новелл «Пример ближним» и «Два чуда», приходит к выводу, что в этих произведениях представлены диаметрально противоположные точки зрения на смысл библейского выражения «светильник не ставят под спудом». Целью нашего исследования является анализ трансформации жанра жития в стилизации М. Кузмина, которая приводит к возникновению «антижития».

Фабула новеллы «Пример ближним» повествует о грехопадении монаха. История жизни святого традиционно находила воплощение в агиографической литературе. Основным материалом для авторов служили события из жизни человека, в которых наиболее ярко проявлялась его святая сущность. В новелле М. Кузмина кратко излагается история жизни послушника, который страстно желал служить Богу. Благодаря своей праведности, послушанию и искреннему стремлению он стал монахом, названным Геннадием, и ушел в пустыню, чтобы пройти через новые испытания. С этого момента сюжет новеллы обрастает неожиданными для жития эпизодами, которые резко меняют ход событий и вместо святости приводят к грехопадению. Это позволяет соотнести жанр новеллы с «антижити-

ем». В истории русской литературы есть примеры произведений, повествующих о том, как грешник проходит сложный путь и становится праведником (Н. Лесков «Очарованный странник», Л. Толстой «Отец Сергий» и т.п.). У Кузмина же показано полное разложение человеческой души, которая перешла на сторону дьявола и им же была повержена.

При анализе новеллы следует учитывать и увлечение Кузмина старообрядчеством. Одна из главных фигур в истории раскола православной церкви – патриарх Никон, которого впоследствии лишили сана. Он был идеологическим противником старообрядцев, что послужило причиной создания о нем множества устных преданий и «антижития», впервые записанного дьяконом Федором Ивановым, попавшим в заточение вместе с протопопом Аввакумом [2].

Л. А. Черная в своей работе «Антропологический код древнерусской культуры», сопоставляя качества героя жития и антигероя антижития, выделяет такие критерии: «Благое рождение – Подлое рождение; Боголюбие – Безбожие; Милосердие – Немилосливость; Смирение – Гордыня (ярость); Нищелюбие – Алчность; Доброта – Злоба; Красота внутренняя – Уродство; Чудеса – Злодеяния; «Свой» (христианин, «знаем людьми») – «Чужой» (поганый, «незнаем меж людьми»); Посмертное благоухание – Смерд от могилы; Подобен Богу – Одержим дьяволом» [13:231].

Эти особенности свойственны и новелле «Пример ближним». У М. Кузмина коллизия осложняется тем, что герой одержим дьяволом, не ведая об этом. Геннадий искренне желал служить Богу, уйти из мира и уединиться в пустыне. Но, встретив дьявола в обличье солдата, герой не подозревает, что тот искушает его, а, поддавшись искушению и согласившись заботиться о его сестре, заключает с ним сделку. В итоге Геннадий совершает двойное убийство, скрывается, забирает деньги, лжет, нарушает клятву, вступает в брак.

Все эти поступки свойственны преступнику, а не добродетельному монаху. Он совершал их, вроде бы, ненамеренно – не столько по злему умыслу, сколько желая выглядеть достойно в глазах ближних. На самом деле во всех этих случаях героем владела гордыня, проявлявшаяся в боязни уронить свое достоинство перед окружающими. Таким образом, в новелле сюжетно обыгрывается библейский афоризм «Путь грешников вымощен камнями, но в конце его – пропасть ада», ассоциации с кото-

рым возникают на уровне подтекста. Эта же идея прослеживается и в организации хронотопа: Геннадий начинает свой духовный путь в заброшенной каменоломне, а заканчивает во дворце, где жизнь его внезапно обрывается. По канонам жития, монах проходит путь от мира к затворничеству. Здесь же все происходит ровно наоборот.

Кроме библейского интертекста, оригинальным элементом новеллы является включение реминисценции образа Татьяны из романа А. Пушкина «Евгений Онегин». Четвертый раздел новеллы начинается словами: «Женщина была молчаливой и дикой» [4:661]. К характеристике женщины применяется эпитет «чужеземка», она сравнивается с диким зверем. Вводя реминисценцию, Кузмин не пародирует известную характеристику пушкинской героини, а создает абсолютно противоположный женский образ: если Татьяна Ларина – носитель лучших душевных качеств, то сестра воина (т.е. пособница и орудие дьявола), несмотря на сходное описание, выглядит экзальтированной и жестокой. Такая парадоксальная трансформация претекста свидетельствует об использовании Кузминым культурных кодов в совершенно неожиданных целях, что наполняет текст символической многозначностью.

Новелла обладает довольно развитой мотивной структурой. Наиболее показателен мотив тени. Когда Геннадий встретился с воином-дьяволом, ему показалось, «что, чем дальше удалялся гость, тем выше и туманнее становился, словно растекаясь в вечернем воздухе» [4:661]. После первого преступления монах подумал, будто «тень от него похожа на тень огромного вооруженного воина» [4:664]. Таким образом, в силу вступает новый мотив – мотив двойничества (также характерный для произведений Кузмина «Флор и разбойник», «Совпадение» и др.). Изменившаяся тень стала знаком того, что монах поступил на службу к дьяволу и расщепил свою душу. Кроме того, царевна, на которой женился Геннадий, была удивительно похожа на свою любимую обезьяну Сафо: «временами Геннадию казалось, что он женился на маргышке» [4:665]. Здесь двойничество не только приобретает ироническую окраску, но и намекает на оборотничество, а значит и на демоническую природу жены.

Еще один важный мотив – это мотив черноты, который проявляется при каждом духовном падении персонажа. Тьма в душе монаха постоянно дает о себе знать: после смерти женщины «лицо его было черно» [4:663], «потемнел разум» [29:664], «темное лицо глянуло на него из медной поверхности» [4:664]. Наконец, самое яркое проявление черноты – описание смерти Геннадия: «Лицо его было черно, как обожженное молнией, а на спинку кресла забралась *маргышка* и раскрыла розовый зонтик над покойником» [4:666]. Таким образом, мотив черного цвета символизирует глубину темноты в сердце человека, а *маргышка* с зонтиком неуместно

«веселого» – розового – цвета, по сути, вместе с дьяволом смеется над незадачливым претендентом на роль святого, жизнь и деяния которого заслуживает описания в жанре жития.

Ставя в новелле проблему *истинного* и *ложного*, М. Кузмин наполняет ее и страшными событиями, и курьезами, а желания главного героя вызывают не только сочувствие, но и смех. Авторская ирония проявляется на уровне повествования особенно в эпизодах, приоткрывающих истинные мысли и намерения монаха, и в тех случаях, когда становится очевидной разница между тем, как выглядит действия Геннадия со стороны и его собственным видением поступков. Суть жития – в попытке показать «пример ближним», но для писателя с сознанием, характерным для кризисной эпохи рубежа веков, такая попытка выглядит не только нелепой, но и небезопасной. Если в средневековой литературе герой мог стать святым, искренне совершив множество благих поступков, то, по мнению модерниста М. Кузмина, от добрых деяний осталась только форма. И чем больше человек стремится следовать правилам, тем меньше он в этом преуспевает. Не случайно в новелле Л. Андреева «Правила добра» (1911) герой может совершить добрый поступок, только преодолев привычные сознательные установки.

Специфика сознания человека рубежа веков проявляется и в авторской трактовке мотива богооставленности. С точки зрения М. Кузмина, в определенное время жизни человек оказывается свободным в своем выборе, однако рано или поздно в его жизнь вмешиваются высшие силы. Для монаха Геннадия это – сам дьявол. За стремлением героя подавать пример ближним кроется не только гордыня, но и неглубокое понимание человеческих возможностей в этом мире. Поэтому силой, руководящей жизнью монаха становится сатана, а не Бог. Божественные силы отходят в сторону, не вмешиваясь и не препятствуя совершению зла. Тем не менее, правосудие над монахом все равно вершится.

Страшный Суд для Геннадия наступает при жизни, а не на небесах, и вершит его не Бог, а дьявол. По М. Кузмину, человек остается во власти высших сил, но последний приговор ему выносит тот, кому принадлежит его душа. Божественное и дьявольское начала по силе воздействия на человека не противопоставляются, а приравняются друг к другу, если речь идет о человеческой душе. Человек не способен стать абсолютно свободным от высших сил, но он может предопределить свой путь, проникая в суть явлений, а не следуя общепринятым нормам. Самое страшное, что человек может не подозревать о том, кому он служит. К пропасти ада приводит ограниченность человеческого сознания. В таком случае, возникает вопрос о мере вины человека, открывая возможность вариативности в трактовке новеллы.

Таким образом, специфика стилизации в новелле «Пример ближним» заключается в кардинальной трансформации претекста – жанровой модели життя, в процессе модернистской игры М. Кузмина превращающей ее в «антижитие». Это стало возможно благодаря системе многозначных мотивов

(тени, двойничества и оборотничества, черноты, истинного/ложного, праведного/грешного), подтексту, иронии и оригинальности авторской трактовки свободы и предопределенности в судьбе человека.

Литература

1. Богомолов Н. Михаил Кузмин: Статьи и материалы / Н. А. Богомолов. – Москва : Новое лит. обозрение, 1995. – 368 с.
2. Бубнов Н. Ю. Старообрядческое «антижитие» патриарха Никона / [Электронный ресурс] / Н. Ю. Бубнов. Святые и святые северорусских земель. – Каргополь, 2002. – С. 221 – 230. Режим доступа: <http://www.anti-raskol.ru/pages/1242>
3. Граматчикова Н. Б. Игровые стратегии в литературе серебряного века (М. Волошин, Н. Гумилев, М. Кузмин) : Дис. ... канд. филол. наук : 10.01.01 / Наталья Борисовна Граматчикова. – Екатеринбург, 2004. – 204 с.
4. Ермилова Е. В. О Михаиле Кузмине / Е. В. Ермилова // Кузмин М. Стихи и проза. – Москва : Современник, 1989. – С. 3 – 22.
5. Журавлева Н. В. Художественные функции стилизации в романе серебряного века : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.01.01 [Электронный ресурс] / Наталья Васильевна Журавлева. – Воронеж, 2004. Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/khudozhestvennye-funktsii-stilizatsii-v-romane-serebryanogo-veka#ixzz2rPfk7BHG>
6. Кузмин М. Подземные ручьи. / М. А. Кузмин. – СПб. : Северо-Запад, 1994. – 735 с.
7. Лавров А. «Милые старые миры и грядущий век»: Штрихи к портрету М. Кузмина / А. В. Лавров, Р. Д. Тименчик // Кузмин М. Избранные произведения. – Ленинград : Худож. лит., 1990. – С. 3 – 16.
8. Марков В. Беседа о прозе М. Кузмина / В. Марков // Кузмин М. А. Проза. / Ред. и примеч. Вл. Маркова. Т. 1 – 9. – Berkeley, 1984 – 1990. – С. 7 – 18.
9. Осипова О. И. Жанровые модификации в прозе «серебряного» века: Ф. Сологуб, В. Брюсов, М. Кузмин: Дис. ... д. филол. н. – М., 2014. – 438 с.
10. Панова Л. Игры с Брюсовым: Александр Великий в творчестве Кузмина // НЛО. – 2006. – № 78. // Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2006/78/pa13.html>
11. Пурин А. О прекрасной ясности герметизма / А. А. Пурин // Кузмин М. Подземные ручьи. СПб. : Северо-Запад, 1994. – С. 725 – 730.
12. Свиридова А. Лингвистический креатив как частный случай прецедентности языка / А. Свиридова // Вестник Южно-Уральского государственного университета, 2013. – Серия : Лингвистика. – Т. 10. – Вып. 1. – С. 53 – 58.
13. Черная Л. А. Антропологический код древнерусской культуры. – Москва : Языки славянских культур, 2008. – 464 с. – (Studia historica).

УДК 821.161.1–34 Газданов.09

Н. П. Евстафьева, Е. А. Маханьков

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

Поэтика аудиальности в малой прозе Г. Газданова: «Великий музыкант»

Евстафьева Н. П., Маханьков Е. А. Поэтика аудиальности в малой прозе Г. Газданова: «Великий музыкант». Статья посвящена исследованию повествовательной стратегии аудиального письма в прозе Г. Газданова. Выявлены звуковые и собственно музыкальные формы репрезентации авторского сознания в семантической структуре текста повести «Великий музыкант». Охарактеризованы концептуально значимые образы и мотивы (мистической ирреальности жизни, довоплощения духовных потенций личности, подлинности/мнимости), позволяющие дешифровать авторские интенциональные установки и объективировать конфликт эмпирически существующего и онтологически возможного.
Ключевые слова: Гайто Газданов, аудиальность, мотив, авторское сознание, повествовательная стратегия.

Євстаф'єва Н. П., Маханьков Є. А. Поетика аудіальності в малій прозі Г. Газданова: «Великий музикант». Статтю присвячено дослідженню оповідної стратегії аудіального письма в прозі Г. Газданова. Виявлено звукові та власне музичні форми репрезентації авторської свідомості в семантичній структурі тексту повісті «Великий музикант». Схарактеризовано концептуально значущі образи й мотиви (містичної ірреальності життя, довітлення духовних потенцій особистості, удаваності/справжності), що дозволяють дешифрувати авторські інтенціональні настанови й об'єктивувати конфлікт емпірично існуючого й онто

логічно можливого.

Ключові слова: Гайто Газданов, аудіальність, мотив, авторська свідомість, оповідна стратегія.

Evstafjeva N. P., Makhankov E. A. Poetics of audiality in G. Gazdanov' short prose: "The Great Musician". The article

investigates the narrative strategy of audial writing in G. Gazdanov's prose. Sound and musical forms of representation of the author's consciousness in the semantic structure of the text of the novel "The Great

Musician" are revealed. Conceptually meaningful images and motifs (mystical unreality of life, full-embodying of inward potentialities of personality, authenticity/feignity) that allow to decipher the author's intentional installations and objectify conflict of empirical existent and ontological possibility are characterized.

Key words: Gaito Gazdanov, audiality, motif, author's consciousness, narrative strategy.

Музыкальность мышления Г. Газданова как фундаментальное свойство его художественного сознания признается большинством современных интерпретаторов прозы писателя [4; 5; 6 и др.]. О наличии в газдановском повествовании аудильного комплекса писал уже первый ее исследователь Л. Диенеш. По мнению ученого, он состоит из причудливого смешения собственно музыкальных мотивов и мотивов звуковых. Л. Диенеш точно подметил, что в произведениях Г. Газданова «музыка или "гул" служат метафорой для передачи очень сложных внутренних процессов. <...> Начиная с самых ранних рассказов, где некоторые персонажи – певцы, а их пение являет собой важный мотив, и продолжая такими рассказами, как "Гавайские гитары", в творчестве Газданова нередки описания концертов и образы музыкантов. Нельзя не вспомнить в этой связи такие его рассказы, как "Великий музыкант", "Исчезновение Рикарди" или "Панихида", в которых человеческий голос или звучание инструмента играют весьма важную роль, <...> создают необходимый эмоциональный контекст» [3:204–205]. Приведенное наблюдение о содержательном потенциале примененной Газдановым стратегии аудильного письма подтверждается и расширяется в ходе исследования его небольшой повести «Великий музыкант».

Текст «Великого музыканта» впервые прозвучал в авторском исполнении на вечере писателя в мае 1930 года как фрагмент оставшегося незавершенным романа «Алексей Шувалов». Первая публикация повести датируется 1931 годом, что ставит «Великого музыканта» в ряд газдановских произведений 20–30-х годов, которым посвящена наиболее значительная часть научных работ о творчестве писателя. Между тем «Великий музыкант» вспоминается в них нечасто и бегло, хотя в этом произведении предельно концентрированно выражена экзистенциальная проблематика, выявление которой объединяет усилия всех интерпретаторов прозы Газданова этого периода. Представляется, что формы репрезентации авторского сознания в «Великом музыканте» поставили эту повесть особняком по отношению к основному корпусу текстов ранней прозы Газданова по причине их акцентированной аудильности, подлежащей исследованию именно в интермедальном аспекте.

Одно из первых свидетельств того, что звук в газдановском повествовании «открывает доступ к иным измерениям реальности – к метареальности, сюрреальности пограничных состояний сознания» [4:52], принадлежит С. Кабалоти. Сам он эту проблему не изучал, но описание значимых для художественной картины мира Газданова аудильных приемов повествования показал как вполне очевидную исследовательскую перспективу. На вопрос, о чем вообще пишет Газданов, точнее других ответил еще Г. Адамович: «Главное у него не люди, а то, что их связывает, то, чем заполнена пустота между отдельными фигурами, – бытие, стихия, жизнь, не знаю, как это назвать» [1:827]. Будучи наиболее отзывчивым к газдановскому слову критиком, Г. Адамович указал на невозможность точной номинации («не знаю, как это назвать») интенционального объекта в прозе писателя. Хотя в рассказе Газданова «Гавайские гитары» самим автором этот объект обозначен все же довольно ясно: «То, что мы видим, – говорит один из его персонажей, – это воображение, а воображение – это музыка и звуки, – хотя это и кажется невероятным» [1:637].

Собственно музыкальная тема, заявленная в названии произведения, непосредственно зазвучит только в кульминации сюжетного действия «Великого музыканта», когда персонажи повести встретятся на концерте Ф. Шаляпина. Однако последовательностью звуковых образов и мотивов она вводится уже в начале повествования. Рефлексия забвения и перерождения выталкивает в сознание повествующего субъекта аудильно маркированные образы прошлого. Воспоминание о случайной встрече на улице Парижа с бывшим партизанским атаманом отпечаталось в его памяти как «страшная душевная катастрофа», масштаб которой задается звуковой амплитудой. Некогда властный и свирепый человек, «с грохотом» скакавший на огромной лошади и изъясняющийся «радостно-исступленным криком», превратился в мелкого обывателя, боявшегося «громко говорить после десяти часов вечера» [2:234]. В следующей картине возникает образ пьяной женщины из глухого парижского притона, нараспев произносящей «немного удивленным» голосом: «Ох, милай, а я ведь в Харькове епархиальное училище кончила» [2:235]. Гротескное

наложение интонаций крайней пошлости и наивно-го недоумения в изливаниях русской проститутки – бывшей благородной барышни отчетливо резонирует с представленной в звуковом диапазоне крайних частот метаморфозой сознания бывшего атамана. Подобным образом в газдановском повествовании моделируется звуковое пространство ситуаций и вещей, «скорее похожих на ошибки воображения, чем на действительность» [2:243]. Центральной зоной ирреального мира оказывается кафе, в котором, ни на минуту не прекращаясь, звучит «железная» музыка невидимого звукового аппарата. Его тембр создавал «совершенно особенную» атмосферу: «лица начинали казаться матовыми, движения – плавными и самые невероятные вещи – естественными». Посетителям кафе, как иронично замечает повествователь, о существовании «наивно-гармонической» действительности напоминали только редкие гудки автомобилей. Два аудиальных знака – «железная» музыка и гудки автомобилей – поляризуют воображаемый и действительный миры, в сознании повествующего субъекта жестко разграниченные.

Постоянные посетители кафе, между которыми завязывается интрига, также наделяются звуковыми характеристиками. Так, писатель Франсуа Терье, смех которого похож на «беззвучное всхлипывание», обладает особым талантом «услышать по-французски английские мысли» [2:248], что не мешает ему быть признанным и очень успешным. Аудиальное введение мотива подлинности/мнимости закрепляется суждением интеллектуала Алексея Шувалова, завершающего спор о природе дарования оправданного им Терье сентенцией: «Всякое совершенство заключает в себе идею гибели» [2:248]. Дальнейшее развитие этот многосоставный мотив получает вместе с включением в сюжетное действие персонажа по прозвищу Великий музыканта.

Примитивный альфонс, начисто лишенный музыкальных способностей, живет в Париже под именем Ромуальда Карелли. Ироническая реакция повествователя на фамилию Карелли мотивирована несоответствием звучного итальянского имени «подозрительному совершенству», с которым Ромуальд говорил на южнорусском языке, заставлявшим предположить, «что родина Великого музыканта не Рим, не Милан, не Генуя, а скорее Купяnsk, или Харьков, или анекдотический Коноп» [2:250]. Вместе с тем фамилия Карелли и способности Ромуальда к совершенному говорению на южнорусском языке оказываются тесно связанными мотивом интонирования звука. Предрасположенность к сложным фонетическим модуляциям носителей украинского языка общеизвестна и Газдановым была замечена в период его проживания на Украине. Поэтому связь предполагаемого южнорусского происхождения Ромуальда с его даром «изумительного изменения голоса» неслучайна.

Все, что говорил Ромуальд, почти не имело значения, «а звучал и оставался в памяти только его голос, рассказывающий странным и прекрасным языком какую-то чудесную мелодию, о которой можно было мечтать, но в которую нельзя поверить, не услышав этот голос» [2:252]. Аудиальный семантический контекст повести существенно расширяют и собственно музыкальные ассоциации, позволяющие читателю полностью дешифровать игру автора. Прекрасно осведомленный в вопросах истории музыки Газданов приписал своему герою искаженную одним звуком фамилию выдающегося композитора и исполнителя рубежа XVII–XVIII столетий Арканджело Корелли, основавшего итальянскую скрипичную школу. В своих концерто гроссо А. Корелли впервые показал богатейшие интонационные возможности скрипки – инструмента, максимально приближенного к тембровым характеристикам человеческого голоса. Так интонация в художественном дискурсе Газданова постепенно приобретает значение ведущего семантического компонента, пронизывающего всю повествовательную структуру текста.

Ромуальд и Терье оказываются вовлечены в любовные отношения с женщиной, охарактеризованной единственным признаком – «неумолимой женственностью». Притягательность Елены Владимировны точно так же онтологична, как способности Терье транспонировать мысли с одного языка на другой или дар Ромуальда Карелли доносить своим голосом «печальное напоминание о невозможности». Объединяет же их метафизическая глухота. Елена Владимировна свою женскую природу профанирует сомнительными любовными связями; Терье даже не пытается осуществить понастоящему творческое усилие, а Ромуальд вообще предстает пародией на мужскую личность. Недоволенная одаренность всех этих персонажей ставит вопрос причины их ущербного существования. Ответ на него будто бы дает ранее высказанная Шуваловым мысль о неизбежной гибели всякого воплотившегося совершенства. Однако столь изящно сформулированная и опредмеченная в персонажах нигилистическая концепция по ходу развития сюжета повести подвергается существенному переосмыслению.

Елена Владимировна уходит от писателя Терье к альфонсу Карелли в день их посещения концерта Федора Шаляпина, на котором собираются все участники событий. Ее поступок мог бы быть истолкован как иррациональный порыв к довоплощению в себе женщины. Однако включение в сюжет повести исторически достоверной личности Шаляпина неожиданно обнаруживает как подлинный смысл безвольного томления Елены Владимировны, так и фальшивую интонацию жизни всех других представителей мира имитаторов. Выйдя на эстраду под оглушительные аплодисменты, Шаляпин останавливается у рояля и начинает что-то про

себя напевать, слегка размахивая пальцами: «...в зале стояла необыкновенная тишина, и тысячи людей с напряженным вниманием следили за каждым движением громадного человека на эстраде, погрузившегося в свою собственную музыкальную задумчивость» [2:276]. «Самая лучшая аудитория мира», забыв о светской взыскательности, уже в этих «задумчивых» звуках, никому бы другому не прощенных, уловила интонацию подлинности и достигнутого совершенства. Наполняя зал «словно медленным звуковым океаном», Шаляпин запел «именно так, как это было невозможно, и ни на минуту его единственный в этом мире голос не сходил с высот недоступности» [2:277]. Пережив открытие «самых прекрасных, неизвестных и недоступ

ных на земле тайн», повествователь «на музыкальных волнах незримого оркестра» прибывает к берегу обретенной истины. Голос великого певца, достигшего «высоты недостижимости», снимает в газдановском повествовании противоречие между реальностью и онтологической возможностью. Таким образом, развитие мотива подлинности/мнимости, осуществленное в повести «Великий музыкант» посредством музыкальных и звуковых образных структур, завершается утверждением безусловной победы экзистенциальных творческих сил человека над обстоятельствами, дискредитирующими онтологический проект личностного бытия.

Литература

1. Газданов Гайто. Собрание сочинений. В 5 т. Т. 1. Романы. Рассказы. Литературно-критические эссе. Рецензии и заметки / Гайто Газданов ; [под общ. ред. Т. Н. Красавченко ; состав., подгот. текста, коммент. Л. Диенеша, Т. Н. Красавченко, С. С. Никоненко и др. ; вступ. ст. Л. Диенеша, С. С. Никоненко]. – М. : Эллис Лак, 2009. – 880 с.
2. Газданов Гайто. Собрание сочинений. В 5 т. Т. 2. Роман. Рассказы. Документальная проза / Гайто Газданов ; [под общ. ред. Т. Н. Красавченко ; состав., подгот. текста, коммент. Л. Диенеша, Т. Н. Красавченко, С. С. Никоненко и др.]. – М. : Эллис Лак, 2009. – 736 с.
3. Диенеш Л. Гайто Газданов. Жизнь и творчество / Ласло Диенеш [пер. с англ. Т. Салбиева]. – Владикавказ, 1995. – 304 с.
4. Кабалоти С. Поэтика прозы Гайто Газданова 20–30-х годов / Сергей Кабалоти. – СПб. : Петербургский писатель, 1998. – 336 с.
5. Орлова О. Гайто Газданов / Ольга Орлова. – М. : Молодая гвардия, 2003. – 479 с. – (Жизнь замечательных людей–870).
6. Проскурина Е. Единство иносказания: о нарративной поэтике романов Гайто Газданова / Е. Н. Проскурина ; [отв. ред. Е. К. Ромодановская ; Российская акад. наук, Сибирское отд-ние, Ин-т филологии]. – М. : Новый хронограф, 2009. – 387 с.

УДК 821.161.1

Е. И. Петухова

Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеця

Повесть Л. Бочаровой «Сок оливы» как житие

Петухова Е. И. Повесть Л. Бочаровой «Сок оливы» как житие. Статья посвящена творчеству современной российской поэтессы, писательницы, мастера ролевых игр Ларисы (Лоры) Бочаровой. Целью было исследование жанровой специфики её повести «Сок оливы», написанной на материале истории Древнего Рима и посвященной жизнеописанию мученика Себастьяна. Предметом изучения стали проявление в повести агиографического канона, коммуникативная цель текста, образы автора и адресата, место «Сока оливы» в жанровом пространстве, а также выделение доминант текста и их языковое воплощение. В повести явно присутствуют элементы агиографического жанра. Это постмодернистское сочинение нельзя считать житием в полном смысле слова, поскольку целью текста не является прославление мученика, отдавшего жизнь за веру, а адресат – не ортодоксально верующий человек/аудитория. «Сок оливы» произведение светской литературы, где предпринята попытка осмыслить духовный подвиг человека, ставшего символом, иконой. Повествование ведется в необычной форме от второго лица, более типичной для такого жанра религиозной литературы, как акафист – молитва-восхваление святого. Среди речевых доминант в повести преобладают связанные с темой смерти.

Ключевые слова: постмодернизм, житие, маририй, акафист, агиография.

Петухова О. І. Повість Л. Бочарової «Сік оливи» як житіє. Статтю присвячено творчості сучасної російської поетеси, письменниці, майстра рольових ігор Лариси (Лори) Бочарової. Метою було дослідження жанрової специфіки її повісті «Сік оливи», написаної на матеріалі історії Стародавнього Риму і присвяченої життєпису мученика Себастьяна. Предметом вивчення стали прояв у повісті агіографічного канону, комунікативна мета тексту, образи автора і адресата, місце «Соку оливи» в жанровому просторі, а також виділення домінант тексту і їх мовне втілення. У повісті явно присутні елементи агіографічного жанру. Цей постмодерністський твір не можна вважати житієм в повному розумінні слова, оскільки метою тексту не є прославлення мученика, який віддав життя за віру, а адресат - не є ортодоксально віруюча людина/аудиторія. «Сік оливи» твір світської літератури, де зроблена спроба осмислити духовний подвиг людини, що стала символом, іконою. Оповідь ведеться в незвичайній формі від другої особи, більш типовій для такого жанру релігійної літератури, як акафіст - молитва-вихваляння святого. Серед речових домінант в повісті превалюють пов'язані з темою смерті.

Ключові слова: постмодернізм, житіє, мартирій, акафіст, агіографія.

Petuhova E. I. Story by L. Bocharova "Olive Juice" as a hagiography. The article is devoted to the activity of contemporary Russian poet, writer and master of role-playing games Larissa (Laura) Bocharova. The aim was to study the genre specificity of her novel "Olive Juice", written on the material of the history of Ancient Rome and dedicated to the biography of the martyr Sebastian. The manifestation in the story of hagiographic canon, communicative purpose of the text, the images of the author and the addressee, the place of "Olive Juice" in a genre space as well as high lightening of the text dominants and their language implementation became the subject of the study. The elements of hagiographical genre are clearly seen in the text. This post modern work can not be considered as the traditional hagiography, since the purpose of the text is not a glorification of the martyr who gave his life for the faith, and the addressee is not an orthodox believer/audience. "Olive Juice" is a work of secular literature, which attempts to comprehend the spiritual feat of the man who became a symbol and an icon. The narrative is given in the unusual form from the second person that is more typical for such genre of religious literature as acathistus, the prayer-praise of the saint. Language dominants connected with death prevail in the story.

Key words: postmodernism, menology, martyrios, acathistus, hagiography.

Творчество современной российской поэтессы, писательницы, мастера ролевых игр Ларисы (Лоры) Бочаровой весьма разнообразно в тематическом и жанровом отношении. Это и баллады на сюжеты из античной и средневековой истории, и рок-оперы, аллегорические повести, историко-детективная пьеса о Франции XVII века, постмодернистский роман-стилизация в духе «плаща и шпаги», фанфики по мотивам произведений Д. Роулинг и т. п. Причем критики отмечают, что проза писательницы является продолжением ее поэзии. «В своей прозе Лорка тоже поэт, – отмечает И. Хазанов. – Проза у нее поэтическая. Я говорю не о литературном приеме вставки в текст скрытых ритмизованных отрывков. Я говорю о восприятии ее текста, которое возможно только через эмоцию, о тексте, который требует эмоцию, нагло и безоговорочно, и берет ее у вас без спроса» [9: 4-5].

Особое место среди произведений Бочаровой занимает написанная на материале истории Древнего Рима повесть «Сок оливы», опубликованная в 2004 году под псевдонимом Трейсмор Гесс. Это сочинение, как, впрочем, и вся литературная деятельность Лоры Бочаровой, к сожалению, не стало предметом широкого освоения литературной критики и литературоведения. Стихи и песни Лоры Провансаль (под таким именем она известна среди ролевиков) привлекают внимание преимущественно музыкальной критики. Между тем написанные в традициях постмодернизма прозаические сочинения писательницы интересны и сами по себе, и как иллюстрация того, какие формы приобретал постмодернизм в русской литературе начала XXI века. Не ставя перед собой задачи описать весь

спектр проблем, связанных с таким сложным и многоплановым текстом, каким является «Сок оливы», мы сосредоточились на вопросе жанрового своеобразия этой повести, попытавшись найти в ней признаки житийной литературы.

В центре повести находится фигура святого Себастьяна, христианского мученика III века. В предисловии к произведению автор формулирует свою сверхзадачу: «Это текст об иконе. В классическом и сленговом смысле слова. Есть иконы поп-музыки, религиозные иконы, иконы политические и революционные, иконы-люди и иконы-архетипы. В каждом виде человеческой деятельности можно обнаружить свою икону. Икону нельзя осмыслить, она догматична и завершена – и создана, чтобы отдавать ей дань глубокого почтения. Не зависимо от реальной жизни иконного образа. Жизнью образа правит канон. Но всех людей, запечатленных на иконах или признанных таковыми, роднит одно – огромная, оглушающая харизма. Дальше харизмы находится слепое пятно» [1: 3]. Перед нами типично постмодернистский текст, в котором изложена идея и авторская позиция. Икона представляется писательнице целым миром, который, в свою очередь, равен тексту, понимаемому как расширение, описание визуального ряда, комментариев к нему, разгадывание иконного шифра. Налицо подход к искусству «как к своеобразному художественному коду, т.е. своду правил организации текста художественного произведения» [7: 766]. Наиболее адекватной жанровой литературной формой, соответствующей иконному жанру в живописи, представляется житие. Думается, что именно на

него в основном и ориентировалась Лора Бочарова при написании «Сока оливы».

Исследователи отмечают, что в русской литературе жанр жития в «чистом» виде прекращает свое существование в XVII веке. В литературе же светской он вплоть до начала XXI века «продолжал жить, но, постепенно спадая, он разлагается и либо перерождается в жанр мемуарно-биографический, автобиографический (начало этого процесса виден уже в «Житии протопопа Аввакума»), либо распадается на ходовые элементы, которые начинают существовать в качестве мотивов, образов (образы святых в произведениях Пушкина, Достоевского, Лескова, Л. Н. Толстого, Бунина и др.), жанровых схем (например, «Шинель» Гоголя), сюжетных ходов в отдельных авторских произведениях, участвующих в конструировании нового художественного произведения» [8: 96]. В современной агиографии одна из авторитетных ее исследователей, Е. К. Макаренко, выделяет жития канонические и неканонические. «Канонические жития в свою очередь могут подвергаться авторской обработке. В них автор иногда пытается самостоятельно осмыслить события, дать им свою оценку, а при недостатке фактов решается делать свои предположения. В таких житийных произведениях писатель может вводить психологизм и отдавать предпочтение художественной форме произведения перед фактологической стороной. <...> Группа неканонических житий, которые можно назвать агиобиографиями – это описание жизни неканонизированных подвижников. Появившееся обилие жизнеописаний подвижников благочестия связано с тем, что в XX веке было огромное количество пострадавших верующих людей» [8: 97].

Описывая жанровую природу «Сока оливы», мы будем использовать методику, успешно примененную И. В. Грековой при анализе эволюции агиографического жанра в русской литературе XX века. Исследовательница опиралась на несколько моделей, позволяющих исследовать речевые жанры. Прежде всего, на модель, предложенную Т. В. Шмелевой и включающую 7 параметров: коммуникативную цель, образ автора, образ адресата, образ прошлого, образ будущего, диктумное (событийное) содержание, языковое воплощение [10: 93-96]. С этой моделью перекликается коммуникативно-семиотическая модель Барнаульско-Кемеровской школы. И. В. Грекова выделяет шесть параметров, которые частично можно применить и анализируя произведение Бочаровой [4: 38].

Каковы дефиниция жанра «Сока оливы», его структура и особенности проявления в нем агиографического канона? Объектом изображения в житии, как указывает О. В. Гладкова, является «подвиг веры, совершаемый историческим лицом или группой лиц (мучеников веры, церковных или

государственных деятелей). Чаще всего, подвигом веры становится вся жизнь святого, иногда в житии описывается лишь та ее часть, которая и составляет подвиг веры, или объектом изображения оказывается лишь один поступок. Отсюда два основных жанровых подвида жития: мученичество (мученичество), описывающий мученичество и смерть святого, житие-биос, рассказывающее обо всем жизненном пути от рождения до смерти» [2: 267-268]. Мартирии в основном зафиксировали жития первых мучеников, возникнув «из протоколов допросов первых христиан и вначале отличались краткостью и отсутствием беллетристических подробностей» [2: 508]. Житие святого Себастьяна (и изначально, и в более поздней версии – обработки Димитрия Ростовского) относится как раз к типу мученичества. В нем скупо говорится о рождении и ранних годах жизни святого, и все внимание сосредотачивается на «подвиге веры». Версия жизнеописания мученика, предложенная Лорой Бочаровой, больше вписывается в рамки жития-биоса, поскольку представляет собой попытку реконструкции *всего* жизненного пути святого.

Детство Себастьяна описывается в традициях житийной литературы. Родившийся в семье язычников, рано лишившийся матери, он испытывает влияние нянюшки-христианки, рассказывающей ему о Христе и апостолах. «Она (рабыня Тимофея. – Е. П.) говорит – в каждом есть бессмертная часть, зовется душой. Душа после смерти остается как есть, и идет туда, куда захочет. Только на земле ей быть заповедано. Душа идет в странствие – вроде похода или завоевания... Опять она за свое. Но уж лучше знать, что после смерти будет еще что-то интересное, чем верить, будто души вечно скитаются по царству теней и стонут там от тоски. Тимофея говорит – когда Небесный царь умер – он умер добровольно за всех людей, чтобы их души были свободны после смерти. Он своей кровью смыл их оковы. Свобода всегда покупается кровью. Все хорошие и настоящие вещи связаны с кровью. Кровное родство, рождение детей, жертвы богам... Потому Небесный царь сам принес себя в жертву. Это тебе совершенно чуждо. Ты не понимаешь – как можно дать себя убить, принести себя в жертву» [1: 12]. Таким образом, уже с самого начала в текст входят мотивы плотского и духовного, жертвы и самопожертвования, становящиеся в повести сквозными и основными.

Картины детства и юности героя, нарисованные Бочаровой, являются полностью плодом авторского вымысла. Не известно ни полное родовое имя мученика, ни место его рождения. Житие сообщает лишь, что родился он в Нарбоне (Галлия), а образование получил в Медиолане (Милане), потому и зовется Себастьяном Медиоланским [6: 473]. Писательница делает его принадлежащим к знатному римскому роду всадников и называет Флавием Сабиним, сыном Азиния Сабина. Прозвище же

Себастьян он получает по небольшому городку Себастья в Передней Азии, где служил его отец. Уже здесь прослеживаются текстуальные отсылки к евангельским главам «Мастера и Маргариты» Булгакова (Понтий Пилат тоже был всадником), связь с которым «Сока оливы» несомненна. В самом начале житийного текста имеется посыл, ставший отправной точкой и для Лоры Бочаровой: «Видя пред собою многих святых, подвизавшихся добрым подвигом, претерпевших страдания, сохранивших среди мучений веру Христову и получивших по отшествии из сей жизни венцы вечной жизни, Себастьян и сам воспламенел желанием пострадать за Христа и ожидал, когда Господь укажет ему удобное для того время» [6: 474]. В тексте повести, что также резко отличает её от официального жития мученика, кроме самого Себастьяна больше не упоминаются по именам никакие его собратья по вере (в житии – Маркеллин и Марк, Никострат, Зоя, Клавдий, Транквиллин, Касторий, Тивуртий и др., принявшие мученичество незадолго до самого Себастьяна). Скупо говорится, что герой время от времени пропадает куда-то, где и встречается с единоверцами.

Гораздо важнее для автора показать обстоятельства знакомства и истории взаимоотношений Себастьяна с его покровителем и гонителем Диоклетианом. Будущий император представлен читателю уже в самом начале повествования, когда он еще был простым легионером и звался Диоклом. Себастьян делает первые робкие шаги на военном поприще, находясь в услужении у старших товарищей. Диокл воплощает плотское начало, язычество, в то время как юный герой уже начал жить напряженной духовной жизнью, отказываясь от плотских утех и излишеств. «Образ святого в агиографических текстах раскрывается также через константный набор признаков: доброта, жертвенность, самоотречение, вера, аскеза, скромность, боголюбие, смирение, – реализующих концепт «святость». Образ главного героя, являющегося воплощением святости, противопоставлен всем остальным героям житийного текста и самому автору» [5: 10-11]. Узловым моментом жизни Себастьяна становится разыгрывание его в кости между Диоклом и Флором. Герой чувствует себя жертвой и сравнивает себя с Христом: «Жертва, жертва – вот оно, ключевое слово. Ты вспомнил – за тридцать монет был продан неведомый небесный царь, сын бога, принесший себя в жертву. Оказывается, это очень просто – быть проданным, так просто, что, может быть, и все остальное в той истории – правда?» [1: 26]. Через потрясение юноша приходит к постижению таинств веры, и в винограднике к нему является сам Христос.

Здесь выкристаллизовывается коммуникативная цель повести Лоры Бочаровой. «Задача жития, – отмечает И. В. Грекова, – не только в том, чтобы описать земную жизнь подвижника, но и создать

идеальный образ святого человека, своеобразное поучение людям. Если древнерусские жития являлись частью богослужения и утверждались церковью, то современные тексты в богослужении не употребляются и часто имеют варианты. Сейчас поучением является жизнь самого святого, а цель скорее просветительская, нежели религиозная, которая, однако, также имеет немаловажное значение» [4: 38]. Цель автора «Сока оливы» изобразить не столько идеал героя, хотя её Себастьян в принципе идеален, насколько может быть идеальной икона, сколько показать его путь к самопожертвованию. Герой постепенно повторяет земной путь Христа. Его разыгрывают в кости, подвергают унижениям, признают авторитет, закладывают, как агнца и, наконец, свидетельствуют о его чудесном спасении и воскрешении. Помимо истории Христа угадывается и история Иоанна Крестителя, поскольку важными для сюжета узлами становятся сцены пляски Себастьяна перед Диоклом, напоминающие о танце Иродиады перед Иродом. Нежелание героя покориться царю земному, в конце концов, и решает его судьбу, обрекая на мученическую смерть.

Своеобразно в повести место автора. По сути, автор появляется только в предисловии к произведению, а потом куда-то «исчезает». Если же взглянуть внимательно, то можно заметить, что автор сливается с образом рассказчика. Повествование ведется от имени сослуживца по преторианской гвардии Марция, знавшего Себастьяна с юности. Однако уровень образованности рассказчика явно не совпадает с его психологическим типом. Речь простого преторианца должна быть грубой и простой. Вместо этого перед нами человек довольно образованный, обладающий прекрасным словарным запасом, умеющий анализировать и делать выводы. Его наблюдения и замечания по поводу героя точны и позволяют нарисовать разносторонний и углубленный психологический портрет Себастьяна. «...Никто из нас ни разу не поймал тебя на бахвальстве, – рассуждает Марций. – Об императоре ты отзывался холодно, но с неизменным уважением. Твоя частная жизнь была нам неизвестна. Правда, по ночам ты регулярно исчезал из казарм. Только этим ты и казался понятным, обычным, таким же, как все. Ты не рассеивал заблуждений, что имеешь пассию. Но я знал, куда ты ходишь и кому служишь. Кто твой избранник. Один раз ты почти проговорился. Это удивительно, поскольку ты не похож не только на нас, но и на многих своих единоверцев-назареев, которых полно по империи. Те, кого я видел в Никомедии и Риме, подобны кликушам – стремятся выставить свою веру напоказ, демонстрируя презрение и к власти и к закону – а когда их призывают к порядку, тут же принимают вид мучеников. Оттого и не вызывают к себе ничего, кроме ненависти» [1: 98].

Повествование ведется в необычной форме от второго лица, более типичной для такого жанра религиозной литературы, как акафист – молитва-восхваление святого. Такая же уважительная форма обычна и для исламского искусства, запрещающего прямое изображение Пророка Мухаммеда и его ближайших соратников. Таким образом, перед нами явное смешение нескольких речевых жанров. Здесь и элементы биографии, поскольку описываются индивидуальные, частные черты героя. В то же время в образе Себастьяна выделены типические черты, отражающие общий христианский идеал [4: 38]. Имеются ярко выраженные поэтические вставки, воспевающие достоинства мученика, элементы торжественной красноречивой проповеди в духе «Слова о Законе и Благодати» митрополита Илариона.

В житиях помимо образа автора также важен и образ адресата. «Со временем, – справедливо указывает И. В. Грекова, – он претерпевает изменения. Ранее произведение житийного характера было ориентировано на церковных людей, заинтересованных в предоставляемой информации, людей, которые хорошо ориентировались в традициях. Сейчас же данные тексты рассчитаны на широкий круг читателей, жизнеописание стало выполнять по большей степени просветительскую функцию» [4: 38]. Понятно, что текст «Сока оливы» рассчитан не на широкую читательскую аудиторию, а адресован тем, кто может понять глубинный смысл, заложенный в постмодернистском тексте, увидеть все наслоения, намеки, интертекстуальные отсылки, заметить и оценить интермедальность.

Повествование заметно расширяется за счет привлечения других сфер искусства, прежде всего, живописи. Далеко не случайно в предисловии упоминается картина итальянского барочного художника Гвидо Рени. Нарисованный на ней портрет мученика, восхитивший японского писателя Юкио Мисиму, явно не совпадает с образом воссозданным Лорой Бочаровой. Её Себастьян отнюдь не мечтательный и томный юный красавец, похожий на языческого бога, а скорее раненный хищник, предчувствующий скорый конец: «Ты всегда казался мне очень рослым – но каждый раз я убеждался, что это иллюзия. Наверное, это оттого, что у тебя слишком высокая шея. Непомерно высокая, словно созданная для вражеских стрел и царских ожерелий. У тебя круглое костистое лицо, в профиль напоминающее птичье – ты несешь голову в вечном полете, расправив плечи и подставляя солнцу острый подбородок. Наверное, такими в незапамятные времена и были легендарные сабины, от которых твой род ведет свое имя – полубоги латинской земли, чьих женщин похитили первые римляне, дабы скрепить свою кровь союзом с бессмертными. Твои волосы белокуры, но брови неожиданно черны, выгнуты и тоже длиннее, чем следует – они заканчиваются на висках, отчего ли-

цо тебе кажется всегда строгим и всегда удивленным. Твоя улыбка проста и добродушна, когда ты смеешься – никто не заподозрит тебя в надменности или коварстве. Что же касается глаз – то я никогда не мог поймать ни цвета их, ни выражения. Они живут на лице своей особенной жизнью, скрытые ресницами, которые, даже выгорев под южным небом, представляют надежную защиту. Они похожи на частокол, отчего на твоих скулах всегда лежит глубокая тень, словно от ряда поднятых копий» [1: 52-53]. В портрете героя явственно выделяются символы смерти: стрелы, кровь, копья.

В языковом воплощении текста повести можно выделить определенные доминанты. «Для жанра жизнеописания характерны клише, лексика тематических и лексико-семантических групп, связанных с понятием святости. На примере образа святого выстраивается модель идеализированного облика человека. В тексте жизнеописания концепт святости выражается при помощи номинативных полей, объединяющихся в <...> тематические блоки» [4: 38]. Таковых тематических блоков в «Соке оливы» несколько, и они заметно отличаются от традиционных житийных лексико-семантических групп, выделяемых И. В. Грековой: благо, добро, смирение, кротость, вера, учительство, самоотверженность и т. п. У Бочаровой это, прежде всего, смерть и таинство. Если выделить в лексике повести ключевые слова-символы, то можно видеть, что чаще всего употребляется слово «смерть» – 64 раза. Противоположное ему по смыслу слово «жизнь» встречается 31 раз. Более 20 раз применено слово «стрела» и производные от него: «выстрел», «растрелять» и пр.

Из семи христианских таинств в повести выделены два: евхаристия (в меньшей мере) и елеосвящение или соборование. Последнее в большей степени подходит к тексту, где доминантой становится смерть. Как ни странно, из двух составляющих таинство евхаристии – хлеба и вина, чаще всего упоминается вино. Слово «хлеб» встречаем в тексте всего 1 раз, в то время как «вино» и связанный с ним «виноград» – 36 раз. Зато в паре с «вином» и «виноградом» почти всегда упоминается «олива» – 21 раз. Так, говоря о христианской вере, автор указывает, что та метит своих адептов «миром и оливковым соком и виноградной лозой, превращенной в кровь» [1: 109]. Пара вино – оливковое масло отсылает нас, например, к притче о добром самаритянине, омывшем раны подобранного им страдальца маслом и вином (Лк. 10: 34). О таинстве елеосвящения говорит в Соборном послании апостол Иаков: «Болен ли кто из вас, пусть призовет пресвитеров Церкви, и пусть помолятся над ним, помазав его во имя Господне. И молитва веры исцелит болящего, и восстановит его Господь; и если он соделал грехи, простятся ему» (Иак. 5:14-15). Запах оливы, становящийся символом мученической смерти и жизни вечной, сопутствует герою с

того самого момента, когда в винограднике ему открылась Истина. «...Сильный и горький запах цветущей оливы, – говорит Марций, – заставил меня завертеть головой, ища источник, хотя в темноте я не вижу даже собственную руку. Ни порыва ветра, ни легкого дуновения – ничего, что могло бы принести с собой этот забытый в пустыне аромат. Словно кто-то раздавил драгоценный флакон с эссенцией. Я не смотрю на тебя, потому что боюсь себе признаться, что источник этого аромата – ты» [1: 73].

Таким образом, в повести Лоры Бочаровой «Сок оливы», несомненно, присутствуют элементы агиографического жанра. Это постмодернистское сочинение нельзя считать житием в полном смысле слова, поскольку целью текста не является прославление мученика, отдавшего жизнь за веру, а адресат – не ортодоксально верующий чело-

век/аудитория. «Сок оливы» произведение светской литературы, где предпринята попытка осмыслить духовный подвиг человека, ставшего символом, иконой. В настоящей статье мы затронули лишь проблемы жанровой принадлежности повести, используя методику, предложенную некоторыми литературоведами для исследования житийной литературы. Представляется, что в плане дальнейшего изучения интересной и многоплановой книги Лоры Бочаровой следовало бы рассмотреть особенности интертекста, интермедальности и образной системы повести, отражения в ней местного колорита, а также сопоставить «Сок оливы» с другими произведениями современной русской литературы, в которых встречаются признаки агиографии.

Литература

1. Гесс, Трейсмор Сок оливы / Трейсмор Гесс. – М.: Кругъ, 2012. – 172 с.
2. Гладкова О. В. Житие / О. В. Гладкова // Литературная энциклопедия терминов и понятий / [под ред. А. Н. Николюкина]. – М.: НПК «Интелвак», 2003. – С. 267–270.
3. Гладкова О. В. Мартирий / О. В. Гладкова // Литературная энциклопедия терминов и понятий / [под ред. А. Н. Николюкина]. – М.: НПК «Интелвак», 2003. – С. 508–509.
4. Грекова И. В. Жизнеописание святого: проблема определения жанра / И. В. Грекова // Мир науки, культуры, образования. – 2013. – № 4. – С. 37–39.
5. Грекова И. В. Эволюция агиографического жанра в функционально-стилистическом аспекте: дис. ... канд. филолог. наук: 10.01.01 / И. В. Грекова. – Бийск, 2014. – 211 с.
6. Житие и страдание святого мученика Севастиана и дружины его // Димитрий Ростовский, Святитель. Жития святых. Месяц декабрь. (Репринтное издание Москва, 1905). – Издание Свято-Введенского монастыря Оптиной Пустыни, 1997. – С. 473–498.
7. Ильин И. П. Постмодернизм / И. П. Ильин // Литературная энциклопедия терминов и понятий / [под ред. А. Н. Николюкина]. – М.: НПК «Интелвак», 2003. – С. 764–766.
8. Макаренко Е. К. Агиография ХХ века. Проблема жанра и методов его исследования / Е. К. Макаренко // Сибирский филологический журнал. Институт филологии СО РАН, г. Новосибирск. – 2011. – № 1. – С. 95–102.
9. Хазанов И. А. Простые ответы / И. А. Хазанов // Бочарова Л. В. *Impriatur*. – М.: Издательство «Алькор Паблицерс», 2013. – С. 3–6.
10. Шмелева Т. В. Модель речевого жанра / Т. В. Шмелева // Жанры речи. – Вып. 1. – Саратов: «Колледж», 1997. – С. 88–99.

Інтертекстуальні зв'язки та рецепція художніх текстів

УДК 82:398:8:929 Потебня

С. Л. Попов

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Потебня о пессимизме русской народной поэзии: современная когнитивно-эволюционная интерпретация

Попов С.Л. Потебня про песимізм російської народної поезії: сучасна когнитивно-еволюційна інтерпретація. У статті аналізуються причини песимізму російської народної поезії, що був аргументовано продемонстрований Потебнею. Аналіз проводиться із застосуванням когнитивно-еволюційного підходу, що дозволяє розглядати створені людиною сутності з позицій їх обумовленості потенційно еволюціонуючими когнитивними структурами. У ході аналізу застосовуються відомості теорії сприйняття, етнічної психології та нейрофізіології. Розглядаються особливості первісного сприйняття.

Ключові слова: російська народна поезія, логіка, сприйняття, функційна асиметрія півкуль мозку, первісність.

Попов С.Л. Потебня о пессимизме русской народной поэзии: современная когнитивно-эволюционная интерпретация. В статье анализируются причины пессимизма русской народной поэзии, аргументированно продемонстрированного Потебней. Анализ проводится с применением когнитивно-эволюционного подхода, позволяющего рассматривать созданные человеком сущности с позиций их обусловленности потенциально эволюционирующими когнитивными структурами. В ходе анализа применяются сведения теории восприятия, этнической психологии и нейрофизиологии. Рассматриваются особенности первобытного восприятия.

Ключевые слова: русская народная поэзия, логика, восприятие, функциональная асимметрия полушарий мозга, первобытность.

Popov S.L. Potebnya about pessimism of Russian folk poetry: the modern cognitive and evolutionary interpretation.

In the article the reasons of the Russian folk poetry pessimism demonstrate with deep arguments by Potebnya are analyzed. The analysis is carried out with application of the cognitive and evolutionary approach that allows to study human-created substances from the perspective of their being determined by potentially evolving cognitive structures. In the course of the analysis data of the theory of perception, ethnic psychology and neurophysiology are applied. Peculiarities of primitive perception are considered.

Keywords: Russian folk poetry, logic, perception, functional asymmetry of cerebral hemispheres, primitiveness.

О научном творчестве Потебни (мы намеренно не указываем имя и отчество или инициалы этого гениального ученого, приравнивая его к тем мыслителям, которые со временем начинают обозначаться только одной, всеми узнаваемой номинацией) написано немало. Исследователи множество раз отмечали энциклопедизм Потебни, который проявил себя как обладающий редким даром научного предвидения лингвист, философ, литературовед, психолог, этнограф и фольклорист. Неудивительно, что некоторые аспекты его научного наследия остаются нераскрытыми. Разновидностью этого недостатка является невнимание ученых к доказательно представленным Потебней реалиям, которые имеют важное значение для современной науки, характеризующейся переходом от имеющего несомненные научные заслуги структурализма к

антропоцентризму, объясняющему полученные структурализмом данные их корреляцией со всем имеющим отношение к человеку. Существенным проявлением такого общенаучного антропоцентризма является когнитивизм, получивший широкое распространение в лингвистике, объясняющий причины языковых явлений их обусловленностью когнитивными структурами: мышлением, восприятием, памятью, вниманием и т. п., – изучением которых занимаются психология и логика – во всех их разновидностях, нейрофизиология и другие антропонауки (в когнитивной науке этим термином называют науки о человеке), чем и обусловлен интерес когнитивной лингвистики к данным смежных с ней наук. В качестве одного из направлений когнитивной лингвистики может рассматриваться предложенный нами к изучению русской грамматической вариантности когнитивно-эволюционный подход, который используется также в современ-

ной еволюційної епістемології [7; 8] і в застосуванні до граматических варіантів характеризується увагою до еволюції когнітивної, заздалека всього перцептивно-логічної, умовленості граматических явищ [11; 12; 10]. По нашому переконанню, когнітивно-еволюційний підхід може бути застосований і до явищ, які по традиції входять до сфери уваги літературознавців.

Метою цієї статті є когнітивно-еволюційна інтерпретація аргументовано доведеного Потєбної песимізму російської народної поезії. Така інтерпретація передбачає пояснення причини вказаного песимізму, і для нас принципово важливо, що пояснення причин явищ, ідущее до зміни їх структуралістському опису, є головним постулатом когнітивної науки (см. [5:25]).

С позицій і психології, і аксіології, песимізм – це відричальна в цілому до безвиходності оцінка спостережуваного в собі і/або навколо. Сьогодні песимізм не є явищем дуже поширеним, але не вважається явищем мало вивченим. Психологи можуть привести багато причин песимістических і інших депресивних станів, як правило – окремих осіб, але масовий песимізм творчих народної поезії не є предметом їх уваги.

Приведемо фрагменти російської народної поезії, взяті з хорошо відомої, отриманої в своє час одобрення внаслідок П.А. Лавровського, потім І.І. Срезневського і багатьох інших, ранньої роботи Потєбної – його магістерської дисертації «Про деякі символи в слов'янській народній поезії» (намірено залишив в стороні спостережуване в цій поезії, важливе для когнітивно-еволюційного аналізу співвідношення образу і символу – це тема для окремого дослідження):

*Грушниця моя! чом ти не зелена? Милая моя!
чом ти не весела?*

Уж як с'єднався я, добрий молодець, загубився.

*Я розсею моє горе по всьому по чисту полю.
Уродися, моє горе, ти травою польненью.*

*Що не ржавчинка на болотичці зарождалася.
Не кручинушка добра молодця издоляла; Издоляет-
то добра молодця худа слава; С худой славы доб-
рий молодець гине.*

*Под горою високою Леса ростуть темні і
шипця колючая, Да і крапива-то жгучая Да і
осока різучая... Шипця колючая – Богоданні ми-
лы братці, Крапива-то жгучая – Богоданні
сестриці.*

*Лебедь наша біла, Лебедушка молоденька!
Боїшся ти мороза? Я мороза боюся, Я за бі-
лий сніг схоронюся. Ты Машенька душа... Боїшся
ли ти свекора? Я свекора-то боюся, Я за батюшку
схоронюся.*

*Туманно красно соннышко, туманно, Що
красного соннышка не видно? Кручинна красная*

девица, печальна, Никто ее кручинушки не знает [14:6, 16, 21, 23, 33].

«В вірш. весільній пісні свиха говорить: «Як чужа-то сторонюшка сахаром изнасяена, ситою поливана...». На це (прямо в час такого життєутверджуючого дійства, як весілля. – С.П.) їй відповідає мати невесты: «Уж як чужа-то сторонюшка горем вся изнасяена, Она слезами поливана, печалью огорожена...» [14:16-17].

То, що ці контексти виконані песимізму, в доказах не потребує, бо емоції їх колективного автора емпірически очевидні відричальні. Записки Потєбної, об'єднані назвою «Песимізм і ретроспективність думки», включені учениками Потєбної після його смерті в збірник, названий їми «Из записок по теорії словесності», починаються відповідними словами: «Характерна черта тих шарів народу, для яких найбільше практичне значення має повір'я, звичай і взагалі народна поезія, є в глибокому і радикальному песимізмі» [13:402]. Звертає на себе увагу розділення автором «народу» як мінімум на дві категорії: імпліцитно – до людей просвіщених, масово песимістических і інших депресивних станів, і – емпірически – до людей, керіваних (іменно так дозволяє думати авторське словосполучення «практичне значення») повір'ями, звичаями і народної поезії. Очевидно, що Потєбня має на увазі не історических предшественників, а своїх сучасників, то є людей середини і другої половини XIX століття, бо серед них дійсно спостережувались, приче в значительному кількості (це докazuje роботи Н.Ф. Сумцова кінця XIX століття – см. [16; 17; 18; 19]), люди, для яких «найбільше практичне значення має повір'я, звичай і взагалі народна поезія», відзначаються «глибоким і радикальним песимізмом». Крім того, принципово важливо є визнання Потєбної кореляція народної поезії з повір'ями і звичаями, оскільки дана зв'язь дозволяє прийти до висновку, що розглядаєма нами народна поезія є проявлення первобитного світоуявлення.

Сразу після цитованої нами програмної фрази Потєбня робить уточнення: «Цим не виключається світлий, радісний тон окремих творчих і цілих рядків творчих. Молодість, здоров'я беруть везді своє» [13:402] (сп. *Світ ви мої, сени нові... Світ ти моя, чара золотая... Світ ти мій, соловей во саду; И вы, гости наши, посидите у нас, И вы, светлы наши, побеседуйте у нас* [14:27, 142-143]). Але автор тут же доддає, що ця констатація оптимізму російської народної поезії є виключенням від загального правила народнопіетического песимізму. Дуже показательно в цьому смислі описане автором народне уявлення «правди і кривди»: «В російській народній поезії думка про торжестве правди

над кривдой отнесена в область сказки, между тем как противоположная мысль о том, что «кривда правду переспорила», многократно повторяется в пословицах, песнях, преданиях» [13:407].

Потебня убедительно доказывает, что в сознании коллективного автора русской народной поэзии негативное отношение к настоящему подчеркивается контрастно позитивным отношением к прошлому. Автор прибегает к обобщению основных мыслей о прошлом в этой поэзии: «а) Было такое время, когда звери и птицы говорили человеческим языком. ... б) Хлеба было больше. в) Люди были больше ростом, сильнее, долговечнее. г) Между ними царствовали правда и счастье» [13:407].

Прозорливый ученый тщательно отграничивает пессимизм первобытный от пессимизма современного ему общества, представители которого, приходя в отчаяние от некоторых проявлений современности, всё же обладают недюжинной верой в лучшее будущее, однако и в этом современном обществе Потебня видит пессимистов: «Господствующий тип среди наиболее развитых классов современного общества – люди сознательной, самоуверенной мысли, люди[,] живущие, глядя вперед на носящийся перед ними (более-менее смутный) образ лучшего будущего, люди, которых жалобы на настоящее основаны не на том, что когда-либо было лучше, а на том, что, по их мнению, течение, уносящее их от прошедшего, слишком медленно. ... Не то представляют нам те из низших слоев современного народа, которые живут еще преданием, и не то предполагаем мы в древности, в так называемый эпический[,] или народно-поэтический[,] период. Характерная черта этих слоев и этого периода состоит в радикальном беспримерном пессимизме» [13:405-406].

Объяснить причину этого пессимизма Потебня со всей очевидностью стремится, но это сводится либо к развенчанию существующих в его время объяснений – ср., например, его слова: «...исторические воспоминания ... не могут служить достаточным объяснением всеобщего пессимистического взгляда на жизнь природы и человека» [13:406], – либо к несомненно полезным, но не окончательно всё объясняющим обобщениям. Так, верно отметив, что «почти все звуки внешней природы (ветра, зверей, птиц, кроме разве соловья) в народной русской поэзии представляются печальными и «вещуют» печаль», и уместно присовокупив к этому остроумное замечание знакомого ему немца: «Трудно быть русским и не пессимистом», – Потебня делает абсолютно корректное с современной точки зрения обобщение: «Насколько во всем этом участвуют особенности русской и вообще славянской жизни, этого я определить не могу; но, допуская некоторую долю этого участия, я думаю, что такое настроение должно характеризовать первобытного человека вообще, так как оно согласно с

другими явлениями первобытной жизни, из которых должна вытекать, так сказать, повальная несамуверенность личной мысли» [13:406]. Как можно убедиться, вопрос о причине первобытной «несамуверенности личной мысли», то есть уже не только русской, что явилось безусловным прогрессом в осмыслении явления пессимизма народной поэзии во всемирном масштабе, остался у Потебни без ответа. Почему – судить не беремся, ведь многие положения этнической психологии, объектом внимания которой были прежде всего современные первобытные этносы, во второй половине XIX века были достаточно известны. Но ответить на этот вопрос – постараемся.

Когнитивно-эволюционный подход каузирует предположение, что причину пессимизма народной поэзии следует искать в перцептивных особенностях первобытных людей, поскольку качество логики (логичность) любых людей зависит от качества присущего им восприятия: восприятия синкретичного, поверхностного и альтернативного. Эти степени восприятия были выделены на основании достижений этнической и детской психологий. Синкретичное восприятие характеризуется целостностью, нерасчлененностью воспринимаемого. Поверхностное восприятие ориентировано на ближайшие, наиболее заметные или другим образом воспринимаемые сущности или признаки. Альтернативное восприятие связано с возможностью выбора из имеющихся альтернатив сущностей или признаков. История перцептивного прогресса человечества – в филогенезе и онтогенезе – есть эволюция от синкретизма – через поверхностность – к альтернативности восприятия как к перцептивной норме [11:5-105; 12:90-91; 10:109-140].

Достижение поставленной в настоящей статье цели предполагает обращение к первой степени восприятия, которую правильнее считать нулевой, – синкретизму, ибо, как доказано этнопсихологами, именно эта степень наблюдается у первобытных людей в первую очередь. Одной из важнейших особенностей первобытного синкретизма является неотделение человеком себя от окружающей действительности. Этот постулат выглядит слишком абстрактным и потому требует пояснения. К такому неотделению приводит неразвитость абстрактного мышления. Первобытный человек не может отвлечь, абстрагировать себя в качестве активного, смелого, самостоятельно мыслящего и, как следствие, самостоятельно действующего существа, противопоставившего себя окружающей действительности с целью ее познания и, как следствие, преобразования ее «под свои нужды» (что наблюдается в современных цивилизованных этносах). Это приводит к наделению непознанных человеком и потому непонятных ему и пугающих его природных явлений мистической силой, которой первобытный человек вынужден подчиняться, моля о милости к нему. В этом смысле и можно говорить

о том, что первобытный человек не отделяет себя от окружающей действительности, в том числе от окружающего социума (отсюда такие рудименты, как анонимность средневековых произведений и хорошо известное современным ученым «мы» в научном стиле).

Именно по причине вынужденного подчинения мистифицированному непознанному описанные в народной поэзии явления предстают отрицательно-оценочными и могут вызвать лишь чувство пессимизма. С периода VII–II веков до н. э., названного К. Ясперсом «осевым», в Китае, Индии и на Западе, прежде всего в Греции, происходило преодоление мифологического мировосприятия, то есть синкретичного и затем (что дается гораздо труднее) поверхностного восприятия себя и окружающей действительности [21:34], однако в других местах расселения человечества, а именно в не столь климатически теплых, то есть не позволяющих собирать больше одного урожая в год, в том числе у славян, такое преодоление происходило значительно позже.

Укажем на один из наиболее ярких фактов синкретизма восприятия. Первобытные люди отождествляют человека с его изображением (достаточно вспомнить «причинение вреда» человеку путем «нанесения увечий» восковой фигуре этого человека или, в более модернизированном виде, путем «выкалывания глаз» человека на его портрете или фотографии). Такое же первобытное отождествление наблюдается в отношении человека и отбрасываемой им тени, которая должна быть неприкосновенна так же, как ее хозяин. Более того, первобытные люди никому не сообщают свое настоящее имя, поскольку полагают, что имя есть атрибут самого человека и этому атрибуту, а следовательно – и его носителю, может быть причинен вред недоброжелателями. Соответственно, если человек представляется успешным, его имя становится желанным для других: «...меня неоднократно просили в различных деревнях поменяться именем с каким-нибудь туземцем» – свидетельствует Н.Н. Миклухо-Маклай [9:86].

Описанные три явления вполне заметны для любого современного цивилизованного человека, в том числе для этнопсихологов, и потому эти три явления, как поверхностно воспринятые в первую очередь, быстро стали объектами их внимания. Однако синкретичная спаянность человека и его изображения, человека и его тени, человека и его имени – лишь фрагменты общей картины такого рода синкретизма, а именно восприятия имени как части не только человека, но и любого предмета. Рассмотрение имени как атрибута предмета свойственно даже первым философам: «На ранних этапах развития философской мысли, – пишет Р.Л. Грегори, – в слове видели атрибут предмета, а не название, которым человек снабдил предмет. Жан Пиаже

показал, что детское мышление именно так и трактует названия предметов – как *свойства* последних; но такова же трактовка зрелого Аристотеля – он считал слово частицей сущности предмета. Такой философский взгляд на связь слов и вещей чрезвычайно далек от современного» [2:169]. Один из пионеров изучения межполушарных отношений в головном мозге В.Л. Деглин тоже обращает внимание на то, что синкретичное неразличение слова и денотата «зарегистрировано в мифах разных народов – в Библии, в исламских сагах, даже в гомеровском эпосе» [3:144] («даже», очевидно, излишне, если помнить, что Гомер жил на несколько веков раньше Аристотеля). Отсутствие абстрактной лексики в значимых для европейской культурной традиции текстах Гомера приводит исследователей к мысли о неспособности великого поэта-сказителя мыслить абстрактно (см. об этом [6:15]), что в целом не удивительно, если помнить о единстве, отмеченном самим Потебней: об отождествлении понятий «эпический» и «народно-поэтический» по признаку «радикальный беспримерный пессимизм» [13:406]. Неразличение слова и денотата можно назвать «синкретизмом в миниатюре», но по аналогии с ним несложно представить более общую картину синкретичного неотделения несамостоятельного человека от всей подчиняющей его окружающей действительности.

Сказанное выше о пессимизме и синкретизме подтверждается нейрофизиологическими сведениями о функциональной асимметрии мозговых полушарий человека. Результаты четвертьвековых исследований, осуществленных В.Л. Деглиным (параллельно с известным американским нейрофизиологом, лауреатом Нобелевской премии Р. Сперри), свидетельствуют о том, что (у правшей, составляющих подавляющее большинство людей) функцию распознавания выполняет правое полушарие, а категоризацию – левое. По мнению В.Л. Деглина, история развития человеческого мозга есть история движения мысли конкретной из правого полушария к мысли абстрактной в левом полушарии: «Ранний этап эволюции психической деятельности – этап использования природных объектов в качестве знаков – связан с правым полушарием и роднит человека с его животными предками. Поздний этап эволюции становления психической деятельности, основанный на специально созданных для знаковой функции искусственных объектах, связан с левым полушарием. Это специфически человеческий этап становления психической деятельности. <...> Функциональная асимметрия, с моей точки зрения, — это летопись, «Повесть временных лет» человеческой психики» [3:145-146]. К таким же выводам (с некоторым их уточнением) приходят другие исследователи функциональной асимметрии полушарий человеческого мозга. Так, Д.А. Фарбер и Т.Г. Бетелева фиксируют,

что у современного цивилизованного человека механизмы целостно-формального, конкретного опознания, свойственные правому полушарию, формируются от момента рождения до 5-6-летнего возраста, а осуществляемые левым полушарием по общим, отвлеченно воспринятым признакам классификации можно считать более-менее совершенными к 14-16 годам [20]. «Левое полушарие обрабатывает информацию дискретно, последовательно, аналитически... Правое полушарие обрабатывает информацию целостно, одновременно, синтетически...» [1:12].

Эти сведения вполне известные. Но, как заявляют нейрофизиологи и психологи, не является широко известной информация о том, что функциональная асимметрия мозговых полушарий человека обеспечивает различие и эмоциональных его состояний. Данные, полученные В.Л. Деглиным и Н.Н. Николаенко, свидетельствуют о том, что категоризирующее левое полушарие человеческого мозга отвечает за положительные эмоции, а синкретично воспринимающее действительность правое – за отрицательные. При этом в функциональном отношении полушария представляют собой привативную оппозицию. Эмоции зависят от работы или неработы левого, доминантного в процессе познания, полушария: в случае именно его отключения возникают отрицательные эмоции [4]. К таким же выводам пришел С. Даймонд, опыты которого показали, что «по сравнению с левым полушарием правое полушарие видит мир как значительно более неприятное, враждебное и даже омерзительное место», но «в случаях, когда одновременно работают оба полушария, наше восприятие очень схоже с восприятием левого полушария. Вероятно, в повседневной жизни негативизм правого полушария сильно смягчается более добродушным и жизнерадостным левым полушарием» [15:190]. Очевидно, можно говорить о позитивности (нормативности) альтернативного восприятия, связанного с работой левого полушария, и негативности, настороженности синкретичного восприятия, связанного с работой правого полушария, причем негативности не как самостоятельной

аксиологической сущности, а как отсутствия позитивности. В таком случае становится доказательно ясным, что у первобытного человека оказывается еще не развитой функциональная специализация мозговых полушарий, следствием чего является отсутствие познавательной жизнерадостности, которая у современного цивилизованного человека обеспечивается работой левого полушария. Оба полушария мозга первобытного человека представляют собой синкретично цельный нейрофизиологический механизм, работа которого идентична работе правого полушария мозга современного цивилизованного человека, что и обеспечивает настоящее, негативное и, следовательно, пессимистичное восприятие первобытным человеком окружающей действительности. Пессимизмом такого восприятия обуславливается пессимизм первобытного творчества.

Таким образом, когнитивно-эволюционный подход к изучению причины продемонстрированного Потемной пессимизма русской народной поэзии позволил установить, что данная причина кроется в имеющей определенную эмоциональную окраску особенности восприятия, наблюдаемой у коллективного автора русских, как и любых других (что тоже отметил Потемня), народных песен. Эта особенность – синкретизм, при котором принципиально непознаваемый окружающий мир воспринимается довлеющим над человеком как над его неотъемлемой частью и потому является для перманентно напуганного этим миром человека, не могущего ни хоть как-то повлиять на этот мир, ни тем более радикально его изменить, оцениваемым исключительно негативно, что и вызывает пессимизм поэтического описания народом этого мира и себя в таком мире.

Из данного вывода следует еще один – «междисциплинарный»: сведения антропонаук позволяют научно объяснять нераскрытые причины явлений, традиционно считающихся объектом литературоведения.

Литература

1. Взаимодействие полушарий мозга у человека: Установка, обработка информации, память / Ильюченко Р.Ю., Финкельберг А.Л., Ильюченко И.Р., Афтанас Л.И. — Новосибирск : Наука. Сиб. отд-ние, 1989. — 169 с.
2. Грегори Р.Л. Разумный глаз / Ричард Лэнгтон Грегори / [пер. с англ. и предисл. д-ра мед. наук А.И. Когана]. — М. : Мир, 1972. — 210 с.
3. Деглин В.Л. Лекции о функциональной асимметрии мозга человека / Вадим Львович Деглин. — Амстердам-Киев : Женевская инициатива в психиатрии, Ассоциация психиатров Украины, 1996. — 151 с.
4. Деглин В.Л. О роли доминантного полушария в регуляции эмоциональных состояний / В.Л. Деглин, Н.Н. Николаенко // Физиология человека. — 1975. — Т. 1. — № 3. — С. 418–426.
5. Кибрик А.Е. Очерки по общим и прикладным вопросам языкознания (универсальное, типовое и специфичное в языке) / Александр Евгеньевич Кибрик. — М. : Изд-во МГУ, 1992. — 336 с.
6. Коул М. Культура и мышление: Психологический очерк / М. Коул, С. Скрибнер / [пер. с англ. П. Тульвисте; ред. и предисл. А.Р. Лурия]. — М. : Прогресс, 1977. — 264 с.

7. Меркулов И.П. Эволюционная эпистемология: проблемы, перспективы / Игорь Петрович Меркулов / РАН, Ин-т философии. — Т. 1. — СПб. : Изд-во РХГИ, 2003. — 471 с.
8. Меркулов И.П. Эпистемология (когнитивно-эволюционный подход) / Игорь Петрович Меркулов / РАН, Ин-т философии. — Т. 2. — СПб. : Изд-во РХГА, 2006. — 416 с.
9. Миклухо-Маклай Н. Н. Собрание сочинений: В 5-ти т. — Т. III. — Ч. 1. Статьи по антропологии и этнографии / Николай Николаевич Миклухо-Маклай. — М., Л. : Изд-во АН СССР, 1951. — 559 с.
10. Попов С.Л. Грамматические варианты в русском языке: когнитивно-эволюционный аспект: Дис. ... докт. филол. наук / Сергей Леонидович Попов. — Харьков, 2015. — 453 с.
11. Попов С.Л. Когнитивные основания эволюции форм русского синтаксического согласования: Монография / Сергей Леонидович Попов. — Харьков : НТМТ, 2013. — 150 с.
12. Попов С.Л. Русская грамматическая вариантность в когнитивно-эволюционном освещении: Монография / Сергей Леонидович Попов. — Харьков : Міськдрук, 2014. — 304 с.
13. Потебня А.А. Из записок по теории словесности / А.А. Потебня // Потебня А.А. Эстетика и поэтика / [Ред. коллегия: М.Ф. Овсянников (пред.) и др. Сост., вступит. статья и примеч. И.В. Иванько и А.И. Колодной]. — М. : Искусство, 1976. — С. 286–461.
14. Потебня А.А. О некоторых символах в славянской народной поэзии / А.А. Потебня // Александр Афанасьевич Потебня. Символ и миф в народной культуре / [Сост., подг. текстов, ст. и коммент. А.Л. Топоркова]. — М. : Лабиринт, 2000. — С. 5–91.
15. Саган К. Драконы Эдема. Рассуждения об эволюции человеческого мозга / Карл Саган / [пер. с англ.]. — М. : Знание, 1986. — 256 с.: ил.
16. Сумцов Н. Ф. Заговоры: библиографический указатель / Николай Федорович Сумцов. — 1892. — 18 с.
17. Сумцов Н. Ф. Колдуны, ведьмы и упыри: библиографический указатель / Николай Федорович Сумцов. — 1891. — 50 с.
18. Сумцов Н. Ф. Личные обереги от сглаза / Николай Федорович Сумцов. — Х. : Тип. губ. Правления, 1896. — 20 с.
19. Сумцов Н. Ф. Пожелания и проклятия (преимущественно малороссийские) / Николай Федорович Сумцов. — Х. : б. и., 1896. — 28 с.
20. Фарбер Д.А. Межполушарные различия механизмов зрительного восприятия в онтогенезе / Д.А. Фарбер, Т.Г. Бетелева // Сенсорные системы. Сенсорные процессы и асимметрия полушарий. — Л., 1985. — С. 127–136.
21. Ясперс К. Истоки истории и ее цель / Карл Ясперс // Ясперс К. Смысл и назначение истории / [пер. с нем.] — М. : Политиздат, 1991. — С. 28–286. — (Мыслители XX века).

УДК 821.161.1(091)

Е. О. Ленская

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Творчество И. А. Бунина в оценке Ю. К. Терапиано

Ленская О.О. Творчество И.А. Бунина в оценке Ю.К. Терапиано. У статті осмислено погляди критика російської еміграції Ю.К. Терапиано на творчість І.А. Бунина в контексті критики тієї пори. Ю.К. Терапиано відомий передусім як поет та прихильник російської та світової поезії. Більшість його літературно-критичних праць у книзі «Зустрічі» і «Літературне життя Парижа за півстоліття ...» присвячені саме поезії. Звернення до творчості І.А. Бунина може розцінюватися як свого роду виняток. У результаті аналізу виявлено, що у своєму інтересі до творчості І.А. Бунина Ю.К. Терапиано не був самотній і оцінка творчості письменника у багатьох критиків в цілому близька. Всі вони відзначають його високу художню майстерність, звернення до позачасових проблем, продовження ним традицій російської класики. Але на відміну від своїх сучасників Ю.К. Терапиано бачив І.А. Бунина не автором великої форми, а автором коротких оповідань, в яких з усією очевидністю проявилися його найкращі якості письменника: уміння в стислій формі представити істотну проблему, використання скупих виразних засобів, відмова від мовних надмірностей.

Ключові слова: критика російського зарубіжжя, критична стаття, мала проза, онтологічна проблематика.

Ленская О.О. Творчество И.А. Бунина в оценке Ю.К. Терапиано. В статье осмыслены взгляды критика русской эмиграции Ю.К. Терапиано на творчество И.А. Бунина в контексте критики той поры. Ю.К. Терапиано лучше всего известен, как поэт и любитель русской и мировой поэзии. Большинство его литературно-критических работ в книге «Встречи» и «Литературная жизнь Парижа за полвека...» посвящены именно поэзии. Обращение к творчеству И.А. Бунина может расцениваться, как своего рода исключение.

В результате анализа выявлено, что в своем интересе к творчеству И.А. Бунина Ю.К. Терапиано был не одинок и оценка творчества писателя у многих критиков в целом сходна. Все они отмечают его высокое художественное мастерство, обращение к вневременным проблемам, продолжением им традиций русской классики. Но в отличие от своих современников, Ю.К. Терапиано видел И.А. Бунина не автором крупной формы, а создателем коротких рассказов, в которых со всей очевидностью проявились его лучшие качества писателя: умение в сжатой форме представить существенную проблему, использование скупых выразительных средств, отказ от языковых излишеств.

Ключевые слова: критика русского Зарубежья, критическая статья, малая проза, онтологическая проблематика.

Lenskaya O.O. Works of I.A. Bunin in Yu.K. Terapiano's assessment. The beliefs of a critic of Russian emigration Yu.K. Terapiano to I.A. Bunin's works in the context of critique of that time are comprehended in the article. Yu.K. Terapiano is best known as a poet and connoisseur of Russian and world poetry. Most of his literary and critical works in books "Meetings" and "Literary life in Paris for a half a century..." are devoted to poetry exactly. Appeal to the works of I. A. Bunin can be regarded as a kind of exception. The analysis revealed that his interest in the work of I.A. Bunin Yu.K. Terapiano was not alone and many critics have the same evaluation of the writer's works. All of them note his high artistic skill, appeal to the timeless problems, persistence in the traditions of Russian classics. As opposed to his contemporaries Yu.K. Terapiano considered I.A. Bunin not to be the author of a large form but the creator of short stories, which clearly showed all his best as a writer: the ability to present the significant problem in compacto, the usage of meager means of expression, the rejection linguistic excesses.

Keywords: Russian criticism abroad, a critical article, small prose, ontological issues.

Юрий Константинович Терапиано (1892 – 1980) – русский поэт, прозаик, переводчик и литературный критик эмиграции, организатор и участник ряда литературных объединений Парижа, – свою литературную деятельность начал в 1918 – 1919 гг. в Киеве. Он участвовал в собраниях киевского Литературно-художественного общества, затем – общества ХЛАМ (Художники, Литераторы, Артисты, Музыканты), был знаком с О.Э. Мандельштамом, Б.К. Лившицем, В.Н. Маккавейским. Имя Ю.К. Терапиано сегодня хорошо известно лишь исследователям литературы русского Зарубежья, однако он был одним из наиболее плодотворных писателей эмиграции: стихи, статьи, рецензии печатались во всех заметных русских журналах и альманахах. Он собирал и стремился сохранить произведения, написанные в эмиграции, а также создавал своего рода историю русской запретной литературы в именах и лицах. В послевоенные годы постоянно печатался в основных эмигрантских журналах и альманахах («Новоселье», «Новый журнал», «Возрождение», «Опыты», «Грани», «Мосты», «Современник», «Оккультизм и йога» и другие), регулярно помещал критические статьи и обзоры в нью-йоркской газете «Новое русское слово», вел критический отдел в парижской «Русской мысли». Ценным источником сведений о жизни русской эмиграции в 1920 – 1930-е гг. является книга Ю.К. Терапиано «Встречи», включающая характеристики основных парижских литературных объединений и аналитические очерки о ряде писателей-эмигрантов. Сведения о некоторых поэтах той поры сохранились лишь благодаря тому, что о них написал Ю.К. Терапиано, стремившийся «именно *через поэта* понять суть эпохи» (И.М. Невзорова).

Поэзию он называл «чудом» и скептически отзывается о попытках понять, как это чудо происходит. «С незапамятных времен и до сего дня, – гово-

рил Терапиано, – поэты ощущали себя ясновидцами, магами, теургами. Эти высокие слова опозлены сейчас до последнего предела, но тем не менее, в каждой подлинной поэзии есть магический и теургический опыт, есть ясновидение, есть напряженная точка по преображенной реальности...» [7:127]. Для критика поэты – это маги, провидцы. Но в оценке творчества он отмечал также и «человечность» писателя, стремление передавать опыт молодому поколению, не принимал писания как мастерства, если оно было бездуховным, приветствовал выработку собственного взгляда на функцию поэта и поэзии в совместных дискуссиях, акциях, полемике. Выше профессионализма он ставил духовное содержание произведений, следование поэтом своей теме, своему «голосу» в литературе. Он лично был знаком со многими писателями и поэтами русского Зарубежья и сумел в своих статьях создать образ целого поколения русских парижан, передать детали быта той эпохи и атмосферу русского литературного Парижа.

Но главным в его книгах была критическая оценка целого ряда произведений русской литературы, созданных в эмиграции. Большое место в его литературной критике занимало наследие И.А. Бунина. Обычно с ним «у всех связано представление об исключительной выразительности языка, о совершенном мастерстве и чувстве слова, о верности и меткости его характеристик, о глубоком ощущении им природы, о его изображениях любви, жизни и смерти. Многие писатели учились писать по Бунину, стараясь понять секрет его композиции и его словесного строя» [7:207]. Потому критики зачастую именно творчеством И. Бунина измеряли уровень эмигрантской прозы, с ним соотносили новые писательские дарования.

Цель нашей статьи состоит в том, чтобы выявить своеобразие взглядов Ю.К. Терапиано на творчество И.А. Бунина. Разумеется, в своем инте-

ресе к творчеству писателя он был не одинок. Так, по мнению В. Катаева, «рассказ Бунина “Господин из Сан-Франциско” открывал совершенно новую страницу в истории русской литературы, которая до сих пор славилась изображением русской жизни: быт, природа, национальные характеры. В нарушение всех традиций Бунин написал произведение, где русским был только замечательный язык и та доведённая до возможного совершенства пластичность, которая всегда выделяла русскую литературу из всех мировых литератур и ставила её на первое место» [3]. Оценка творчества писателя у В. Катаева, как и у многих критиков, едина во мнении, что у И.А. Бунина был замечательный русский язык, он удивителен, обладает редкой художественной выразительностью. А.Н. Толстой тоже выдвигал на первый план именно владение И.А. Буниным языком. Об этом он писал Сталину: «Мастерство Бунина для нашей литературы чрезвычайно важный пример – как нужно обращаться с русским языком, как нужно видеть предмет и пластически изображать его. Мы учимся у него мастерству слова, образности и реализму» [5]. Этой точки зрения придерживался и Ю.К. Терапиано. Он говорил о «выразительности его языка, совершенстве мастерства и чувстве слова» [8:281], о писательской индивидуальности И.А. Бунина.

Представления Ю.В. Трифонова и А.И. Куприна о творчестве писателя были близки в том, что И.А. Бунин в своих рассказах является, в первую очередь, художником. Однако Ю.В. Трифонов подчеркивал, что в рассказах писателя «чересчур много живописи» [9], тогда как А.И. Куприн, напротив, замечает в его произведениях «таинственное очарование природы, прелесть её красок, цветов, запахов – вот главные мотивы поэзии г. Бунина» [4]. Б.К. Зайцеву И.А.Бунин тоже был близок «как-то художнически» [2]. Творчеству И.А. Бунина Б.К. Зайцев, как известно, посвятил книгу («И.А. Бунин», 1933), в которой он называет писателя «человеком-стихией» [2].

К.И. Чуковский подчеркивал глубину проникновения в душевную жизнь людей, называл И.А. Бунина живописцем сложнейших человеческих чувств, изощрённым психологом, «ведателем глубей и высей души человеческой, каких не могли и предвидеть читатели его прежних вещей» [10:76]. Ю.К. Терапиано спустя годы говорил, что «с произведениями Бунина у всех связано представление о его изображениях любви, жизни и смерти» [7:207]. Историк литературы русской эмиграции Г. Струве полагал, что творческое молчание И.А. Бунина после переезда за границу было связано с его ненавистью к революции. Однако к середине 1920-х гг. он выпустил в свет несколько рассказов и стихотворения, не связанные с этим событием (например, «Преображение»), засвидетельствовавшие его творческий рост. Он писал, что «ни у одного русского писателя, кроме, пожалуй, Толстого, не было

такого влечения к теме смерти в сочетании с такой жадностью к жизни и таким, неустанным дивованием Божьим миром. Любовь к жизни, сознание чудесности Божьего творения и чувство смерти теснейшим образом переплетаются у Бунина, и на эту тему написаны им некоторые из лучших его страниц» [6:67].

Пристальное внимание критики было приковано к И.А. Бунину после присуждения ему Нобелевской премии по литературе. Ю.К. Терапиано, который считал И.А. Бунина выдающимся писателем, не был согласен с теми, кто упрекал его в бездейности: «Те читатели, которые до сих пор упрекают Бунина в отсутствии “содержания”, сами могут убедиться в противном, если перечтут внимательно эти короткие рассказы. Бунин был одарен безошибочным слухом на всякую фальшь, всякую нарочитость, он больше всего избегал нецеломудренных, легковёрных суждений на “духовные темы”, ненавидел условно-значительные “бездны” и “тайны”» [8:280]. Перечитывая время от времени различные произведения И.А.Бунина, критик по-особенному почувствовал его короткие рассказы, и наибольшее значение для характеристики позднего периода приобретают, по его мнению, именно они. «Выразительность и сконцентрированность коротких рассказов Бунина – замечательное явление в нашей литературе» [8:281]. В отличие от предшественников и современников, он делает выводы о своеобразии наследия писателя на основе анализа его малой, а не крупной прозы.

Способность И.А. Бунина передать самое характерное в двух-трех десятках страниц критик сравнивает с принципом старой японской и китайской поэзии, в которой требуется в немногих словах дать наиболее полное описание природы, настроение человека, выразить философскую или религиозную идею. Такая совокупность особенностей оказалась подвластна И.А. Бунину, который довел ее до совершенства. Ю.К. Терапиано говорил, что постоянным предметом спора Бунина с Мережковскими был отказ Бунина от «метафизики», но это не означает отказ от изображения «несказанного», которое характеризует настоящего художника. «В человеке и в окружающей его природе скрыта внутренняя правда и многопланная глубина, при правильном наложении этих планов на другой получается вспышка, в свете которой на миг становится доступным подлинное, а не символическое «несказанное». Но процесс такого «наложения» может совершить только настоящий, большой художник, одаренный способностью творческого самозабвения, – тогда в душе читателя остается глубокий, неизгладимый след» [8:281].

Оценки Ю.К. Терапиано отличаются глубиной и проникновенностью. Он видел творчество И.А. Бунина в развитии и стал едва ли не единственным, кто сумел по достоинству оценить его малую про-

зу. Это в целом было характерно для Терапиано-критика: для своих статей он избирал или творчество малоизвестного писателя, или немагистральную сторону наследия, вводя в читательский оборот новое имя, давая возможность познакомиться с произведениями, еще не попавшими в поле зрения. Но уважение к писателю, его авторитет никогда не были для Ю.К. Терапиано основанием, чтобы про

молчать о недостатках его творчества или неудачах при выборе темы, героя, заглавия и пр. Он четко и ясно определял свою позицию критика, находящегося вне литературной или политической борьбы, стремящегося оценить произведение литературы искусства с учетом его эстетической ценности.

Литература

1. Зайцев Б. И. А. Бунин: Жизнь и творчество / Борис Константинович Зайцев. – Париж: Парабола, <1934>. – 269 с.
2. Карпов И. Авторология русской литературы (И.А. Бунин, Л.Н. Андреев, А. М. Ремизов) [Электронный ресурс]: монография / И.П. Карпов. – 2-е изд., стер. – М.: Флинта, 2011. – 464 с. Режим доступа: ru.scribd.com/doc/208958231/1791-pdf
3. Катаев В. Трава забвения [Электронный ресурс] / В. Катаев. Режим доступа: royallib.ru/read/kataev_valentin/trava_zabvenya
4. Куприн А. «Рецензия на книгу «Иван Бунин. Листопад» [Электронный ресурс] / А. Куприн. – Режим доступа: litres.ru/aleksandr-kuprin/recenziya-na-knigu-ivan-bunin-listopad
5. Литературное наследство. Т. 84. Иван Бунин. Кн. 2 / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А.М. Горького; [Ред. А.Н. Дубовиков и С.А. Макашин при участии Т.Г. Динесман; Подбор ил. и сост. подписей Т.Г. Динесман и Н.Д. Эфрос; Фотокопии ил. В.А. Иванова]. — 551 с. — (Лит. наследство / Ред.: В.Р. Щербина (гл. ред.), В.Г. Базанов, Д.Д. Благой, А.Н. Дубовиков, И.С. Зильберштейн, С.А. Макашин, К.Д. Муратова, Р.М. Самарин, Л.И. Тимофеев, Н.А. Трифонов, М.Б. Храпченко; Т. 84, кн. 2). [Электронный ресурс]: <http://www.imli.ru/structure/litnasled/elbibl.php>
6. Струве Г. Русская литература в изгнании. – 3-е изд., испр. и доп. Краткий биографический словарь русского Зарубежья / Р.И. Вильданова, В.Б. Кудрявцев, К.Ю. Лаппо-Данилевский. Вступ. ст. К.Ю. Лаппо-Данилевского. – Париж: YMCA-Press; М.: Русский путь, 1996. – 448 с.
7. Терапиано Ю. Встречи: 1926 – 1971 / Ю. Терапиано. – М.: Intrada, 2002. – 384 с. (ИНИОН РАН.)
8. Терапиано Ю. Литературная жизнь русского Парижа за полвека (1924 – 1974): эссе, воспоминания, статьи / Ю. Терапиано. [Сост. Рэне Гера и Александр Глэзер, авт. послеслов. Рэне Герра]. – Париж, Нью-Йорк: Издательства Альбатрос – Третья волна, 1987. – 321 с.
9. Трифонов Ю. И. А. Бунин. [Электронный ресурс] / Ю. Трифонов. – Режим доступа: juriy-trifonov.ru/i-a-bunin
10. Чуковский К. Критические рассказы. Часть II [Электронный ресурс] / К. Чуковский. – М.: Правда, 1990. – Режим доступа: rulit.net/books/kriticheskie-rasskazy-download-free-293311.html

УДК 821.161.2-2Винниченко : 821.161.2-95Стещенко

Ю. Ю. Полякова

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Драматургія Винниченка в рецепції Івана Стещенко

Ю. Ю. Полякова. Драматургія Винниченка в рецепції Івана Стещенко. Стаття містить аналіз критичних відгуків українського письменника, журналіста і громадського діяча Івана Стещенко на драматичні твори В. Винниченка. У своїх статтях Стещенко зосереджується не на побудові п'єс Винниченка та системі дійових осіб, а на їх змісті. На думку критика, вчинки персонажів Винниченка були не нетиповими й неприродними, а самі персонажі змальовані схематично. Оскільки аналізу драматургії передують розлогі думки Стещенко про мистецтво, автор статті доходить висновку, що п'єси Винниченка були не окремим об'єктом дослідження, а лише аргументами у спорі про завдання і цілі мистецтва. Саме тому критичні відгуки Стещенко залишаються поза увагою сучасного літературознавства.

Ключові слова: драматургія, літературна критика, літературний аналіз, ніцшеанство, журналістика, зміст.

Ю. Ю. Полякова. Драматургия Винниченко в рецепции Ивана Стещенко. Статья содержит анализ критических отзывов украинского писателя, журналиста и общественного деятеля Ивана Стещенко на драматические произведения В. Винниченко. В своих статьях Стещенко сосредоточивается не на построении пьес Винниченко и системе действующих лиц, а на их содержании. По мнению критика, поступки персонажей Винниченко были не нетипичными и неестественными, а сами персонажи изображены схематично. Поскольку анализу драматургии предшествуют обширные рассуждения Стещенко об искусстве, автор статьи приходит к выводу, что пьесы Винниченко были не отдельным объектом исследования, а лишь аргументами в

споре о задачах и целях искусства. Именно поэтому современно литературоведение не уделяет внимания критические отзывы Стешенко.

Ключевые слова: драматургия, литературная критика, литературный анализ, ницшеанство, журналистика, содержание.

Yu. Yu. Poliakova. V. Vynnychenko's Plays as Perceived by Ivan Steshenko. The author of the article analyzes the reviews by Ivan Steshenko, an Ukrainian writer, columnist and public figure, of the dramatic works by V. Vynnychenko. Steshenko's reviews are centered on the contents of the plays rather than their structure or types of characters. As the critic saw it, the behavior of Vynnychenko's characters was unnatural and atypical while characters themselves were depicted schematically. Before reviewing the plays as such, Steshenko took pains to share his detailed general ideas on the art. This prompted the author of the article a conclusion that Vynnychenko's plays were not the real object of the reviewer's attention — they were used instead as mere arguments in a debate on the aims and purposes of the art. That is probably why modern literary critics mostly ignore the reviews by Steshenko.

Key words: dramatic arts, literary criticism, literary analyses, Nietzscheanism, journalism, contents.

Драматична творчість Володимира Винниченка та постава його п'єс на кону українського театру одразу привернула до себе увагу українських критиків. Їхні відгуки стали підставою для аналізу сприйняття творчості митця широким загалом свідомого українства. А з того часу, коли твори Винниченка повернулись до читачів та глядачів, розвивалось вивчення не тільки самої творчості митця, але й літературознавчої та театрознавчої рецепції його драматургії. У зв'язку з цим постає питання про аналіз критичних статей українського письменника і перекладача Івана Стешенка (1873–1918), який присвятив п'єсам Винниченка декілька праць.

Івана Стешенка і Володимира Винниченка пов'язувала спільна політична діяльність. І. Стешенко у 1917 р. був активним учасником створення Української Центральної Ради, заступником голови якої став Винниченко. У березні 1917 р. Стешенко став головою одразу двох комісій – редакційної та шкільної, належав до першого складу Президії УЦР. Водночас очолював рух за українську школу. У червні 1917 р. його було призначено генеральним секретарем освіти [1:167–171]. У липні 1918 р. Іван Стешенко загинув у Полтаві від рук невідомих злочинців.

Але на початку ХХ ст. випускник Київського університету Св. Володимира Іван Матвійович Стешенко був не тільки знаним українським громадським і політичним діячем та педагогом, але й відомим літературознавцем, автором таких праць, як «Поэзия И. П. Котляревского» (1898), за яку Стешенко дістав нагороду Петербурзької Академії Наук; «И. П. Котляревский, автор украинской „Энеиды“...» (1902); «„Енеїда“ Котляревського», «Причинки до характеристики творчості О. Стороженка» (1901); «Українські шестидесятники» (1908), а також розвідок про Марка Вовчка, Панаса Мирного, Лесю Українку, Михайла Коцюбинського, Михайла Старицького, Василя Стефаника та ін.

У 1908 р. побачила світ його монографія «Історія української драми» [5], в якій Стешенко розглядав історію української драматургії від зародження до кінця ХІХ століття. Книга мала п'ять розділів.

Перший був присвячений загальним теоретичним питанням (причинам зародження театру та трансформації давніх культів у вистави), другий – змісту народних обрядів, які лягли в основу театрального дійства. У третьому розділі розповідається про використання драми у цілях пропаганди християнства. Третій розділ містить відомості про розвиток драми у різних слов'янських народів. Наприкінці Стешенко розглядає драми Феофана Прокоповича, причому детально аналізує їх зміст, але не торкається форми (драматичної дії, конфлікту, системи дійових осіб, композиції тощо).

Оскільки Стешенко був спеціалістом з історії драматургії, його думки з приводу п'єс Винниченка мали викликати зацікавленість сучасних літературознавців. Між тим, у статтях та монографіях, присвячених творчості Винниченка, ім'я Івана Стешенка майже не згадується. Тому мета даної доповіді – проаналізувати критичні відгуки Стешенка щодо драматургії Винниченка й виявити причини неувважності сучасних дослідників.

До праць Стешенка взагалі звертається лише Лариса Мороз у своїй монографії «„Сто рівноцінних правд“? Парадокси драматургії Винниченка» [4]. Вона неодноразово цитує рецензії Стешенка у зв'язку з аналізом п'єс «Дисгармонія», «Чорна Пантера і Білий Медвідь» та «Співочі товариства». Валентина Хархун у статті «З історії вивчення літературної творчості В. Винниченка», підкреслює, що після публікації у 1903 р. п'єс «Дисгармонія», «Великий Молох», «Щаблі життя» почалося цькування Винниченка українською критикою, і він вперше опинився в ситуації «чужого серед своїх» [11:129]. Але серед тих, хто у 10-ті роки несхвально сприймав твори Винниченка, прізвища Стешенка дослідниці не згадує. Наталя Шумило у своїй статті «Гармонійне і дисгармонійне в українській літературі початку ХХ ст.: Володимир Винниченко і сучасники» розглядає творчість Винниченка початку ХХ століття у зв'язку з усталеними нормами моралі та літературними формами [12]. Авторка зауважує: «На початку століття, в період становлення нової моралі, В. Винниченко всупереч сфальшованим християнським догмам висунув тезу „чесності з

собою», значення якої неоціненне з боку розвитку творчої індивідуальності та модернізації культури в цілому. Проте зрозумілою вона, природно, виявилася далеко не для всіх. Тяжіла якщо не примітивна модель виховної літератури з позитивним прикладом, то романтичної – із синдромом духовної окриленості» [12:125]. Тож, частина не тільки читачів – передплатників «Літературно-наукового вісника», але й письменників та критиків була шокована відвертим ніщешанством Винниченка. Автор статті викладає погляди на твори Винниченка критик «Української хати» А. Товкачевського, Г. Хоткевича, цитує творчі відгуки Л. Яновської, Д. Марковича, М. Чернявського. Але вона також не згадує статтю Івана Стешенка, присвячену п'єсі «Дисгармонія» і надруковану у «Літературно-науковому віснику» (Стешенко був одним із постійних співробітників цього журналу).

В своїй замітці щодо «Дисгармонії» Стешенко закидає авторові, що він «дає окремі драматичні картини, мало зв'язані єдністю дії. Є тут окремі живі епізоди, є реалізм і деяка умілість малювання, але враження художньої цілісності твір не робить, в ньому нема тих внутрішніх, психологічних елементів, що становлять собою драму, нема послідовно проведених волевих актів дієвих осіб і таким чином він виявляє з себе тільки картину думок означених діячів – чисто епічного змісту» [10:117]. Автор не аналізує композицію чи конфлікт твору, а зосереджується на його змісті. Лариса Мороз вважає, що Стешенко бачив в «Дисгармонії» насамперед дискредитацію визвольного руху: «Та найцікавіше, найдивніше, що п'єсу різко критикував відомий тоді знавець історії українського театру та драматургії Іван Стешенко (він і надалі не пропускатиме жодної п'єси Винниченка поза колючими стрілами своєї критики). Так ревно обороняючи марксистів – і українських, і російських – „діячів ідеалістичного руху“, яких зображено у п'єсі „в досить темних фарбах“ він роздратовано твердив: „не можемо назвати її художнім твором. Вдалі окремі місця (все ж! – Л. М.) не закривають виразної неправдоподібності виведених автором образів». Що саме так обурило того, хто ніколи не належав до середовища марксистів – на відміну від Винниченка?» [4:21]. Але Стешенко слушно бачить у п'єсі закидання не тільки проти марксистів, але й проти «ідеалістів» взагалі, проти учасників будь-якого революційного руху: «Психологічно і в реальності неможливо, щоб ідеалісти, які йдуть на страждання за свої громадські і, конче, етичні переконання, були en masse тими „отбросами общества“, з якими їх рівняє д. Винниченко» [10: 119]. Тож, подання революціонерів у протиріччі їх ідей і особистих властивостей здалося критику не тільки недоречним, але й нетиповим, бо це могло відвернути широкі верстви українства від участі у революційному русі. Це вже тепер п'єсу Винниченка маємо вважати чи не за пророчу, а на

той час автор намагався відверто змалювати психологію революціонера в усьому її протиріччі, а крім того (й це чи не головніше) збагатити українську драматургію новою тематикою.

Наступна стаття Стешенка про драматургію Винниченка з'явилася вже на сторінках літературно-мистецького місячника «Сяйво», що виходив у 1913–1914 рр. у Києві з ініціативи художника й мистецтвознавця Павла Ковжуна під редакцією І. Стешенка. «Сяйво» подавало статті про всі види українського мистецтва: архітектуру, образотворче мистецтво, народне мистецтво і фольклор, музику, театр та літературу. З початком першої світової війни «Сяйво» було заборонене російським урядом.

У №5-6 за 1913 р. у статті «Мистецтво в розумінні Винниченка» Стешенко аналізує п'єсу «Чорна Пантера і Білий Медвідь», надруковану в «Літературно-науковому віснику» (1911, № 5-6). Аналізу драми передують розлогі вступ, присвячений проблемам мистецтва, які автор розглядає в світі емпіризму. Автор намагається дати відповідь на загально-мистецькі питання: «Як одбувається процес мистецької творчості в душі митця, що вплива на нього з-околя, з боку людського оточення; яка частина в ньому свідомості; чи може митець кермуватися загальними етичними нормами і т. п., – все це викликає живу увагу і кожної інтелігентної людини і тим паче науки» [6:143]. Саме з метою розв'язання цих питань Стешенко звертається до драми Винниченка «Чорна Пантера і Білий Медвідь». Переказуючи зміст твору, критик одразу дає зрозуміти читачеві, що в ній дуже багато незрозумілого та неправдоподібного. Взагалі скидається на те, що п'єса Винниченка потрібна авторові лише для ілюстрації власних філософських роздумів. Стешенко звертає увагу читачів на те, що автор подає нам життя богеми, яка не має національних і професійних ознак. Нема в п'єсі й класового колориту. Лариса Мороз з цього приводу зауважує: «Постійний опонент В. Винниченка І. Стешенко зі своїх емпіричних позицій не побачив у творі «жодного колориту – ні національного, ні класового, ні професійного, ні навіть загальнолюдського (щоправда, незрозуміло, що то є загальнолюдський колорит» [4:102–103]. Але відсутність колориту була в розумінні Стешенка лише однією (й не найважливішою) вадою п'єси. Оскільки критик вважає, що «кожний твір мистецтва мусить нам дати знання життя, або натхнути якийсь настрої від нього» [6:143], він пише про «художній бік» п'єси. Стешенко вважає, що у Винниченка дійові особи (навіть головні), змальовані схематично, тому п'єса є не драмою характерів, а тільки ілюстрацією абстрактної ідеї принципової аморальності мистецтва та митця: «Але ця п'єса не є навіть ніяка драма: побуту не малює, імпресіоністичного настрою не дає, характерів не виводить...» [6:144]. Хоча сюжет п'єси «є драматичний в найдорогшому смислі цього слова: в смислі внутрішньої боротьби людини. І

справді, що є сюжетом Винниченкової п'єси? Боротьба художника, во ім'я свого призвання, з гнітом сімейних обставин, і боротьба жінки його межі любовію до чоловіка і до дитини» [6:144]. Стешенко вважає, що Винниченкові не вдалося виконати поставлені завдання. Помилкою драматурга є, наприклад, те, що він не вказує тему картини Корнія Каневича та причини, з яких він відмовляється продати картину Мулену (тому, що незакінчена?). Стешенко вважає, що фігура Каневича з драматичної робиться епічною (читай – статичною): «Такою ж, цілком епічною, являється вона і в третій дії, в огидливо-ненатуральному вчинку Каневича малювання хорої дитини, не вважаючи на її муки. Каневич робить своє діло упарто-епічно. Отже, драматичну його постать автор покалічив зовсім. Є в образі Каневича тільки натяк на боротьбу межі любовію до мистецтва і до дружини та жінки...» [6:144]. Критик вважає, що персонажі Винниченка не мають національних та класових відзнак: «Істотною рисою цього його твору є манекенність різних дійових осіб, що, в великій своїй частині, у п'єсі могли б й не з'являтися» [6:144]. Але головний недолік п'єси – «в великій неспсихологічності, у переступі проти художньої правди» [6:144]. Те, що написано у п'єсі, не може, на думку Стешенка, відбуватися з нормальною людиною, а за Винниченка всі дійові особи – нормальні люди («зверх нормальні»). Наприклад, «позичати гроші він не може, бо це для нього образа, а послати жінку продавати себе може...» [6:144]. Сюжет Винниченка, як вважає Стешенко, не є новим – «боротьба таланта з ворожими зовнішніми препонами» [6:145] – зустрічається, наприклад, у Гете, Тассо, Гоголя, Григоровича, Гаршина. В усіх цих творах, зауважує Стешенко, «артистичний інстинкт було завжди переможено іншим, що він завжди виходив слабшим». У Винниченка – навпаки, і в цьому для драматурга, за думкою Стешенка, полягає зміст мистецтва. Автор вважає устами Сніжинки та Корнія, що артист «має вільним від усього», бути «жрецем тільки краси», «що творець мусить бути жорстоким» [6:145]. Для Стешенка все це – ще й привід поговорити про роль естетичного в житті людини. Воно має займати друге місце серед життєвих потреб. «Насолода од мистецтва є тільки забава, хоч і висока; і тільки особлива, логічна праця автора, може цій забаві надати велике громадське чи філософське значення: може поширити наш розумовий обрій, може впливати на наше духовне переродження і напружити нашу волю» [6:147]. Тому Стешенко робить висновок, що артист, на відміну від Корнія Каневича, повинен бути «більше гуманістом та для цього більше над собою і над другими працювати – тоді буде краще всім...» [6:153]. Тобто у статті Стешенка п'єса Винниченка була не окремим об'єктом естетичного аналізу, а лише прикладом, аргументом у спорі про цілі мистецтва.

До речі, незабаром на сторінках «Української хати» з'явилася стаття В. Михайленка, в якій автор полемізує зі Стешенком не стільки не згоджуючись з його оцінкою п'єси, скільки не поділяючи його мистецькі погляди взагалі: він вважає, що мистецтво само по собі має велике значення та що «критики не мають права вчити митців, лише досліджувати мистецькі творіння» [3:575]. Тож для В. Михайленка оборона Винниченка – також тільки привід для дискусії про позитивізм та ніщешанство у філософії та мистецтві.

Ми маємо свідоцтво того, як поставився до цієї полеміки сам Винниченко. Але те, що позиція Стешенка була відома драматургові, ми бачимо з його «Щоденників». У запису, зробленому 14 березня 1915 р. щодо пропозиції запропонувати п'єсу «Чорна Пантера і Білий Медвіль» Московському Художньому театрові, читаємо: «Хочеться дуже, щоб Стешенко коли-небудь подивився на цю п'єсу в одному з найкращих російських театрів» [2:180].

Тим часом Стешенко продовжує викладати своє розуміння мистецтва у наступних номерах часопису «Сяйво» за 1913 р., а прикладом йому слугує вже комедія «Співочі товариства», в якій Винниченко з гіркою іронією критикує так звану «свідому» українську інтелігенцію, яка заради своїх прибутків та амбіцій загравала з робітниками. На початку статті «Мистецтво і абстрактність в драмі Винниченка» Стешенко знов дає розлогий вступ про те, що митець, перш ніж творити, повинен ретельно вивчати життя. Він визнає, що існує також інший спосіб творення, при якому «кермуються так званою інтуїцією» [7:184], і саме в цьому випадку його доробок мають вивчати психіатри та психологи. Справжнє ж мистецтво має впливати на нас своєю художністю. Переходячи до п'єси Винниченка, критик зауважує, що замість художності він пропонує читачам щось інше: «Він став проповідником нової моралі, правда, не ним видуманої і взагалі не нової, але вваженої д. Винниченком за таку» [7:186]. Критик підкреслює, що для Винниченка можливість виголосити ідею стоїть вище за достовірність змалювання образів: «...Ідея автора стоїть на першому плані; її оголено від мистецького тіла образності, як кістяк; її розбавлено водою розмов і немотивованих вчинків автоматів, і від такого твору, повного хоч би й філософських автоматів-кістяків, віє мертвечиною, забуває нудом» [7:188]. Аналізуючи сюжет п'єси «Співочі товариства», Стешенко погоджується, що комедія «є твором мистецтва реального» [7:189]. Але мотиви, за якими діють персонажі п'єси, дуже розпливчасті. Щодо Михалевича, то, на думку Стешенка, незрозуміло: «Во ім'я чого сей герой хоче завладати грішми? Яка психічна пружина до сього його спонукає? <...> З опису автора ми не тільки не виясняємо собі духовного обличчя Михалевича взагалі, але навіть не бачимо ні одної риси, яка б пройшла через весь твір і надала б йому рису художності і рису реальнос-

ті» [7:190]. Стешенко характеризує й інших дійових осіб п'єси, відмовляючи їм у життєздатності. Наприклад, ось що він пише про журналіста Хацкеля, який має спокусити Оксану: «Автор зробив його символом безпринципності: за гроші впадає за дівчиною, за гроші готовий перемінити релігію... Злочинець чистої води: так і нагадуються ті образи псевдокласичної творчості, над якими давно вже посміялись і мистецтво і наука: коли він «злочинець», то і воду п'є, як злочинець» [7:191]. Сама Оксана є «нерв п'єси: без неї п'єса неможлива» [7:194], але, на думку критика, автор не пояснює ані її думок та поглядів на життя, ані почуттів по відношенню до робітника Карпа, за якого вона у фіналі виходить заміж. Так само не прописаний й образ самого Карпа.

Але головною вадою «Співочих товариств» (і творів Винниченка взагалі) критик вважає його суб'єктивізм (і саме це привертає до нього увагу деяких критиків). Лариса Мороз у своїй монографії дивується впертості, з якою Стешенко нападає на автора п'єси: «І. Стешенко – постійний опонент Винниченка – щодо „Співочих товариств” твердив, що драматург, „захопившись проповіддю, себто абстракцією, що є смерть для мистецтва, <...> забув найважливіші завдання і умовини художньої творчості: щоб проповідники всяких абстракцій були живими людьми”, що „в творі нема ні одного характеру, ні одного ти пічного образу, ні одної яскравої риси”, що творові притаманні „блідість і хаотичність”» [4:76]. На думку Стешенка персонажі, виведені Винниченком, є сатирою «не на типи, а на окремі особи», що знижує її художню вартість. Нам здається, що роздратування Стешенка спирається й на деякі особистісні моменти. Мається на увазі постать філолога Євмена Симоновича Тихенького, який спробував піти на робочу околицю й обережно поагітувати зрусифікованих (або тих, що прикидалися такими) молодих людей за українське слово. А коли місцеві дотепники розіграли його, погрожуючи поліцією, він злякався, почав розмовляти російською мовою і перетворився на досить жалюгідною істотою, яка тільки й може, що дискутувати з проблем українського правопису. Лариса Мороз вказує, що ця пригода «сюжетно близька до історії, яка сталася з дуже симпатичним київським інтелігентом з числа „щирих українців”» [4:74] – а саме з Миколою Грушевським. Але якщо порівняти зміст дискусій у будинку Михалевича, наприклад, зі статтею Стешенка «Про українську літературну мову», надрукованою у 1912 р. у «Літературно-науковому віснику» [9], стає зрозумілим, що автор статті міг образитися на драматурга за цю карикатуру. В цілому ж Стешенко вважав, що головна вада комедії – «неуміння висловлювати які б там не були ідеї істотою і вчинками живих образів» [7:197].

Останній відгук Стешенка на драматичні твори Винниченка – стаття, присвячена п'єсі «Натусь»,

що з'явилася в №10-12 «Сяйва» за 1913 р. Він зауважує, що Винниченко дуже квапиться з написанням п'єс, і це прикро відображується на їхній художності. Стешенко, як і раніше, наполягає на тому, що всі п'єси Винниченка мають значення не самі по собі, а «тільки яко матеріал для історика, філософа і т.д.» [8:248]. Він вважає, що в цьому творі автор нарешті наближається до життя, але при цьому «порівняна реальність твору не робить його одначе мистецьким» [8:248]. П'єса знов не має «яскраво обмальованих характерів» [8:249]. Стешенко критично окреслює коло персонажів і вважає, що «інтрига з закоханням Романа відсунула на другий план психологічну драму героя» [8:249]. Образ дружини Романа Христі вирішений більш вдало: «Далеко живішаю фігурою видається Христя, – це взагалі єдиний більш-менш вдатний образ твору. Перед нами розгортається її нахабність, матеріалізм, практична спритність, любовне розманіження, одно слово, ряд рис, що вкупі становлять літературний характер» [8:249]. Інші персонажі вдаються критикові блідими, крім брата Христі Мішеля, який зі своїм «нічогонеробленням, розпустою, брехнею і різного рода кримінальністю» [8:249] мав би стати «однією з пружин п'єси», але, на жаль з'являється епізодично. Тож, характерів у п'єсі нема, «і весь твір нагадує трупу з порядною прем'єршою і з рештою акторів, поставлених десь для мебелі» [8:249]. І як висновок: «... дуже мало розроблених образів, мало внутрішньої дії, мало психологічного мотивування...» [8:250].

Таким чином, ми бачимо, що Стешенко підходив до аналізу п'єси не як глядач чи театральний критик, а як літературознавець, який вважає, що драматург повинен змалювати героя з усіма притаманними йому рисами характеру, дати повну мотивацію його вчинків та окреслити світогляд. Але що ж тоді залишається акторам та режисеру при втіленні п'єси? Як відомо, сценічний образ є результатом матеріальної реконструкції драматичного образу шляхом відображення реальності, характеру конкретної людини, відтвореному на сцені. Актор свідомо доповнює створений драматургом персонаж згідно із задумом режисера та власною фантазією та життєвим досвідом, тому зауваження Стешенка щодо неповного окреслення героїв здаються нам недоречними. Бо саме ця можливість показати на сцені різний психологічний стан персонажу, знайшовши для нього переконливе вмотивування, привертала до винниченкових п'єс увагу українського і російського театру. До речі, схвальна рецензія на постановки п'єс Винниченка «Натусь» і «Молода кров» у театрі Миколи Садовського невдовзі з'явилась в тому ж номері «Сяйва» [13], що доводить звісну толерантність Стешенка-редактора.

Проаналізувавши праці Стешенка, присвячені Винниченкові, ми можемо дійти висновку, що він використовував драми Винниченка як негативний взірєць, як привід висловити власні погляди на

роль мистецтва у суспільному житті. Саме тому сучасні дослідники творчості Винниченка залишають статті Івана Стешенка поза увагою. Але при цьому доробок Стешенка-журналіста є цікавим до

датковим матеріалом для вивчення історико-культурного контексту творчості Винниченка початку ХХ століття.

Література

1. Верстюк В. Стешенко Іван Матвійович / В. Верстюк, Т. Осташко // Діячі Української Центральної Ради : бібліограф. довід. / В. Верстюк, Т. Осташко. – Київ, 1998. – С. 167–171.
2. Винниченко В. Щоденник. Т. 1. 1911–1920 / Володимир Винниченко ; ред., вступ. ст. і прим. Г. Костюка. – Едмонтон ; Нью-Йорк : Вид. Канад. ін-ту укр. студій, 1980. – 500 с.
3. Михайленко В. [Відгук на статтю] / В. Михайленко // Українська хата. – 1913. – № 9. – С. 574–576. – Рец. на ст.: Стешенко І. Мистецтво в розумінні Винниченка / І. Стешенко // Сяйво. – 1913. – № 5–6. – С. 143–153.
4. Мороз Л. З. «Сто рівноцінних правд» : Парадокси драматургії В. Винниченка / Лариса Захарівна Мороз. – Київ : Б.в., 1994. – 208 с.
5. Стешенко І. Історія української драми. Т. 1 / І. Стешенко. — Київ : Друк. Н. Т. Корчак-Новицького, 1908. — V, 309, [1] с.
6. Стешенко І. Мистецтво в розумінні Винниченка / І. Стешенко // Сяйво. – 1913. – № 5–6. – С. 143–153.
7. Стешенко І. Мистецтво і абстрактність в драмі Винниченка / І. Стешенко // Сяйво. – 1913. – № 7–9. – С. 183–197.
8. Стешенко І. «Натусь» – п'єса Винниченка / Ів. Стешенко // Сяйво. – 1913. – № 10–12. – С. 247–250.
9. Стешенко І. Про українську літературну мову / І. Стешенко // Літературно-науковий вісник. – 1912. – Т. 60, № 11. – С. 302–326.
10. [Стешенко І.] Художня дисгармонія : (з приводу п'єси д. Винниченка) / С-ко Ів. // Літературно-науковий вісник. – 1907. – Т. 40, № 10. – С. 116–121.
11. Хархун В. Винниченкознавство: теми, проблеми, пошуки / В. Хархун // Київська старовина. – 2000. – № 1. – С. 134–139.
12. Шумило Н. Гармонійне і дисгармонійне в українській літературі початку ХХ ст. : Володимир Винниченко і сучасники / Н. Шумило // Київська старовина. – 1998. – № 5. – С. 124–131.
13. Benevolus. Український театр : «Натусь», п'єса Винниченка, «Молода кров», п'єса Винниченка / Benevolus // Сяйво. – 1913. – № 10–12. – С. 259–261.

УДК 821.161.1. – 2 Афиногенов.09

В. А. Борбунюк

Харьковская государственная академия дизайна и искусств

«Просто чудаки»: п'єса А. Афиногенова «Чудаки» в контексте чеховської драматургії

Борбунюк В. О. «Просто дивак»: п'єса О. Афиногенова «Чудаки» у контексті чеховської драматургії. У статті аналізується п'єса О. Афиногенова «Чудаки», яка визнана однією із перших спроб створення радянської психологічної драми, у контексті чеховської драматургії, передусім, п'єси «Дядя Ваня». Показано, що освоєння О. Афиногеновим чеховського доробку, а також системи Художнього театру позначилося на зображенні обставин, характерів, на засобах впливу на глядача. Принципи чеховського світорозуміння стали основою для роздумів автора про сенс і перспективи сучасного йому життя.

Ключові слова: асоціація, інтерпретація, контекст, дивак.

Борбунюк В. А. «Просто чудаки»: п'єса А. Афиногенова «Чудаки» в контексте чеховської драматургії. В статті аналізується п'єса А. Афиногенова «Чудаки», признана одним из первых опытов создания советской психологической драмы, в контексте чеховской драматургии, прежде всего, пьесы «Дядя Ваня». Показано, что освоение А. Афиногеновым чеховского наследия, а также системы Художественного театра сказалось в изображении обстоятельств, характеров, в средствах воздействия на зрителя. Принципы чеховского миропонимания послужили основой для размышлений автора о содержании и перспективах современной ему жизни.

Ключевые слова: ассоциация, интерпретация, контекст, чудаки.

Borbunyk V. A. «Simply a ridiculous fool»: play A. Afinogenov «Crank» in the context of Chekhov's dramaturgy. The stage interpretation of A. Afinogenov's play «Crank» analyzed in this article on context of Chekhov's dramaturgy. It is shown that Afinogenov's representation of play «Crank» is as well as Art Theater affected the image of the circumstances, the characters, the impact on viewers. Principles of Chekhov's outlook served as a basis of author's reflection about content and prospects of modern life.

Key words: association, interpretation, context, eccentric.

На освоении творчества А. Чехова советской литературой и театром в 1920–1930 годы сказывалось присущее времени «благоговение перед круглыми цифрами» (выражение Ю. Олеси). Не стал исключением и 1929 год (25 лет со дня смерти писателя). На страницах газет и журналов, включая юмористические, развернулась очередная дискуссия об актуальности чеховского наследия. Так, в июле 1929 года с подзаголовком «чеховский» вышел очередной выпуск журнал «Чудак»¹. В нём высмеивалось юбилейное чествование А. Чехова в советских театральных кругах: «Не стоит и устраивать юбилей Чехову, если оставлять его в нынешнем, оболганном и искажённом виде. Первый наш долг, до всяких юбилейных восхвалений, – это снять дурацкий наряд „чеховского интеллигента“, в который раздели литературные заправилы довоенной России великого чудака своей эпохи» [9:2]. По мнению автора статьи М. Кольцова, современники «отомстили» А. Чехову за его «красивую, внутренне торжественную, чудаковатую скромность»: публицисты «подбросили» писателю его героев, сделал «родным братом растерянных интеллигентов, которых он изображал с презрением, как врач демонстрирует микробов», режиссёры «исказили» пьесы, поставив «сатирические комедии», как «слезливые драмы». М. Кольцов предпочитал видеть в А. Чехове великого чудака, но отнюдь не «чеховского интеллигента».

Ещё одним «Чудаком» этого юбилейного года стала одноименная пьеса А. Афиногенова, принятая к постановке МХАТ–2 в мае 1929 года. Совпадение названия пьесы с названием юмористического журнала, скорее всего, удивительная случайность, однако затронутые проблемы свидетельствовали о «новом Чехове», увиденном глазами «новых людей» (эта мысль А. Афиногенова прозвучит позже – в 1935 году – в связи с другим чеховским юбилеем).

Обращение А. Афиногенова к личности А. Чехова и к чеховским произведениям было обусловлено творческими поисками, становлением художественного метода драматурга, о чём свидетельствуют его дневники, публикации и выступления [См. о этом: 4]. Свои наблюдения в записных книжках А. Афиногенов часто соотносит с мыслями А. Чехова, с сюжетными ситуациями чеховских произведений, а художественные принципы, предложенные А. Чеховым, используются им в собственном творчестве. В данном исследовании мы ставим перед собой цель – рассмотреть пьесу А. Афиногенова «Чудак», признанную одним из

первых опытов создания советской психологической драмы, в контексте чеховской драматургии, прежде всего, пьесы «Дядя Ваня».

А. Афиногенов всегда живо откликался на задачи, которые партия и правительство ставили перед литературой. Такой творческой реакцией явилась и написанная им в 1929 году пьеса «Чудак». По своему художественному уровню, по драматическому мастерству «Чудак» выделялся из всего созданного драматургом ранее. Сам А. Афиногенов определял основную проблему пьесы как «пути низовой и беспартийной интеллигенции <...> в разрезе отношения к „чудаку“ и его проектам окружающих людей» [1:478].

Обострившийся интерес к теме интеллигенции и её отношении к революции и социалистическому строительству в литературе и театре были связаны с директивой XV партийного съезда (декабрь 1927) о составлении первого пятилетнего плана. 7 ноября 1929 года газета «Правда» опубликовала статью И. Сталина «Год великого перелома», в которой речь шла об индустриализации страны, промышленном строительстве, задачах создания технической интеллигенции. Официальная установка на широкое привлечение интеллигенции к социалистическому строительству делала весьма актуальным вопрос о её политических настроениях. Театр отреагировал на заявленную проблему пьесами таких разных драматургов, как А. Афиногенов, М. Булгаков, В. Киршон, Ю. Олеша, Б. Ромашов, А. Файко. Широта их идейного диапазона была отмечена критикой: «Оттого так трудно свести отражение драматургией проблемы интеллигенции к определенному и законченному единству. Оттого даже в неполной постановке вопроса так много оттенков, наслоений и различных точек зрения» [10:15].

Процесс подготовки спектакля проходил при непосредственном участии автора, который присутствовал почти на всех репетициях. Пьеса числилась в репертуаре МХАТ–2 пять лет и выдержала свыше 500 представлений [1:557]. Спектакль вызвал много откликов в газетах и журналах, по поводу него устраивались публичные диспуты. Критики писали, что, благодаря «Чудаку», МХАТ 2-й впервые был «советски-современным», что «Чудак» является поворотным пунктом в истории театра [10:13]. «Правда» (29.11.1929) отмечала: «„Чудак“ хорошо принят зрителем, и несомненно, что это первая постановка МХАТ II, которая (несмотря на наличие некоторой „интеллигенщины“, своеобразного „прекраснодушия“) будет иметь успех не только в среде советской интеллигенции, но и широкого рабочего зрителя» [цит. по: 3:48]. Однако в рецензии «Новые слова в старых устах» («Правда» (01.12.1929)) было указано и на недостатки: «Наши герои, наши творцы жизни не таковы... Нашу жизнь творит не строитель Сольнес, не чудак, не энтузиаст, не мечтатель, не старей, столь знакомый

¹Журнал «Чудак» издавался с декабря 1928 по февраль 1930. До этого назывался «Смеяч», потом слился с «Крокодилом». Авторами журнала были Ю. Олеша, В. Ардов, М. Зощенко, Н. Заболоцкий, И. Ильф, В. Петров, В. Маяковский, М. Горький, редактор – М. Кольцов.

нам герой былого времени..., а подлинный герой нашего времени, и имя ему – рабочий коллектив, который не чудачит, а творит чудеса» [Цит. по: 3:40]. Положительными рецензиями на спектакль откликнулись А. Луначарский, П. Марков, А. Фадеев, Ю. Либединский и др.

Сам А. Афиногенов в день премьеры 12 ноября 1929 года записал: «Потрясающий день! <...> Театральная и литературная Москва. 1300 мест МХАТ 2-го наполнены. Пьеса идёт на взрывах аплодисментов. <...> Свет рампы. Синие, белые, красные огни. Свет в зале. <...> Двадцать пять раз поднимали занавес! Двадцать пять раз! Рекорд за последнее пятилетие. <...> Родился „Чудак“, родился я – лишь теперь поверивший в свои силы, а через час родилась дочь. Я отец! Странно как-то. Дети мои до сих пор гуляли на сценах – это были бородатые рабочие, профессора, нэпманки, студенты, чудачки. <...> Жизнь начинается 12-го. Я как драматург должен расти не медленнее, чем дочь, из года в год двигаться вперёд, пробивать стены, протаптывать дорожки, учиться, войти в жизнь по-настоящему; только чуть-чуть я коснулся её мудрости, а сколько ценного вошло в меня, как смог я вырасти. Новая замечательная жизнь началась! <...> Помнить надо одно – успех обязывает. Обязывает не отступать» [2:127–128]. Так, благодаря событиям в личной жизни и творчестве, 1929 год в жизни А. Афиногенова стал поистине «годом великого перелома».

Известны и другие авторские комментарии к пьесе – «Заключительное слово на обсуждении пьесы „Чудак“ в МХАТ 2-м» (протокол заседания художественно-политического совета МХАТ 2-го от 3 мая 1929 года), статья «Тринадцатый в комнате. На репетициях „Чудака“ в МХАТ 2-м», интервью под заголовком «„Чудак“» в журнале «Рабис» (1929, № 44).

Статья «Тринадцатый в комнате. На репетициях „Чудака“ в МХАТ 2-м», опубликованная в журнале «Новый зритель» (1929, № 41), является, на наш взгляд, своего рода прологом к пьесе. У читателя, знакомого с театром А. Чехова, уже название статьи вызывает определённые ассоциации. В «Трёх сёстрах» на именинах у Ирины Кулыгин замечает: «Тринадцать за столом! <...> Если тринадцать за столом, то, значит, есть тут влюблённые» [16:ХІІІ:137]. Вместо чеховского приёма сцены на сцене у А. Афиногенова «на сцене», т.е. перед читателем, – театральное закулисье. Автор – одно из действующих лиц, задающееся вопросом: «Можно ли бурную нашу жизнь, половодье её темпов уложить в рамки чеховской лирики? Разумеется, нет. Но каким тогда должен быть ритм спектакля и как сочетать с ним скульптурную лепку образа?» [1:475]. Отрицая чеховский лиризм, молодой автор на практике применял чеховские приёмы, например, подтекст. В записной книжке А. Афиногенова 1929 года читаем: «Не только иллюстрировать дан-

ное слово, но обнаружить подводное течение чувств, которые это слово выбросили. Можно написать: „Как воют собаки“. А чувствовать: „Как я люблю вас“» [2:126].

Активное участие в работе театра А. Афиногенов принимает с 1928 года, являясь членом художественно-политического совета МХАТ–2 от Всероссийской ассоциации пролетарских писателей. Для драматурга была очень важна работа с учениками К. Станиславского – И. Берсеневым, С. Гиацинтовой, С. Бирман и др. О его личных театральных впечатлениях свидетельствует одна из дневниковых записей 1928 года: «МХАТу 30 лет. И с 6 вечера уютный его зал – трёхэтажная подкова – полон. Манишки подновленных фраков <...> разрезают партер и утверждают незыблемость крахмальных основ тридцатилетних традиций. Первые ряды, седые проборы, крашенные причёски. Платочки из кармашков, лорнеты, лысины. Довоенные воспоминания теснят их грудь, груди тесно под бронёй манишки <...>. В середине партера критика ехидная и солёная. [...] Хвост партера – люди помельче: директора революционных театров, председатели добровольных обществ, трестовики и безработные знаменитости. Второй ярус и третий – актёрская Москва, расположенная тоже по рангам, чинам и талантам. Молодняк бурлит наверху – там нет ни лысин, ни авторитетов» [2:118–119]. Реакция всей этой публики описана явно с использованием чеховской аллюзии: «Аплодирующие руки, как чайки» [2:119].

Одним из первых на чеховское начало драматургической манеры А. Афиногенова указал А. Богуславский [3]. Однако это были лишь общие замечания, касающиеся драматургии в целом. Применительно к пьесе «Чудак» внимание было сосредоточено, в основном, на «политической расшифровке образов» [3:43] и разборе недостатков: ошибочному драматургическому замыслу и неверной главной драматической коллизии, из-за чего, по мнению критика, образ беспартийного интеллигента Бориса Волгина заслонял и «как бы подменял собою <...> партию, рабочий класс» [3:39–40]. Анализ конкретных проявлений чеховского влияния в творчестве А. Афиногенова остался за рамками данного исследования.

М. Семанова «чеховское» начало в «Чудаке» видела «не только в том, что за спинами героев чувствуется большая социальная жизнь, но и в том, что центральный герой – Волгин – дан в такой ситуации, в которой с максимальной силой раскрывается богатство его душевной жизни» [13:287], а также в ориентации автора на «думающего зрителя, сотворца» [13:289].

Однако первым на «чеховскую наследственность» «Чудака» указал заведующий литературной частью МХАТ–2 Ю. Соболев во время обсуждения пьесы на заседании художественно-политического совета: «Чрезвычайно интересен социальный порт-

рет Бориса. Он сын, а может быть, и внук чеховского Иванова. Когда-то Чехов мечтал своим „Ивановым“ поставить точку под писаниями о русских лишних и усталых людях. Он дал завершающий образ человека, надломившегося под тяжестью непосильной ноши. Ноющий русский интеллигент, изображённый Чеховым, умер. Его сын или внук – беспартийный интеллигент Борис, изображённый Афиногеновым, взваливает на свои плечи ношу, которую несёт с величайшим энтузиазмом. Он не нытик, но и не Дон Кихот, он строитель» [1:557].

Как видим, ключевым чеховским словом в пьесе «Чудак» для прижизненной критики стало слово «интеллигент». Между тем о следовании чеховской традиции свидетельствуют многие особенности пьесы. На наш взгляд, название «Чудак» отсылает к одному из диалогов «Дяди Вани». «Просто чудак» – такой вердикт выносит доктор Астров в отношении запутавшегося и разуверившегося в себе Войничского. Вспомним их разговор: «В о й н и ц к и й. Я покушался на убийство, а меня не арестовывают, не отдают под суд. Значит, считают меня сумасшедшим. (Злой смех.) Я – сумасшедший, а не сумасшедшие те, которые под личиной профессора, учёного мага, прячут свою бездарность, тупость, своё вопиющее бессердечие. Не сумасшедшие те, которые выходят за стариков и потом у всех на глазах обманывают их. <...> А с т р о в. <...> Ты не сумасшедший, а просто чудак. Шут гороховый. Прежде и я всякого чудака считал больным, ненормальным, а теперь я такого мнения, что нормальное состояние человека – это быть чудаком. Ты вполне нормален» [16:ХІІІ:107]. Если следовать логике Ю. Соболева, то чеховскую родословную Бориса следует вести не столько от Иванова, сколько от персонажей «Дяди Вани».

Обратимся к тексту пьесы. О сходстве бытовой обстановки в «Дяде Ване» и «Чудаке» свидетельствуют уже первые ремарки: «Комната Бориса в фабричном доме, угловая, с дверью в коридор и окнами на пустырь. Диван, рабочий стол у окна, на нём стопка исписанной бумаги» [1:139]. Сравним у А. Чехова: «Комната Ивана Петровича; тут его спальня, тут же и контора имения. У окна большой стол с приходно-расходными книгами и бумагами всякого рода, конторка, шкапы, весы. <...> Громадный диван, обитый клеёнкой. Налево – дверь, ведущая в покои; направо – дверь в сени <...>» [16:ХІІІ:105].

Главные герои пьесы рассуждают о «простом человеческом чувстве» – о дружбе – в условиях новой действительности: «И г о р ь. Мы – друзья, несмотря на разницу наших характеров и привычек. Я, например, мечтаю стать инженером, ты – энтузиастом... Б о р и с. Доктором. Я ещё мальчишкой собак лечил. <...> И г о р ь. Ты любишь массу, нагружен по уши общественной работой, а я люблю семью и домашний уют. И, надеюсь, ты не будешь в претензии на то, что я, наконец, эту семью

создал» [1:142]. Реминисцентная основа пьесы проектирует персонажную пару Волгин и Горский на чеховских героев пьесы «Дядя Ваня» – доктора Астрова, «чудачество» которого связано с заботой об окружающей природе, и Войничского, который мечтал стать Шопенгауэром или Достоевским, но лучшие годы отдал заботе об имени профессора Серебрякова.

Астров так описывает свою жизнь: «В десять лет другим человеком стал. А какая причина? Заработался, нянька. <...> Да и сама по себе жизнь скучна, глупа, грязна... Затягивает эта жизнь. Кругом тебя одни чудачки, сплошь одни чудачки; а поживёшь с ними года два-три и мало-помалу сам, незаметно для себя, становишься чудаком. <...> Я стал чудаком, нянька... Поглупеть-то я ещё не поглупел, бог милостив, мозги на своём месте, но чувства как-то притупились. Ничего я не хочу, ничего мне не нужно, никого я не люблю...» [16:ХІІІ:63–64]. В дальнейшей нелюбимой характеристике себя и Войничского слово чудак будет заменено им такими словами с отрицательной семантикой, как пошляк и брюзга. От пошлости жизни Астров спасается пьянством, становясь «нахальным и наглым до крайности» [16:ХІІІ:81]: берётся за самые трудные операции, рисует «самые широкие планы будущего»: «в это время я уже не кажусь себе чудаком и верю, что приношу человечеству громадную пользу... громадную!» [16:ХІІІ:82]. Он знает, что в глазах окружающих его желание спасти леса выглядит чудачеством, но согласен с этим лишь отчасти: «... быть может, это в самом деле чудачество, но, когда я прохожу мимо крестьянских лесов, которые я спас от порубки, или когда я слышу, как шумит мой молодой лес, посаженный моими руками, я сознаю, что климат немножко и в моей власти и что если через тысячу лет человек будет счастлив, то в этом немножко буду виноват и я... Все это, вероятно, чудачество» [16:ХІІІ:71].

Несмотря на уничижительные самохарактеристики, чеховские чудачки развивают мысль Ф. Достоевского о том, что «чудак „не всегда“ частность и обособление, а напротив бывает так, что он-то, пожалуй, и носит в себе иной раз сердцевины целого, а остальные люди его эпохи – все, каким-нибудь наплывным ветром, на время почему-то от него оторвались...» [6:5]. Чудаками являются не только литературные герои А. Чехова (достаточно вспомнить Вершинина («Три сестры»), Петю Трофимова («Вишнёвый сад»)), но и близкие знакомые писателя, а также он сам. Так, по словам А. Чехова, он чудаком чувствовал себя на Сахалине (письмо А. Суворину от 28 июля 1893 г.); Потапенко – чудак, потому что хочет издавать журнал (письмо А. Сумбатову (Южину) от 26 февраля 1903 г.), одним словом, «оказывается, что и чудачки бывают на что-нибудь способны!» [15:212] (письмо А. Суворину от 2 ноября 1896 г.). Таким образом, чеховские чудачки, несмотря на

свою різність, однакові в тому, що «делают, что чтут полезным» [5:612], по-своєму, вопреки общему мнению.

Героїв же А. Афіногенова умовно можна розділити на два типи – чудаків і античудаків (подібно тому, як в творчестві В. Шукшина героїв ділять на так називаних «чудаків» і «античудаків»). Чудаків, незважаючи на життя в глуші, ще не потеряли к ній інтерес. Так, «беспартийний інтелектуал» Волгін пропонує організувати кружок ентузіастів, чим викликає недоуміння у предзавком фабрики Трошиної: «Зачем?.. С какой целью?..» [1:139]. По її думці, «кружок внесёт параллелизм в работу ячейки, фабкома, производственной комиссии», «это кустарничество и срыв всякой плановой работы»; «организация подобного кружка – дело никак не беспартийного специалиста»; «инициатива должна исходить от ячейки или в крайнем случае – от фабкома» [1:140].

Так називані античудаків в лиці Ігоря Горського схильні вважати, згідно антитезі Ф. Достоєвського, що «странность и чудачество скорее вредят, чем дают право на внимание, особенно когда все стремятся к тому, чтоб объединить частности и найти хоть какой-нибудь общий толк во всеобщей бестолочи» [6:5]. Ігорь Горський осуджає «чудачества» друга: «Ты забыл, верно, кто мы такие? <...> Мы – канцелярские крысы, беспартийные интеллигенты, Борис. Вдумайся хорошенько в значение этого ярлыка. <...> Пусть кричат об энтузиазме люди с билетами. У них есть перспектива, они могут бороться и критиковать, а нам нужно молча идти своей дорогой, в чужой монастырь нечего соваться со своим уставом. <...> Нет, нет, энтузиазм – это борьба, это политика, а политика не наша дорога, – подалше от неё; я вот через три года сдам экстерном на инженера узкой специальности, выучу английский язык и буду незаменимым спецом. По вечерам я зубрю забытые теоремы, извлекаю квадратные корни, черчу, вычисляю, – вот как надо работать. Пусть наша тропинка узковата с виду, но будет время, политики перегрызутся, энтузиасты выдохнутся, чудаків перемрут, – одни машини войдут в будущее. И кто хочет стать человеком будущего – должен учиться на инженера, а не записываться в энтузиасты» [1:144]. В цих словах Ігоря сучасні дослідники усвідомлюють пролеткультовські ідеї «нового світа» і «нового людини», в основі яких культ Машини, культ індустриального виробництва і народженого їм «нового людини» — Пролетарія [7:156]. Така трактовка представляється нескількома прямолинійною, оскільки герой А. Афіногенова здатний пристосуватися до будь-яких ідей, переслідуючи лише власну вигоду.

«Чудак» – один з перших спроб створення радянської психологічної драми. По справедливому зауваженню М. Семанової, «обращение автора „Чудак“ к повседневности, выбор героя – рядового

человека – и привлечение внимания к его внутреннему миру, скрытой поэзии „простых человеческих чувств“ приводило писателя к Чехову, к использованию некоторых особенностей его драматургической системы» [13:285] і, як наслідок, звільненню «от пролеткультовского схематизма и упрощенчества, от рапповского „диалектико-материалистического метода“» [13:291].

Перші дослідники драматургії А. Афіногенова вказували на недолік на те, що в образ Волгіна привнесені риси старого інтелектуала – невдачливого, чудака [3:44]. Отримали також, що «есть в нём что-то – пусть самая малость – и от чеховского интеллигента» [8:100], однак він «не пригибается перед неблагоприятными обстоятельствами <...>. Ему отвратительны любые формы обывательского „невмешательства“ и „воздержания“. Волгін – человек в полном <...>, горьковском, значении этого слова, и когда на его глазах обижают другого человека, он <...> не пройдёт мимо» [8:101]. Як бачимо, справедливо вказуючи на «чеховське» початок, розповсюджене в радянській критиці порівняння Горький – Чехов вирішалося все ж не на користь останнього. Перші дослідники п'єси «Чудак» вказували, що в суперечності Волгіна і Горського протистоять один одному дві життєві позиції, дві філософії життя. Це суперечність «не тільки про те, як думати, як оцінювати те чи інші явища оточуючої життя, але і про те, як жити»; «горячий суперечність ентузіастів і обивателів» [8:90].

Ігорь формулює свої уявлення про суспільство майбутнього так: «Социализм – это итог всей человеческой борьбы за существование. И победителем к финишу придёт тот, кто дерётся, а не философствует; кто высчитывает, а не полагается на энтузиазм. Победят не психологи, а математики, для которых таблица логарифмов звучнее всяких распаданий Листа. Математики и инженеры сделают жизнь простой и легкой, как дважды два. Они стандартизируют не только пиджаки и автомобили, но и чувства людей. Человек-стандарт – вот идеал будущего. А Сократы, Шопены и Достоевские до социализма не доживут!» [1:145]. По думці сучасних дослідників, в цьому монологі знайдено відображення висновку А. Гастева, зроблені їм ще в 1919 році в статті «О тенденциях пролетарской культуры» [7:156]. Підкріплюємо, однак, що А. Афіногенов затрагує «етичні і філософські питання, хвилюючі будівельників життя. <...> Соціально-політичний спектакль одночасно і спектакль філософсько-художественний» [10:8]. Якщо прийняти до уваги чеховський фон, то своїми словами афіногеновський герой опонує Войничкому, який хотів бути Шопенгауером, Достоевським, то єсть помітної, складовою особистістю: «Пропала життя! Я талановитий, умний, сміливий... Якщо б я жив нормально, то з мене міг би вийти Шопенгауер, Достоевський...»

[16:ХІІІ:102]. Однак точка зрення героя не совпадає з мнением автора.

Чеховские герои надежду на лучшее связывают только с будущим. Астров надеется, что «те, которые будут жить через сто, двести лет после нас и которые будут презирать нас за то, что мы прожили свои жизни так глупо и так безвкусно, – те, быть может, найдут средство, как быть счастливыми, а мы... У нас с тобою только одна надежда и есть. Надежда, что когда мы будем почивать в своих гробах, то нас посетят видения, быть может, даже приятные» [16:ХІІІ:108]. В соответствии с требованиями советской драматургии, А. Афиногенов пытается показать осуществлённое будущее чеховских героев в современной действительности.

Новое время порождает новые мечты. Чеховские три сестры утопически стремятся в идеальную Москву, герой А. Афиногенова вполне прагматически собирается в Ленинград. «Игорь. Прощай, загрязское болото, да здравствует Ленинград! <...> Я буду инженером не через три, а через два года. Хорошо, чёрт возьми, жить на свете!» [1:157]. Устами своего героя автор в очередной раз оппонирует классикам. Чеховская Маша («Три сестры») цитирует: «У Гоголя сказано: скучно жить на этом свете, господа!» [16:ХІІІ:147]. Этой фразой героиня подытоживает философствования Тузенбаха и Вершинина «о той жизни, которая будет после нас, лет через двести-триста» [16:ХІІІ:145]. Реплика-цитата в данном контексте звучит пессимистически, она относится и к прошлому, и к настоящему, и к будущему. Отметим, что Вершинин, впервые приехав в город сестёр, как и рассказчик в гоголевском «Миргороде», уверен: «Хорошо здесь жить» [16:ХІІІ:128]. Позже герой изменит своё мнение: «Мне кажется, всё равно, что штатский, что военный, одинаково неинтересно, по крайней мере, в этом городе» [16:ХІІІ:143]. Изображённый А. Афиногеновым провинциальный город ближе всё-таки чеховскому, а не гоголевскому пониманию, прежде всего благодаря мыслящим и мечтающим героям.

В понимании человека А. Афиногенов следует чеховской традиции: даже, казалось бы, отрицательный персонаж (Игорь) предстаёт как «плохой хороший человек», способный на добрые поступки. Как заметил П. Марков, «внимание к внутренней жизни образов помогло Афиногенову избежать их примитивного деления на „добрых“ и „злых“ и раскрыть их внутренние противоречия» [10:11].

В репликах персонажей легко обнаруживаются чеховские цитаты, воспринимаемые полемически. В пьесе «Дядя Ваня» Соня утешает Войницкого: «Мы, дядя Ваня будем жить. Проживём длинный-длинный ряд дней, долгих вечеров; будем терпеливо сносить испытания, какие пошлёт нам судьба; <...> а когда наступит наш час, мы покорно умрём и там за гробом мы скажем, что мы страдали, что мы плакали, что нам было горько, и бог сжалится

над нами, и мы с тобою, дядя, милый дядя, увидим жизнь светлую, прекрасную, изящную, мы обрадуемся и на теперешние наши несчастья оглянемся с умилением, с улыбкой – и отдохнём. <...> Мы услышим ангелов, мы увидим всё небо в алмазах, мы увидим, как все зло земное, все наши страдания потонут в милосердии, которое наполнит собою весь мир, и наша жизнь станет тихой, нежной, сладкою, как ласка. Я верую, верую...» [16:ХІІІ:116].

В пьесе А. Афиногенова Борис обращается к Игорю: «А всё-таки я не унываю. Наши отцы мечтали через двести лет увидеть небо в алмазах, а мы через две-три пятилетки преобразим нашу землю лучше всякого алмазного неба. Жить сейчас дьявольски жутко и интересно. Но тот, кому интересен Ленинград и скучно в Загрязье, – тот жив только наполовину» [1:171]. По мнению М. Семановой, «автор привлекает зрителя на сторону Бориса Волгина, и при этом (что весьма существенно для дискуссионной обстановки, в которой создавалась пьеса) напоминает о Чехове, его лирической мечте, о человеке-творце и о будущем» [13:290]. Таким образом, афиногеновское апеллирование к А. Чехову отличается от расхожей цитации, на которую не преминул указать юмористический журнал «Чудак»: «Излюбленной цитатой из Чехова многие годы было знаменитое „небо в алмазах“. Газетчики и особенно авторы театральные статьи совершенно затаскали его. Это небо в алмазах, которое будет „через триста лет“, всерьёз упоминали даже тогда, когда писали корреспонденцию из Рыбинска, что местный антрепренер не платит артистам жалованья» [14:3].

Игорь, почти как чеховский Чебутыкин, считает, что, может быть, и вообще лучше не жить. Борис, в духе новой революционной идеологии, утверждает, что уходить из жизни надо с пользой, он, например, хочет умереть в Индии «на баррикадах Бенареса» [1:171]. Однако Индия для Бориса сродни Африке для Астрова. В одну из тяжёлых минут Астров произносит знаменитую фразу: «А должно быть в этой самой Африке теперь жарница – страшное дело!» [16:ХІІІ:114]. Чеховский герой пытается отвлечься, заглушить тягостные переживания, выйти из душевного тупика путём обращения к экзотическому пространству. Аналогичным образом расширяется и субъективное пространство героя «Чудака».

В своей готовности к самопожертвованию во имя светлой цели афиногеновский герой оказывается сродни лирическому мечтателю «Гренады» (1926) М. Светлова, отправившемуся воевать, «чтоб землю в Гренаде // Крестьянам отдать» [12:35]. По словам М. Светлова, песня возникла как протест против «так называемой „казённой“ поэзии» и желание написать «какую-нибудь серенаду» [11:31]. В «Чудаке» А. Афиногенов стремился освободиться от воздействия эстетических принципов Пролет

культу, о чём свидетельствовала, в том числе, и романтизация главного героя. Не исключено, что имел место и «полемический задор», на который указывала М. Семанова в связи с апелляцией А. Афиногенова к А. Чехову: «Если Вишневский, Погудин и др. на первых порах демонстративно разрывали связи с классической драматургией, то Афиногенов, быть может, из полемического задора даже в тексте пьесы, как видим, напоминал о Чехове» [13:290]. В любом случае, иностранная топонимика расширяет художественное пространство пьесы, благодаря чему возникает так называемый «неконтролируемый подтекст», то есть подтекст, не зависящий от воли автора. А романтика оказывается правомочной не только в пролетарской поэзии, но и в драматургии.

Слова Бориса «омолодим старушонку» [1:141] (о будущем фабрики) напоминают внушенную Ане Петей Трофимовым уверенность в завтрашнем дне: «мы насадим новый сад» [16:ХІІІ:241] («Вишнёвый сад»). А практическая смекалка Бориса («фабрика стоит с Николая Первого, на ней много не наработаешь, а мы высчитали...») сродни лопахинской. Сравним: «И вишнёвый сад, и землю необходимо отдать в аренду под дачи <...> Раз окончательно решите, чтоб были дачи, так денег вам дадут сколько угодно, и вы тогда спасены» [16:ХІІІ:219]. Таким образом, в образе Бориса А. Афиногенов соединяет черты романтика-прожектора и деятельного практика, Трофимова и Лопухина. Как заметила М. Семанова, «Афиногенов учился у Чехова и Толстого, авторов „Дяди Вани“ и „Живого трупа“, искавших наиболее жизненные формы проявления характеров на сцене, тщательно продумывавших не только то, что может сказать тот или иной герой (в соответствии с его характером, при тех или иных обстоятельствах), но и кому сказать, кто станет его слушать» [13:292]. Однако, как и чеховский Лопухин, Борис не получает отклика.

Чеховский приём «случайных» реплик, «диалога глухих», когда герои пьесы слушают, но не слышат друг друга, А. Афиногенов использует неоднократно. Так, счетовод конторы Рыгачёв комментирует желание Добжиной получить порченное сукно во второй раз: «Смех сквозь слёзы. Как Николай Васильевич Гоголь» [1:155]. Дробный, директор фабрики, ведёт свою линию в диалоге: «Гоголь – Гоголь. Вчера подстрелил на болоте гоголя – селезень фунтов на десять. А собаки нет, так проклятый под воду и ушёл». На что Рыгачёв не находит, что ответить, кроме «Очень извиняюсь» [1:155].

Мечта Рыгачёва стать артистом («У меня есть будущее. Я буду артистом») наталкивается на безапелляционность Игоря: «Вы ничем не будете, вы – бездарность» [1:168]. Так вёл себя герой «Чайки» Тригорин по отношению к бредившей театром Нине: «Он не верил в театр, всё смеялся над моими мечтами» [16:ХІІІ:58].

Рыгачёв не единственная «творческая личность» в пьесе. Есть среди энтузиастов Федя Вишняков, комсомолец и поэт. Трощина видит в нём такого же «недотёпу», каким в глазах Раневской и Вари выглядит Петя Трофимов: «Сначала оденься почище, Вишняков. Говоришь о социализме, а на рубашку стыдно смотреть, и платок носовой завести пора – культурная революция» [1:140]. Варя бросает калоши Пете Трофимову со словами «Возьмите вашу гадость!» [16:ХІІІ:244], «и какие они у вас грязные, старые...» [16:ХІІІ:252]. В финале «Чудака» Федя появляется в новом костюме, «сшитом с большой претензией на вкус», в галстуке-бабочке и с платочком в кармане, чем вызывает неоднозначную реакцию окружающих: «Д р о б н ы й. Ба, пролетарский поэт, пролетарскому одет. Т р о щ и н а. Вишняков. Рабочий. Комсомолец. Позор!». Федя парирует: «Директора хотел проводить, прифасонился, сама говорила – культурная революция...» [1:177]. Антитеза внешний вид внутреннее самоощущение отсылает к самохарактеристике Лопухина: «Отец мой, правда, мужиком был, а я вот в белой жилетке, жёлтых башмаках. <...> Только что вот богатый, денег много, а ежели подумать и разобраться, то мужик мужиком...» [16:ХІІІ:198].

Пётр Петрович, старый рабочий, подобно чеховскому Фирсу («Вишнёвый сад»), предстаёт как человек прошлого, воплощённая память: «И прошлые свои годы помню до сих пор. Помню первую забастовку в девяносто восьмом – за гривенник боролись. Помню казацкую плётку в пятом, <...> помню, как начали союз бумажников сколачивать: по человечку, по копеечке <...> мы все заквашены старыми дрожжами» [1:140]. Антитеза старое–новое, прошлое–настоящее приобретает первостепенное значение в обеих пьесах.

Совпадают в «Чудаке» и чеховских пьесах многие сюжетные приёмы и детали. Здесь есть и любовный треугольник (как в «Чайке», «Дяде Ване», «Трёх сёстрах»), и ситуация прозрения, и мотив ухода–отъезда, и открытый финал.

В драматургии А. Чехова развитие ключевых тем и мотивов (одиночества, непонимания, отчуждения, тоски по идеальным, возвышенным чувствам, стремления к «иной» жизни) предопределяет и поддерживает музыка. Подобный «музыкальный» приём А. Афиногенов попытался применить в третьем действии «Чудака».

Будущее фабрики связано с новым директором, которого Дробный характеризует Борису так: «из молодых тоже вроде тебя, чудак, хочет на болоте создать комбинат и выделывать бутылки, бочки, газовые трубы и даже дома раскладные и всё из бумаги» [1:182]. Таким образом, в финале афиногеновской пьесы проступает чеховское понимание «чудака» как человека на что-нибудь способного, человека одарённого «разумом и творческой силой, чтобы преумножать то, что ему дано» [1:72–73].

По мнению некоторых советских исследователей, в пьесе ощущается «чрезмерное влияние» приемов традиционной драматургии: «При написании пьесы Афиногенов держался методов психологического реализма и пытался находить для каждой сцены „живую нить“ и „живое зерно“. Порою он впадал в чувствительность – и в наши дни неожиданно вторгались сентиментальные ноты лирических романсов, и тогда в отдельных кусках пьесы начинали преобладать нотки лирической пассивности; порою он развязывал действие внешними приемами и впадал в своеобразный Формализм» [10:11]. По мнению М. Семановой, художественный опыт А. Чехова, напротив, «уберег <...> многих драматургов от „опасных чар формализма“ (Станиславский)» [13:307]. На наш взгляд, освоение А. Афиногеновым чеховского наследия, а так

же системы Художественного театра сказалось в изображении обстоятельств, характеров, в средствах воздействия на зрителя. Призывая смотреть на классика «глазами людей, живущих во второй пятилетке построения социалистического бесклассового общества», А. Афиногенов, как и многие советские драматурги, относился к великому предшественнику «не книжно, не с пиетической точки зрения к каждой строчке, написанной им, а с точки зрения живого художника» [1:522]. Благодаря такому творческому диалогу, новое время рождало новые пьесы. При этом основой для размышлений авторов о содержании и перспективах современной им жизни, для восприятия человека и действительности послужили принципы чеховского миропонимания.

Література

1. Афиногенов А. Избранное : в 2-х т. / А. Афиногенов; Т.1. Пьесы, статьи, выступления / авт. вступ. ст. А. Караганов. – М. : Искусство, 1977. – 574 с.
2. Афиногенов А. Избранное : в 2-х т. / А. Афиногенов; Т.2. Письма; Дневники. – М. : Искусство, 1977. – 726 с.
3. Богуславский А.О. А. Н. Афиногенов. Очерк жизни и творчества / А. О. Богуславский. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1952. – 140 с.
4. Борбунюк В. А. А. Чехов в художественном сознании А. Афиногенова / В. А. Борбунюк // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – 2015. – № 1152 : Філологія. – Вип. 72. – С. 224–231.
5. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка / Владимир Даль. – Т. IV Р–V. – М. : Русский язык, 1980. – 683 с.
6. Достоевский Ф. Братья Карамазовы / Фёдор Достоевский. – М. : ЭКСМО-ПРЕСС, 2001. – 800 с.
7. Калениченко О. Н. Проблема «нового человека» в советской литературе 1920-х годов // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2013. – № 1048 : Філологія. – Вип. 67. – С. 155–159.
8. Караганов А. Жизнь драматурга: творческий путь Александра Афиногенова / А. Караганов. – М. : Сов. писатель, 1964. 520 с.
9. Кольцов М. О некоторых фокусах с Чеховым / Михаил Кольцов // Чудак. – 1929. – № 25. – С. 2.
10. Марков П. А. О театре: В 4 т. М.: Искусство, 1977. Т. 4. Дневник театрального критика: 1930–1976. 639 с.
11. Светлов М. Беседует поэт / Михаил Светлов. – М. : Сов. писатель, 1968. – 232 с.
12. Светлов М. А. Избранное / М. А. Светлов [Сост. Р. Амирэджиби; Послел. М. Соболя]. – М. : Правда, 1990. – 480 с.
13. Семанова М. Чехов и советская литература (1937–1935) / М. Семанова. – М.–Л. : Сов. писатель, 1966. – 311 с.
14. Тихий идиотизм // Чудак. – 1929. – № 25. – С. 3.
15. Чехов А. П. Полн. собр. соч. и писем : в 30 т. : Письма : в 12 т. / Антон Павлович Чехов. – Т. 6. Письма, январь 1895–май 1897. – М. : Наука, 1978. – 775 с.
16. Чехов А. П. Полн. собр. соч. и писем : в 30 т. : Соч. : в 18 т. / Антон Павлович Чехов. – Т.12–13 [Пьесы]. – М. : Наука, 1978.

УДК 821.161.1

Л. А. Свиридюк

Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка
Рецепція прози Є. Альохіна (на матеріалі книги «Третя штанина»)

Свиридюк Л. А. Рецепція прози Є. Альохіна (на матеріалі книги «Третя штанина»). Стаття присвячена аналізу рецепції літературної діяльності сучасного російського автора Є. Альохіна. Зокрема, опрацьовані відгуки і рецензії на книгу «Третя штанина» та здійснена їх оцінка. Ставлення реципієнтів до його творів різне. Тут і повна негачія, і досить жорстка критика, і беззаперечне сприйняття з намаганням зрозуміти позицію письменника, а не лише вишукувати недоліки. Твори даного автора не належать до кла

сичних зразків російської літератури, але вони є виразом молодіжного буття, яке є джерелом для написання сучасних молодіжних романів як окремого літературного жанру.

Ключові слова: рецепція, роман, стиль, російська література.

Свиридюк Л. А. Рецепция прозы Е. Алехина (на материале книги «Третья штанина»). Статья посвящена анализу рецепции литературной деятельности современного российского автора Е. Алехина. В частности, разработаны отзывы и рецензии на книгу «Третья штанина» и осуществлена их оценка. Отношение реципиентов к его произведениям разное. Здесь и полное неприятие, и достаточно жесткая критика, и беспрекословное восприятие с попыткой понять позицию писателя, а не только высказывать недостатки. Произведения данного автора не относятся к классическим образцам русской литературы, но они есть выражением молодежного бытия, которое является источником для написания современных молодежных романов как отдельного литературного жанра.

Ключевые слова: рецепция, роман, стиль, русская литература.

Svyrydiuk L. A. Reception of E. Alekhine's prose (based on the book «The third trousers»). The article is devoted to the analyses of the reception of modern Russian literary author E. Alekhine. In particular, reviews on the book «The third trousers» are worked and their assessment is made. Recipients' attitude to his works is different. Here are complete rejection, pretty tough critic and implicit perception with attempts to understand the position of the writer, not only to seek weaknesses. The works of the author don't belong to the classical models of Russian literature, but they are an expression of youth being, which is the source for writing the modern youth novels as a distinct literary genre.

Key words: reception, novel, style, Russian literature.

Творчість сучасного молодого російського письменника Є. Альохіна активно дискутується у пресі та інтернет-мережі. Зустрічаються цілком різні діаметрально протилежні оцінки, які викликані нестандартним антикласичним зображенням сучасного соціокультурного простору. Його творчість є популярною серед молодих верств населення не тільки на батьківщині автора, а й за кордоном та становить беззаперечний інтерес серед науковців.

Метою статті є оцінка рецепції романів Є. Альохіна в літературно-критичному дискурсі.

Досягнення поставленої мети потребує виконання таких завдань:

- проаналізувати рецепцію романної творчості Є. Альохіна крізь призму сучасного літературного процесу;
- виявити особливості авторського стилю Є. Альохіна.

«Третя штанина» (2011) – перша авторська книжка Є. Альохіна, до якої входять три твори: «Межі першого рівня», «335» і власне «Третя штанина». Російська літературна думка відносить зазначені тексти до поняття «повісті», проте, розмежування повісті і роману характерне здебільшого для російської літературної традиції. На Заході існують поняття «роман» (novel), «короткий роман» (short novel) [7:418]. Таким чином, опираючись на термінологічну детермінацію західноєвропейських мов, ми послуговуватимемось поняттям «роман» щодо згаданих творів російського автора.

Окрім того, на думку відомої дослідниці теорії жанру Н. Копистянської, «Величина вже не є універсальною першорядною вимогою до роману» [6:268]. Науковець наводить приклад мікророману А. Зегерс «Прогулянка мертвих дівчат», оригінал тексту якого сягає всього лише 66 сторінок за рахунок великого шрифту.

Як зазначено в анотації до книжки, «Третя штанина» – це «прониклива книжка про дорослішання, мрії і ту відповідальність, яка лягає на плечі будь-якої молоді людини в міру того, як вона живе і пізнає світ» [2]. «Стиль Альохіна – на грані провокації і романтики, а герой в однаковій мірі зухвалий і наївний. Написана про однолітків – народжених в середині 1980-х, – ця книга своєрідна «біблія дорослішання». Але не тих, хто навчався в закордонних коледжах, і наразі є зразком молоді російської еліти, а тих, хто навчався у звичайних пострадянських школах, ріс у спальних районах великих і малих міст, для кого 90-ті – невиразний спогад про нестерпну бідність і сімейні проблеми, а 2000-ні стали першою надією, що їх самостійне життя виявиться особливим і вільним. «Дитяча література для дорослих», так визначає автор свій жанр, і ця книга – міст між життям дитини і дорослого» [4]. Тобто об'єктом зображення письменника є такі ж молоді люди як він сам та їх життєві пошуки в реальності сучасної Росії.

Варто також зауважити, що романи Є. Альохіна не належать до автобіографічних текстів, проте, проаналізувавши літературно-критичні матеріали стосовно особи самого автора, можна помітити велику схожість головного героя з його творцем, а другорядних персонажів – з близьким оточенням письменника-музиканта, стиль життя яких не можна назвати зразковим. У зв'язку з цим виникають різні судження щодо життя і творчості Є. Альохіна, переважним чином негативні.

Так, рецензент А. Кликова пов'язує недосконалість письма молодого автора з його провінційним походженням, життя якого «нічим не відрізняється від буденності будь-якого сільського п'яниці». А його герой, заглиблений в солодкі мрії, в реальному житті здатен лише до фізичної праці. На її думку, Є. Альохін пише саме так, тому що в його житті нема «гламуру, клубів на тисячу людей і столиків,

за резерв яких треба заплатити декілька пачок доларів <...> Література молодого хлопця з Кемерово – сумна розповідь, яка полягає у дні бабака, коли один день точнісінько такий як інший» [5].

Важко погодитися з авторкою цих слів, оскільки, по-перше, не кожен провінційний «гультіпака» пише вірші, оповідання чи романи і публікує їх у московських виданнях, а по-друге, за А. Кликовою, «велику літературу» можуть творити лише жителі мегаполісу (?), яких не здивуєш спокусами міста, і, по-третє, талант письменника не залежить від місця його народження чи проживання. Проте, питання постає у тому, які прийоми використовує окремих автор, створюючи художню дійсність, що він бере за основу і які цілі ставить перед собою. Є. Альохін пише для молодих, а не для членів спілки письменників, і в його текстах відображаються реалії сьогоденної Росії та життя пересічної молоді людини.

Також А. Кликова зазначає, що проза Є. Альохіна не тільки вторинна сама по собі, вона на другому плані всередині пріоритетів автора, оскільки вважає, що поезія, музична творчість і акторська діяльність йому вдаються значно краще. Вона радить автору спробувати ще раз через п'ятнадцять років, і тільки тоді, можливо, Є. Альохіну буде чим «забити триста сторінок книжки» [5].

На думку блогера А. Нечаєва, звичайна людина не в змозі осилити прозу Є. Альохіна, його читачу як мінімум потрібні заспокійливі медитативні практики. Він рекомендує під час ознайомлення з творчістю автора тримати при собі таблетки від нудоти, або ж якийсь пакет чи відро. А шанувальників творчості Є. Альохіна називає мазохістами, які жертвують своїм читацьким життям (часом, зором, смаком) невідомо задля чого і кого. «Звичайно, терпіння, витримку, волю необхідно тренувати, загартовувати, і проза Євгена Ігоровича саме для цього підходить. Але розумніший і м'якший шлях у даному випадку – гризти іржаві цвяхи, наприклад, або гвалтувати електричну розетку» [8], – пише А. Нечаєв. Окрім того, він не розуміє, чому такого слабого автора взагалі друкують, адже його мова і манера дуже погані.

Журналіст З. Прілепін, аналізуючи книгу «Третя штанина», зауважує: «перед нами «втрачене покоління» пострадянського переводу чи, покоління БМП, що розшифровується як Без Мене Поділили» [9].

На мою думку, така нищівна критика спричинена серйозним ставленням до російської літератури з позиції класики, цілі якої стандартно сприймаються в толстовсько-солженіценському напрямку: як нагодувати Росію, навчити бідних грамоти і т.д. Є. Альохін не вписується в цю систе-

му, як і багато інших письменників інакодумців, чий герої нехарактерні для російської прози.

У цьому разі варто погодитися з думкою рецензента М. Антонічевою, яка зауважує, що «новий час диктує новий тип героя та інше ставлення до дійсності» [3]. Новий герой, у її розумінні, це хіпстер, молодий «модник-шмоточник», який боїться майбутнього, старості, не готовий до серйозних вчинків, змін у своєму житті, відповідальності.

Позитивно відгукується про творчість молодого автора літературний критик А. Хасавов. На його думку, захопитися творчістю Є. Альохіна дуже легко, тому що він підкупає кришталевою чесністю і видимою простотою, яка відразу знаходить відгук у серці. «Цьому духовному зв'язку не заважає ні натуралістичне зображення деяких подій, що трапляються в житті молодих, ні лексика, яку прийнято називати обценною» [10]. Для А. Хасавова письменник – «справжній герой свого часу, сумний і самотній, але від цього ще більш привабливий. Із усіх ролей запропонованих молодій людині у сучасному суспільстві, Альохін не боїться зіграти найскладнішу – бути самим собою» [10]. Приклад Є. Альохіна, на думку рецензента, може надихнути на якісь пошуки багатьох молодих людей, які не знають що робити зі своїм життям.

Із захопленням говорить про книгу рецензентка М. Тополь: «Чарівна легка проза, читається на одному диханні, захоплює і зворушує. Хочеться книжку тільки хвалити, не звертаючи увагу на недоліки. І на противагу більшості рецензій, хочу сказати, що якогось мерзенного бруду я не побачила, звичайне життя звичайного хлопця, злегка прикрашене, тому що це все-таки художня література, а не публіцистика, все дуже реалістично і насичено, мені дуже сподобалось» [4].

Книгу «Третя штанина» відкриває роман «Межі першого рівня», написаний автором у 22 роки. І на думку блогера В. Айрапетяна, цей текст дивує високим рівнем художнього виконання і зрілістю, з якою Є. Альохін висвітлює темні кутки протиріч, що терзають його героя [1]. Такий аналіз можливий тільки після подолання себе в собі, після того, як все описане є спостереженням згори, коли людина не тільки пережила, але й усвідомила якийсь відтиск свого життя.

За В. Айрапетяном, Є. Альохін належить до тієї рідкої категорії письменників, які нечасто, застосовуючи метафори та епітети, створюють пульсуючий, яскравий та цікавий текст. «Стиль Альохіна позбавлений будь-якої орнаментальності і бароковості, зрозумілий і простий, саме настільки, наскільки цього вимагає розповідь та його завдання. Нічого зайвого, і при цьому картинка грає, переливається райдужними променями живого, проникає в підкірку і живе там» [1].

Розповідь у романі, як і в інших текстах Є. Альохіна, ведеться від першої особи. Проте, в ототожненні себе з головним персонажем, криється

не намагання сказати декілька слів про себе, а бажання не перетворити, не прикрасити чи, навпаки, ускладнити життя уявою письменника, яке постає в романі низкою обставин у супроводі з неминучою самотністю.

Наступний твір «335», який отримав свою назву за номером кімнати в гуртожитку, де розгортаються основні події тексту, зображує невеликий відрізок життя героя, в якому він періодично потрапляє до міліцейського відділку, випиває з друзями і на тлі цього намагається писати. Головний персонаж Євген хоче стати великим письменником, таким як Гамсун, Кафка, Джон Фанте, Маркес, але усвідомлює, що він пише «нормально», а може й гірше. Але йому хочеться писати краще, хочеться новаторства. Він мріє поєднати в собі цих великих письменників і замість них написати «Голод», «Процес», «Дорогу на Лос-Анджелес» і «Сто років самотності», та поряд з ними він відчуває себе маленьким. Євген постійно придумує якісь причини, щоб не писати взагалі: то комп'ютер не працює, то чорнило в ручці не підходить, то хтось заважає. І врешті він розуміє, що не має таланту. Шкода, що автор не розвиває цю тему, а так і залишає свого персонажа самотнім невдахою без перспективи на краще майбутнє.

Головним персонажем третього роману «Третя штанина», що дав назву усій книзі, є вісімнадцятирічний юнак, який шукає свого місця під сонцем. Він покинув навчання в місцевому університеті; його покинула кохана дівчина, і тепер хлопець намагається (без особливого успіху) працювати то вантажником, то продавцем в магазині. А ще він пише вірші і любить випити. Автор роману не приховує, що в основі твору лежать його власні враження. Є. Альохін розповідає про покоління сьогоденної двадцятирічної молоді, про їх місце у світі. Недаремно головний персонаж роману потрапляє у всілякі сутічки, в які лише може потрапити молода людина. Університет, робота, військкомат, лікарня, вулиці маленького міста – ось пейзаж, на фоні якого проходить життя героя. Тисячі таких, як він, наштовхуються на схожу ситуацію на порозі дорослого життя. Автор не робить з цього трагедії, але в романі чітко спостерігається критичне ставлення до багатьох явищ сучасного життя.

У свою чергу блогер А. Нечаєв похвально ставиться до намагань автора писати про середнє, рядове, звичайне, маленьке, що властиво російській літературній ментальності. Але він вважає, що писати про середнє треба так, щоб показати, що воно зовсім не середнє, а визначне, гідне, варте уваги і любові [8]. Думка полягає в тому, що у світі і маленьке може бути великим, чого автор не зумів зобразити.

На думку А. Хасавова, всі три романи об'єднують ліричний герой, а «сюжети, викладені простою

мовою, яка іноді переходить в пунктир, як це не дивно, створюють особливу магію, вибудовують у голові читача цілісний образ зі всіма можливими півтонами» [10].

Прості сюжети – всього лиш конструкція, яка приховує під собою глибокий смисл і тяжкі думки. Удавана впевненість у собі змінюється дитячим страхом перед життям, неможливістю нести відповідальність і здійснювати по-справжньому чоловічі вчинки. Після чого герой знову поринає в боротьбу, і його впевненість у собі міцнішає, і знову точиться внутрішній спротив.

Проаналізувавши письменницьку діяльність Є. Альохіна на основі літературно-критичних матеріалів, можемо сказати, що для нього не існує табу йованих тем. Все властиве людині має право існувати, тому що, якщо нема виходу, то можна хоча б не обманувати себе, і, можливо, саме ця обставина виведе його персонажів на більш вищий життєвий рівень. А поки що стосовно творчості автора існують гострі суперечки, адже книжка відноситься до серії з багатообіцяючою і обнадійливою назвою «Відкриття. Сучасна російська література», і читачі не хочуть вірити, що у російській літературі все так погано.

Є. Альохін не вигадує сюжети, він пише їх з власних спостережень і досвіду, що, у свою чергу, лякає читачів, тому що в його творчості вони бачать нищівну правду, яка існує навколо і соромляться цього. Як зауважив один із інтернет-дописувачів, творчість Є. Альохіна – це «вулична філософія дорослої дитини, яка виросла на подвір'ях провінційних міст великого і сильного пострадянського простору. Безглузда, безпощадна... і безпросвітна» [4].

Романи російського автора Є. Альохіна відлякують своєю надмірною вульгарністю, не кожен читач витримає навалу обценних слів, відкритих сексуальних сцен, а також постійне пияцтво персонажів його творів. Але Є. Альохін є репрезентантом сучасного суспільства, в даному випадку російського. Автор сам не приховує, що веде схожий спосіб життя як і його персонажі, тому ми не вправі засуджувати і різко критикувати його творчість. Ми можемо лише аналізувати причини саме такого зображення поведінки, поглядів і проблем російської молоді, яку автор дуже реалістично, без прикрас подає на осуд читачеві.

Отже, аналіз рецепції романів Є. Альохіна свідчить про двоякість сприйняття реципієнтами його творчості, яка на думку одних – не варта уваги, а на думку інших – не позбавлена освітньої та пізнавальної вартості. Проте, Є. Альохін є виразником ідей покоління 2000-х, що є важливим матеріалом для дослідження сучасного російського молодіжного роману в контексті теорії літератури та порівняльного літературознавства.

Література

1. Айрапетян В. На границе границы [Електронний ресурс] / В. Айрапетян. – Режим доступу : http://www.natsbest.ru/airapetian10_alekhin.htm.
2. Алехин Е. Третья штанина: повести и рассказы / Е. Алехин. – М. : Эксмо, 2011. – 320 с. – (Открытие. Современная российская литература).
3. Антоничева М. Младенец-хипстер [Електронний ресурс] / М. Антоничева // Октябрь. – 2011. – № 7. – Режим доступу : http://jinlib.tverlib.ru/2011/10/blog-post_2608.html.
4. Дописи користувачів на тему : «Евгений Алехин. Рецензии на книги». – Режим доступу : <http://www.livelib.ru/book/1000470978>.
5. Клыкова А. Евгений Алехин. Парень с кемеровского двора [Електронний ресурс] / А. Клыкова. – Режим доступу : <http://shuum.ru/articles/834>
6. Копистянська Н. Відставання у часопросторовому розвитку жанру, сприйняття і визначення цього розвитку (огляд на прикладі роману XIX і XX століть) / Н. Копистянська // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного ун-ту ім. В. Гнатюка [За ред. д.ф.н. Поплавської Н. М.]. – Тернопіль: ТНПУ, 2009. – Вип. 27. – С. 261–270 с.
7. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – 636 с.
8. Нечаев А. Евгений Алехин [Електронний ресурс] // Блог Нечаева. – 2011. – 21 января. – Режим доступу : <http://newslab.ru/blog/359589>.
9. Прилепин З. Поколение БМП – «Без Меня Поделили» [Електронний ресурс] / З. Прилепин // Новая газета. – 2011. – № 107. – 26 сентября. – Режим доступу : <http://www.novayagazeta.ru/arts/48672.html>.
10. Хасавов А. Быть самим собой [Електронний ресурс] / А. Хасавов. – Режим доступу : <http://litlive.ru/topics/recenzii/viewpost/1590.html>.

Культурно-естетичні аспекти вивчення літературних явищ

УДК 821.161.2'05

О. І. Борзенко

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Творча криза П. Гулака-Артемівського: біографічний та культурно-історичний аспекти

Борзенко О. І. Творча криза П. Гулака-Артемівського: біографічний та культурно-історичний аспекти. У статті досліджуються основні передумови творчої кризи П. Гулака-Артемівського, що спричинили тривале поетичне мовчання. Особливу увагу звернено на суспільно-політичні та особистісні чинники, які змусили письменника утримуватись від публічних літературних виступів. Також розглядаються особливості життєвої філософії П. Гулака-Артемівського, в основу якої було культивування приватного життя людини.

Ключові слова: поезія, творча криза, переклад, літературний побут.

Борзенко А. И. Творческий кризис П. Гулака-Артемовского: биографический и культурно-исторический аспекты.

В статье исследуются основные предпосылки творческого кризиса П. Гулака-Артемовского, которые послужили причиной длительного поэтического молчания. Особенное внимание обращается на общественно-политические и личностные факторы, которые вынудили писателя отказаться от публичных литературных выступлений. Также рассматриваются особенности жизненной философии П. Гулака-Артемовского, в основе которой было культивирование частной жизни.

Ключевые слова: поэзия, творческий кризис, перевод, литературный быт.

Borzenko O. I. Creative crisis P. Hulak-Artemovskiy: biographical, cultural and historical aspects. The basic premise of creative crisis P. Hulak-Artemovskiy studied in this article. They have led to a long poetic silence writer. Particular attention is paid to the social, political and personal factors that forced the writer to stop publication of his works. Life philosophy P. Hulak-Artemovskiy also considered in this article. Cultivation of privacy rights is at the heart of this philosophy.

Keywords: poetry, creative crisis, translation, literary life.

Постать П. Гулака-Артемівського хоч і не належить до найпомітніших, однак усе ж таки, передусім з огляду на проблему становлення нового письменства, заслуговує на особливу увагу. Важливо врахувати, що практично впродовж усього XIX ст. він розглядався як один із першорядних українських авторів. У критичних та історико-літературних оглядах П. Гулакові-Артемівському відводиться поважне місце. Найбільші змістовні студії з'явилися у 20-х рр. минулого століття. Особливо слід виділити розвідки І. Айзенштока [1; 2] та М. Зерова [10]. Характерно, що питання літературної ролі П. Гулака-Артемівського у 20-х рр. не було остаточно розв'язане й пізніше до нього неодноразово зверталися як сам І. Айзеншток [3; 4; 5], так і інші вчені, зокрема І. Пільгук [13], Б. Деркач [8], П. Федченко [14]. Визнаючи неабиякі заслуги П. Гулака-Артемівського, дослідники вказували на непослідовність його літературної позиції та закидали легковажне ставлення до творчої праці:

мовляв, пожертвував поетичним хистом задля кар'єрних амбіцій.

Учені досі остаточно не з'ясували, чому саме на початку 30-х років письменник припинив активну літературну діяльність. Метою пропонованої розвідки є розкриття основних чинників, які зумовили цю творчу кризу. Щоб наблизитись до вирішення означеної проблеми, доречно скористатися можливостями біографічного методу та залучити до аналізу матеріал, який дозволить виявити і врахувати низку присутніх моментів.

Поетичним мистецтвом П. Гулак-Артемівський зацікавився, коли навчався в Київській академії. Добра гуманітарна освіта та водночас бурсацька здатність до мімікрії і вміння пристосуватись до будь-яких обставин, засвоєні під час навчання правила класицистичної поезики та пародійна шкільна субкультура – усе це залишалось з ним упродовж наступних років.

Залишивши академію, П. Гулак-Артемівський учителював на Волині, де перебував головним чином у польському середовищі. Він одержав добру нагоду ближче познайомитися з носіями польської культури і не тільки вдосконалити своє знання польської мови та літератури, а й почасти перейнятися політичними інтересами польського громадянства. Водночас П. Гулак-Артемівський засвоїв панівні в польському середовищі стереотипи й умовності, які й склали бажану для нього модель суспільного успіху та престижу, згідно з якою він великою мірою визначав надалі свою соціальну поведінку та вибудовував власний публічний образ. Волинський побут навчив П. Гулака-Артемівського багатьох важливих практичних речей: відтоді він усвідомив як необхідність потребу постійних змін, що межували з мімікрією, – це відкривало для нього, людини невисокого походження, шлях до певного стабільного соціального становища. Дуже цінуючи високі соціальні ролі та пов'язану з ними атрибутику, він разом із тим не менше цінував і використовував роль хитруватого бурсака: не дарма сучасники письменника відзначали в ньому дивне поєднання дуже різних рис. “Людиною він був вельми спритною: як принижений польський шляхтич міг догодити сильному, як бурсак міг і попрацювати, і пролізти куди треба й промовчати де треба, лише б досягти своєї мети” [12:127], – пригадував Ф. Неслуховський.

Переїзд у 1817 р. до Харкова відкрив перед ним нові можливості. Вступ до вищої школи для П. Гулака-Артемівського, вихідця з родини священика, був пов'язаний з одним важливим моментом: становище випускника університету відкривало значно ширші, фактично якісно інші кар'єрні перспективи, оскільки закріплювало за ним хоч і не спадковий, але все-таки дворянський статус.

П. Гулакові-Артемівському з його питомою артистичною жилкою напрочуд легко давалася творча праця, і він з готовністю долучився до загального аматорського й напіваматорського захоплення літературою й журналістикою, захоплення, інспірованого головним чином університетськими впливами, що зробили літературу на якийсь час невід'ємним складником академічного життя. Прагнучи до університетської кар'єри, П. Гулак-Артемівський засвоює і цей складник, у багатьох випадках уміло використовуючи літературну діяльність для досягнення бажаної мети. Визнання гуманітарної цінності звичайної, пересічної особистості, а значить її культурних, мовних, етнічних прикмет на протигагу уніфікаційним імперським тенденціям, – така ідеологія стояла за цілою низкою його літературних виступів на сторінках періодичних видань. На початку свого харківського побуту, залучившись до розвиненого місцевого літературно-журнального руху, він, як “малоросійський літера-

тор” і щирий український патріот, переживає злет своєї творчої діяльності, завоювавши тогочасними поезіями славу одного із “зачинателів” нового письменства.

Із переїздом до Харкова розпочався також досить плідний період у службовій кар'єрі П. Гулака-Артемівського. У 1818 р., ще вільним слухачем, він був зарахований на посаду лектора польської мови. Закінчивши університет та одержавши згодом ступінь магістра, він тривалий час працював на кафедрі російської історії. Кар'єрне зростання П. Гулака-Артемівського було на диво стрімким: у 1829, 1833, 1837 рр. він обирався на посаду декана, а з кінця 1841 р. й до виходу у відставку в 1849 р. обіймав посаду ректора університету.

Із кінця 20-х, а точніше від початку 30-х рр. XIX ст. у творчій діяльності П. Гулака-Артемівського визначається відчутний злам, а сама творчість, очевидно, вже не признається автором для публікації – вона все більше ніби занурюється в побут, виступаючи спочатку фактом побутового, а вже потім літературного життя. У цій творчості, як і в побутовій поведінці ба й навіть у деяких публічних проявах авторської особистості, на передній план висувається своєрідна філософська позиція, що дає підстави кваліфікувати подібну продукцію як таку, що яскраво виявляє одну з поширених версій соціального позиціонування українського інтелігента тих часів. Найбільш яскраво життєва філософія поета виражена в низці творів, до яких у першу чергу слід зарахувати переспіви з Горация. Це опубліковані у “Вестнике Европы” (№22, 1827) поезії “До Пархома I”, “До Пархома II” та написані на початку 1832 р., однак не опубліковані за життя автора, “XIV ода Горация, книга II”, “IX ода Горация, книга II”, “XXXIV ода Горация, книга I”.

Працюючи над цими переробками, П. Гулак-Артемівський не лише мав намір наблизити латинський оригінал до конкретних обставин та побутових реалій української щоденності, але й фактично наголошував на духовній спорідненості цієї щоденності з гораціанською філософією приватного життя людини. Не випадково одну зі своїх переробок він супроводив такою приміткою: “Кто с чувством беспристрастия вникнет в дух некоторых од Горация, равно как и в настоящую, тот сознается, что его философия немногим чем различествует с философией наших малороссийских Пархомов...” [7:227].

Пояснюючи, “чого ж пропав у Артемівського громадянин та разом і поет” [9:325], С. Сфремов як основний аргумент якраз і взяв до уваги цю життєву філософію, висловлену автором у переробках із Горация: “Насамперед, натура це була надзвичайно скептична, що на всіх і на все, і на самого себе, дивилась крізь окуляри якоїсь епікурейської філософії: “а все бридня”, поки живеш – на всі заставки

живи, бо все одно “кирпата свашка”-смерть прийде та й позбавить світового добра, – то треба ж ним нагішитись і зажити досхочу. “І дрантя, і реброн – все хробаки з’їдять”, один усьому кінець – смерть, забуття. Це найлюбіша Артемовському думка, найчастіше він її проказує і все до неї вертається. “Як не мудруй, а вмерти треба”, – каже ця філософія, та не минай же okazji хоч пожити добре” [9:325-326].

Гораціанська філософія у творах П. Гулака-Артемовського переживається як особливий культурний феномен, певна по-ігровому осмислена “книжна” версія життєвого стилю, врешті-решт одна з прийнятних масок, що передусім емоційно та психологічно імпонує авторів. Зосередження на приватній проекції життя, локалізація в межах приватного простору дозволяє поставити у центр світу образ людини не “героїчної”, не “громадської”, не її, цієї людини, офіційно-парадний статус. Таким чином, можна говорити про своєрідний ігровий зсув, театральне розігрування певної соціальної партії, з якою пов’язується важливий передусім психологічно-компенсаційний момент.

У переспівах із Горація П. Гулак-Артемовський прагне передати смак щоденних побутових принад такого емоційно близького йому українського світу. Гораціанська філософія виступає тут також засобом одивнення щоденності, підкреслення її особливого, привілейованого становища в системі життєвих пріоритетів. На передній план висувається якраз увага до “малого” й “наближеного”. Оповідач у переспівах ніби навмисне виділяє спеціальний простір, що погоджується зі сферою дозвілля. У цьому просторі підкреслюється його стилізований, декоративно-старосвітський характер. Стилізація виступає як важливий психологічний момент: внутрішнє знаходить відображення у зовнішньому, театральні-ігровому. У переспівах П. Гулака-Артемовського людину поставлено в обрамлення узагальнено-стереотипної, майже алегоричної атрибутики, що використовується як засіб філософського дистанціювання від “серйозності” життєвих проблем, порушених у творах римського письменника. В ролі універсальних регулятивних чинників тут фігурують доля і смерть, але й вони включені в контекст театральності: смерть – “кирпата свашка”, на яку до часу можна махнути рукою й перебути скруту в шинку “за поставцем горілки”; доля неминуча й невблаганна, але й до неї можна призвичаїтись (“за долею, куди попхне, хились” [7:75]), прийнявши із вдячністю все, що вона дає. Бравада й самозаспокоєння доходять нерідко до юродства, а складне ніби навмисно провокативно спрощується: “Чи будеш жить? Чи вмреш? Пархоми, не журись!.. Журись об тім, чи є горілка?..” [7:75]. Десь далеко, у великому світі щось відбувається, панує інший життєвий ритм, а в старосвітській господі закони історичного часу послаблені, над усім панує приватний плин часу. Це “життя збоку”, на узбіччі істо-

рії, ніби поза історією. Це занурення у “природний” плин старосвітської щоденності. Мовляв, призначення українця – спостерігати зі сторони за тим, що відбувається у “великому світі”. З такої перспективи навіть належне до “великого” здрибнюється, трансформується і, сказати б, травестується, стає певною мірою “малим” і “наближеним”. Зробити світ зручним і домашнім – таким, де панує безтурботно-ідилічна атмосфера, де все є простим і знайомим, – до цього прагне автор. У переспівах П. Гулака-Артемовського досить виразним постає узагальнений, ніби для освіченого товариського кола декорований, іронічно-спрощений образ свого українського простору, в якому життя виразно стилізується народною атрибутикою. То персонаж гуляє в шинку, де “нарізують... цимбали, кобзи і сопліки” [7:74], то він уже хропе п’яним “під тином”, а невдовзі “лізе додому рачки”, то влаштовує побутову родинну сварку із застосуванням макогона, то вже десь товчється навкулачки. Він знає, що всі земні добра (“стіжки й скирти”!) та ласощі (“паслін, цибулю”!) після його смерті прибере до рук (“заграбає”!) вже хтось інший, тож краще “вкорочать свій вік” у розвагах та “в шинку над бочкою горілки” [7:75]. Немає великих проблем, окрім хіба що побутових, у цьому маріонетковому, ляльковому, стилізованому вертепному світі, одне непокоїть, що ось, мовляв, на біду, таки “внесли маленьку чарку” [7:82]. Серйозне дійство винесено на інший ярус вертепної скриньки, а тут людське життя, мов інтермедія, нагадує вільну імпровізацію на гораціанські мотиви, локалізовану в ігровому полі українського старосвітського побуту.

Підкреслено простакуватий образ української дійсності, що його пропонують переспіви П. Гулака-Артемовського, не лише взаємодіє, але й водночас фактично протиставляється тому офіційно-парадному світові імперії, який представлений на верхньому ярусі “вертепної скриньки”, світові, де панують культ казарми та чину, де все гранично регламентовано й де людина ризикує втратити себе як приватна особистість. Гораціанські мотиви у зв’язку з цим, звичайно, дуже імпонують авторів, вони надають йому авторитетну підтримку у визначенні власного погляду, підказаного досвідом, – мовляв, не марнуй свого віку лише в гонитві за чином, грішми та іншими добрами, а поживи хоча б трохи “малим” і “наближеним”, відчуй справжній смак життя у його щоденних дрібницях.

Цікаво, що у своїй індивідуальній біографії П. Гулак-Артемовський демонстрував поєднання дуже різних стилів соціальної поведінки. Кар’єрист і водночас український поет, він загалом добре, чи не органічно погоджував у своїй особі пієтет до чинів і нагород, одержаних на російській службі, з яскраво вираженим “малоросійським гораціанством”, причому ці дві, умовно кажучи, стильові прикмети асоціювалися, з одного боку, із регламентом

та нормою, а з другого, – з театральні-ігровим розвінчуванням тієї ж таки норми.

Узагалі початок 30-х рр. у житті П. Гулака-Артемівського був дуже складним і насиченим на події, значення яких для його літературного самовираження не можна применшувати. Ці події не завжди й не прямо стосувалися літературної сфери, однак вони все ж таки відіграли неабияку роль, змусивши письменника відчутно скоригувати свої творчі наміри.

Польське повстання та його жорстоке придушення в 1831 р. сприйняли П. Гулаком-Артемівським досить неоднозначно, особливо з огляду на його давні симпатії до польської культури. Здобувши літературне визнання переробками з І. Красіцького та А. Міцкевича, письменник від початку 30-х років мусив виявляти особливу стриманість у своєму зацікавленні польською культурою. Варто врахувати, що свою університетську кар'єру П. Гулак-Артемівський розпочав викладанням польської мови та словесності, тож можна лише уявити, яке враження справило на нього закриття в 1831 р. класу польської мови, очевидно, зумовлене насамперед політичними причинами. Слід гадати, складну й суперечливу психологічну реакцію викликала в письменника антипольська істерія, що була інспірована урядовими колами та з піднесенням підтримана більшістю російського суспільства. У зв'язку з цим М. Василенко відзначає: “Войовничі інстинкти російського громадянства були надзвичайно збуджені подіями 1831 року: патріотичний ентузіазм, почасти штучно підігртий, вилився в кровожерне прагнення вимордувати Польщу та всіх поляків” [6:15]. Воно й не дивно, що відтоді П. Гулак-Артемівський уникає публічно виявляти свої симпатії до польської культури, а поетична творчість розглядається ним майже виключно як складова приватної сфери життя.

На початку 30-х рр. П. Гулаку-Артемівському довелося пережити прикрий інцидент, викликаний доносом, який обвинувачував письменника в причетності до таємної антидержавної змови. Донос походив від дрібного полтавського чиновника Черняєва, який серед змовників згадав кількох професорів Харківського університету. Доповідаючи міністру народної освіти, попечителю харківського навчального округу вказував, що Черняєв серед інших “...назвав достойного в усіх відношеннях професора Артемівського; і хоча тоді ж уночі він при всіх присутніх зізнався губернаторові, що все це ним вигадана брехня, однак незважаючи на це, губернатор, я та ректор особисто побували у згаданих професорів та, особисто переглянувши їх папери, не виявили нічого підозрілого...” [4:15]. Хоча свідчення Черняєва одразу ж поставили під сумнів, однак за його доносом було проведено спеціальне розслідування. Обшукали помешкання письменника та прилеглу до нього територію, причому, як

пригадували сучасники, обшук був настільки ретельним, що “навіть знімалися дошки на тротуарі поблизу будинку” [15:501-502].

За подібних обставин П. Гулак-Артемівський мусив неухильно дотримуватись такої лінії поведінки, яка б не давала жодних підстав навіть запідозрити його в неблагонадійності. Кожен публічний, зокрема й літературний виступ міг викликати щодо особи харківського професора не лише колись так ним очікувані компліментарні відгуки, але й небажані чутки й пересуди, які могли б зашкодити його на той час бездоганній службовій репутації. Згадані події початку 30-х рр. значно послабили літературний ентузіазм П. Гулака-Артемівського, натомість у його життєвих пріоритетах утвердилися питання кар'єрного характеру. Відтоді письменник уже майже не виявляє нових літературних ініціатив, утрачає колишній живий інтерес до польської культури; суттєво послаблюється експериментальний компонент його творчості.

Зосередивши основні зусилля на влаштуванні кар'єри, П. Гулак-Артемівський від початку 30-х років практично припинив співробітництво з друкованими виданнями. Очевидно, публічний статус літератора з огляду на кар'єрні амбіції вже вичерпав свій ресурс, та й, врешті, помітно змінилася загальна суспільна атмосфера. Відійшов у минуле відносно ліберальний період правління Олександра І, посилювалось адміністрування на всіх ділянках суспільного життя, особливо після невдалої спроби дворянського заколоту в 1825 р. та розгрому польського повстання 1831 р. За таких умов захоплення літературою у сфері інтересів кар'єриста П. Гулака-Артемівського мусило редукуватись і стати проявом переважно приватного життя. З часом віршування перетворилося на своєрідний літопис його щоденного побуту, у якому відзеркалились усі більш-менш значущі моменти. У багатьох випадках вірш виступав складовою частиною дружнього листа, виконуючи передусім побутову функцію. Коло адресатів, або ж привілейованих читачів, виглядає як досить обмежене – це двоє-троє впливових петербурзьких чиновників, із якими в автора склалися добрі стосунки, це члени родини та харківські друзі і знайомі.

У враженнях багатьох, особливо молодших сучасників образ П. Гулака-Артемівського поєднав емоційне захоплення й розчарування: письменник кількома літературними виступами викликав великі сподівання, однак пізніше, мовляв, “розбив... свою бандуру” [11:510], не виправдав високого рівня очікувань. Від початку 30-х рр. у його творах наперед висувається побутова тематика, погоджена з гораціанським культивуванням приватного життя людини. Образ української дійсності звукується до меж старосвітської побутової щоденності, персонажі набувають певної маріонетковості, а ліричний герой вживається в роль наївного, дещо інфантильного дивака й ніби занурюється у затишний і ком

фортний простір позаісторичного буття, в якому культивується “мале” й “наближене”, а дрібні побутові принади немовби вичерпують зміст людського життя, набуваючи особливої цінності у світлі уявлення про неминучу смерть і примхливу долю.

Така творчість П. Гулака-Артемівського не могла, звичайно, дорівнятися за художньою вартістю

до його ранніх поезій, однак вона й досі зберігає неабияке значення у зв'язку з перспективою подальших студій – як цінний матеріал для всебічного висвітлення художньо-психологічного профілю письменника.

Література

1. Айзеншток И. Я. Изучение новой украинской литературы (Заметки) / И. Я. Айзеншток // Путь просвещения. – 1922. – №6. – С. 135 162.
2. Айзеншток И. Я. П. Гулак-Артемівський : Матеріали до біографії та історично-літературної оцінки / І. Айзеншток. – Харків : ДВУ, 1927. – 94 с.
3. Айзеншток И. Я. До перебування Міцкевича на Україні (Адам Міцкевич і П. Гулак-Артемівський) / І. Айзеншток // Міжслов'янські літературні взаємини : Зб. ст. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 97 100.
4. Айзеншток И. Я. П. Гулак-Артемівський / І. Айзеншток // Літературна критика. – 1940. – №11 12. – С. 13 27.
5. Айзеншток И. Петро Гулак-Артемівський / І. Айзеншток // Гулак-Артемівський П. П. Твори. – К. : Дніпро, 1964. – С. 3 34.
6. Василенко Н. Иосиф Максимович Бодянский и его заслуги для изучения Малороссии / Н. Василенко // Киевская старина. – 1903. – №1. – С. 1 50.
7. Гулак-Артемівський П. П. Поезії / Петро Гулак-Артемівський. – К. : Дніпро, 1989. – 262 с.
8. Деркач Б. А. П. П. Гулак-Артемівський / Б. Деркач // Гулак-Артемівський П. П. Поезії. – К. : Дніпро, 1989. – С. 5 28.
9. Єфремов С. О. Історія українського письменства / Сергій Єфремов. – К. : Феміна, 1995. – 688 с.
10. Зеров М. К. Нове українське письменство // Зеров М. К. Українське письменство / Микола Зеров. – К. : Основи, 2002. – С. 6 105.
11. Куліш П. О. Передне слово до громади (Погляд на українську словесність) // Куліш П. О. Твори : В 2 т. / Пантелеймон Куліш. – К. : Дніпро, 1989. – Т. 2. – С. 504 512.
12. Неслуховский Ф. Из моих воспоминаний / Ф. Неслуховский // Исторический вестник. – 1890. – Т. 40. – С. 116 153.
13. Пільгук І. Поетичні твори Гулака-Артемівського / І. Пільгук // Гулак-Артемівський П. Байки, балади, лірика. – К. : Рад. письменник, 1958. – С. 3 38.
14. Федченко П. М. Петро Гулак-Артемівський. Євген Гребінка / П. Федченко // Гулак-Артемівський П. Поетичні твори; Гребінка Є. Поетичні твори. Повісті та оповідання. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 5 29.
15. Шиманов А. Из воспоминаний о П. П. Гулаке-Артемівском (Письмо в редакцию) / А.Ш. // Киевская старина. – 1889. – №2. – С. 499 503.

УДК 82(477.6)(07)

О. Л. Максименко, В. П. Сиротенко

ВАТ „ТІСО” м. Краматорськ

Донбаський державний педагогічний університет (м. Слов'янськ)

Серця, наповнені життям: мотиви лірики краматорських поетів-забоївців

20-х років ХХ сторіччя

Максименко О.Л., Сиротенко В.П. Серця, наповнені життям: мотиви лірики краматорських поетів-забоївців 20-х років ХХ сторіччя. У статті розглядаються маловідомі вірші краматорських письменників О. Гая та В. Мироненка (друкувалися в журналі «Забой») та поезія В. Сосюри, присвячені різноманітним явищам тогочасного суспільно-духовного життя. Досягненням О. Гая можна вважати пейзажну лірику, оскільки авторові вдалося художньо переконливо виразити настроєву цілісність людини й довкілля. В. Мироненко прагне серед індустріальних реалій досягнути інтимні переживання людини, хоча не завжди знаходить для цього відповідні виражальні засоби. Вірш В. Сосюри – це поетичний експромт, що, напевне, не дозволило поетові зануритися в людську душу, здолати ідеологічні штампи, які доволі точно передають особливості розвитку української літератури за умов панування радянського тоталітаризму.

Ключові слова: журнал та письменницька організація «Забой», Краммашбуд, ідеологічне та загальнолюдське в художній літературі, строфа, рима, оксюморон, окказіоналізм, тавтологія, тоталітаризм.

Максименко О.Л., Сиротенко В.П. Сердца, наполненные жизнью: мотивы лирики краматорских поэтов-забоек 20-х годов XX столетия.

В статье рассматриваются малоизвестные стихотворения краматорских писателей А. Гая и В. Мироненко (печатались в журнале «Забой») и поэзия В. Сосюры, посвященные разносторонним явлениям тогдашней общественно-духовной жизни. Успехом А. Гая следует считать пейзажную лирику, поскольку автор смог художественно убедительно передать эмоциональную целостность человека и окружающей среды.

В. Мироненко стремится среди индустриальных реалий прочувствовать интимные переживания человека, хотя не всегда находит для этого соответствующие изобразительные средства.

Стихотворение В. Сосюры – это поэтический экспромт, что, наверняка, не поспособствовало поэту углубиться в человеческую душу, преодолеть идеологические штампы, которые достаточно точно передают особенности развития украинской литературы в условиях засилья советского тоталитаризма.

Ключевые слова: журнал и писательская организация «Забой», идеологическое и общечеловеческое в художественной литературе, строфа, рифма, оксюморон, окказіоналізм, тавтологія, тоталітаризм.

Maksymenko O.L., Syrotenko V.P. Hearts filled with life: poetry motives of Kramatorsk coal-face poets of the twenties of the XX century.

The article views little-known poems of Kramatorsk authors O. Gaj and V. Mironenko (that were published in journal 'Zaboj' ('Coal-face')) as well as V. Sosura poetry dedicated to different aspects of social and spiritual life of that time.

O. Gaj's major achievement is his landscape poetry, where the author manages to show the spiritual unity of a person and the world around him.

V. Mironenko is aimed at highlighting the innermost feelings of a person on the background of industrial reality despite the fact he is not always capable of finding proper expressive means for doing that.

V. Sosura's poem is a poetic impromptu that gives the author a chance to see right into the human soul and overcome ideological clichés that vividly show the secularities of development of Ukrainian Literature in conditions of Soviet totalitarianism.

Key words: journal and writers' organization 'Zaboj' ('Coal-face'), Krammachbud (Kramatorsk Machine Building), ideological and human aspects in fiction, verse, rhyme, oxymoron, occasional word, tautology, totalitarianism.

Свого часу Д. Павличко охарактеризував митецьку спадщину Івана Франка як «terra incognita», маючи на увазі її малодослідженість. Це, до певної міри, можна сказати і про донбаську письменницьку організацію 20-х років минулого сторіччя «Забой». Щоправда, останніми роками увага істориків літератури, краєзнавців до цієї організації зростає, однак переважають публікації або оглядового плану [8; 12; 18], або статті-персоналії, присвячені найвідомішим письменникам-забоївцям [9]. У подібному ключі підготовлено й ряд розвідок авторів даної статті [14]. Але ж відомо, що організація мала розгалужену мережу філій по всьому Донбасові, а «низові» забоївці активно друкувалися на сторінках однойменного журналу. Так, ми встановили, що протягом 1925 – 1928 років на його шпальтах часто з'являлися твори письменників із Краматорська Олексія Гая (російськомовний) та Василя Мироненка (україномовний), хоча їхня поетична спадщина ніким не аналізувалася та й ніяких біографічних даних не існує. Зважаючи на це, спробуємо реконструювати культурно-духовну атмосферу в Краматорську початку ХХ сторіччя.

Уже з моменту заснування Краматорська як міста (1868 рік) було відкрито однокласне училище для дітей працівників служб вокзалу, чиновників пошти, телеграфу й поліцейських чиновників. «Через 20 років відкрилася дворічна церковнопарафіальна школа, при якій була єдина в селищі бібліоте-

ка на 500 примірників книг. В 1897 році фірма «В. Фіцнер та К. Гамплер» відкрила заводську трирічну школу для дітей адміністрації та майстрів» [10: 441].

З утвердженням у місті радянської влади розширюється мережа освітньо-культурних закладів: відкрито школу ФЗУ, вечірній машинобудівний технікум, технічне училище, діяло 8 початкових і середніх трудових шкіл. «Значну роботу проводили клуб, кінотеатр, бібліотека. Успіхом у глядачів користувалися виступи драматичного колективу «Синя блуза», організованого М.Д. Силаєвим» [10:448].

На підставі цього можна стверджувати, що мешканці міста, хай і не в повній мірі, були грамотними й мали доступ до культурно-митецьких надбань тогочасної цивілізації. А це і становило підґрунтя для появи літературно обдарованої молоді, підштовхувало її до прояву власних творчих зусиль. Тож «Союз пролетарських письменників і поетів Донбасу «Забой», створений у 20-х роках минулого століття, виникав не на голому місці. «Його активісти вийшли з вибою в буквальному розумінні слова: гірник Павло Беспощадний, коваль Порфирій Трейдуб, коногін Валентин Харчевников, підрильник копальні «Корунд» Григорій Баглюк, помічник машиніста паровоза Юрій Жуков, відгрибальник шахти «Кочегарка» Юрій Чорний-Діденко, вантажник Павло Байдебур. Дещо виділявся луганський доброволець Червоного козацтва

Іван Овчаренко-Приблудний. Але інтелігентів хоча б у першому поколінні серед «забойців» не було [1].

Керівництвом організації, зокрема О. Селівановським, було сформульовано завдання: «... осередки «Забоя» на шахтах і заводах. Центр в Артемівську. Зв'язок із масами». Після чого в містах регіону — Костянтинівці, Краматорську, Горлівці, Єнакієвому, Лисичанську, Кадіївці, Маріуполі, Луганську — з'явилися осередки письменницької організації» [1]. Безпосередніми осередками для членів організації могли слугувати редакції місцевих газет. Так, краматорська газета «Домна» (заснована 1927 року, 1930-го року перейменована в «Краматорскую правду») систематично подавала оголошення про засідання літературного гуртка, і саме співпраця з газетою сприяла становленню власне літературного хисту аматорів «красного письменства»: «Робкором «Краматорской правды» починав свій творчий шлях відомий радянський журналіст Герой Радянського Союзу С.О. Борзенко. Тут же зростала журналістська майстерність М.Д. Бланка та М.М. Шарабана, мужніло письменницьке перо В.П. Іванова-Краматорського, Г.О. Марягіна і П.О. Трейдуба. Співробітником редакції газети був український радянський поет Марат Андрющенко (Ю.В. Андрющенко)» [10:452]. Однак, як бачимо, прізвища ні О. Гая, ні В. Мироненка не згадуються, хоча, а ми апріорі переконані в цьому, вони були помітними постатями літературного життя Краматорська середини 20-х років.

Відзначені особливості дозволяють сформулювати ряд конкретних завдань нашої розвідки:

- окреслити загальні тенденції розвитку художньої літератури 20-х років;
- визначити мотиви деяких поезій О. Гая та В. Мироненка, зважаючи при цьому на їхні художні здобутки і прорахунки;
- охарактеризувати змістово-художні особливості маловідомої поезії В. Сосюри «Привіт».

Щоб точніше зрозуміти змістово-пафосний характер поезій обох краматорських авторів, варто взяти до уваги той факт, що в літературі 20-х років чітко простежуються три змістово-ідейні лінії: 1 - суворя ригористика соціальних пріоритетів, готовність до самопожертвування заради утвердження комуністичної ідеології («Офіра» В. Чумака); 2 – заглиблення у філософсько-етичні проблеми, схилення до відстоювання загальнолюдських цінностей, замилювання митецькою довершеністю Античності та красою природного довкілля (творчість поетів-неокласиків); 3 – дуалістичність світовідчуття, складність, а то й неможливість вибору між ідеологічним та загальнолюдським. Усю складність

подібних «коливань» доволі точно охарактеризував М. Зеров на прикладі творчості В. Еллана-Блакитного: «Перед собою, як перед носителем певної ідеології, поставив завдання бути корисним, будити бадьорість і революційну енергію. І своїх вимог тримався з незвичайним ригоризмом. З окремих фраз, з різних натяків і випадкових, незлагоджених слів ми бачимо, що в ньому було щось від тонкого ніжного лірика, якому зрозумілі були «мотиви вітру...». Але громадянин і політичний борець дозволяв йому брати перо тільки для програмово-батьорих декларацій... З цього погляду вся історія його поетичної творчості є історія суворого самоконтролю і невідхильного заморожування в собі ніжного інтимного лірика» [11:48-49]:

Підтвердженням слів критика може слугувати поезія «Ти пробач...»:

Ти пробач мені, любов, маленька дівчинко, -
Я з тобою і нерівний, і розкиданий.
Се тому, що я боям довіку відданий,
Се тому, що я шаленим бурям рідний,
Що в тебе таке нервово, ніжне личенко...

[7:105]

Подібна роздвоєність до певної міри властива і творчості обраних нами краматорських поетів. Наприклад, у віршах О. Гая «День» (1926), «Косматый ветер жалобно трубит...» (1926), «Простой дом» (1927), «Сигнал», «Рабкоровская поэма», «Слово» (усі написані 1928 року) явно переважають соціальні настрої, хоча кожному з них властиві індивідуальні відмінності. Так, пейзажні деталі «косматый ветер», «буря», «сніжинки, що передралися» передають емоційно-психічний стан ліричного героя, налаштованого на подолання будь-яких негараздів. Щоправда, з тексту поезії важко зрозуміти, що є причиною тих чи інших незгод («Я крепко помню горечи обид // И без вины навьюченную кару»), однак це не заважає авторові чітко розмежувати своїх від ворогів:

Нестройны голоса метельных труб,
И все – куда ни глянь – в пушистой вате...
Немного подожду еще – к утру
Яснее виден друг и неприятель.

«Косматый ветер жалобно трубит...»

[4:24].

Модерністське мистецтво межі сторіч ввело в літературу образ поїзда: поїзд прорізає нічну темряву, вивозячи до міста героя повісті Б. Грінченка «Брат на брата», коло світлофора, очікуючи поїзда до міста, зупиняється героїня новели М. Хвильового «Життя». Більшовицька революція пофарбувала поїзд у червоний колір (вірш комсомольців київських залізничних майстерень «Наш паровоз вперед летит // В Коммуне остановка...»). Не уникнув даного образу й О. Гай. Усе змістове навантаження поезії «День» тримається на взаємодоповнюючих образах вокзалу, стрілок, вагонів, semaфору, що передає мінливість, невизначеність, збуреність навколишнього світу. Але ж панує над

цим паровоз, до якого і звернено авторський заклик як символу досягнення бажаної мети:

... Спеші, мой паровоз! Покинь вокзал!

Скорее в день, как яблоко румяный

И голубой, как встречные глаза [3:17].

По-своєму цікава поезія «Сигнал». У ній знову зустрічаємо образи соціально неокреслених ворогів та паровоза. Тож спробуємо розібратися, хто той ворог, який не спить. Поезія написана 1928 року, коли в країні активно впроваджувався НЕП. Відомо, що цей курс неоднозначно сприймався тогочасним суспільством. Можна згадати негативну реакцію В. Сосюри або Д. Фальківського. Останній не любив згадувати про своє перебування у ЧК в роки громадянської війни, однак переймається бажанням:

Тільки іноді знов у Чека

Послужить заманеться мені,

Не тому, що там добре служить

(Я люблю заколисаний степ),

А тому, що радий від душі

Розстрілять ненажерливий неп [19].

Подібне ставлення до НЕПу обумовлювалося, зокрема, ототожненням його з відродженням капіталістичних взаємин через дозвіл дрібного приватного підприємництва. У цьому вбачалася зрада революційним ідеалам, говорилося про відступ із передових рубежів боротьби за інтереси трудящих. Саме так можна розцінювати заклики О. Гая дати відсіч «глухим загрозам». Якщо ж проводити подальші паралелі настроїв краматорського поета з обуреннями і тривогами вище названих авторів, то простежується й інша закономірність: письменники-протестанти вірили, що непівський відступ тимчасовий, незабаром знову повинні залунати переможні салюти, і неостанню роль у цьому відродженні відіграє соціально активне художнє слово:

Вином побед сердца наполним

На отмененных рубежах.

Уже недолго быть морозу.

Прислушайтесь, какая дрожь

Волнует землю, вены, воздух

И это строгое перо [6:11].

У наведеній цитаті слід відзначити не лише властиву віршам О. Гая пейзажну деталь-асоціацію «мороз – злигодні, негаразди», а і явне порушення рими в останньому рядку. Його, напевно, можна виправдати художньою необхідністю, але для поета цей рядок важливий, оскільки підкреслює авторську безпосередню причетність до революційних перетворень.

У названому нами поетичному ряду дещо осторонь знаходиться вірш «Простой дом». Та саме його ми мали на увазі, коли зазначали, що творчості О. Гая властива змістово-пафосна роздвоєність. Метафоричність назви й самого тексту не викликає сумніву, бо ліричний герой сприймає себе одним із тих, кому сама історія заповіла збудувати «Такой

простой, для всех родимый дом». Тут важливе інше. Будівлю зводитимуть і той, хто стоїть біля верстага (пролетар, гегемон революції!), і той, чії руки звичні торкатися струн арфи (творець прекрасного, краси, які не повинні приглушуватися, ігноруватися в часи революційних збурень!). І таке поєднання не просто декларується, воно не штучно привнесене, а є глибоко притаманним переконанням автора, бо він не соромиться, як це бачимо у В. Еллана-Блакитного, своїх інтимних почуттів, а відверто говорить про необхідність гармонії між соціальним та особистісним:

Мы выросли под звонким ветром пуль,

Нам тишина соблазном быть не может.

В часы труда и на любовном ложе

Мы четко помним выверенный путь [5:19].

Від цього вірша легко перекинути місток до поезії «Иду в сад, где улыбается осень» (1926). Поява твору, просякненого спокійно мінорними інтонаціями, виглядає і дивною (якщо зважити на загальну суспільну атмосферу, що панувала у країні), і водночас закономірною, бо людина не може жити тільки барикадними настроями й ніколи не повинна втрачати здатність милуватися красотою природи. Тож поет довів свою здатність тонко відчувати осінні настрої, знаходячи для них цілком оригінальні зорові образи. Перш за все вірш приваблює своєю оксюморонністю, що дозволяє уникнути розхожого кліше про згасання природи в осінню пору. По-друге, автор уміло сполучає зорові та слухові образи («Опавших листьев нежный шорох // Баюкает землю, уставшую творить»), чим досягає об'ємного чутливого змалювання природного довілля, яке знаходиться у стані заспокійливого заслуженого перепочинку. Це надзвичайно важливе спостереження, яке передається й читачеві, налаштовуючи на подібне урівноважене світовідчуття. Остаточне ж дифузійне взаємопроникнення природи й людини спостерігаємо в останній строфі, коли персоналізується осінь, набуваючи вигляду статечного чоловіка:

В одежде потертой, как старая шляпа,

Осень проходит в тиши [2:12].

Таким об'єднанням поет наголошує, що людина і природа становлять нерозривну цілість, чим підкреслюється вагомість позитивного естетичного переживання, викликаного впливом на індивіда вічно оновлюваного й незнищеного довілля.

Поетичний доробок Василя Мироненка також складається з творів різноманітних за своєю змістово-пафосною спрямованістю. Тому лише частково можна погодитися з твердженням В. Оліфіренка, який зазначає, що «твори на сторінках “Забою” — це в основному нарисового змісту оповідання й повісті, які відтворювали життя промислового Донбасу, виробничі проблеми на заводах, фабриках і руднях тощо» [18:10]. Ми ж виокремлюємо дві групи віршів: 1 – виробничо-індустріальна («Веле

тням» (1927), «Ніч» (1927)); 2 – пейзажна лірика («Люблю дивитись» (1927)).

Про вірші першої групи можна сказати, що на змістовому рівні вони відбивають тогочасну загальну тенденцію пов'язувати розвиток індустріального виробництва з побудовою нового суспільства:

Огненна квітка розцвіта:
Із домни плавку випускають.
Із димарів у небо дим.
Руду ковтає домна знову...
Тут Україні молодій
Кується серце з криці нове [17:5].

Захоплюючись змалюванням власне виробничого процесу, поет навіть не помічає небажаних у даному разі тавтологій (повторення слова домни, димарі - дим) та розхожих зображальних штамтів («серце з криці»).

Однак за гребенями димлячих труб В. Мироненко намагається побачити й саму людину («Велетням»), хоча до повної міри йому це й не вдається. Зрозуміло, що шуміти завод «залізодимно» (ось цікавий оказіоналізм!) здатен лише завдяки робітникам, яких, відповідно до пропагандистсько-комуністичної риторики, автор називає велетнями духу, прорікаючи, що «Віки їх слід не заметуть» [15:19]. Однак читач так і не побачив жодного обличчя, не пройнявся тими почуваннями, настроями, якими живе кожна людина праці.

На цьому «обезличеному» фоні значно краще виглядає поезія «Люблю дивитись». У ній письменник виявляє себе як людина, здатна підмічати незвичайне у звичайному, дослухатися до інтимних переживань, майстерно передавати психічний стан індивіда. Саме завдяки цьому над лісом пропливає «тихий-тихий хмаробіг» і з'являється «кров багряна на вербі». А там де краса природи - там і кохання. Його мотив починає звучати вже у другій строфі, коли ніч одягає таємничу вуаль, розпалюючи в юнака молодечу пристрасть:

Тоді я марю про кохання
Про щастя-долю, сонце-світ,
Думки одна одну штовхають,
Бо тісно думаю в голові [16:29].

Тож від цього щирого зізнання починає по-іншому калатати серце не лише в ліричного героя, а й у кожного читача, бо:

Хтось невідомий підпливає
У серце тихо: тук-тук-тук! [16:29].

Як нам видається, даний вірш засвідчив неабияку художню майстерність краматорського поета, але нам, на жаль, не вдалося більше знайти його публікацій на сторінках журналу «Забой».

Завершуємо нашу розвідку розглядом маловідомого твору В. Сосюра «Привіт», який у «Краматорської правде» (1933. - 8 травня. - №105 (756). - С. 3) вдалося розшукати О. Максименкові, про що й було зроблено перше повідомлення [13:3]. Як зазначає автор замітки, В. Сосюра прибув до Краматорська разом з іншими українськими письменниками (О. Кириленко, П. Панч, Ю. Яновський, М. Куліш та ін.) шостого травня 1933 року, де взяв участь у рабкорівській конференції Краматорщини. Саме тоді він написав і вперше прочитав свого вірша.

Цей твір, безумовно, не можна зарахувати до вершин лірики поета, оскільки писався він «на злобу дня» (присвячено Крамашбуду) і нагадує, швидше, поетичний експромт, ніж душевно вистраждане натхненне митецьке слово. Звідси блискіт і гуркіт машин, новоспоруджені корпуси заводу-гіганту, порівняння його з Дніпрельстаном як утіленням соціалізму.

Та Сосюра не був би Сосюрою, якби відмовився від змалювання людини. Однак ми повинні констатувати, що в даному віршеві переважають ідеологічні штампи, коли мірилом індивіда виступають не його особистісні якості, а виробничі показники:

Вона зроста, невидана людина
В нестриманому льоті корпусів.
Вона зроста, як кожен цех зростає,
як кожен з нас, у гуркоті боїв
у плетеві будов і димарів,
що височіють радісно над краєм [13:3].

Хоча ми й відзначили певну художню поверховість твору, його треба сприймати як факт історії української літератури, як погляду на життя Краматорська початку 30-х років через поетичну призму.

Отже, і вся наша стаття – це ще один із кроків до осягнення літературного життя Краматорська періоду непростих і неоднозначних 20-30-х років минулого сторіччя. З огляду на це накреслимо ймовірні напрямки літературознавчих розвідок:

- порівняльний аналіз творів О. Гая та В. Мироненка з поезіями інших письменників, уміщеними на сторінках журналу «Забой»;
- осмислення жанрово-стильових ознак віршів О. Гая та В. Мироненка;

з'ясування різноманіття виражальних засобів, до яких вдаються обидва письменника при змалюванні обраних ними явищ дійсності.

Література

1. Видавали на-гора і вугілля, і вірші // Електронний ресурс. - Режим доступу <http://www.golos.com.ua/Article.aspx?id=154515>.
2. Гай А. Іду в сад, где улыбается осень / А. Гай // Забой. – 1926. - № 3-4. – С. 12.

3. Гай А. День / А. Гай. // Забой. – 1926. - № 13-14. – С. 17.
4. Гай А. Косматый ветер жалобно трубит... / А. Гай // Забой. – 1926. - № 5-6. – С. 24.
5. Гай А. Простой дом / А. Гай // Забой. – 1927. - № 11. – С. 19.
6. Гай А. Сигнал / А. Гай // Забой. – 1928. - № 3. – С. 11.
7. Еллан (Блакитний) В. Твори в 2-х томах. Т. 1. / В. Еллан (Блакитний) – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1958. – 299 с.
8. Замковой В. «Донбасс» поднялся из «Забоя» / В. Замковой // Донбасс: Специальный выпуск. – 1998. – С. – 3-7.
9. Ионов А. Борис Горбатов в «Забое» / А. Ионов // Донбасс: Специальный выпуск. – 1998. – С. – 14-16.
10. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Донецька область. – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії Академії наук УРСР, 1970. – 992 с.
11. Історія української літератури ХХ сторіччя та методика її викладання [текст]: навчальний посібник / В.П. Сиротенко, Р.Ф. Суровцева – К. : «Центр учбової літератури», 2012. – 392 с.
12. Куш П. Из вибою до «Забоя» / П. Куш // Електронний ресурс. - Режим доступу: <http://zapysy.com.ua/news/988.html>.
13. Максименко О. В. Сосюра на конференції в Краматорську / О. Максименко // Донеччина. – 2014. – 19 березня. - № 18 (15854). – С. 3.
14. Максименко О., Сиротенко В. Фейлетон як складова митецького доробку Василя Іваніва-Краматорського / О. Максименко, В. Сиротенко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки. Частина I. - 2012. - № 3 (238). – С. 21-30.
15. Мироненко В. Велетням / В. Мироненко // Забой. – 1927. - № 3-4. – С. 19.
16. Мироненко В. Люблю дивитись / В. Мироненко // Забой. – 1927. - № 11. – С. 29.
17. Мироненко В. Ніч / В. Мироненко // Забой. – 1927. - № 7. – С. 5.
18. Оліфіренко В. Про репресії на Донбасі / В. Оліфіренко // Донбасс: Специальный выпуск. – 1998. – С. – 10-13.
19. Фальківський Д. Ви хрипіли тоді... / Д. Фальківський // Електронний ресурс. - Режим доступу: <http://ntz.org.ua/?p=1588>.

УДК 821.161.2-1.09 Винниченко

Н. В. Науменко

Національний університет харчових технологій

**Інтерпретація концептів народницького театру
в оповіданні «Антрепреньор Гаркун-Задунайський»**

Науменко Н.В. Інтерпретація концептів народницького театру в оповіданні «Антрепреньор Гаркун-Задунайський». У статті розглянуто раннє оповідання Володимира Винниченка «Антрепреньор Гаркун-Задунайський» (1903) з позицій міждисциплінарного дослідження. Показано, що інтерпретовані у прозовому творі реалії (особливості драматургії, принципи театральної режисури, підготовка костюмів і декорацій тощо), характерні для так званого народницького театру, набувають гротескної форми, увиразнюючи головні позитиви та негативи тогочасного драматичного та театрального мистецтва. Своєї естетичної мети автор досяг, послуговуючись усіма реєстрами комічного у прозовій оповіді.

Ключові слова: драма, театр, творчість В. Винниченка, іронія, мова.

Науменко Н.В. Интерпретация концептов народнического театра в рассказе «Антрепренер Гаркун-Задунайский».

В статье рассмотрен ранний рассказ Владимира Винниченка «Антрепренер Гаркун-Задунайский» (1903) с позиций междисциплинарного исследования. Показано, что интерпретированные в прозаическом произведении реалии (особенности драматургии, принципы театральной режиссуры, подготовка костюмов и декораций и проч.), характерные для так называемого народнического театра, приобретают гротескную форму, четко очерчивая главные положительные и отрицательные стороны драматического и театрального искусства того времени. Своей эстетической цели автор достиг, пользуясь всеми регистрами комического в прозаическом повествовании.⁷⁶

Ключевые слова: драма, театр, творчество В. Винниченко, ирония, язык.

Naumenko, N. Interpretation of Populist Theatre Concepts in the Short Story Entrepreneur Harkun-Zadunays'ky.

The author of this article analyzes the early story by Volodymyr Vynnychenko, Entrepreneur Harkun-Zadunays'ky (1903) under the viewpoint of interdisciplinary research. There was shown that the realities specific for so-called narodnyts'ky (populist) theatre, which are the peculiarities of drama writing, principles of theatrical direction, preparation of costumes and scenery etc., had been interpreted in a prose work and thereafter

obtained the grotesque form, which allows a reader to reveal the main positives and negatives of Ukrainian drama and theatre at that time. The writer had achieved his esthetical goal thanks to various registers of comic shown in prose narration.

Keywords: drama, theatre, V. Vynnychenko's works, irony, language.

Період кінця XIX – початку XX століть науковці визначають як «зоряний час» української драми, яка помітно зростає як кількісно, так і якісно. Головним стимулом для бурхливого розвитку драматургії стало формування національного театру, зі сцени якого майстри слова намагалися донести до широких народних мас живу українську мову, привернути увагу до животрепетних проблем сучасності [6:156]. Анітрохи не відкидаючи виняткової ролі народницького театру у розвитку української культури, зокрема подвижництва Марка Кропивницького, І. Карпенка-Карого, І. Франка, слід зважити й на ті риси, через які термін «народницький театр» набув негативних змістових прирощень.

Так, в оповіданні «Антрепреньор Гаркун-Задунайський» Володимир Винниченко, за словами М. Євшана, розбивав «українофільське капище наших «патріотів» [див. тж. 7:33]. Зі сторінок «Української хати» критик трохи згодом оголосить війну «українофільству із своїм галушково-шароварним патріотизмом», провінціалізмом, одним з виявів яких стала «голосна «малоросійська драма», котра в останньому часі прибрала застрашаючий вид».

Леся Українка всебічно оцінювала оповідання Винниченка з позицій формозмісту: «В «Антрепренері Гаркун-Задунайському» жизнь мелкого заходского актёра взята исключительно с комической точки зрения, и если у читателя все-таки являются грустные мысли по прочтении этого рассказа, то это уже не вина автора. Впрочем, таких рассказов много во всякой литературе, а в украинской они не кажутся особенно банальными только потому, что вообще не все еще банальные темы использованы украинскими писателями, о чем, пожалуй, читателям едва-ли стоит жалеть, а талантливым писателям уж и вовсе не стоит стараться пополнять такие пробелы в родной литературе. Есть, впрочем, и в «Антрепренері Гаркун-Задунайському» интересные черточки, присутствующие только украинскому театру и его деятелям, например, остроумное изложение «типичной украинской драмы» [10].

Варто поглянути на ці «цікаві рисочки» уважніше. Метою цієї роботи є висвітлення специфічної субкультури театральних діячів початку XX століття, явленої в творчості В. Винниченка, не лише як об'єкту іронічного ставлення, а й як пошуку персонажами шляхів самовираження, осягнення свого доквілля, показу «героїв нашого часу», їхнього навчання на шляху до створення якісно нової драми та нового театру.

Сама композиція та мова Винниченкового архіву спонукає згадати містку, саркастичну за

тональністю наукову розвідку «Літературний Бонавентура. Нотатки читача» С. Єфремова. Її автор розбирає малознані «народницькі» драми початку XX століття, і не просто розбирає, а й приохочує до цього реципієнта, звертаючи його увагу на кожен окремий компонент п'єси – ремарки, репліки, вбрання персонажів, елементи реквізиту й навіть художнє оформлення афіш та обкладинок. Тим-то прикметний у статті Єфремова рефрен перед кожним аналізованим текстом – «Занавес піднімається».

Чергове підняття завіси – і новий витвір:

«...Возьмем настоящую комедию, хотя бы недавно вышедшую пьесу г. Володского «В каламутной воде», или «Орися» (Киев, 1904). На первой же странице автор преподносит вам такой сюрприз: Ява І. За столом сидят Хабаревич і Грабиха. Вони зовсім тверезі». І далі подається коментар: «Читатель еще не знает, что из себя представляет этот Хабаревич и эта Грабиха, а наш автор уже подчеркивает, что они <...> не в своем натуральном виде» [Єфремов 2002, 114-115].

«Натуралізація ненатуральних вчинків» – от, на думку С. Єфремова, зміст комедії «п. Володського», тому авторський курсив у наведеній цитаті явно не випадковий.

Оповідання про антрепренера Гаркуна-Задунайського можна розглядати в контексті актуалізованої на модерному тлі «романтичної іронії» як рушієві руйнування ілюзій. З його сторінок постає українська провінція: якийсь містечко N, де є «театр», схожий на «загін серед поля для худоби», – на його сцені розгортається дійство типової «малоросійської» мелодрами «Люте серце, або ж Чотири смерті разом» якогось Сьогобережного. Прізвище це – збірний образ, вірогідна алюзія до реального діяча української літератури, драматурга І. Тогобочного, автора численних інсценівок, сучасною мовою – римейків класичних творів.

Хто ж виступає руйнівником цих «народницьких» ілюзій? Сам антрепренер Гаркун. То він, бажаючи «стерти грань між сценою та глядачами», захоплюється цим настільки, що й «театр г-на А. Цибельмана», де відбувається дія, перестає бути схожим на театр:

«Чи бачили ви коли загін серед поля для худоби? Як бачили, то пристаєте до цього загону це: повітку не повітку; а так якийсь чортзна-що з поганеньких, старих дощок, запнить це чортзна-що спереду старим полатаним брезентом, і ви матимете перед очима N-ський театр» [3].

Дослідники нашумілої комедії М. Булгакова «Багряний Острів» часто наголошували на електиці, примітивній машинерії, нашвидкуруч зліпле-

них декораціях «театру Геннадія Панфіловича», зображеного у цій п'єсі; проте й він – справдешний храм мистецтва порівняно з театром Гаркуна. «Ліс», предмет гордості головного героя, має такий не вельми презентабельний вигляд: «...посередині рами рівненько й чепурно зроблено сажею широку смугу, це – стовбур; з боків ішли теж рівненькі й чистенькі тонші смужки, то – гілля; по гіллях націплено кругленькі, як яблука, листя, штук по де-сять на кожній. Рами приставлялись одна до одної Щільно й рівно, тільки з двох боків лишались проходи для героїв драм і комедій. І виходив справжній ліс. Акуратно було зроблено» [3].

Лексика, яку використовує Винниченко для змалювання театру («загін», «повітка», «дошки», «брезент», «корито»), не належить до театральної, вона скоріше побутова, сільська [1:108–109]. «Храм мистецтва» перетворюється під пером письменника на «загін для худоби»; люди у світі, який змалює Винниченко, не мають права на естетичне задоволення, на зустріч з прекрасним: вони мусять, сидячи на «шаршавих дошках», слухати музику з «корита».

То Гаркун на свій розсуд скорочує драму:

«– ...ви ж не в тій дії з'явилися. Вам треба в третій... у лісі... Який же тут ефект?

– Який? Який?... <...> Такий ефект, що плювать мені на всі ті дії!.. Я ошибся... Да! Усяк може ошибиться... Але це – пустяк! **Ті дії можна викинуть**, і драма од того не теряє...» [3].

Але загалом герой тут певною мірою має рацію. Читач бачить, що драматург Сьогобережний наводив свою п'єсу плачами, освідченнями й каяттям лише для того, щоб дотриматися формальної вимоги – наповнити другу та третю дії, створивши традиційну чотириактну драму. І коли виявляється, що ці частини можна вилучити без утрати змісту п'єси, а найголовніше як для драматичного твору – що в «діях» фактично немає дії, – то чи не є цей факт «ударом» по закріпленому народницькому театрові?

Адже варто поглянути на синопсис драми, аби зрозуміти, що весь сюжет можна вкласти щонайбільше в один акт:

«Любляться собі, бачите, двоє пренепорочних, страшенно добродійних коханців, Маруся (Галіна) та Грицько (Гаркун). Любляться вони вірно, чесно, живуть душа в душу, ось-ось мають побратися, коли ж... не можна! Не дозволяє драма! Бо й справді-таки: що б то була за українська драма, якби кожному дозволялось женитись. Марусю любить це Гаврило (Петренко). Цей Гаврило... Та ви знаєте, який це Гаврило, його в кожній українській драмі можна бачить. Злий, ехидний, поганий, гидкий... Але Грицько ревнує Марусю до його і раз на вечорницях убиває Гаврила. Зараз же приходиться урядник і забирає Грицька на Сахалін. Але він в четвертій дії тікає звідтіля і приходиться до Марусі. А

Маруся вже вийшла заміж за Максима (Гонту). Грицько, відома річ, сердиться і вбиває Максима, а коли Маруся хоче оступитись за його, то й її. Тут знов приходиться урядник і I, II і III чоловіки і хочуть забрати знов Грицька на Сахалін, але він з реготом випиває отрути і, дригаючи ногами, умирає біля Марусі. Урядник з чоловіками стають на коліна й моляться богу. Цим кінчається драма» [3].

Промовистими в цьому пасажі є іронічні коментарі оповідача щодо таких жанрово-стильових рис («української драми»), як заборона одружуватись із любові та образ «Гаврила» – джерела усілякого зла; можна уледіти в цьому й несвідомий контраст до імені архангела Гавриїла як носія Благої вісті.

Подібний аж до найменших подробиць синопсис подає С. Єфремов у «Літературному Бонавентурі» [4:119-120]. Найбільш прикро, що драму «Повернувся із Сибіру», котра й стала мішенню

єфремовського сарказму, створила небезталанна Любов Яновська ще 1897 року, – невже данина моді? Вірогідно, ця драма й послужила прототекстом «Лютого серця...», – з п'єси в прозу перекочували одні й ті самі деталі: хати, тини, колодязі, вбрання та й навіть сюжетні лінії. «Как такое грубо намалеванное, вполне лубочное произведение с чисто зоологическими персонажами могло выйти из-под пера вдумчивой, интеллигентной писательницы, <...> представляется неразрешимой загадкой» [4:120].

За даними сучасних досліджень, у подальшій творчості Любов Яновська зазначені вади долає глибшою філософською наповненістю драм: «...суперечності щастя і нещастя, віри і розуму, дисгармонійності стосунків між людьми окреслюють коло художньо-екзистенційних проблем п'єс “Без віри”, “Людське щастя”. Філософічність узагальнень Л. Яновської-драматурга проявляється в тому, що кожен із її персонажів перетворюється на репрезентанта певної філософської концепції, яку він намагається втілити в життя. Вона створює такі психоемоційні ситуації, у яких більш повно проявляє себе герой (маємо на увазі ситуацію вибору для посилення драматизму, антитетичні стосунки персонажів на основі світоглядного розходження, ідейного непорозуміння)» [8:10].

Згодом, уже в 1920-ті роки, було укладено чимало книг – порадників до писання п'єс. У них, зокрема, наголошувалося на деяких вадах у творчості початківця, котрими рясніє і «Люте серце, або ж Чотири смерті разом», починаючи від назви – цілком у дусі кон'юнктурного драморобства початку ХХ століття:

1. «Орації» (в оригіналі – «речи»). Як правило, включення у п'єсу надто довгих розповідей про діючу особу або подію з її життя, багатослівних напуттів тощо. «Тут же Маруся повинна плакати та й ще плакати, Максим повинен

- її розважати, повинен сватати її, вона повинна падати йому на груди й дякувати за це; а в третій дії вона повинна усе говорити, що ця зрада їй так не минеться, а Максим знов мусить розважати її» [3], і на це відведено цілих два акти!*
2. «Дві барви». Показ персонажів у «чорно-білому» ракурсі, у нашому випадку – або «злих, схидних, поганих, гидких» Гаврилів, або «страшенно добродійних коханців» Грицьків та Марусь.
 3. «Несподіване перетворення». Показ різкого зламу у характері дійової особи, не завжди вмотивованого колізією п'єси [2, 10-11; 9:278-279]. «Добродійний коханець» Грицько винятково з ревностів (без жодної іншої причини) розкидає по сцені трупи, аби потім померти і самому: *«Він із реготом випиває отрути й, дригаючи ногами, умирає біля Марусі...»* – стільки подібних фіналів бачено було глядачами за часів Винниченкової юності!

Волею письменника зведені воедино, мелодраматичні штампи відкривають простір для пародіювання не лише самого тексту «типової української драми», а й способів її постановки:

«Почалася репетиція. Гаркун був справдешнім режисьором. Він кричав, лаявся, бундючився, викривлявся і весь час коверзував Петренками, як сам хотів. То не туди стала вона, то не так повернувся він, то не з того боку обняла вона, то не в ту щоку поцілував він. Петренки покірливо робили, як хотів він, і іноді перекидалися сумними поглядами» [3].

Можна було б сказати, що письменник шаржує, пародіює, якби лише у виставах реальних гаркунів-задунайських із їхнім провінційним убозтвом (ще дужче підкресленим претензією на «іскусство») не було б ознак самопародіювання. У «Антрепреньорі Гаркуні» це примітивні афектації, мелодраматичні шаблони, «ніякий» рівень режисури та гри виконавців, які, до того ж, актори напівпрофесійні або й зовсім не актори – чоботарі Гонти й Залізняк, писар Петренко та його дружина без певного роду занять. Їх, однак, Гаркун у розмові з оповідачем гордо іменує «античною трупкою», котра яскраво виявляє себе лише в закулісних інтригах та сварках.

У своїх памфлетах 1920-х років М. Хвильовий уживав ім'я Гаркуна- Задунайського як символ самовдоволеного хуторянства, – таким-от «неубієним» виявився цей персонаж раннього оповідання В. Винниченка.

Сам же Гаркун, за спостереженням Ю. Коваліва, «грає більше, ніж живе, видає бажане за дійсне» [5:415]. Дивовижною в його устах видається «величної простоти» орація, рясно пересипана цитатами з філософів і водночас засмічена словами-паразитами та паузами вагання: *«Простоту люблю і уважаю... Д-да... «Простота это – все, роскошь – ничто», – сказав Декарт, і я з ним согласен... Здоровий образ жизни і простота – це... моя жизнь... І знаєте, що я вам скажу? Ніколи талант і не може ужитись з розкішшю... Йому треба, так сказати, абсолютно... е... е... атмосферу... е... е... так сказати... просту... Да... Потому, іскусство така штука, що... е... е... «Роскошь - то мать пороков», – сказав Шопенгауер. І правильно сказав! Мудро сказав!.. Це ум... Я, знаєте, Шопенгауера уважаю... Согласен, і Лев Толстой тоже... можна сказати, принципиальний... но знаєте, я заметіл між ними велику різницю! Той, знаєте, більше все так сказати... е... е... в атмосферу... духовную...» [3].*

Аби підкреслити свою «належність» до театрального мистецтва, Гаркун раз у раз вибухає промовами, виголошеними українсько-російським суржиком, який різюче контрастує з пафосними фразами, мало не через слово повторюючи термін «індиферентність» та його похідні:

«Він [артист. – Н.Н.] не індиферентно дивиться, як працює бідний народ, так сказати, пролетарій. Він страдає. Вірте мені, я сам ізстрадався. В цій груді (він вдарив себе в груди так, що там аж загуло) страданій много! Я... плакав! Смішно? Да?... Смійтесь, смійтесь! – гірко, але й гордо хитнув він головою, не вважаючи на те, що я навіть і не посміхнувся, – з нас сміються всі. Це – наша доля... Індиферентизм - от нам плата за страданя! Д-да! Мучся, мучся, артист! Ти несеши хрест великий!..»

Тільки іноді, у рідкісні моменти, інший, кращий світ відчиняється перед пригніченими людьми, які вже майже втратили відчуття прекрасного. Часто це пов'язано у В. Винниченка з **музикою**. Якщо символісти визнавали музику основним видом мистецтва, яке найбільш повно виражає душу людини, пов'язує її зі світовою душею, вважали, що субстанція будь-якого піднесеного почуття виражається музикою, – то в «Антрепреньорі Гаркуні...» руйнування ілюзії відбувається й тут: про це свідчать вкраплення із вуличних пісень, частівок та деталей «балабайка» в образі Гонти.

У літературі подальших періодів – як українській, так і в інших – мотив постановки п'єси в провінційних театрах розроблявся неодноразово. До особливо яскравих творів на цю тему можна віднести оповідання «Перша вистава» Є. Кравченка, «Вистава у селі Огризовому» В. Шишкова, трагікомедію хорвата І. Брешана «Постановка Гамлета у селі Нижня Мрдуша», фрагменти повісті С. Довлатова «Зона» тощо. У кожному разі інтер-

претація драматичних творів у різних генологічних парадигмах має відтінок не лише комічного, яке варіюється від доброзичливого гумору до вбивчої

іронії, а й носить у собі концепт **навчання** – відбиток того самого першого кроку, з якого, за словами філософів, починається найдовший шлях.

Література

1. Алексєнко Н. Особливості зображення побуту та пейзажу в малій прозі Володимира Винниченка / Наталія Алексєнко // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. Зб. наук. праць / Національний авіаційний університет. – №28. – К. : Держкомстат України, 2013. – С. 106-117.
2. Бородин А. Как писать пьесу : популярное руководство для начинающих драматургов / Александр Бородин. – [Б. м.] : Театропечать, 1928. – 96 с.
3. Винниченко В.К. Антрепренер Гаркун-Задунайський [Електронний ресурс] / Володимир Винниченко. – Режим доступу : www.ukrcenter.com
4. Ефремов С.А. Литературный Бонаventura (Заметки читателя) / Сергій Єфремов // Статті. Наукові розвідки. Монографії. – К. : Наукова думка, 2002. – С. 101-134.
5. Ковалів Ю.І. Історія української літератури : в 10-ти т. : підручник. – Т. 2 : У пошуках іманентної сутності / Юрій Ковалів. – К. : Академвидав, 2014. – 624 с.
6. Новиков А.О. Художній універсум Марка Кропивницького : монографія / Анатолій Новиков. – Х. : Майдан, 2006. – 352 с.
7. Панченко В.С. Володимир Винниченко : парадокси долі та творчості : монографія / Володимир Панченко. – К. : Літера, 2004. – 318 с.
8. Приймак І. В. Творчість Любові Яновської в літературному процесі кінця XIX – початку XX століть : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філол. наук (10.01.01) / Інна Приймак. – Л., 2007. – 16 с.
9. Семенюк Г.Ф. Літературна майстерність письменника : підручник / Григорій Семенюк, Анатолій Гуляк, Наталія Науменко. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Видавництво «Сталь», 2015. – 405 с.
10. Українка Леся. Винниченко [Електронний ресурс] / Леся Українка. – Режим доступу : <http://www.l-ukrainka.name/ru/Criticism/Vynnychenko.html>.

УДК 82(477.6)(07)

В. П. Казарин, М. А. Новикова

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Ахматова. Данте. Крым. (К постановке проблемы)

Казарин В. П., М. О. Новикова. Ахматова. Данте. Крым. (До постановки проблемы). Стаття є дослідженням паралелей та аналогій поміж «Божественною комедією» Данте й лірикою А. А. Ахматової 1910-х – 1920-х років. Спеціальний акцент зроблено на «Кримському Тексті» А. А. Ахматової, його текстових та позатекстових реаліях і символах у Дантовому історичному й метафізичному контекстах. Запропоновано нові методи їх вивчення.

На рівні реалій дантівські мотиви втілюються у бахчисарайському топосі, як текстовому (локативи), так і «позатекстовому» (пейзажі власне Бахчисарая, його долина й навколишні скелі). Кільце цих скель, їх виступи нагадують форму Дантового Пекла. Перегукуються з Данте й ахматовські просторові образи-символи («ворота», «щаблі» та ін.). Як ціле, «золотий» Бахчисарай набуває в Ахматовій семантики й пекельного, і райського міста.

На рівні сюжету дантівські мотиви реалізуються в темпоральних образах-символах і в загальному сюжеті магічної зустрічі-прощання навек. До таких образів-символів часу увійшли нічні «зірки», вечірне «царство тіні», колоративи «червоний» (як колір заходу) і «золотий» (як колір дня та сонця). Сюжет зустрічі-прощання конкретизується у просторі як шлях вгору, до Земного Раю, і сходження в Пекло, а в часі як сон вічного щастя (Рай), що переходить у пробудження – вічну розлуку (Пекло).

На персонажному рівні Дантові мотиви озиваються проекцією всіх ліричних героїв бахчисарайського вірша на героїв поеми Данте. Тут і пара «Він-Вона», що проектується на Паоло та Франческу, та інші пари – Поетів (Вергілій-Данте; Державін-Пушкін; Ахматова-Недоброво). Ці проекції завершує образ Муз (Музи): і дантовський, і пушкінський («шанувальник муз»), і ахматовський (через образ «смаглявої» Осені).

Ключові слова: Анна Ахматова, Микола Недоброво, Данте, «Божественна комедія», Крым, Бахчисарай, Кримське ханство, 1910-ті – 1920-ті роки, I Світова війна, передреволюційна епоха, «Кримський Текст» Ахматової, історичний (темпоральний) аспект, географічний (локальний) аспект, композиція й сюжетика, нові підступи.

Казарин В. П., Новікова М. А. Ахматова. Данте. Крым. (К постановке проблемы). Статья исследует параллели и аналогии между лирикой А. А. Ахматовой 1910-х – 1920-х годов и «Божественной комедией» Данте. Специальный акцент ставится на «Крымском Тексте» А. А. Ахматовой, его текстовых и затекстовых реалиях и символах в Дантовом историческом и метафизическом контекстах. Предлагаются новые методы их изучения.

На уровне реалий дантовские мотивы воплощаются в бахчисарайском топосе, как текстовом (локативы), так и «затекстовом» (пейзажи самого Бахчисарая, его долина и окружающие скалы). Кольцо этих скал, их уступы прямо напоминают воронку Дантова Ада. Перекликаются с Данте и ахматовские пространственные образы-символы («ворота», «ступени» и др.). В целом «золотой» Бахчисарай приобретает у Ахматовой семантику и адского, и райского города.

На уровне сюжета дантовские мотивы реализуются в темпоральных образах-символах и в общем сюжете чудесной встречи-прощания навек. В число таких образов-символов времени вошли ночные «звезды», вечернее «царство тени», колоративы «красный» (как цвет заката) и «золотой» (как цвет дня и солнца). Сюжет встречи-прощания конкретизируется в пространстве как восхождение к Земному Раю и нисхождение в Ад, а во времени как сон вечного счастья (Рай), переходящий в пробуждение – вечную разлуку (Ад).

На персонажном уровне Дантовы мотивы отзываются проекцией всех лирических героев бахчисарайского стихотворения на героев поэмы Данте. Здесь и пара «Он-Она», проецирующаяся на Паоло и Франческу, и другие пары – Поэтов (Вергилий-Данте; Державин-Пушкин; Ахматова-Недоброво). Эти проекции завершает образ Муз (Музы): и дантовский, и пушкинский («поклонник муз»), и ахматовский (через образ «смуглой» Осени).

Ключевые слова: Анна Ахматова, Николай Недоброво, Данте, «Божественная комедия», Крым, Бахчисарай, Крымское ханство, 1910-е – 1920-е годы, I Мировая война, предреволюционная эпоха, «Крымский Текст» Ахматовой, исторический (темпоральный) аспект, географический (локальный) аспект, композиция и сюжетика, новые подходы.

Kazarin V. P., Novikova M. A. Akhmatova. Dante. The Crimea. The paper investigates parallels and analogies between A. Akhmatova's lyrical poetry of the 1910-1920-ties and Dante's "Commedia Divina". New biographical and poetological research strategies have been suggested and probed.

On the referential level Dantean motives are implemented in Bakhchisarai topos, both textual (locatives) and extra-textual (Bakhchisarain valleys and rocks). The ring of these rocks, their ledges bring forth direct associations with Dante's Inferno. In the same way Akhmatova's symbolic images of «valley», «gate», «stairs» etc. resemble similar Dante's imagery. On the whole «golden» Bakhchisarai of Akhmatova's short poem appears both as an infernal and a celestial town.

On the plot level Dantean motives are manifested in temporal imagery and in the plot of magic love meeting, with parting for ever. Among these temporal images we can see «stars» for night, «golden» for sunny day, «red» (the sunset colour) and «the reign of shadow» for evening. In space, the meeting-and-farewell plot may work as a dream of eternal happiness (Paradise), turning into waking up for eternal departure (Inferno).

On the characterological level Dantean motives transform all personages in Akhmatova's poem into a projection to those of Dante's Commedia Divina. Thus, Akhmatova's «He-She» lyrical pair can be projected upon Paolo and Francesca, just as pairs of Poets (Vigil-Dante, or Derzhavin-Pushkin, or Akhmatova-Niedobrovo). These projections are crowned with Muse (or Muses) – Dantean, Poushkin's and Akhmatova's spiritual symbol.

Key words: Anna Akhmatova, Nicholas Niedobrovo, Dante, the Crimea, Bakhtshisarai, Tatarian Khanate, 1910-1920-ties, Pre-Revolutionary and World War I years, The Crimean Text, historical (temporal) aspect, geographical (local) aspect, composition and plot, new research strategies.

Прелиминарии. С 2013 года авторы настоящего сообщения работают над темой «Ахматова и Крым». Работа эта сфокусирована не только на «крымских текстах» поэта (образующих в совокупности большой ахматовский «Крымский Текст»). Не менее важны широкие поэтические контексты и «затекстовые» реалии крымской (и более того – европейской и евразийской) жизни в эпоху Анны Андреевны Ахматовой. Эти люди, места, события проясняют ее строки и сам ее внутренний мир, «космос» ее души. Оттого привычный уже для ахматоведов метод реального комментирования сомкнулся для нас с не менее известным (но существовавшим как бы автономно) методом комментирования поэтологического. Показать и пояснить их взаимосвязь как раз и стало целью наших разысканий.

Иногда связь эта выглядит самоочевидной. Однако зачастую ее изучение ставит перед исследователем новые задачи – даже, рискнем сказать, но-

вые загадки. Таким, в частности, оказалось «крымское» ответвление темы «Ахматова и Данте».

Об исключительной роли Данте (как и Шекспира, как и Пушкина) для картины мира в творчестве – и биографии! – Ахматовой ученые уже писали [см. 3]. Но привязка ахматовской дантеаны именно к Крыму, к «крымской» Ахматовой может показаться лишь данью местному литературоведческому патриотизму. Приходится начать поэтому с подтверждений самой возможности, – более того, необходимости, – исследовать тему в указанном ракурсе. Ракурс этот не был нами «выдуман» – он самопроявился в процессе работы над херсонесскими, евпаторийскими, севастопольскими и бахчисарайскими страницами ахматовского творческого и жизненного пути.

Перечислим для начала простые – и вполне объективные – внешние факты, показывающие, что дантовские сюжеты у Ахматовой были изначально не чужды сюжетам крымским.

1. История. Крым для России Нового времени выступал не только как новая «российская Эллада», но и как новая «российская Италия». Новообретенная (с XVIII века) «крымская Эллада» поддержала социокультурный статус России, введя ее в круг европейских государств первого ранга, имевших собственную античность и унаследовавших ее, античности, юридические, политические и культурные принципы. Но и «крымская Италия» исполняла далеко не одну лишь декоративно-эстетическую функцию – стилизацию новых поместий, парков, вилл и дворцов Крыма в духе итальянского Ренессанса. (Хотя, – заметим, – стилизация эта дожила до советских времен «курортного строительства» в Крыму и их пережила.) «Итальянская» утопия Крыма, подобно утопии «эллинской», реализовывала гораздо более мощный проект. Она вводила Россию в ряд авангардных держав не только Старого Света, но и Света Нового. Она, конечно же, означала колониальную экспансию. Этого понятия в XVIII веке не боялись ни «просвещенные» Англия, Франция, Голландия, ни «христианнейшая», насквозь католическая Испания. А не боялись они потому, что за программой колонизации – для них! – возвышалась другая, куда более грандиозная миссия: христианизация языческого, «ложного» космоса и/или открытие и утверждение космоса «истинного», библейского, «правверного».

Европейцы ехали в «новые света», чтобы пройдя через Ад войн и Чистилище «освоения» духовной «целины» вернуться в Рай человеческой первоистории – или даже до-истории: в мир, не испорченный европейской цивилизацией ни снаружи, ни изнутри. В сущности, ренессансные «первопроходцы» Европы, отплывавшие «за моря» (over seas), шли по Дантову маршруту. Но и «первопроходцы» российского Крыма ощущали себя героями существенно схожего сюжета, – даром, что Данте был активно включен в культурный мир восточно-европейского [4; 5; 6] и центрально-европейского [7; 8] славянства достаточно поздно – не раньше конца XVIII – начала XIX веков.

Излишне напоминать, что Италия (как средиземноморская, так и «черноморская»: побережье Крыма и Северного Причерноморья) была стартовой площадкой этого «хождения» в иномирие.

Таким образом, история крымских итальянцев, от колоний Венеции и Генуи Средних веков [9] до мощной культурной диаспоры в веках XIX-м и даже в начале XX-го, связывала крымско-российский топос не просто с западноевропейским, а и с библейским топосом и хроносом. Ахматова могла не знать об этом лично. Но об этом знала и помнила «память» ее «культуры» (М. М. Бахтин).

2. География. Не удивительно, что сами итальянцы (как и последующие «итальянизированные» россияне) Крыма отмечали поразительные параллели между крымской природой, крымскими ландшафтами – и ландшафтами итальянскими. Отме-

чали – и в меру возможностей этот эффект «крымской Италии» усиливали собственными трудами: хозяйственными, с одной стороны, культурными, – с другой.

Здесь не место подробно останавливаться на геофизических причинах такого сходства. Ученые-геоморфологи уверены: «случайных» подобий среди ландшафтов Земли не бывает. Все они восходят к неким единым (хотя бы и чрезвычайно древним) геологическим процессам. Кавказ – Крым – Передняя Азия – Балканы – Апеннины обнаруживают черты природного родства благодаря родству своей физико-географической «биографии». Культура же их обитателей акцентировала это родство, переводя физические объекты в метафизические символы: гор и моря, вулканов и пещер, лесов и высокогорных степей. Способы аграрного хозяйствования, культура строительства, специфика промыслов и ремесел «аукались» у этих регионов не случайно, а системно.

В творчестве Данте его родная Флоренция представляет за всю Италию, Италия – за весь «крещеный мир». Одновременно Данте помнит и про исламских деятелей: полководцев (например, у него фигурирует султан Египта и Сирии XII века Юсуф ибн Айюб, известный в Европе как Саладин) и ученых (скажем, он называет персидского философа и врача X-XI веков Али ибн Сину, которого мы знаем как Авиценну). Вводя в католическое загробье свой Лимб – особую зону праведников и героев нехристианского мира, – Данте по-своему решал трудную мировоззренческую проблему его эпохи: какова эсхатологическая перспектива у народов и людей «хороших», но «не наших»? (Для многоконфессионального Крыма проблема эта тоже никогда не была отвлеченной, схоластической.) Однако без особых натяжек можно утверждать: гигантская территория Дантова загробья – это своего рода теологический «остров Крым». Экспериментальное поле истории (и метаистории), транснациональной и даже запредельной, где с неслыханной остротой сфокусировались земные победы и поражения духа, земная подлость и земное подвижничество, сформировалось тысячелетнее «население» святых и проклятых – носителей конкретных «региональных» имен и биографий, но при этом фигур общечеловеческой значимости.

Опять-таки, легко увидеть: такая модель одинаково работает на суперзнаковых пространствах и дантовской «Божественной комедии», и ахматовской «Поэмы без героя», и булгаковского «романа без окончания» – «Мастер и Маргарита». В то же время и «реальная» история также знает подобные пространства со сгущенной символикой, притом в «реальных» географических координатах. Достаточно указать на «святые» города, «святые» острова или полуострова (тот же Афон), целые края. Об-

ратно-симметрично им во всемирной истории культуры существовали и регионы «проклятые».

Для Ахматовой, неоднократно посещавшей Крым, естественно было воспринять как «райскую», так и «адскую» символику внутрикрымского пространства, поскольку аналогичной символикой было давно надлено пространство петербургское. Амбивалентный символический код Петербурга разработан уже в «Медном всаднике» Пушкина. Серебряный век лишь довел до виртуозной детализации эту пушкинскую традицию.

Бахчисарайское стихотворение Ахматовой «Вновь подарен мне дремотой...» (1916) последовательно разгружает ахматовский Бахчисарай от пушкинских коннотаций. Потому-то их отсутствие становится заметным минус-присутствием, и Бахчисарай включается в ряд «золотых» городов мира: «небесных градов» на Земле. Подобные «райские» города имеют неперемный вариант «города-сада». (Ср. символику Царскосельских садов у Ахматовой или ее же – явно диспропорциональный «нелитературному» Летнему саду Петербурга – сказочный Летний сад. Эту последнюю трансформацию независимо друг от друга проследили сразу трое ученых [10; 11; 12].) Поэтому есть своя логика в том, как почти лишенный зелени «реальный» Бахчисарай 1916 года приобретает у нашего поэта и «золотое» увядание листы его не очень многочисленных садов и деревьев, и «пеструю ограду» из цветов в Ханском дворце, и «красные листья», которыми город усыпает прощальный путь героини и ее друга. В итоге Бахчисарай тоже становится подобен Земному Раю – завершению Чистилища у Данте.

Таким образом, пространственные крымские образы у Ахматовой выводят ее к Данте. Подчеркнем еще раз: выводят они не на уровне прямолинейных цитат или аллюзий, а на гораздо более глубоко структурном уровне – всей картины ее крымского мира-мифа.

Впрочем, отыщутся у Ахматовой и прямые (но, опять же, не прямолинейные) аллюзии. В 1916 году, приехав в Бахчисарай, она будет поражена, столкнувшись воочию с тем, как напоминают итальянский пейзаж (хоть и в уменьшенном виде) близлежащие крымские долины: Бельбекская (там Ахматова гостила на даче у Юнии Анреп), Качинская и другие. Сквозь них как бы проступают долины дантовской Тосканы или Лигурии, Эмилии-Романьи, Венеты [см. 19]. Эти места Анна Андреевна видела, путешествуя по Италии еще в 1912 году. Перемещение поездом было в ту пору неспешным, путешественник успевал впитывать проплывающие за окном ландшафты, а не глотал пространство, как теперь. По сути, её странствие равноценно передвижению по залам исторического музея. Насыщенность центральной Италии ландшафтами и культурными памятниками прошлого необыкновенно высока. В этом она опять подобна

Крыму, посетители которого как бы движутся во времени от неолитян, киммерийцев, тавров, скифов, эллинов, римлян до готов, хазар, византийцев, мангупцев, караимов, крымчаков, армян, татар, генуэзцев, венецианцев, турок, русских, украинцев.

Однако побывала Ахматова не только в историческом мире Италии. С «местами Данте» она встретила и в мире художественном, отметив после поездки, что «впечатление от итальянской живописи» было «огромно» [23, с. 75]. Серебряный век открыл для российской аудитории художников-праерафаэлитов. Праерафаэлиты открыли для европейской аудитории новые смыслы искусства диченто, треченто, кватроченто – итальянских мастеров XIII-XV вв., эпохи «до Рафаэля». Это было искусство между иконописью и живописью: уже не строго символическое, церковное, еще не сугубо «реалистическое», светское. Представленное именами скульпторов Никколо и Джованни Пизано, Арнольфо ди Камбио, живописцев Пьетро Каваллини из Рима, Джотто ди Бондоне из Флоренции, Андреа и Пино Пизано, флорентийцев Мазаччо, монаха Фра Беато Анджелико (Джованни да Фьезоле), – оно венчается фигурой великого флорентийца Сандро Боттичелли.

Искусствоведы отмечают и то, как постепенно усиливается в пейзажах праерафаэлитов и, далее, в их портретах новое начало, – но и то, насколько тесно оно связано еще с «суровым духом византизма» (А. Ахматова) [24, с. 35-58, 83-126]. Вместо золотого беспредметного иконного фона на полотнах возникают ландшафтные «горки» и городские площади. Но «горки» эти, нависающие уступами и перерезанные тропами, еще живо напоминают архитектонику Дантова загробья. А площади и другие городские виды почти всегда содержат мотив лестницы, отсылая к библейской «лестнице Иакова» или «лестнице Райской» Св. Иоанна Лествичника (VI век), отшельника Синайского, да и ко многим иным аллегорическим средневековым «лестницам» духовного восхождения – любимой композиции монастырской и житийной литературы [25, стлб. 1099]. С другой стороны, в 1916 году крымские Севастополь и Бахчисарай, сплошь состоящие из лестниц-переходов, словно бы заново оживят и эти итальянские картины, и этот строгий, взыскующий и духовный смысл. Так что «долины», «уступы», «ступени», «райские» и «адские» города проходили перед мысленным взглядом Ахматовой еще в иллюстрациях и музеях Петербурга, а перед глазами воочию – в книгах, музеях и пейзажах «ахматовской» Италии.

То, что в ее сознании 1916 года эта итальянская аналогия продолжала присутствовать, подтвердит сама Ахматова через 50 лет – в известной дневниковой записи, сделанной вечером 3 декабря 1964 года в поезде, на подъезде к Риму: «**Все розово-ало, похоже на мой последний незабвенный Крым 1916 года**, когда я ехала из Бахчисарая в Севастополь,

простившись *навсегда* с Н. В. Н. <едоброво>, а птицы улетали через Черное море (оба курсива А. А. Ахматовой, жирный шрифт наш. – Авт.)» [1, т. 6, с. 319].

Мало того. В художественном восприятии Ахматовой, подготовленном беседами с М. Л. Лозинским, близким другом и будущим переводчиком «Божественной комедии», о Данте настойчиво говорил причудливый ландшафт самого Бахчисарая. Как известно, весь старый город был построен на дне достаточно глубокого, узкого и очень живописного ущелья. Края этого ущелья, вкруговую охватывая древнюю столицу крымских татар, круто поднимаются в небо как со стороны Ханского дворца, так и на противоположной стороне.

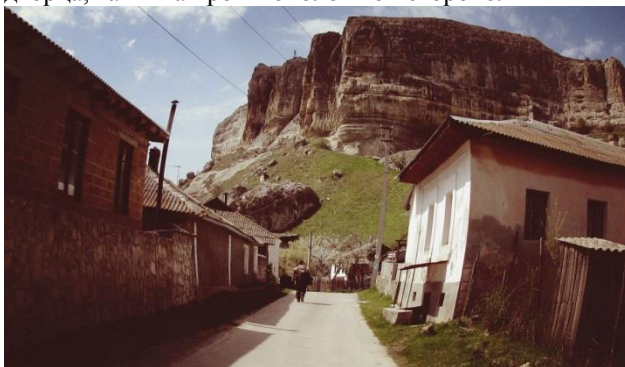


Рис. 1. Улицы старого Бахчисарая, по которым 100 лет назад гуляли Анна Ахматова и Николай Недоброво. Фотография Николая Аксенова. Апрель 2015 года.



Рис. 2. Круговые скальные уступы вокруг старого города. Фотография Николая Аксенова. Апрель 2015 года.

Таким образом, царскосельский «орел» с далекого континентального Севера действительно должен был «слетать» в экзотические низины восточной столицы. И одновременно авторская оптика начинает перемещаться по вертикали: вниз-вверх. Поскольку же и символы ахматовского стихотворения – «дремота», «долина», «дно», «прощальная боль», «память», «ступени», «царство тени» и

«звездный рай» – явно напоминают символический словарь Данте, все это, вместе взятое, позволяет говорить о том, что в сознании поэта 1916 года не могли не воскресать «тьма долины», «давний ужас», «память», «сон», «холмное подножье», «восхождение к выси», «звезды» и «вечные селенья» из панорамы дантовского «Ада» [Ад; I; 3, 6, 11, 13, 38, 77, 113].

3. Сюжетика. Мы убедились, что к Данте уходят и ахматовские сюжетные мотивы, связанные с Крымом, в том числе, – с Бахчисараем. Это особенно ясно обнаруживает анализ ахматовской поэтической композиции. Выстроим для большей наглядности ее схему, отмечая совпадения или сходство.

1) В I песне первой части «Божественной комедии» действие начинается во «тьме долины» «ночью безысходной» [Ад; I; 3, 21]. В итальянских дневниковых записях Ахматова комментирует свое крымское прощание «навсегда» с другом, уходящим в «царство тени». Это же прощание образует финал бахчисарайского стихотворения. Специально упоминаются при этом признаки неотвратимо наступающей ночи [5, с. 116].

2) В начале Дантовой поэмы герой (Поэт) «утрачивает правый путь», заблудившись в «сумрачном лесу» [Ад; I; 2, 3]. В конце бахчисарайского текста герой (Поэт) «прощается» с героиней и «уходит» в «царство тени». Оттуда (в мире данного текста) уже нет возврата. О безвозвратности дороги на тот свет вообще и в Ад в частности постоянно напоминают и многочисленные персонажи «Божественной комедии».

3) У Данте путь лирического героя и его проводника по загробью (оба – Поэты) в I части – это спуск вниз, на дно адской воронки. Лишь затем герой поднимается вверх, по уступам, до сада – Земного Рая и, наконец, к небесным сферам Рая. У Ахматовой героиня и герой (оба – Поэты) сначала спускаются из «звездного рая» в сад «золотого» Бахчисарая; потом «слетают» вместе с «орлом Екатерины» – «на дно долины» перед Ханским дворцом. Уже после этого оба они оказываются на некоей «лестнице», ступени которой «посыпаны» принесенными сверху «красными листьями». Там и происходит их прощание.

4) Каждая из трех частей «Божественной комедии» завершается финальным стихом с лейтмотивным упоминанием «солнца» и «звезд». Их «в первый раз» когда-то «Божественная двинула Любовь» [Ад; I; 37-40]. То есть все происходящее венчается переключением сюжета в космические масштабы и вводом мотива любви – двигателя всего сущего («<...> Любовь, что движет солнце и светила» [Рай; XXXIII; 145]).

Бахчисарайское стихотворение заключает строка, где речь идет обо «мне» (то есть о Поэте-женщине) и о «тебе» (то есть о Поэте-мужчине), а также о всепобеждающей любви между ними

(«утешный мой»). «Утешный» – слово не только из личного любовного словаря Ахматовой. Оно по черпнуто еще и из словаря надличного: церковного, библейского. «Утешительница» – именование одной из сугубо чтимых икон Богоматери (а Бахчисарай и его «долину» осеняет икона Бахчисарайской Божьей Матери – на скале у лестницы, ведущей в Успенский монастырь); «утешают» народ ветхозаветные пророки и т. д. Соответственно, и дантовская «Любовь» не отрывается от реальности, но высоко поднимается над фигурой реальной Беатриче Портинари: юной флорентийки, дочери одного из друзей отца Данте, безвременно умершей за 20 лет до времени действия поэмы, а до того виденной Данте буквально несколько раз. По сути, «канонизирует», освящает Беатриче именно эта – «не осуществившаяся» на Земле – любовь. Но разве не то же можно сказать о «царскосельско-бахчисарайской» любви Ахматовой и Н. В. Недоброво?

5) Так герой и героиня Ахматовой оказываются помещенными в пространство, зеркальное (то есть симметрично-обратное) пространству героя и героини Данте. В жизни у Данте заболела и раньше срока умерла его «алмазная донна» Беатриче. В жизни Ахматовой болеют туберкулезом оба, и Она, и Он, а покидает земное бытие тридцати пяти лет отроду Николай Недоброво. Душевные миры обоих авторов – это миры индивидуального стоицизма, но надындивидуального внутреннего подвига. Дантовская любовь кончится не мирной женитьбой, а высылкой Поэта из родной Флоренции. Ахматовский «роман» с Н. В. Недоброво завершится не благополучной совместной поездкой их обоих из Бахчисарая куда-нибудь в мирную историко-культурную Европу (вспомним поездку в Италию толстовских героев – Анны Карениной и Вронского). Он завершится военным Севастополем 1916 года – кануна Революции – и голодной Ялтой 1919-го.

6) Отсюда – сходство, но и разница образа Музы у трех Поэтов. Между прочим, образ этот появляется у них как раз ко времени политических катастроф: ссылки и эмиграции Данте, заочно приговоренного к смертной казни; смерти в разгар Гражданской войны Н. В. Недоброво, а вскоре смерти в эмиграции (в Италии!!) от той же чахотки его красавицы-жены; отказа самой Ахматовой от внешней эмиграции, однако внутренней высылки ее на обочину современной русской («советской») поэзии – ссылки в молчание, беспечатье и постепенное утопление живой Ахматовой в прошлом, в Серебряном веке.

Данте свою гражданскую казнь к моменту создания поэмы уже пережил. Ахматовой такая казнь (которую dokonчит пресловутое «ждановское» постановление 1946 года) еще предстоит. Однако оба поэта рано – и насильственно – вычеркнуты из живого литературного процесса.

Поэтому у них обеих апелляция к Музе делается воззванием к инстанции более высокой, чем земная власть. Муза должна подтвердить то, чего не может подтвердить ни один смертный: избранничество, сверхчеловеческие полномочия (но и обязанности) этих поэтов. У Ахматовой такая Муза появится в стихах как итог заключительной схватки «старого» и «нового» миров в Крыму. В прошлое уходит некогда «веселая», а теперь «изнеможенная» Муза, которая «глядит и слова не проронит» («Все отнято: и сила, и любовь...», 1916). Ей на смену идет Муза, в ожидании прихода которой жизнь поэта «висит на волоске», а «почести», «ионость» и «свобода» не значат ничего (см. стихотворение первой трети 1920-х годов «Муза»).

Н. В. Недоброво встретит появление этой Музы на пороге собственной смерти, в период 1917-1919 годов (см. его пророческий сонет «Демерджи» 1916 года, а также воспоминания о нем старшего брата М. М. Бахтина – белого офицера Николая Михайловича Бахтина, проводившего отпуск летом 1918 года в Алуште в дачном пансионе Е. П. Магденко, где тогда лечился «известный поэт в последней стадии чахотки», «который говорил лихорадочно и блестяще только об одной поэзии» [20, с. 342]).

У Данте уход в нечеловеческие измерения (а соотечественники, как известно, верили в его загробные странствия буквально, полагая, что лицо у поэта смуглое, потому что оно опалено адским пламенем) начинается со своеобразной «молитвы», обращенной к Музам. Но там и тут появление Музы, вдохновение от Музы (не из человеческого источника) – последний шанс для поэтов также и на посюстороннее, земное оправдание их жизни и творчества. «Дальше» (цитируя шекспировского «Гамлета» в переводе М. Л. Лозинского) – это уже область чистой веры, прямого предстания Божеству, а для Ахматовой и Н. В. Недоброво – область «тишины» («The rest is silence»). Как люди воцерковленные, они помнят молитву литургии Великой субботы: «Да молчит всякая плоть человека и да стоит со страхом и трепетом, и ничтоже земное в себе да помышляет <...>» [21, с. 208].

Вместо заключения. Высказанные здесь соображения не «закрывают» заявленную тему, а как раз «открывают» дополнительные подступы к ней; не пресекают, а стимулируют дальнейшие аналитические труды и методологические поиски. Среди прочего, «крымская дантеана» Ахматовой переосвещает многие «некрымские» ее тексты – или многие стороны текстов крымских.

Скажем, делается бесспорным тот факт, что «Вновь подарен мне дремотой...» и как текст, и как «затекст» состоит отнюдь не из легко заменяемых, сугубо внешних импрессий от «золотой» ханской столицы (а такой вывод могли бы, например, сделать исследователи-тюркологи). Наоборот: все слова текста, имеющие в рамках подготовки реального комментария к стихотворению одно, как правило,

вполне конкретное значение, в пределах «затекстовой» картины Бахчисарая утрачивают бытовую конкретику, становятся в высшей степени архетипичны, а потому и «дантеподобны». Так, атрибутируемые в тексте «ступени» одной из некогда многочисленных реальных бахчисарайских лестниц, призванных помогать горожанам подниматься из Старого города на плато (для сбора осенью тех же красных листьев сумаха, необходимых для выделки кож), в затексте утрачивают бытовую подлинность и обозначают дантовский путь, ведущий из Ада к Чистилищу и Раю. Такой же амбивалентностью наделены в ахматовском стихотворении «дремота», «золото», «рай», «звезды», «ограда», «вода», «орел», «дно», «долина», «ворота», «бронза», «красный» цвет, «смуглый» оттенок, «листья»...

Еще одна параллель – неожиданная и бесспорная. Франческа да Римини и Паоло Малатеста, вечные дантовские влюбленные, даже в Аду вместе несутся во тьме, как стая птиц осенью. Так же носятся во втором кругу Ада прочие жертвы любви-страсти. Но вспомним цитировавшееся нами выше итальянское ахматовское воспоминание 1964 года об осеннем Крыме и улетающих через Черное море журавлях. Оно прямо накладывается на «журавлиные стаи» из пейзажа Данте [см. подробнее: 13].

Великий флорентиец глубоко сопереживает своим юным персонажам: выслушав исповедь Франчески, он «упал», теряя сознание, «как падает мертвец» [2, с. 99]. Однако дать индульгенцию самому греху (прелюбодеянию и любово-страсти) он не может. Совесть для него важнее и властительнее и их физической страсти, и своих эмоциональных переживаний.

От мотива совести протянется и у Ахматовой связующая нить, с одной стороны, к написанному через три-четыре недели после Бахчисарая стихотворению «Все отнято: и сила, и любовь...»:

И только совесть с каждым днем
страшней

Беснуется: великой хочет дани.

Закрыв лицо, я отвечала ей...

Но больше нет ни слов, ни оправданий.

[1, т. 1, с. 273]

С другой, связующая нить протянется к написанному также во второй половине 1916 года стихотворению с весьма многозначительным названием «Памяти 19 июля 1914», возвращающим к началу Первой Мировой войны, которое завершается новым императивным целеуказанием:

Из памяти, как груз отныне лишней,

Исчезли тени песен и страстей.

Ей – опустевшей – приказал Всевышний

Стать страшной книгой грозных вестей.

[1, т. 1, с. 269]

Таким образом, все бахчисарайские подробности, якобы сугубо «местные», пригодные только внутри сугубо личного «сюжета для двоих», разрастаются до всевременности и всепространства. Но разрастаются, не теряя (подчеркнем это) «свежести» мгновенных «чувств» и «остроты» документального «зрения». Так же можно охарактеризовать и поэтику Данте [17].

Все сказанное объясняет вызывавшую ранее недоумение у исследователей двойную адресацию стихотворения «Вновь подарен мне дремотой...». Теперь понятно, почему Ахматова адресовала его не только Н. В. Недоброву (что вполне естественно и очевидно), но и М. Л. Лозинскому (что до сих пор было трудно объяснить) [см. 18]. Становится ясным, что связывало обоих поэтов с «крымской дантеаной» Ахматовой (подробнее об этом см. в нашей следующей итоговой статье, посвященной «крымскому» ахматовскому циклу).

Из сказанного также следует несколько необходимых, на наш взгляд, заданий на будущее.

1. Неизбежно и неотложно предстоит продолжить микро- и макроанализ ахматовской проблематики и поэтики, и не порознь, а в синтезе.

2. Историко-литературные разыскания рискуют завязнуть в мелочах без метаисторического аспекта. Однако философия, метаистория, даже метафизика, которые все решительней вторгаются в ахматоведение, также рискуют обернуться отвлеченным (и субъективным!) умствованием без погружения в то, что еще недавно снисходительно именовали «литературным краеведением» – и что на самом деле составляет прочный фундамент всякого «литературного духоведения».

3. Наконец, требуют постоянной взаимокорректировки региональный, национальный, полинациональный и универсальный аспекты «науки об Ахматовой» (как и о любом другом крупном социокультурном явлении). Наш поэт, думается, была похожа на собственную Музу. Херсонесская купальщица, евпаторийская гимназистка (в статусе «лица домашнего воспитания» [22, с. 55]), бахчисарайская и севастопольская измученная женщина не заслоняют, а готовят преобразование ее в ту «милую гостью с дудочкой в руке», что «откинет покрывало», посмотрит внимательным взглядом и на своих современников, и на «гостей из будущего» – и оставит нам такие страницы, которые предстоит разгадывать еще не одному поколению читателей и исследователей.

Литература

1. Ахматова А. А. Собрание сочинений. В 6 т. / А. А. Ахматова. – Москва: Эллис Лак, 1998-2002; Т. 7 (дополнительный). – 2004.
2. Данте Алигьери. Новая жизнь. Божественная комедия / Вступительная статья Б. Кржевского. Переводы с итальянского А. Эфроса, М. Лозинского. Иллюстрации Гюстава Доре / Алигьери Данте. – Москва: Художественная литература, 1967. – 686 с., 13 л. ил. – (Серия «Библиотека всемирной литературы»).
3. Кихней Л. Г. Функции шекспировских и дантовских мотивов в поэзии Анны Ахматовой / Л. Г. Кихней // Русская литература: Историко-литературный журнал. – СПб. – 2014. – № 2. – С. 156-176.
4. Кочур Г. П. Данте в украинской литературе / Г. П. Кочур // Дантовские чтения. 1971 / Под общей редакцией Игоря Бэлзы. – Москва: Наука, 1971. – С. 181-203.
5. Новикова Марина. Українська «Божественна комедія» / Марина Новикова // Сучасність. – 1995. – № 5. – С. 62-64.
6. Стріха Максим. Данте й українська література: досвід рецепції на тлі «запізнілого націтворення» / Максим Стріха. – Київ: Критика, 2003. – 162 с., ил.
7. Савримович Эугениуш. Словацкий и Данте / Эугениуш Савримович // Дантовские чтения. 1971 / Под общей редакцией Игоря Бэлзы. – Москва: Наука, 1971. – С. 204-219.
8. Ритчик Ю. И. Заметки о Врхлицком как дантологе / Ю. И. Ритчик // Дантовские чтения. 1971 / Под общей редакцией Игоря Бэлзы. – Москва: Наука, 1971. – С. 220-228.
9. Необходимо различать конкретную политико-экономическую хронику «крымской» Венеции и Генуи – хронику, весьма далекую от восхождения к вершинам человеческого духа, – и «упрямый замысел Творца» (Б. Л. Пастернак), превращавший локальные, своекорыстные военные колонии в универсальные культурные и духовные форпосты. Политико-экономическая жизнь Дантовой Флоренции или Равенны также не очень-то напоминала Земной Рай в поэме Данте. Но создана была его «райская» панорама именно на той, реальной историко-географической почве.
10. Цивьян Т. В. Об одном ахматовском пейзаже / Т. В. Цивьян // Анна Ахматова: эпоха, судьба, творчество. Крымский Ахматовский научный сборник. Вып. 7. К 120-летию со дня рождения поэта. – Симферополь: Крымский Архив, 2009. – С. 83-91.
11. Пахарева Т. А. «Летний сад» А. Ахматовой: (анализ стихотворения) / Т. А. Пахарева // Анна Ахматова: эпоха, судьба, творчество. Крымский Ахматовский научный сборник. Вып. 7. К 120-летию со дня рождения поэта. – Симферополь: Крымский Архив, 2009. – С. 91-100.
12. Темненко Г. М. К вопросу о традициях классицизма в поэзии А. Ахматовой: (стихотворение «Летний сад») / Г. М. Темненко // Анна Ахматова: эпоха, судьба, творчество. Крымский Ахматовский научный сборник. Вып. 7. К 120-летию со дня рождения поэта. – Симферополь: Крымский Архив, 2009. – С. 100-113.
13. Оригинал: «E come i gru van cantando lor lai, / facendo in aere di sé lunga riga, / così vid'io venir, traendo guai, / ombre portate dalla detta briga <...>» (Inferno, V, 46-49).
- Подстрочный перевод: «И словно журавли (Так! – Авт.) летят, распевая свои причитанья (жалобные песни), / вытягиваясь в воздухе длинной чередой (полосой), / так, я увидел, летят по кругу причитающие (голосающие) стаи теней, / уносимые упорным ветром <...>» (Перевод наш. – Авт.).
- Украинский перевод Максима В. Стрихи: «Мов журавлина згряя нездужала / у довгому ключі курличе тужно, / так і вони жалілися немало, / ці тині, вітром несені навкружно <...>» [14, с. 78].
- Русский перевод Михаила Л. Лозинского: «Как журавлиный клин летит на юг / С унылой песнью в высоте надгорной, / Так предо мной, стаяя, несся круг / Теней, гонимых вьюгой неборной <...>» [2, с. 96].
- Стоит отметить чисто дантовское (и как бы «предахматовское») сочетание точных «реалий» второго круга Ада, где мучаются сладострастники, многовековой символики и провиденциальной метафизики. Реалии – это тьма, погребальный вой-заплачка грешников и несущий их круговой вихрь. «Столбовые» порывы ветра (или вьюги) в фольклоре всей Европы – знак разгула бесовских сил. У Пушкина в «Бесах» (1830) и тучи «вьются», и вьюга «кружит», как бесы: те тоже «закружились» и «мчатся» «рой за роем», «будто листья в ноябре», – то ли «домового хоронят», то ли «ведьму замуж выдают» [15, т. III, с. 176-177]. Профессор В. С. Непомнящий пронизательно заметил, что созданы эти строки Болдинской осенью накануне свадьбы самого Пушкина [16, с. 163]. Т. е. мотивы кругового вихря, эротики и бесовщины соединены и у Пушкина с Данте.
- В связи с этим знаменателен и неназываемый поэтом ветер, внезапно возникающий в конце бахчисарайского стихотворения Ахматовой и «посыпающий» «красными листьями» «ступени» последнего прощания, – ветер, срывающийся откуда-то сверху, с окружающих высот (поскольку «на дне долины», где стояла гостиница, недельный приют героя и героини, ветра быть не могло: долина для этого слишком глубока). Если допустить, что Он и Она (несмотря на умолчание) все же поднимались к Успенскому монастырю, возвышающемуся над бахчисарайской долиной, – метафизичность этого ветра, как и его роль завершителя сюжета, делается очевидной. С ним же появляется мотив «свадьбы навыворот», «псевдовенчания». Мотив этот также связует «подставную» помолвку Паоло и Франчески – и мнимое «свадебное путешествие» Ахматовой и Н. В. Недоброво.
- Показательно, что полемика на тему «вины» и «совести» постоянно сопровождает обращение исследователей к стихотворению «Вновь подарен мне дремотой...» (Черных В. А. Еще раз об образе «тени» в поэзии Анны Ахматовой / В. А. Черных // Анна Ахматова: эпоха, судьба, творчество. Крымский Ахматовский научный сборник. Вып. 12. – Симферополь: Бизнес-Информ, 2014. – С. 78-79).
14. Данте Алиг'єрі. Божественна комедія. Пекло / Перекладач М. В. Стріха. – Львів: Астролябія, 2013. – 352 с.
15. Пушкин А. С. Полное собрание сочинений. В 10 т. – Издание 2-е. – Москва: АН СССР, 1957-1958.
16. Непомнящий В. С. Поэзия и судьба: Над страницами духовной биографии Пушкина. Издание 2-е, дополненное / В. С. Непомнящий. – Москва: Советский писатель, 1987. – 448 с.
17. См. аналогичную характеристику у Томаса С. Элиота: Eliot T. S. Dante / T. S. Eliot // Selected Essays. New Edition. – N.-Y.: Harcourt, Brace&World, Inc., 1967. – P. 202-203.
18. Рубинчик О. Е. «Уж не Лозинский ли?»: Об адресате ряда стихотворений Анны Ахматовой / О. Е. Рубинчик // Анна Ахматова: эпоха, судьба, творчество. Крымский Ахматовский научный сборник. Вып. 12. – Симферополь: Биз-

нес-Информ, 2014. – С. 107-117.

19. Проводя такі паралелі, Ахматова була не одинока. В 1912 году М. А. Волошин в статье о феодосийском художнике К. Ф. Богаевском, который «вырос в итальянско-немецкой семье генуэзского происхождения», усматривал сходство восточного Крыма с «равнинами римской Кампании» (Волошин М. А. Собрание сочинений. Т. 5. – Москва: Издательство «Эллис Лак 2000», 2007. – С. 167-168, 719). Напомним, что с дореволюционной поры до середины 1930-х годов в Керчи и Феодосии были большие итальянские общины, существование которых было насильственно прекращено Советской властью.

20. Бахтин Н. М. Русская революция глазами белогвардейца / Перевод О. Е. Осовского // Бахтинология: Исследования, переводы, публикации. Составитель и редактор К. Г. Исупов. – СПб.: Алетей, 1995. – С. 329-353.

21. Молитвослов: Молитвы на всякую потребу. – СПб.: Общество Святителя Василия Великого, 1996. – 480 с.

22. Никифорова Л. Л. Евпатория в судьбе семьи Горенко / Л. Л. Никифорова // Анна Ахматова в Евпатории: Вестник культурно-просветительского общества имени Анны Ахматовой. – Евпатория: [Б. и.], 2014. – 104 с., ил.

23. Черных В. А. Летопись жизни и творчества Анны Ахматовой: 1889-1966. Издание 2-е, исправленное и дополненное / В. А. Черных. – Москва: Индрик, 2008. – 768 с., ил.

24. Белоусова Н. Искусство Проторенессанса и XIV века. Искусство XV века. Изобразительное искусство // Всеобщая история искусств. / Под общей редакцией Ю. Д. Колпинского и Е. И. Ротенберга. – Т. 3. Искусство Эпохи Возрождения. – Москва: Искусство, 1962. – 531 с., ил.

25. Полный православный богословский энциклопедический словарь: [Репринт]. Т. 1. Издательство П. П. Сойкина, [Б. г.]. – Москва: Возрождение, 1992. – 1120 стлб.

УДК 821.161.2-31.09

О. О. Шостак

Рівненський державний гуманітарний університет

Ревізія мілітарної парадигми

в діалогії Ігоря Качуровського «Шлях невідомого» і «Дім над кручею»

Шостак О. О. Ревізія мілітарної парадигми в діалогії Ігоря Качуровського «Шлях невідомого» і «Дім над кручею». У статті розкрито особливості воєнного нарративу романів І. Качуровського «Шлях невідомого», «Дім над кручею». З позицій меморативних студій автор аналізує полеміку діаспорного письменника з мілітарними міфами соцреалізму: священної «вітчизняної» війни, захисника-патріота, переможного «визволення», «морально-політичної єдності радянського суспільства» та ін. Відзначено роль травматичного чинника у відтворенні досвіду війни.

Ключові слова: моделі пам'яті, воєнний нарратив, травматичний досвід, радянський мілітарний міф, національна ідентичність.

Шостак О. А. Ревизия милитарной парадигмы в диалогии Игоря Качуровского «Путь неизвестного» и «Дом над обрывом». В статье раскрыты особенности военного нарратива романов И. Качуровского «Путь неизвестного», «Дом над обрывом». С позиций меморативных студий автор анализирует полемику диаспорного писателя с милитарными мифами соцреализма: священной «отечественной» войны, защитника-патриота, победного «освобождения», «морально-политического единства советского общества» и др. Отмечена роль травматического фактора в воспроизведении опыта войны.

Ключевые слова: модели памяти, военный нарратив, травматический опыт, советский милитаристский миф, национальная идентичность.

Shostak O.O. Revision of military paradigm in the novels by Igor Kachurovsky «Way of unknown» and «The house over the cliff».The article discloses features of military narrative of the novels by I. Kachurovsky «Way of unknown» and «The house over the cliff». From the positions of memorative studios author analyzes polemics of diaspora writer with military myths of social realism: sacred «world» war, defender-patriot, victorious «liberation», «moral-political unity of Soviet society» etc. The role of traumatic factor in reproduction of war experience is noted.

Key words: models of memory, military narrative, traumatic experience, Soviet military myth, national identity.

Проблеми феномену колективної пам'яті перебувають у центрі уваги соціогуманітарних студій. В Україні формування меморіального простору пов'язане з розбудовою національно-культурного нарративу на противагу практикам офіційних коме-

морацій. Зокрема, наша держава постала перед необхідністю конструювання нової моделі пам'яті про Другу світову війну, яка протиставлена ідеологічному міфотворенню. На думку В. Гриневича, в українській меморативній стратегії потрібно поєднати засудження гітлерівського і сталінського тоталітарних режимів із концепцією гуманізму, взаєм-

ної відповідальності за вчинені злочини та дегероїзації війни [2:64]. Така модель передбачає зміну пріоритетів у відтворенні мілітарного досвіду – шлях від тріумфу до травми.

Художня література забезпечує функцію збереження і трансляції пам'яті та, на жаль, досить часто потрапляє в залежність від політичних орієнтирів, які як базові соціальні рамки визначають її меморативну стратегію. Тому версія героїчної війни в каноні соцреалізму – вдалих інструмент національної амнезії. У мілітарному полі радянської літератури витворено міф справедливої, визвольної, священної війни (класичний твір – роман «Пропроносії» О. Гончара). Армія-переможниця постає носієм вищої істини. Звертається увага передусім на героїзм солдат, а травматичний досвід виліміновано з художнього простору текстів. Проте еміграційна література й егодокументи слугують перезавантаженню пам'яті: деміфологізують канонічний образ війни та утверджують національний проект ідентичності, актуалізуючи травматичні топоси – біль, страждання, страх.

Прикметно, що в сучасному літературознавстві відбувається ревізія мілітарного досвіду, що стає актуальним напрямом досліджень. Переосмисленню воєнного нарративу присвячені праці І. Захарчук, Н. Колошук, Ю. Мариненка, І. Набитовича, В. Хархун. Серед творів, які декларують альтернативні інтерпретаційні модуси війни – діалогія еміграційного письменника Ігоря Качуровського «Шлях невідомого» і «Дім над кручею». Аналізуючи ці тексти, дослідники наголошують на їх автобіографічній основі, характеризують тематику, проблематику, сюжетно-композиційні особливості, жанр. Відтак мілітарний дискурс романів потребує ґрунтовного осмислення в контексті меморативних студій і реструктуризації воєнної парадигми української літератури.

Мета статті – з'ясувати особливості представлення досвіду війни в діалогії Ігоря Качуровського «Шлях невідомого» і «Дім над кручею», зацентрувавши увагу на ревізії соцреалістичних міфів і перекшталтуванні моделі пам'яті з опорою на травматичні топоси.

У романах І. Качуровського знівельовано героїчний ореол «вітчизняної» війни. У мілітарній площині текстів на перший план виведено концепти страху, травми, смерті. Уже семантика назв творить контрастну вісь до апології війни. У першій частині діалогії «Шлях невідомого» центральним виступає хронотоп дороги, який окреслює мотив утечі на противагу активній участі в бойових діях. А роман «Дім над кручею» розгортає мілітарний нарратив крізь досвід окремої родини. Причому сім'я як духовний центр і сакральний захисний бар'єр протиставлена офіційному міфу «великої родини», що панував у радянській літературі. У зображенні війни автор уникає масових батальних сцен, надаючи

перевагу відтворенню життя під окупацією. Художній простір текстів локалізований довкола українських реалій: події в діалогії розгортаються передусім на Чернігівщині. Кодифікація образу України має виразно полемічну настанову щодо літератури соцреалізму.

І. Качуровський деміфологізує романтично-патетичну концепцію війни, взявши правду за наскрізний естетичний критерій. Натуралістичну образність автор поєднує зі сповідально-ліричною складовою. Головний персонаж – син розкуркулених батьків, інтелігент, дезертир. У самототожності героя визначальний пацифістичний чинник: Ремез відмовляється захищати тоталітарний лад, який знищив його сім'ю, тому тікає від фронту, потрапляє в народне ополчення, партизанський загін, згодом – у табір військовополонених, але долає всі небезпеки і повертається до рідного дому.

Головного героя звинувачують за втечу від мобілізації: «Таж якби не ви і не подібні до вас зрадники і боягузи, ніякий ворог не переступив би священних кордонів нашої соціалістичної батьківщини» [7:119]. У відповідь на тенденційну тоталітарну риторіку Ремез стверджує, що має зовсім іншу батьківщину, хоча й не вживає слова «Україна». До кінця діалогії його ім'я залишається невідомим, що засвідчує чітку опозицію героя до режиму, який провадив політику мілітаризації свідомості та змушував весь час «з кимсь битись, звідкись тікати [...], і, головне, мовчати, щоб ніхто не догадався, що в тебе є – минуле» [6:5]. В. Гриневич наголошує, що причину радянської воєнної катастрофи в 1941 р. слід пов'язувати з опозиційними до офіційної політики настроями населення, на формування яких значною мірою вплинула психологічна травма від трагічних подій 1933 р. [1:21]. Таке «різноголосся» реміфологізує стереотип «морально-політичної єдності радянського суспільства», що відзначено в романах письменника-емігранта. Зрозуміло, що в соцреалістичному каноні пацифістські ідеї населення як протест репресивним заходам тоталітарного режиму були табуованою темою.

Письменник здійснює подвійне кодування війни, омовлюючи травми довоєнного періоду та сучасний мілітарний досвід. У романах відчитуємо згадки про колективізацію, голодомор, репресії. При цьому автор не лише фіксує факти, а й іронізує, вдаючись до метафор: «Тополі винищили, мабуть, за націоналізм – щоб не нагадували поетам за Україну»; «Солов'їв на Україні майже не залишилося: їх розкуркулили разом з нами в тридцятому році, коли порубали сади й левади» [6:58–59]. І. Качуровський означає також вплив репресивних заходів на кризу національного генофонду: «А те покоління, що росло за голоду й терору, вже не надавалося для боротьби: буквально за кількома винятками всі вони, і хлопці й дівчата, були асексуальними істотами – муравлиними рабами або робочими бджолами...» [6:130]. У романах піддано

ревізії архетип батька народів – Сталіна, політика якого призвела до масштабних травматичних наслідків для України. Головний герой, у силу трагічних обставин ставши свідком комуністичного мітингу, був готовий прийняти найстрашнішу смерть і молився, щоб не чути «проклятого імені» вождя [6:198].

У діалогі оприявлено досвід чоловічого страждання, що не вписувався в канонічну модель війни. Так, образ військовополонених маркований через іпостась жертви: «Два-три рази на день нас шикували по три, перераховували і контролювали: хто був у чоботах – роззували, хто мав хутряний одяг – роздягали, у кого була тепла шапка – знімали її» [7:40]. За вбивство німця розстрілювали десять полонених, а за втечу – всіх членів групи.

Мілітарний міф І. Качуровського презентує також маргіналізований травматичний досвід війни в етнонаціональному вимірі, зокрема мова йде про долю євреїв та циган. Прописуючи факти геноциду, ініційованого нацистським режимом, автор акцентує увагу на міжетнічних інтеракціях – передусім, аналізує ставлення українців до жертв репресій. Одні раділи їхній загибелі, інші боялись запропонувати притулок. Випадки співчуття та взаємодопомоги були поодинокими. Під час війни норми моралі поступались проблемам фізичного виживання.

У романах деміфологізовано героїчний образ захисника «вітчизни», який має різні іпостасі: народний ополченець, червоноармієць, партизан. Як зауважує головний герой, так зване «“ополченіє” складалося з недолітків, підстаркуватих, півінвалідів і, в кращому випадку, з невдалих дезертирів і симулянтів, як я» [7:15]. Це були цивільні жителі, які однаково боялись розстрілювати і загинути в бою. Народне ополчення відзначалося поганим озброєнням, низьким рівнем самоорганізації та відсутністю належного керівництва. З перших сторінок роману «Шлях невідомого» піддано профанації й образ Червоної армії. У полі зору автора – частини, які відступають: «Зброї нема, на кількох одна гвинтівка; пайок – склянка пшона на два дні [...]. Два місяці не міняли білизни» [7:12].

Героїзм та ідеалізація відсутні і в описах бойових дій. І. Качуровський наголошує на марності жертв. Серед загиблих було багато зовсім юних, ніхто не підбирав пораних. Трупи з поля бою звозили запряжені в шлейки жінки, тому що всіх чоловіків мобілізували. Типовими для Червоної Армії були й «сутички між своїми» [7:26]. Апогеєм представлення профанного виміру війни є відтворення в «Домі над кручею» картини бою між німецькою дивізією СС і радянською жіночою «дивізією СС», сформованою з сифілітичок. Свідок описує жахливу натуралістичну сцену, як народжують мертві жінки: німці «бачать, справді, труп рожає. Один, другий, третій, по всім полі пошматоване людське м'ясиво, без рук, без ніг, без голів, випи

нається животами вперед – рожає...» [6:73]. Цей мілітарний образ десакралізує війну, що призводить до профанації материнства, життя загалом і вивіщує над усім культ смерті.

Реміфологізації офіційної версії героїчної війни слугує також введення в контекст мілітарних символів буденних житейських дрібниць. Описуючи бої під Тимом, автор іронізує: «І так хлопці до тих атак звикли: один з кулемета строчить, другий курку на обід обшіпує...» [6:69]. Через іронію трагічне втрачає звичний пафос, що в цілому нівелює героїку війни. Як зазначає П. Сорока, поєднання трагічного з потворним, часто відтвореним через призму іронії або сарказму, характерне більшості мілітарних сцен у діалогі [9:9]. А принципова неіронічність – прикметна ознака соцреалістичного канону.

У творах «Шлях невідомого» і «Дім над кручею» розкрито непарадне обличчя червоних партизан. Насильство, грабунки, розпушта – провідні маркери у змалюванні радянського підпільницького руху. Від початку війни місцеве населення негативно ставилось до партизан. Селяни, зустрівши групу радянських парашутистів, одних покололи вилами, інших – здали німцям [6:45]. Ця подія – ще один аргумент на підтвердження тези В. Гриневича про те, що українське суспільство не стало тоталітарним, тому що продукувало ідеї, настрої, відмінні від запропонованих державною ідеологією. Причому дослідник зауважує, що саме народна селянська культура перешкоджала формуванню радянської ідентичності [1:20].

Головний герой потрапляє до партизанського з'єднання Федорова, досвід перебування в якому описує так: «Я бачив, як здирали шкіру з живого німця, за якого було потім розстріляно сто ні в чому не винних мешканців найближчого села. Бачив, як знайшли замерзлого чи, може, вбитого, а потім зледенілого німецького солдата. Йому відрубали ноги і пальці рук і внесли до хати, щоб розморозити і стягти з ніг чоботи, а з пальців – золоті обручки. Я бачив, як розстрілювали трьох таких, як я, хлопців, що верталися з полону чи просто з “окруження” додому» [7:87]. Таким чином, насильство – провідний імператив радянського мілітарного героя.

У романі «Дім над кручею» відтворено напад радянських партизан на село. Образи закатованих старости, на кишках якого повісили табличку з написом: «Сдесь советская власть. Немцам, старостам и полицаям в ход воспрещается» [6:135], юної дівчинки Зіни, яка померла через крововтрату від двадцяти порізів на тілі, та розп'ятого священика моделюють страшні реалістичні картини війни, що підривають її героїчний сакральний ореол, присутній в офіційному каноні, і увиразнюють антигуманну суть тоталітарного режиму. Варто відзначити, що автор оприявнює феномен індивідуальної смерті, відсутній у творах соцреалізму.

Одна з новел твору «Дім над кручею» має символічну назву – «Червоне свято». У ній іде мова

про жорстокі розправи партизан над полоненими з подальшими розвагами та пияцтвом. Підпільники вдавались до насильства не лише стосовно живих, а й глумились над мертвими: «[...] вийшли хлопчачки – троє в ряд, разом підійшли до закопаних і поскидали штанята» [6:200]. Так проведено паралель між концептами свята і війни.

І. Набитович, аналізуючи дискурс сакрального в мілітарному нарративі диалогії І. Качуровського, звертає увагу на твердження Р. Кайуа про те, що війна в сучасному світі – еквівалент первісного свята. Цим подіям характерна низка спільних рис – порушення законів, розтрати, оргії, насильство, радість руйнування: «[...] і на святі, і на війні дозволено вчинки, які в інший час вважають відвертим блюзнірством і найнепрощеннішими злочинами: тут раптом прописано інцест і схвалено вбивство» (переклад мій – *О. Ш.*) [5:280]. Причому позбавлення життя на полі бою прирівнюється до жертвопринесення. Війна культивує презирство до смерті й наругу над тілами вбитих. Але якщо свято лише імітує загибель світу з надією на його майбутнє оновлення, то війна – це апокаліптичний триумф смерті.

І. Качуровський деконструє радянський міф «визволення». У романі «Дім над кручею» вказано, що всіх, хто співпрацював із німцями, зокрема старост, поліцаїв, перекладачок і їх рідних, вважають зрадниками батьківщини і вбивають. Так, у рідному селі головного героя було повішено п'ятьох людей, у тому числі – його матір. Чоловіків зі звільнених територій забирали у штрафні батальйони на фронт: «Мобілізували, погнали, дали кой-кому уніформу та гвинтовки з двома патронами» [6:262]. Отже, постать захисника вітчизни осягається через проекцію ворога мирного населення.

У текстовій площині еміграційних романів нову інтерпретацію отримує магістральна в каноні соцреалізму опозиційна схема героїв та ворогів. Традиційний мілітарний герой у творах відсутній. Його кшталтування відбувається в межах ціннісної ієрархії. Син Сергія Ремеза підробляє паспорт єврейській дівчині з надією на її порятунок, організовує у своєму селі загони самооборони – таким чином, лише морально-етичний вимір надає його постаті героїчних ознак. А мілітарні образи червоноармійця, партизана піддані ревізії, до того ж окреслені в категорії «ворога зі своїх». До речі, не всі українці, як головний герой, сповідували самостійницькі ідеали. Симпатії частини «людей обиджених», не здатних до активного опору, були на боці партизан, яким вони й видали молодого Ремеза. Так відзначено проблему розколу національної ідентичності. Натомість іпостась чужинця як Іншого не завжди кодифікується в означенні ворожої сутності. Населення позитивно сприймало італійських солдат на противагу німцям і мадярам. У творах також вимальовується образ компромісної са-

мототожності, що мала виразно негативне маркування в літературі соцреалізму: дезертири, біженці, старости, поліцаї, добровільно вивезені за кордон остарбайтери.

На рівень ворога виведено радянський і німецький тоталітаризми, рівнозначні за своєю злочинною суттю. Якщо раніше в німцях бачили визволителів, то життя під окупаційним режимом призвело до розчарування. Лише на відміну від соцреалістичної моделі ворог постає самодостатньою фігурою, а не демонізується й подається в рамках абстрактних кліше. Філософське осмислення цієї проблеми репрезентовано через образ божівільної, котра у вінчальній сукні, співаючи «Ісаїя, лікуй!», бігла назустріч німцям як армії Гітлера-месії. Але отримавши поранення, вона сказала з іронією: «А я думала – це наші...» [7:33]. О. Дзюба-Погребняк зазначає, що подібні містичні екзальтації як породження «масових неврозів доби війни» відтворюють «психічний стан травмованих нею людей» [3:202].

Керуючись ідеєю про те, що на війні нема переможених і переможців, а є лише принижена людина, І. Качуровський окреслює як пріоритетний образ жертви. У цьому контексті доцільно звернути увагу на трансформацію жіночої іпостасі. Мілітаризована фемінність інтерпретується автором як вимушена модель поведінки в умовах війни. Кохана Ремеза, дочка репресованого художника Ніна, коротко підстрижена, у чоловічому одязі, з карабіном, у рідному селі героя, готуючись до шлюбу з ним, перетворюється на берегиню домашнього вогнища: допомагає по господарству, переодягається в жіночий стрій («рясна спідниця»). Таким чином, Ніна знаходить традиційну матримоніальну нішу, якої її позбавила війна. У жіночій іпостасі письменник також виокремлює постать матері-страдниці, яка з надією все-таки чекає з війни загиблого сина. У творах омовлено ситуацію статевого насилля над жінкою, перетворення її на трофей переможців. При німцях діяли будинки розпусти, але й радянські визволителі утвердження на своїй території пов'язували з підкоренням жінки. Вагітна дружина ветеринара розповідала в розпачі: «Я краще в Берліні останньою проституткою буду!.. Та не калічте, кажу, хоч дитину!.. А вони... шестеро...» [6:264]. Поряд із постаттю страждаючої жінки в диалогію введено образ дитини війни, провідні маркери в кодифікації якого – сирітство, голод, беззахисність. У «Домі над кручею» йдеться про складні умови виживання дітей-сиріт у безлюдному селі над Десною, у якому німці організовували полювання.

У романах розкрито інтровертний вимір війни. Автор досліджує психологічний стан людини в межовій ситуації (засудженої до страти або очевидця загибелі інших). Жертва, як правило, відчуває жах, «подих смерти», пригадує в критичні моменти своїх рідних, втрачає природні больові реакції, здат

ність мислити. Головний герой, який потерпав від зубного болю, байдуже сприйняв звістку про розстріл двадцяти полонених. Але психічне потрясіння від страху перед власною смертю перемогло фізичні страждання. Ремез пригадав про хворий зуб лише тоді, коли переконався, що його не ведуть на страту. Цей феномен І. Качуровський обіграє в контексті полеміки з твором В. Винниченка «Глум», у якому відзначено, що «психічні страждання поступаються перед муками тіла» [7:34]. Людина на грані життя і смерті спрямована передусім на власне виживання. Страх і голод як центральні психофізіологічні стани змушують її керуватись інстинктами. І. Качуровський відтворює епізод про те, як полонені, перебуваючи без їжі та води у збірному таборі-котловані, затягли туди коня і «як звірюки» «руками роздерли» [7:54]. У межовій ситуації дуже непросто залишитись людиною.

Поруч із сакральним топосом родини, що означає автономію індивідуального виміру, допомагає зберегти людське обличчя у воєнні часи, альтернативою одержавленому простору виступає ритуально-обрядова модель буття як підґрунтя української селянської культури. І. Захарчук зауважує, що ритуал акумулює в собі духовну основу і слугує засобом утвердження культурних практик, які профанує війна [4:326]. У діалогії відзначено вагому роль ритуалу в житті чернігівського села, зокрема зафіксовано обряд прощання з померлим, вказано фрагменти народних голосінь, наголошено на необхідності вінчання як умови узаконення шлюбу. Але продемонстровано й те, як війна руйнує ритуал і пов'язані з ним ціннісні пріоритети: хлопця, який для поховання батька відлучився із загону народно-ополчення, розстріляли.

Опозиційний вимір до мілітарного простору утворюють топоси природи й культури. Вони означають духовні цінності, сталість і довершеність буття. Афектація головного героя природою прописана насамперед у «Домі над кручею», що надає ідилічного звучання картині сімейного побуту й увиразнює цивільний міф. Автор задає потужний мистецький дискурс: сторінки творів рясніють ци-

татами й алюзіями. Молодий Ремез прагне знайти людей, із якими можна поговорити про Мопассана і Шопенгауера, порівнює себе з персонажами оповідань Купріна й Джека Лондона, читає поезії Рильського, співає українських пісень, звертається до Котляревського, описуючи дівочу вроду. Попри те, що героя звинувачують у надмірному захопленні літературою: «Самі цитати. І уява, ніби в житті все має бути так, як у книжці» [6:62] – у художньому слові він шукає порятунку у межових ситуаціях: зазнавши від партизан фізичного насильства, на «червоному святі» декламує баладу Грінченка, аби не чути заідеологізованих фраз і врятувати себе від моральних терзань. Мистецтво як оберіг духовного протистоїть вектору війни.

Отже, мілітарний дискурс діалогії І. Качуровського «Шлях невідомого» і «Дім над кручею» утверджує альтернативну модель пам'яті про Другу світову війну, що протистоїть соцреалістичному проекту. Діаспорний письменник підриває міфи, засадничі для радянського концепту війни. У центрі уваги автора – травматичний досвід, представлений натуралістичними картинками, у яких домінують топоси болю, страху, насильства, смерті. Але автор зміщує акценти в онтології, надаючи перевагу життю як найвищій цінності, а не героїчній смерті в ім'я тоталітарних ідеологем. Проблема війни в діалогії супроводжується складним комплексом питань національного, соціального та морально-етичного буття. І. Качуровський свідомо дотримується цивільної стратегії та розгортає воєнний наратив у національному просторі українського села. Набуває переосмислення бінарна опозиція ворогів і героїв, яку суттєво коригує різноаспектний образ жертви, що засвідчує антимілітарну стратегію творів. Письменник руйнує традиційну в соцреалізмі наративну модель та обирає першоособовий виклад і рефлексивного оповідача-інтелегента. Розширено й жанрову палітру текстів – поєднано елементи авантюрної та інтелектуально-психологічної прози. Полемізуючи з радянським каноном, І. Качуровський піддає профанації сакралізоване мілітарне.

Література

1. Гриневич В. Неприборкане різногосся: Друга світова війна і суспільно-політичні настрої в Україні, 1939 – червень 1941 рр. / В. Гриневич. – Київ-Дніпропетровськ : Ліра, 2012. – 508 с.
2. Гриневич В. Український вимір війни та пам'яті про неї / В. Гриневич // Сучасні дискусії про Другу світову війну: зб. наук. статей та виступів українських і зарубіжних істориків. – Л. : ЗУКЦ, 2012. – С. 50–64.
3. Дзюба-Погребняк О. Перша світова війна в літературах південних слов'ян / О. Дзюба-Погребняк. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. – 496 с. – (Сер. «Бібліотека супротиву, бібліотека надії»).
4. Захарчук І. В. Війна і слово (Мілітарна парадигма літератури соціалістичного реалізму): монографія / І. В. Захарчук. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2008. – 406 с.
5. Кайуа Р. Миф и человек. Человек и сакральное / Р. Кайуа // Пер. с фр. и вступ. ст. С. Н. Зенкина. – М. : ОГИ, 2003. – 296 с.
6. Качуровський І. Дім над кручею / І. Качуровський. – Мюнхен : Вид-во «Дніпрова хвиля», 1956. – 264 с.
7. Качуровський І. Шлях невідомого / І. Качуровський. – Мюнхен : Вид-во «Дніпрова хвиля», 1966. – 160 с.
8. Набитович І. Концепт війни у прозі Олеса Гончара, Івана Багряного та Ігоря Качуровського: осциляція між *sacrum* та *profanum* / І. Набитович // Набитович І. Універсум *sacrum*'у в художній прозі (від модернізму до постмодернізму) : монографія / І. Набитович. – Дрогобич-Люблін, 2008. – С. 413–426.
9. Сорока П. І. Психологічна проза Ігоря Качуровського / П. І. Сорока. – Тернопіль : Тайп, 1998. – 133

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Анютина Ганна Анатоліївна, старший викладач кафедри загального та прикладного мовознавства, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Бевз Надія Вікторівна, кандидат філологічних наук, доцент, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Бобро Марія Павлівна, старший викладач кафедри загального та прикладного мовознавства, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Борбунюк Валентина Олексіївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства, Харківська державна академія дизайну і мистецтв

Борзенко Олександр Іванович, доктор філологічних наук, професор кафедри історії української літератури, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Бортнік Ганна Григорівна, асистент кафедри культурології, Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, здобувач кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Боярова Людмила Георгіївна, кандидат філологічних наук, професор кафедри української мови, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Вакуленко Сергій Валентинович, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

Вербищенко Юлія Ігорівна, аспірантка Мовно-інформаційного фонду НАН України

Вялікова Олена Александрівна, кандидат філологічних наук, доцент, Київський національний лінгвістичний університет

Галунова Наталія Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та прикладного мовознавства, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Гапєєва Ірина Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Голікова Наталія Сергіївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Данцевич Людмила Георгіївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов, Одеський національний політехнічний університет

Денисенко Надія Валеріївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології та методики викладання англійської мови. Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Дорошина Лілія Федорівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології, перекладу та мовної комунікації, Національна академія Національної гвардії України

Дубинець Зореслава Олександрівна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри гуманітарних наук, Інститут педагогічної освіти та менеджменту (філія), м. Армянськ

Євстаф'єва Наталія Павлівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії російської літератури, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Єгорова Олеся Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології, Сумський державний університет

Желязкова Вікторія Валеріївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики, Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

Жук Валентина Аркадіївна, старший викладач кафедри граматики факультету РГФ, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Жук Марина Олександрівна, аспірант кафедри французької філології, Львівський національний університет імені Івана Франка

Завгородня Анна Анатоліївна, аспірант кафедри німецької філології, Київський національний лінгвістичний університет

Золотухина Надежда Анатольевна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства, Харківська державна академія дизайну та мистецтва

Ісайкіна Анастасія Олександрівна, студентка IV курсу, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Казарін Володимир Павлович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської та зарубіжної літератури, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Калашник Володимир Семенович, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Калашник Юлія Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Калениченко Ольга Миколаївна, доктор філологічних наук, професор, Белгородський державний інститут мистецтва і культури

Кикилик Аліна Миколаївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови та літератури, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

Кириченко Тетяна Сергіївна, аспірант кафедри германської і фіно-угорської філології, Київський національний лінгвістичний університет

Коваль Оксана Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Ковальська Наталя Аркадіївна, аспірант кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Колесникова Лариса Леонідівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології та загального мовознавства, заступник декана факультету української філології та соціальних комунікацій, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Корольова Валерія Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Котова Анна Володимирівна, старший викладач кафедри англійської мови, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Крапива Юлія Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та прикладного мовознавства, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Купріянов Євген Валерійович, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри інтелектуальних комп'ютерних систем, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Ленська Олена Олегівна, викладач кафедри англійської мови, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Лисенко Наталя Олександрівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства та латинської мови, Національний фармацевтичний університет

Маєвська Ліна Дмитрівна, доцент кафедри німецької та французької мов, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Максименко Олег Леонідович, начальник ковальсько-термічного цеху, ВАТ „ТІСО” м. Краматорськ

Малиновська Ірина Віталіївна, кандидат філологічних наук, доцент, Центр наукових досліджень і викладання іноземних мов НАН України, м. Київ

Матіяш Ірина Михайлівна, аспірант кафедри англійської філології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Маханьков Євген Анатолійович, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри історії російської літератури, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Мілько Наталя Євгенівна, асистент кафедри англійської філології та методики викладання англійської мови, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Науменко Наталя Валентинівна, доктор філологічних наук, професор кафедри українознавства, Національний університет харчових технологій, м. Київ

- Новикова Марина Олексіївна**, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри російської та зарубіжної літератури, Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського
- Петрина Оксана Степанівна**, аспірант кафедри французької філології, Львівський національний університет імені Івана Франка
- Петухова Елена Ивановна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри педагогіки та іноземної філології Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
- Поліщук Олександр Сергійович**, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри теорії і практики англійської мови та прикладної лінгвістики, Рівненський державний гуманітарний університет
- Полякова Євгенія Олегівна**, старший лаборант кафедри історії російської літератури, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
- Полякова Юліана Юрїївна**, головний бібліограф Центральної наукової бібліотеки, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
- Попов Сергій Леонідович**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
- Процюк Любов Богданівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
- Савченко Наталя Миколаївна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна
- Сапожнікова Галина Миколаївна**, кандидат філологічних наук, викладач, Лозівська філія Харківського автомобільно-дорожнього технікуму
- Свиридюк Любов Анатоліївна**, асистент кафедри німецької філології, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка
- Сердюк Ольга Вікторівна**, викладач кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства, Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
- Сидоренко Олена Миколаївна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
- Сиротенко Валерій Павлович**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і практики початкової освіти, Донбаський державний педагогічний університет
- Степанов Віталій Валерійович**, студент V курсу факультету іноземної філології та соціальних комунікацій, Сумський державний університет
- Стрельченко Діана Валентинівна**, викладач, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
- Ступницька Наталя Миколаївна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
- Суима Ирина Павловна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців, Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
- Томасевич Надія Петрівна**, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов, Одеський національний політехнічний університет
- Філон Микола Іванович**, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
- Фунікова Тетяна Вікторівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри документознавства та української мови, Національний аерокосмічний університет імені М.С. Жуковського «ХАІ»
- Хайруліна Наїля Фаритівна**, аспірант, ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка
- Ходоренко Ганна Вікторівна**, доктор філологічних наук, доцент кафедри перекладу, Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
- Хуторцова Маргарита Ігорівна**, аспірант кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців, Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
- Чекарева Євгенія Сергіївна**, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри історії зарубіжної літератури і класичної філології, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Червона Оксана Сергіївна, старший викладач кафедри романської філології, Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Черемська Ольга Степанівна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, факультет підготовки іноземних громадян

Шабуніна Вікторія Валентинівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства, Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського

Шапа Людмила Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов, Одеський національний політехнічний університет

Шапошникова Олена Олександрівна, здобувач кафедри історії української літератури, методист Навчально-методичного центру, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Швачко Світлана Олексіївна, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу, Сумський державний університет

Шевченко Маргарита Юріївна, кандидат філологічних наук, викладач кафедри романської філології ФУІФМ, Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Шостак Ольга Олександрівна, аспірант кафедри української літератури, Рівненський державний гуманітарний університет

Шуберт Ганна Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської та зарубіжної літератури, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Вісник Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Серія «ФІЛОЛОГІЯ»
Випуск 73

Збірник наукових праць

українською, російською та англійською мовами

Відповідальний за випуск *Ю. М. Безхутрий*

Комп'ютерне верстання *Є. О. Полякова*

Формат 60x84/8.

Папір офсетний. Друк ризографічний.

Ум. друк. арк. 35,6. Обл.-вид.арк. 42,0.

Тираж 100 пр. Зам. №

61022 Харків, майдан Свободи, 4, Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна.

Надруковано: Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна

61022, Харків, майдан Свободи, 4.

Тел.: 705-24-32

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.09